บทความฉบับสมบูรณ์

Full papers

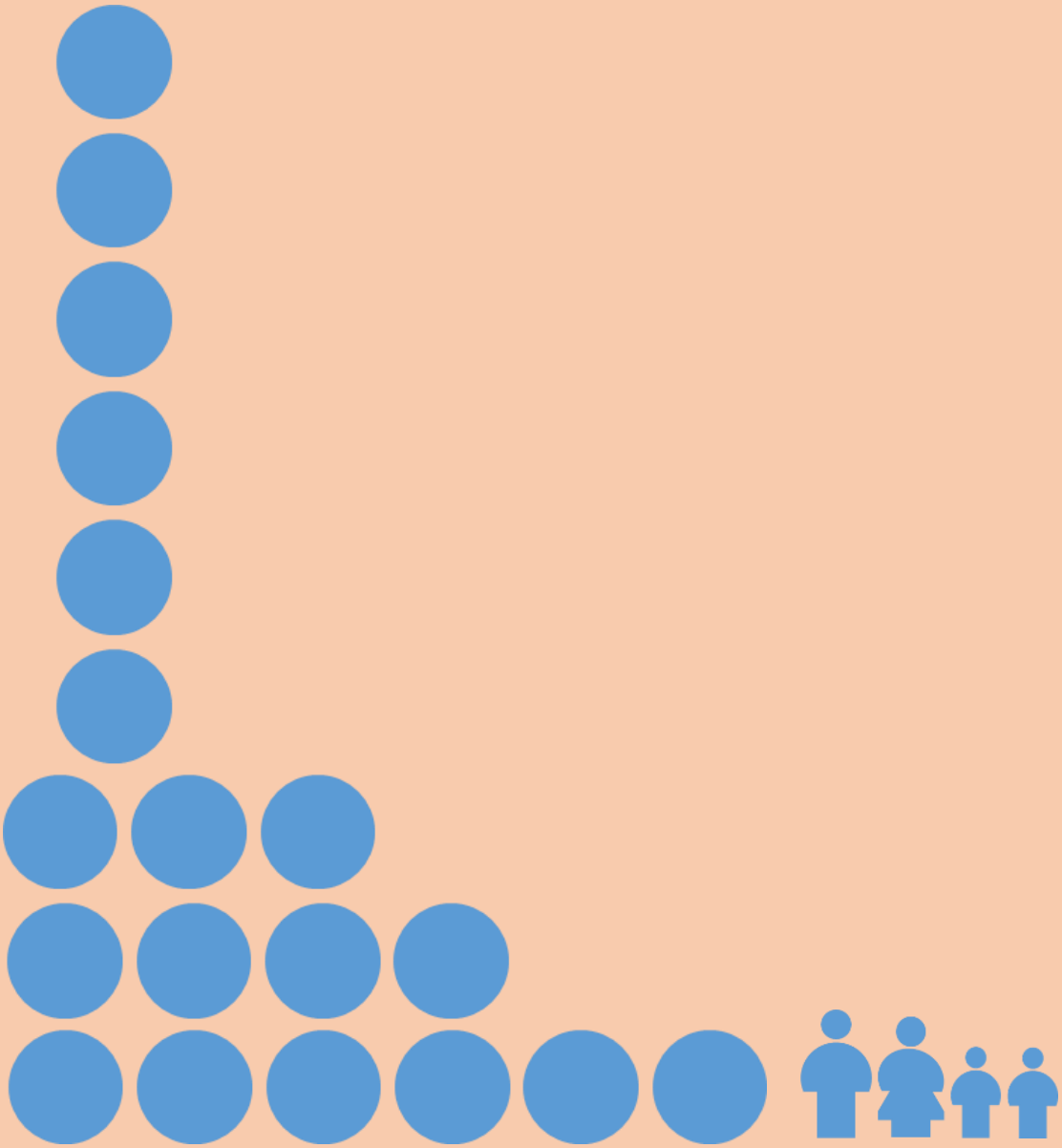

การประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ 2564

30 เมษายน 2564

โดย สมาคมนักประชากรไทย

บทความฉบับสมบูรณ์

การประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ 2564

30 เมษายน 2564

การประชุมรูปแบบออนไลน์ (ผ่านโปรแกรม WebEx)

จัดโดย

สมาคมนักประชากรไทย

เอกสารรวมบทความฉบับสมบูรณ์
การประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ 2564
30 เมษายน 2564

เมษายน 2564
จัดรูปเล่มโดย พิมลพรรณ นิตย์นรา
ณัฐณิชา ลอยฟ้า
กาญจนา เทียนลาย
พงษ์ศักดิ์ สกุลทักษิณ

สารบัญ

กลุ่มที่ 1 ประชากรสูงวัยและนโยบายประชากร 1

การจัดวางกลไกของรัฐในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง: กรณีศึกษาเครือรัฐออสเตรเลีย สาธารณรัฐสิงคโปร์ ญี่ปุ่น อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา 2

การศึกษามาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ: การวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดเชิงนโยบาย 22

พฤฒพลังและความแตกต่างด้านการจ้างงานในผู้สูงอายุชายและหญิง 40

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์ 55

กลุ่มที่ 2 เด็กและสตรี กับประเด็นทางประชากร 61

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจหยุดการใช้เพร็พเพื่อป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีในหญิงข้ามเพศในกรุงเทพฯ 62

ทำไมหนูไม่ไปโรงเรียน: เรื่องเล่าในพื้นที่ชายแดนใต้ของแรงงานข้ามชาติ 78

การจัดการเรียนรู้ของศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยจังหวัดอุบลราชธานี ตามมาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ 92

กลุ่มที่ 3 ประชากรกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี 105

การให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์: กรณีศึกษา นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 106

การวางแผนจัดการข้อมูลดิจิทัลส่วนบุคคลในเครือข่ายสังคมออนไลน์หลังจากเสียชีวิตของชาวดิจิทัลไทย 122

ดนตรีบำบัดออนไลน์ โครงการดนตรีเพิ่มสุข บำบัดทุกข์ สู้ภัยวิกฤต 136

กลุ่มที่ 4 คุณภาพชีวิตประชากร **151**

คุณภาพชีวิตของชาวมันนิกับบัตรประชาชนและสิทธิสวัสดิการ 152

การปรับเปลี่ยนและการยึดโยงเครือข่ายอำนาจของชาวมันนิภายใต้การเปลี่ยนแปลง 171

ชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยโรคติดเชื้อจากยุงลายบ้านในชุมชนประมงมุสลิม 190

การจัดการความรู้ในสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กเพื่อความมั่นคง ทางอาหารอย่างยั่งยืน..... 204

กลุ่มที่ 5 ครอบครัวกับการทำงาน **222**

โพธิจิต : กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมของครอบครัวในสังคมเมือง 223

โครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่น
ไปทำงานต่างประเทศ..... 235

แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกับการเปลี่ยนผ่าน ของสังคมอีสานสมัยใหม่ 251

แบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น 269

กลุ่มที่ 6 ระเบียบวิธีวิจัยและแรงงานกับการย้ายถิ่น **283**

การวิเคราะห์เชิงพื้นที่เพื่อการจัดสรรทรัพยากรของโรงเรียนขนาดเล็กในประเทศไทย..... 284

ผลกระทบของความเปราะบางต่อการเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบ
ของครัวเรือนเกษตรกรไทย..... 303

การวิเคราะห์สถิติเชิงพื้นที่ของสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อโคโรนาไวรัส 2019
ประเทศไทย โดยใช้ข้อมูลภูมิสารสนเทศ และข้อมูลเศรษฐกิจสังคม 325

ความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา
ในจังหวัดสมุทรสาคร..... 350

บทความฉบับสมบูรณ์

กลุ่มที่ 1 ประชากรสูงวัยและนโยบายประชากร

4 บทความ

- การจัดวางกลไกของรัฐในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง: กรณีศึกษาเครือรัฐออสเตรเลีย สาธารณรัฐสิงคโปร์ ญี่ปุ่น อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา
- การศึกษามาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ: การวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดเชิงนโยบาย
- พฤฒิพลังและความแตกต่างด้านการจ้างงานในผู้สูงอายุชายและหญิง
- ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวจังหวัดนครสวรรค์

การจัดวางกลไกของรัฐในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง: กรณีศึกษาเครือรัฐออสเตรเลีย สาธารณรัฐสิงคโปร์ ญี่ปุ่น อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา

(State Apparatuses of Citizenship Education: A Case Studies of Commonwealth of Australia, Republic of Singapore, Japan, England, and United States of America)

โดย
***ณัฐนิช ฉ่ำเฉื่อย*[*] และ พัชรินทร์ สิรสุนทร[†]**

[*] นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

[†] รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ที่ปรึกษา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบค้นร่องรอยการจัดวางกลไกของรัฐในวิชาหน้าที่พลเมืองของ 5 ประเทศ ได้แก่ 1) เครือรัฐออสเตรเลีย 2) สาธารณรัฐสิงคโปร์ 3) ญี่ปุ่น 4) อังกฤษ และ 5) สหรัฐอเมริกา ด้วยวิธีการวิจัยเอกสาร และวิเคราะห์ผ่านทฤษฎีกลไกของรัฐ ของหลุยส์ อัลธูแซร์ (1971) ผลการศึกษาพบว่า ประวัติศาสตร์การพัฒนาการศึกษาวิชาหน้าที่พลเมือง รัฐแต่ละประเทศได้ใช้วิชาหน้าที่พลเมืองเป็นกลไกสำคัญ ในการออกแบบคุณลักษณะที่พึงประสงค์ให้แก่ผู้เรียนตั้งแต่ในวัยเยาว์ โดยการขับเคลื่อนผ่านกลไกเชิงนโยบายใน 2 ลักษณะที่สำคัญคือ กลไกการกดทับ และกลไกเชิงอุดมการณ์ มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อจัดวางความคิดและปลูกฝังอุดมการณ์ความเป็นพลเมืองให้สอดคล้องกับอุดมการณ์หลักที่รัฐต้องการ การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติของรัฐบาล กระทำผ่านระบบการศึกษาของรัฐ ผ่านหลักสูตร ระบบการเรียนการสอน สื่อการสอน กฎระเบียบข้อบังคับของสถานศึกษา ที่เปลี่ยนแปลงตามบริบทและช่วงเวลา โดยวิชาหน้าที่พลเมืองมีชื่อเรียกและเนื้อหาการสอนแตกต่างกัน จากสาเหตุทั้งปัจจัยภายในซึ่งเป็นปัจจัยหลักคือ วิสัยทัศน์ของรัฐบาล ปัจจัยด้านบริบททางสังคม ที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนนโยบายและเนื้อหาการสอน อาทิ การเรียกร้องของพลเมือง กลุ่มผลประโยชน์ กลุ่มการเมือง และภาคประชาสังคม ตลอดจนปัจจัยภายนอก คือ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการเมืองของประชาคมโลก อาทิ การเกิดสงครามโลก การลงนามความร่วมมือในประเด็นทางสังคมระหว่างประเทศ ความก้าวหน้าของเครือข่ายเทคโนโลยี และกระแสนิยมในระบอบประชาธิปไตย

คำสำคัญ: กลไกของรัฐ วิชาหน้าที่พลเมือง

Abstract

The article aims to explore an installatin of state apparatuses within Citizenship Education/ CE of a case studies in five countries. These include 1) Commonwealth of Australia 2) Republic of Singapore 3) Japanese 4) England and 5) United States of America. This documentary study applies Althusser's notion of the State Apparatuses (1971) as its conceptual framework. The result shows historical development of the CE. Each country adopts CE are State Apparatuses for desired characteristics in student from childhood. Driven through policy include 1. Repressive State Appartuses; and 2. Ideological State Apparatuses. This aims an installatin and dominant ideology in citizenship correspond to the main ideology required by the state. Bringing the government into action through the state education system, curriculum, teaching system, instruction media, rules and regulations of the school that change according to the context and time. Cause both internal factors which are the main factors is government vision, and social context factors influencing the policy change and teaching content, such as public demand, benefit group, political groups, civil society. As well as external factors are economic, society and culture, politics of the world community changes, such as world war, cooperation on global issues, the advancement of network technology, trends in democracy.

Keywords: State Apparatuses, Citizenship Education

การจัดวางกลไกของรัฐในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง: กรณีศึกษาเครือรัฐออสเตรเลีย สาธารณรัฐสิงคโปร์ ญี่ปุ่น อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา

(State Apparatuses of Citizenship Education: A Case Studies of Commonwealth of Australia, Republic of Singapore, Japan, England, and United States of America)

บทนำ

วิชาหน้าที่พลเมือง (Citizenship/ Civic Education) เป็นกลไกของรัฐ (State Apparatuses) รูปแบบหนึ่งตามกรอบแนวคิดกลไกของรัฐของ Althusser (1971) ถูกนำมาใช้เพื่อพัฒนาความรู้ ทักษะและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ในกลุ่มเด็กและเยาวชนในสถานศึกษา ให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของรัฐและรูปแบบการปกครองประเทศ การพัฒนาความเป็นพลเมืองที่รัฐกระทำผ่านวิชาหน้าที่พลเมืองของแต่ละประเทศเริ่มต้นในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน มีแนวทางและรูปแบบปรับเปลี่ยนไปตามบริบท สถานที่-เวลา และค่านิยมของรัฐและผู้ปกครอง (Althusser, 1971; Kennedy, 2019) ในทัศนะของ Althusser (1971) การสื่อสารที่กระทำผ่านวิชาหน้าที่พลเมือง มุ่งปรับเปลี่ยนค่านิยมหลักของสังคมโดยการสอดแทรกอุดมการณ์หลักของรัฐไว้อย่างซับซ้อนและแยบยล งานวิจัยจำนวนมาก สนับสนุนสมมุติฐานข้อนี้ อาทิ งานศึกษาของ ณัทธนัทธ์ เลี่ยวไพโรจน์ (2563) ชี้ให้เห็นว่าภาพหน้าปกแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง แฝงไปด้วยการสื่อสารอุดมการณ์ในรูปแบบโฆษณาชวนเชื่อจากรัฐ ในเรื่องสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการ เน้นคุณค่าของความเป็นไทยและการธำรงรักษาไว้ซึ่งระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข หรืองานของรุจพัสวัตต์ ครองภูมินทร์ (2558) ชี้ให้เห็นว่านอกจากแบบเรียนแล้ว บทเพลงยังถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนการสอนในวิชาหน้าที่พลเมือง อาทิ เพลงค่านิยม 12 ประการ ถูกนำมาใช้จัดวางความคิดของผู้เรียนให้มีลักษณะความเป็นชตินิยม 2 ประการ ได้แก่ 1) ความเป็นไทย และ 2) ความรักชาติ ยึดมั่นในศาสนา และเทิดทูนพระมหากษัตริย์

ในศตวรรษที่ 21 วิชาหน้าที่พลเมือง มีเป้าหมายสำคัญคือ การเข้ามาพัวพันกับกิจกรรมประชาธิปไตยของพลเมือง (Civic Engagement) เพื่อสร้างพลเมืองเข้มแข็ง ตลอดจนเสริมสร้างความแข็งแรงให้กับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (Heggart, Arvanitakis & Matthews, 2019; Kennedy, 2019) โดย Kennedy (2019) เสนอว่า การสอนวิชาหน้าที่พลเมืองมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาพลเมืองให้เป็นพลเมืองเข้มแข็ง (Active Citizens) ผ่านการเรียนการสอนหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง (Citizenship Education) ในโรงเรียน ในรูปแบบการเน้นการมีส่วนร่วมและมีบทบาททางการเมืองของนักเรียน มีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างความแข็งแรงให้กับรูปแบบการปกครองของแต่ละประเทศที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย (Democracy Consolidation) ผ่านกระบวนการศึกษาในระบบของพลเมืองตั้งแต่ช่วงวัยเด็กจนถึงวัยแรงงาน เพื่อเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ และทักษะในการปฏิบัติตนของผู้เรียนท่ามกลางลักษณะทางสังคมที่มีความหลากหลายทั้งความคิด ค่านิยม ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม ซึ่งการเรียนการสอนหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองมีเงื่อนไขบริบท สถานที่-เวลา และค่านิยมของรัฐและผู้ปกครองอย่างแตกต่างกันขึ้นอยู่กับบริบทเฉพาะของแต่ละประเทศ (Kennedy, 2019)

งานศึกษาวิจัยจำนวนมากที่ศึกษาเกี่ยวกับการเรียนการสอนหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองสนับสนุนทิศทางการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองที่เหมาะสมในศตวรรษที่ 21 อาทิ งานของ Heggart, Arvanitakis, และ Matthews (2019) เสนอว่าการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองควรเน้นเนื้อหาหลักของการสอนในชั้นเรียนที่ยึดหลักแห่งเสรีภาพ (Principles of freedom)

และให้ความสำคัญกับสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่เกิดจากการอพยพของคนต่างชาติพันธุ์ และการมีประวัติศาสตร์ที่หลากหลาย หรืองานของ Alghamdi (2017) มองว่าควรใช้วิธีการสอนด้วยรูปแบบการประเมินจากการลงมือกระทำ (Practice-based Models) ซึ่งให้ความสำคัญกับแนวคิดที่เป็นพลวัต เช่น การเพิ่มขีดความสามารถ การเป็นเจ้าของระบอบประชาธิปไตย และการมีส่วนร่วม เพื่อไม่ทำให้นักเรียนกลายเป็นพลเมืองที่รอคอย (Citizens-in-waiting) ขณะเดียวกันควรมุ่งพัฒนาทักษะการคิดรวบยอดและการนำความรู้ไปปฏิบัติได้ ด้วยการมุ่งเน้นเรื่องสิทธิและความรับผิดชอบ ความสำคัญของการศึกษากับการพัฒนาประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนในการตรวจสอบระบบการเมืองและกฎหมาย เรียนรู้ธรรมชาติของความเป็นพลเมือง ที่มีพื้นฐานมาจากความหลากหลายและ อัตลักษณ์ และการพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์ ด้วยการนำเนื้อหาการเรียนรู้ ที่มาจากประสบการณ์และความรู้ที่หลากหลายของนักเรียน มาใช้เป็นแนวทางในการทำงานร่วมกันระหว่าง ครู นักเรียน โรงเรียน และชุมชน ผ่านกิจกรรมการลงมือปฏิบัติที่ให้ผลลัพธ์ (Outcome) คือ การสร้างนักเรียนให้มีคุณลักษณะของการเป็นพลเมืองเข้มแข็ง

ในทำนองเดียวกัน Wood และคณะ (2018) เสนอมุมมองต่อเนื้อหาการสอนว่า ควรเน้นการปฏิบัติ (Praxis) การถกแถลง (Dialogue) และประสบการณ์ (Experience) โดยมีฐานคิดจากทฤษฎีการปฏิบัติ (Theory of Praxis) ของ Paulo Freire (1973) ที่มองว่าการสอนเชิงวิพากษ์สามารถพัฒนานักเรียนให้เป็นพลเมืองเข้มแข็งได้ ซึ่งทฤษฎีการปฏิบัติจะช่วยสะท้อนการกระทำของผู้คน ทำให้นักเรียนได้ค้นพบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับตัวเองและผู้คนบนโลก จนเกิดการพัฒนาจิตสำนึกเชิงวิพากษ์ขึ้น Freire (1973) เรียกว่า “แก่นเรื่องขยายผล” (Generative Themes) หมายถึงการถกเถียงแก่นเรื่องที่เป็นประเด็นปัญหาเชิงวิพากษ์เพื่อขยายผลการรับรู้ต่อความจริงทางประวัติศาสตร์ ขณะเดียวกันฐานคิดจากทฤษฎีประสบการณ์ (Theory of Experience) ของ John Dewey (1916/1963; 1947) มองว่าการสอนที่ดีควรเน้นการนำประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (Experience-based) ของการเรียนรู้ เพราะประสบการณ์จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริง/ บริบทที่แท้จริง และเป็นหัวใจของการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การสร้างความเข้าใจทางการเมือง รวมถึงการสนับสนุนและการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนในฐานะที่ผู้เรียนเป็นพลเมืองประชาธิปไตยต่อไป โดยงานของ Wood และคณะ (2018) ได้นำแนวคิดของ Freire (1973) และ Dewey (1916/1963; 1947) มาใช้ในการออกแบบวิธีการสอนเพื่อให้ผู้เรียนเป็นพลเมืองเข้มแข็งว่าควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนวิพากษ์ (Critical) และลงมือกระทำเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงได้ (Transformative) ซึ่งต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 ประการ เพื่อช่วยสนับสนุนให้มีคุณสมบัติดังกล่าว ได้แก่ สภาพแวดล้อมในห้องเรียน การส่งเสริมนักเรียนให้เข้าไปพัวพันชุมชนท้องถิ่น และการส่งเสริมนักเรียนให้เข้าไปพัวพันกับประชาธิปไตย นอกจากนี้ งานของ Alghamdi (2017) ยังสนับสนุนว่า บริบท/ สภาพแวดล้อมของโรงเรียนที่ให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมมีส่วนสำคัญต่อการสร้างพลเมืองเข้มแข็ง โดยต้องประกอบด้วย 5 มิติ คือ 1. การศึกษาที่มีคุณภาพและเสมอภาค 2. การศึกษาที่เป็นกระบวนการมาตรฐาน เหมาะสมสำหรับผู้เรียนทุกคน 3. การศึกษาที่เน้นมิติของความหลากหลายในคุณลักษณะของผู้เรียน 4. การศึกษาที่เน้นความต้องการของผู้เรียน และ 5. การศึกษาที่เน้นคุณภาพการเรียนการสอน

ดังนั้นในงานวิจัยที่สนับสนุนกรอบคิด “การสร้าง” พลเมืองเข้มแข็ง ล้วนให้ความสำคัญกับบทบาทของโรงเรียน เนื่องจากเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญต่อการปลูกฝังคุณลักษณะการเป็นพลเมืองเข้มแข็ง โดยเฉพาะกระบวนการและกลไกที่กระทำผ่านการเรียนการสอนในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง นอกจากนี้ การที่ผู้เรียนมีการเรียนรู้ ที่เกิดจากการเข้าไปพัวพันกับชุมชนท้องถิ่น ถือว่ามีความสำคัญ เนื่องจากเป็นส่วนสำคัญของการเรียนรู้ที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาทักษะ ทัศนคติ และคุณสมบัติในการเป็นพลเมืองเข้มแข็งให้แก่ผู้นักเรียน ในลักษณะสะสมผ่านการซึมซับโดยการลงมือปฏิบัติจริง จนเกิดความรู้สึกและสำนึกการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และรับรู้ถึงผลกระทบต่าง ๆ จากกระบวนการพัฒนาที่เกิดแก่

ชุมชน (Black, 2017) ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงต้องการค้นหาว่า กลไกของรัฐที่ปรากฏในการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง แต่ละช่วงเวลา ของกรณีศึกษา 5 ประเทศ มีรูปแบบ และทิศทางการพัฒนาผู้เรียนไปในทิศทางใด

วัตถุประสงค์

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบค้นร่องรอยการจัดวางกลไกของรัฐในวิชาหน้าที่พลเมืองของ 5 ประเทศ ได้แก่ 1) เครือรัฐออสเตรเลีย 2) สาธารณรัฐสิงคโปร์ 3) ญี่ปุ่น 4) อังกฤษ และ 5) สหรัฐอเมริกา มีเป้าหมายเพื่อเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างในบริบททางประวัติศาสตร์การพัฒนาหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง กรณีศึกษา 5 ประเทศ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการพัฒนาการศึกษาของไทยนับตั้งแต่ช่วงการพัฒนาการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) โดยผลการศึกษาจะนำไปสู่การทำความเข้าใจรูปแบบการจัดวางกลไกของรัฐที่ปรากฏในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองในแต่ละช่วงเวลา เพื่อนำผลการศึกษามาสะท้อนทิศทางการสอนหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของไทยต่อไป

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดกลไกของรัฐ

แนวคิดกลไกของรัฐ (State Apparatuses) ของ Louis Althusser (1971) มีฐานความคิดมาจากแนวคิดโครงสร้างส่วนบน-โครงสร้างส่วนล่างของ Marx มาผสานกับแนวคิดสายโครงสร้างนิยม (Structuralism) โดยเฉพาะสายภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง ของ Claude-Levi Strauss (1908-1990) ที่มองว่าความคิดและพฤติกรรมของผู้คนถูกจัดวางจากสังคมในระดับโครงสร้างของจิตไร้สำนึก และจิตวิเคราะห์เชิงโครงสร้างของ Jacques Lacan (1901-1981) ที่มองความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้าม (Binary Opposition) (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2553; ฐานิดา บุญวรรณโน, 2559; Althusser, 1971)

ในทัศนะของ Althusser (1971) การวิเคราะห์สังคม ควรพิจารณาจากโครงสร้างส่วนบน โดยเฉพาะในประเด็นอุดมการณ์ การเมือง และกฎหมาย และโครงสร้างส่วนบนไม่ได้ถูกกำหนดจากฐานเศรษฐกิจของโครงสร้างส่วนล่างเสมอไป เนื่องจากโครงสร้างส่วนบนมีความสำคัญมากต่อการผลิตและสร้างความสัมพันธ์ใน การก่อรูปทางสังคม (Social Formation) ต่อโครงสร้างส่วนล่าง ซึ่งมีส่วนจำเป็นอย่างมากต่อการดำรงอยู่ของโครงสร้างส่วนล่าง เรียกว่า อุดมการณ์และปฏิบัติการทางอุดมการณ์ (Ideology and Ideological Practice) ทำงานผ่านการติดตั้งลงไปในกรอบวิธีคิด (Conceptual Framework) สำหรับการมองตัวเอง โลก และสังคมของผู้อยู่ใต้กรอบอุดมการณ์ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2553) ด้วยวิธีการใช้กลไกทางสังคมหรือกลไกของรัฐ (State Apparatuses) 2 ประเภท ประกอบด้วย 1) กลไกการกดทับ (Repressive State Apparatuses/ RSA) และ 2) กลไกเชิงอุดมการณ์ (Ideological State Apparatuses/ ISA) ทำหน้าที่หลัก/ รองสลับกันขึ้นอยู่กับเป้าหมายการนำมาใช้ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน , 2553; กาญจนา แก้วเทพ, 2557; Althusser, 1971) มีรายละเอียด ดังนี้

กลไกของรัฐ หมายถึง การผลิตซ้ำเงื่อนไขการผลิตทางอุดมการณ์บางอย่างหรือเรียกว่าอุดมการณ์หลัก เพื่อรักษาอำนาจนั้นไว้ ซึ่ง “รัฐ” เป็นผู้กำหนดและจัดวางกลไกทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการกำหนดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพลเมือง โดยกลไกดังกล่าวประกอบด้วย 2 กลไกหลัก ประการแรก ได้แก่ กลไกเชิงอุดมการณ์ (Ideological State Apparatuses/ ISA) และประการที่สอง ได้แก่ กลไกการกดทับ (Repressive State Apparatuseses/ RSA) ทั้งสองกลไกมีเป้าหมายร่วมกันคือ เพื่อผลิตซ้ำเงื่อนไขการจัดวางหรือผลิตสร้างอุดมการณ์บางอย่างเพื่อรักษาอำนาจหนึ่ง ๆ โดยการกระทำผ่านสถาบันทางสังคม เช่น สถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว และสถาบันการศึกษา เพื่อให้

บรรลุเป้าหมายบางประการที่รัฐต้องการ อาทิ การปลูกฝังความเชื่อด้านศาสนา หรือความเชื่อทางการเมืองการปกครอง ในขณะที่กลไกการกดทับทำหน้าที่ผ่านสถาบัน ระบบ และโครงสร้างที่ใช้ความรุนแรงด้วยองค์กรที่มีลักษณะเป็นเอกภาพ ประกอบด้วย รัฐบาล ฝ่ายบริหาร กองทัพ ตำรวจ ศาล คุก ฯลฯ ทั้งในขอบเขตสาธารณะ และในบางเงื่อนไขก็รุกล้ำเข้าไปในพื้นที่ส่วนตัวของพลเมือง (Althusser, 1971)

นอกเหนือจากสถาบันครอบครัวแล้ว สถาบันทางสังคมที่มีบทบาทโดนเด่นที่สุด ในการขัดเกลาและจัดวางอุดมการณ์ให้แก่พลเมือง ได้แก่ สถาบันการศึกษา ดังนั้นการนำกรอบคิดของ Althusser (1971) มาใช้ในงานศึกษาบทความฉบับนี้ จึงนับว่ามีส่วนสำคัญในการเปิดเผยเป้าหมายและมโนทัศน์การพัฒนาบางประการของรัฐ ที่กระทำผ่านสถาบันการศึกษาในฐานะที่เป็นสถาบันทางสังคม ทำหน้าที่ปลูกฝังและหล่อหลอมคุณลักษณะบางประการให้แก่พลเมืองตั้งแต่ช่วงแรกของวัยจนถึงวัยแรงงาน ซึ่งในทัศนะของ Althusser (1971) การกระทำดังกล่าวถูกขับเคลื่อนอย่างแยบยลในเชิงนโยบายผ่านกลไกทั้งสองประการ นอกจากนี้ยังประกอบด้วยเงื่อนไขของการครอบงำทางอุดมการณ์ 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) กระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำ (Reproduction) 2) การครอบงำอุดมการณ์ (Ideology) และ 3) การสร้างความเป็นองค์ประธาน (Subject) ฉะนั้นในส่วนของสถาบันการศึกษานักเรียนจะถูกผลิตซ้ำ (เปรียบเสมือนการผลิตกำลังแรงงาน) เพื่อรักษาอุดมการณ์หลักของรัฐไว้ กล่าวคือ นักเรียนได้ถูกกระบวนการผลิตซ้ำความรู้ในวิชาต่าง ๆ เพื่อเป็นกำลังแรงงาน ขณะเดียวกันกลไกของรัฐจำเป็นต้องผลิตซ้ำการสยบยอมต่อกฎระเบียบ หรือฝึกฝนทักษะการกดขี่ ขูดรีดให้กับผู้เรียนบางส่วน เพื่อควบคุมให้ผู้เรียนเชื่อฟังในอุดมการณ์หลัก ด้วยรูปแบบของการผลิตซ้ำคือ การผลิตขีดความสามารถ-การผลิตซ้ำการยอมสยบ-ฝึกฝนการกดขี่ขูดรีด(เฉพาะผู้เรียนบางส่วนที่มีโอกาสศึกษาในระดับสูงขึ้น) (Althusser, 1971)

ดังนั้นเป้าหมายหลักของกลไกของรัฐในสถาบันการศึกษาคือ การผลิตซ้ำคุณลักษณะของพลเมืองที่สอดคล้องกับอุดมการณ์หลักของรัฐ การทำงานของกลไกทางอุดมการณ์กระทำผ่านระบบการศึกษา หลักสูตร ควบคู่กับการจำลองกลไกการกดทับที่สอดแทรกไว้ในกระบวนการเรียนการสอน การบริหารจัดการ และสภาพแวดล้อมในสถาบันการศึกษา ในรูปของกฎระเบียบที่เคร่งครัด ทั้งการแต่งกาย การลงโทษทางวินัย การพักการเรียน ไปจนถึงการไล่ออก เงื่อนไขดังกล่าวจึงเป็นการจำลองอาณาบริเวณเชิงอำนาจ จากรัฐมาสู่สถาบันการศึกษา เพื่อจัดวางอุดมการณ์ และขัดเกลาคุณลักษณะบางประการให้แก่ผู้เรียน ก่อนเติบโตเป็นพลเมืองที่มีคุณลักษณะที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของรัฐ (Althusser, 1971)

กรอบการวิเคราะห์

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาใช้กรอบคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Analysis) เพื่อเปิดเผยร่องรอยของกลไกของรัฐ ที่ถูกจัดวางในองค์ประกอบต่าง ๆ ของวิชาหน้าที่พลเมือง โดยในส่วนของการนำเสนอผลการศึกษา ใช้การพรรณนาสรุป พร้อมยกตัวอย่าง บทเรียน และหลักฐานสนับสนุนข้อค้นพบ

ระเบียบวิธีการศึกษา

บทความฉบับนี้ ใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้เกณฑ์การคัดเลือกเอกสาร 4 เกณฑ์หลัก ประกอบด้วย 1) เกณฑ์ด้านระยะเวลา คือเป็นเอกสารที่มีขอบเขตการศึกษาอยู่ในช่วง ค.ศ. 1890 - 2020 2) เกณฑ์ด้านเนื้อหา ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย 3) เกณฑ์ด้านความน่าเชื่อถือของเอกสาร เป็นเอกสารที่มาจากแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ และ 4) เกณฑ์ด้านประโยชน์ต่อการวิจัย (กาสัก เต๊ะขันหมาก, 2553) ดังนี้ แหล่งข้อมูลประกอบด้วย เอกสารประเภทข้อมูลจากเอกสารของหน่วยงานภาครัฐจำนวน 10 ฉบับ เอกสารประเภทบทความวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ จำนวน 5 ฉบับ

ผลการศึกษา

การศึกษาร่องรอยการจัดวางกลไกของรัฐในวิชาหน้าที่พลเมือง จากกรณีศึกษาใน 5 ประเทศ ได้แก่ 1) เครือรัฐออสเตรเลีย 2) สาธารณรัฐสิงคโปร์ 3) ญี่ปุ่น 4) อังกฤษ และ 5) สหรัฐอเมริกา ผลการศึกษาพบว่า ประวัติศาสตร์การพัฒนาหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของรัฐแต่ละประเทศ นำวิชาหน้าที่พลเมืองมาเป็นกลไกสำคัญในการออกแบบคุณลักษณะที่พึงประสงค์ให้แก่ผู้เรียนตั้งแต่ในวัยเยาว์ โดยการขับเคลื่อนผ่านกลไกของรัฐในรูปแบบเชิงนโยบายใน 2 ลักษณะที่สำคัญคือ กลไกการกดทับที่ปรากฏในรูปของการดำเนินนโยบาย และกลไกเชิงอุดมการณ์ที่ปรากฏอยู่ในรูปของการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาตามบริบท สถานที่-เวลา และค่านิยมของรัฐและผู้ปกครอง (Althusser, 1971; Kennedy, 2019) มีรายละเอียด ดังนี้

1. กรณีศึกษาวิชาหน้าที่พลเมืองของเครือรัฐออสเตรเลีย

1.1 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงนโยบายการทำให้เหมือนกัน

นโยบายการทำให้เหมือนกันต้องการพลเมืองที่จงรักภักดีต่อจักรวรรดิอังกฤษ ฉะนั้นวิชาหน้าที่พลเมืองภายหลังก่อตั้งประเทศ เริ่มต้นในช่วง ค.ศ. 1904-1930 พบว่ามีการจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาขึ้นใหม่ โดยนำโปรแกรมการศึกษาแบบก้าวหน้ามาใช้เพื่อเน้นระบบการศึกษาที่เน้นเด็กเป็นศูนย์กลาง หลักสูตรแรกเริ่มสอนในโรงเรียนประถมศึกษาของรัฐนิวเซาท์เวลส์ ใช้ชื่อว่าวิชา*หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม (Civics and Morals)* อุดมการณ์ที่รัฐต้องการปลูกฝังในวิชานี้คือ การสร้างอุดมการณ์ชาตินิยมและความสัมพันธ์ที่ดีต่อจักรวรรดิอังกฤษ เนื้อหาการเรียนการสอนเกี่ยวข้องกับประเด็น ประวัติศาสตร์ของจักรวรรดิ (Imperial History) และหัวข้ออื่น ๆ เกี่ยวกับหน้าที่พลเมือง เช่น ความรับผิดชอบ หน้าที่ และความรักชาติ ตัวอย่างหนังสือเรียนที่ใช้ อาทิ เรื่อง The Struggle for Freedom ของ Murdoch ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1911 มีเนื้อหาเป็นภาษาอังกฤษ เน้นการปลูกฝังอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างจักรวรรดิอังกฤษและเครือรัฐออสเตรเลีย รวมถึงการมีรัฐบาลที่ดีของทั้ง 2 ประเทศ ขณะเดียวกันในรัฐอื่น ๆ ก็ปรากฏเนื้อหาย่อยของวิชาพลเมืองและศีลธรรมมีความแตกต่างกันตามช่วงเวลาและแต่ละรัฐ (Jenkings, 2001; Parliamentary of Australia, 2020)

1.2 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงนโยบายการรวมเข้าด้วยกัน

การปรับปรุงวิชาหน้าที่พลเมืองครั้งที่สองอยู่ในช่วง ค.ศ. 1931-1970 เป็นช่วงร่อยต่อของนโยบายการทำให้เหมือนกันและนโยบายการรวมเข้าด้วยกัน เนื่องจากทั้งสองนโยบายยังคงต้องการพลเมืองที่สามารถหลอมรวมเข้ากับสังคมแองโกล-เซลติกในออสเตรเลียเพื่อรักษาการครองอำนาจนำทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในกลุ่มผู้อพยพใหม่ หากแต่นโยบายการรวมเข้าด้วยกันเปิดช่องว่างให้สามารถรักษาองค์ประกอบวัฒนธรรมของผู้อพยพไว้ได้ด้วย ประกอบกับปัจจัยภายนอกคือ การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 (1939-1945) ทำให้ออสเตรเลียต้องการผู้อพยพจำนวนมากเพื่อมาร่วมกันต่อสู้กับสงคราม เมื่อสังคมเปิดกว้างมากยิ่งขึ้น จึงเกิดกระแสการต่อต้าน และวิพากษ์วิจารณ์ด้านการสอนที่เน้นประเด็นอุดมการณ์ชาตินิยมของจักรวรรดิอังกฤษมากเกินไป ด้วยเหตุนี้จึงเปลี่ยนการปลูกฝังอุดมการณ์ให้เป็นพื้นฐานสำหรับการเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยสมัยใหม่ ด้วยการปรับปรุงหลักสูตรทั่วประเทศและบูรณาการวิชาด้านมนุษยศาสตร์บางวิชา รวมถึงวิชาประวัติศาสตร์ วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม และวิชาภูมิศาสตร์ ให้อยู่ภายใต้หรือแทนที่ด้วยหมวด*สังคมศึกษา* (*Social Studies*) (Jenkings, 2001; Parliamentary of Australia, 2020) และให้ความสำคัญกับวิชาวิทยาศาสตร์ วิชาวิทยาศาสตร์กายภาพ และวิชาคณิตศาสตร์เพิ่มมากขึ้น (Krinks, 1999) รวมถึงเน้นถึงความสำคัญของการศึกษาระดับมัธยมศึกษาที่เปิดโอกาสการเข้าศึกษาไว้สำหรับทุกคน เนื่องจากภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองรัฐต้องการกำลังแรงงานเพื่อนำประเทศเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมที่กำลังเติบโต (Jenkings, 2001)

1.3 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงนโยบายพหุวัฒนธรรม

การปรับปรุงวิชาหน้าที่พลเมืองครั้งที่สามอยู่ในช่วง ค.ศ. 1971-1996 เป็นช่วงของนโยบายพหุวัฒนธรรม เป้าหมายของนโยบายนี้คือ ต้องการพลเมืองที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและคงอัตลักษณ์ประจำชาติใหม่ของออสเตรเลีย ฉะนั้นอุดมการณ์ที่ปรากฏในวิชาหน้าที่พลเมืองพบว่า จากเดิมอยู่ในหมวดสังคมศึกษา เปลี่ยนมาเป็นชื่อวิชา *การเมือง* (*Politics*) เนื้อหาการสอนเกี่ยวกับสถาบันทางการเมืองและนโยบายต่างประเทศของออสเตรเลีย (Parliamentary of Australia, 2020)

การจัดตั้งกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านพลเมืองในปี 1994 และการประกาศใช้โครงการพลเมืองและการศึกษาระดับชาติในโรงเรียน และปฏิญญาแอเดแลด์ ดำเนินการควบคู่กับการปลูกฝังอุดมการณ์ในวิชาหน้าที่พลเมืองช่วงที่สี่ ค.ศ. 1997-2009 ในชื่อโปรแกรม*การค้นพบประชาธิปไตย* (*Discovering Democracy*) เนื้อหาการสอนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ระบบการปกครอง และค่านิยมประชาธิปไตยของออสเตรเลีย เพื่อให้นักเรียนได้ตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันทางการเมือง กฎหมายของออสเตรเลียในชีวิตประจำวัน และพัฒนาขีดความสามารถและบทบาทของตนเองในฐานะพลเมืองของออสเตรเลียตามอุดมคติประชาธิปไตย กล่าวคือเป็นพลเมืองที่รอบรู้ (Informed Citizens) และเข้มแข็ง (Active Citizens) (Discovering Democracy Units, 2001; Jenkings, 2001; Kennedy, 2019; Krinks, 1999; Parliamentary of Australia, 2020)

การปรับปรุงวิชาหน้าที่พลเมืองครั้งล่าสุดอยู่ในช่วง ค.ศ. 2010-ปัจจุบัน (ค.ศ. 2020) จากปฏิญญาเมลเบิร์น อุดมการณ์ที่ดำเนินการควบคู่กันในวิชาหน้าที่พลเมืองคือการปรับเปลี่ยนมาสู่หลักสูตรออสเตรเลียในชื่อวิชา *การเป็นพลเมืองและหน้าที่พลเมือง (Civics and Citizenship)* ภายใต้พื้นที่การเรียนรู้มนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ของหลักสูตรออสเตรเลีย เวอร์ชั่น 1.0 และพัฒนาปรับปรุงเรื่อยมาจนล่าสุดใน ค.ศ. 2018 เวอร์ชั่น 8.4 (Australian Curriculum, 2020) เนื้อหาการสอนจำแนกออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ความรู้และความเข้าใจการเป็นพลเมืองและหน้าที่พลเมือง ในประเด็นรัฐบาลและประชาธิปไตย ระบบกฎหมาย ความเป็นพลเมือง ความหลากหลายและอัตลักษณ์ของออสเตรเลียในฐานะสังคมพหุวัฒนธรรม และความศรัทธาหลากหลายรูปแบบที่สร้างตัวตนและภาระผูกพันในฐานะพลเมืองในโลกยุคโลกาภิวัตน์ และ 2) ทักษะการสืบสวนและการถอดรหัส (Skills Strand) เรียนเกี่ยวกับการตั้งคำถามและการวิจัยเกี่ยวกับสังคมของผู้เรียน การวิเคราะห์ การสังเคราะห์และการตีความ และการสื่อสารและการไตร่ตรอง ซึ่งความลึกซึ้งของเนื้อหาแตกต่างกันแต่ละชั้นปี (Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority, 2015a)

2. กรณีศึกษาวิชาหน้าที่พลเมืองของสาธารณรัฐสิงคโปร์

2.1 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงการสร้างอัตลักษณ์ประจำชาติ

ช่วงการสร้างอัตลักษณ์ประจำชาติ สิงคโปร์ต้องการสร้างพลเมืองที่เคารพในสังคมพหุวัฒนธรรมและร่วมกันพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ฉะนั้นอุดมการณ์ที่ปรากฏในวิชาหน้าที่พลเมืองภายหลังการก่อตั้งประเทศเริ่มต้นช่วง ค.ศ. 1959-1966 พบว่าการจัดการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองใช้ชื่อว่าวิชา *จริยธรรม* (*Ethics*) มีวัตถุประสงค์เพื่อวางรากฐานสำหรับการพัฒนาอุปนิสัยของผู้เรียนให้เป็นบุคคลที่เคารพตนเองและเป็นพลเมืองดี (ONG, 1979 อ้างใน Sim & Print, 2005) และในปี 1965 ในช่วงปีแรกของการก่อตั้งสาธารณรัฐสิงคโปร์อย่างเป็นทางการมีเหตุการณ์ความตึงเครียดและการจลาจลทางเชื้อชาติ ดังนั้นวิสัยทัศน์ของรัฐบาลจึงต้องการสร้างอัตลักษณ์และความรู้สึกเป็นเจ้าของประเทศให้แก่พลเมือง ซึ่ง “โรงเรียน” ได้ถูกใช้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมสัญลักษณ์ประจำชาติ เช่น การชักธงชาติ และการร้องเพลงชาติ เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกและความรักชาติ โดยการสนับสนุนกลยุทธ์ดังกล่าวเน้นหนักไปที่เนื้อหาของวิชา

หน้าที่พลเมือง เนื่องจากเกี่ยวข้องกับการพัฒนาลักษณะนิสัยและคุณธรรม (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

ค.ศ. 1967-1972 วิชาหน้าที่พลเมืองปรับปรุงเป็นครั้งที่สอง เนื่องจากเหตุการณ์ช่วงปี 1965 ประกอบกับกระแสอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกได้ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของเยาวชนในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020) อุดมการณ์ในวิชาหน้าที่พลเมืองจึงถูกปรับเปลี่ยน โดยปรับมาใช้ชื่อว่า*วิชาหน้าที่พลเมือง* (*Civics*) มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนมีสำนึกในความรับผิดชอบต่อสังคมและหน้าที่ในฐานะพลเมือง รวมถึงความรักต่อประเทศและเพื่อนมนุษย์ ผ่านการสอนเนื้อหาในประเด็นหัวข้อต่าง ๆ อาทิ รัฐธรรมนูญ กฎหมาย ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และค่านิยม เช่น ความรักชาติ ความจงรักภักดี และการมีจิตสำนึกในฐานะพลเมือง (Sim & Print, 2005)

ค.ศ. 1973-1978 วิชาหน้าที่พลเมืองปรับปรุงเป็นครั้งที่สาม เนื่องจากรัฐต้องการนำระบบการศึกษาแบบรวมศูนย์มาใช้ผ่านนโยบายการศึกษาในโรงเรียนแบบบูรณาการความสามารถในการพูดสองภาษา (ภาษาประจำชาติและภาษาอังกฤษ) และคุณธรรม โดยมี*โครงการการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิต* (*Education for Living/ EFL*) เป็นโครงการสหวิทยาการระยะสั้นที่บูรณาการวิชาหน้าที่พลเมือง วิชาประวัติศาสตร์ และวิชาภูมิศาสตร์เข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้นอุดมการณ์ในวิชาหน้าที่พลเมืองจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การศึกษาสังคมศึกษาและศีลธรรม ให้ผู้เรียนได้เข้าใจมากขึ้นว่าสิงคโปร์ถูกพัฒนาและมีสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์อย่างไร (ONG, 1979 อ้างใน Sim & Print, 2005) ซึ่งวิชาหน้าที่พลเมืองและโครงการการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิตสะท้อนถึงการปลูกฝังอุดมการณ์ให้มีความรู้สึกถึงอัตลักษณ์ประจำชาติ ภายหลังการแยกตัวออกจากสหพันธรัฐมาเลเซีย (Sim & Print, 2005)

2.2 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงการพัฒนากลยุทธ์เพื่อเติบโตอย่างยั่งยืน

การปรับปรุงวิชาหน้าที่พลเมืองให้สอดคล้องกับช่วงการพัฒนากลยุทธ์เพื่อเติบโตอย่างยั่งยืน นับเป็นการปรับปรุงเป็นครั้งสี่ ค.ศ. 1979-1981 ใช้ชื่อว่า*วิชาคุณธรรม* เนื่องจากสิงคโปร์กำลังพัฒนาเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมที่เจริญเติบโตมากขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1970 และ 1980 รัฐบาลมีความกังวลเกี่ยวกับการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ รวมถึงการใช้ภาษาอังกฤษที่เพิ่มขึ้น และการศึกษาด้วยภาษาอังกฤษแบบสตรีม (English-stream Education) สิ่งเหล่านี้จะทำให้ผู้เรียนกลายเป็นตะวันตกมากเกินไป กล่าวคือการมีค่านิยมแบบตะวันตกที่เน้นปัจเจกบุคคลมากกว่าชุมชน ถือเป็นภัยคุกคามที่จะทำลายค่านิยมของสิงคโปร์และความมั่นคงในผลประโยชน์ส่วนรวมของสังคม ฉะนั้นทิศทางของการศึกษาวิชาด้านหน้าที่พลเมืองจึงถูกกำหนดด้วยค่านิยมที่แตกต่างกันระหว่างค่านิยมแบบเอเชียและค่านิยมแบบตะวันตก (Sim & Print, 2005)

คณะกรรมการทบทวนโปรแกรมเกี่ยวกับการศึกษาคุณธรรมในโรงเรียน นำโดย Ong Teng Cheong ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการสื่อสารและรักษาการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม จึงนำเสนอรายงานการศึกษาเกี่ยวกับคุณธรรมในปี 1979 ชี้ให้เห็นถึงจุดแข็งและจุดอ่อนของการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิต และวิชาหน้าที่พลเมืองที่สอนในโรงเรียนระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา รายงานนี้ได้ระบุข้อบกพร่องโดยเฉพาะในวิชาหน้าที่พลเมืองถึงเนื้อหาที่ไร้อารมณ์และมีคำสั่งเกินไป โดยไม่มีการอธิบายอย่างครอบคลุมเกี่ยวกับหลักคุณธรรมและจริยธรรมขั้นพื้นฐาน ด้วยเหตุนี้คณะกรรมการได้เสนอการปลูกฝังอุดมการณ์ใหม่ในโปรแกรม*วิชาคุณธรรม* (*Moral Education*) (HistorySG An Online Research Guide, 2019c) ภายใต้โครงการการเป็นและกลายเป็นพลเมืองดี (Being and Becoming and Good Citizens) (Sim & Print, 2005)

ค.ศ. 1982-1991 วิชาหน้าที่พลเมืองปรับปรุงเป็นครั้งที่ห้า จากผลลัพธ์ของการดำเนินโครงการการเป็นและกลายเป็นพลเมืองดี ที่ไม่ประสบผลสำเร็จในการบรรลุเป้าหมาย ในปี 1982 รัฐบาลจึงปรับการปลูกฝังอุดมการณ์โดยใช้*ความรู้ทางศาสนาและจริยธรรมของขงจื๊อ* (*Religious Knowledge and Confucian Ethics*) เพื่อส่งเสริมการสอนเรื่องค่านิยมทางศีลธรรม อย่างไรก็ตามในช่วงท้ายของทศวรรษที่ 1980 ความรู้ทางศาสนาและจริยธรรมของขงจื๊อจำเป็นต้องละทิ้ง เนื่องจากถูกมองว่ามีส่วนเพิ่มความเคร่งศาสนามากเกินไปและหลักธรรมทางศาสนาอาจถูกนำไปใช้ในทางการเมืองอย่างไม่เหมาะสม ซึ่งอาจนำไปสู่ความไม่สงบและส่งผลเสียต่อความมั่นคงของชาติ (Sim & Print, 2005) นอกจากนี้ยังมองว่าการให้คุณค่าทางศาสนาควรเป็นความรับผิดชอบของผู้ปกครองมากกว่าโรงเรียน และไม่เหมาะสมกับรัฐสิงคโปร์ซึ่งตั้งตนเป็นรัฐฆราวาส (A Singapore Government Agency Website, 2019)

ค.ศ. 1992-1996 วิชาหน้าที่พลเมืองปรับปรุงอีกครั้งเป็นครั้งที่หก รัฐเปลี่ยนมาใช้กลไกเชิงอุดมการณ์โดยใช้โปรแกรม*การศึกษาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม* (*Civics and Moral Education/ CME*) มีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกฝังความเป็นชาติ คุณค่าทางศีลธรรม และบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม โดยเน้นย้ำเรื่องการขัดเกลาทางสังคมและศีลธรรมทางการเมือง ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับประเด็นทางสังคมและการเมือง ผ่านการสอนเนื้อหาในประเด็นหัวข้อต่าง ๆ อาทิ รัฐธรรมนูญ สิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน กฎหมาย การมีส่วนร่วมกับรัฐบาลโดยเฉพาะในกระบวนการเลือกตั้ง และประเด็นปัญหาระดับชาติ เช่น การเติบโตของประชากร ความสามัคคีทางเชื้อชาติและศาสนา การเติบโตทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของชาติ (Sim & Print, 2005)

2.3 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงพัฒนากลยุทธ์เพื่อเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์

การปรับปรุงวิชาหน้าที่พลเมืองให้สอดคล้องกับช่วงการพัฒนากลยุทธ์เพื่อเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์ นับเป็นการปรับปรุงเป็นครั้งที่เจ็ด ค.ศ. 1997-2013 จากการเปลี่ยนแปลงของบริบทโลกมีปัจจัยหลายประการที่กระทบกับการพัฒนาสังคมของสิงคโปร์ อาทิ การเพิ่มขึ้นของการแข่งขันระหว่างประเทศ รวมถึงทัศนคติของคนหนุ่มสาวชาวสิงคโปร์ที่ขาดความรู้และความสนใจในประวัติศาสตร์ล่าสุดและปัญหาการสร้างชาติของประเทศ ดังนั้นรัฐบาลจึงเห็นว่าเรื่องนี้เป็นประเด็นสำคัญซึ่งอาจเป็นอันตรายต่อประเทศชาติ (Sim & Print, 2005) ดังปรากฏในคำปราศรัยของรองนายกรัฐมนตรี Lee Hsien Loong ในงานเปิดตัวการศึกษาแห่งชาติความว่า

> *ความไม่รู้นี้จะขัดขวางความพยายามของเราในการพัฒนาความรู้สึกร่วมกันของความเป็นชาติ เราจะไม่ได้รับสัญชาตญาณที่ถูกต้องเพื่อผูกมัดความเป็นชาติเดียวกัน หรือรักษาเจตจำนงที่จะอยู่รอดและเจริญรุ่งเรืองในโลกที่ไม่แน่นอน เพื่อให้สิงคโปร์เติบโตไปไกลกว่ารุ่นผู้ก่อตั้ง เราต้องถ่ายทอดสัญชาตญาณและทัศนคติเหล่านี้อย่างเป็นระบบไปสู่กลุ่มกลุ่มประชากรที่ประสบความสำเร็จ (succeeding cohorts)*
>
> *(Lee, 1997 อ้างใน Sim & Print, 2005)*

ค.ศ. 1996 รัฐบาล Goh Chok Tong (1990-2014) เสนอวิสัยทัศน์ให้โรงเรียนสอนให้ผู้เรียนเป็นนักคิด (Thinking Schools, Learning Nation/ TSLN) (Sim & Print, 2005) เนื่องจากเขามองว่าการศึกษาแห่งชาติเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการศึกษาที่จะทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในความเป็นชาติ และเข้าใจอดีตที่เกี่ยวข้องกับปัจจุบันและอนาคต ดังนั้นหลักสูตรจึงถูกปรับปรุงใหม่เพื่อผสมผสานการคิดและการบูรณาการเทคโนโลยีสารสนเทศในโรงเรียนในปี 1997 ภายใต้การเปิดตัวโปรแกรมการศึกษาแห่งชาติ (National Education Programme / NE) ใน*วิชาสังคม*

ศึกษา (*Social Studies*) บังคับสอนในโรงเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาในชั้นปีที่ 9 ถึง 10 สำหรับหลักสูตรมัธยมศึกษาสี่ปี และชั้นปีที่ 9 ถึง 11 สำหรับหลักสูตรห้าปี เพื่อเน้นการพัฒนาความคิดของนักเรียนในแนวประวัติศาสตร์อนุรักษ์นิยม มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาและสร้างความรู้ ค่านิยม และทัศนคติเชิงบวกของเยาวชน รวมถึงพัฒนาความสามัคคีและความเชื่อมั่นในอนาคตของสิงคโปร์ (Sim & Print, 2005)

ค.ศ. 1997 การศึกษาแห่งชาติถูกพัฒนาขึ้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาการทำงานร่วมกัน ปลูกฝังสัญชาตญาณในการอยู่รอด และความมั่นใจอนาคตของชาติในนักเรียน โดยเน้นประเด็น ดังนี้ 1) เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนมีความรู้สึกภาคภูมิใจและเคารพตนเองในฐานะชาวสิงคโปร์ 2) ให้รับรู้เรื่องราวของสิงคโปร์ 3) ให้รับรู้ถึงความท้าทาย ข้อจำกัด และช่องโหว่ที่เป็นอัตลักษณ์ของสิงคโปร์ และ 4) ปลูกฝังให้เยาวชนเห็นคุณค่าหลักของวิถีชีวิตและเจตจำนงที่จะมีชัยเพื่อประกันความสำเร็จและความเป็นอยู่ที่ดีอย่างต่อเนื่อง โดยการศึกษาระดับชาติถูกพัฒนาขึ้นในลักษณะที่ผสมผสานกันทั้งในหลักสูตรที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยมีรูปแบบที่แตกต่างกัน ได้แก่ “รักสิงคโปร์” ในระดับประถมศึกษา “รับรู้และเชื่อในสิงคโปร์” ในระดับมัธยมศึกษา และ “นำไปสู่สิงคโปร์” ในระดับหลังมัธยมศึกษา (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

การปฏิรูปหลักสูตรอย่างเป็นทางการ มีการปรับปรุงองค์ประกอบของรายวิชาต่าง ๆ ในระดับวิชาการที่แตกต่างกัน สำหรับวิชาสังคมศึกษา กำหนดให้เป็นวิชาบังคับในโรงเรียนระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ซึ่งเนื้อหาของรายวิชาถูกปรับให้นำวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และสังคมวิทยาพื้นฐานเข้าด้วยกัน เนื้อหาและสื่อการสอนถูกพัฒนาและผลิตโดยรัฐบาล โดยการสอนวิชาสังคมศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาแตกต่างจากระดับชั้นประถมศึกษาที่เน้นไปที่การพัฒนาความรู้ ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นจะเน้นไปที่เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของสิงคโปร์ และคุณลักษณะของสังคมที่แตกต่างกัน (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

วิชาสังคมศึกษา และวิชาหน้าที่พลเมืองและการศึกษาศีลธรรม (Civics and Moral Education/ CME) ถูกผสมเข้ากับเนื้อหาการศึกษาของชาติ และเป็นวิชาบังคับในระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ขณะที่วิชาสังคมศึกษามุ่งส่งเสริมให้นักเรียนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของประเทศ วิชาหน้าที่พลเมืองและการศึกษาศีลธรรมเน้นไปที่การพัฒนาลักษณะนิสัยของนักเรียนจากความเข้าใจในค่านิยมของชาติ 5 ประการ ประกอบด้วย 1) สังคมต้องมาก่อนตัวเอง 2) ครอบครัวเป็นโครงสร้างพื้นฐานของสังคม 3) ความเคารพในสิทธิของบุคคลและการได้รับการสนับสนุนจากชุมชน 4) แก้ไขปัญหาด้วยฉันทามติ ไม่ใช่ความขัดแย้ง และ 5) ความสามัคคีระหว่างเชื้อชาติและศาสนา โดยแนวทางของการบรรลุเป้าหมายการเรียนรู้ของวิชานี้ไม่ได้เน้นเพียงการสอนเชิงทฤษฎี แต่ยังเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนค่านิยมดังกล่าวผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาแห่งชาติ เช่น โครงการการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Involvement Programme) (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

ค.ศ. 2007 สิงคโปร์ได้ปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาอีกครั้ง ในครั้งนี้หลักสูตรมุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมและเสริมสร้างศักยภาพ เนื่องจากผลการสำรวจในปี 2005 พบว่าผู้เรียนเกือบทั้งหมดภูมิใจที่เป็นชาวสิงคโปร์ ขณะเดียวกันเมื่อเทียบกับผลการศึกษาก่อนหน้ากลับพบว่าผู้เรียนที่อายุยังน้อยก็พร้อมที่จะอาศัยอยู่ที่ใดก็ได้ในโลกเพิ่มขึ้น มากกว่าการอาศัยอยู่ในสิงคโปร์ถ้าพวกเขามีทางเลือก ดังนั้นรัฐบาลจึงเห็นว่าการเสริมสร้าง อัตลักษณ์ของชาติและการอยู่ร่วมกันทางสังคมในหมู่เยาวชนจำเป็นอย่างมากเพื่อเปลี่ยนการรับรู้ของเยาวชนด้วยการเปลี่ยนจุดมุ่งเน้นจากการยกระดับการรับรู้และชื่นชนในสิงคโปร์ของนักเรียน มาสู่การเสริมสร้างการมีส่วนร่วม (Engaging) และเพิ่มขีดความสามารถของผู้เรียน (Empowering) ผ่านการเสนอกรอบการทำงานใหม่เป็น “สมอง หัวใจ และมือ (Head, Heart, Hands)” เพื่อฝึกฝนให้

ผู้เรียนมีส่วนร่วมในระดับต่าง ๆ โดยเฉพาะ 3 กลุ่มหลัก ประกอบด้วย 1) นักเรียน 2) ครู และ 3) ชุมชน (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020) ดังนี้ 1. การสอนในกลุ่มวิชาสังคมศึกษา ได้ถูกปรับเปลี่ยนมาสู่การกระตุ้นและเอื้อให้ผู้เรียนได้อภิปรายมากขึ้นด้วยวิธีการตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นความอยากรู้อยากเห็น และไต่สวนกับปัญหา (Inquiry Approach) ในโลกแห่งความเป็นจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของพวกเขา จากกระบวนการสอบถามสำคัญ 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) กระตุ้นความอยากรู้อยากเห็น 2) การรวบรวมข้อมูล 3) ฝึกการใช้เหตุผลจากแบบฝึกหัด และ 4) การคิดเชิงไตร่ตรอง และ 2. วิชาคุณลักษณะและการศึกษาด้านวิชาหน้าที่พลเมือง (Character and Citizenship Education/ CME) ที่ยังคงเน้นค่านิยมและลักษณะนิสัยให้เป็นบุคคลที่ดีและเป็นพลเมืองที่มีประโยชน์ ตามวิชาหน้าที่พลเมืองและการศึกษาศีลธรรมในช่วงก่อนหน้า โดยสื่อการสอนต่าง ๆ จะยังคงผลิตโดยรัฐบาล และใช้วิธีการประเมินผลของผู้เรียนโดยครู การประเมินตนเอง และการประเมินโดยเพื่อนนักเรียนด้วยกัน (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

ค.ศ. 2017 ภายหลังดำเนินการใช้หลักสูตรการศึกษาแห่งชาติมาเป็นระยะเวลา 10 ปี รัฐบาลจึงได้ดำเนินการทบทวนครั้งที่ 2 พบว่าข้อเสนอแนะของผู้เรียนและครูที่สะท้อนปัญหากลับมา เช่น ในมุมมองของผู้เรียนยังคงสงสัยในการศึกษาแห่งชาติ ขณะเดียวกันก็รู้สึกว่าสามารถที่จะสนทนาแบบเปิดในประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตประจำวันของพวกเขาได้มากขึ้น หรือในมุมมองของครูที่มองว่าเนื้อหาการสอนเรื่องราวของสิงคโปร์มีลักษณะแบบบนลงล่างเหมือนเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ และการกระตุ้นผู้เรียนยังคงขาดพื้นที่เพื่อให้สำรวจมุมมองต่าง ๆ ของเหตุการณ์ (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020) ด้วยเหตุนี้ในปี 2018 รัฐบาลจึงได้ประกาศการฟื้นฟูการศึกษาแห่งชาติอีกครั้ง โดยเน้นที่การเสริมสร้างการศึกษาตามค่านิยมเพื่อมอบประสบการณ์ที่แท้จริง ต่อการพัฒนาความรู้สึกเป็นเจ้าของและความหวังต่ออนาคตของพวกเขาที่จะเติบโตในสิงคโปร์ให้กับผู้เรียน โดยเฉพาะการกำหนดแนวทางการสำรวจและตรวจสอบอัตลักษณ์ประจำชาติ 3 ประการ ได้แก่ 1) การเปลี่ยนการเล่าเรื่องราวของสิงคโปร์จากบนลงล่างมาสู่เรื่องราวหลายมิติ และจัดสรรเวลาเรียนไว้สำหรับการอภิปรายประเด็นร่วมสมัยระหว่างอดีต ปัจจุบัน และความคิดเห็นของผู้เรียน 2) เสริมสร้างประสบการณ์การเป็นพลเมืองให้ผู้เรียนสามารถแสดงความคิดเห็นความเป็นเจ้าของในชุมชนได้ เช่น พิธีมอบบัตรประจำตัวประชาชนให้นักเรียนอายุ 15 ปีในโรงเรียน และ 3) เพิ่มทักษะการสอนของครูด้วยการเปิดโอกาสให้ครูได้สนทนาประเด็นร่วมสมัย และประสบการณ์เกี่ยวกับนวัตกรรมการสอนที่อำนวยความสะดวกในการอภิปรายอย่างมีความหมายในชั้นเรียน (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

ช่วงสุดท้าย ค.ศ. 2014-ปัจจุบัน วิชาสังคมศึกษาถูกแทนที่ด้วยวิชา*คุณลักษณะและการศึกษาด้านหน้าที่พลเมือง (Character and Citizenship Education/ CCE)* ภายใต้การสนับสนุนวิสัยทัศน์ของ Mr. Heng Swee Keat ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการที่ต้องการนำระบบการศึกษามาหล่อหลอมคุณลักษณะนิสัยที่ดีของพลเมืองชาวสิงคโปร์ให้มีศีลธรรม มีความอดทนต่ออนาคตที่ไม่แน่นอน และมีความรับผิดชอบอย่างมีส่วนร่วมต่อความสำเร็จและการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ตามถ้อยคำที่ว่า

> *ระบบการศึกษาของเราต้องหล่อเลี้ยงพลเมืองสิงคโปร์ให้มีลักษณะนิสัยที่ดี เพื่อให้ทุกคนมีปณิธานทางศีลธรรมที่จะทนต่ออนาคตที่ไม่แน่นอน และมีความรับผิดชอบอย่างยิ่งที่จะมีส่วนร่วมต่อความสำเร็จของสิงคโปร์และความเป็นอยู่ที่ดีของเพื่อนชาวสิงคโปร์*
>
> *(Ministry of Education, 2014)*

ดังนั้นการสอน*คุณลักษณะและการศึกษาด้านหน้าที่พลเมือง* ถือเป็นหัวใจสำคัญของระบบการศึกษาของสิงคโปร์ มีเป้าหมายเพื่อให้การศึกษาวิชา*คุณลักษณะและการศึกษาด้านหน้าที่พลเมือง*สอดคล้องกับผลลัพธ์ที่สำคัญ (Key Stage Outcomes) และผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ของการศึกษา (Desired Outcomes of Education) รวมถึงถูกนำมาใช้เป็นกรอบที่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาสมรรถนะแห่งศตวรรษที่ 21 ของสิงคโปร์ ที่เน้นย้ำถึงการพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียนให้ความเชื่อมโยงระหว่างค่านิยมหลัก ความสามารถทางสังคมและอารมณ์ และเป็นพลเมืองที่รอบรู้ (Civic Literacy) ตระหนักรู้ถึงสถานการณ์ทั่วโลก และมีทักษะข้ามวัฒนธรรม (Ministry of Education, 2014)

3. กรณีศึกษาวิชาหน้าที่พลเมืองของญี่ปุ่น

ช่วงแรก ค.ศ. 1890-2006 จากรายงาน The Imperial Rescript on Education และเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลให้การปลูกฝังอุดมการณ์ในวิชาหน้าที่พลเมืองของญี่ปุ่นใช้ชื่อว่าวิชา*ศีลธรรม* (*Moral Education*) หรือเรียกว่า *Shushin* คือการปลูกฝังคุณธรรม ความรักชาติ และความจงรักภักดีต่อจักรพรรดิ มีรายละเอียดการปรับปรุง 3 ครั้งย่อยดังนี้ 1. ตราพระราชบัญญัติการศึกษาขั้นพื้นฐาน ค.ศ. 1947 เพื่อเน้นปลูกฝังคุณลักษณะของปัจเจกบุคคลในความสัมพันธ์ทั้งในชุมชนและต่างประเทศ 4 ประเด็น ประกอบด้วย 1) วิถีชีวิตและพฤติกรรมขั้นพื้นฐาน 2) ความคิดและการตัดสินทางศีลธรรม 3) บุคลิกภาพที่ดีและวิถีชีวิตที่สร้างสรรค์ และ 4) ทัศนคติทางจริยธรรมและแรงจูงใจต่อการปฏิบัติในฐานะสมาชิกของประเทศ 2. ในปี 1999 เมื่อรัฐบาลประกาศใช้กฎหมายว่าด้วยธงชาติและเพลงชาติ อุดมการณ์ปลูกฝังผ่านการนำสัญลักษณ์ดังกล่าวเข้าไปใช้ในโรงเรียน ซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเพื่อปลูกฝังความรู้สึกถึงอัตลักษณ์ประจำชาติให้กับนักเรียน และ 3. ในปี 2002 เมื่อรัฐบาลประกาศให้โรงเรียนนำสมุดงาน Kokoro no note มาใช้การปลูกฝังอุดมการณ์ในสมุดงานคือ การส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับผู้เรียน ด้านเนื้อหาให้ครอบคลุมถึงประเด็นทั้งสี่ด้านจากการศึกษาภาคบังคับให้กับโรงเรียนทุกแห่ง (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

ช่วงที่สอง ค.ศ. 2007 เมื่อตราพระราชบัญญัติการศึกษาขั้นพื้นฐาน ค.ศ. 2006 เนื้อหาการสอนในวิชาศีลธรรมเน้นไปที่การส่งเสริมคุณค่าความเคารพ ประเพณีและวัฒนธรรม และความรักชาติและภูมิภาค โดยมีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังปัจเจกบุคคลให้ปฏิบัติตามนโยบายของชาติ (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

ช่วงที่สาม ค.ศ. 2008-2014 การปรับปรุงสมุดงาน Kokoro no Noto มาเป็นสมุดงาน Watashitachi no Doutoku ในปี 2012 วิชาศีลธรรมจึงปลูกฝังการแก้ไขปัญหาทางสังคม เนื่องจากมีการเพิ่มเรื่องราวที่ส่งเสริมการตระหนักรู้ในความเป็นญี่ปุ่นมากขึ้น (Research Office Legislative Council Secretariat, 2020)

ช่วงที่สี่ ค.ศ. 2015-ปัจจุบัน เมื่อรัฐบาลเสนอให้วิชาศีลธรรมควรเป็นวิชาบังคับอย่างเป็นทางการ การปลูกฝังผู้เรียนจึงมีเนื้อหาสอดคล้องกับการปลูกฝังการส่งเสริมคุณค่าของการเคารพประเพณีและวัฒนธรรม และความรักชาติและภูมิภาคเช่นเดียวกับวิชาศีลธรรมในปี 2007

4. กรณีศึกษาวิชาหน้าที่พลเมืองของอังกฤษ

4.1 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงต่อต้านระบอบนาซีและส่งเสริมสังคมพหุวัฒนธรรม

วิชาหน้าที่พลเมืองในอังกฤษเริ่มก่อตัวใน ค.ศ. 1933 จากการสนับสนุนวิชาหน้าที่พลเมืองของรัฐบาลและการก่อตั้งสมาคมเพื่อการศึกษาหน้าที่พลเมืองใน ค.ศ. 1934 เพื่อปลูกฝังอุดมการณ์การพัฒนาประชาธิปไตยในรูปแบบการเน้นคุณธรรมแบบจารีต เช่น ความอ้อนน้อมถ่อมตน ความยับยั้งชั่งใจ ความเคารพ และความจงรักภักดี และการก่อตั้ง

สภาการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองโลกใน ค.ศ. 1979 มุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนเคารพถึงความหลากหลายเชื้อชาติและการเป็นพลเมืองโลกในสังคมพหุวัฒนธรรม (Keating et al., 2010)

4.2 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการเป็นพลเมืองและการเมือง

การนำวิชาหน้าที่พลเมืองเข้ามาสู่หลักสูตรการศึกษาแห่งชาติอย่างเป็นทางการเริ่มต้นในปี 2002 มุ่งปลูกฝังแนวทางจัดการกับอัตลักษณ์ ความหลากหลาย การอยู่ร่วมกันในชุมชน และการส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในโรงเรียนและชุมชนท้องถิ่นมากขึ้น ขณะเดียวรัฐบาลยังการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเยาวชนในโครงการด้านการศึกษาอื่น ๆ เพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความสามารถตรวจสอบวิธีการพัฒนาความเข้าใจในความเป็นพลเมืองของเยาวชนและเพิ่มการมีส่วนร่วมทางการเมือง (Keating et al., 2010) (Keating et al., 2010)

5. กรณีศึกษาวิชาหน้าที่พลเมืองของสหรัฐอเมริกา

5.1 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงแก้ไขปัญหาการอพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาในสหรัฐอเมริกา

ช่วงแรก ในช่วงทศวรรษที่ 1830 ถึง ค.ศ. 1915 สหรัฐอเมริกาใช้การสอนวิชาหน้าที่พลเมืองปลูกฝังให้ผู้เรียนนับถือศาสนาคริสต์ มีศีลธรรม รักชาติ และพูดภาษาอังกฤษ และช่วงทศวรรษที่ 1840 ถึงทศวรรษที่ 1860 การส่งเสริมวิชาหน้าที่พลเมืองในโรงเรียนมีจุดมุ่งหมายเพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนรักชาติ และเป็นพลเมืองภายใต้ระบอบประชาธิปไตย ต่อมาเมื่อก่อตั้งสมาคมการศึกษาแห่งชาติ (National Education Association/ NEA) ใน ค.ศ. 1870 จึงส่งเสริมให้เด็กอเมริกันทุกคนเข้าโรงเรียน ซึ่งไม่ใช่เพื่อผลิตแรงงานเข้าสู่ตลาดอุตสาหกรรม แต่เพื่อจุดประสงค์ทางการเมือง โดยเฉพาะการสร้างความเท่าเทียมทางเชื้อชาติ (Heater, 2003)

เมื่อสมาคมการศึกษาแห่งชาติเริ่มกระตุ้นการศึกษาวิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงทศวรรษที่ 1880 ถึงทศวรรษที่ 1900 เพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนเคารพและปฏิบัติตามกฎหมาย มุ่งมั่นในวิชาการ และรักชาติ และเปิดตัวโปรแกรมสังคมศึกษาใน ค.ศ. 1916 ประกอบกับ APSA เสนอการปรับปรุงการสอน จึงปลูกฝังผู้เรียนให้มีความรู้และความเข้าใจในระบบการปกครองของสหรัฐอเมริกา ด้วยวิธีการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง เน้นครูสอนจากหนังสือเรียนเป็นหลัก รวมถึงสอดแทรกไว้ในพิธีกรรม เช่น การแสดงความเคารพธงชาติเริ่มกำหนดขึ้นใน ค.ศ. 1892 เพื่อให้นักเรียนได้รู้สึกถึงอัตลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น (Heater, 2003)

5.2 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงฟื้นฟูปัญหาจากสงครามโลกครั้งที่ 1

ช่วงที่สอง ค.ศ. 1916-1928 วิชาหน้าที่พลเมืองใช้ชื่อว่า โปรแกรมสังคมศึกษา เน้นปลูกฝังการพัฒนาความสามารถของผู้เรียนด้านทักษะและนิสัยในฐานะการเป็นพลเมือง จากประสบการณ์ และการเข้าร่วมกลุ่มต่าง ๆ (Levine & Kawashima, 2015) เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมและความเข้าใจต่อสภาพปัญหาสังคม ด้วยการเสนอปัญหาที่เกี่ยวข้องกับรายวิชาเพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้การแก้ไขปัญหา ในประเด็นที่เกี่ยวของรอบตัว เช่น สวนสาธารณะ ระบบการขนส่ง หรือกฎหมายเกี่ยวกับอาหารที่ปลอดภัยต่อสุขภาพ

5.3 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงแก้ไขการแบ่งแยกเชื้อชาติในโรงเรียน

ช่วงที่สาม ค.ศ. 1929-1970 จากกระแสเรียกร้องการแก้ปัญหาการแบ่งแยกทางเชื้อชาติของพลเมืองด้วยการให้นำพหุนิยมทางวัฒนธรรมมาใช้ในโรงเรียน วิชาหน้าที่พลเมืองปลูกฝังอุดมการณ์ความเข้าใจต่อความเป็นจริงนี้ด้วยการให้ความรู้แก่กลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดร่วมกัน อย่างไรก็ตามการปลูกฝังอุดมการณ์ในวิชาหน้าที่พลเมืองไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากรัฐเปลี่ยนตำแหน่งไปที่การปลูกฝังอุดมการณ์สำหรับพัฒนาความรู้ด้านการแข่งขันขีปนาวุธทางอวกาศกับสหภาพโซเวียต ในวิชาวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และภาษาต่างประเทศ (Heater, 2003)

5.4 วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ช่วงที่สี่ ค.ศ. 1971-2020 เมื่อรัฐบาลปรับปรุงการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองอีกครั้งผ่านการแก้ไขรัฐธรรมนูญครั้งที่ 26 เพื่อให้นักการศึกษาและนักวิชาการแก้ไขปัญหาการแบ่งแยกเชื้อชาติ ด้วยการชักชวนครู ผู้ปกครอง และหน่วยงานในโรงเรียนตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาวิชาหน้าที่พลเมือง และปรับเปลี่ยนการสอนผ่านการผลิตเนื้อหาและสื่อการสอนใหม่ ดังนั้นการปลูกฝังเน้นส่งเสริมการเรียนการสอนจากประสบการณ์ที่ผู้เรียนได้สัมผัสจริงในพื้นที่เพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย และชีวิตการเป็นพลเมือง (Baumann & Brennan, 2017)

บทสรุป

การสอนวิชาหน้าที่พลเมืองจากกรณีศึกษา 5 ประเทศ ได้แก่ 1) เครือรัฐออสเตรเลีย 2) สาธารณรัฐสิงคโปร์ 3) ญี่ปุ่น 4) อังกฤษ และ 5) สหรัฐอเมริกา พบว่าล้วนเป็นการดำเนินการผ่านนโยบายของรัฐบาลที่มีลักษณะของเปลี่ยนแปลงตามบริบททางสังคมการเมืองและช่วงเวลา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีสาเหตุจากทั้งปัจจัยภายในซึ่งเป็นปัจจัยหลักคือ วิสัยทัศน์ของรัฐบาล ประกอบกับปัจจัยอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนนโยบายและเนื้อหาการสอน อาทิ การเรียกร้องของพลเมือง และปัจจัยภายนอก อาทิ เหตุการณ์สำคัญของโลก เช่น การเกิดสงครามโลก หรือการลงนามร่วมกันระหว่างประเทศ ทั้งนี้การจัดการกับความเป็นพลเมือง (Citizenship) ของแต่ละประเทศพบว่า ดำเนินการควบคู่กับการปลูกฝังอุดมการณ์ผ่านระบบการศึกษา โดยเฉพาะในวิชาหน้าที่พลเมือง ซึ่งมีชื่อเรียกและเนื้อหาการสอนแตกต่างกันในลักษณะที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของรัฐในแต่ละประเทศ ดังนี้ หลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของเครือรัฐออสเตรเลีย ดำเนินการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองสอดคล้องกับ 3 ช่วงนโนบายหลักของการพัฒนาประเทศ ได้แก่ 1) ช่วงแรกในทศวรรษที่ 1950 - ค.ศ. 1962 รัฐบาลได้ดำเนินการพัฒนาประเทศด้วยนโยบายการทำให้เหมือนกัน มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม วิชาหน้าที่พลเมืองถูกปรับปรุงสองช่วงคือ ช่วงแรก ค.ศ. 1904-1930 ใช้ชื่อว่าวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม และช่วงที่สอง ค.ศ. 1931-1970 ใช้ชื่อว่าหมวดสังคมศึกษา 2) ช่วงที่สอง ค.ศ. 1963-1971 รัฐบาลดำเนินการพัฒนาประเทศด้วยนโยบายการรวมเข้าด้วยกัน มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังให้ผู้อพยพรวมตัวเองเข้ากับสังคมแองโกล-เซลติก แต่ยังสามารถรักษาองค์ประกอบวัฒนธรรมของตนเองไว้ได้ วิชาหน้าที่พลเมืองในช่วงนี้ยังคงใช้หลักสูตรของช่วง ค.ศ. 1931-1970 ในชื่อหมวดสังคมศึกษาเช่นเดิม และ 3) ช่วงที่สาม ค.ศ. 1972-ปัจจุบัน (ค.ศ. 2020) รัฐบาลดำเนินการพัฒนาประเทศด้วยนโยบายพหุวัฒนธรรม มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังอุดมการณ์ที่หลายหลาย เพื่อให้ระบอบการปกครองประชาธิปไตยของเครือรัฐออสเตรเลียดำเนินต่อไปได้และแข็งแรงมากยิ่งขึ้น วิชาหน้าที่พลเมืองถูกปรับปรุงสามช่วงคือ ช่วงแรก ค.ศ. 1972-1996 ในชื่อวิชาการเมือง ช่วงที่สอง ค.ศ. 1997-2009 ในชื่อวิชาการค้นพบประชาธิปไตย และช่วงล่าสุด ค.ศ. 2010-ปัจจุบัน ในชื่อวิชาการเป็นพลเมืองและหน้าที่พลเมือง

หลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของสาธารณรัฐสิงคโปร์ ดำเนินการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองสอดคล้องกับ 3 ช่วงนโนบายหลักของการพัฒนาประเทศ ได้แก่ 1) ช่วงแรก ในทศวรรษที่ 1960 - ค.ศ. 1990 รัฐบาลได้ดำเนินการพัฒนาประเทศด้วยการสร้างอัตลักษณ์ประจำชาติ มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังอุดมการณ์พหุเชื้อชาติและการพัฒนาเศรษฐกิจ วิชาหน้าที่พลเมืองถูกปรับปรุงสามช่วงคือ ช่วงแรก ค.ศ. 1959-1966 ใช้ชื่อว่าวิชาจริยธรรม ช่วงที่สอง ค.ศ. 1967-1972 ใช้ชื่อว่าวิชาหน้าที่พลเมือง และช่วงที่สาม ค.ศ. 1973-1978 ใช้ชื่อว่าโครงการการศึกษาเพื่อการดำรงชีวิต 2) ช่วงที่สอง ค.ศ. 1979-1996 รัฐบาลดำเนินการพัฒนาประเทศด้วยการพัฒนากลยุทธ์เพื่อการปรับปรุงอย่างยั่งยืน มีเป้าหมายเพื่อพัฒนากำลังแรงงานสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรม วิชาหน้าที่พลเมืองถูกปรับปรุงอีกสองช่วงคือ ช่วงที่สี่ ค.ศ. 1979-1981 ในชื่อว่าวิชาศีลธรรม โดยในช่วง 1982-1991 ได้เพิ่มความรู้ทางศาสนาและจริยธรรมขงจื๊อ และช่วงที่ห้า ค.ศ. 1992-1996

ใช้ชื่อว่าโปรแกรมการศึกษาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม และ 3) ช่วงที่สาม ค.ศ. 1997-ปัจจุบัน รัฐบาลดำเนินการพัฒนาประเทศด้วยการพัฒนากลยุทธ์เพื่อเศรษฐกิจในยุคโลกาภิวัตน์ มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาพลเมืองในศตวรรษที่ 21 วิชาหน้าที่พลเมืองถูกปรับปรุงสองช่วงคือ ช่วงแรก ค.ศ. 1997-2013 ในชื่อวิชาสังคมศึกษา และช่วงที่สอง ค.ศ. 2014-ปัจจุบัน ในชื่อคุณลักษณะและหน้าที่พลเมือง

หลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1890-ปัจจุบัน ดำเนินการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองด้วยนโยบายชาตินิยม มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม วิชาหน้าที่พลเมืองใช้ชื่อวิชาศีลธรรม โดยปรับปรุงสี่ช่วง ในลักษณะการทำให้เป็นวิชาไม่บังคับสอน และวิชาบังคับสอนคือ ช่วงแรก ค.ศ. 1890-2006 ใช้ชื่อว่าวิชาศีลธรรม ซึ่งไม่เป็นวิชาบังคับ ช่วงที่สอง ค.ศ. 2007 วิชาศีลธรรมกลายเป็นวิชาบังคับ และถูกยกเลิกให้เป็นวิชาบังคับในช่วงที่สาม ค.ศ. 2008-2014 และช่วงที่สี่ ค.ศ. 2015-ปัจจุบัน จึงเป็นวิชาบังคับสอนอีกครั้ง

หลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของอังกฤษจำแนกการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองออกเป็น 2 ช่วงนโยบายหลัก ได้แก่ 1) ช่วง ค.ศ. 1933-1996 เป็นช่วงต่อต้านระบอบนาซี และส่งเสริมสังคมพหุวัฒนธรรม มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังอุดมการณ์ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ในช่วงนี้ยังไม่มีการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองอย่างเป็นทางการ และ 2) ช่วง ค.ศ. 1997-ปัจจุบัน เป็นช่วงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในชีวิตการเป็นพลเมืองและการเมืองของเยาวชน มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการทำงานร่วมกัน วิชาหน้าที่พลเมืองยังคงไม่มีการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองอย่างเป็นทางการจนกระทั้ง ค.ศ. 2002-ปัจจุบัน รัฐจึงนำวิชาหน้าที่พลเมืองมาสอนในหลักสูตรการศึกษาแห่งชาติอย่างเป็นทางการ

หลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของสหรัฐอเมริกาจำแนกการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองออกเป็น 4 ช่วงนโนบายหลัก ได้แก่ 1) ช่วง ค.ศ. 1802-1915 เป็นช่วงแก้ไขปัญหาการย้ายถิ่นฐานเข้ามายังสหรัฐอเมริกา มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม วิชาหน้าที่พลเมืองถูกนำมาสอนช่วงแรกในทศวรรษที่ 1830 ถึง ค.ศ. 1915 2) ช่วง ค.ศ. 1916-1929 เป็นช่วงฟื้นฟูปัญหาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังการมีส่วนร่วมต่อการแก้ไขปัญหาร่วมกัน วิชาหน้าที่พลเมืองใช้ชื่อว่าโปรแกรมสังคมศึกษา นำมาใช้ใน ค.ศ. 1916-1928 เป็นช่วงรอยต่อในช่วงที่สามคือ 3) ช่วง ค.ศ. 1930-1970 เป็นช่วงปัญหาปรากฏการณ์แบ่งแยกเชื้อชาติในโรงเรียน มีเป้าหมายเพื่อปลูกฝังอุดมการณ์การมีส่วนร่วมโดยไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ วิชาหน้าที่พลเมืองถูกปรับปรุงมาใช้วิชาที่มีเนื้อหาสอดคล้องกันสามวิชา ได้แก่ วิชาหน้าที่พลเมือง ปัญหาของประชาธิปไตย และรัฐบาลอเมริกัน นำมาใช้ใน ค.ศ. 1929-1970 และ 4) ช่วง ค.ศ. 1971-ปัจจุบัน (ค.ศ. 2020) เป็นช่วงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาประชาธิปไตยและการดำรงชีวิตในฐานะการเป็นพลเมืองของสหรัฐอเมริกา และปรับปรุงมาใช้ชื่อว่าวิชาหน้าที่พลเมือง นำมาใช้ใน ค.ศ. 1971-ปัจจุบัน

อภิปรายผล

จากข้อค้นพบการจัดวางกลไกของรัฐในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของกรณีศึกษา 5 ประเทศ งานศึกษาวิจัยหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของไทยในช่วงศตวรรษที่ 21 สนับสนุนผลการศึกษาของบทความฉบับนี้ โดยชี้ให้เห็นถึงกลไกของรัฐที่ปรากฏในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองของไทย อาทิ งานของ วรุตม์ อินทฤทธิ์ (2562) ชี้ให้เห็นว่ารัฐใช้เนื้อหาสาระของกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม มาเป็นเครื่องมือเพื่อสร้าง “พลเมืองดี” ตามความหมายที่สอดคล้องกับชุดความรู้ ทัศนคติ ค่านิยม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่รัฐออกแบบไว้ เพื่อให้ผู้เรียนเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนอุดมการณ์หลักออกสู่สังคม ซึ่งชุดอุดมการณ์หลักมักเปลี่ยนแปลงตามการเปลี่ยนแปลงและเป้าหมายทางการเมือง นับตั้งแต่ช่วงต้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยในปี 2475 จนถึงรัฐบาลชุดปัจจุบันนำโดยพลเอกประยุทธ์ จันโอชา (พ.ศ. 2557-ปัจจุบัน) (พ.ศ. 2564) ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาพลเมืองดีแบบ

ชาตินิยม หรืองานของ อุษณีย์ ธโนศวรรย์ และ ศรีชัย พรประชาธรรม (2553) ที่ยืนยันถึงกลไกของรัฐถูกซ่อนอยู่ในระบบโรงเรียนในสามลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่หนึ่ง หลักสูตรแฝงที่กระจัดกระจายอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของระบบและโครงสร้างของโรงเรียน ประกอบด้วย การจัดองค์กรภายในโรงเรียน การจัดระดับชั้นความสัมพันธ์ และการจัดระดับความสำคัญต่อการปฏิบัติตามกฎระเบียบและการลงโทษ ลักษณะที่สอง ความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์ ประกอบด้วย การจัดการพื้นที่ การจัดระดับความสำคัญของความรู้ การจัดการเวลา การจัดการร่างกาย และการจัดการภาษา และลักษณะที่สาม ได้แก่ การใช้อำนาจรัฐผ่านโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนต่อการบริหารจัดการ ต่อระบบและกระบวนการเรียนการสอน และต่อมโนทัศน์การพัฒนาการศึกษา ซึ่งส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นปัจจัยที่กำหนดความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และเหตุผลซึ่งผู้เรียนจะยอมรับหรือปฏิเสธและแสดงออกพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ในโรงเรียนรวมถึงในสังคม

นอกจากนี้ ข้อเสนอแนะด้านการสอนหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองจากผลการศึกษาวิจัยจำนวนมากต่างสนับสนุนทิศทางการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองที่เหมาะสมในศตวรรษที่ 21 อย่างสอดคล้องกับงานวิจัยในต่างประเทศ และชี้ให้เห็นว่าขอบเขตเนื้อหาการสอนในวิชาหน้าที่พลเมืองของไทย ส่งผลกระทบเชิงลบต่อการสร้างพลเมืองเข้มแข็งตามรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อาทิ งานของศิวัช ศรีโภคางกุล (2563ก) ศึกษาการสอนเนื้อหาด้านประชาธิปไตยในโรงเรียน โดยเฉพาะเนื้อหาในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ในหลักสูตรวิชาประวัติศาสตร์ไทย และหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมือง พบว่ากลไกของรัฐดำเนินการประกอบสร้างเนื้อหาการสอนที่รัฐต้องการให้กลายเป็นความจริง แม้ว่าเนื้อหานั้นจะไม่ได้มีลักษณะที่สอดคล้องกับการเป็นประชาธิปไตย อาทิ เนื้อหาที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับแก่นแท้ของประชาธิปไตยที่ต้องให้อำนาจสูงสุดแก่ประชาชน เช่น เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรือเหตุการณ์การรัฐประหารของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ถูกทำให้เป็นอุดมการณ์หลักในลักษณะที่เป็นความทรงจำร่วมของชาติ โดย ศิวัช ศรีโภคางกุล (2563ข) ศึกษาต่อไปอีกว่า ผลลัพธ์ของการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในโรงเรียน เป็นการสร้างพลเมืองที่เชื่อง เนื่องจากเนื้อหาของหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษามีลักษณะกดทับและยัดเยียดนิยามของหน้าที่พลเมืองไทยในความหมายที่แคบ

เอกสารอ้างอิง

กาญจนา แก้วเทพ. (2557). *อุดมการและกลไกทางอุดมการของรัฐ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2553). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

กาสัก เต๊ะขันหมาก. (2553). *หลักการวิจัยทางสังคมศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.

ฐานิดา บุณวรรโน. (2559). บทบรรณาธิการ I: ผู้เฒ่า Alt. *วารสารคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, *2*(2), 1-9.

รุจพัสวัตต์ ครองภูมินทร์. (2558). *มายาคติในบทเพลงของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). กรงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ณัทธนัทธ์ เลี่ยวไพโรจน์. (2563). เปลื้องปก: การเมืองเรื่องของปกแบบเรียนหน้าที่พลเมืองทศวรรษ 2550. *วารสารการเมืองการปกครอง*, 10(3), 258-287.

วรุตม์ อินทฤทธิ์. (2562). สังคมศึกษาและการสร้างความเป็นพลเมืองดีภายใต้ระบอบการเมืองการปกครองไทย. *วารสารหาดใหญ่วิชาการ*, *17*(1), 85-101.

ศิวัช ศรีโภคางกุล. (2563ก). เรื่องเล่าแห่งความไม่เป็นประชาธิปไตย: ปมปัญหาบางประการของการจัดการ "ความทรงจำ" ในเนื้อหาของการศึกษาระดับโรงเรียน. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, *5*(1), 1-37.

ศิวัช ศรีโภคางกุล. (2020ข). การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลกนิกรที่เชื่อง: นัยยะของการศึกษาวิชาหน้าที่พลเมืองในโรงเรียนไทย. *Journal of Human Rights and Peace Studies*, *6*(1), 28-59.

อุษณีย์ ธโนศวรรย์ และ ศรีชัย พรประชาธรรม. 2553. การศึกษา : มายาการเชิงวัฒนธรรม. ใน *ความรุนแรงซ่อนหาสังคมไทย*, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน.

Alghamdi, Y. (2017). Multicultural education in the US: Current issues and suggestions for practical implementations. *International Journal of Education, 9*(2), 44-52.

Althusser, L. (1971). *Lenin and philosophy and other essays*. (B. Ben, Trans.) New York: Monthly Review Press.

Australian Curriculum. (2020). *Curriculum version history*. Retrieved from https://www.australiancurriculum.edu.au/about-the-australian-curriculum/

Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority. (2015a). *The Australian curriculum: 7–10 civics and citizenship (version 8.3, December)*. ACARA online.

A Singapore Government Agency Website. (2019). *Civics and moral education is introduced*. Retrieved from https://eresources.nlb.gov.sg/history/events/7a63e9a1-c949-41d0-9b6f-d3853d832bb1

Baumann, P., & Brennan, J. (2017). *State Civic Education Policy: Framework and Gap Analysis Tool*. Special Report. Education Commission of the States.

Black, R. (2017). Active citizenship and the “making” of active citizens in Australian schools. In A. Peterson & L. Tudball (Eds.), *Civics and citizenship education in Australia* (118- 131). London: Bloomsbury Academic.

Dewey, J. (1916/1963). *Democracy and education*. New York, NY: The Macmillan Company.

Dewey, J. (1947). *Experience and education*. New York, NY: The MacMillan Company.

Discovering Democracy Units. (2001). *The units*. Retrieved from https://www1.curriculum.edu.au/ddunits/units/units.htm

Freire, P. (1973). *Pedagogy of the oppressed*. London: Penguin Books.

Heater, D. (2003). *A history of education for citizenship*. London: Routledge.

Heggart, K., Arvanitakis, J., and Matthews, I. (2019). Civics and citizenship education: What have we learned and what does it mean for the future of Australian democracy?. *Education, Citizenship and Social Justice*, *14*(2), 101-117.

HistorySG An Online Research Guide. (2019c). *Report on moral education is submitted*. Retrieved from https://eresources.nlb.gov.sg/history/events/1b7ced74-ffff-4142-b47e-0ac9924b6d95

Levine, P., & Kawashima-Ginsberg, K. (2015). *Civic Education and Deeper Learning*. Deeper L earning Research Series. Jobs for the Future.

Ministry of Education. (2014). *2014 Character and Citizenship Education (Secondary) Syllabus*. Retrieved from https://www.moe.gov.sg/docs/default-source/document/education/syllabuses/character- citizenship-education/files/2014-character-and-citizenship-education-(secondary)-syllabus.pdf

Jenkings, P. (2001). *Australian political elites and citizenship education for 'new Australians' 1945-1960*. (Doctoral dissertation). Retrieved from https://ses.library.usyd.edu.au/handle/2123/815

Keating, A., Kerr, D., Benton, T., Mundy, E., & Lopes, J. (2010*). Citizenship education in England 2001-2010: Young people's practices and prospects for the future: the eighth and final report from the Citizenship Education Longitudinal Study (CELS)*. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/181797/DFE-RR059.pdf

Kennedy, K. J. (2019). *Civic and Citizenship Education in Volatile Times: Preparing Students for Citizenship in the 21st Century*. Springer.

Krinks, K. (1999). *Creating the active citizen? recent developments in civics education*. Retrieved from https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp9899/99RP15#Major

Parliamentary of Australia. (2020). Australia's migration program. Retrieved from https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/BN/1011/AustMigration

Research Office Legislative Council Secretariat. (2020). *Information note national education in Singapore and Japan*. Retrieved from https://www.legco.gov.hk/research-publications/english/1920in07-national-education-in-singapore-and-japan-20200324-e.pdf

Sim, J. B. Y., & Print, M. (2005). Citizenship education and social studies in Singapore: A national agenda. *International Journal of Citizenship and Teacher Education*, *1*(1), 58-73.

Wood, B. E., Taylor, R., Atkins, R., & Johnston, M. 2018. Pedagogies for active citizenship: Learning through affective and cognitive domains for deeper democratic engagement. *Teaching and Teacher Education*, *75*, 259-267.

การศึกษามาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ: การวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดเชิงนโยบาย

(A Study of Housing for the Elderly (Senior Complex) to Support the Aging Society: Analyzed by the Policy Framework)

โดย
ปัณณวัฒน์ เถื่อนกลิ่น [*] ***และ ศุทธิดา ชวนวัน*** [†]

[*] นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

[†] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

มาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) เป็นหนึ่งในมาตรการเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์มาตรการสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ รวบรวมข้อมูลด้วยการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับนโยบายที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ จากหน่วยงานของรัฐ และการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในนโยบายทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาควิชาการ และตัวแทนผู้สูงอายุ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมนโยบาย Policy Triangle Framework

ผลการศึกษาพบว่า โครงการที่มีความก้าวหน้าและโอกาสต่อความสำเร็จในปัจจุบันคือ โครงการศูนย์ที่พักอาศัยผู้สูงอายุ “รามาฯ-ธนารักษ์” อยู่ภายใต้ความร่วมมือในการดำเนินงานของกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง และคณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นมาตรการที่ดำเนินการภายใต้หน่วยงานของรัฐที่มีข้อตกลงในการดำเนินงานร่วมกันโดยการแบ่งสัดส่วนและบทบาทของการรับผิดชอบตามภารกิจและความเชี่ยวชาญของหน่วยงาน ซึ่งบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและปัจจัยแวดล้อมมีผลต่อการเกิดขึ้นของมาตรการและโครงการที่กำลังดำเนินการอยู่ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นหน่วยงานระดับกรมและมหาวิทยาลัยระดับประเทศที่ดำเนินงานภายใต้การทำข้อตกลงในการดำเนินงาน การศึกษานี้สะท้อนว่ามาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (senior complex) สามารถเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่ยังคงมีสุขภาพแข็งแรง และมีศักยภาพทางการเงินเพื่อที่จะสามารถอยู่อาศัยและได้รับบริการที่เหมาะสมจากโครงการ มาตรการรองรับสังคมผู้สูงอายุในการสร้างที่อยู่อาศัยหรือมาตรการอื่น ที่ดำเนินงานโดยภาครัฐ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานที่มีความศักยภาพและความสามารถและอาศัยกลไกความร่วมมือในการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดความก้าวหน้าของการดำเนินงาน และสามารถนำไปสู่การขับเคลื่อนนโยบายหรือมาตรการสู่การปฏิบัติหรือการทำให้เป็นรูปธรรม

คำสำคัญ: ที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ สังคมผู้สูงอายุ

Abstract

Senior Complex is one of the measures to assist the elderly in aging society to building residences for the elderly. This study objective to analyzing measures to place of residence for the elderly. This study conducted a documental literature review and in-depth interviews with 18 stakeholders comprising government organizations, academic sectors, and elderly representatives. In order to achieve the objectives, the study applied the Walt and Gilson conceptual frameworks that developed a policy triangle framework,

The implication of this study is to reflect the concept, process, and context in the housing policy for the older person in Thailand that the government implemented. The primary outcome measure was under a government organization with an agreement to jointly operate by dividing the proportion and responsibility role. Another critical thing to remember social, economic, political, and environmental contexts are the influence and effects of the emergence of ongoing projects. The department is involved by a participator in a global world university that under an operating agreement. This study results reflected that the senior complex could be one of the options for the elderly who remain in condition and financially prepared to live in the senior complex. Receive appropriate services from the residence measures to support the aging society in building complex or other standard conditions operated by the government.

Keywords: Seniors' housing, Aged Society, Senior complex

การศึกษามาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ: การวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดเชิงนโยบาย

(A Study of Housing for the Elderly (Senior Complex) to Support the Aging Society: Analyzed by the Policy Framework)

บทนำ

สถานการณ์ทางประชากรของสังคมไทย เปลี่ยนผ่านจากสังคมเยาว์วัย (young society) เข้าสู่สังคมสูงวัย (aged society) การเข้าสู่ภาวะสังคมสูงวัยเป็นความท้าทายของรัฐในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพร้อมทั้งการนำพาสังคมไปสู่ความอยู่ดีมีสุขของประชากรในประเทศ ความอยู่ดีและมีสุขเป็นตัวชี้วัดรวมถึงเป็นเป้าหมายหนึ่งที่สำคัญซึ่งหลายประเทศให้ความสำคัญและมีการบัญญัติไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2561) ในการรับมือกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ รัฐได้มีแผนปฏิบัติการเฉพาะ มีการจัดทำเป็นนโยบายหรือมาตรการเร่งด่วนของรัฐบาลในแต่ละปีเพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น นโยบายที่สำคัญด้านหนึ่งคือที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุ เป็นหนึ่งในนโยบายทางสังคมของประเทศไทยที่จากอดีตเป็นรูปแบบของบริการประชาสงเคราะห์ ตัวอย่างที่ปรากฏชัดเจนคือ บ้านพักคนชรา (บ้านบางแค) เป็นต้น ที่อยู่อาศัย (Housing) เป็นองค์ประกอบหนึ่งของสวัสดิการสังคมตามพระราชบัญญัติส่งเสริมการจัดสวัสดิการสังคม พ.ศ. 2546 เพื่อเสริมความมั่นคงทางสังคมและสามารถตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของประชาชน ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและสามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งยังแสดงถึงมีการมีหลักประกัน (security) เพื่อความมั่นคง ปลอดภัยทางด้านร่างกาย จากที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยสำหรับผู้สูงอายุ (ศศิพัฒน์ ยอดเพชร, 2553) นโยบายและมาตรการด้านการจัดที่อยู่อาศัยของประเทศไทยมีพัฒนาการและจุดเริ่มต้นจากการที่รัฐต้องการความช่วยเหลือผู้ที่มีความลำบากอนาถา เป็นผู้ยากไร้ การดำเนินการโดยรัฐจึงเป็นรูปแบบการสงเคราะห์ซึ่งหน่วยงานที่รับผิดชอบดำเนินการในขณะนั้นคือ กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย ซึ่งยึดโยงกับภาพคนชราที่เป็นขอทาน ที่อยู่อาศัยจึงเกิดจากการเป็นสถานสงเคราะห์และเปลี่ยนมาเป็นสถานสงเคราะห์คนชรา ดังตัวอย่าง สถานสงเคราะห์คนชราบ้านบางแค ที่จัดตั้งเมื่อปี 2496 และที่อื่น ๆ กระจายทั่วประเทศ แนวคิดการตั้งสถานสงเคราะห์เป็นการมุ่งเน้นการช่วยเหลือผู้ที่ประสบปัญหาส่วนบุคคล ไร้ญาติและไม่ได้รับการดูแล ปัจจุบันมีพัฒนาการของรูปแบบการให้บริการภายในออกเป็นศูนย์ดูแลเวลากลางวัน ศูนย์บริการเลี้ยงดูแบบเช้าไป เย็นกลับ บ้านพักฉุกเฉิน และลักษณะของบ้านพักซึ่งมีทั้งลักษณะหอพักและปลูกบ้านอยู่เอง โดยมีการบริหารและอยู่ภายใต้ ศูนย์พัฒนาการจัดสวัสดิการสังคมผู้สูงอายุ ซึ่งกรมกิจการผู้สูงอายุเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแล (สิรินทร์ยา และณปภัช, 2563)

พัฒนาการของแนวคิดที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ และการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรมของประเทศไทยดำเนินการสอดคล้องไปกับบริบทของสากลเมื่อการประกาศแผนปฏิบัติการระหว่างประเทศแมดริดว่าด้วยเรื่องผู้สูงอายุ (The Madrid international plan of action on ageing : MIPAA) การอยู่อาศัยของผู้สูงอายุจึงถูกเน้นย้ำไว้ภายใต้ประเด็นการสร้างความมั่นใจว่าจะมีสภาพแวดล้อมที่เกื้อหนุนและเหมาะสม แนวคิดเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย (housing) และแนวคิดเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม (living environment) (สิรินทร์ยา และณปภัช, 2563) การดำเนินงานของรัฐจึงได้มีการผนวกแนวคิดและแนวทางที่มีการแนะนำไว้มาปรับเข้ากับแผนผู้สูงอายุแห่งชาติซึ่งครอบคลุมถึงสิทธิของผู้สูงอายุตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุที่กล่าวถึงการสนับสนุนที่อยู่อาศัยเป็นสิทธิที่ผู้สูงอายุพึงได้รับ กระทั่งปี 2558 กระทรวงการพัฒนาสังคมฯ ได้มีการประกาศแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาที่อยู่อาศัย 10 ปี (พ.ศ. 2559 – 2568) มีวัตถุประสงค์หลัก

ในการส่งเสริมความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย และพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านการอยู่อาศัยให้ประชาชนในกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ทั้งมีการพัฒนาที่อยู่อาศัยที่ได้มาตรฐานในชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ต่อมาจึงเกิดการขยายผลต่อยอดโดยจัดทำเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาอยู่อาศัยระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 - 2579) ให้สอดคล้องกับการที่รัฐบาลมีการประกาศใช้ยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 - 2579) (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2559) ซึ่งภายใต้ยุทธศาสตร์ดังกล่าวนี้เองก็ได้มีการกล่าวถึงที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุรูปแบบ senior complex โดยเป็นการดำเนินงานของกรมกิจการผู้สูงอายุและการเคหะแห่งชาติ เช่นเดียวกันในปี 2559 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบมาตรการรองรับสังคมสูงวัย และมาตรการอื่น ๆ ตามที่กระทรวงการคลังได้เสนอ การสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุจึงเป็นมาตรการหนึ่งมาพร้อมกับมาตรการสินเชื่อที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุที่ถูกให้ความสำคัญขึ้นเป็นมาตรการเพื่อสร้างความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัยและยกระดับคุณภาพชีวิต (โครงการสุขภาพคนไทย, 2560) การสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบ senior complex เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ จึงได้ริเริ่มในการดำเนินการ และเป็นทางเลือกในการอยู่อาศัยสำหรับผู้ที่กำลังเข้าสู่วัยสูงอายุ หรือผู้สูงอายุในปัจจุบัน

การศึกษานี้จึงสนใจที่จะวิเคราะห์มาตรการที่เกิดขึ้น ซึ่งเลือกมาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) ที่กำลังมีการดำเนินการอยู่ภายใต้โครงการ “ที่พักอาศัยผู้สูงอายุ รามา - ธนารักษ์” ซึ่งเป็นโครงการที่มีความก้าวหน้าในการดำเนินงานจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งกำลังเป็นที่สนใจของสังคม โดยนำกรอบแนวคิดการศึกษานโยบายมาเป็นกรอบในการศึกษาและวิเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจถึงรายละเอียดด้านเนื้อหา บริบท ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และกระบวนการ เพื่อช่วยให้เห็นช่องว่างและโอกาสที่จะสามารถนำไปพัฒนาให้มาตรการสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้ อีกทั้งเพื่อให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้ที่สนใจเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุได้และเกิดการศึกษามาตรการอื่น ๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์มาตรการการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (senior complex) ด้วยกรอบแนวคิด Policy Triangle Framework

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ

การดำเนินนโยบายของประเทศไทยด้านที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (senior housing) ได้สอดคล้องกับแนวคิดการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุขององค์การสหประชาชาติ (United Nations) ที่กำหนดพันธกรณีระหว่างประเทศในเรื่องของผู้สูงอายุภายใต้แผนปฏิบัติการระหว่างประเทศมาดริดว่าด้วยเรื่องผู้สูงอายุ (The Madrid International Plan of Action on Ageing) ที่มีการกำหนดประเด็นการพัฒนาผู้สูงอายุใน 3 ด้านหลักคือ 1.ผู้สูงอายุกับการพัฒนา (Older persons and development) 2.สูงวัยอย่างสุขภาพดี และมีสุขภาวะ (Advancing health and well-being into old age) และการสร้างความมั่นใจว่าจะมีสภาพแวดล้อมที่เกื้อหนุนและเหมาะสม (Ensuring enabling and supportive environment) ซึ่งได้สนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีการสูงวัยในที่เดิม (aging in place) โดยรัฐสนับสนุนให้ผู้สูงอายุสามารถอยู่อาศัยได้ด้วยตนเอง (สิรินทร์ยา และณปภัช, 2563) อีกแนวคิดที่ประเทศไทยให้ความสำคัญคือแนวคิดการสูงวัยอย่างมีพลัง active ageing ขององค์การอนามัยโลก ที่ประเทศไทยได้ใช้กรอบแนวคิดที่กล่าวมานั้น กำหนดเป็นมาตรการและแนวนโยบายเพื่อให้

สามารถดำเนินการรับมือกับปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงของประชากรไทย (กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2562)

ประเภทที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ

ที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุที่มีอยู่ในปัจจุบันมีพัฒนาการและลักษณะที่หลากหลายประเภท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพส่วนบุคคล เช่น ที่พักอาศัยของผู้สูงอายุที่มีภาวการณ์พึ่งพิง ซึ่งก็มีความแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับหน่วยงานที่ดำเนินงานทั้งในส่วนของภาครัฐ เช่น บ้านหรือสถานสงเคราะห์ (public housing) เป็นโครงการที่รัฐบาลจัดขึ้นเพื่อเป็นการช่วยเหลือโดยไม่คิดค่าใช้จ่าย หรือผู้อยู่อาศัยต้องมีค่าใช้จ่ายบางส่วน อีกส่วนหนึ่งที่จัดการโดยภาคเอกชน เช่น การอยู่ในบ้านพักตากอากาศ (resort) ที่พักแบบห้องชุด (apartment) หรือคอนโดมิเนียม ชุมชนผู้สูงอายุ (retirement community) เป็นต้น ในอีกรูปแบบหนึ่งสำหรับผู้ที่อยู่ในภาวะกึ่งพึ่งพิง เป็นรูปแบบของสถานที่จัดการดูแลผู้ป่วยแบบชั่วคราวระยะสั้น และมีผู้ดูแลช่วยเหลือ (respite care) จนกระทั่งผู้สูงอายุที่ต้องอยู่ในภาวะท้ายหรือใกล้เสียชีวิตซึ่งต้องการดูแลแบบใกล้ชิดหรือประคับประคองที่เป็นสถานดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย (hospice care) (ศูนย์บริการวิชาการแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560) นอกจากรูปแบบที่กล่าวไปแล้วนั้นในต่างประเทศหรือประเทศที่มีระบบ หรือการจัดตั้งหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อบริหารจัดการที่อยู่อาศัยของประชาชน เช่น ประเทศสิงค์โปร์ มีคณะกรรมการที่อยู่อาศัยและการพัฒนา (housing and development board) ที่กำกับดูแลเรื่องการตั้งถิ่นฐาน วางผังเมือง การออกแบบรวมถึงการวางแผนการปรับปรุงโครงสร้าง มีโครงการที่สนับสนุนการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุในหลายรูปแบบตามความแตกต่างของครัวเรือน และความต้องการของผู้สูงอายุ เช่น โครงการแฟลตสามรุ่นวัย (3Gen flat) ศูนย์บริการผู้ป่วยระยะท้ายที่บ้าน (hospice home care) รวมถึงพัฒนาระบบบริการที่เข้ามาเสริมให้การอยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่บ้าน เช่น บริการเป็นเพื่อน (befriending service) บริการส่งอาหาร (meal on wheels) เป็นต้น (ณัฐนี อมรประดับกุล, ณปภัช สัจนวกุล, ปัณณวัฒน์ เถื่อนกลิ่น, 2563)

ที่อยู่อาศัยเป็นสิทธิของผู้สูงอายุ

มาตรา 11 ตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 ได้ระบุให้การจัดที่พักอาศัย อาหารและเครื่องนุ่งห่มให้ตามความจำเป็นอย่างทั่วถึง เป็นสิทธิประการหนึ่งที่ผู้สูงอายุได้รับความคุ้มครอง ส่งเสริม และสนับสนุน ทั้งนี้การช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ประสบปัญหาด้านครอบครัวหรือด้านที่พักอาศัยเป็นการช่วยเหลือในเบื้องต้นคือให้ผู้สูงอายุได้พักอาศัยในหน่วยงานสังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เช่น บ้านพักเด็กและครอบครัว ศูนย์คุ้มครองคนไร้ที่พึ่ง ศูนย์พัฒนาการจัดสวัสดิการสังคม หลักในการช่วยเหลือแก่ผู้สูงอายุที่ประสบปัญหาหรือความเดือดร้อนและมีความจำเป็น คำนึงถึงการมีส่วนร่วม และความสัมพันธ์อันดีระหว่างครอบครัว ชุมชน หรือบุคคลที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ด้วยในท้ายสุดเพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถกลับไปอยู่กับครอบครัว ชุมชน หรือบุคคลที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ด้วย (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2563) ทั้งนี้ภายใต้แผนผู้สูงอายุแห่งชาติฉบับที่ 2 (2545 - 2564) ยังได้ให้ความสำคัญมาตรการส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม ทั้งในด้านการส่งเสริมการปรับปรุงที่อยู่อาศัยเพื่อรองรับความต้องการในวัยสูงอายุ การสนับสนุนแหล่งเงินกู้ที่มีดอกเบี้ยต่ำเพื่อให้ผู้สูงอายุได้นำไปสร้างที่อยู่อาศัยใหม่หรือปรับปรุงที่อยู่อาศัยเดิม นอกจากนั้นยังสนับสนุนให้ภาคเอกชนได้จัดบริการที่พักอาศัยที่ได้มาตรฐานสำหรับผู้สูงอายุด้วย (คณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ, 2553)

กรอบแนวคิดในการศึกษา

Policy analysis model based on Walt and Gilson triangle framework

ปรับจาก Walt and Gilson 1994 อ้างถึงใน Buse K, Mays N, Walt G, 2004

การศึกษานี้ได้นำกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมนโยบาย triangle framework model เป็นวิธีการการศึกษาที่ครอบคลุมองค์ประกอบโดยทั่วไปของนโยบายคือ เนื้อหานโยบาย (content) ประกอบด้วยเป้าหมายและเป้าประสงค์ของนโยบายที่เกิดขึ้น บริบทนโยบาย (context) ประกอบด้วยบริบททางสังคม เศรษฐกิจการเมือง วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม ผู้กระทำการหรือผู้มีส่วนร่วม (actors) หมายถึงผู้บริหารและองค์กรที่รับผิดชอบหรือมีอิทธิพลต่อนโยบาย รวมถึงองค์ประกอบทางกระบวนการ (process) ที่เป็นกระบวนการหลักทางนโยบาย คือ การก่อตัวตั้งหมาย (agenda setting) การกำหนดนโยบาย (formulation) การดำเนินนโยบาย (implementation) กระบวนการท้ายสุดคือ การประเมินนโยบาย (policy evaluation) กรอบแนวคิด triangle framework ถูกพัฒนาขึ้นและใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์นโยบายสุขภาพที่สามารถแสดงถึงความสัมพันธ์ของทั้ง 4 องค์ประกอบหลัก โดย Gill Walt ศาสตราจารย์ด้านนโยบายสุขภาพระหว่างประเทศ และ Lucy Gilson ศาสตราจารย์ด้านนโยบายสุขภาพ

ข้อมูลและวิธีการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเอกสาร (documentary Research) ที่มีการเผยแพร่โดยกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลังเกี่ยวกับรายละเอียดของการดำเนินงาน และใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และการทบทวนเอกสารข้อมูล ประกอบด้วย มติคณะรัฐมนตรี แผนพัฒนาที่อยู่อาศัยระยะ 20 ปี ของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เอกสารของกระทรวงการคลัง เอกสารรายละเอียดโครงการของกรมกิจการผู้สูงอายุ เอกสารของการเคหะแห่งชาติ รวมถึงข่าวที่มีการเผยแพร่ทางเว็บไซต์ของผ่านฝ่ายประชาสัมพันธ์ของหน่วยงาน กระทรวง และเว็บไซต์ของสำนักข่าวที่มีความน่าเชื่อถือและมีแหล่งที่มาของข้อมูล และหนังสือราชการ หรือ บันทึกข้อตกลงของหน่วยงานที่ได้มีการเผยแพร่ทางออนไลน์ การเข้าถึงข้อมูลโดยการทำหนังสือเพื่อขอความอนุเคราะห์และแจ้งวัตถุประสงค์ของการศึกษาไปถึงหน่วยงานพร้อมทั้งได้รับคำแนะนำและข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งในรูปแบบเอกสารและการตอบกลับทางอีเมล

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้เลือกศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (documentary research) ที่เกี่ยวข้องกับกับนโยบายและมาตรการในการจัดที่อยู่อาศัยของประเทศไทย ได้มีการการทบทวนข้อมูลจากรายละเอียดของเนื้อหานโยบาย (policy content) รวมถึงที่มาของนโยบายที่นำมาศึกษา อีกทั้งยังเป็นการทราบถึงหน่วยงานที่รับผิดชอบ หรือหน่วยงานที่ถูกระบุไว้ในเอกสารว่าเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง หรือมีส่วนร่วมในการดำเนินการ หรือมีส่วนร่วมในการผลักดันและให้ข้อคิดเห็น สืบค้นเอกสารที่ออกโดยหน่วยงานภาครัฐเป็นเอกสารที่มีการเผยแพร่ข้อมูลบนเว็บไซต์ของหน่วยงาน เช่น ยุทธศาสตร์ของหน่วยงาน แผนปฏิบัติงานประจำปี รายละเอียดมาตรการในการดำเนินงาน จึงทำให้สามารถเห็นแนวทางและมีรายละเอียดที่สามารถนำมาใช้เป็นข้อมูลของการศึกษาในครั้งนี้ได้ และเอกสารอีกส่วนหนึ่งที่ได้รับอนุญาติจากผู้ที่ให้สัมภาษณ์ เมื่อศึกษาเอกสารที่มีอยู่แล้วจึงได้แนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์ระดับลึกรายบุคคล มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาข้อมูลรายละเอียดที่ไม่ได้ระบุไว้ในเอกสาร จึงใช้วิธีการสัมภาษณ์ In-depth Interview เพื่อเป็นการค้นหาคำตอบอย่างเจาะลึกในแต่ละประเด็น โดยการใช้แนวคำถามปลายเปิดเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นผู้แทนของหน่วยงานที่ได้มีการทำหนังสือขออนุญาติอย่างเป็นทางการ และบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการของนโยบาย (key stakeholders) ซึ่งเป็นผู้ที่มีส่วนและบทบาทในการขับเคลื่อนนโยบาย ซึ่งเป็นหน่วยงานและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการ senior complex และเป็นพื้นที่เป้าหมายของการดำเนินโครงการซึ่งเลือกพื้นที่ตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี รวมจำนวนทั้งหมด 18 รายดังนี้

1. ผู้แทนกองส่งเสริมสวัสดิการและคุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุ กรมกิจการผู้สูงอายุ
2. ผู้แทนฝ่ายพัฒนาโครงการ , ฝ่ายนโยบายและแผน และฝ่ายบริหารงานขาย การเคหะแห่งชาติ
3. ผู้แทนฝ่ายบริหารงานที่ดินราชพัสดุ กรมธนารักษ์ โดย
4. ผู้แทน ศูนย์เรียนรู้และพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุแบบครบวงจรและบริบาลผู้ป่วยระยะท้าย มหาวิทยาลัยมหิดล
5. ผู้แทนภาควิชาเคหะการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. ผู้แทนเทศบาลตำบลบางละมุง ตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี
7. ตัวแทนผู้สูงอายุในเขตตำบลบางละมุง

แนวทางการคัดเลือกหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องมาจากการศึกษาแผนพัฒนาที่อยู่อาศัยระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579) ซึ่งได้ระบุให้หน่วยงานรับผิดชอบการดำเนินงานที่สอดคล้องตามภาระกิจหลักของหน่วยงานนั้น ๆ ซึ่งในแผนฉบับนี้ได้กล่าวถึงการดำเนินโครงการ senior complex คือ กรมกิจการผู้สูงอายุดำเนินการที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ 5,492 ยูนิต และการเคหะแห่งชาติดำเนินการ แผนเสริมสร้างความมั่นคงด้านการอยู่อาศัย (เช่าซื้อ) ในรูปแบบ Senior Complex 3,000 หน่วย และหน่วยงานที่มีการพัฒนาโครงการคือ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง และ คณะแพทย์ศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี

การวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการวิเคราะห์จากเนื้อหา (content analysis) โดยวิเคราะห์มาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (senior complex โดยใช้กรอบแนวคิดสามเหลี่ยมนโยบาย (policy triangle framework) เพื่ออธิบายองค์ประกอบทั้ง 4 ด้านของนโยบายคือ 1.บริบทนโยบาย (context) เป็นการพรรณนาถึง บริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ที่ส่งผลให้มีนโยบายดังกล่าวเกิดขึ้น 2.เนื้อหานโยบาย (content) เป็นการอธิบาย

วัตถุประสงค์ กลไกเฉพาะ แผนงานและจุดมุ่งเน้น รวมถึงเป้าหมายที่นโยบายต้องการเป็นอย่างไร 3.กระบวนการนโยบาย (process) กระบวนการต่าง ๆ ก่อตั้งวาระ (agenda setting) การกำหนดนโยบาย (formulation) การดำเนินนโยบาย (implementation) และการประเมินนโยบาย (policy evaluation) 4.ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (actors) คือบุคคล ผู้ดำเนินงานหรือหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมและเป็นส่วนในการผลักดันหรือทำให้เกิดนโยบาย กรณีที่ข้อมูลที่ได้จากการทบทวนเอกสาร ไม่สอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก จะสอบถามข้อมูลจากผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อตรวจสอบความถูกต้องกรณีเอกสารที่มีการเผยแพร่มีการเปลี่ยนแปลงหรืออาจมีเอกสารฉบับใหม่ที่มีการปรับปรุงเพิ่มเติมรายละเอียด โดยจะยึดข้อมูลจากการสัมภาษณ์เป็นหลัก

ผลการศึกษา

เนื้อหาของนโยบาย

มาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบ senior complex เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ ปรากฏเป็นแนวนโยบายในสังคมไทยอย่างเป็นรูปธรรมจากมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2559 ได้มีมติเห็นชอบมาตรการรองรับสังคมผู้สูงอายุจากการเสนอของกระทรวงการคลัง เพื่อการส่งเสริมการสร้างที่พักอาศัยที่มีความเหมาะสมและมีสิ่งอำนวยความสะดวกเป็นการเฉพาะให้กับผู้สูงอายุ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุให้มีที่พักอาศัยที่ปลอดภัย มีอุปกรณ์ใช้สอยที่เหมาะสม และอยู่ในความดูแลของแพทย์และพยาบาล มาตรการสนับสนุนการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ ได้กำหนดให้ดำเนินการบนที่ดินราชพัสดุซึ่งเป็นทรัพยากรที่รัฐมีอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของกรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง การดำเนินงานพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบการสร้างใหม่ที่มีความชัดเจนและมีการดำเนินงานที่ก้าวหน้า มีการดำเนินงานอยู่ภายใต้การรับผิดชอบของ 3 หน่วยงานหลักคือ 1.ศูนย์ที่พักอาศัยผู้สูงอายุแบบครบวงจร (Senior Complex บางละมุง) ดำเนินงานหลักโดยกรมกิจการผู้สูงอายุ 2.โครงการที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุบนที่ราชพัสดุ “ที่พักอาศัยผู้สูงอายุ รามา - ธนารักษ์” ภายใต้กรมธนารักษ์ ร่วมกับศูนย์เรียนรู้และพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุแบบครบวงจรและบริบาลผู้ป่วยระยะท้าย คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี 3.โครงการบ้านเคหะกตัญญู คลองหลวง 1 ดำเนินงานโดยการเคหะแห่งชาติ คณะรัฐมนตรียังได้มอบหมายให้การเคหะแห่งชาติ ธนาคารอาคารสงเคราะห์และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) ดำเนินการจัดหาสถานที่และที่ดินที่เหมาะสมเพื่อนำมาสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) อีกทั้งยังได้มีแนวทางในการการสนับสนุนสินเชื่อเงื่อนไขผ่อนปรนโดยให้สถาบันการเงินเฉพาะกิจของรัฐ ได้แก่ ธนาคารออมสินและธนาคารอาคารสงเคราะห์ สนับสนุนสินเชื่อเงื่อนไขผ่อนปรนให้แก่ผู้ประกอบการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ที่ต้องการพัฒนาโครงการที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Pre-finance) ในวงเงินรวมไม่เกิน 4,000 ล้านบาท และให้มีการจัดสรรวงเงินสินเชื่อที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Post-finance) เพื่อรองรับการดำเนินโครงการที่จะได้มีการพัฒนาต่อในอนาคต

วัตถุประสงค์หลักในการสร้างที่อยู่อาศัยรูปแบบ senior complex เพื่อเป็นการสร้างที่พักอาศัยที่เป็นการสร้างขึ้นใหม่ที่มีพร้อมด้วยอุปกรณ์สิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุ มีระบบการดูแลสุขภาพและสวัสดิการอื่น ๆ แบบครบวงจร เพื่อให้เกิดการยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ และลดงบประมาณรายจ่ายในการดูแลผู้สูงอายุที่จะเกิดความเสี่ยงจากการไม่ได้รับการดูแล และเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศผ่านการพัฒนาโครงการอสังหาริมทรัพย์ โดยการนำงบประมาณ ในเบื้องต้นมาจาก 3 ส่วนคือ งบประมาณจากมหาวิทยาลัยหรือโรงพยาบาลที่เข้าร่วมโครงการ ผู้ประกอบการหลักโดยใช้เงินของผู้เข้าร่วมโครงการ (บางส่วน) และบางส่วนเพื่อพัฒนาโครงการที่อยู่อาศัย

(Pre finance) จากธนาคารอาคารสงเคราะห์ ธนาคารออมสิน และธนาคารกรุงไทย และผู้เข้าร่วมโครงการจากสินเชื่อเพื่อที่อยู่อาศัย (Pre finance) จากธนาคารอาคารสงเคราะห์ ธนาคารออมสิน

สำหรับรายละเอียดของโครงการสร้างที่อยู่อาศัยรูปแบบ senior complex ภายใต้โครงการ "ที่พักอาศัยผู้สูงอายุ รามา - ธนารักษ์" มีวัตถุประสงค์หลักคือเพื่อให้ผู้สูงอายุมีที่พักอาศัยพร้อมอุปกรณ์สิ่งอำนวยความสะดวกที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุ พร้อมทั้งมีระบบการดูแลสุขภาพและบริการในรูปแบบผลิตภัณฑ์สุขภาพ health package แบบครบวงจรที่ผู้สูงอายุสามารถเลือกรับบริการได้ตามศักยภาพของตนเอง โครงการได้กำหนดคุณสมบัติในการเข้าร่วมโดยการพิจารณาสถานะทางสุขภาพ คือ มีสุขภาพแข็งแรงและยังคงสามารถช่วยเหลือและพึ่งพาตนเองได้ โดยมีการคัดกรองโดยแพทย์ ทั้งนี้ประการสำคัญคือ ผู้สูงอายุต้องมีความสามารถในการยอมรับเงื่อนไขและค่าใช้จ่ายที่จะเกิดขึ้นระหว่างเข้าร่วมโครงการ ซึ่งในส่วนการเข้าพักอาศัยจะอยู่ในบริเวณ senior housing zone ซึ่งมีบริการห้องตรวจผู้ป่วยในระดับปฐมภูมิรองรับหรือสามารถเลือกรับการรักษากับโรงพยาบาลตามสิทธิของผู้สูงอายุหรือตามความต้องการที่เลือก และเมื่อสถานะทางสุขภาพทวีความรุนแรงมากขึ้น หรือต้องการการดูแลเฉพาะ หรือมีภาวะติดเตียง สามารถเข้าใช้บริการในส่วน nursing home zone สำหรับการพักฟื้นจากการรักษาและต้องการฟื้นฟูสุขภาพ และอีกส่วนหนึ่งคือ Hospice zone สำหรับผู้ป่วยระยะท้าย ซึ่งทั้งสองส่วนนี้มีค่าใช้จ่ายสำหรับการบริการ

การเข้าพักอาศัยของผู้สูงอายุ เป็นรูปแบบของการเช่าห้องพักซึ่งมีระดับราคา และขนาดของพื้นที่แตกต่างกัน พร้อมทั้งมีการเสียค่าบริการค่าส่วนกลาง ค่าสาธารณูปโภค เช่นค่าน้ำประปา ค่าไฟฟ้า และค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพรายเดือน พร้อมกันนี้ผู้ที่เข้าพักจะต้องมีการฝากเงินเพื่อเป็นทุนสำรองและเป็นหลักประกันในการดำรงชีพในช่วงที่มีการอยู่อาศัยในโครงการ ทั้งนี้ผู้สูงอายุสามารถออกจากโครงการได้ด้วยกรณีของเสียชีวิต และมีสุขภาพที่ทรุดลงหรือไม่เป็นไปตามเกณฑ์ที่โรงพยาบาลกำหนดไว้

บริบทของนโยบาย

บริบทที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อมาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบ senior complex คือ บริบททางสังคมภายในประเทศ คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่เปลี่ยนแปลงประเทศเข้าสู่สังคมที่มีจำนวนผู้สูงอายุสัดส่วนมากกว่าประชากรวัยเด็กหรือเรียกได้ว่าเป็นสังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ เป็นเหตุไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการอยู่อาศัยของครัวเรือนและการสร้างครอบครัวของประชากรวัยเจริญพันธุ์ที่มีการแต่งงานและมีบุตรน้อยทำให้อัตราเจริญพันธุ์ต่ำกว่าระดับทดแทน รูปแบบการอยู่อาศัยและที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุแล้วและผู้ที่กำลังก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุในทุกสถานะทางสุขภาพ จึงเป็นประเด็นสำคัญถึงกระบวนการดูแลช่วยเหลือ การรักษาและการฟื้นฟูให้สามารถพึ่งตนเองได้มากที่สุด เนื่องจากสถานภาพของผู้สูงอายุที่บางคนอยู่เป็นโสด ไม่มีครอบครัว ไม่มีบุตร หรือต้องการอยู่อย่างอิสระไม่พึ่งพาครอบครัว จึงทำให้เกิดระบบบริการ และสถานบริการที่มุ่งเน้นการมีบุคลากรที่สามารถดูแล ให้การสนับสนุนทำกิจกรรม เช่น รูปแบบของสถานบริบาล (nursing home) หรือ ศูนย์บริการเวลากลางวัน (day care) ในส่วนบริบททางสังคมภายนอกประเทศ กล่าวคือ รูปแบบของการอยู่อาศัยและที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุโดยเฉพาะมีความหลากหลาย ทั้งการสร้างเป็นชุมชนสำหรับผู้สูงอายุ (retirement community) บ้านพักผู้สูงอายุ retirement home หรือลักษณะที่เป็นบ้านพักตากอากาศ (resort) เป็นต้น

บริบททางเศรษฐกิจของประเทศที่กำลังเปลี่ยนแปลงสู่สังคมสูงวัย ทำให้เกิดธุรกิจประเภทสินค้าและบริการสำหรับสังคมที่สูงวัยเกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบสถานบริบาล หรือการจ้างผู้ดูแลของโรงพยาบาลเอกชนหรือบริษัทที่มีการอบรมผู้ดูแลที่บ้าน อีกทั้งการพัฒนาเทคโนโลยีทางการแพทย์ นั้นได้พัฒนาอย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพมากขึ้น และไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในโรงพยาบาลหรือหน่วยบริการที่เป็นของรัฐเท่านั้น ผู้สูงอายุที่มีความสามารถและมีศักยภาพในการเข้าถึงบริการของเอกชน และมีความต้องการระบบที่จะมาช่วยให้การใช้ชีวิตมีความสะดวกสบายมากขึ้น

บริบททางการเมืองและระบบราชการที่มีอิทธิพลต่อมาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบ senior complex กล่าวคือในการร่างนโยบายและแนวคิดในการพัฒนารวมถึงกระบวนการระหว่างทางไปสู่การปฏิบัติต้องอาศัยการดำเนินงานของส่วนงานที่รับผิดชอบตั้งแต่การตั้งคณะทำงานเฉพาะในการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในแต่ละกระบวนการ รวมถึงงบประมาณที่จะนำมาใช้ ซึ่งส่วนงานที่รับผิดชอบเป็นส่วนราชการภายใต้การกำกับของรัฐบาลในช่วงเวลาปัจจุบัน ซึ่งในด้านการเมืองซึ่งมีการปรับเปลี่ยนตำแหน่งของหัวหน้าส่วนราชการ ไปจนถึงการเปลี่ยนตำแหน่งของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงจึงมีผลต่อความต่อเนื่องในแต่ละกระบวนการของการดำเนินงาน

สภาพแวดล้อม การขยายตัวของเมือง ทำให้พื้นที่และบริเวณที่อยู่อาศัยในแนวราบ กล่าวคือ บ้านเดี่ยวที่มีอาณาบริเวณลดน้อยลง เปลี่ยนแปลงไปสู่ที่อยู่อาศัยแนวสูงทั้งที่เป็นรูปแบบอาคารชุด คอนโดมิเนียม ที่มีการพัฒนารูปแบบและฟังก์ชั่นของพื้นที่ในการอยู่อาศัยและพื้นที่ใช้ประโยชน์ที่สร้างมูลค่า (value added) และเพื่อตอบสนองและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัย นอกจากนี้ในเรื่องของระบบคมนาคมการเดินทางที่ต้องใช้ระยะเวลานาน ปัญหาทางการจราจรและระบบขนส่งสาธารณะ ยังคงเป็นอุสรรคต่อความเร่งด่วนของระบบช่วยเหลือฉุกเฉินในบางโอกาส สิ่งเหล่านี้จึงเป็นช่องว่างที่รูปแบบการอยู่อาศัยแบบ senior complex ที่รวบรวมความจำเป็นสำหรับผู้สูงอายุที่ต้องการระบบการดูแลอำนวยความสะดวก ซึ่งเป็นทางเลือกในการอยู่อาศัยภายใต้สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวย (friendly) พร้อมทั้งตอบสนองระดับในการดูแล

กระบวนการหลักทางนโยบาย (process)

การก่อตัว (agenda setting) ของมาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบ senior complex ของโครงการที่พักอาศัยผู้สูงอายุรามา-ธนารักษ์ เริ่มต้นที่กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง และมีแนวคิดในการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้ที่เกษียณอายุในรูปแบบ (retirement home) จึงได้ริเริ่มผลักดันเป็นวาระเข้าสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรี ภายหลังจากที่คณะรัฐมนตรีเห็นชอบให้สามารถดำเนินโครงการที่กระทรวงการคลังเสนอได้ และได้มองหาหน่วยงานที่มีศักยภาพและมองเห็นความสำคัญของมาตรการที่เกิดขึ้น จึงเกิดการหารือร่วมกับคณะแพทย์ศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดีเพื่อดำเนินมาตราการที่สามารถตรงกับวัตถุประสงค์ของทั้งสองหน่วยงานและดำเนินการในรูปแบบโครงการนำร่องภายใต้การลงนามความร่วมมือต่อกัน

การกำหนดนโยบาย (formulation) ภายหลังจากที่มติคณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้เกิดการดำเนินงานตามที่มีการเสนอไปแล้วนั้น โครงการที่พักอาศัยผู้สูงอายุรามา-ธนารักษ์ ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารโครงการ ร่วมลงพื้นที่พร้อมประชุมหารือแนวทางการดำเนินโครงการ ซึ่งได้เลือกที่ดินราชพัสดุในตำแหน่งที่อยู่ใกล้กับบริเวณ สถาบันการแพทย์จักรีนฤบดินทร์ คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล จังหวัดสมุทรปราการ เพื่อเป็นพื้นที่เริ่มต้นในการดำเนินโครงการ

การดำเนินนโยบาย (implementation) 27 มกราคม 2560 กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง และคณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี ได้มีการลงนามความร่วมมือ และตกลงกำหนดใช้พื้นที่ซึ่งเป็นที่ดินราชพัสดุแปลงหมายเลขทะเบียนที่สป. 623 (บางส่วน) ตำบลบางปลา อำเภอบางพลีจังหวัดสมุทรปราการ เนื้อที่ 20-0-00 ไร่ แบ่งพื้นที่เป็น 3 โซน คือ 1. Hospice Zone 2. Senior Housing Zone 3. Nursing Home Zone ต่อมาในปีงบประมาณ 2563 ได้มีการออกแบบและหารือแนวทางการดำเนินโครงการและได้มอบหมายการจัดสร้างและบริหารโครงการฯ โดยบริษัท ธนารักษ์พัฒนาสินทรัพย์ จำกัด ซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจสังกัดกระทรวงการคลัง และในปี 2563 คณะกรรมการบริหารโครงการยังได้มีการกำหนดคุณสมบัติของผู้สูงอายุที่จะเข้าพักในโครงการได้รวมถึง สิทธิประโยชน์ของโครงการฯ พร้อมทั้งมีการประชาสัมพันธ์โครงการพร้อมทั้งหลักเกณฑ์และรายละเอียดสำหรับผู้ที่ต้องการจองโครงการ พร้อมทั้งมีการเผยแพร่รูปแบบของตัวอาคารและห้องพักและราคาเริ่มต้น ทั้งนี้โครงการได้มีการดำเนินการยื่นขอพิจารณาการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) ก่อนที่จะมีการดำเนินการจัดสร้างโครงการ

การประเมินนโยบาย (policy evaluation) ในปัจจุบันถือได้ว่ามาตรการอยู่ในขั้นตอนการเริ่มต้นระหว่างการดำเนินโครงการ การออกแบบและดำเนินการพัฒนาพื้นที่เพื่อสร้างตัวอาคาร และเริ่มการเปิดจองสำหรับผู้ที่สนใจ ซึ่งในการประเมินโครงการนั้นยังไม่ได้มีแนวทางในการประเมินที่ชัดเจน เพราะอยู่ในขั้นตอนองการดำเนินงานเป็นหลัก

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (actors)

ภายใต้การดำเนินมาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบ senior complex ซึ่งเป็นโครงการที่มีการจัดทำขึ้นภายใต้หน่วยงานของรัฐ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานจึงเป็นเจ้าหน้าที่ในส่วนราชการระดับกรมร่วมมือกับหน่วยงานในภาควิชาการ ซึ่งมาตรการดังกล่าวนั้นถูกกำหนดโดยมติคณะรัฐมนตรี และถ่ายทอดสู่หน่วยงานในระดับกระทรวงและระดับกรมที่มีบทบาทและภาระหน้าที่เชื่อมโยงกับรายละเอียดของมาตรการดังกล่าวนี้ ทั้งยังได้มีความร่วมมือกับหน่วยงานที่เป็นทั้งตัวแทนด้านบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุข เพื่อการดูแลผู้สูงอายุ บุคลากรด้านในการก่อตัวของนโยบายเริ่มต้นด้วยหน่วยงานที่มีทรัพยากรเป็นพื้นที่ จึงได้เป็นจุดเริ่มต้นในการเสนอแนวคิดเข้าสู่คณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณา เมื่อมติผ่านความเห็นชอบและมีคำสั่งในการดำเนินการ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง จึงได้แสวงหาพันธมิตรเพื่อร่วมในการดำเนินการจึงได้พบกับคณะแพทศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี ที่ได้มีการดำเนินงานในรูปแบบศูนย์เรียนรู้และพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุแบบครบวงจรและบริบาลผู้ป่วยระยะท้ายอยู่ก่อน และได้เห็นว่าแนวทางที่มาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุในรูปแบบ senior complex มีแนวทางที่สอดคล้องกันกับการพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุแบบครบวงจรและบริบาลผู้ป่วยระยะท้าย จึงได้มีการทำความร่วมมือในการดำเนินโครงการร่วมกัน โดยแบ่งส่วนในความรับผิดชอบตามภารกิจของแต่ละหน่วยงาน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการจัดสร้างและบริหารโครงการ คือ ฝ่ายพัฒนาธุรกิจ บริษัท ธนารักษ์พัฒนาสินทรัพย์ จำกัด ซึ่งเป็นองค์กรรัฐวิสาหกิจสังกัดกระทรวงการคลัง ซึ่งได้เข้ามามีบทบาทหลักในการดำเนินการโครงการ

ผลการวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์เชิงลึก

หน่วยงานภาครัฐ ได้สะท้อนมุมมองต่อมาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุ อาจยังมีอุปสรรคซึ่งเกิดจากระบบการบริหารราชการที่เป็น Top down พร้อมกับเป็นความสนใจโดยตรงของผู้บริหาร จึงได้รับภาระกิจในส่วนนี้เข้ามาซึ่งต้องอาศัยระยะเวลาในและมีกลไกในการขับเคลื่อน ในอีกด้านหนึ่งหน่วยงานที่มีความสามารถในการพัฒนาโครงการด้านที่อยู่อาศัยได้สะท้อนว่าการสร้างที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุเป็นกลุ่มเป้าหมายเดียวได้ เนื่องจากการสร้างที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมสำหรับคนทุกกลุ่มวัยและทุกระดับรายได้ เป็นแนวทางหลักในการดำเนินงาน ในความสามารถที่จะสร้างโครงการนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้และมีประสิทธิภาพ แต่ในการนำระบบสาธารณสุขหรือการดูแลผู้สูงอายุเข้ามาในโครงการนั้นถือเป็นสิ่งใหม่ และไม่เคยมีการดำเนินงานมาก่อน จึงต้องอาศัยระยะเวลาในการเรียนรู้และประสบการณ์ของหน่วยงานอื่นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในอนาคต

ภาควิชาการมองว่าโครงการ Senior Complex เป็นทางเลือกในการอยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุรวมถึงผู้ที่เตรียมตัวที่จะเป็นผู้สงอายุที่มีความต้องการที่จะอยู่อาศัยในสถานที่ ที่มีการจัดระบบการดูแลแบบครบถ้วนจนวาระสุดท้ายมีการบริบาลและการดูแล การสร้างที่อยู่อาศัยในรูปแบบที่ให้ผู้สูงอายุมาอยู่รวมกันนี้ไม่ควรจะเป็นกระแสหลักในการดำเนินงานพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ เนื่องจากศักยภาพในการทำโครงการในลักษณะนี้ต้องอาศัยความร่วมมือและทรัพยากรค่อนข้างมาก ซึ่งแนวทางที่ควรสนับสนุนควบคู่ไปด้วยคือ การส่งเสริมให้เกิดขึ้นคือการสร้างความรู้ในการดูแลสุขภาพในเบื้องต้นของคนตั้งแต่วัยเด็ก เพื่อให้สามารถเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงและลดภาระในการพึ่งพิงได้มากที่สุด โค รงการ Senior Complex สามารถดำเนินการได้ในพื้นที่ ที่มีการเตรียมความพร้อมทั้งความรู้ กายภาพและสิ่งแวดล้อมที่จะต้องอำนวย จึงต้องอาศัยหน่วยงานที่มีทั้งความรู้และมีศักยภาพเพียงพอที่จะสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผู้แทนของหน่วยงานที่ดูแลผู้สูงอายุในระดับท้องถิ่นมองว่ามาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) มีประเด็นสำคัญเรื่องความเหมาะสมของราคาและค่าใช้จ่ายที่ผู้สูงอายุหรือครอบครัวจะต้องรับภาระ เนื่องจากรายได้และสถานะทางเศรษฐกิจของคนในแต่ละพื้นที่ อาจจะไม่สามารถเข้าถึงตามที่โครงการได้ตั้งเอาไว้ ทั้งนี้การอยู่อาศัยในอาคารแบบคอนโดมิเนียมที่อาจไม่เป็นที่นิยมสำหรับคนพื้นหรือในต่างจังหวัด หรือในอีกด้านหนึ่งอาจจะเป็นความต้องการสำหรับคนที่มีรายได้ค่อนข้างมากพอ ซึ่งอาจจะเป็นกลุ่มคนส่วนน้อยในสังคมไทย

สรุปผลการศึกษา

มาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) เพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุเมื่อวิเคราะห์ตามแนวคิดสามเหลี่ยมนโยบาย triangle framework model ทำให้เห็นถึงเนื้อหาของนโยบายที่เป็นการเพิ่มทางเลือกในการอยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุที่มีความพร้อมทางการเงินและมีศักยภาพในการดำเนินชีวิตด้วยสถานะสุขภาพที่แข็งแรง และมีความต้องการระบบบริการสุขภาพที่เอื้ออำนวยและส่งเสริมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ด้านบริบทของมาตรการทั้งบริบทภายในและภายนอกประเทศซึ่งส่งผลต่อการเกิดขึ้นของมาตรการนี้คือการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคม การเป็นสังคมสูงอายุ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ รวมถึงปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่อาจจะเป็นอุปสรรคสำหรับการเข้ารับบริการ ด้านกระบวนการของนโยบาย แสดงให้เห็นว่าการดำเนินงานที่มีความร่วมมือของหน่วยงานที่มีความสามารถ มีความพร้อมด้านทรัพยากรและงบประมาณ อีกทั้งมีความพร้อมในด้านองค์ความรู้และหลักการทางวิชาการ เป็นการช่วยหนุนเสริมให้การดำเนินงานในทุกกระบวนการมีความเป็นระบบและมีความถูกต้องชัดเจน และเกิดเป็นรูปธรรมที่เกิดเป็นผลลัพธ์สำคัญคือความก้าวหน้าของการดำเนินโครงการได้อย่างต่อเนื่อง ส่วนของผู้มีส่วนร่วมและ

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการซึ่งปัจจุบันลักษณะของการดำเนินโครงการเป็นการนำร่องในพื้นที่หนึ่งเพื่อเป็นการทดลองการดำเนินการเพื่อให้เกิดเป็นต้นแบบที่สามารถพัฒนาให้เกิดโครงการในลักษณะนี้ในพื้นที่อื่นได้ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องสำคัญในปัจจุบันจึงคงจำกัดเป็นส่วนราชการและบุคลากรในระดับกรมและระดับกระทรวง ซึ่งเป็นส่วนกลางในการดำเนินงานของภาครัฐ และมีบทบาทโดยตรงทั้งการเสนอนโยบายไปจนถึงถ่ายทอดนโยบายสู่การปฏิบัติ รวมทั้งสถาบันทางการศึกษาระดับประเทศที่เป็นแกนนำในการดำเนินการศึกษาครั้งนี้ด้วยทำให้เกิดรูปแบบของการบริหารแบบมีส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานภายใต้ข้อตกลงในการดำเนินงานที่ทั้งสองหน่วยงานจัดทำขึ้นเป็นสัญญาในการดำเนินงาน การวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดทางนโยบายทำให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมและปัจจัยที่ทำให้เกิดขึ้นของมาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุรูปแบบ senior complex ซึ่งช่วยให้สามารถทำความเข้าใจและมองเห็นจุดแข็งรวมถึงช่องว่างของมาตรการดังกล่าวเพื่อพัฒนาให้มีความสมบูรณ์และสามารถเป็นมาตรการที่สามารถรองรับสังคมสูงอายุได้ตามวัตถุประสงค์

อภิปรายผล

ผลการศึกษาที่พบว่าบริบททางสังคม เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดเป็นมาตรการสร้างที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุแบบครบวงจรรูปแบบ senior complex สอดคล้องกับการศึกษาของ ณัฏฐา ศิรินันท์ 2561 อ้างถึงใน อัจฉราพร สีหวัฒนะ และคณะ ได้ทำการศึกษาเรื่อง การประเมินความเหมาะสมของพื้นที่ต่อการลงทุนอสังหาริมทรัพย์เชิงที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุชาวต่างชาติโดยใช้กระบวนการลำดับขั้นเชิงวิเคราะห์กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่าความเปลี่ยนแปลงทางสังคม บริบททางสังคมสู่การเป็นสังคมสูงวัยส่งผลกระทบต่อบริบททางเศรษฐกิจจากการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างประชากรอย่างมีนัยสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ การเพิ่มขึ้นของประชากรที่อยู่ในวัยสูงอายุมากขึ้นส่วนของประเทศไทยเป็นประเทศที่มีโอกาสในการพัฒนาธุรกิจด้านอสังหาริมทรัพย์เชิงที่อยู่อาศัยเพื่อรองรับตลาดทั้งในระดับโลกโดยมีนโยบายสนับสนุนทั้งจากภาครัฐที่ผลักดันให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพเพื่อผู้สูงอายุและภาคเอกชนที่หันมาให้ความสำคัญกับการเอาใจใส่กลุ่มผู้สูงอายุมากยิ่งขึ้น เช่น การออกแบบผลิตภัณฑ์หรือที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ เพื่อให้รับกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวที่เกิดขึ้น บริบททางสังคมสู่การเป็นสังคมสูงวัยที่กระทบต่อบริบททางเศรษฐกิจ

บริบททางเศรษฐกิจของประเทศที่กำลังเปลี่ยนแปลงสู่สังคมสูงวัย ทำให้เกิดธุรกิจประเภทสินค้าและบริการสำหรับสังคมที่สูงวัยเกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบสถานบริบาล สอดคล้องกับการศึกษาของสมประวิณ มันประเสริฐ และคณะ ที่เสนอว่าระบบเศรษฐกิจในสังคมชราภาพเกิดเป็นบริบทใหม่สำหรับการเติบโตทางเศรษฐกิจรวมถึงต้องมีการมองไปข้างหน้าถึงเรื่องการสาธารณะสุข การดูแลคนชรา ความมั่นคงทางชีวิต ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมของคนชรา ด้านบริบททางการเมืองและระบบราชการมีส่วนสำคัญในการกำหนดนโยบายและแนวคิดในการพัฒนารวมถึงกระบวนการระหว่างทางไปสู่การปฏิบัติต้องอาศัยการดำเนินงานของส่วนงานที่รับผิดชอบ สอดคล้องกับการศึกษาของธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์ ที่ศึกษาเรื่องระบอบประชาธิปไตยกับผลต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะ คือ ระบอบการเมืองมีผลกระทบต่อนโยบายสาธารณะในแง่ของการตัดสินใจ การจัดสรรงบประมาณหรือโยกย้ายทรัพยากร ทั้งนี้ทางการเมืองยังมีความสัมพันธ์ในการเปลี่ยนแปลงกระบวนการกำหนดนโยบายและการดำเนินนโยบายสาธารณะ

บริบททางสภาพแวดล้อมกล่าวคือบริบทของความเป็นเมือง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่อยู่อาศัย การคมนาคมและปัญหาทางการจราจร ที่อาจเป็นอุปสรรคต่อผู้สูงอายุในการเดินทางไปรักษา จึงทำให้เกิดแนวทางของการนำบริการดูแลและระบบการรักษามารวมอยู่ในบริเวณที่อยู่อาศัยเดียวกันในรูปแบบ senior complex สอดคล้องกับแนวทางของศูนย์วิจัยกสิกรไทยซึ่งเสนอว่า ธุรกิจที่อยู่อาศัยผู้สูงอายุต้องมีการสร้างความเชื่อมั่นในการรองรับความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไปของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในด้านสุขภาพหรือการรักษาพยาบาลที่ให้มีความต่อเนื่องในการดูแล (continuing care) ในรูปแบบของแพคเกจการบริการที่มีความยืดหยุ่น มีทรัพยากรหรือพันธมิตรทางธุรกิจที่น่าเชื่อถือเพื่อสร้างความมั่นใจว่าสามารถดูแลผู้สูงอายุได้อย่างต่อเนื่อง เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพของผู้สูงอายุ เช่น หากผู้สูงอายุเปลี่ยนจากที่เคยดูแลตัวเองได้ เป็นผู้ป่วยที่ต้องการการรักษาพยาบาล และเกิดการปรับเปลี่ยนบริการที่จะได้รับภายใต้เงื่อนไขและความสามารถที่ผู้สูงอายุรับได้

ประเด็นของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องต่อนโยบายสำหรับมาตรการ senior complex ได้มีการดำเนินงานภายใต้การมีส่วนร่วมของหน่วยงาน การบริหารโครงการที่นำผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน และการประเมินผล โดยมีการจัดระบบงานเป็นวิธีการบริหารงานภาครัฐแบบมีส่วนร่วมกล่าวคือ การบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม (participatory governance) โดยการรวบรวมภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารราชการมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้การดำเนินงานโครงการมีแนวทางที่เหมาะสมในการสร้างระบบบริหารงานภาครัฐให้มี มีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งมีความคุ้มค่าในการใช้ทรัพยากรเพื่อจัดบริการสาธารณะ ซึ่งประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับโครงการนอกจากการตอบสนองวัตถุประสงค์ที่พันธกิจของแต่ละหน่วยงานตั้งไว้แล้วนั้น ในภาพรวมยังเป็นการนำมาซึ่งประโยชน์และประสทธิภาพสูงสุดต่อผู้เข้าร่วมโครงการที่จะได้รับจากโครงการนี้

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในอนาคต

1. การศึกษามาตรการที่ดำเนินงานโดยภาครัฐหรือส่วนราชการ ต้องวางแผนการศึกษาและการประสานงานเพื่อขออนุญาตนำข้อมูลที่มีมาทำการวิเคราะห์ โดยต้องมีการติดต่อผ่านระบบราชการจึงควรมีการบริหารจัดการเวลา

2.มาตรการที่ออกโดยรัฐมีความเชื่อมโยงกับสถานการณ์ทางสังคม การเมือง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และวาระการดำรงตำแหน่งทางการเมืองของผู้บริหารส่วนงาน ซึ่งมาตรการหนึ่งๆที่เกิดขึ้นอาจอยู่ในกระบวนการหรือมีโอกาสถูกปัดตก ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้าน จึงควรเลือกมาตรการที่มีข้อมูลเพียงพอ

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. ประกาศกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เรื่อง การคุ้มครอง การส่งเสริม และสนับสนุนการช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ประสบความเดือดร้อน. *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 137 ตอนพิเศษ 117 ง (ลงวันที่ 19 พฤษภาคม 2563).

กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2562). *มาตรการขับเคลื่อนระเบียบวาระแห่งชาติ เรื่อง สังคมสูงอายุ (ฉบับปรับปรุง)*. สืบค้นเมื่อ 25 มกราคม 2564, จาก http://www.dop.go.th/download/knowledge/th1551432930-155_0.pdf

กรมธนารักษ์. (2563). *โครงการ "ที่พักอาศัยผู้สูงอายุ รามา - ธนารักษ์"* สืบค้นเมื่อ 25 มกราคม 2564, จาก https://www.treasury.go.th/web-upload/filecenter/popup/Senior_Complex1-2.pdf

กรมธนารักษ์. (2563).*ประกาศคณะกรรมการบริหารโครงการ "ศูนย์ที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุแบบครบวงจร"ฯ เรื่อง หลักเกณฑ์และเงื่อนไขโครงการ ที่พักอาศัยผู้สูงอายุ รามาฯ-ธนารักษ์ (senior housing zone)* สืบค้นเมื่อ 25 มกราคม 2564, จาก https://www.rama.mahidol.ac.th/sites/default/files/public/pdf/Notice01_SeniorComplex-2563.pdf

โครงการสุขภาพคนไทย. 2560. มาตรการช่วยเหลือผู้สูงอายุรองรับสังคมสูงวัย. สุขภาพคนไทย 2560. (หน้า 132 - 135). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ณัฐนี อมรประดับกุล, ณปภัช สัจนวกุล, และปัณณวัฒน์ เถื่อนกลิ่น. (2563). *นโยบายที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ : ประวัติศาสตร์และบทเรียนจากแนวปฏิบัติที่ดีในต่างประเทศ*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ณัฏฐา ศิรินันท์.(2561).*การประเมินความเหมาะสมของพื้นที่ต่อการลงทุนอสังหาริมทรัพย์เชิงที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุชาวต่างชาติโดยใช้กระบวนการลาดับขั้นเชิงวิเคราะห์กรณีศึกษาเมืองเชียงใหม่*.วิศวกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (วิศวกรรมและการบริหารการก่อสร้าง).มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2561). *โครงการศึกษาด้านโครงสร้างเศรษฐกิจไทยที่มีนัยต่อการดำเนินนโยบาย*. สืบค้นเมื่อ 25 มกราคม 2564, จาก https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/EconomicConditions/AAA/AgePeriodCohort.pdf

ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์. *ระบอบประชาธิปไตยกับผลต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะ* วารสารการเมือง การบริหารและกฎหมาย ปีที่ 6 ฉบับที่ 3 หน้า 283-300 http://www.polsci-law.buu.ac.th/journal/document/6-3/11.pdf

ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (2563). *ธุรกิจที่อยู่อาศัยผู้สูงอายุ ทำอย่างไรให้ตอบโจทย์*. https://kasikornresearch.com/th/analysis/k-social-media/Pages/elderly-FB-200820.aspx

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ. (2561).*สรุปบทเรียนการทำงานแบบมีส่วนร่วมในการบริหารราชการประจำปี พ.ศ. 2561*.บริษัท วิชั่น พรินท์ แอนท์ มีเดีย จำกัด

อัจฉราพร สีหวัฒนะ, ปรมาภรณ์ วีระพันธ์, รองรัตน์ วิโรจน์เพชร และรัชนิดา ไสยรส. (2563). *การศึกษาศักยภาพจังหวัดหนองคายในการเป็นศูนย์กลางที่พักอาศัยส าหรับผู้สูงอายุไทยและต่างชาติ*. วารสารวิชาการ สถาบันวิทยาการจัดการแห่งแปซิฟิค หน้า 224-231

Buse K, Mays N, Walt G. *Making Health Policy*. Maidenhead: Open UniversityPress; 2004 https://books.google.co.th/books?id=LL1M4lOzXtwC&printsec=frontcover&hl=th&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Heidari, A., Arab, M. & Damari, B. A policy analysis of the national phenylketonuria screening program in Iran. (2021).*BMC Health Serv Res*, 21(120) https://doi.org/10.1186/s12913-021-06116-w

Ma, F., Lv, F., Xu, P. et al. (2015). Task shifting of HIV/AIDS case management to Community Health Service Centers in urban China: a qualitative policy analysis. *BMC Health Serv Res,* 15,(253) https://doi.org/10.1186/s12913-015-0924-y

ภาคผนวก

รายละเอียดเอกสารและความเกี่ยวข้องของเอกสารกับงานวิจัย (Relevance to the study)

เอกสารที่เกี่ยวข้องเป็นเอกสารที่ได้รับความอนุเคราะห์จากหน่วยงาน เอกสารที่มีการเผยแพร่ผ่านเว็บไซต์ของหน่วยงาน รวมถึงได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานให้ศึกษาเอกสารทั้งจากการสอบถามซึ่งเป็นเอกสารที่สัมพันธ์กับการดำเนินงานของหน่วยงาน รวมถึงเป็นงานวิจัยซึ่งหน่วยงานเป็นผู้สนับสนุนและนำผลการศึกษามาใช้ประโยชน์ในการวางแผนและดำเนินโครงการ อีกส่วนหนึ่งเป็นรายงานการวิจัยของหน่วยงานภาควิชาการที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ ดังนี้

1. มติคณะรัฐมนตรี
   - สาระสำคัญ การประชุมคณะรัฐมนตรี วันที่ 8 พฤศจิกายน 2559
   - มติคณะรัฐมนตรี เรื่อง ขออนุมัติการจัดทำโครงการที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (โครงการบ้านเคหะกตัญญู คลองหลวง 1) วันที่ 24 ตุลาคม 2561
   - ประมวลมติคณะรัฐมนตรีเรื่อง การเตรียมการเพื่อรองรับสังคมผู้สูงอายุของรัฐบาล พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา
2. เอกสารของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์
   - ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่อยู่อาศัยระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579)
   - แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาที่อยู่อาศัย 10 ปี (พ.ศ. 2559 – 2568)
   - ยุทธศาสตร์ความมั่นคงของมนุษย์ (พ.ศ. 2556-2566)
   - ยุทธศาสตร์กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2555 - 2559
   - หนังสือราชการเลขที่ 0404/2120 เรื่อง รายงานผลการดำเนินงานโครงการศูนย์ที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุแบบครบวงจร (Senior Complex บางละมุง) เผยแพร่ทางออนไลน์
   - ข่าวกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ฉบับที่ พม.245/2560 เรื่อง รมว. พม. ลงพื้นที่ติดตามความก้าวหน้าโครงการ “Senior Complex บางละมุง” และเป็นประธานในพิธีเปิดโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อยกระดับมาตรฐานศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตและส่งเสริมอาชีพสูงอายุจังหวัดนครพนม
3. เอกสารของกระทรวงการคลัง
   - ข่าวกระทรวงการคลังฉบับที่ 148/2559 เรื่องมาตรการรองรับสังคมผู้สูงอายุเผยแพร่ทางออนไลน์
4. เอกสารของกรมกิจการผู้สูงอายุ
   - เอกสารโครงการศูนย์ที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุแบบครบวงจร (Senior Complex บางละมุง) (ได้รับความอนุเคราะห์จากกรมกิจการผู้สูงอายุ)
   - เอกสารการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุ กรมกิจการผู้สูงอายุ
   - มาตรการขับเคลื่อนระเบียบวาระแห่งชาติ เรื่อง สังคมสูงอายุ 6 SUSTAINABLE 4 CHANGE (ฉบับปรับปรุง)
   - โครงการการศึกษารูปแบบการให้บริการการบริหารและการจัดการที่พักสำหรับผู้สูงอายุ
5. เอกสารของกรมธนารักษ์
   - เอกสารโครงการ “ที่พักอาศัยผู้สูงอายุ รามา - ธนารักษ์” บนที่ดินราชพัสดุ”เผยแพร่ทางออนไลน์

- ประกาศคณะกรรมการบริหารโครงการ “ศูนย์ที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุแบบครบวงจร ฉบับที่ 1/2563”

6. เอกสารของการเคหะแห่งชาติ
   - โครงการสังเคราะห์งานวิจัยที่อยู่อาศัย และพัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อจัดการเผยแพร่งานวิจัย
   - โครงการการศึกษา องค์กรเพื่อการพัฒนาที่อยู่อาศัยในประเทศไทย
   - โครงการศึกษาวิจัยแนวทางการให้ความช่วยเหลือเรื่องที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุที่มีรายได้น้อย
   - โครงการศึกษาความเป็นไปได้ในการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุ
   - โครงการการศึกษาและพัฒนานโยบาย เครื่องมือ และต้นแบบที่อยู่อาศัยสำหรับผู้สูงอายุและผู้ทุพพลภาพ
7. สำนักกรรมาธิการ 3 สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา ปฏิบัติหน้าที่สำนักงานเลขาธิการสภานิติบัญญัติแห่งชาติ
   - รายงานการพิจารณาศึกษาเรื่อง “การดูแลรักษาพยาบาลผู้สูงอายุแบบครบวงจร” ของคณะกรรมาธิการการสาธารณสู่สังคมผู้สูงอายุ
   - รายงานการพิจารณาศึกษาเรื่อง การเตรียมความพร้อมเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ
8. ข่าวที่มีการเผยแพร่ทางเว็บไซต์ของผ่านฝ่ายประชาสัมพันธ์ของหน่วยงาน กระทรวง และเว็บไซต์ของสำนักข่าวต่าง ๆ
9. ยุทธศาสตร์ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยและองค์การอนามัยโลก พ.ศ. 2560 – 2564
10. ประกาศจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เรื่อง สรุปผลการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน เกี่ยวกับการดำเนินงานศูนย์ที่พักอาศัยสำหรับผู้สูงอายุ (Senior Complex) บนที่ดินราชพัสดุแปลงหมายเลขทะเบียนที่ ปข.320 ตำบลประจวบคีรีขันธ์ อำเภอประจวบคีรีขันธ์ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
11. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (ก.พ.ร.)
    - หนังสือราชการเลขที่ นร 1204/189 เรื่อง การประเมินส่วนราชการตามมาตรการปรับปรุงประสิทธิภาพในการปฏิบัติราชการ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2561
12. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
    - โครงการวิจัยการทบทวนและวิเคราะห์นโยบายรัฐด้านการจัดการที่อยู่อาศัยให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุในประเทศไทย

พฤฒพลังและความแตกต่างด้านการจ้างงานในผู้สูงอายุชายและหญิง

(Active Ageing and Gender Differences in Elderly Employment)

โดย
อุษา อติโภคบูรณ์*

* นิสิตปริญญาเอก วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงเอกสารนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและสังเคราะห์ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป และ 4 ประเทศในกลุ่มอาเซียนบวกสาม (ASEAN Plus Three: APT/ ASEAN+3) ได้แก่ จีน เกาหลี ประเทศไทย และประเทศอินโดนีเซีย โดยในการวัดระดับพฤฒพลังดังกล่าวได้ใช้ดัชนีพฤฒพลัง (Active Ageing Index: AAI) ของ United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) ทั้งหมด ซึ่งดัชนีพฤฒพลังนี้ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ การจ้างงาน การมีส่วนร่วมทางสังคม การดำรงชีวิตได้อย่างอิสระมีสุขภาพดีและมีความมั่นคง และความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลัง จากผลการศึกษามีข้อค้นพบสำคัญประการหนึ่งคือ ถึงแม้ผู้สูงอายุชายและหญิงในแต่ละประเทศจะมีระดับพฤฒพลังด้านต่าง ๆ แตกต่างกันไป และไม่ว่าผู้สูงอายุจะอยู่ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมใดก็ตาม ผู้สูงอายุชายจะมีระดับพฤฒพลังด้านการจ้างงานสูงกว่าผู้สูงอายุหญิงเป็นอย่างมาก ดังนั้น ในการกำหนดนโยบายสำหรับผู้สูงอายุจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการสร้างโอกาสในการทำงานกับผู้สูงอายุอย่างเท่าเทียม เพื่อให้ผู้สูงอายุทั้งชายและหญิงสามารถมีอาชีพและรายได้ในการดำรงชีวิตและพึ่งพาตนเองได้

คำสำคัญ: พฤฒพลัง ดัชนีพฤฒพลัง ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิง

Abstract

The objective of this documentary research was to study and synthesize gender differences shown in active ageing level of the elderly in all EU countries and 4 countries in ASEAN Plus Three (ASEAN+3); China, Korea, Thailand and Indonesia. Also, the active ageing level was measured by Active Ageing Index (AAI) of United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) which had 4 components; 1) Employment 2) Participation in Society 3) Independent, Healthy and Secure Living and 4) Capacity and Enabling Environment for Active Ageing. The results showed an important finding that even though the elderly in each country had different active ageing levels, the male elderly in any societal and cultural context had a much higher active ageing level in the employment domain than the female elderly. Therefore, the policy makers needed to concern and focus on creating equal work opportunities for the male and female elderly in order to make them have a career and income to live their lives and be self-reliant.

Keywords: Active Ageing, Active Ageing Index, Gender Differences in the Elderly

พฤฒพลังและความแตกต่างด้านการจ้างงานในผู้สูงอายุชายและหญิง

(Active Ageing and Gender Differences in Elderly Employment)

บทนำ

สังคมสูงวัยเป็นปรากฏการณ์สำคัญที่โลกกำลังเผชิญในต้นศตวรรษที่ 21 โดยในปี 2019 มีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปอยู่ที่ร้อยละ 9 ของจำนวนประชากรโลก และคาดประมาณว่าจะเพิ่มจำนวนขึ้นเป็นร้อยละ 16 ภายในปี 2050 (United Nations, 2019) โดยปรากฏการณ์นี้เกิดจากการลดลงของอัตราการเจริญพันธุ์ ที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอายุของประชากร อีกทั้งอายุคาดเฉลี่ยของประชากรสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องอีกด้วย (Ballesteros, R. F., Robine, J. M., Walker, A. & Kalache, A., 2013) นอกจากนี้ในปี 2018 มีจำนวนประชากรอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป สูงกว่าจำนวนเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 5 ปีเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ และคาดว่าภายในปี 2050 ประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปจะมีจำนวนมากเป็น 2 เท่าของเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 5 ปี (United Nations: 2019) ด้วยเหตุนี้ ปรากฏการณ์สังคมสูงวัยจึงเป็นประเด็นท้าทายต่อการพัฒนาประชากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเตรียมความพร้อมและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรสูงอายุ (World Health Organization, 2018)

ประชากรสูงอายุเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในระดับนานาชาติมาตั้งแต่ปี 1982 โดยมีการจัดทำแผนปฏิบัติการระหว่างประเทศเวียนนาว่าด้วยเรื่องผู้สูงอายุ (The Vienna International Plan of Action of Ageing) ในการประชุมสมัชชาระดับโลกว่าด้วยเรื่องผู้สูงอายุ (The World Assembly on Ageing) จนกระทั่งปี 2002 องค์การอนามัยโลก (World Health Organization) ได้ประกาศแนวคิดพฤฒพลัง (Active Ageing) ในการจัดประชุมสมัชชาระดับโลกว่าด้วยเรื่องผู้สูงอายุ ครั้งที่ 2 (The 2nd World Assembly on Ageing) เพื่อให้ประเทศสมาชิกใช้ประกอบการกำหนดนโยบายการพัฒนาประชากรสูงอายุ โดยมีหลักการสำคัญคือ เพื่อให้ผู้สูงอายุมีสุขภาพดี ได้รับโอกาสในการทำงานและมีส่วนร่วมกับครอบครัวชุมชน รวมถึงการมีความมั่นคงในการดำเนินชีวิตได้อย่างอิสระ (United Nations Economic Commission for Europe & European Commission, 2015)

ภายหลังการประกาศแนวคิดพฤฒพลัง 10 ปีได้มีการสร้างและพัฒนาดัชนีพฤฒพลัง (Active Ageing Index: AAI) ขึ้นในปี 2012 โดยความร่วมมือระหว่าง The European Centre for Social Welfare Policy and Research in Vienna (ECV) ร่วมกับ The European Commission's Directorate General for Employment Social Affairs and Inclusion และ The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) เพื่อเป็นเครื่องมือในการติดตามสถานการณ์ แนวโน้ม และความก้าวหน้าในการพัฒนาประชากรสูงอายุตามแนวคิดพฤฒพลัง โดยดัชนีพฤฒพลังนี้ประกอบด้วย ตัวชี้วัดจำนวน 22 ตัว ภายใต้ 4 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) การจ้างงาน (2) การมีส่วนร่วมทางสังคม (3) การดำรงชีวิตโดยสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีสุขภาพดี มีความมั่นคงในชีวิต และ (4) ปัจจัยแวดล้อมที่ส่งเสริมการมีพฤฒพลัง โดยได้มีการใช้ดัชนีพฤฒพลังนี้เพื่อวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปเป็นกลุ่มแรกในปี 2012 และใช้วัดเรื่อยมาจนกระทั่งปี 2018 จึงได้มีการนำดัชนีพลังดังกล่าววัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในทวีปเอเชียเป็นครั้งแรก แต่เนื่องจากบทบาทของผู้สูงอายุและบริบทด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในทวีปเอเชียมีความแตกต่างจากผู้สูงอายุในประเทศกลุ่มสมาชิกสหภาพยุโรป จึงจำเป็นต้องมีการปรับดัชนีพฤฒพลังให้มีความสอดคล้องและเหมาะสม จนได้มีการพัฒนาดัชนีพฤฒพลังสำหรับประเทศในกลุ่มทวีปเอเชีย (The Asian Active Ageing Index: Asian AAI) ขึ้นในปี 2019 (Zaidi & Um, 2019) และในปีเดียวกันได้มีการนำมาใช้ในประเทศไทยและอินโดนีเซีย

สำหรับการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในประเทศไทยนั้น ที่ผ่านมาได้มีการดำเนินการในระดับประเทศมาแล้วหลายครั้ง และเป็นการวัดที่เกิดขึ้นก่อนการสร้างดัชนีพฤฒพลังโดย UNECE ซึ่งส่วนใหญ่ได้มีการสร้างเกณฑ์ในการวัดระดับพฤฒพลังตามแนวคิดพฤฒพลังและมีเกณฑ์ในการคำนวณระดับพฤฒพลังที่คล้ายคลึงกัน และสามารถสะท้อนสถานการณ์ด้านพฤฒพลังของผู้สูงอายุไทยในช่วงเวลาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อการติดตามความก้าวหน้าของการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุและเป็นข้อมูลสำคัญในการกำหนดนโยบายด้านการพัฒนาผู้สูงอายุไทยที่ผ่านมา ดังที่ปรากฏในงานวิจัยของ Thanakwang & Soonthorndhada (2006) กุศล สุนทรธาดา และกมลชนก ขำสุวรรณ (2553) สุภจักษ์ แสงประจักษ์สกุล (2557) Md. Nuruzzaman Haque และคณะ (2016) และสำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม (2560) แต่อย่างไรก็ตาม ในปี 2019 ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในประเทศไทยโดยการใช้ดัชนีพฤฒพลังสำหรับประเทศในกลุ่มทวีปเอเชียนั้น ได้เข้ามาช่วยให้สามารถเข้าใจสถานการณ์ของผู้สูงอายุไทยได้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เนื่องจากสามารถนำระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุไทยในด้านต่าง ๆ ไปเปรียบเทียบในระดับนานาชาติได้ อีกทั้งดัชนีพฤฒพลังดังกล่าวยังสะท้อนความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศในผู้สูงอายุได้ดียิ่งขึ้นด้วย

ตามแนวคิดพฤฒพลัง เพศมีความสำคัญต่อการมีพฤฒพลังเนื่องจากเป็นหนึ่งในปัจจัยกำหนดการมีพฤฒพลังของผู้สูงอายุ ดังนั้น การศึกษาความแตกต่างของระดับพฤฒพลังระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงตามกรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลังที่มีตัวชี้วัดเดียวกันในระดับนานาชาติจึงมีความจำเป็น เนื่องจากเป็นข้อมูลสำคัญที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจสถานการณ์ ทิศทาง และแนวโน้มต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ รวมทั้งการติดตามและประเมินความก้าวหน้าของการดำเนินนโยบายในการพัฒนาผู้สูงอายุโดยสามารถเปรียบเทียบได้ทั้งในระดับประเทศและนานาชาติ ซึ่งจะนำไปสู่การวางนโยบายการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในอนาคตที่ได้คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างเพศของผู้สูงอายุอย่างเหมาะสม อันจะเป็นการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้สูงอายุทั้งชายและหญิงได้อย่างเท่าเทียมกัน (Haque, Soonthorndhada, Hunchangsith & Kanchanachitra, 2016)

วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยเชิงเอกสารนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและสังเคราะห์ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังที่วัดโดยกรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลังของ UNECE

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) ที่ใช้การทบทวนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบ โดยการคัดเลือกวรรณกรรมต่าง ๆ เช่น เอกสารงานวิจัย รายงานการวิจัย บทความวิจัย บทความวิชาการ คู่มือ หลักเกณฑ์ รายงานข้อมูลหน่วยงาน รวมถึงเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องทั้งในและต่างประเทศ ที่มีขอบเขตของเนื้อหาอันประกอบด้วย 1) กรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลังของ UNECE และ 2) ความแตกต่างของผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏในระดับพฤฒพลัง โดยมีหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกวรรณกรรมที่ใช้ในการศึกษาคือ 1) มีความถูกต้องและมีแหล่งที่มาที่เชื่อถือได้ 2) มีความน่าเชื่อถือ 3) มีความเป็นตัวแทน และ 4) มีความชัดเจนเข้าใจได้ (Mogalakwe, 2006) ผลการคัดเลือกพบว่า มีวรรณกรรมภาษาอังกฤษที่สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ดังกล่าวและสามารถใช้ศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยได้ จำนวน 14 ฉบับ

โดยมีระยะเวลาในการตีพิมพ์ ระหว่าง ค.ศ. 2013 – 2019 ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและสังเคราะห์ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังที่วัดโดยกรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลังของ UNECE ดังต่อไปนี้

ผลการวิจัยเชิงเอกสาร

ความเข้าใจในที่มาของการสร้างและพัฒนากรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลังของ UNECE รวมถึงระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุ มีความจำเป็นต่อการสังเคราะห์ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังที่วัดโดยกรอบแนวคิดดังกล่าว โดยกรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลัง และระดับพฤฒพลังที่ได้จากการวัดด้วยกรอบแนวคิดดังกล่าว มีรายละเอียดสำคัญโดยสรุปดังนี้

กรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลัง

จากการวิจัยเชิงเอกสารเกี่ยวกับกรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลัง ผลการสังเคราะห์พบว่า ดัชนีพฤฒพลังได้รับการออกแบบตามแนวคิดพฤฒพลัง (Active Ageing) ขององค์การอนามัยโลก ที่มุ่งส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีสุขภาพดี มีส่วนร่วมในสังคม และมีความมั่นคงหรือหลักประกันในการดำรงชีวิต (World Health Organization, 2002) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นเครื่องมือในการทำความเข้าใจสถานการณ์ผู้สูงอายุ ติดตามการดำเนินงานด้านการพัฒนาผู้สูงอายุ และการศึกษาภาวะพฤฒพลังของผู้สูงอายุในมิติต่าง ๆ รวมถึงเพื่อเป็นข้อมูลสำคัญประกอบการกำหนดนโยบายและแผนด้านผู้สูงอายุ (European Centre Vienna, 2013) และเนื่องจากการมีพฤฒพลังของผู้สูงอายุตามแนวคิดพฤฒพลังมีปัจจัยกำหนดสำคัญ 2 ปัจจัย ได้แก่ เพศและวัฒนธรรม (วิพรรณ ประจวบเหมาะ, 2560) ในการรายงานดัชนีพฤฒพลังของผู้สูงอายุจึงให้ความสำคัญกับการให้รายละเอียดของระดับพฤฒพลังแบบแยกผู้สูงอายุเพศชายและหญิง เพื่อสะท้อนสถานการณ์และลดความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศของผู้สูงอายุ (European Centre Vienna, 2013)

ดัชนีพฤฒพลังประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ด้าน ได้แก่ (1) การจ้างงาน (2) การมีส่วนร่วมในสังคม (3) การดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มีสุขภาพดีและมั่นคง และ (4) ความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลัง ภายใต้องค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน มีตัวชี้วัดรวมทั้งสิ้น 22 ตัวชี้วัด (Zaidi & Um, 2019) โดยมีวิธีวิทยาในการคำนวณระดับพฤฒพลังคล้ายคลึงกับดัชนีการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index) ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme: UNDP) โดยมีคะแนนระหว่าง 0 - 100 ซึ่งค่าคะแนนที่เพิ่มขึ้นหมายถึงการมีพฤฒพลังสูงขึ้น อีกทั้งยังได้มีการกำหนดค่าน้ำหนักให้กับองค์ประกอบทุกด้านและตัวชี้วัดทุกตัว ทั้งนี้ กรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลังสามารถแสดงรายละเอียดได้ตามรูปที่ 1

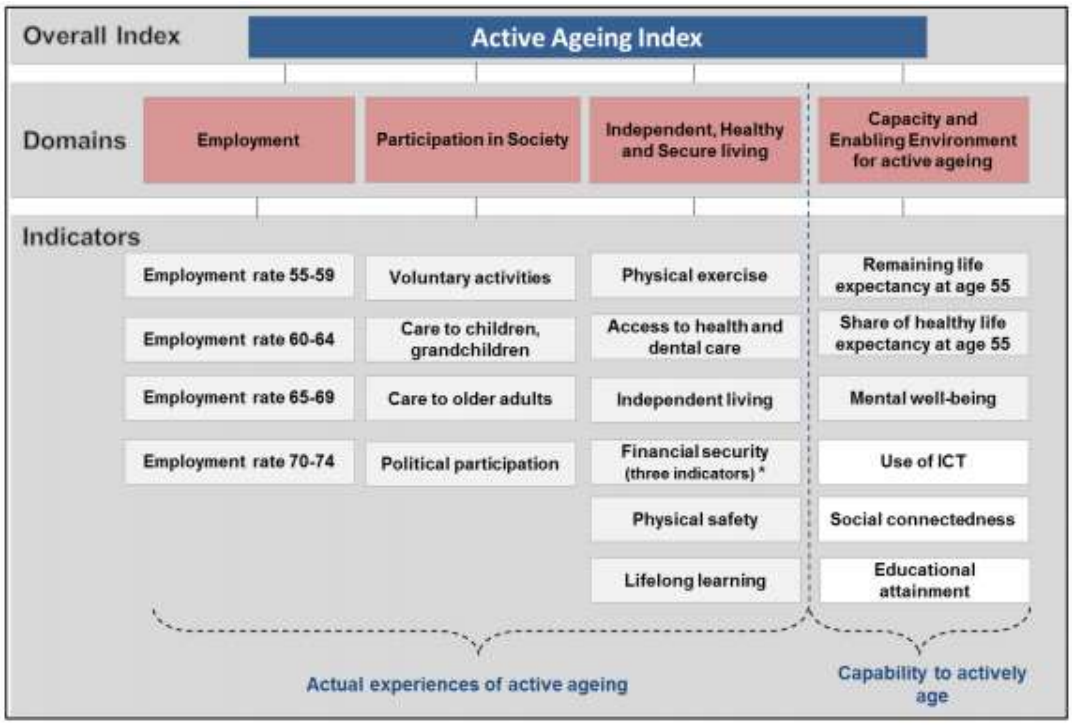

รูปที่ 1: ดัชนีพฤฒพลัง (Active Ageing Index)

ที่มา: European Centre Vienna, 2013

ตัวชี้วัดภายใต้องค์ประกอบทั้ง 4 ด้านในดัชนีพฤฒพลัง สามารถสะท้อนภาพพฤฒพลังของผู้สูงอายุได้ทั้งแบบองค์รวมและเชิงประเด็น จึงช่วยให้เข้าใจสถานการณ์ของผู้สูงอายุและปัจจัยแวดล้อมที่ช่วยสร้างเสริมการมีพฤฒพลังของผู้สูงอายุได้อย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้ ดัชนีพฤฒพลังจึงเป็นกรอบแนวคิดสำคัญที่จะช่วยสะท้อนข้อมูลให้กับผู้กำหนดนโยบายและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายได้เข้าใจสถานการณ์หรือข้อท้าทายต่อการสร้างพฤฒพลังของผู้สูงอายุ

เมื่อสร้างดัชนีพฤฒพลังแล้วเสร็จในปี 2012 จึงได้มีการนำดัชนีพฤฒพลังดังกล่าวมาวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปเป็นครั้งแรก และได้มีการวัดระดับพฤฒพลังอย่างต่อเนื่องมาแล้วจำนวน 3 ครั้ง คือ ค.ศ. 2012, 2014 และ 2018 อีกทั้งใน ค.ศ. 2018 ได้มีการนำดัชนีพฤฒพลังมาใช้วัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุนอกกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป (Non-EU Countries) เป็นครั้งแรก แต่เนื่องจากดัชนีพฤฒพลังได้รับการสร้างและพัฒนาภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปเป็นหลัก ตัวชี้วัดบางตัวจึงไม่สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของประเทศที่อยู่นอกกลุ่มสหภาพยุโรป (Zaidi & Um, 2019) อีกทั้งวัฒนธรรมยังเป็นหนึ่งในปัจจัยกำหนดสำคัญของการมีพฤฒพลังของผู้สูงอายุ ด้วยเหตุนี้ United Nations Economic Commission for Europe และ European Commission จึงได้จัดทำคู่มือแนวทางการวัดดัชนีพฤฒพลังสำหรับประเทศที่อยู่นอกกลุ่มสหภาพยุโรปขึ้น (Zaidi et al., 2019) เพื่อให้ประเทศสมาชิกกลุ่มอื่นขององค์การสหประชาชาติสามารถนำไปใช้เพื่อส่งเสริมดำเนินงานด้านพฤฒพลังในประเทศของตนได้

จากนั้นในปี 2019 Asghar Zaidi และ Jinpil Um (2019: 5) ได้พัฒนาดัชนีพฤฒพลังสำหรับกลุ่มประเทศในทวีปเอเชีย (The Asian Active Ageing Index: Asian AAI) ขึ้น โดยการปรับตัวชี้วัดบางตัวในดัชนีพฤฒพลังให้สอดคล้อง

กับบทบาทของผู้สูงอายุ และบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของทวีปเอเชีย และข้อจำกัดด้านข้อมูล เช่น การเปลี่ยนตัวชี้วัดการมีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งหลายประเทศในทวีปเอเชียมีการเก็บฐานข้อมูลอยู่น้อยมาเป็นการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาและหน้าที่พลเมือง ซึ่งจะสะท้อนภาพการมีส่วนร่วมในชุมชนของผู้สูงอายุได้ดีกว่า (Zaidi & Um, 2019: 526) หรือการเปลี่ยนตัวชี้วัดการใช้ชีวิตได้อย่างอิสระ ซึ่งไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของประเทศกลุ่มทวีปเอเชียที่ผู้สูงอายุมักจะอยู่อาศัยร่วมกับบุคคลในครอบครัวในลักษณะเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน มาเป็นการดำเนินกิจวัตรประจำวันพื้นฐานและการดำเนินกิจวัตรประจำวันขั้นสูง เป็นต้น โดยดัชนีพฤฒพลังสำหรับกลุ่มประเทศในทวีปเอเชียมีรายละเอียดตามรูปที่ 2 ดังนี้

Overall Index	Asian Active Ageing Index			
Domains	Employment	Social participation	Independent living	Capacity / enabling environment
Indicators	Employment rate 55–59	Voluntary activities 55+	Physical exercise 55+	Remaining Life Expectancy (RLE) at age 60
	Employment rate 60–64	Care to child / grandchildren 55+	Access to health insurance or health benefit 55+	Share of Healthy Life Expectancy (SHLE) at age 60
	Employment rate 65+	Care to older adults 55+	No ADL difficulties for 55+	Mental well-being 55+
		Civic and religious activities 55+	No IADL difficulties for 55+	Subjective well-being 55+
			Relative median income 65+	Social connectedness 55+
			No poverty risk 65+	Physical safety 55+
			Home ownership 55+	Use of ICT 55+
				Educational attainment 55–74

รูปที่ 2: ดัชนีพฤฒพลังสำหรับกลุ่มประเทศในทวีปเอเชีย

ที่มา: Zaidi & Um, 2019

นอกจากนี้ ยังมีการปรับวิธีการคำนวณระดับพฤฒพลังมาใช้การคำนวณดัชนีการพัฒนามนุษย์ (The Human Development Index) และปรับค่าน้ำหนักขององค์ประกอบและตัวชี้วัดพฤฒพลังด้วย รวมถึงมีการประยุกต์ใช้การวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods) เพื่อเก็บข้อมูลประกอบการวัดระดับพฤฒพลังเพิ่มเติม (Au, Woo & Zaidi, 2020)

ระดับพฤฒพลังผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป

ในการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปที่ผ่านมา จำนวน 3 ครั้ง ได้แก่ ค.ศ. 2012, 2014 และ 2018 พบว่า ผู้สูงอายุมีระดับพฤฒพลังในภาพรวมทั้ง 4 องค์ประกอบเพิ่มขึ้นเล็กน้อยอย่างต่อเนื่อง คือ 33.8, 33.9 และ 35.8 ตามลำดับ (ประเทศที่มีคะแนนต่ำสุดและสูงสุดอยู่ระหว่าง 27.3 – 44.0, 27.7 - 44.8 และ 28.1 - 46.9 ตามลำดับ) ทั้งนี้ เมื่อพิจารณารายองค์ประกอบพบว่า องค์ประกอบที่ 1 การจ้างงานเป็นเพียงองค์ประกอบเดียวที่มีคะแนนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญและความก้าวหน้าในนโยบายด้านการส่งเสริมการจ้าง

งานและการมีอาชีพของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป สำหรับองค์ประกอบที่ 2 การมีส่วนร่วมในสังคมนั้นพบว่าผู้สูงอายุมีระดับพฤฒพลังในองค์ประกอบนี้น้อยที่สุดในการวัดระดับพฤฒพลังทั้ง 3 ครั้ง ในทางกลับกัน ผู้สูงอายุมีพฤฒพลังสูงสุดทั้ง 3 ครั้ง ในองค์ประกอบที่ 3 คือการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มีสุขภาพดีและมั่นคง นอกจากนี้ ผู้สูงอายุมีระดับพฤฒพลังในองค์ประกอบที่ 4 ความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลังเพิ่มขึ้นอย่างมากในปี 2018 ดังรายละเอียดที่แสดงไว้ในตารางที่ 1

ตารางที่ 1: ระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป

Year	Overall score	Domain-specific scores			
		Employment	Social participation	Independent, healthy & secure living	Capacity & enabling environment
EU 2012	33.8	27.1	18.1	71.7	54.2
EU 2014	33.9	27.8	17.7	70.6	54.1
EU 2018	35.8	31.1	17.9	71.8	57.5

ที่มา: ผู้วิจัยประยุกต์จากรายงานผลการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป ค.ศ. 2012, 2016 และ 2018

การวัดระดับพฤฒพลังผู้สูงอายุในกลุ่มอาเซียนบวกสาม

สำหรับการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุนอกกลุ่มประเทศสมาชิกกลุ่มสหภาพยุโรปนั้น พบว่า ได้มีการใช้ดัชนีพฤฒพลังของกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปไปใช้วัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในสาธารณรัฐประชาชนจีน และสาธารณรัฐเกาหลี (เกาหลีใต้) ใน ค.ศ. 2018 และใช้ดัชนีพฤฒพลังสำหรับกลุ่มประเทศในทวีปเอเชียเพื่อวัดระดับผู้สูงอายุในประเทศไทยและอินโดนีเซีย ใน ค.ศ. 2019 โดยมีรายละเอียดสำคัญสรุปได้ดังนี้

สาธารณรัฐประชาชนจีน การนำดัชนีพฤฒพลังของกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปไปใช้วัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในสาธารณรัฐประชาชนจีนนั้น จำเป็นต้องปรับองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมในสังคม โดยตัดตัวชี้วัดการมีส่วนร่วมทางการเมืองออก เพื่อให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของสาธารณรัฐประชาชนจีน ทำให้เหลือตัวชี้วัด 21 ตัวและปรับตัวชี้วัดที่เหลือในองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมในสังคมให้มีน้ำหนักเท่ากันทุกตัว (Zaidi et al., 2019) ทั้งนี้ ผู้สูงอายุในสาธารณรัฐประชาชนจีนมีระดับพฤฒพลังในภาพรวมสูงกว่าระดับพฤฒพลังเฉลี่ยของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป (37.3 และ 33.9 ตามลำดับ) เนื่องจากมีระดับพฤฒพลังในองค์ประกอบด้านการจ้างงานสูงมาก อันเนื่องมาจากนโยบายของประเทศที่ส่งเสริมให้ประชากรสูงอายุยังคงทำงานเกษตรกรรมในพื้นที่ของตนอย่างต่อเนื่อง (Zaidi et al., 2019)

สาธารณรัฐเกาหลี (เกาหลีใต้) สามารถใช้ตัวชี้วัดได้ครบ 22 ตัว เนื่องจากมีการจัดเก็บข้อมูลผู้สูงอายุเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความแตกต่างของคำนิยามและวิธีที่ใช้ในการสำรวจข้อมูล จึงทำให้ข้อมูลบางส่วนไม่สามารถเทียบเคียงกับตัวชี้วัดภายใต้ดัชนีพฤฒพลังได้ทั้งหมด ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องใช้ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจในปีที่แตกต่างกัน (Um et al., 2019) สำหรับระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในสาธารณรัฐเกาหลีในภาพรวมอยู่ที่ 35.3 เมื่อพิจารณาในองค์ประกอบรายด้าน พบว่า ผู้สูงอายุในสาธารณรัฐเกาหลีมีระดับพฤฒพลังด้านการจ้างงานสูง 45.2 แต่มีระดับพฤฒพลัง

ด้านการมีส่วนร่วมทางสังคมเพียง 4.0 ทั้งนี้เนื่องจากมีคะแนนตัวชี้วัดการดูแลบุตรหลานและการมีส่วนร่วมทางการเมืองน้อยมาก สำหรับระดับพฤฒพลังด้านการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มีสุขภาพดีและมั่นคงอยู่ที่ 60.1 และมีระดับพฤฒพลังด้านความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลังอยู่ที่ 60.2 (Zaidi et al., 2019)

ประเทศไทย ได้มีการใช้ดัชนีพฤฒพลังสำหรับกลุ่มประเทศในทวีปเอเชียในการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในประเทศไทย ซึ่งผู้สูงอายุไทยมีระดับพฤฒพลังในภาพรวมที่ 59.7 และเมื่อพิจารณารายองค์ประกอบ พบว่า ผู้สูงอายุไทยมีระดับพฤฒพลังด้านการจ้างงานที่ 66.8 มีระดับพฤฒพลังด้านการมีส่วนร่วมทางสังคมที่ 50.7 ในส่วนขององค์ประกอบการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มีสุขภาพดีและมั่นคงพบว่า ผู้สูงอายุไทยมีระดับพฤฒพลังภาพรวมในด้านนี้ที่ 63.8 ซึ่งมีคะแนนของตัวชี้วัดการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระสูงถึงร้อยละ 92 นอกจากนี้ผู้สูงอายุไทยยังมีระดับพฤฒพลังด้านความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลังในภาพรวมที่ 48.2 โดยยังพบว่า ผู้สูงอายุไทยมีอายุคาดเฉลี่ยคงเหลือที่อายุ 60 ปี อยู่ที่ 21 ปี (Zaidi & Um, 2019)

อินโดนีเซีย ระดับพฤฒพลังในภาพรวมของผู้สูงอายุในประเทศอินโดนีเซียอยู่ที่ 50.6 โดยเมื่อพิจารณารายองค์ประกอบพบว่า ผู้สูงอายุในประเทศอินโดนีเซียมีระดับพฤฒพลังด้านการจ้างงานสูงถึง 71.5 มีระดับพฤฒพลังด้านการมีส่วนร่วมในสังคมในภาพรวมที่ 57.9 มีระดับพฤฒพลังด้านการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มีสุขภาพดีและมั่นคงที่ 58.8 และระดับพฤฒพลังด้านความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลังที่ 28.5 นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาประเด็นความแตกต่างระหว่างเพศพบว่า ผู้สูงอายุชายมีระดับพฤฒพลังในองค์ประกอบด้านการจ้างงานสูงกว่าผู้สูงอายุหญิงเกือบเท่าตัว (96.6 และ 46.9 ตามลำดับ) และมีระดับพฤฒพลังด้านการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มีสุขภาพดีและมั่นคงสูงกว่าผู้สูงอายุหญิงเล็กน้อย ในขณะที่ ผู้สูงอายุหญิงมีระดับพฤฒพลังสูงกว่าผู้สูงอายุชายเล็กน้อย ในองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมในสังคม และด้านความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลัง (Zaidi & Um, 2019)

สำหรับระดับพฤฒพลังผู้สูงอายุในสาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐเกาหลี ประเทศไทย และประเทศอินโดนีเซีย สามารถสรุปภาพรวมและรายองค์ประกอบ โดยมีรายละเอียดตามตารางที่ 2 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2: ระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศอาเซียนบวกสาม

Country/Year	Overall score	Domain-specific scores			
		Employment	Social participation	Independent, healthy & secure living	Capacity & enabling environment
China / 2018	37.3	40.7	18.3	59.6	53.2
Korea / 2018	35.3	45.2	4.0	60.1	60.2
Thailand / 2019	59.7	66.8	50.7	63.8	48.2
Indonesia / 2019	50.6	71.5	57.9	58.8	28.5

ที่มา: ผู้วิจัยประยุกต์จากรายงานผลการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในสาธารณรัฐประชาชนจีน (ค.ศ. 2018) สาธารณรัฐเกาหลี (เกาหลีใต้) (ค.ศ. 2018) ประเทศไทย (ค.ศ. 2019) และประเทศอินโดนีเซีย (ค.ศ. 2019)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยเชิงเอกสารครั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมภาษาอังกฤษจำนวน 14 ฉบับ ซึ่งได้ประเมินคุณภาพของเนื้อหาโดยพิจารณาถึงความถูกต้องของเอกสารและมีการเผยแพร่จากแหล่งที่มาที่เชื่อถือได้ ความน่าเชื่อถือเนื่องจากมีวิธีวิทยาที่ชัดเจนและมีการรายงานข้อมูลโดยปราศจากการบิดเบือนและข้อผิดพลาด มีความสามารถในการเป็นตัวแทนเอกสารประเภทเดียว และมีการเผยแพร่ข้อมูลในระดับนานาชาติ พร้อมทั้งเนื้อหามีความชัดเจนและเข้าใจได้ง่าย เพื่อใช้ตอบวัตถุประสงค์การวิจัย ในการศึกษาและสังเคราะห์ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังที่วัดโดยกรอบแนวคิดดัชนีพฤฒพลังของ UNECE โดยสามารถสังเคราะห์ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังทั้งในภาพรวมและรายองค์ประกอบ ได้สรุปความสำคัญตามกลุ่มประเทศดังต่อไปนี้

<u>ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป</u> เมื่อพิจารณาความแตกต่างระหว่างเพศที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุทั้งในภาพรวมและรายองค์ประกอบ พบว่า ในปี 2012 ผู้สูงอายุหญิงในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปเกือบทุกประเทศมีระดับพฤฒพลังในภาพรวมต่ำกว่าผู้สูงอายุชาย (ยกเว้นเพียง 2 ประเทศ คือ ลัตเวียและเอสโตเนีย) เมื่อพิจารณารายองค์ประกอบพบว่า ผู้สูงอายุชายมีระดับพฤฒพลังมากกว่าผู้สูงอายุหญิงในทุกองค์ประกอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ประกอบด้านการจ้างงานที่มีความแตกต่างระหว่างเพศของผู้สูงอายุสูงสุด อีกทั้งผู้สูงอายุชายยังมีระดับพฤฒพลังสูงกว่าผู้สูงอายุหญิงในทุกประเทศ (European Commission & United Nations Economic Commission for Europe, 2013) เช่นเดียวกับการวัดระดับพฤฒพลังในปี 2014 ที่พบว่า ถึงแม้ในปีนี้ระดับพฤฒพลังในภาพรวมและรายองค์ประกอบของผู้สูงอายุจะมีการเพิ่มขึ้นเล็กน้อย แต่ผู้สูงอายุหญิงยังคงมีระดับพฤฒพลังต่ำกว่าผู้สูงอายุชายทั้งภาพรวมและในทุกองค์ประกอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ประกอบด้านการจ้างงานที่ผู้สูงอายุชายยังคงมีระดับพฤฒพลังที่สูงกว่าผู้สูงอายุหญิงเป็นอย่างมาก โดยมีเอสโตเนียเพียงประเทศเดียวที่ผู้สูงอายุหญิงมีระดับพฤฒพลังด้านการจ้างงานสูงกว่าผู้สูงอายุชายเล็กน้อย (United Nations Economic Commission for Europe & European Commission, 2015) สำหรับการวัดระดับพฤฒพลังในปี 2018 นั้น พบว่าผู้สูงอายุชายในสหภาพยุโรปเกือบทุกประเทศยังคงมีระดับพฤฒพลังในภาพรวมสูงกว่าผู้สูงอายุหญิง (ยกเว้นเพียง 3 ประเทศ คือ เอสโตเนีย ฟินแลนด์ และฝรั่งเศส) และเมื่อพิจารณาแต่ละองค์ประกอบยังคงพบความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงในองค์ประกอบด้านการจ้างงานมากที่สุด โดยมีเพียงองค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมในสังคมเท่านั้นที่ระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุหญิงสูงกว่าผู้สูงอายุชาย นอกจากนั้น การวัดระดับพฤฒพลังในปีนี้ยังพบว่า เพศและระดับการศึกษาส่งผลต่อการมีพฤฒพลังเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สูงอายุชายที่มีระดับการศึกษาสูงพบว่าจะมีระดับพฤฒพลังสูงกว่าผู้สูงอายุในกลุ่มอื่น (United Nations Economic Commission for Europe & European Commission, 2019)

<u>ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงในกลุ่มประเทศอาเซียนบวกสาม</u> การวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในกลุ่มอาเซียนบวกสาม อันได้แก่ สาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐเกาหลี ประเทศไทย และประเทศอินโดนีเซีย ได้มีการนำเสนอข้อมูลตัวเลขเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างเพศของผู้สูงอายุเป็นตัวเลขได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และมีรูปแบบต่างจากกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปที่นำเสนอในลักษณะการติดตามความก้าวหน้าของระดับพฤฒพลัง ซึ่งความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงในกลุ่มประเทศอาเซียนบวกสาม สามารถนำเสนอได้ตามรายละเอียดในตารางที่ 3

ตารางที่ 3: การสังเคราะห์ความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงในกลุ่มประเทศอาเซียนบวกสามที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลัง

Country/Year	Overall score			Domain-specific scores											
				Employment			Social participation			Independent, healthy & secure			Capacity & enabling environment		
	Both	M	F	Both	M	F	Both	M	F	Both	M	F	Both	M	F
China / 2018	37.3	40.9	33.8	40.7	50.2	31.7	18.3	18.2	*18.5	59.6	61.7	57.7	53.2	54.0	52.3
Korea / 2018	35.3	40.8	30.7	45.2	61.2	32.2	4.0	2.8	*5.1	60.1	65.6	54.0	60.2	59.3	*61.1
Thailand / 2019	59.7	66.9	53.9	66.8	86.0	49.9	50.7	48.2	*53.2	63.8	69.2	59.3	48.2	47.5	*49.5
Indonesia / 2019	50.6	58.8	43.5	71.5	96.6	46.9	57.9	49.4	*66.6	58.8	68.7	49.5	28.5	26.5	*31.3

ที่มา: ผู้วิจัยประยุกต์จากรายงานผลการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุในสาธารณรัฐประชาชนจีน (ค.ศ. 2018) สาธารณรัฐเกาหลี (เกาหลีใต้) (ค.ศ. 2018) ประเทศไทย (ค.ศ. 2019) และประเทศอินโดนีเซีย (ค.ศ. 2019)

ระดับพฤฒพลังของ 4 ประเทศในกลุ่มอาเซียนบวกสามได้แสดงถึงความแตกต่างด้านพฤฒพลังระหว่างผู้สูงชายและหญิงในลักษณะที่สอดคล้องกับผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป โดยผู้สูงอายุชายมีระดับพฤฒพลังในภาพรวมสูงกว่าผู้สูงอายุหญิงในทุกประเทศ และเมื่อพิจารณาพฤฒพลังรายด้านพบว่า ผู้สูงอายุชายมีระดับพฤฒพลังด้านการจ้างงานและการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มีสุขภาพดีและมั่นคง สูงกว่าผู้สูงอายุหญิงในทุกประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพฤฒพลังด้านการจ้างงานที่มีความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุเพศชายและหญิงมากที่สุด ซึ่งความแตกต่างระหว่างเพศที่ปรากฏในพฤฒพลังด้านการจ้างงานของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศอาเซียนบวกสามนี้มีผลตรงกันกับระดับพฤฒพลังด้านการจ้างงานของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรปทั้ง 3 ครั้ง ในทางกลับกัน ผู้สูงอายุหญิงในกลุ่มประเทศอาเซียนบวกสามมีระดับพฤฒพลังด้านการมีส่วนร่วมทางสังคมสูงกว่าผู้สูงอายุชาย เนื่องจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลให้ผู้สูงอายุหญิงในกลุ่มประเทศอาเซียนบวกสามมีบทบาทหลักในการดูแลบ้าน ดูแลบุตรหลานหรือผู้สูงอายุอื่นในครอบครัว อีกทั้ง ผู้สูงอายุหญิงในสาธารณรัฐเกาหลี ประเทศไทย และประเทศอินโดนีเซียยังมีระดับพฤฒพลังด้านความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลังมากกว่าผู้สูงอายุชายเล็กน้อย

อภิปรายและสรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาการวัดระดับพฤฒพลังของผู้สูงอายุโดยใช้กรอบดัชนีพฤฒพลังสำหรับประเทศกลุ่มสหภาพยุโรปและทวีปเอเชีย พบว่า ระดับพฤฒพลังที่ได้สามารถสะท้อนสถานการณ์ด้านพฤฒพลังของผู้สูงอายุในแต่ละช่วงเวลาได้หลากหลายมิติทั้งในระดับประเทศ ระดับภูมิภาค และระดับนานาชาติ อีกทั้งเนื่องจากดัชนีพฤฒพลังได้รับการออกแบบภายใต้แนวคิดพฤฒพลัง ซึ่งมีปัจจัยกำหนดที่สำคัญต่อการมีพฤฒพลังคือ เพศและวัฒนธรรม จึงทำให้ดัชนีพฤฒพลังสามารถสะท้อนความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังได้อย่างสอดคล้องกับบทบาทของผู้สูงอายุและบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ ดังนั้น การวัดระดับพฤฒพลังอย่างต่อเนื่องเพื่อติดตามสถานการณ์และความก้าวหน้าของนโยบายด้านการพัฒนาประชากรจึงมีความจำเป็น เพื่อเป็นข้อมูลสำคัญสำหรับประกอบการวิเคราะห์ในการกำหนดนโยบายด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต และความอยู่ดีมีสุขของประชากรสูงอายุทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้อย่างเหมาะสม (European Centre Vienna, 2013) แต่อย่างไรก็ตาม

เนื่องจากดัชนีพฤฒพลังมีตัวชี้วัดจำนวนมาก ในการวัดระดับพฤฒพลังจึงต้องการข้อมูลระดับชาติที่สอดคล้องกับนิยามของตัวชี้วัด ซึ่งประเด็นนี้ยังเป็นข้อจำกัดในหลายประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทวีปเอเชีย ด้วยเหตุนี้ ในแต่ละประเทศจึงควรมีการพัฒนาและปรับปรุงการจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ มีความเป็นปัจจุบัน และมีความต่อเนื่องของข้อมูล (United Nations Economic Commission for Europe & European Commission, 2018)

ข้อค้นพบสำคัญประการหนึ่งในการศึกษาความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงที่ปรากฏภายใต้การวัดระดับพฤฒพลังนั้นคือ ถึงแม้ผู้สูงอายุในประเทศกลุ่มสหภาพยุโรป และกลุ่มประเทศในทวีปเอเชีย จะมีบทบาทต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันอย่างไร หรือระบบสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุในแต่ละประเทศจะแตกต่างกันเพียงใด ผู้สูงอายุชายก็มีระดับพฤฒพลังในภาพรวมสูงกว่าผู้สูงอายุหญิงในเกือบทุกประเทศ ทั้งนี้เมื่อพิจารณารายองค์ประกอบทั้ง 4 องค์ประกอบพบว่า ผู้สูงอายุชายในเกือบทุกประเทศมีระดับพฤฒพลังสูงกว่าผู้สูงอายุเป็นอย่างมากในองค์ประกอบด้านการจ้างงาน และผู้สูงอายุชายมีระดับพฤฒพลังในองค์ประกอบด้านการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ มีสุขภาพดีและมั่นคงในภาพรวมสูงกว่าผู้สูงอายุหญิงในทุกประเทศ ในขณะเดียวกัน ผู้สูงอายุหญิงมีระดับพฤฒพลังด้านการมีส่วนร่วมในสังคม และด้านความสามารถและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการมีพฤฒพลัง สูงกว่าผู้สูงอายุชายเล็กน้อยในหลายประเทศ ดังนั้น ในการวางแผนและกำหนดนโยบายด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างเพศของผู้สูงอายุที่ปรากฏภายใต้ระดับพฤฒพลังเป็นสำคัญ เพื่อส่งเสริมให้ผู้สูงอายุทุกคนสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีสุขภาพดี ยังประโยชน์ให้ครอบครัวและสังคม และมีหลักประกันในการดำรงชีวิตได้อย่างเท่าเทียมและเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเท่าเทียมในการส่งเสริมการทำงานเชิงเศรษฐกิจเนื่องจากการมีรายได้อย่างเพียงพอและต่อเนื่องจะส่งผลเชิงบวกต่อสุขภาพกายและใจ การมีส่วนร่วมทางสังคม และการมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต (Read & Gorman, 2010) ซึ่งหมายถึงการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้สูงอายุ

ข้อเสนอแนะของการศึกษา

1. รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีการพัฒนาระบบฐานข้อมูลด้านผู้สูงอายุเพิ่มเติม โดยให้ครอบคลุมตัวชี้วัดของดัชนีพฤฒพลัง และมีการสำรวจข้อมูลอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการเก็บข้อมูลช่วงยาวหรือข้อมูลพาแนล (Panel Data) เพื่อให้เกิดระบบข้อมูลที่เป็นปัจจุบันและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการทำงานเชิงเศรษฐกิจของผู้สูงอายุหญิงให้มากขึ้น โดยคำนึงถึงข้อจำกัดภายใต้บทบาทและบริบทของผู้สูงอายุหญิงในประเทศไทยเป็นสำคัญ เช่น การดูแลคู่สมรส การเลี้ยงดูหลาน หรือการช่วยดูแลบ้านให้กับบุตร เป็นต้น เพื่อให้ผู้สูงอายุหญิงสามารถมีรายได้ผ่านการทำงานเชิงเศรษฐกิจควบคู่ไปกับบทบาทหน้าที่ที่มีอยู่เดิมได้

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ นักวิชาการ นักวิจัย หน่วยงานและองค์กรผู้เป็นเจ้าของวรรณกรรมทุกชิ้นที่นำมาใช้ในการวิจัยเชิงเอกสารครั้งนี้เป็นอย่างสูง

เอกสารอ้างอิง

กุศล สุนทรธาดา และ กมลชนก ขำสุวรรณ. (2553). ระดับและแนวโน้มความมีพฤฒพลังของผู้สูงอายุไทย. ใน *เอกสารการประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ วันที่ 25-26 พฤศจิกายน 2553*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.). (2563). *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2562*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

วิพรรณ ประจวบเหมาะ. (2560). *แปลงผลการวิจัยสู่การพัฒนางานด้านผู้สูงอายุ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. (2560). *ดัชนีพฤฒพลังผู้สูงอายุไทย*. กรุงเทพฯ: บริษัท เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัลพับลิเคชั่น จำกัด.

สุภจักษ์ แสงประจักษ์สกุล. (2557). *วุฒิวัยของผู้สูงอายุไทย: ระดับ แนวโน้ม และปัจจัยกำหนด* (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). สืบค้นเมื่อ 7 เมษายน 2563 จาก http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/45388

Au. D.W.H., Woo, J. & Zaidi, A. (2020). *Extending the Active Ageing Index to Hong Kong Using a Mixed-Method Approach: Feasibility and Initial Result. Population Ageing (2020)*. doi.org/10.1007/s12062-020-09275-6

Ballesteros, R. F., Robine, J. M., Walker, A. & Kalache, A. (2013). Active Aging: A Global Goal. *Current Gerontology and Geriatrics Research, 2013*. doi: 10.1155/2013/298012

European Centre Vienna. (2013). *Active Ageing Index 2012: Concept, Methodology and Final Results.* (*Active Ageing Index project.* https://statswiki.unece.org/display/AAI/Active+*Ageing+Index+Home)* Retrieved September 9, 2019, from https://www.euro.centre.org/downloads/detail/1542

Haque, N., Soonthorndhada, K., Hunchangsith P., & Kanchanachitra, M. (2016). Active Ageing in Thailand: A Comparison Between Female and Male Elderly. *Journal of Health Research 30*(2): 99-107. doi.10.14456/jhr.2016.14

Mogalakwe, M. (2006). The Use of Documentary Research Methods in Social Research. *African Sociological Review,* 10(1): 221-230 Retrieved April 14, 2020, from https://www.researchgate.net/publication/236824506 _The_Documentary_Research_Method_Using_Documentary_Sources_in_Social_Research

Read, J. & Gorman, B. (2010). Gender and Health Inequality. *Annual Review of Sociology, 36*, 371-386. Retrieved February 22, 2020, from www.jstor.org/stable/25735083

Thanakwang, K. & Soonthorndhada, K. (2006). Attributes of Active Ageing among Older Persons in Thailand: Evidence from the 2002 Survey. *Asia-Pacific Population Journal*, 21(3), 113-135. doi.org/10.18356/5e5fdd09-en

Um, J., Zaidi, A., & Choi, S. (2019). Active Ageing Index in Korea – Comparison with China and EU Countries. *Asian Social Work and Policy Review, 2019*(13), 87-99. Doi: 10.1111/aswp.12159

United Nations Economic Commission for Europe & European Commission. (2018). *Active Ageing Index (AAI) in Non-EU Countries and at Subnational Level.* Retrieved May 24, 2019, from https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/AAI_Guidelines_ final.pdf

United Nations Economic Commission for Europe & European Commission. (2015). *Active Ageing Index 2014 Analytical Report.* Retrieved May 24, 2019, from https://ec.europa.eu/eip/ ageing/ library/ 2014-active-ageing-index-aai-analytical-report_en

United Nations. (2019). *World Population Prospects 2019 Highlights.* Retrieved February 23, 2021, from https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf

World Health Organization. (2002). *Active ageing: a policy framework.* Retrieved Retrieved May 24, 2019, from https://www.who.int/ageing/publications/active_ageing/en/

World Health Organization. (2018). *Ageing and Health.* Retrieved March 26, 2020, from https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ageing-and-health

Zaidi, A., & Um, J. (2019). The New Asian Active Ageing Index for ASEAN+3: A Comparative Analysis with EU Member States. *Journal of Asian Sociology, 48*(4), 523-558. doi:10.2307/26868275

Zaidi, A., Um, J., Xiong, Q., & Parry, J. (2019). *Active Ageing Index for China: Comparative Analysis with EU Member States and South Korea.* Retrieved September 9, 2020, from https://www.ageing.ox.ac.uk/files/AAI%20Report%20for%20China%202019%20July%202019%20FINAL%20(1).pdf

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์

(Factors Influencing the Quality of Life among Elderly with Physical and Mobility Disability in Nakhonsawan Province)

โดย

อธิชา โตจีน* สุธรรม นันทมงคลชัย† โชคชัย หมั่นแสวงทรัพย์† และ กรวรรณ ยอดไม้†

* นักศึกษาหลักสูตรวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (สาธารณสุขศาสตร์) สาขาวิชาอนามัยครอบครัว คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

† ภาควิชาอนามัยครอบครัว คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงสำรวจแบบภาคตัดขวางนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับคุณภาพชีวิตและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว กลุ่มตัวอย่างคือผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป อาศัยอยู่ในจังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 375 คน ซึ่งได้จากการสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน เก็บข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์ ระหว่างวันที่ 1 สิงหาคม ถึง 31 ตุลาคม พ.ศ. 2563 วิเคราะห์ข้อมูลโดยการใช้สถิติการทดสอบไคสแควร์ และสถิติสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน และการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน ผลการศึกษา พบว่า ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวมีคุณภาพชีวิตอยู่ในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 63.2 ระดับดี ร้อยละ 31.7 ระดับไม่ดี ร้อยละ 5.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลและทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p<0.05$) ได้แก่ การเห็นคุณค่าในตนเอง แรงสนับสนุนทางสังคม โดยสามารถร่วมทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวได้ร้อยละ 34.8 ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการสร้างความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง และการสนับสนุนทางสังคมของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวในจังหวัดนครสวรรค์ มาเป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนการขับเคลื่อนการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวให้ดียิ่งขึ้นและคนพิการสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

คำสำคัญ: คุณภาพชีวิต ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว

Abstract

The cross-sectional survey aimed to study the level of quality of life (QOL) among elderly with physical and mobility disability in Nakhonsawan Province and the predicting factors for their quality of life. The samples were elderly with physical and mobility disability aged over 60 years old who registered at National Health Services for People with Disabilities (NHSPD) and lived in Nakhonsawan province for more than 6 months. The total samples was 375 people and selected by multi-stage random sampling. Data collected using interviews questioniar from 1 August to 31 October, 2020. Data were analysed by Chi-square test, Pearson correlation coefficient and stepwise-multiple regression analysis. The results revealed that the overall QOL of elderly with physical and mobility disabilities was fair (63.2%), at moderate level, good (31.7%), and poor (5.1%). Influencing factors on their QOL were self esteem and social support ($p<0.05$). Study suggested that NHSPD should promote the self-esteem and social support among elderly people with physical and mobility disabilities. Used as a basis for health promotion plan driving and improving the quality of life for the elderly with physical and mobility disabilities and the life happiness.

Keywords: Quality of life, Elderly with physical, and Mobility disability

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์

(Factors Influencing the Quality of Life among Elderly with Physical and Mobility Disability in Nakhonsawan Province)

บทนำ

คนพิการ (Disabled) ตามความหมายขององค์การอนามัยโลก (World Health Organization, WHO) หมายถึง บุคคลที่มีข้อจำกัดหรือการขาดความสามารถในการปฏิบัติกิจกรรมใด ๆ โดยตนเองเนื่องจากความบกพร่องอย่างหนึ่งอย่างใดของร่างกาย (องค์การอนามัยโลก, 2556) โดยองค์การอนามัยโลกได้ประมาณการไว้ว่าประชากรมากกว่า 1,000 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 15 ของประชากรทั่วโลกกำลังประสบกับปัญหาความพิการ (สำนักงานสถิติแห่งชาติสำนักนายกรัฐมนตรี, 2556) และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจากรายงานพบว่าร้อยละ 45 เป็นผู้สูงอายุที่มีความพิการและพบว่า ร้อยละ 55 มีความพิการอยู่ในระดับปานกลาง และระดับรุนแรง โดยองค์การสหประชาชาติคาดการณ์ว่า พ.ศ. 2573 ความชุกของผู้สูงอายุที่มีความพิการจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 56 และ พ.ศ. 2593 ผู้สูงอายุที่มีความพิการจะเพิ่มขึ้นเป็น 2.1 พันล้านคน (United Nations ,2015) จากรายงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่าประมาณ 110 ล้านคนหรือคิดเป็นร้อยละ 2.2 มีความยากลำบากในการดำเนินชีวิตและพบว่าคนพิการมีโอกาสเข้าถึงบริการสุขภาพน้อยกว่าคนทั่วไปถึง 2 เท่า และถูกเลือกปฏิบัติมากกว่าคนทั่วไป ถึง 4 เท่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศด้อยพัฒนา และกำลังพัฒนาพบว่ามีช่องว่างของการเข้าถึงระบบบริการคนพิการค่อนข้างมาก (สำนักงานสถิติแห่งชาติสำนักนายกรัฐมนตรี, 2556) ประเทศไทยกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2564 โดยคาดการณ์ว่าใน พ.ศ. 2574 ประเทศไทยจะก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุระดับสุดยอด คือ มีผู้สูงอายุมากกว่าร้อยละ 28 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งการเข้าสู่สังคมสูงอายุกระทบต่อการพัฒนาประเทศและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทยในระยะยาว ทั้งประเด็นงบประมาณ เศรษฐกิจ และคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยรวม (มาตรการขับเคลื่อนระเบียบวาระแห่งชาติ เรื่อง สังคมสูงอายุ, 2562) โรคเรื้อรังเป็นโรคที่พบบ่อยในกลุ่มผู้สูงอายุ เนื่องจากผู้สูงอายุเป็นวัยที่มีความเสื่อมของร่างกายในทุก ๆ ระบบ ทำให้เกิดความบกพร่องในการทำหน้าที่ของอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย มีข้อจำกัด ในการทำงานของขาส่วนล่าง (Stuck, A. E., Walthert, J. M., Nikolaus, T., Büla, C. J., Hohmann, C., & Beck, J. C.,1999) ความต้านทานต่อโรคลดลง ผู้สูงอายุจึงมีโอกาสเกิดการเจ็บป่วยหรือเป็นโรคต่าง ๆ ได้ง่าย (มุทิตา วรรณชาติ, 2558) และส่งผลต่อแนวโน้มสัดส่วนของผู้สูงอายุที่มีความพิการเพิ่มขึ้นเช่นกัน จากรายงานของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดนครสวรรค์, 2562) ได้มีการสำรวจสถิติข้อมูลคนพิการ ตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 ถึงวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2562 พบ 2,068,793 คน คิดเป็นร้อยละ 3.12 ของประชากรทั้งประเทศ พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ พ.ศ. 2550 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2556 (พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ ฉบับที่ 2, 2556) ได้แบ่งประเภทความพิการออกเป็น 7 ประเภท โดยประเภทคนพิการที่พบมากที่สุด คือ คนพิการทางกายหรือการเคลื่อนไหว ซึ่งมีจำนวน 1,030,028 คน คิดเป็น ร้อยละ 49.79 ของคนพิการทั้งหมด จากรายงานของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2560 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2560) พบว่า ประเทศไทยมีผู้สูงอายุที่มีความพิการ ร้อยละ 20.6 ของคนพิการทั้งหมด ความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ทำให้มีข้อจำกัดในการดูแลสุขภาพตนเอง มีอุปสรรคต่อการดูแลสุขภาพและไม่สามารถทำกิจกรรมต่างๆ ได้แม้ว่าคนพิการในประเทศไทย จะได้รับความช่วยเหลือจากสวัสดิการของรัฐบาลในการดูแลให้สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้ แต่คนพิการจำนวนมากยังขาดโอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และการเข้าถึงอุปกรณ์เครื่องช่วยสำหรับคนพิการ (พัชรา พันธุ์มี,

2558) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นผู้สูงอายุที่มีปัญหาทางสุขภาพ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสำนักนายกรัฐมนตรี, 2560) สำหรับผู้สูงอายุที่มีความพิการได้มีพระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ (พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ พ.ศ.2550, 2550) เพื่ออำนวยความสะดวกตามสิทธิประโยชน์พึงมีพึงได้ของคนพิการ จากการศึกษาคุณภาพชีวิต ปัญหา และความต้องการของผู้พิการในเขตพื้นที่รับผิดชอบของ อบต.ท่าช้าง จังหวัดจันทบุรี พบว่า คุณภาพชีวิตของคนพิการ ตำบลท่าช้าง จังหวัดจันทบุรี ส่วนใหญ่มีคุณภาพชีวิตโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง (ยศพล เหลืองโสมนภา สาคร พร้อมเพราะ สุกัญญา ขันวิเศษ, 2554) แต่การศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้พิการในจังหวัดนครปฐม พบว่า คุณภาพชีวิตของผู้พิการในจังหวัดนครปฐมอยู่ในระดับดี และพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับคุณภาพชีวิตของผู้พิการ ได้แก่ การรับรู้สิทธิประโยชน์และรายได้ โดยสามารถร่วมทำนายคุณภาพชีวิตของผู้พิการได้ ร้อยละ 27.6 (พัชรา พันธุ์มี, 2558) และนอกจากนี้ การศึกษาผลกระทบของความพิการต่อคุณภาพชีวิตของคนพิการในบังคลาเทศ พบว่า ความพิการส่งผลทำลายคุณภาพชีวิตของคนที่มีความพิการโดยเฉพาะมีผลกระทบทางลบในเรื่องภาวะทางอารมณ์ ความพิการยังส่งผลด้านลบต่อคุณภาพชีวิตส่วนตัว ครอบครัว และชีวิตสังคม (Jomli R et al, 2013) คุณภาพชีวิตของคนพิการขึ้นกับหลากหลายปัจจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรุนแรงของความพิการ ที่พักอาศัย และเกี่ยวข้องกับภาวะซึมเศร้าด้วย (Monawar Hosain GM, Alkinson D, & Underwood, 2002) นอกจากนี้ พบว่า ผู้สูงอายุที่มีความพิการ บางส่วนไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการต่าง ๆ ได้ สาเหตุหลักมาจากการไม่รับรู้สิทธิของตน และอุปสรรคจากความพิการทำให้ไม่สามารถเข้าถึง สวัสดิการต่างๆได้ ตลอดจนความขาดแคลนทั้งด้านบุคลากร สถานที่และอุปกรณ์ เพื่อให้ความช่วยเหลือฟื้นฟูสมรรถภาพผู้สูงอายุที่มีความพิการ (ปัทมา ล้อพงค์พานิชย์, 2560)

จังหวัดนครสวรรค์เป็น 1 ใน 5 จังหวัดที่มีคนพิการมากที่สุดในภาคเหนือ โดยมีสัดส่วนคนพิการ ร้อยละ 7.2 ของคนพิการทั้งหมดในภาคเหนือ และจากสถิติจังหวัดนครสวรรค์ มีประชากรทั้งหมด 1,066,455 คน (คณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการแห่งชาติ, 2560) มีคนพิการในจังหวัดนครสวรรค์ ตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2537 ถึงวันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2562 ได้รับการขึ้นทะเบียนทั้งหมด 33,133 คน คิดเป็นร้อยละ 3.11 ของประชากรทั้งหมดในจังหวัด ประกอบด้วยคนพิการทางกายหรือการเคลื่อนไหวมากที่สุด คือมีจำนวน 18,466 คน คิดเป็นร้อยละ 55.73 ของคนพิการที่ได้รับการขึ้นทะเบียน สอดคล้องกับภาพรวมของประเทศที่พบความพิการทางกายหรือการเคลื่อนไหวมากที่สุด และในจำนวนนั้นเป็นผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายหรือการเคลื่อนไหว จำนวน 5,197 คน คิดเป็น ร้อยละ 28.14 และจากการรายงานแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการจังหวัดนครสวรรค์ ประจำปี 2562 พบว่า คนพิการส่วนใหญ่ในพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์เป็นผู้สูงอายุขาดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพ และการฟื้นฟูอย่างต่อเนื่อง ขาดโอกาสในการได้รับการดูแลรักษาฟื้นฟูจากแพทย์ และวิธีการรักษาต่างๆ ทางการแพทย์ที่ไม่ใช่ยา รวมถึงเทคโนโลยีสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับคนพิการก็ยังมีราคาที่ค่อนข้างสูง ทำให้ไม่สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ นอกจากนี้ คนพิการส่วนใหญ่ยังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสังคม (คณะอนุกรรมการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการประจำจังหวัดนครสวรรค์, 2562) จากการทบทวนที่ผ่านมาพบว่าในจังหวัดนครสวรรค์ มีการศึกษาการเข้าถึงสิทธิการได้รับบริการคุณภาพชีวิตและการพัฒนาระบบบริการคนพิการทางการเคลื่อนไหวจังหวัดนครสวรรค์ ปีงบประมาณ 2559 พบว่า มีคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งคุณภาพชีวิตของคนพิการขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ได้แก่ การเข้าถึงสิทธิ ความสามารถในการประกอบกิจวัตรประจำวัน (เจิมจันทร์ เดชปั้น, 2560) แต่อย่างไรก็ตามยังไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวโดยตรง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวในจังหวัดนครสวรรค์ โดยประยุกต์ใช้แนวคิด PRECEED Framework (Green LW, MW K, 2005) เป็นแนวคิดที่สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและค้นหาสาเหตุ ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวางแผนงาน/โครงการได้อย่างครอบคลุมในหลายๆด้าน สำหรับงานวิจัยนี้ได้นำ

ขั้นตอนที่ 3 มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา ผลการวิจัยสามารถบอกได้ถึงระดับคุณภาพชีวิตและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวในจังหวัดนครสวรรค์ และนำปัจจัยดังกล่าวมาใช้ในการขับเคลื่อนการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวให้ดียิ่งขึ้น และนำไปสู่การดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวในจังหวัดนครสวรรค์
2. ปัจจัยที่มีอิทธิพล และทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวในจังหวัดนครสวรรค์

วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาแบบภาคตัดขวาง (Cross-sectional Study) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ตามแบบสอบถามที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น กลุ่มตัวอย่างคือผู้พิการทางกายและการเคลื่อนไหวสูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ทั้งเพศชายและเพศหญิงที่ได้ขึ้นทะเบียนสิทธิหลักประกันสุขภาพสำหรับคนพิการ (ท.74) อาศัยอยู่ในจังหวัดนครสวรรค์ตั้งแต่ 6 เดือนขึ้นไป จำนวน 5,197 คน คำนวณขนาดตัวอย่างที่ไม่ทราบประชากรที่แน่ชัด โดยใช้สูตรของ Daniel WW ได้จำนวนกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ทั้งสิ้น 375 คน ใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน (Multi–stage Random Sampling) ขั้นตอนที่ 1 การเลือกอำเภอจาก 4 เขตสุขภาพ ใช้วิธีการสุ่มแบบง่ายโดยจับฉลากเลือกเขตสุขภาพละ 1 อำเภอ ขั้นตอนที่ 2 สุ่มเลือกตำบลจากอำเภอตัวอย่างที่สุ่มได้ ขั้นตอนที่ 3 ทำการสุ่มตัวอย่างจากทะเบียนข้อมูลรายชื่อผู้สูงอายุที่มีความพิการทางการเคลื่อนไหวของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล (รพ.สต.) ของตำบลตัวอย่างที่สุ่มได้โดยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple Random Sampling)

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสอบถามที่ผู้วิจัยประยุกต์มาจากการทบทวนวรรณกรรมและดัดแปลงมาจากผู้วิจัยอื่นร่วมด้วยตามแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 6 ส่วน ดังนี้ ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการเห็นคุณค่าในตนเอง ส่วนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับการเข้าถึงบริการทางสุขภาพ ส่วนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับแรงสนับสนุนทางสังคม ส่วนที่ 5 ข้อมูลการรับรู้ถึงสิทธิประโยชน์ ส่วนที่ 6 แบบวัดคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว

การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือในการวิจัย ผู้วิจัยจะทำการตรวจสอบค่าความตรงของเนื้อหา โดยผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน (Content validity Index) ได้ค่าความตรงของแบบสอบถามการเข้าถึงบริการทางสุขภาพเท่ากับ 0.87 แบบสัมภาษณ์การเห็นคุณค่าในตนเอง เท่ากับ 1 แบบสอบถามแรงสนับสนุนทางสังคม เท่ากับ 1 แบบสอบถามการรับรู้ถึงสิทธิประโยชน์ เท่ากับ 1 และแบบสอบถามคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวเท่ากับ 1 จากนั้นนำไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับกลุ่มตัวอย่างที่ทำการศึกษาจำนวน 30 คน แล้วนำผลที่ได้มาคำนวณหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟ่าของครอนบราค (Cronbach's Alpha Coefficient) ได้ค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามการเห็นคุณค่าในตนเองมีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.966 แบบสัมภาษณ์การเข้าถึงบริการทางสุขภาพมีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.952 แบบสอบถามแรงสนับสนุนทางสังคม มีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.957 แบบสอบถามการรับรู้ถึงสิทธิประโยชน์ มีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.727 แบบสอบถามคุณภาพชีวิต มีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.931 วิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปด้วยค่าความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานค่าสูงสุด และค่าต่ำสุด วิเคราะห์หาความสัมพันธ์ด้วยสถิติการทดสอบ

ไคสแควร์ และสถิติสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียรสัน วิเคราะห์เพื่อหาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ด้วยการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน

ข้อพิจารณาด้านจริยธรรมในมนุษย์

การวิจัยนี้ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ของคณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (MUPH 2020-096) เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2563 และได้รับการยินยอมจากกลุ่มตัวอย่างให้เก็บข้อมูล ซึ่งผู้เข้าร่วมการวิจัยทุกคนได้ลงนามในเอกสารยินยอมการเข้าร่วมวิจัย ก่อนที่จะเริ่มเก็บข้อมูลการวิจัย

ผลการศึกษา

ลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษามีผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวเป็นเพศหญิง ร้อยละ 57.9 และเพศชาย ร้อยละ 42.2 มีอายุระหว่าง 65 – 69 ปี และมากกว่า 80 ปีขึ้นไปมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 24.8 โดยมีอายุเฉลี่ยเท่ากับ 73.92 ปี อายุต่ำสุด 60 ปี และอายุสูงสุด 97 ปี ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวมีสถานภาพสมรสคู่มากที่สุด ร้อยละ 53.6 ระดับการศึกษาอยู่ในระดับชั้นประถมศึกษามากที่สุด ร้อยละ 76.5 มีรายได้รวมกันภายในครัวเรือนต่อเดือน 1,000 -1,999 บาท ร้อยละ 67.2 มีลักษณะของความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว พิการอัมพาตครึ่งซีกมากที่สุด ร้อยละ 22.7 โดยมีสาเหตุความพิการจากการเจ็บป่วยจากโรคหลอดเลือดสมอง ร้อยละ 18.4 มีระยะเวลาที่เริ่ม มีความพิการ 5-10 ปี ร้อยละ 40.6 มีภาวะสุขภาพเป็นโรคเรื้อรัง ร้อยละ 70.9 และมีการเห็นคุณค่าในตนเองส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 48.5

ปัจจัยเอื้อ พบว่า ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวมีการเข้าถึงบริการสุขภาพอยู่ในระดับสูง ร้อยละ 57.9 รองลงมา คือ การเข้าถึงบริการสุขภาพอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 41.6 และระดับต่ำ ร้อยละ 0.5 ซึ่งผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวได้รับบริการด้วยความเป็นกันเองจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล หรือโรงพยาบาล ร้อยละ 36.0 ได้รับบริการจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล หรือโรงพยาบาลในการให้คำปรึกษาเรื่องความรู้ ด้านสุขภาพและการดำรงชีวิตอยู่กับความพิการ ร้อยละ 31.7 และได้รับบริการจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล หรือโรงพยาบาลตรงตามความต้องการ ร้อยละ 31.2

ปัจจัยเสริม พบว่า ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์ มีแรงสนับสนุนทางสังคมอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 46.1 โดยให้ข้อมูลว่าคนใกล้ชิดไม่ได้ทำให้ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวรู้สึกว่าถูกทอดทิ้งหรืออยู่อย่างโดดเดี่ยว ร้อยละ 39.7 รองลงมาคนใกล้ชิดให้ความเคารพนับถือไม่ดูถูกท่าน ร้อยละ 38.9 และคนใกล้ชิดทำให้ท่านรู้สึกอบอุ่น มั่นใจและปลอดภัยและเมื่อท่านไม่สบาย ท่านมีคนคอยช่วยเหลือดูแล ร้อยละ 34.4 และผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวมีการรับรู้ถึงสิทธิประโยชน์อยู่ในระดับมาก ร้อยละ 61.1 โดยให้ข้อมูลว่าผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวสามารถขอเข้ารับคำปรึกษาปัญหาทางด้านสุขภาพได้ที่สถานบริการสาธารณสุขใกล้บ้าน ร้อยละ 94.1 รองลงมา ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวสามารถขอรับเงินสงเคราะห์ช่วยเหลือคนพิการได้ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ร้อยละ 93.1 และผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวสามารถขอรับอุปกรณ์เครื่องช่วยความพิการได้ที่สถานบริการสาธารณสุขใกล้บ้าน ร้อยละ 91.7

คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกาย และการเคลื่อนไหว

ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ร้อยละ 63.2 มีคุณภาพชีวิตในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และร้อยละ 31.7 มีคุณภาพชีวิตอยู่ในระดับดี เมื่อพิจารณาคุณภาพชีวิตเป็นรายด้าน พบว่า ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ร้อยละ 70.1 มีคุณภาพชีวิตด้านร่างกายอยู่ในระดับปานกลาง ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวเกินครึ่งหนึ่งมีคุณภาพชีวิตด้านจิตสังคมอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 64.8 มีคุณภาพชีวิตด้านจิตวิญญาณอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 61.9 (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 จำนวนและร้อยละคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว

ระดับคุณภาพชีวิต	จำนวน (คน)	ร้อยละ
คุณภาพชีวิตโดยรวม		
คุณภาพชีวิตระดับดี (100-135 คะแนน)	119	31.7
คุณภาพชีวิตระดับปานกลาง (64-99 คะแนน)	237	63.2
คุณภาพชีวิตระดับไม่ดี (27-63 คะแนน)	19	5.1
ด้านร่างกาย		
คุณภาพชีวิตระดับไม่ดี (7-16 คะแนน)	46	12.3
คุณภาพชีวิตระดับปานกลาง (17-26 คะแนน)	263	70.1
คุณภาพชีวิตระดับดี (27-35 คะแนน)	66	17.6
ด้านจิตสังคม		
คุณภาพชีวิตระดับไม่ดี (10-23 คะแนน)	15	4.0
คุณภาพชีวิตระดับปานกลาง (24-37 คะแนน)	243	64.8
คุณภาพชีวิตระดับดี (38-50 คะแนน)	117	31.2
ด้านจิตวิญญาณ		
คุณภาพชีวิตระดับไม่ดี (10-23 คะแนน)	18	4.8
คุณภาพชีวิตระดับปานกลาง (24-37 คะแนน)	232	61.9
คุณภาพชีวิตระดับดี (38-50 คะแนน)	125	33.3

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์

เมื่อพิจารณาระหว่างปัจจัยนำกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว โดยใช้การวิเคราะห์แบบไคสแควร์ ผลการศึกษา พบว่า เพศ สาเหตุความพิการ มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (p-value < 0.05) ส่วนปัจจัยนำที่ไม่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ได้แก่ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา และลักษณะของความพิการ

การวิเคราะห์ปัจจัยปัจจัยนำ ปัจจัยเอื้อ และปัจจัยเสริมที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว โดยใช้สถิติสัมประสิทธิ์ของเพียร์สัน พบว่า ปัจจัยด้านการเห็นคุณค่าในตนเอง การเข้าถึงบริการสุขภาพ แรงสนับสนุนทางสังคม และการรับรู้ถึงสิทธิประโยชน์ มีความสัมพันธ์ทางบวกกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการ ทางกายและการเคลื่อนไหวอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (p<0.05) (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ทดสอบด้วยสถิติเพียร์สัน Pearson' Correlation

ปัจจัย	Pearson's Correlation (r)	*p-value*
ปัจจัยนำ		
อายุ	-0.29	0.570
รายได้	0.33	0.521
ระยะเวลาที่พิการ	-0.17	0.741
ภาวะสุขภาพ	0.059	0.254
การเห็นคุณค่าในตนเอง	0.564	<0.001*
ปัจจัยเอื้อ		
การเข้าถึงบริการทางสุขภาพ	0.200	<0.001*
ปัจจัยเสริม		
แรงสนับสนุนทางสังคม	0.508	<0.001*
การรับรู้ถึงสิทธิประโยชน์	0.155	0.003*

*แสดงนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ p-value < 0.05

ปัจจัยที่มีอิทธิพลและทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลและทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ซึ่งได้จากการวิเคราะห์ร่วมกันระหว่างปัจจัยนำ ปัจจัยเอื้อ และปัจจัยเสริมทั้งหมด โดยใช้การวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณแบบมีขั้นตอน (Stepwise Multiple Regression Analysis) พบว่า มีตัวแปรทำนาย 2 ตัวแปร โดยเรียงลำดับตามค่า Beta ได้แก่ การเห็นคุณค่าในตนเอง และแรงสนับสนุนทางสังคม (0.406 และ 0.234) โดยสามารถร่วมทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์ได้ร้อยละ 34.8 (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณระหว่างตัวแปรที่มีอิทธิพลและทำนายกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว

ตัวแปรที่สามารถทำนาย	B	Beta	Adjusted R^2	t	p-value
การเห็นคุณค่าในตนเอง	0.308	0.406	0.316	7.131	<0.001*
แรงสนับสนุนทางสังคม	0.179	0.234	0.344	4.114	<0.001*
Constant = 1.252					

* แสดงนัยสำคัญทางสถิติ p-value < 0.05, R^2 = 0.348

อภิปรายผล

จากการศึกษา พบว่า ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวจังหวัดนครสวรรค์ มีคุณภาพชีวิตโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 63.2 และคุณภาพชีวิตระดับดี ร้อยละ 31.7 เมื่อพิจารณาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวรายด้าน พบว่า คุณภาพชีวิตด้านร่างกาย ด้านจิตสังคมด้านจิตวิญญาณ อยู่ในระดับปานกลาง คิดเป็น ร้อยละ 70.1, 64.8 และ 61.9 ตามลำดับ อธิบายได้ว่า ผู้สูงอายุที่มีความพิการเหล่านี้ เมื่อเกิดความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวส่งผลต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวมีอายุเฉลี่ยเท่ากับ 73.92 ปี มีอายุระหว่าง 65 – 69 ปี และมากกว่า 80 ปีขึ้นไปมากที่สุด มีสถานภาพสมรสคู่มากที่สุด จึงทำให้มีบุคคลที่สามารถเป็นที่ปรึกษาและคอยให้คำแนะนำช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหา ระดับการศึกษาอยู่ในระดับชั้นประถมศึกษามากที่สุด โดยมีรายได้รวมกันภายในครัวเรือนต่อเดือน 1,000-1,999 บาท มีลักษณะของความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว พิการอัมพาตครึ่งซีกมากที่สุด โดยมีสาเหตุความพิการส่วนใหญ่จากการเจ็บป่วยจากโรคหลอดเลือดสมอง มีระยะเวลาที่เริ่มมีความพิการ 5-10 ปี มีภาวะสุขภาพส่วนใหญ่เป็นโรคเรื้อรัง ทำให้ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวต้องพึ่งพาผู้อื่นมากขึ้น อาจส่งผลกระทบทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคม หรือเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลให้ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว มีคุณภาพชีวิตลดลงได้ แต่เนื่องจากในการศึกษานี้กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ทุกท่านมีสิทธิ์การรักษาพยาบาลทำให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการรักษาจำนวนมาก มีการเข้าถึงบริการสุขภาพของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวอยู่ในระดับสูง ส่วนใหญ่มีการรับรู้ถึงสิทธิประโยชน์อยู่ในระดับมากสามารถเข้าถึงบริการต่าง ๆ ได้อย่างครอบคลุมและครบถ้วนตามสิทธิที่ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการคลื่อนไหวพึงได้รับ ส่งผลให้ผู้พิการได้รับการพัฒนาคุณภาพทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ตลอดจนสามารถดำเนินชีวิตโดยพึ่งพาตนเองได้อย่างมีความสุข อาจทำให้ผู้พิการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีการเห็นคุณค่าในตนเองส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง มีแรงสนับสนุนทางสังคมส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งนำไปสู่การเกิดความภาคภูมิใจในตนเองที่ยังสามารถช่วยเหลือตนเองได้ในปัจจุบัน สอดคล้องกับการศึกษาของ วราภรณ์ คำนนท์ (2560) พบว่า คุณภาพชีวิตของผู้พิการโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ร้อยละ 93.4 เช่นเดียวกับ นันทินีย์ ดูวา (2558) ที่พบว่าคุณภาพชีวิตของผู้พิการทางร่างกายในศูนย์สร้างเสริมศักยภาพคนพิการที่อยู่อาศัยในประเทศไทยอยู่ในระดับกลาง และพัชราพันธุ์มี (2558) พบว่า ผู้พิการในจังหวัดนครปฐมมีคุณภาพชีวิตในภาพรวมอยู่ในระดับดี และสอดคล้องกับการศึกษาของ เจิมจันทร์ เดชปั้น (2560) พบว่า คุณภาพชีวิตของคนพิการทางการเคลื่อนไหวจังหวัดนครสวรรค์อยู่ในระดับปานกลาง (เจิมจันทร์ เดชปั้น, 2560) อย่างไรก็ตามจากข้อมูลผลการศึกษาระดับคุณภาพชีวิตของคนพิการที่ผ่านมา แม้ว่ากลุ่มตัวอย่าง ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวก็มีระดับคุณภาพชีวิตและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ใกล้เคียงกับคนพิการกลุ่มอื่น ๆ อาจเป็นเพราะว่าผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว เกิดการยอมรับในตนเอง สามารถปรับตัวในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ สามารถจัดการกับภาวการณ์สูญเสียอวัยวะและจัดการกับความเจ็บปวด ที่ตนเองเผชิญอยู่ได้รับกำลังใจจากคนรอบข้างรวมถึงมีความเชื่อมั่นว่าตนเองว่าสามารถพัฒนาศักยภาพในการดำเนินชีวิตได้ก่อให้เกิดภาคภูมิใจในตนเอง ตลอดจนผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวได้รับแรงสนับสนุนจากครอบครัว ชุมชน และสังคม หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำผลการศึกษาครั้งนี้ในการวางแผนการพัฒนาคุณภาพชีวิตในกลุ่มผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข เพื่อรองรับการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุที่สมบูรณ์ ซึ่งส่งผลต่อแนวโน้มสัดส่วนของผู้สูงอายุที่มีความพิการเพิ่มขึ้นเช่นกัน

ปัจจัยที่มีอิทธิพลและทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว

จากการศึกษา พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและ การเคลื่อนไหว และปัจจัยที่มีอิทธิพลและทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์ มี 2 ปัจจัย คือ การเห็นคุณค่าในตนเอง และแรงสนับสนุนทางสังคม โดยปัจจัยที่สามารถทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวได้มากที่สุด คือ การเห็นคุณค่าในตนเอง ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวได้รับการยอมรับ เคารพนับถือต่อตนเอง ภาคภูมิในใจตนเองเห็นความสำคัญของตนเอง มองว่าตนเองมีความสามารถและมีคุณค่าทัดเทียบกับผู้อื่น สอดคล้องกับการศึกษาของ ศมนรักษ์ สุวรรณทรัพย์ และคณะ (2559) ได้ศึกษาในคนพิการทางการเคลื่อนไหวในจังหวัดปทุมธานี พบว่า การเห็นคุณค่าในตนเองสามารถทำนายคุณภาพชีวิตคนพิการทางการเคลื่อนไหวได้ เช่นเดียวกันกับการศึกษาของ ธานีรัตน์ ผ่องแพ้ว (2558) ได้ศึกษาในคนพิการขององค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า การเห็นคุณค่าในตนเองมีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนพิการ และปัจจัยอีกด้านที่มีความสัมพันธ์ และสามารถทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว คือ แรงสนับสนุนทางสังคม อธิบายได้ว่า ปกติผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวที่ได้รับแรงสนับสนุนทางสังคมดี มีโอกาสหรือบทบาทมากเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จากบุคคลรอบข้างรวมถึงหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพราะการได้รับแรงสนับสนุนทางสังคมดังกล่าวเป็นสิ่งที่จำเป็น โดยเป็นการส่งเสริมให้เกิดความฟื้นฟูทางด้านสุขภาพกายแล้วยังทำให้มีสุขภาพจิตที่ดีด้วย สอดคล้องกับการศึกษาของเพ็ญประภา ไสวดี (2559) ที่ได้ศึกษาในคนพิการทางการเคลื่อนไหวพบว่า การสนับสนุนทางสังคมมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความสามารถในการดูแลตนเองของคนพิการทางการเคลื่อนไหว เช่นเดียวกันกับการศึกษาของธานีรัตน์ ผ่องแพ้ว (2558) ได้ศึกษาในคนพิการขององค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า การสนับสนุนทางสังคมมีความสัมพันธ์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนพิการ และศมนรักษ์ สุวรรณทรัพย์ และคณะ (2559) ได้ศึกษาในคนพิการทางการเคลื่อนไหวในจังหวัดปทุมธานี พบว่า การสนับสนุนทางสังคม สามารถทำนายคุณภาพชีวิตคนพิการทางการเคลื่อนไหวได้ แต่ไม่สอดคล้องกับการศึกษาของพัชรา พันธุ์มี (2558) ได้ศึกษาในผู้พิการจังหวัดนครปฐม พบว่า แรงสนับสนุนทางสังคมไม่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตของผู้พิการ

จากการศึกษาครั้งนี้ได้นำแนวคิด PRECEDE Framework ในขั้นตอนที่ 3 มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนากรอบแนวคิดในการศึกษา ผลการศึกษา พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลและสามารถทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว จังหวัดนครสวรรค์ มี 2 ตัวแปร ได้แก่ ปัจจัยนำ คือ การเห็นคุณค่าในตนเอง และปัจจัยเสริม คือ แรงสนับสนุนทางสังคม ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากจังหวัดนครสวรรค์ มีทรัพยากรต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว เช่น โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล โรงพยาบาลอำเภอ โรงพยาบาลประจำจังหวัด คลินิกหรือโรงพยาบาลเอกชน เป็นต้น และผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวมีความสะดวกในการเดินทางเข้ารับการบริการในสถานพยาบาลได้รับการบริการที่เป็นกันเอง มีการให้คำปรึกษา เรื่องความรู้ด้านสุขภาพและการดำรงชีวิตอยู่กับความพิการ รวมไปถึงมีการบริการเยี่ยมบ้านของทีมสหวิชาชีพ และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ในการบริการนำยาไปให้ที่บ้าน กรณีผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวมีโรคประจำตัวและสามารถควบคุมระดับการเจ็บป่วยได้ จึงทำให้ลดบทบาทปัจจัยเอื้อ ส่งผลให้ไม่มีตัวแปรใดในปัจจัยเอื้อที่สามารถทำนายคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวในจังหวัดนครสวรรค์ การศึกษานี้จึงไม่สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิดของ PRECEDE Framework ได้ทั้งหมด

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตผู้พิการของจังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ หน่วยงานสาธารณสุข โรงพยาบาล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมีเพิ่มเติมนโยบาย และรณรงค์ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว โดยการเสริมสร้างความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง รวมถึงการจัดบริการทางสุขภาพที่เอื้อต่อการเข้าถึงให้ครอบคลุม สะดวกรวดเร็ว และการวางแผนพัฒนาสุขภาพของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวให้ดียิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้

1. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการในจังหวัดนครสวรรค์ ควรมีการส่งเสริมสนับสนุนการเสริมสร้างความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองให้กับผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว โดยการจัดหน่วยเยี่ยมบ้าน หรือทีมหมอครอบครัว เพื่อส่งเสริมการดูแลตนเองที่บ้านโดยการจัดหน่วยเยี่ยมบ้านเพื่อสังเกตประเมินและติดตามอาการของผู้พิการอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ รวมทั้งให้คำแนะนำแก่ผู้ดูแลและครอบครัวในการจัดการความเครียด การสร้างภูมิคุ้มกันทางใจ และการสร้างความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเพื่อนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี

2. หน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับผู้สูงอายุและผู้พิการในพื้นที่ ควรเพิ่มแรงสนับสนุนทางสังคมสำหรับคนพิการในจังหวัดนครสวรรค์ โดยผลักดันให้ครอบครัวและชุมชน จัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้ผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวเกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับการปฏิบัติตัวในการดูแลตนเองและการช่วยเหลือเกื้อกูลทั้งระดับครอบครัว ชุมชน เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาวิจัยแบบผสมผสานทั้งการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตด้านร่างกายและสุขภาพ ความสามารถในการดูแลตนเอง ความต้องการการช่วยเหลือของผู้พิการและศึกษาเพิ่มเติมในกลุ่มผู้พิการประเภทอื่น ๆ เพื่อการนำผลการศึกษามาเป็นแนวทางในการวางแผน การส่งเสริมสุขภาพ การจัดการและดูแลช่วยเหลือผู้พิการได้อย่างเหมาะสม และนำผลมาอธิบายคุณภาพชีวิตของผู้พิการได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2. การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้นำแนวคิด PRECEDE Framework มาใช้ในการพัฒนากรอบแนวคิดการวิจัย พบว่าปัจจัยเอื้อไม่สามารถทำนายคุณภาพชีวิตที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวได้ อาจเนื่องมาจากจังหวัดนครสวรรค์มีทรัพยากรต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหว ดังนั้นในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปอาจใช้แนวคิด หรือทฤษฎีอื่น ๆ ในการพัฒนากรอบแนวคิดในการวิจัย เพื่อให้เหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา ขอบเขตในการวิจัย และเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณผู้สูงอายุที่มีความพิการทางกายและการเคลื่อนไหวที่ให้ความอนุเคราะห์ในการตอบแบบสัมภาษณ์ และขอบคุณสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครสวรรค์ สาธารณสุขอำเภอ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านที่ช่วยเหลือในการประสานงานกับพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เอกสารอ้างอิง

กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2562). *มาตรการขับเคลื่อนระเบียบวาระแห่งชาติ เรื่อง สังคมสูงอายุ*, (2): 8-9.

คณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการแห่งชาติ. (2560). *แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการแห่งชาติฉบับที่ 5 พ.ศ.2560-2564*. สืบค้น 25 กันยายน 2562, จาก http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER28/DRAWER042/GENERAL/DATA0000/00000138.PDF

คณะอนุกรรมการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการประจำจังหวัดนครสวรรค์. (2562). *แผนปฏิบัติการแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการนครสวรรค์ ภายใต้แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการจังหวัดนครสวรรค์ ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2560-2564* สืบค้น 25 กันยายน 2562, จาก http://nakhonsawan.msociety.go.th/

เจิมจันทร์ เดชปั้น. (2560). การศึกษาการเข้าถึงสิทธิการได้รับบริการคุณภาพชีวิตและการพัฒนาระบบ บริการคนพิการทางการเคลื่อนไหวจังหวัดนครสวรรค์ ปีงบประมาณ 2559. *วารสารวิชาการกรมสนับสนุนบริการสุขภาพ*, 13(1), 13-28.

ธานีรัตน์ ผ่องแผ้ว. (2558). *คุณภาพชีวิตคนพิการขององค์การบริหารส่วนตำบลในอำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช : ปัจจัยที่มีผลและแนวทางการพัฒนา* (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). สงขลา: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

นันทินีย์ ดูวา. (2558). *ประเมินคุณภาพชีวิตของผู้พิการทางร่างกายในศูนย์สถาบันที่อาศัยในประเทศไทย*. (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาสาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปัทมา ล้อพงค์พานิชย์. ผู้สูงอายุที่มีความพิการ: การเข้า (ไม่) ถึงสวัสดิการสังคม Elderly People with Disabilities: Accessible (Inaccessible) to Social Welfare. *วารสารการพยาบาลและการดูแลสุขภาพ*. 2560; 35(3): 22-30.

พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ ฉบับที่ 2. (2556). ราชกิจจานุเบกษา, 6-12.

พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ พ.ศ.2550. (2550). ราชกิจจานุเบกษา, 8-9.

พัชรา พันธุ์มี. (2558). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้พิการ ในจังหวัดนครปฐม. *วารสารสาธารณสุขศาสตร์*, 46(2): 141-152.

เพ็ญประภา ไสวดี, ชนัญชิดาดุษฎี ทูลศิริ, พรนภา หอมสินธุ์. (2559). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความสามารถในการดูแลตนเองของคนพิการทางการเคลื่อนไหว อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี. *วารสารคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 24(1), 89-101.

มุทิตา วรรณชาติ (2558). คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีโรคเรื้อรัง ในจังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารสาธารณสุขศาสตร์*, (ฉบับพิเศษ), 18-29.

ยศพล เหลืองโสมนภา, สาคร พร้อมเพราะ, สุกัญญา ขันวิเศษ (2554). คุณภาพชีวิต ปัญหา และความต้องการของผู้พิการในเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าช้าง จังหวัดจันทบุรี. *วารสารศูนย์การศึกษาแพทยศาสตร์คลินิก โรงพยาบาลพระปกเกล้า*, 28(2): 98-109.

วราภรณ์ คำนนท์. (2560). คุณภาพชีวิตของผู้พิการในอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ. *สำนักงานป้องกันควบคุมโรคที่ 7 ขอนแก่น*, 24(3), 42-53.

ศมนรักษ์ สุวรรณทรัพย์, ยุวดี ลีลัคนาวีระ, วรรณรัตน์ ลาวัง. (2559). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตคนพิการทางการเคลื่อนไหวในจังหวัดปทุมธานี. *วารสารการพยาบาลและการศึกษา*, 9(3), 20-35.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2560). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง 2560-2564*. สืบค้น 25 กันยายน 2562, จาก https://www.nesdc.go.th/ewt_news.php?nid=6420&filename=develop_issue

สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดนครสวรรค์. (2562). *รายงานสถิติข้อมูลคนพิการ* สืบค้น 25 กันยายน 2562, จาก: http://www.nakhonsawan.m-society.go.th/?cat=3

สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี (2556). *สรุปผลจำนวนคนพิการ จากการศึกษางานสถิติ การศึกษาทัศนคติ*. กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายสถิติแรงงานและการศึกษา กองสำรวจประชากร สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2556). *สรุปผลจำนวนคนพิการ จากการศึกษางานสถิติ การศึกษาทัศนคติ*. กรุงเทพมหานคร: ฝ่ายสถิติแรงงานและการศึกษา กองสำรวจประชากร สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2560). *สำนักงานสถิติฯเผยผลการสำรวจความพิการ พ.ศ.2560*. สืบค้น 25 กันยายน 2562, จาก http://www.nso.go.th/sites/2014/Pages/News/2561/N04-12-61-1.aspx

สุภาภรณ์ ทันธอัถต์, สุธรรม นันทมงคลชัย, โชคชัย หมั่นแสวงทรัพย์, พิมพ์สุรางค์ เตชะบุญเสริมศักดิ์, ศุภชัย ปิติกุลตัง. (2562). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ในจังหวัดจันทบุรี. *วารสารวิชาการสาธารณสุข*, 28(ฉ.เพิ่มเติม 1), 5-13

องค์การอนามัยโลก (2556). *CBR Guidelines ขององค์การอนามัยโลก ฉบับภาษาไทย (Community Based Rehabilitation)*. กรุงเทพมหานคร: พรีเมี่ยมเอ็กซ์เพรส.

องค์การอนามัยโลก. (2556). *CBR Guidelines ขององค์การอนามัยโลก ฉบับภาษาไทย (Community Based Rehabilitation)*. กรุงเทพมหานคร: พรีเมี่ยมเอ็กซ์เพรส.

Green LW, MW K. (2005). *Health promotion planing: An education and environmental approach*. 4 th ed. New York NMg.

Jomli R et al (2013). *Handicap and quality of life*. Abstract of the 21 th European Congress of Psychiatry, 28(1).

Monawar Hosain GM, Alkinson D, & Underwood, P (2002). Impact of disability on quality of life of rural disabled people in Bangladesh. Journal of Health, *Population and Nutrition*, 20(4): 297.

Sirawattana C ST. (2013). Self-Acceptance, Family Relationship,Community Participation and Quality of Life of the Elderly at Dindaeng Housing Community in Bangkok Metropolitan *J. Of SocSci& Hum*, 39(2), 80-94.

Stuck, A. E., Walthert, J. M., Nikolaus, T., Büla, C. J., Hohmann, C., & Beck, J. C. (1999). Risk factors for functional status decline in community-living elderly people: a systematic literature review. *Social science & medicine*, 48(4), 445-469.

Tongdee J RD, Nakchatree C. (2012). Health Status and Quality of Life among the Elderly in the Southern Border Provinces of Thailand. *Nursing Journal of the Ministry of Public Health*, 22(3), 88 – 99.

United Nations. (2015). *Global Status Report on Disability and Development Prototype 2015*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs.

บทความฉบับสมบูรณ์

กลุ่มที่ 2 เด็กและสตรี กับประเด็นทางประชากร

3 บทความ

- ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจหยุดการใช้เพร็พเพื่อป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีในหญิงข้ามเพศในกรุงเทพฯ
- ทำไมหนูไม่ไปโรงเรียน: เรื่องเล่าในพื้นที่ชายแดนใต้ของแรงงานข้ามชาติ
- การจัดการเรียนรู้ของศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยจังหวัดอุบลราชธานีตามมาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจหยุดการใช้เพร็พเพื่อป้องกันการติดเชื้อเอชไอวี ในหญิงข้ามเพศในกรุงเทพฯ

(Associated Factors among Transgender Women Who Had Discontinue Pre-Exposure Prophylaxis)

โดย

ลินรดา หิมมะ[*] สุคนธา ศิริ[†] ณัฐนารี เอมยงค์[‡] และนพ.โชคชัย หมั่นแสวงทรัพย์[+]

[*] นักศึกษาหลักสูตรวิทยาศาสตร์บัณฑิต สาขาโรคติดเชื้อและวิทยาการระบาดทางการสาธารณสุข คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

[†] สถาบันเพื่อการวิจัยและนวัตกรรมด้านเอชไอวี (IHRI)

[‡] ภาควิชาระบาดวิทยา คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

[+] ภาควิชาอนามัยครอบครัว คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

การใช้เพร็พ (Pre-Exposure Prophylaxis; PrEP) เพื่อการป้องกันการติดเชื้อก่อนการสัมผัสนั้นเป็นทางเลือกในการป้องกันเอชไอวีที่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในหญิงข้ามเพศซึ่งเป็นกลุ่มที่เป็นประชากรหลักของการติดเชื้อเอชไอวี การใช้เพร็พอย่างต่อเนื่องและการหยุดการใช้เพร็พเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการลดอุบัติการณ์ของการติดเชื้อเอชไอวีได้ ดังนั้นการศึกษานี้จึงมุ่งเน้นศึกษาสัดส่วนและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการหยุดใช้เพร็พเพื่อการป้องกันเอชไอวีก่อนการสัมผัสในกลุ่มหญิงข้ามเพศ การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาในรูปแบบภาคตัดขวาง โดยเก็บข้อมูลในช่วงเดือน สิงหาคม - ธันวาคม 2563 และใช้การ เก็บข้อมูลด้วยการตอบแบบสอบถามโดยการตอบด้วยตนเองในประชากรหญิงข้ามเพศที่มีประวัติการรับเพร็พและมารับบริการที่คลินิกสุขภาพชุมชนแทนเจอรีน หญิงข้ามเพศแสดงความยินยอมในการเข้าร่วมการศึกษาและตอบแบบสอบถาม ทั้งหมด 173 คน โดยอายุเฉลี่ย 26 ปี (S.D. ±5.4) จากผลการศึกษาพบว่า 23.7 % มีการหยุดใช้เพร็พ และ 76.3% ยังคงใช้เพร็พอย่างต่อเนื่อง จากการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ต่อการหยุดใช้เพร็พในหญิงข้ามเพศมีปัจจัยสัมพันธ์กับการทำงานอาชีพเสริมเป็นพนักงานขายบริการ (AdjOR 14.4, 95%CI 5.3-39.0, p=<0.001) ลักษณะคู่นอนเป็นคู่นอนประจำ (AdjOR 8.2, 95%CI 2.8-24.0, p=<0.001) และการไม่ใช้ถุงยางอนามัยของหญิงข้ามเพศ (AdjOR 14.3, 95%CI 2.2-91.2, p=0.005) การป้องกันเอชไอวีโดยการกินเพร็พอย่างสม่ำเสมอ (PrEP continuation) ในประชากรหลักนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมากในการลดอุบัติการณ์ของการติดเชื้อเอชไอวีในประเทศไทย โดยเฉพาะในกลุ่มหญิงข้ามเพศนั้นที่ยังไม่มีการแนะนำการใช้เพร็พเมื่อต้องการ (on demand PrEP) เหมือนประชากรชายที่มีเพศสัมพันธ์กับชายเนื่องจากปัจจัยที่มีผลกระทบจากฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศ ดังนั้นหากมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัจจัยเชิงลึกที่มีผลต่อการหยุดใช้เพร็พนั้นมีความสำคัญอย่างมากต่อการลดอุบัติการณ์ของการติดเชื้อเอชไอวีในหญิงข้ามเพศ

คำสำคัญ: การป้องกันเอชไอวี เพร็พ หญิงข้ามเพศ พฤติกรรมเสี่ยง

Abstract

Pre-exposure prophylaxis (PrEP) is highly efficacious in preventing HIV acquisition. Transgender women (TGW) are among the key population greatly affected by HIV in Thailand. Therefore, PrEP is an effective tool in reducing the HIV incidence among this population. The study will be focus on the proportion of TGW who had discontinued PrEP and the associated factors for discontinuing PrEP as the HIV prevention method. The cross-sectional study design was conducted from August -December 2020. The self-administered questionnaire was distributed among clients at the Tangerine Community Health Clinic, with history of using PrEP. A total of 173 TGW, who had used PrEP, completed the survey. The mean age was 26 years (S.D.± 5.4). Of them, 23.6% reported having discontinued PrEP and 76.4% reported currently using PrEP. The results of multiple logistic regression analysis for factors associated to PrEP discontinuation were engaging in sex work as a secondary occupation (AdjOR 14.4, 95%CI 5.3-39.0, p=<0.001), having regular partner (AdjOR 8.2, 95%CI 2.8-24.0, p=<0.001) and not using condom (AdjOR 14.3, 95%CI 2.2-91.2, p=0.005). PrEP continuation is very important in reducing HIV incidence among TGW. Currently, there is no recommendation on on-demand PrEP among this population because of the potential drug-drug interaction to gender affirming hormone therapy. Future research should focus on the reasons for discontinuing PrEP that could help facilitate PrEP persistence among TGW.

Keywords: HIV, PrEP, Transgender Women, Behavioral Risk

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจหยุดการใช้เพร็พเพื่อป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีในหญิงข้ามเพศในกรุงเทพฯ

(Associated Factors among Transgender Women Who Had Discontinue Pre-Exposure Prophylaxis)

บทนำ

หญิงข้ามเพศหรือสาวประเภทสอง (transgender women) เป็นผู้ที่มีเพศกำเนิด (biological sex) เป็นชายและมีอัตลักษณ์ทางเพศหรือการนิยามตนเองที่ไม่ตรงกับเพศกำเนิดโดยการนิยามนั้นเป็นการนิยามด้วยตนเอง การนิยามของหญิงข้ามเพศอาจจะเป็นผลมาจากสังคมและวัฒนธรรม (Kuper, Nussbaum, & Mustanski, 2012; Network, 2015) หญิงข้ามเพศถือว่าเป็นประชากรหลักของการติดเชื้อเอชไอวี โดยข้อมูลการสำรวจการติดเชื้อจากทั่วโลกหญิงข้ามเพศมีสัดส่วนการติดเชื้อเอชไอวีเป็น 19% (Baral et al., 2013) และในประเทศไทย โดยสัดส่วนการติดเชื้อเอชไอวีนั้นสูงถึง 11% ซึ่งเป็นประชากรที่มีการติดเชื้อเอชไอวีสูงเป็นอันดับสามของประเทศไทย (Wangroongsarb et al., 1985) และข้อมูลการสำรวจในจังหวัดกรุงเทพมหานคร ฯ ในปี 2562 นั้น พบว่าการติดเชื้อเอชไอวีของหญิงข้ามเพศมีสัดส่วนการติดเชื้อเอชไอวีสูงถึง 17.33% ซึ่งสัดส่วนการติดเชื้อสูงกว่าประชากรชายที่มีเพศสัมพันธ์กับชาย (men who had sex with men) ถึง 2 เท่า (Janamnuaysook et al., 2021; Thanprasertsuk et al., 1991)

ในอดีตที่ผ่านการศึกษาอัตราความชุกและพฤติกรรมการติดเชื้อเอชไอวีในประชากรหญิงข้ามเพศนั้นค่อนข้างจำกัด โดยส่วนใหญ่ข้อมูลของหญิงข้ามเพศจะถูกรวมชายที่มีเพศสัมพันธ์กับชายซึ่งแท้จริงแล้วทั้งสองประชากรมีความแตกต่างกัน เช่น การนิยามตนเอง รสนิยมทางเพศ การใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศ พฤติกรรมทางเพศ โดยสัดส่วนของการติดเชื้อเอชไอวีที่สูงส่วนใหญ่จากพฤติกรรมเสี่ยงทั้งทางกายภาพ สถานะทางสังคม การประกอบอาชีพ และพฤติกรรมทางเพศ (Melendez & Pinto, 2007; Nemoto, Operario, Keatley, Han, & Soma, 2004) โดยส่วนใหญ่หญิงข้ามเพศจะมีรสนิยมทางเพศเป็นแบบชอบเพศเดียวกัน (homo-sexual) และพฤติกรรมทางเพศในการมีเพศสัมพันธ์ทางทวารหนักนั้นก็เป็นการเพิ่มความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีที่สูงมากกว่าคู่ชายหญิง (Guadamuz et al., 2011; Herbst et al., 2008; Kuper et al., 2012) (Pawa et al., 2013; Seekaew et al., 2018) ปัจจัยที่สำคัญอีกนัยหนึ่งคือพฤติกรรมทางเพศ จากการศึกษาก่อนหน้าหญิงข้ามเพศส่วนใหญ่มีคู่นอนมากกว่า 1 คน และพฤติกรรมการใช้ถุงยางงอนามัยในกลุ่มหญิงข้ามเพศมีสัดส่วนการใช้ถุงยางอนามัยที่น้อยลง (Chemnasiri et al., 2010) ซึ่งปัจจัยนี้อาจจะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้หญิงข้ามเพศนั้นมีการติดเชื้อเอชไอวีที่สูง ดังนั้นการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีด้วยการใช้เพร็พอาจจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่เหมาะกับประชากรในกลุ่มหญิงข้ามเพศ เนื่องจากเพร็พมีประสิทธิภาพในการป้องกันเอชไอวีสูงถึง 92-99% (Grant et al., 2010; J 4th, Amico, & Mayer, 2018; McCormack & Dunn, 2015; Molina et al., 2015) กรณีที่มีการใช้เพร็พอย่างถูกต้องและสม่ำเสมอ (Baeten, Haberer, Liu, & Sista, 2013; Deutsch et al., 2015; Grant et al., 2010; J 4th et al., 2018; McCormack & Dunn, 2015; Molina et al., 2015; Organization, 2015; Ramautarsing et al., 2020) ประเทศไทยได้มีการนำร่องการใช้เพร็พโดยเน้นการให้บริการเพร็พในกลุ่มที่เป็นประชากรหลักของการติดเชื้อเอชไอวี ได้แก่ *โครงการ*เพร็พพระองค์โสมฯ (Princess PrEP) ซึ่งได้เริ่มให้การบริการเพร็พในกลุ่มประชากรหลักตั้งแต่ปี 2015 โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายในการรับบริการ (Phanuphak et al., 2018; Ramautarsing et al., 2020; Zablotska et al., 2016) และโครงการ

นำร่องเพร็พ 2,000 รายโดย สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) ที่ได้เริ่มให้บริการเพร็พฟรีในประชากรหลักเช่นกันโดยเริ่มโครงการเดือนตุลาคม 2019 –ตุลาคม 2021(Colby et al., 2016; Jacobson & Siraprapasiri, 2019)

การใช้เพร็พเพื่อการป้องกันเอชไอวีในกลุ่มหญิงข้ามเพศนั้นมีสัดส่วนค่อนข้างต่ำยิ่งไปกว่านั้นจากข้อมูลของ*โครงการ*เพร็พพระองค์โสมฯ (Princess PrEP) ในปี 2014 พบว่าหญิงข้ามเพศที่รับเพร็พนั้นมีการหยุดใช้เพร็พหรือมีการใช้เพร็พอย่างไม่ต่อเนื่องค่อนข้างสูง จากข้อมูลการติดตามผู้ใช้เพร็พอย่างต่อเนื่องพบว่าสัดส่วนของการใช้เพร็พลดลง ซึ่งจากข้อมูลการติดตามการกลับมารับเพร็พซ้ำ (retention) ของโครงการเพร็พพระองค์โสมฯ (Princess PrEP) ในการติดตามเดือนที่หนึ่ง เท่ากับ 50.2% การติดตามเดือนที่ 3 เท่ากับ 45.9% การติดตามเดือนที่6 เท่ากับ 34.3% และการติดตามเดือนที่ 9 เท่ากับ 22.9% (Phanuphak et al., 2018) จากสัดส่วนการใช้เพร็พที่ลดลงนั้นซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่นำไปสู่การเพิ่มความเสี่ยงต่อในการติดเชื้อเอชไอวีในกลุ่มหญิงข้ามเพศทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับสัดส่วนของคนที่หยุดเพร็พหรือคนที่รับเพร็พและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการหยุดใช้เพร็พในประชากรหญิงข้ามเพศเพื่อให้สามารถนำข้อมูลจากการศึกษาไปใช้ประโยชน์ต่อการให้บริการเพร็พที่เฉพาะเจาะจงกับหญิงข้ามเพศต่อไป (Deutsch et al., 2015; Yang et al., 2013) (Hiransuthikul et al., 2019; Poteat et al., 2015)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสัดส่วนของการหยุดใช้เพร็พเพื่อการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีก่อนการสัมผัสในประชากรหญิงข้ามเพศ
2. เพื่อศึกษาหาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการหยุดใช้เพร็พเพื่อป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีก่อนการสัมผัสในประชากรหญิงข้ามเพศ

ระเบียบวิธีวิจัย

รูปแบบการวิจัย (study design) การศึกษานี้เป็นการศึกษารูปแบบภาคตัดขวาง (Cross-sectional Study) การเก็บข้อมูลเกิดขึ้นในช่วงเดือนสิงหาคม - ธันวาคม 2563

ประชากรที่ศึกษา (study population) ศึกษาในกลุ่มประชากรที่เป็นหญิงข้ามเพศโดยการนิยามด้วยตนเองที่เข้ามารับบริการที่คลินิกสุขภาพชุมชนแทนเจอรีน กรุงเทพมหานครฯ

เกณฑ์การคัดเข้า (inclusion criteria) หญิงข้ามเพศสัญชาติไทยอายุ 18 ปีขึ้นไป มารับบริการที่คลินิกสุขภาพชุมชนแทนเจอรีน และรายงานว่าเคยใช้รับเพร็พมาก่อนอย่างน้อย 1 ครั้งในชีวิต

เกณฑ์การคัดออก (exclusion criteria) หญิงข้ามเพศที่ไม่เคยใช้การรับเพร็พมาก่อน

การสุ่มตัวอย่าง (study sampling) การศึกษานี้เลือกตัวอย่างโดยไม่อาศัยหลักความน่าจะเป็น (non-probability sampling) โดยใช้แบบการสุ่มแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยผู้วิจัยมีการดำเนินการรับผู้เข้าร่วมวิจัย (enrollment) ทุกวันที่คลินิกเปิดทำการ วันจันทร์-วันศุกร์ เวลา 8.30-16.30 น. โดยการสุ่มแบบเฉพาะเจาะจงของผู้วิจัยนั้นเป็นการคัดกรองการรับผู้เข้าร่วมวิจัยที่บอกว่าเคยมีประวัติการกินเพร็พเพื่อให้ตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยผู้เข้าร่วมการวิจัยทุกคนจะต้องผ่านกระบวนการแสดงความยินยอมในการเข้าร่วมโครงการวิจัย

กลุ่มตัวอย่าง (study sample)

การศึกษากลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยจำนวน 173 ราย ที่มารับบริการที่คลินิกสุขภาพชุมชนแทนเจอรีนในช่วงเวลาที่มีเก็บข้อมูล

แบบสอบถาม (questionnaires)

แบบสอบถามประกอบด้วย 4 ส่วนดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลปัจจัยพื้นฐานส่วนบุคคล ได้แก่ เพศกำเนิด อายุ อาชีพ การศึกษาสูงสุด และรายได้ต่อเดือน

ส่วนที่ 2 ข้อมูลประวัติการใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศ ได้แก่ ประวัติการเริ่มใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศ วิธีการใช้ฮอร์โมน และรูปแบบการใช้ฮอร์โมนในปัจจุบัน

ส่วนที่ 3 ข้อมูลพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี ได้แก่ ช่องทางการมีเพศสัมพันธ์ จำนวนคู่มีเพศสัมพันธ์ ประเภทของคู่มีเพศสัมพันธ์ พฤติกรรมการใช้ถุงยางอนามัย

แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บรวบรวมในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ผ่านการตรวจสอบโดยการนำเสนอให้ผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่านตรวจสอบความถูกต้องและเที่ยงตรงในด้านของเนื้อหาทางวิชาการ

การขอรับรองจริยธรรมการวิจัย

การศึกษานี้ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมจริยธรรมการวิจัยในคน คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล COA.No.MUPH 2020-104 รับรองวันที่ 21 สิงหาคม 2563

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 แบบ

1.การวิเคราะห์ในรูปแบบการพรรณนา ได้แก่ การหาร้อยละ สัดส่วน ความถี่และค่ากลาง (mean) ค่ามัธยฐาน (median) ของข้อมูล

2. การวิเคราะห์โดยใช้สถิติโดยแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน

2.1) การวิเคราะห์โดยเปรียบเทียบสัดส่วนโดยใช้ Chi-square test และ Fisher's exact test

2.2) การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ Univariate (binary) logistic regression เพื่อหาความสัมพันธ์ในแต่ละตัวแปร

2.3) การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ Multi-variate logistic regression เพื่อหาความสัมพันธ์ของตัวแปรต้นที่มีผลต่อตัวแปรตามโดยมีการควบคุมตัวแปรกวน (confounding factors) และทดสอบความสัมพันธ์ของตัวแปรต้น (multi-collinearity)

ผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ในด้านข้อมูลประชากร

จากข้อมูล ดังตารางที่ 1 พบว่าหญิงข้ามเพศส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 96.5 มีรสนิยมเพศเดียวกัน (homo-sexual) มากกว่าครึ่งนึงของกลุ่มผู้ที่มีการหยุดใช้เพร็พอายุระหว่าง 26-30 ปี และมีเพียง 1 ใน 3 (ร้อยละ 35.8) ของผู้ที่หยุดเพร็พมีอาชีพเสริมเป็นพนักงาน นอกจากนี้รายได้ของกลุ่มผู้ที่หยุดใช้เพร็พ ร้อยละ 61.9 มีรายได้มากกว่า 40,000 บาทต่อเดือน

ตารางที่ 1 ตารางแสดงจำนวนและร้อยละของข้อมูลประชากรพื้นฐานที่ศึกษา (n=173)

ข้อมูลทั่วไป	จำนวนทั้งหมด n=173	จำนวนใช้เพร็พ (ร้อยละ) n= 132	จำนวนหยุดใช้เพร็พ (ร้อยละ) n=41	*p-value*
รสนิยมทางเพศ				*P=0.16†*
รสนิยมเพศเดียวกัน	167	126(75.4)	41(24.6)	
รสนิยมทางเพศเดียวกันและเพศอื่น ๆ	6	6(100)	0(0.0)	
กลุ่มอายุ				*P=0.03**
18-25 ปี	53	35(66.0)	18(34.0)	
>25 ปี	120	97(80.8)	23(19.2)	
อายุเฉลี่ย (mean) ปี = 26 S.D. (±5.4) Min=18 ปี Max=44 ปี				
การศึกษาสูงสุด				*P=0.31**
ปริญญาตรี	111	82(73.8)	29(26.2)	
ต่ำกว่าปริญญาตรี	62	50(80.6)	2(19.4)	
อาชีพปัจจุบัน				*P=0.86**
พนักงานร้านอาหาร/สปา/พนักงานบริการ	87	67(77.0)	20(23.0)	
พนักงานออฟฟิศ/ธุรกิจส่วนตัว	86	65(75.6)	21(24.4)	
อาชีพเสริม				*P<0.001**
ขายของออนไลน์/ธุรกิจส่วนตัว	14	9(64.1)	5(35.8)	
พนักงานขายบริการ	46	21(45.6)	25(54.4)	
ไม่ประกอบอาชีพเสริม	113	102(90.2)	11(9.8)	
รายได้ต่อเดือน				*P<0.001**
น้อยกว่า 20,000 บาท/เดือน	67	57 (85.0)	10(15.0)	
20,000 – 40,000 บาท/เดือน	85	67(78.8)	18(21.2)	
มากกว่า 40,000 บาท/เดือน	21	8(38.1)	13(61.9)	

*การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ Chi-square test เพื่อหาความแตกต่างของสัดส่วนระหว่างกลุ่มใช้เพร็พในปัจจุบันและกลุ่มหยุดใช้เพร็พ

†การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ Fisher's exact test เพื่อหาความแตกต่างของสัดส่วนระหว่างกลุ่มใช้เพร็พในปัจจุบันและกลุ่มหยุดใช้เพร็พ

สัดส่วนของการหยุดใช้เพร็พในหญิงข้ามเพศ

ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมดจำนวน 173 รายในช่วงเดือนสิงหาคม-เดือนธันวาคม 2563 โดยผู้เข้าร่วมการศึกษาทั้งหมด 173 คนเป็นผู้ที่รายงานว่ามีประวัติการกินเพร็พอย่างน้อยหนึ่งครั้งในชีวิต การตอบแบบสอบถามพบว่า

ผู้เข้าร่วมงานวิจัยจำนวน 132 ราย (ร้อยละ 76.3) เป็นผู้ที่มีการใช้เพร็พในปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง (current PrEP user) และ 41 คน (ร้อยละ 23.7) จากผู้ตอบแบบสอบถามรายงานว่ามีการหยุดใช้เพร็พ (PrEP discontinuing) ดังแผนภูมิรูปภาพที่ 1 จากการข้อมูลการตอบแบบสอบถามของผู้ที่มีการหยุดใช้เพร็พ 11 ราย (ร้อยละ 44) แสดงคำตอบที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ และอีก 5 ราย แสดงคำตอบที่เกี่ยวข้องกับอุปสรรคในการเดินทางและข้อจำกัดทางด้านเวลาในการเข้ารับเพร็พอย่างต่อเนื่อง ดังตารางที่ 2

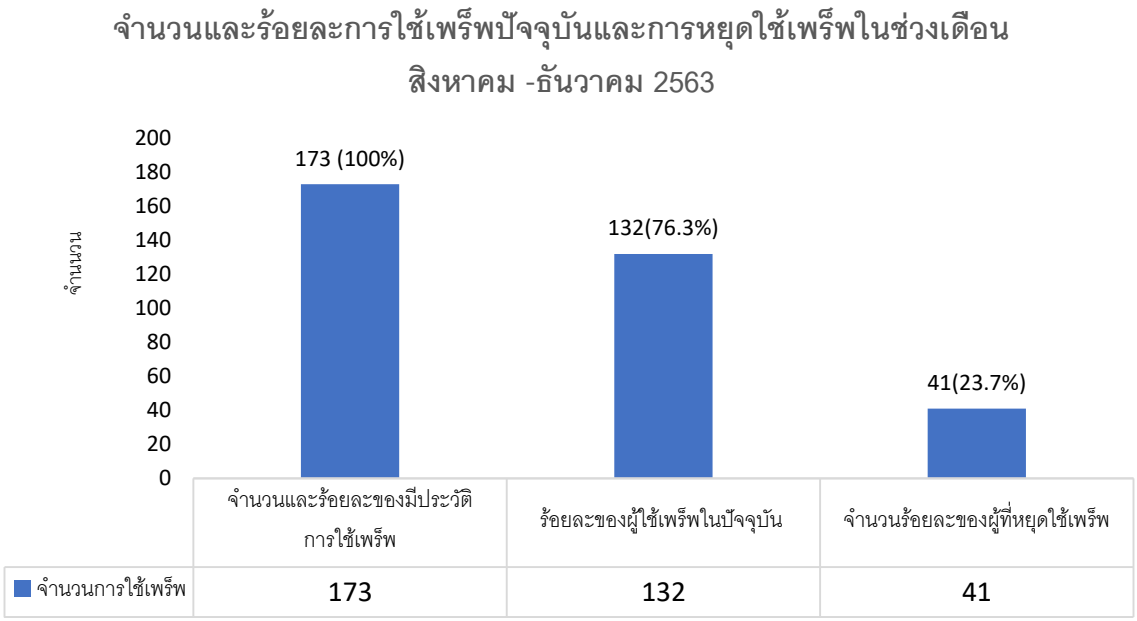

แผนภูมิรูปภาพที่ 1 แสดงจำนวนและร้อยละของสถานะผู้ใช้เพร็พปัจจุบันและผู้ที่หยุดใช้เพร็พในช่วงเดือนสิงหาคม-ธันวาคม 2563

ตารางที่ 2 ตารางแสดงเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับการหยุดใช้เพร็พในกลุ่มหญิงข้ามเพศ (n=41)

1). **เหตุผลที่ทำให้ท่านใช้ยาเพร็พ:กรณีที่ท่านเคยใช้เพร็พแต่หยุดใช้แล้ว** (n=33)	**จำนวน**
มีคู่นอนหลายคน ทำงานบริการ /อาชีพพนักงานบริการมีความเสี่ยง	18
เพื่อป้องกันตัวเอง /ดูแลสุขภาพ	8
ไม่มั่นใจในผลเลือดของคู่นอน	5
แฟนติดเชื้อ	2
2). **เหตุผลหรืออุปสรรคใดที่ทำให้ท่านหยุดใช้:กรณีที่ท่านเคยใช้เพร็พแต่หยุดใช้แล้ว** (n=25)	
ช่วงนี้ไม่ได้เดินทางไปทำงาน/ ไม่ได้ทำงานจึงหยุดไปก่อน	11
บางครั้งไม่ว่างมารับตามนัดด้วยปัจจัยหลาย ๆด้าน/การเดินทาง	5
หยุดพักร่างกาย เบื่อการกินยา/ขี้เกียจกินยาทุกวัน	3

ต้องตรวจเลือดบ่อย พอทราบว่าคู่นอนไม่ติดเชื้อเลยคิดว่าตัวเองไม่มีความเสี่ยง จึงหยุดยา/คู่ นอนมีเลือดปกติ	4
ไม่ได้คบกับแฟนที่มีผลเลือดบวกแล้ว	2

ข้อมูลด้านการใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศ

หญิงข้ามเพศส่วนใหญ่จำนวน 163 คน (ร้อยละ 94.2) ระบุมีการใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศในปัจจุบัน และจากกลุ่มของหญิงข้ามเพศที่มีหยุดการใช้เพร็พทั้ง 41 รายพบว่ามีการใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศชนิดฉีด และชนิดกิน โดย 1 ใน 4 ของผู้ที่หยุดใช้เพร็พเท่านั้นที่ใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศแบบผ่านผิวหนัง ดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 จำนวนและร้อยละของประชากรหญิงข้ามเพศจำแนกตามข้อมูลการใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศ (n=173)

ข้อมูลการใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศ	จำนวนทั้งหมด (n=173)	จำนวนใช้เพร็พ(ร้อยละ) n= 132	จำนวนหยุดใช้เพร็พ (ร้อยละ) n=41	*p-value*
การใช้ฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศในปัจจุบัน				*P=0.06*†
ใช้	163	122 (75.0)	41(25.0)	
ไม่ใช้	10	10 (25.0)	0(0.0)	
ใช้ฮอร์โมนแบบฉีด (n=163)	40	26 (65.0)	41(35.0)	*P=0.09**
ใช้ฮอร์โมนแบบกิน (n=163)	152	111(73.0)	41(27.0)	*P=0.46**
ใช้ฮอร์โมนผ่านผิวหนัง (n=163)	27	20(74.0)	7(26.0)	*P=0.01**
อายุที่เริ่มใช้ฮอร์โมนครั้งแรก อายุเฉลี่ย (mean) 16.9 (S.D. ± 2.6) min=12, max 27				

*การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ Chi-square test เพื่อหาความแตกต่างของสัดส่วนระหว่างกลุ่มใช้เพร็พในปัจจุบันและกลุ่มหยุดใช้เพร็พ

†การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ Fisher's exact test เพื่อหาความแตกต่างของสัดส่วนระหว่างกลุ่มใช้เพร็พในปัจจุบันและกลุ่มหยุดใช้เพร็พ

ข้อมูลด้านพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี

หญิงข้ามเพศโดยส่วนใหญ่ 149 ราย (ร้อยละ 86.1) มีเพศสัมพันธ์แบบรับทางทวารหนัก (engage anal receptive) สัดส่วนหญิงข้ามเพศที่มีคู่นอนมากกว่า 10 คนมากกว่าในกลุ่มผู้ที่หยุดใช้เพร็พ ร้อยละ 46.4 และพบสัดส่วนของหญิงข้ามเพศที่ไม่ใช้ถุงยางอนามัยมากถึงร้อยละ 63.6 ในกลุ่มผู้ที่หยุดเพร็พ ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 จำนวนและร้อยละของประชากรหญิงข้ามเพศจำแนกตามปัจจัยด้านพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี (n=173)

ข้อมูลการข้อมูลด้านพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวี	จำนวนทั้งหมด (n)	จำนวนใช้เพร็พ(ร้อยละ) n= 132	จำนวนหยุดใช้เพร็พ (ร้อยละ) n=41	*p-value*
จำนวนคู่นอนในช่วง 6 เดือนที่ผ่านมา				*P<0.001**

คู่นอน 1 คน	25	15(60.0)	10(40.0)	
คู่นอน 2-5 คน	78	60(76.9)	18(23.1)	
คู่นอน 6-10 คน	42	42(100.0)	0(0.0)	
คู่นอนมากกว่า 10 คน	28	15(53.6)	13(46.4)	
ลักษณะคู่นอน				*P<0.001**
คู่นอนไม่ประจำ	146	120(82.2)	26(17.8)	
คู่นอนประจำ	27	12(44.4)	15(55.6)	
ช่องทางการมีเพศสัมพันธ์				
ฝ่ายรับทางทวารหนัก				*P=0.49**
ใช่	149	115(77.2)	34(22.8)	
ไม่ใช่	24	17 (70.8)	7 (29.2)	
ฝ่ายรับทางช่องคลอดใหม่				*P=0.01**
ใช่	32	19(59.4)	13(40.6)	
ไม่ใช่	141	113 (80.1)	28 (19.9)	
ฝ่ายรุกทางทวารหนัก				*P=0.05**
ใช่	45	39(86.7)	6(13.3)	
ไม่ใช่	128	93 (72.6)	35 (27.4)	
การใช้ถุงยางอนามัยในช่วง 6 เดือนที่ผ่านมา (n=171)				
ไม่ใช้ถุงยางอนามัยเลย	11	4(36.4)	7(63.6)	*P=0.001**
ใช้ถุงยางอนามัยไม่สม่ำเสมอ	115	86(74.8)	29(23.2)	
ใช้ถุงยางอนามัยทุกครั้ง	45	40(88.9)	5 (11.1)	
Missing data (n=2)				
ติดเชื้อโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ในช่วง 6 เดือนที่ผ่านมา				*P=0.46**
ใช่	44	37(84.1)	7(15.9)	
ไม่ใช่	99	65 (65.6)	34 (34.4)	
ไม่ได้รับการตรวจโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ในช่วง 6 เดือนที่ผ่านมา	30	30(100.0)	0(0.0)	

*การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ Chi-square test เพื่อหาความแตกต่างของสัดส่วนระหว่างกลุ่มใช้เพร็พในปัจจุบันและกลุ่มหยุดใช้เพร็พ

†การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ Fisher's exact test เพื่อหาความแตกต่างของสัดส่วนระหว่างกลุ่มใช้เพร็พในปัจจุบันและกลุ่มหยุดใช้เพร็พ

ปัจจัยอิทธิพลต่อการหยุดใช้เพร็พ

จากการวิเคราะห์เพื่อหาความสัมพันธ์จากสัดส่วนของการหยุดใช้เพร็พโดยใช้สถิติ Chi square test และ Fisher's exact test โดยนำตัวแปร ที่มีสัดส่วนที่แตกต่างกันเพื่อมาหาความสัมพันธ์โดยใช้ Binary Logistic Regression เพื่อหา Crude OR และนำตัวแปรที่มีอิทธิพลจากการวิเคราะห์ใน Binary Logistic Regression เข้ามาวิเคราะห์เพื่อหาอิทธิพลโดยมีการควบคุมตัวแปรกวน (Confounding) โดยการวิเคราะห์ Multiple Logistic Regression เพื่อหา Adjusted OR โดยตัวแปรที่นำมาในการวิเคราะห์ได้แก่ อายุ รายได้ต่อเดือน อาชีพเสริม การใช้ฮอร์โมนแบบฉีด จำนวนคู่นอนในหกเดือนที่ผ่านมา ลักษณะคู่นอน การใช้ถุงยางอนามัย การติดเชื้อโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ในช่วงหกเดือนที่ผ่านมา โดยหลังจากการวิเคราะห์โดยการควบคุมตัวแปรแล้วพบ 3 ตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการหยุดใช้เพร็พได้แก่ อาชีพเสริม ลักษณะคู่นอน และการใช้ถุงยางอนามัยดังตารางที่ 5

ตารางที่ 5 การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการหยุดใช้เพร็พ

คุณลักษณะ	Univariate analysis**			Multivariate analysis***		
	OR	95%CI	p-value	AdjOR	95%CI	p-value
อาชีพเสริม						
พนักงานขายบริการ	11.3	4.7-25.0	<0.001	14.4	5.3-39.0	<0.001
ขายของออนไลน์/ธุรกิจส่วนตัว	5.1	1.4-18.1	0.011	2.8	0.5-13.5	0.20
ไม่มีอาชีพเสริม	1			1		
ลักษณะคู่นอน						
คู่นอนประจำ	5.7	2.4-13.7	<0.001	8.2	2.8-24.0	<0.001
คู่นอนไม่ประจำ	1			1		
การใช้ถุงยางอนามัย						
ไม่ใช้ถุงยางอนามัยเลย	14.0	2.9-65.3	0.001	14.3	2.2-91.2	0.005
ใช้ถุงยางอนามัยไม่สม่ำเสมอ	2.6	0.9-7.4	0.05	4.8	1.2-18.8	0.023
ใช้ถุงยางอนามัยไม่	1			1		

** การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ binary logistic regression เพื่อหาความสัมพันธ์ของตัวแปรในแต่ละตัว

*** การวิเคราะห์โดยใช้สถิติ multi-variate logistic regression เพื่อหาความสัมพันธ์ของตัวแปรโดยมีตัวแปรควบคุม

การอภิปรายผล

สัดส่วนของการหยุดใช้เพร็พของประเภทสอง

จากผลการศึกษานี้สัดส่วนการหยุดเพร็พในประชากรหญิงข้ามเพศ (Discontinuing PrEP) เท่ากับ 23.7 % ซึ่งมีสัดส่วนเป็น 1 ใน 4 ของผู้ที่ใช้เพร็พทั้งหมด หากเทียบกับสัดส่วนของคนที่รับเพร็พไม่ต่อเนื่องในเดือนที่ 1 ของ*โครงการ*เพร็พพระองค์โสมฯ (Princess PrEP) มีจำนวนมากถึง 50.2% (Phanuphak et al., 2018) ซึ่งจากการศึกษานี้พบจำนวนการหยุดเพร็พน้อยกว่าการศึกษาที่ผ่านมาใน*โครงการ*เพร็พพระองค์โสมฯ (Princess PrEP) แต่เนื่องจากการศึกษานี้เป็นการศึกษาในรูปแบบภาคตัดขวางข้อมูลการหยุดใช้เพร็พเป็นเพียงข้อมูลในช่วงระยะเวลาที่เก็บข้อมูลเท่านั้นและจากข้อมูล

ของการสำรวจการหยุดเพร็พในประเทศไทยในประชากรชายที่มีเพศสัมพันธ์กับชาย และหญิงข้ามเพศ พบว่าสัดส่วนของการหยุดเพร็พประมาณ 70% (Poti, 2019) ซึ่งมีสัดส่วนที่สูงกว่าในการศึกษานี้ถึง 3 เท่า ในส่วนของเหตุผลของการหยุดเพร็พนั้นส่วนใหญ่พบว่ากังวลเรื่องผลข้างเคียงของยา และปฏิกิริยาระหว่างฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศกับเพร็พและอีก 40% รายงานว่าเหตุผลของการหยุดใช้เพร็พนั้นเนื่องจากไม่มีความเสี่ยง ซึ่งหากพิจารณาเหตุผลของการหยุดเพร็พของการศึกษาก่อนหน้าแล้วเหตุผลของการหยุดใช้เพร็พมีความสอดคล้องกับการศึกษานี้เนื่องจากมีผู้เข้าร่วมจำนวน 11 รายมีการรายงานเหตุผลว่าช่วงนี้ไม่ได้ทำงานจึงหยุดเพร็พไปก่อน

การประกอบอาชีพเสริมในหญิงข้ามเพศ

จากการศึกษานี้พบความสัมพันธ์ของการประกอบอาชีพเสริมเป็นพนักงานขายบริการมีความสัมพันธ์ต่อการหยุดใช้เพร็พ(AdjOR 14.4, 95%CI 5.3-39.0, p=<0.001) จากการศึกษาก่อนหน้าไม่มีข้อมูลของความสัมพันธ์ในรูปแบบของการวิจัยเชิงปริมาณที่รายงานความสัมพันธ์ระหว่างการประกอบอาชีพเสริมเป็นพนักงานขายบริการของหญิงข้ามเพศต่อการหยุดใช้เพร็พ แต่หากพิจารณาตามเหตุผลที่ได้จากการวิจัยจำนวน 11 รายในการศึกษานี้ที่รายงานว่าหยุดใช้เพร็พเนื่องจากเป็นช่วงที่มีการหยุดทำงาน ซึ่งในประเด็นนี้อาจจะมีความเกี่ยวข้อง จากการหยุดการประกอบอาชีพเสริมเป็นพนักงานบริการโดยข้อมูลนี้ตรงกับการศึกษาวิจัยทางคุณภาพในต่างประเทศที่มีการรายงานว่า มีการใช้เพร็พในขณะที่ทำงานเป็นพนักงานบริการ และปัจจุบันมีการหยุดทำงานเป็นพนักงานบริการจึงเป็นเหตุผลของการหยุดเพร็พ “ no longer engaging in sex work, stably housed; Quote 4” (Nieto, Brooks, Landrian, Cabral, & Fehrenbacher, 2020) ในช่วงที่มีการเก็บข้อมูลของการศึกษานี้ จากผลการศึกษานี้ สอดคล้องกับผลการวิจัยในรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพในต่างประเทศเหตุผลในการหยุดใช้เพร็พเนื่องจากพวกเขาเหล่านั้นทราบถึงพฤติกรรมเสี่ยงที่ลดลง (Nieto et al., 2020) (Haberer et al., 2015) (Whitfield, John, Rendina, Grov, & Parsons, 2018)

ลักษณะคู่นอนหรือลักษณะของคู่เพศสัมพันธ์ของหญิงข้ามเพศ

จากการศึกษานี้พบว่าหญิงข้ามเพศที่มีลักษณะคู่นอนเป็นคู่นอนประจำนั้นมีความสัมพันธ์ต่อการหยุดใช้เพร็พ (AdjOR 8.2, 95%CI 2.8-24.0, p=<0.001) ซึ่งผลการศึกษานี้มีความสอดคล้องกับการศึกษาก่อนหน้าที่พบว่ามีการหยุดเพร็พเนื่องจากพฤติกรรมความเสี่ยงที่เปลี่ยนไปหรือมีพฤติกรรมเสี่ยงที่ลดลงจากเดิม ตัวอย่างเช่น จำนวนคู่นอนในปัจจุบัน ลักษณะของคู่นอนเนื่องจากการมีคู่นอนประจำทำให้โอกาสของพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีลดลง รวมถึงการใช้ถุงยางอนามัยกับคู่นอนที่เป็นเหตุผลของการหยุดใช้เพร็พ (Nieto et al., 2020) (Whitfield et al., 2018)

ลักษณะการใช้ถุงยางอนามัย

จากการศึกษานี้พบว่าหญิงข้ามเพศที่รายงานว่าไม่ใช้ถุงยางอนามัยเลยมีความสัมพันธ์กับการหยุดใช้เพร็พ (AdjOR 14.3, 95%CI 2.2-91.2, p=0.005) จากการศึกษาก่อนหน้าพบว่าการรับรู้ว่าตนเองมีความเสี่ยงลดลง และการที่พฤติกรรมความเสี่ยงลดลงจะเป็นผลให้หยุดใช้เพร็พ (Nieto et al., 2020) ซึ่งผลการศึกษาเรื่องการใช้ถุงยางอนามัยในการศึกษานี้ไม่สอดคล้องกับการศึกษาก่อนหน้า อย่างไรก็ตามการรับรู้ความเสี่ยงของบุคคลต่อพฤติกรรมเสี่ยงของการติดเชื้อเอชไอวีที่น้อยลงหรือมีการรับรู้ว่าตนเองไม่มีความเสี่ยงอาจจะทำให้บุคคลไม่มีการป้องกันใดๆเลยแม้กระทั่งถุงยางอนามัยและเพร็พซึ่งเหตุผลที่กล่าวอ้างมานี้อาจจะเป็นเหตุและผลต่อความสัมพันธ์ของพฤติกรรมการไม่ใช้ถุงยางอนามัยและการหยุดใช้เพร็พ (Phanuphak & Phanuphak, 2018)

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

การป้องกันเอชไอวีโดยการกินเพร็พอย่างสม่ำเสมอ (PrEP continuing) ในประชากรหลักนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมากในการลดอุบัติการณ์ของการติดเชื้อเอชไอวีในประเทศไทย โดยเฉพาะในกลุ่มหญิงข้ามเพศนั้นที่ยังไม่มีการแนะนำการใช้ เพร็พเมื่อต้องการ (on demand PrEP) เหมือนประชากรชายที่มีเพศสัมพันธ์กับชายเนื่องจากปัจจัยที่มีผลกระทบจากฮอร์โมนเพื่อการข้ามเพศ ดังนั้นหากมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับปัจจัยเชิงลึกที่มีผลต่อการหยุดใช้เพร็พนั้นมีความสำคัญอย่างมากต่อการลดอุบัติการณ์ของการติดเชื้อเอชไอวีในหญิงข้ามเพศ อย่างไรก็ตามหากการเพิ่มการรับรู้ถึงความเสี่ยงต่อการติดเชื้อเอชไอวีเป็นสิ่งที่สำคัญในการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อให้ประชากรหญิงข้ามเพศสามารถลดพฤติกรรมเสี่ยงหรือรับรู้พฤติกรรมเสี่ยงที่แท้จริงเพื่อนำไปสู่การเลือกใช้วิธีการป้องกันเอชไอวีในอนาคตได้

กิตติกรรมประกาศ

ในการศึกษาครั้งนี้ขอขอบคุณคณาจารย์ คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ช่วยสนับสนุนองค์ความรู้และพัฒนารูปแบบการวิจัย ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ จากสถาบันเพื่อการวิจัยและนวัตกรรมด้านเอชไอวี (IHRI) ที่สนับสนุนองค์ความรู้ เสนอแนะแนวทางในการทำวิจัยและอนุเคราะห์สถานที่ในการเก็บข้อมูลการศึกษานี้ ขอขอบคุณองค์การเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศแห่งสหรัฐอเมริกา (USAID) ภายใต้การสนับสนุนจากแผนฉุกเฉินของประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาเพื่อบรรเทาปัญหาเอดส์ (PEPFAR) องค์การแฟมิลี่ เฮลท์ อินเตอร์เนชั่นเนล (FHI 360) ที่สนับสนุนการดำเนินการของคลินิกสุขภาพชุมชนแทนเจอรีน ภายใต้สถาบันเพื่อการวิจัยและนวัตกรรมด้านเอชไอวี (IHRI) ซึ่งเป็นสถานที่ในการเก็บข้อมูลของการศึกษานี้

เอกสารอ้างอิง

Baeten, J. M., Haberer, J. E., Liu, A. Y., & Sista, N. (2013). Pre-exposure prophylaxis for HIV prevention: Where have we been and where are we going? *Journal of acquired immune deficiency syndromes (1999), 63*(0 2), S122.

Baral, S. D., Poteat, T., Strömdahl, S., Wirtz, A. L., Guadamuz, T. E., & Beyrer, C. (2013). Worldwide burden of HIV in transgender women: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet infectious diseases, 13*(3), 214-222.

Chemnasiri, T., Netwong, T., Visarutratana, S., Varangrat, A., Li, A., Phanuphak, P., van Griensven, F. (2010). Inconsistent condom use among young men who have sex with men, male sex workers, and transgenders in Thailand. *AIDS Education & Prevention, 22*(2), 100-109.

Colby, D., Kongkabpan, M., Teeratakulpisarn, S., Teeratakulpisarn, N., Pondet, C., & Pakam, C. (2016). *Safety and efficacy of tenofovir disoproxil fumarate plus emtricitabine for HIV pre-exposure prophylaxis in Thailand.* Paper presented at the Asia Pacific conference on AIDS and co-infections.

Deutsch, M. B., Glidden, D. V., Sevelius, J., Keatley, J., McMahan, V., Guanira, J., . Grant, R. M. (2015). HIV pre-exposure prophylaxis in transgender women: a subgroup analysis of the iPrEx trial. *The lancet HIV, 2*(12), e512-e519.

Grant, R. M., Lama, J. R., Anderson, P. L., McMahan, V., Liu, A. Y., Vargas, L., . Ramirez-Cardich, M. E. (2010). Preexposure chemoprophylaxis for HIV prevention in men who have sex with men. *New England Journal of Medicine, 363*(27), 2587-2599.

Guadamuz, T. E., Wimonsate, W., Varangrat, A., Phanuphak, P., Jommaroeng, R., McNicholl, J. M., . van Griensven, F. (2011). HIV prevalence, risk behavior, hormone use and surgical history among transgender persons in Thailand. *AIDS and Behavior, 15*(3), 650-658.

Haberer, J. E., Bangsberg, D. R., Baeten, J. M., Curran, K., Koechlin, F., Amico, K. R., . Goicochea, P. (2015). Defining success with HIV pre-exposure prophylaxis: a prevention-effective adherence paradigm. *AIDS (London, England), 29*(11), 1277.

Herbst, J. H., Jacobs, E. D., Finlayson, T. J., McKleroy, V. S., Neumann, M. S., & Crepaz, N. (2008). Estimating HIV prevalence and risk behaviors of transgender persons in the United States: a systematic review. *AIDS and Behavior, 12*(1), 1-17.

Hiransuthikul, A., Janamnuaysook, R., Himmad, K., Kerr, S. J., Thammajaruk, N., Pankam, T., .Phanuphak, P. (2019). Drug-drug interactions between feminizing hormone therapy and pre-exposure prophylaxis among transgender women: the iFACT study. *Journal of the International AIDS Society, 22*(7), e25338.

J 4th, R., Amico, K., & Mayer, K. (2018). HIV preexposure prophylaxis: A review. *Jama, 319*(12), 1261-1268.

Jacobson, J., & Siraprapasiri, T. (2019). *Estimation of PrEP Targets for Key and High-Risk Populations in Thailand*, 2020-2022.

Janamnuaysook, R., Green, K. E., Seekaew, P., Vu, B. N., Van Ngo, H., Doan, H. A., . Phanuphak, N. (2021). Demedicalisation of HIV interventions to end HIV in the Asia–Pacific. *Sexual Health, 18*(1), 13-20.

Kuper, L. E., Nussbaum, R., & Mustanski, B. (2012). Exploring the diversity of gender and sexual orientation identities in an online sample of transgender individuals. *Journal of sex research, 49*(2-3), 244-254.

McCormack, S., & Dunn, D. (2015). *Pragmatic open-label randomised trial of preexposure prophylaxis: the PROUD study*. Paper presented at the Conference on retroviruses and opportunistic infections.

Melendez, R. M., & Pinto, R. (2007). 'It's really a hard life': Love, gender and HIV risk among male-to-female transgender persons. *Culture, health & sexuality, 9*(3), 233-245.

Molina, J.-M., Capitant, C., Spire, B., Pialoux, G., Cotte, L., Charreau, I., . . . Pasquet, A. (2015). On-demand preexposure prophylaxis in men at high risk for HIV-1 infection. *N Engl J Med, 373*, 2237-2246.

Nemoto, T., Operario, D., Keatley, J., Han, L., & Soma, T. (2004). HIV risk behaviors among male-to-female transgender persons of color in San Francisco. *American journal of public health, 94*(7), 1193-1199.

Network, A. P. T. (2015). Blueprint for the provision of comprehensive care for trans people and trans communities in Asia and the Pacific.

Nieto, O., Brooks, R. A., Landrian, A., Cabral, A., & Fehrenbacher, A. E. (2020). PrEP discontinuation among Latino/a and Black MSM and transgender women: A need for PrEP support services. *PLoS One, 15*(11), e0241340.

Organization, W. H. (2015). *WHO technical update on pre-exposure prophylaxis (PrEP)*.

Pawa, D., Firestone, R., Ratchasi, S., Dowling, O., Jittakoat, Y., Duke, A., & Mundy, G. (2013). Reducing HIV risk among transgender women in Thailand: a quasi-experimental evaluation of the sisters program. *PLoS One, 8*(10), e77113.

Phanuphak, N., & Phanuphak, P. (2018). Time to focus more on condomless anal sex in non-PrEP users. *The lancet HIV, 5*(8), e410-e411.

Phanuphak, N., Sungsing, T., Jantarapakde, J., Pengnonyang, S., Trachunthong, D., Mingkwanrungruang, P., . . . Panpet, P. (2018). Princess PrEP program: the first key population-led model to deliver pre-exposure prophylaxis to key populations by key populations in Thailand. *Sexual Health, 15*(6), 542-555.

Poteat, T., Wirtz, A. L., Radix, A., Borquez, A., Silva-Santisteban, A., Deutsch, M. B., . . . Operario, D. (2015). HIV risk and preventive interventions in transgender women sex workers. *The Lancet, 385*(9964), 274-286.

Poti, J. (2019). Reasons For Pre-Exposure Prophylaxis Discontinuation Among Men Who Have Sex With Men and Transgender Women At Risk for HIV Infection.

Ramautarsing, R. A., Meksena, R., Sungsing, T., Chinbunchorn, T., Sangprasert, T., Fungfoosri, O., . . . Bunainso, W. (2020). Evaluation of a pre-exposure prophylaxis programme for men who have sex with men and transgender women in Thailand: learning through the HIV prevention cascade lens. *Journal of the International AIDS Society, 23*, e25540.

Seekaew, P., Pengnonyang, S., Jantarapakde, J., Sungsing, T., Rodbumrung, P., Trachunthong, D., . . . Lingjongrat, D. (2018). Characteristics and HIV epidemiologic profiles of men who have sex with men and transgender women in key population-led test and treat cohorts in Thailand. *PLoS One, 13*(8), e0203294.

Thanprasertsuk, S., Choopanya, K., Vanichseni, S., Uneklabhtt, T., Thongcharoentt, P., & Wasitt, C. (1991). The epidemiology of HIV infection and AIDS in Thailand. *Blood, 4*, 2.

Wangroongsarb, Y., Weniger, B., Wasi, C., Traisupa, A., Kunasol, P., Rojanapithayakorn, W., & Fucharoen, S. (1985). Prevalence of HTLV-III/LAV antibody in selected populations in Thailand. *The Southeast Asian journal of tropical medicine and public health, 16*(4), 517-520.

Whitfield, T. H., John, S. A., Rendina, H. J., Grov, C., & Parsons, J. T. (2018). Why I quit pre-exposure prophylaxis (PrEP)? A mixed-method study exploring reasons for PrEP discontinuation and potential re-initiation among gay and bisexual men. *AIDS and Behavior, 22*(11), 3566-3575.

Yang, D., Chariyalertsak, C., Wongthanee, A., Kawichai, S., Yotruean, K., Saokhieo, P., . . . Chariyalertsak, S. (2013). Acceptability of pre-exposure prophylaxis among men who have sex with men and transgender women in Northern Thailand. *PLoS One, 8*(10), e76650.

Zablotska, I., Grulich, A. E., Phanuphak, N., Anand, T., Janyam, S., Poonkasetwattana, M., . . . Lo, Y. R. (2016). PrEP implementation in the Asia-Pacific region: opportunities, implementation and barriers. *Journal of the International AIDS Society, 19*, 21119.

ทำไมหนูไม่ไปโรงเรียน: เรื่องเล่าในพื้นที่ชายแดนใต้ของแรงงานข้ามชาติ

(Why Don't You Go to School: Hearsay in the Southern Border Areas of Migrant Workers)

โดย
เอเชีย ยีหลี [*] ***และ อัลญาณ์ สมุห์เสนีโต*** [†]

[*] นักศึกษาระดับชั้นปีที่ 3 หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

[†] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบค้นเรื่องราวของเด็กในพื้นที่ชายแดนใต้ที่ไม่ได้ไปโรงเรียน เก็บข้อมูลผ่านการสังเกตการณ์ระยะเวลาหนึ่ง และหลังจากนั้นได้เข้าไปสัมภาษณ์ครอบครัวของเด็กเหล่านั้น การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยผ่านเรื่องเล่าของครอบครัว โดยแม่ทำหน้าที่เล่าเรื่องราวครั้งนี้ จำนวนครอบครัวที่เล่าเรื่องมี 2 ครอบครัว ผลการศึกษาจากประเด็นคำถาม “ทำไมหนูไม่ไปโรงเรียน” พบว่า การใช้ภาษาไทยสื่อสาร และการขาดแหล่งข้อมูลที่สำคัญ รวมถึงการขาดบุคคลแนะนำ เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้แรงงานข้ามชาติและบุตรหลานของพวกเขาเข้าไม่ถึงสิทธิ เช่น การไปโรงเรียน ซึ่งครอบครัวที่ให้ข้อมูลเล่าว่า “เป็นเพราะความไม่รู้ ไม่ว่าจะไม่รู้ในกรณีใดก็ตาม รวมถึงเรื่องเอกสารทางราชการเป็นประเด็นสำคัญ” สำหรับครอบครัวแรกอาจจะเป็นเพราะความไม่รู้และการขาดข้อมูล ทำให้ลูกๆ ไม่ได้มีเอกสารแจ้งเกิด รวมถึงนำไปสู่การไม่สามารถเข้าเรียนได้ นอกจากนี้ปัญหาการคุมกำเนิดหรือการวางแผนครอบครัวยังเป็นปัญหาที่ทำให้กระทบต่อวิถีชีวิตของครอบครัวนี้ จนทำให้ไม่มีเวลาจัดการลูกให้เข้าโรงเรียน อันมีผลต่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของลูกๆ ที่อยู่ในเกณฑ์เข้าเรียน และครอบครัวที่สอง แม้ว่าจะโชคดีที่พ่อแม่เข้าถึงแหล่งข้อมูลที่ลูกได้เข้าเรียน แต่ก็เกิดปัญหาการเทียบชั้นเรียน ทำให้ต้องมาเริ่มต้นเรียนระดับต้นใหม่อีกครั้ง แม้ว่าเด็กมีอายุ 13 ปีแล้ว และจบประถมต้นในถิ่นต้นทาง (ประเทศกัมพูชา) แล้วก็ตาม

คำสำคัญ: ไม่ได้ไปโรงเรียน เรื่องเล่า ชายแดนใต้ แรงงานข้ามชาติ

Abstract

The objective of this study was to investigate the stories of children in the southern border areas who did not go to school. Collect data through observations for a period of time. After that I interviewed the families of those children. This study uses research methods through family stories. With the mother acting to tell the story this time the number of families telling stories has 2 families. The results of the study from the question, "Why don't you go to school?" found that Thai communication and the lack of important resources, including the lack of personal advice. It is a major reason why migrant workers and their children are inaccessible to such rights as attending school. In addition to having many children made them unable to manage their children to go to school. In which the family who provided information said “It is because of ignorance In any case, it is not known. Also, the issue of official documents is an important issue” . For the first family, it may be because the ignorance and lack of information prevented the children from having the birth document. Including leading to inability to attend class. In addition, birth control or family planning problems are also a problem that affects this family's lifestyle. They do not have time to manage their children to attend school. This affects the quality of life of children who are in the criteria for enrollment. For a second family, although fortunately, parents have access to the resources their children have attended. But there was a problem with comparing classes Causing having to start studying at the beginning level again Both the child is 13 years old and finished primary school in the place of origin (Cambodia).

Keywords: don’t go to school, telling stories, the southernmost, migrant workers

ทำไมหนูไม่ไปโรงเรียน: เรื่องเล่าในพื้นที่ชายแดนใต้ของแรงงานข้ามชาติ

(Why Don't You Go to School:

Hearsay in the Southern Border Areas of Migrant Workers)

บทนำ

"ทำไมหนูไม่ไปโรงเรียน" เป็นคำถามที่ผู้วิจัยพบจากการได้พบกลุ่มเด็กจำนวนหนึ่งในวัย 7-8 ขวบขึ้นไป บริเวณพื้นที่บานา ในช่วงเวลากลางวันของวันราชการ ทั้งที่ในเวลานั้นเป็นเวลาที่เด็กคนนั้นควรจะไปอยู่ในห้องเรียนนอกจากนั้นยังจะมีเด็กในวัยไล่เลี่ยกันอีก 4-5 คนหลังจากได้พูดคุยกับผู้คนในพื้นที่ทำให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าเด็กเหล่านั้นส่วนใหญ่จะมีพ่อแม่ทำงานในโรงงานแถวแพปลา จึงเข้าไปทำการพูดกับเด็กผู้หญิงคนหนึ่งว่ามาทำอะไรบริเวณนี้ เด็กผู้หญิงคนนั้นเล่าว่า ในทุกวันเขาจะมากับแม่ ซึ่งทำงานอยู่ในโรงงาน เขาจะมีเพื่อนมาเล่นด้วยกันทุกวัน แม่ของเพื่อนก็มาทำงานที่โรงงานนี้เช่นกัน เด็กเหล่านั้นไม่ได้รับการศึกษา และให้เหตุผลว่า พี่พี่น้องน้องก็ไม่ได้เล่าเรียน ครอบครัวไม่มีเงินให้เรียน พวกเด็กเหล่านั้นมีพี่น้องหลายคนลูกคนโตก็จะต้องไปทำงานรับจ้าง

เมื่อเริ่มต้นผู้วิจัยได้ลงพื้นที่โรงเรียนเมืองปัตตานีเพื่อหาคำตอบถึงสภาพปัญหาของเด็ก ที่เกิดขึ้นนั้นกับเด็กกลุ่มหนึ่งที่ไม่ได้เรียนหนังสือ ผู้วิจัยได้ลงเข้าไปสังเกตในพื้นที่บริเวณโรงเรียนพบว่าโรงเรียนแห่งนี้เป็นโรงเรียนขนาดใหญ่และเป็นโรงเรียนขยายโอกาสสำหรับเด็กที่ขาดแคลนคุณทรัพย์ทางการศึกษาโรงเรียนเมืองแห่งนี้จึงเป็นที่รองรับสำหรับเด็กทุกเชื้อชาติ ศาสนา เพื่อที่จะสามารถรับรองเด็กทุกช่วงกลุ่มอายุวัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเด็กไทย หรือ เด็กต่างชาติที่จะเข้ามาศึกษาที่นี่ในจำนวนมาก ตึกอาคารในบริเวณโรงเรียนมีจำนวนที่เพียงพอสำหรับเด็ก ลักษณะอาคารเรียนบางหลังยังคงมีลักษณะเป็นโครงสร้างไม้ที่ดูคล้ายว่าจะผุผังแล้ว และมีทั้งส่วนอาคารเรียนปูนอยู่ด้วย รวมถึงยังมี อุปกรณ์และเครื่องมือการเรียนที่เหมาะสมสำหรับเด็กในจำนวนที่มาก การดูแลสวัสดิการของเด็กนั้นก็มีพร้อมทั้งค่าอุปกรณ์การเรียน และการดูแลด้านโภชนาการอาหารครบ 5 หมู่ให้แก่เด็ก ให้เด็กได้ดื่มนมทุกวัน คุณครูมีการเอาใจใส่ในด้านการเรียนตรวจมีการถามไถ่ถึงการบ้านที่สั่งเด็กไปทุกครั้ง เมื่อถึงเวลากำหนดส่งต้องมาวางและส่งไว้ให้เรียบร้อย เป็นการบ่งบอกให้เด็กได้รับรู้ถึงการสร้างวินัยของตนเอง ในสภาพห้องเรียนเมื่อเข้าไปดูแล้วก่อนถึงเวลาเรียนเด็กจะหันมาคุยเล่น บางคนก็เอาสมุดขึ้นมาเขียน บางคนก็เดินไปเหลาดินสอที่บริเวณถังขยะหลังห้อง บางคนก็เดินไปหาเพื่อนที่โต๊ะเพื่อจะพูดคุยกันตามประสาเด็ก ส่วนเด็กบางคนก็นั่งเก้าอี้ยกสองขา บางคนก็นอนหลับ

จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการขออนุญาตดูข้อมูลสถิติจำนวนเด็กนักเรียนต่างชาติที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนเมืองปัตตานี 5 ปีย้อนหลัง ตั้งแต่ปี 2559-2563 ของนักเรียนต่างชาติที่เข้ามาศึกษาในโรงเรียนเมืองจังหวัดปัตตานี เนื่องจากอะไร เนื่องจากโรงเรียนเมืองปัตตานีมีความใกล้กับแหล่งที่อยู่ของแรงงานข้ามชาติมากที่สุดจึง และเป็นโรงเรียนเดียวในละแวกนี้ที่มีนโยบายรองรับเด็กต่างชาติเข้ามาศึกษา ผลปรากฏว่าสิ่งที่ผู้วิจัยได้เห็นจากจำนวนสถิติมีเด็กต่างชาติที่เข้ามาศึกษามีทั้งประเทศกัมพูชา ประเทศพม่า ได้เข้ามาสมัครเรียนที่นี่ในจำนวนมาก และเด็กที่เข้ามาศึกษาที่นี่ส่วนใหญ่จะเริ่มเข้าเรียนตามอายุเกณฑ์ของเด็กที่ควรเข้าเรียนแต่เด็กต่างชาติที่มาเข้าเรียนที่นี่ส่วนใหญ่จะเริ่มต้นตั้งแต่อนุบาล และสูงสุดคือชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 สอดคล้องกับข้อมูลที่พบว่า

ดังนั้นเด็กข้ามชาติที่ศึกษาในโรงเรียนแห่งนี้นอกจากเป็นเด็กในพื้นที่แล้ว เป็นเด็กที่เกิดจากแรงงานข้ามชาติที่ติดตามพ่อแม่มาจากประเทศต้นทาง (กัมพูชา และเมียนมาร์) รวมถึงประเทศปลายทางอย่างประเทศไทยด้วยเช่นกัน แต่

สถานการณ์การได้เรียนต่อของเด็กเหล่านี้มีโอกาสใกล้เคียงกัน ใครมีเครือข่ายก็มีโอกาสมากกว่าในการให้บุตรหลานได้เข้าเรียนในโรงเรียนแห่งนี้

แต่สิ่งที่ผู้วิจัยได้พบจากข้อมูลสถิติที่เด็กกลุ่มต่างชาติเหล่านี้เข้าศึกษาอยู่ในโรงเรียนเมืองจังหวัดปัตตานีข้อมูลที่ผู้วิจัยได้จากสถิติโรงเรียนเมืองปัตตานีล่าสุดตั้งแต่ปี 2560-2563 ในช่วงเวลา 4 ปีนี้มีต่างชาติที่ทั้ง กัมพูชาและพม่า ที่เข้าสมัครมีทั้งชายและหญิง ในจำนวน 4 ปีที่เด็กนักเรียนต่างชาติเข้าสมัครมีทั้งหมด 145 คน แยกออกเป็นรายปีในช่วงปี 2560 จำนวนนักเรียนกัมพูชาแยก เพศชาย18 คน เพศหญิง 15 คน และนักเรียนพม่าแยก เพศชาย 7 คน เพศหญิง 7 คน ในช่วงปี 2561 จำนวนนักเรียนกัมพูชาแยก เพศชาย13คน เพศหญิง 11 คน และนักเรียนพม่าแยก เพศชาย7คน เพศหญิง 8คน ในช่วงปี 2562 จำนวนนักเรียนกัมพูชาแยก เพศชาย11คน เพศหญิง7คน และนักเรียนพม่าแยก เพศชาย4คน เพศหญิง7คน ในช่วงปี 2563 จำนวนนักเรียนกัมพูชาแยก เพศชาย9คน เพศหญิง 13 คน และนักเรียนพม่าแยก เพศชาย4คน เพศหญิง4คน (โรงเรียนเมืองปัตตานี) จำนวนเด็กที่เกิดในไทยประมาณปีละ 15-20 คน

นอกจากนี้ยังพบข้อมูลสถิติของนักเรียนต่างชาติโรงเรียนเมืองปัตตานีที่ได้ทำการลาออกในช่วง 5 ปีย้อนหลังที่ผ่านมา นักเรียนต่างชาติได้ลาออกจากโรงเรียนเมืองปัตตานีมีตั้งแต่ปี 2560 – 2563 เพื่อติดตามผู้ปกครอง โดยนักเรียนต่างชาติที่ลาออกกลุ่มนี้ไม่ได้ระบุเชื้อชาติเอาไว้ในข้อมูลสถิติ ในช่วงปี 2560 ได้แสดงผลการลาออกว่าไม่มีนักเรียนต่างชาติที่ลาออก ในช่วงปี 2561ได้แสดงผลการลาออกว่า มีเพศชายลาออกเพื่อย้ายไปศึกษาต่อในโรงเรียนแห่งใหม่จำนวน 9คน และเป็นเพศหญิงจำนวน 3 คน ในช่วงปี 2562 ได้แสดงผลการย้ายออก (ลาออกจากโรงเรียนเดิม เพื่อไปศึกษาโรงเรียนแห่งใหม่) ว่า มีเพศชาย 2 คน และเพศหญิง 1คน ในช่วงปี 2563 ได้แสดงผลการย้ายออกว่า มีเพศชาย 7คน และเพศหญิง 7คน

หากเด็กไม่ได้เรียนหนังสือ จะส่งผลให้เด็กไม่ได้ศึกษาในระดับชั้นที่ตนเองควรจะได้เรียน ซึ่งทำให้ ล่าช้ากว่าเด็กคนอื่นในวัยเดียวกัน และอาจทำให้เด็กไม่ได้รับรู้สิทธิต่างๆ ที่ตนเองควรจะได้รับจากการศึกษา หากเด็กไปโรงเรียนเด็กจะได้รับรู้สิทธิเหล่านั้นผ่านครูผู้สอน เด็กสามารถนำความรู้ด้านสิทธิมาบอกต่อให้แก่พ่อแม่ได้รับทราบ

วัตถุประสงค์

เพื่อนำเสนอเรื่องเล่าของครอบครัวแรงงานข้ามชาติที่ลูกไม่ได้เรียนหนังสือ

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดและทฤษฎีการเคลื่อนย้ายแรงงาน

การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างประเทศ มักจะเป็นการเคลื่อนย้ายของประชากรจากประเทศที่ยากจนไปสู่ประเทศที่เจริญก้าวหน้า ทั้งทางด้านสังคม และเศรษฐกิจโดยประชากรกลุ่มที่อพยพเคลื่อนย้ายพบว่ามักจะเป็นกลุ่มที่มีทักษะในการประกอบอาชีพสูงเช่น ผู้ประกอบวิชาชีพแพทย์หรือวิศวะเป็นต้นทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวอธิบายว่าประเทศที่ด้อยพัฒนามักจะมีการลงทุนในมนุษย์เช่นการให้การศึกษาฝึกอบรมตลอดจนความก้าวหน้าในการดำรงชีวิตที่ค่อนข้างจำกัดจึงไม่ก่อให้เกิดผลดีต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศที่ด้อยการพัฒนา เท่าใดนัก

2. การย้ายถิ่นไม่ปกติ

การย้ายถิ่นระหว่างประเทศเป็นผลพวงมาจากระบบเศรษฐกิจการเมือง สังคม และวัฒนธรรมในสังคมโลก ซึ่งสามารถที่จะก่อตัวและเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเศรษฐกิจโลกสมัยใหม่ส่งผลให้กระแสของการลงทุนจาก

ต่างประเทศมีการเปลี่ยนแปลง และความต้องการแรงงานในต่างประเทศก็เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการลงทุนดังกล่าว ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการย้ายถิ่นของแรงงานภายในและระหว่างประเทศด้วย

3. ระบบโลก

การย้ายถิ่นระหว่างประเทศเป็นผลพวงมาจากระบบเศรษฐกิจการเมือง สังคม และวัฒนธรรมในสังคมโลก ซึ่งสามารถที่จะก่อตัวและเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเศรษฐกิจโลกสมัยใหม่ส่งผลให้กระแสของการลงทุนจากต่างประเทศมีการเปลี่ยนแปลง และความต้องการแรงงานในต่างประเทศก็เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการลงทุนดังกล่าว ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการย้ายถิ่นของแรงงานภายในและระหว่างประเทศด้วย

4. สิทธิการศึกษา

สิทธิการศึกษา เป็นแนวคิดที่สร้างความเท่าเทียม ให้เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ ถือเป็นเป้าหมายขั้นสูงในระดับนำมาทำซึ่งได้แปรเปลี่ยนสู่รูปธรรม ภายใต้แนวคิด หลักสิทธิมนุษยชน เพื่อเป้าหมายในการทำให้มนุษย์ทุกหมู่เหล่ามีความเท่าเทียมกัน โดยปราศจากกำแพงทางด้านเชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ ความเชื่อในการนับถือลัทธิหรือศาสนา อุดมการณ์ทางการเมือง รวมถึงไปถึงฐานะ ทางเศรษฐกิจ โดยหนึ่งในประเด็นที่สังคมโลกให้ความสำคัญในการสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นก็คือลัทธิมนุษยชนด้านการศึกษา เนื่องจากการศึกษาถือเป็นพื้นฐานในการสร้างสังคมแห่งอารยธรรม เป็นเสมือนดวงประทีปส่องสว่างนำทางผู้คนในสังคมให้เกิดปัญญา ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนในวิถีที่ถูกครรลองคลองธรรม

5.งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมของ ภัคสิริ แอนิหน (2561) ถึงปัญหาแรงงานต่างด้าว ว่ามีสาเหตุหลักจากสภาวะเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่มีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศไทยส่งผลให้เกิดความต้องการแรงงานจำนวนมาก จึงเกิดขบวนการนำพาและขบวนการค้ามนุษย์ขึ้น ประกอบกับการการดำเนินงานของภาครัฐที่มีจุดอ่อนในเรื่องการดำเนินคดี และการปราบปรามปัญหาแรงงานต่างด้าวผิดกฎหมาย ทำให้การแก้ปัญหาในภาพรวมขาดเอกภาพและประสิทธิภาพ กระทบต่อความมั่นคงของชาติและความสงบสุขเรียบร้อยของสังคม

การเข้าเมืองของแรงงานข้ามชาติมีจำนวนมากจนส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองระหว่างประเทศ โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นแรงงานข้ามชาติระดับล่างที่มาจาก ประเทศเมียนมา ลาว และกัมพูชา ปัจจุบันมีแรงงานต่างด้าวที่ได้ขึ้นทะเบียนแรงงานอย่างถูกกฎหมาย มีมากถึง 2.5 ล้านคน เป็นกลุ่มที่เข้ามาอย่างถูกกฎหมาย 1.5 ล้านคน และในขณะเดียวกันก็ยังมีแรงงานข้ามชาติกลุ่มที่ ลักลอบเข้ามาทำงานอย่างผิดกฎหมายมากกว่า 1.0 ล้านคน ไม่ว่าจะเป็นประเทศเมียนมา ลาว และกัมพูชา รวมไป ถึงเวียดนาม ทั้งนี้ จำนวนแรงงานดังกล่าวไม่ทราบจำนวนที่แน่นอน เพราะบางกรณีอาจเข้าเมืองมาผิดกฎหมาย บางกรณีอาจเข้าเมืองมาถูกต้องตามกฎหมายแต่มีการลักลอบทำงานในประเทศ หรือบางกรณีอาจประกอบอาชีพ มิชอบ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวมิได้ปรากฏอยู่ในทะเบียนแรงงานข้ามชาติอย่างชัดเจน (บุษยรัตน์ กาญจนดิษฐ์, 2558) การเพิ่มขึ้นของแรงงานต่างด้าวเกิดจากการที่ประเทศไทยต้องพึ่งพิงแรงงานต่างด้าวจำนวนมากในแต่ละปี เพราะ กำลังแรงงานไทยไม่เพียงพอทดแทนแรงงานที่จะเกษียณ และไทยมีนโยบายที่จะเปลี่ยนโครงสร้างภาคแรงงานให้มี ทักษะยิ่งขึ้น ประกอบกับคนไทยไม่นิยมทำงานหนักและสกปรกในภาคธุรกิจ นอกจากนี้แรงงานต่างด้าวยังมี ค่าแรงถูก และนายจ้างไม่ต้องดูแลและรับผิดชอบในเรื่องสวัสดิการแรงงานมากนัก ทำให้มีการไหลเข้ามาของ แรงงานต่างด้าวเพิ่มขึ้น รัฐบาลจึงต้องหันมาให้ความสำคัญกับปัญหาแรงงานต่างด้าวและยอมรับว่า ปัญหาแรงงานต่างด้าวเป็นปัญหาสำคัญของชาติ และเป็นเรื่องที่รัฐบาลพยายามดำเนินการแก้ไขมาโดยตลอด แต่ไม่สามารถดำเนินการได้

สำหรับผลงานของรัฐบาลที่ผ่านมาคือ ขยายโอกาสทางด้านศึกษา 4 ด้าน ดังนี้ คือ

1) โอกาสเข้าถึงทรัพยากร สิ่งอำนวยความสะดวก เพื่อให้ได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียม เนื่องจากความเป็นเลิศมักจะกระจุกตัวอยู่ในเมือง แต่นักเรียนส่วนใหญ่ของประเทศอยู่ในชนบท มีฐานะยากจน จึงได้จัดทำโครงการต่างๆ เพื่อสนับสนุนและส่งเสริม เช่น โครงการ One Tablet PC per Child โดยจะจัดหาคอมพิวเตอร์แท็บเล็ตให้กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ในภาคเรียนแรก ปีการศึกษา 2555 และมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2555 ซึ่งขณะนี้ได้อยู่ระหว่างการทำสัญญาจัดซื้อ และนำหลักสูตรมาใส่ในคอมพิวเตอร์แท็บเล็ต

2) โอกาสเข้าถึงแหล่งทุน เพื่อที่นักเรียนและผู้ปกครองจะได้คลายความกังวลในเรื่องทุนการศึกษา ซึ่งรัฐบาลได้เตรียมจัดทำโครงการต่างๆ เช่น โครงการเงินทุนการศึกษาที่ผูกกับรายได้ในอนาคต (กรอ.) โดยเปลี่ยนจากคำว่าเงินกู้ยืมเป็นทุนการศึกษา นอกจากนี้ ยังมีทุนการศึกษานักเรียนไทยไปเรียนต่างประเทศ ตามโครงการ 1 อำเภอ 1 ทุน และกองทุนตั้งตัวได้ เป็นต้น

3) โอกาสในการเพิ่มพูนและฝึกฝนทักษะ นักเรียนทุกคนสามารถเติบโตได้ในโลกที่เป็นจริง การเรียนรู้บนการทำกิจกรรม (Activity-Based Learning) ซึ่งรัฐบาลเตรียมจัดทำโครงการต่างๆ เช่น โครงการอัจฉริยะสร้างได้ เพื่อให้นักเรียนได้ค้นหาความถนัดของตนเองในทุกๆ สาขา

4) โอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยจะส่งเสริมการศึกษานอกระบบ โดยใช้ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ แกลเลอรี่ ศูนย์วัฒนธรรมต่างๆ เช่น ดำเนินการตามโครงการอินเทอร์เน็ตตำบล และหมู่บ้าน ในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนค้นหาความถนัดของตนเอง เรียนรู้ได้ทุกที่ ทุกเวลา รวมทั้งให้ประชาชนที่ไม่จบ ม.6 สามารถเทียบประสบการณ์และการเรียนรู้จนจบ ม.6 ได้ภายใน 8 เดือน

แรงงานต่างชาติที่เข้ามาทำงานในไทยต้องการให้บุตรหลานได้เข้าถึงทรัพยากร เพื่อให้ได้รับการศึกษาที่เท่าเทียมเด็กไทยคนอื่นๆ และต้องการให้บุตรหลานได้เข้าเรียนในโรงเรียนดี มีคุณภาพ เพื่อที่จะได้ฝึกวิชาความรู้ไปใช้ในอนาคตต่อไปและสามารถนำความรู้ไปต่อยอดได้และยิ่งไปกว่านั้นด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนสามารถใช้ชีวิตในทุกพื้นที่ เนื่องด้วยความสะดวกและคล่องตัวมากขึ้นในการเดินทางและการติดต่อสื่อสาร หรืออื่น ๆ ทำให้เกิดการย้ายถิ่นในสัดส่วนที่สูงขึ้น ดังที่จะอธิบายถึงดังนี้

การย้ายถิ่นฐานตามครอบครัว

เด็กกลุ่มนี้ต้องอพยพตามครอบครัว เริ่มต้นของเด็กต่างชาติเหล่านี้อยู่กับครอบครัวตั้งแต่แรกอาจจะบอกเล่าได้ว่าเด็กต่างชาติที่เกิดในประเทศไทยจะมีสูติบัตรภาษาไทยสามารถเข้าถึงสิทธิการศึกษาได้ง่าย แต่หากเด็กเกิดในต่างประเทศแต่อพยพมาอาศัยในประเทศไทย เด็กจะมีเอกสารต่างๆ ที่ไม่ใช่ภาษาไทย เมื่อพ่อแม่ของเด็กเป็นกลุ่มแรงงานต่างชาติที่ต้องเข้ามาทำงานที่นี่จึงเป็นผลที่ทำให้เด็กได้เข้ารับการศึกษาต่อที่ประเทศไทยสาเหตุที่พ่อแม่ของเด็กกลุ่มเหล่านี้ต้องการให้ลูกเรียนเพราะพ่อแม่ทำงาน อาทิ เช่น อาชีพก่อสร้าง อาชีพประมง อาชีพรับจ้างในโรงงาน อาชีพแม่บ้าน ซึ่งอาชีพที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ปกครองจำเป็นต้องส่งลูกเข้าโรงเรียน ถ้าไม่ได้เข้าเรียนก็จะไม่มีใครเลี้ยงดูแลเด็กเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม ผู้ปกครอง/ พ่อแม่มีความปรารถนาจะให้บุตรหลานได้เรียนหนังสือเพื่อได้รับความรู้และได้เจอสังคมที่กว้างขึ้น ไม่อยากให้เด็กมองอยู่แค่เพียงมุมเดียวแต่อยากให้เด็กเจอโลกที่กว้างขึ้น ไม่อยากให้นั่งหมกหมุ่นหรือเล่นอยู่แต่ในบ้านเพียงเท่านั้นเพราะอาจจะเกิดปัญหาต่อตัวเด็กได้ การที่ผู้ปกครองทิ้งเด็กเล่นอยู่ในบ้านคนเดียวเขาก็จะไม่มีเพื่อนพูดคุยกลายเป็นว่าจะทำให้เด็กกลัวเมื่อเจอผู้คนและไม่กล้าที่จะพูดคุย

ความปรารถนาอีกประการที่สองที่พ่อแม่ต้องการให้เด็กเรียนเพื่อที่จะทำให้น้องได้ฝึกพูดภาษาไทยเพราะเป็นภาษาที่ต้องใช้เมื่อเราต้องไปอยู่ในสังคมที่กว้างขึ้นก็อยากจะให้ลูกใช้ภาษาไทยเป็น และสิ่งสำคัญต้องการให้ลูกเรียนจบในชั้นที่สูงขึ้น สิ่งที่บอกกล่าวนี้เป็นความต้องการจากผู้ปกครองที่ต้องการให้ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนเมืองปัตตานี แต่กลุ่มอาชีพที่ผู้ปกครองแรงงานต่างชาตินั้นการทำงานประกอบอาชีพจะมีทั้งเกณฑ์และข้อปฏิบัติ

1) ต้องมี visa (ต่อ 2ปีครั้ง)

2) ต้องใบอนุญาตประกอบอาชีพ(สามารถเปลี่ยนอาชีพได้ 2 ครั้งในการทำงาน 1 ปี) ถ้าเกินอายุ 55 ปีก็ไม่สามารถต่อใบอนุญาติประกอบอาชีพได้แล้ว เพราะ หมดอายุในการทำงานเพราะกลุ่มการทำงานที่กลุ่มผู้ประกอบการรับต้องการเด็กวัยหนุ่มสาว เงินรายวันค่าจ้างในประเทศไทยค่าเงินสูงกว่าบ้านพวกเขา จึงทำให้กลุ่มแรงงานต่างชาติตัดสินใจอพยพเอาคนในครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานในประเทศในจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ การย้ายมาตั้งถิ่นฐานก็มักจะเชิญชวนญาติพี่น้องให้มาด้วย

ปัญหาหลักที่ทำให้เด็กต้องย้ายถิ่นฐานตามครอบครัวก็เพราะจากสาเหตุการเลิกจ้างงาน ว่าด้วยเรื่องนายจ้างที่ทำสัญญาตกลงกับต่างชาติว่าจะมีการจำกัดจำนวนปีที่ว่าจ้าง หากหมดสัญญาก็จะไม่มีงาน ทำให้บางครอบครัวอพยพกลับถิ่นฐาน ต้องอพยพไปพร้อมครอบครัว ปัญหารองต่อมากลุ่มแรงงานต่างชาติที่มาปักหลักอยู่ที่นี่ จนกระทั่งอายุ 50 ปี ผู้ประกอบการส่วนใหญ่จะไม่ต่ออายุการทำงานให้ ผู้ประกอบการต้องจ้างงานแรงงาน ช่วงอายุที่แข็งแรงสามารถทำงานหนักได้ กลุ่มแรงงานอายุ 50 การทำงานจะไม่มีประสิทธิภาพ ช้าไม่ว่องไว ปัจจัยเหล่านี้เป็นเหตุให้เด็กต้องย้ายกลับตามครอบครัวถาวร

ซึ่งอาจสรุปได้ว่า การเข้าถึงสิทธิต่างๆ ของผู้ที่ถือสัญชาติไทย หรือกำเนิดในประเทศไทยจะค่อนข้างง่ายกว่าผู้ที่กำเนิดและอพยพมาจากถิ่นต้นทาง (กัมพูชา พม่า) เนื่องจากผู้ที่กำเนิดในประเทศมีเอกสารที่เป็นภาษาไทย หากย้ายถิ่นก็อาจส่งผลต่อการเข้าศึกษาของเด็กตามมาอีก

การย้ายถิ่นฐานไปและย้ายถิ่นฐานกลับมาเรียนต่อ

การย้ายถิ่นกลับไปแล้วและได้กลับมาใหม่ กลุ่มแรงงานต่างชาติเหล่านี้ที่มีลูกและได้อพยพลูกมาที่เมืองไทยด้วยสาเหตุที่ว่าเขาและสามีมาทำงานประมงในไทยตามระยะเวลาที่นายจ้างเป็นคนกำหนดจ้างงาน บางครอบครัวแรงงานต่างชาติก็เข้ามาทำงานก่อสั่งตามระยะเวลที่ตกลงกับนายจ้าง และบางครอบครัวเมียก็ไปทำงานคัดปลาจ้าง ไปทำงานสาวโรงงานปลากระป๋องเพราะด้วยหลายสถาการณ์บางครอบครัวก็เลี้ยงดูแลกันไม่ทัน จึงทำให้หลายๆ ครอบครัวต้องหอบหิ้วลูกเมียมาอยู่ด้วยกันกลายเป็นว่าทำให้ลูกต้องย้ายสถานศึกษาที่ตนเรียนอยู่เดิมแล้วต้องข้ามมาสมัครเรียนที่ประเทศเพื่อนบ้านใหม่ดูจากครอบครัวแรงงานต่างชาติส่วนใหญ่มักจะพาลูกเข้ามาสมัครเรียนเพื่อ ไม่ให้ลูกอยู่บ้านคนเดียวเพราะพ่อและแม่ต้องไปทำงานไม่มีเวลาดูแล แต่ทางโรงเรียนจะมีหน้าที่ช่วยดูแลเด็กแทนครอบครัว เมื่อพูดถึงการย้ายถิ่นไปและย้ายถิ่นกลับมาเรียนต่อของเด็กนั้น พ่อแม่ที่เป็นต่างชาติของเด็กกลุ่มนี้พอเริ่มทำงานก็จะเอาลูกมาเรียนแต่เมื่อพ่อและแม่เด็กหมดสัญญาและอยู่ในช่วงที่เด็กเรียนขึ้นตามระดับในช่วงนั้นเด็กอาจจะเรียนอยู่ป.3 และกำลังจะสอบข้ามชั้นไป ป.4 แต่จะเป็นปัญหาสำหรับกลุ่มเด็กเหล่านี้ตรงที่ เมื่อย้ายกลับไปกลับมาโดยที่เรียนยังไม่ครบตามเกณฑ์ทางโรงเรียนไม่สามารถออกใบจบให้ได้ ไม่ย้ายไปแต่ละประเทศทางโรงเรียนจึงให้เรียน ป.1 ใหม่ แม้เด็กอายุเกินเกณฑ์แล้วก็ตาม เมื่อได้ข้อมูลข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยจึงสืบค้นข้อมูลของเด็กกลุ่มที่ผู้วิจัยเจอในบริเวณแถวบานา ทำให้ทราบข้อมูลถึงมูลนิธิ

รักษ์ไทย จังหวัดปัตตานี ที่มีการช่วยเหลือและดำเนินงานเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติ และทำให้ผู้วิจัยได้ไปสืบค้นเรื่องราวของเด็กในพื้นที่ชายแดนใต้ที่ไม่ได้ไปโรงเรียน

กระบวนการที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้เด็กกลุ่มนี้ได้รับสิทธิ เพราะหากเป็นเด็กที่เกิดที่ประเทศไทยจะได้รับสิทธิ ซึ่งพ่อแม่คือแรงงานข้ามชาติส่วนใหญ่มักไม่ทราบ สิทธิการศึกษาขั้นพื้นฐานของเด็กต่างชาติ ในทางกฎหมายแล้ว ประเทศไทยรับรองสิทธิขั้นพื้นฐานให้เด็กที่ไม่ได้มีสัญชาติไทยรวมถึงไม่มีหลักฐานการแสดงตน สามารถเข้าเรียนในสถานศึกษาของไทยได้ ตามมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 5 ก.ค. 2548 ที่ขยายโอกาสทางการศึกษาแก่บุคคลที่ไม่มีหลักฐานทางทะเบียนราษฎรหรือไม่มีสัญชาติไทย ซึ่งเดิมจำกัดไว้ให้เฉพาะบางกลุ่ม จากข้อมูลของสำนักงานปลัดกระทรวงกระทรวงศึกษาธิการ (2552) ระบุว่า ภาครัฐ โดยกระทรวงศึกษาธิการ

ภาครัฐ โดยกระทรวงศึกษาธิการให้สิทธิทางการศึกษาเท่าเทียมกับเด็กไทยทุกประการ ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้าอุปกรณ์การเรียน ทุนการศึกษา การรักษาพยาบาล อาหารกลางวันหัวละ 20 บาทต่อวัน นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบล และองค์การบริหารส่วนจังหวัด ได้ส่งงบประมาณในการซื้อเสื้อผ้าอุปกรณ์การเรียน และจัดจ้างครูผู้สอนให้แก่โรงเรียน 3.2

ภาคเอกชน เครือข่ายองค์กรด้านประชากรข้ามชาติ (ECCSD) ให้การคุ้มครองและสนับสนุนการศึกษาของบุตรหลานแรงงานข้ามชาติ

ข้อมูลที่ใช้ศึกษา

บันทึกภาคสนามที่ได้จากการสังเกตและลงภาคสนาม รวมถึงเอกสารสถิติแรงงานข้ามชาติ และการเข้าเรียนของเด็กในโรงเรียนเมืองปัตตานี

ระเบียบการวิเคราะห์ศึกษา

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสังเกตและใช้วิธีวิจัยแบบเล่าเรื่อง (oral version of personal experience) การวิจัยดังกล่าวเป็นการวิจัยที่ใช้ประสบการณ์เรื่องเล่าของครอบครัว ซึ่งผู้เล่าเรื่องและแปลภาษาให้คือ พี่เกียร์ ซึ่งเป็นครอบครัวเด็กกลุ่มหนึ่งที่ผู้วิจัยพบและสังเกตในช่วงเวลา 4-5 เดือนที่ผ่านมา (ธันวาคม 2563-เมษายน 2564) ที่ไม่ได้ไปโรงเรียนและเดินเตร็ดเตร่ในพื้นที่ชุมชนยูโย แถวบานา จังหวัดปัตตานี ในช่วงเวลาราชการ (8 โมงเช้าถึงสามโมงเย็น) ในทุก ๆ วัน สำหรับการบันทึกข้อมูลในครั้งนี้มี 2 ครอบครัว การเก็บรวบรวมข้อมูลชีวิตและความเป็นอยู่โดยการบันทึกภาคสนามสัปดาห์ละ 1 ครั้ง ในวันอังคารเช้า รวมทั้งสิ้น 16 ครั้ง รวมเป็นเวลา 4 เดือน แต่ละครั้งใช้เวลาในการสังเกตร่วมกับการสัมภาษณ์ราว 3-4 ชั่วโมง ต่อครั้งที่ลงบันทึกข้อมูล ทั้งนี้เป็นการสัมภาษณ์และเป็นการพูดคุยสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลด้วย และในการลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์เชิงลึกถึงการไม่ไปศึกษาของเด็กกลุ่มนี้ รวมไปถึงสภาพปัญหาของการไม่ไปศึกษาที่โรงเรียนของเด็กกลุ่มนั้นว่ามาจากเหตุปัจจัยใด การศึกษาครั้งนี้มีเกณฑ์คัดเข้าคือ ครอบครัวของเด็กที่ไม่ไปโรงเรียนที่ผู้วิจัยได้พบมาระยะเวลาหนึ่งแล้ว ทั้งนี้เมื่อเข้าไปสังเกตการณ์มาระยะหนึ่งพบว่า กลุ่มเด็กดังกล่าวเป็นลูกของแรงงานข้ามชาติ ดังนั้นเป็นความกังวลใจของผู้วิจัยที่มีต่อการสืบค้นข้อมูล ผู้วิจัยจึงเดินทางไปที่หน่วยงานมูลนิธิรักษ์ไทย จังหวัดปัตตานีเพื่อสอบถามถึงกรณีดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยได้เจอกับแรงงานข้ามชาติที่ผันตัวเองมาทำงานเป็นเจ้าหน้าที่มูลนิธิรักษ์ไทย เนื่องจากมูลนิธิฯ ดังกล่าวมีภารกิจดูแลแรงงานประมงทำให้ชักชวนแรงงานข้าม

ชาติคนนี้ ซึ่งผู้วิจัยเรียกว่า พี่ธาน เป็นชาวกัมพูชาได้แนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักภรรยาของเขา ซึ่งเป็นชาวกัมพูชาด้วยเช่นกัน คือ พี่เกียร์ซึ่งได้ทำหน้าที่แปลภาษาในการลงพื้นที่ครั้งนี้

ดังนั้นนอกจากครอบครัวที่ผู้วิจัยพบว่า เป็นลูกของแรงงานข้ามชาติที่ไม่ได้เรียนหนังสือ 1 ครอบครัวที่จะเล่าเรื่องราวให้ฟังแล้ว ครอบครัวพี่เกียร์กับพี่ธานเป็นครอบครัวแรงงานข้ามชาติเช่นกัน แต่ลูกของพวกเขาได้ไปเรียน จึงทำให้ผู้วิจัยไปสืบค้นข้อมูลจากครอบครัวพวกเขาด้วยเช่นกัน

ผลการศึกษา

ถิ่นกำเนิด-พื้นที่ต้นทางของครอบครัวที่ให้ข้อมูล

ข้อมูลจากภาคสนามพบว่า ครอบครัวแรกที่สัมภาษณ์เป็นครอบครัวของเด็กที่ไม่ได้ไปโรงเรียนที่ผู้วิจัย พบว่าบริเวณสะพานปลา แถวบานา จังหวัดปัตตานี ซึ่งเป็นที่ตั้งโรงงานปลากระป๋อง โรงงานคัดปลา และโรงงานปลาป่น ในโรงงานดังกล่าวมีลูกจ้างเป็นแรงงานข้ามชาติมากกว่าร้อยละ 80 พวกเขาเล่าให้ฟังว่า “เรามาจากกัมพูชา เราอยู่ในปัตตานีได้สิบกว่าปีแล้ว” นี่คือคำพูดของแม่ของเด็ก ๆ เหล่านี้เล่าให้เราฟังผ่านการแปลภาษาจากพี่เกียร์ซึ่งเป็นคนกัมพูชาด้วย ผู้วิจัยรู้จักพี่เกียร์และพี่ธาน สองสามีภรรยากัมพูชาในมูลนิธิรักษ์ไทย จังหวัดปัตตานี และในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลครอบครัวแรกครั้งนี้ผู้วิจัยได้ข้อมูลผ่านพี่เกียร์ที่แปลภาษาให้ฟัง เนื่องจากแม่ในครอบครัวแรกไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ แต่สามารถฟังภาษาไทยได้พอเข้าใจ ในครอบครัวนี้มีลูก 3 คนที่ไม่ได้ไปโรงเรียน ซึ่ง 1 ใน 3 คนนี้เป็นเด็กที่ผู้วิจัยเจอให้สนามวิจัย คือ แถวบานา จังหวัดปัตตานีที่เดินเตร็ดเตร่กับกลุ่มเด็กหลากหลายวัยตั้งแต่ 5 ขวบขึ้นไปจนถึงอายุราว ๆ 13 ปี และครอบครัวในการวิจัยครั้งนี้อีกครอบครัวหนึ่งคือ ครอบครัวพี่เกียร์และพี่ธาน ซึ่งมาจากกัมพูชาอยู่ในปัตตานีเป็นระยะเวลานานกว่าสิบกว่าปีเช่นกัน

มาอยู่ปัตตานีได้อย่างไร และจะอยู่ถึงเมื่อไหร่

การเดินทางมาอยู่ปัตตานี ครอบครัวแรกเล่าให้ฟังว่า “โดยเริ่มแรกที่มาเมืองไทยได้รับคำชวนจากน้าที่มาทำงานอยู่ก่อนแล้ว สามีเป็นคนแรกของครอบครัวที่มา หลังจากนั้นอีกประมาณ 5 ปีตนได้ตามมา สำหรับลูกชายที่เรียนอยู่ที่กัมพูชาอาศัยอยู่กับยาย ซึ่งแม่จะโทรกลับไปหาลูกชายทุกวัน และเมื่อก่อนจะกลับบ้านทุกปีแต่ตอนนี้ติดโควิดและรายได้ของสามีไม่ดีเหมือนแต่ก่อน ออกเรือได้บ้างไม่ได้บ้าง 3 ปีแล้วที่ไม่ได้กลับบ้านที่กัมพูชา แต่รู้แค่ว่าในอนาคตบั้นปลายชีวิตจะกลับไปปักหลักอยู่ที่ประเทศกัมพูชา แต่แค่ยังไม่รู้ว่าเมื่อไหร่”

ครอบครัวแรก: ทำไมหนูไม่ไปโรงเรียน

ครอบครัวแรก ผู้วิจัยขอเรียกว่า ครอบครัวน้องเอ (นามสมมุติ) แม่ของน้องเอเป็นผู้เล่าเรื่องในครั้งนี้ให้ฟังว่า “ตนเองและสามีเคลื่อนย้ายข้ามแดนมาอยู่ในจังหวัดปัตตานีตามคำชวนของญาติและเพื่อนฝูงที่ได้เดินทางมาก่อนหน้านี้แล้ว โดยบอกว่าที่นี่อยู่ดี กินดี มีรายได้ต่อเนื่อง พวกเราเดินทางมาจากกัมพูชาจนถึงโรงเกลือ และให้เพื่อนจัดหารถตู้มารับที่แถวโรงเกลือ จังหวัดสระแก้ว ในการเดินทางครั้งนั้นมีสามีมาคนเดียวก่อน หลังจากนั้นอีก 5 ปี แม่ก็ตามมา โดยฝากลูกคนโตให้ญาติช่วยดูแล พอมาอยู่ในปัตตานีก็มีลูกคนที่สอง สาม สี่ตาม ตอนนี้ลูกโตอายุ 12 ขวบ เรียนอยู่ที่กัมพูชา คนที่สองเป็นเด็กผู้หญิงอายุ 9 ขวบ คือ น้องเอที่ผู้วิจัยเจอแถวบานา โรงงานแพปลา คนที่สามเป็นผู้หญิงอีกเช่นกันอายุ 8 ขวบ และคนสุดท้องเป็นเด็กผู้หญิงอายุ 1 ปี 2 เดือน และตอนนี้แม่กำลังตั้งท้องลูกคนที่ห้าอยู่มีอายุครรภ์ 2 เดือน ส่วนคนที่สองคลอดในปัตตานีและไม่ได้เรียนหนังสือ ลูกคนที่สามก็ไม่ได้เรียนหนังสือเช่นกัน โดยในครอบครัวมีพ่อที่ทำอาชีพออกเรือประมง มีรายได้ประมาณ 12,000 บาท เมื่อก่อนแม่ทำงานคัดปลามีรายได้ประมาณ 200-300 บาทต่อวัน และได้หยุดทำงานเนื่องจากตั้งครรภ์บ่อย และตอนนี้ตัวแม่เองไม่ได้ทำงาน มีหน้าที่หลักคือเลี้ยงลูกเพียงอย่างเดียว แม่เล่าให้ฟังว่าที่

ตนไม่ได้ให้ลูกเข้าเรียนเพราะเขาไม่รู้ ยิ่งตอนนี้แม่ก็ไม่สะดวกที่จะไปส่งลูกที่โรงเรียนเพราะมีลูกเล็กและกำลังตั้งครรภ์ และที่บ้านมีรายได้ไม่เพียงพอมีจักรยานเพียงคันเดียวที่สามารถไปไหนมาไหนได้

ก่อนหน้านี้พวกเราอยู่อีกละแวกหนึ่ง เพิ่งย้ายมาอยู่ที่นี่เพราะเพื่อนแนะนำมาให้มาอยู่ที่นี่แถวสะพานปลา มีราคาถูก ทำให้รู้จักพี่เกียร์และได้รับการช่วยเหลือจากพี่เกียร์มาระยะหนึ่งแล้ว ตอนนี้พี่เกียร์ได้แนะนำให้พาลูกคนที่สองและคนที่สามเข้าเรียน แต่ลูก ๆ ของเราไม่มีเอกสารแจ้งเกิด ทำให้เรากังวลใจที่จะพาไปโรงเรียน ถ้าไปก็ต้องมีเอกสารยุ่งยาก ตอนนี้ก็ไม่สะดวกเพราะต้องเลี้ยงลูกเล็ก แล้วเด็กทั้งสองคนพูดภาษาไทยได้นิดหน่อยทำให้ไม่กล้าไปโรงเรียน การพูดภาษาไทยได้นั่น แม่เล่าว่า อาจจะเพราะเด็ก ๆ ไปเล่นกับเพื่อนที่ได้ไปโรงเรียน และเพื่อนบ้านที่เล่นด้วยมักจะพูดภาษาไทยกับเขา เขาก็จดจำคำเหล่านั้นมาใช้ แม่บอกว่าลูกสนใจในภาษาไทยมาก ในขณะที่เด็กอยู่บ้านและไม่ได้ไปโรงเรียนแม่ก็จะเปิด ก.ไก่-ฮ.นกฮูก ในยูทูป (YouTube) ให้ลูกดู กิจกรรมของเด็กในทุกวันก็จะมีแค่การเล่นกับพี่น้องกับดู YouTube ผู้วิจัยได้ถามถึงแผนการปักหลักถิ่นฐานในอนาคต แม่ได้บอกว่าเค้าไม่ได้วางแผนไว้แต่จะอยู่ที่นี่ไปเรื่อยๆ เพราะที่บ้านไม่มีงานให้ทำกลับไปก็ไม่รู้จะทำอะไร

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า เมื่อพูดคุยกันแม่ก็ดูมีท่าทีที่จะให้ลูกเข้าเรียน โดยบอกว่า “ถ้ายังไงก็จะพาลูกไปเรียน” แต่ในขณะเดียวกันก็กังวลว่าจะจัดการไม่ทัน ทั้งนี้พี่เกียร์แนะนำว่าอาจจะฝากลูกไปกับเพื่อนบ้านในตอนเช้า นอกจากสิ่งหนึ่งที่แม่เล่าว่า “ได้รับคำแนะนำจากพี่เกียร์คือการวางแผนการมีลูก ว่าหากไม่พร้อมที่จะดูแลหรือมีค่าใช้จ่ายที่มากควรคุมกำเนิดไม่ควรปล่อยให้ตัวเองท้อง เพราะจะมีปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายตามมาทีหลัง” ซึ่งแม่เล่าต่อไปว่า “ไม่รู้จักการอบรมเรื่องพวกนี้เลย” ผู้วิจัยเลยถามต่อไปว่า แม่มีเอกสารรับรองการทำงานในประเทศไทยหรือไม่ ซึ่งแม่บอกว่า “มี แต่ก็ไม่เคยรู้อะไรเลย สามีทำงานตลอด ตัวเองก็ไม่รู้จักใคร เวลาเจ็บป่วย เวลาคลอด ต้องรอสามีหรือญาติพาไป ลำพังตัวเองไม่สามารถจัดการอะไรได้” นอกจากนี้เขาเล่าว่า “ไม่เคยได้รับการเข้าอบรมเกี่ยวกับสุขภาพเลยเพราะเขาไม่มีเวลา” เมื่อผู้วิจัยสังเกตลูก ๆ ของเขาพบว่า เด็กทั้งสองดูขี้อาย เล่นเงียบ ๆ ไม่กล้าที่จะพูด แต่กับแม่เขาจะพูดมากเป็นพิเศษ เด็กทั้งสองเล่นด้วยกันโดยไม่ทะเลาะกันเลย เขาจะช่วยกันเลี้ยงนกเสียด้วยซ้ำ สักพักลูกคนสุดท้องก็ร้องหิวนม แม่ก็เปิดเต้าให้ลูกดูดนม ท้ายสุดผู้วิจัยได้ขอตัวกลับและกล่าวขอบคุณพวกเขาและพี่เกียร์ที่ช่วยเหลือในวันนี้

ครอบครัวที่สอง: ทำไมหนูได้ไปโรงเรียน

ครอบครัวที่สองที่เล่าเรื่องให้ฟังครอบครัวนี้คือ ครอบครัวพี่เกียร์กับพี่ธาน โดยพี่เกียร์เป็นผู้เล่าเรื่อง พี่เกียร์เล่าว่า “ครอบครัวเรามีกันอยู่กันสามคนในไทยโดยมี พ่อแม่ และลูก แต่มีลูกทั้งหมด 2 คน คนโตเป็นผู้ชายอายุ 23 ปี อยู่ที่ประเทศกัมพูชาแต่งงานมีลูกแล้ว 1 คน ส่วนคนเล็กเป็นผู้หญิงอายุ 13 ปี เพิ่งมาอาศัยอยู่ที่นี่กับพ่อแม่ และเข้าเรียน ป.1 แต่ก่อนหน้านี้น้องอาศัยอยู่ที่กัมพูชาและเรียนที่กัมพูชาอยู่ชั้น ป.6 จากนั้นพี่เกียร์ได้ย้ายลูกสาวคนเล็กมาเรียนที่ปัตตานี โดยให้เข้าโรงเรียนเมืองปัตตานี ทางโรงเรียนได้ให้น้องเรียนโดยเริ่มจากชั้น ป.1 ใหม่ แม้ในความเป็นจริงน้องต้องอยู่ ม.1 แล้ว ก่อนที่น้องจะมาเรียนที่นี่ พี่เกียร์เล่าว่า คุณครูที่กัมพูชาไม่อยากให้น้องมา เพราะ รู้ว่าหากมาที่นี่จะต้องเริ่มจากหนึ่งใหม่ แต่หากน้องอยู่ที่กัมพูชาต่อ พี่ชายไม่ว่างที่จะเลี้ยงดูน้อง ในระหว่างที่ผู้วิจัยสนทนากับแม่ของน้องหรือคือพี่เกียร์นั้น พี่เกียร์ได้หยิบรูปของลูกชายคนโตและรูปน้องมาให้ดู ก่อนเล่าต่อว่า “ที่น้องได้มาเรียนในไทย ที่โรงเรียนเมืองปัตตานี ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับประถม เป็นเพราะพี่เกียร์มีเพื่อนที่อาศัยอยู่ในชุมชนยูโยด้วยกัน เป็นคนแนะนำและช่วยพี่เกียร์จัดการเรื่องเอกสารในการเข้าเรียน ซึ่งตอนนั้นพี่เกียร์เองก็ยอมรับว่าตนเองก็ไม่ค่อยรู้เรื่องเท่าไหร่ เพราะอ่านภาษาไทยไม่ออก แม้ว่าพี่เกียร์จะเคยอยู่ที่นี่มาแล้ว 17 ปี แต่ก็ไม่เคยต้องติดต่อหน่วยงานราชการใด ๆ เลย โดยเฉพาะโรงเรียน”

สำหรับการเรียนที่นี่น้องซึ่งเป็นลูกสาวพี่เกียร์เล่าให้ฟังว่า “สามารถเข้ากับเพื่อน ๆ ได้ดี แม้เราจะอายุเยอะกว่าเพื่อนถึง 6 ปี เราก็ไม่อาย และด้วยความที่อายุเยอะทำให้เรียนรู้ได้เร็วกว่าเพื่อน เพื่อน ๆ มักจะให้สอนการบ้าน และเพื่อน

เรียกตนเองว่า พี่ลิลลี่" ทุกวันนี้ไปโรงเรียน แม่ก็จะไปส่งก่อน และกลับบ้าน แต่ถ้าแม่มีงานหรือโรงงานเรียกแม่ไป เมื่อแม่ไปส่งแล้วก็จะไปคัดปลา ส่วนพ่อเมื่อก่อนออกเรือประมง แต่ช่วงนี้ไม่ค่อยมีปลาทำให้บางวันไม่มีงาน ทุกวันนี้พ่อเลยไปทำงานที่มูลนิธิฯ และในบางวันแม่จึงทำขนมไปฝากขายบนเรือประมง โดยลงทุน 500 บาท และให้กับคนขาย 500 บาท แต่แม่ก็มีกำไรอยู่ที่ 500 บาทเช่นกัน และจะทำไปฝากเรือหลายลำ จึงทำให้รายได้ส่วนใหญ่ในช่วงนี้มาจากการขายขนม

หลังจากน้องลิลลี่เล่าข้อมูลให้ฟัง พี่เกียร์เลยเสริมเล่าเรื่องตัวเองว่า "ตอนนี้อายุ 43 ปีก็จริง แต่ก็ยังมีงานจ้างเป็นงานจ้างรายวัน ส่วนพ่อ ถ้าได้ออกเรือก็จะมีรายได้ แต่ถ้าไปทำงานมูลนิธิฯ ก็มีรายได้ด้วย และส่งกลับกัมพูชาทุกเดือน เพราะยังมีคนทางโน้นรอเราอยู่ ปกติเราจะจะกลับบ้านทุกปี ปีละ 1-2 ครั้ง และจะเดินทางผ่านทางโรงเกลือ จ.สระแก้ว เพราะจะได้ไปซื้อของฝากกลับบ้าน จากนั้นจะมีรถตู้ที่มีคนกัมพูชาทำงานอยู่ที่สระแก้วมารับไปส่งที่กัมพูชา แต่ตอนนี้ติดโควิดจึงทำให้ไม่ได้กลับบ้านเลย ตนและครอบครัวคิดถึงบ้านมากและจะโทรกลับไปหาที่บ้านทุกวัน ทุกวันนี้อยากกลับบ้านมาก แต่ที่บ้านไม่มีงานให้ทำเลยจำเป็นต้องทำงานที่นี่ ตอนนี้ก็ตั้งใจให้น้องลิลลี่เรียนที่เมืองไทยตามความต้องการของน้องที่อยากเรียนให้จบสูงที่สุด ด้วยความที่ตอนนี้น้องมาอยู่ที่ไทยน้องคุ้นเคยกับที่นี่แล้ว น้องรู้สึกว่าตัวเองชอบที่นี่และอยากอยู่ที่นี่ แม่เลยวางแผนที่จะอยู่ที่นี่จนกว่าน้องจะเรียนจบ แต่ในอนาคตยังไม่มีแผนว่าจะเปลี่ยนงาน ไม่รู้จะไปทำอะไรเหมือนกัน เพราะเริ่มแรกที่มาทำงานที่นี่ พ่อของน้องได้มาทำงานก่อน จากนั้นพี่เกียร์จึงย้ายตามมา และตั้งท้องที่นี่แต่กลับไปคลอดที่กัมพูชา เริ่มแรกที่มาก็มาปักหลักอยู่ที่นาเกลือ ในจังหวัดปัตตานี เลยไม่เคยย้ายไปไหนเพราะในละแวกนี้มีญาติ ๆ อาศัยอยู่ และแม่ไม่เคยเปลี่ยนงานเลยทำงานคัดปลามาตลอด เพราะหากเปลี่ยนงานต้องทำใบอนุญาตทำงานใหม่ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายอยู่ที่ประมาณ 20,000 บาท และคนที่สามารถทำได้ต้องอายุไม่เกิน 55 ปี ส่วนสิทธิ์ในการรักษาพยาบาลตอนนี้ตนมีสิทธิ์บัตรประกันสุขภาพ 30 บาท"

ในช่วงท้ายน้องลิลลี่เล่าเสริมว่า อยากเลื่อนชั้น ป.4 ไวไว เพราะมีหลายคนที่มาดูถูกน้องว่าอายุเยอะแล้วทำไมยังต้องเรียนอยู่ ป.1 ซึ่งคุณครูที่โรงเรียนบอกว่าจะไปบอกผอ.ให้มีการสอบเลื่อนชั้นได้สูงสุดตามเกณฑ์ ป.3 ซึ่งน้องบอกว่า "รอคอยเวลานั้นแต่ก็ไม่ยังไม่ได้สอบซักที คุณครูที่โรงเรียนก็ทำเฉย จนตอนนี้น้องกำลังจะสอบในอาทิตย์หน้าเพื่อขึ้นชั้น ป.2 และน้องก็ยังไม่ได้สอบเทียบ น้องรู้สึกว่ามันเสียเวลามากที่น้องต้องมาเรียนใหม่อย่างน้อย ถ้าให้น้องได้เรียนอยู่ ป.4 ก็ดีกว่าต้องมาเรียนป.1 ใหม่"

อภิปรายและสรุป

ข้อค้นพบสอดคล้อง/ขัดแย้งกับวรรณกรรมอย่างไร

จากการได้ลงพื้นที่จากโจทย์การวิจัยว่า "ทำไมหนูไม่ไปโรงเรียน" สิ่งที่ผู้วิจัยเจอในสนาม คือ ปัญหาการใช้ภาษาไทยสื่อสารและการเข้าถึงข้อมูลด้านต่าง ๆ ของแรงงานข้ามชาติ ทั้งเรื่องสิทธิพยาบาล และการเข้าเรียน โดยเฉพาะในเรื่องการไปโรงเรียน หรือสิทธิการเข้าเรียนของบุตรหลานของแรงงานข้ามชาติ อาจจะดูเหมือนเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับเราเลย แต่แท้ที่จริงแล้ว การไม่ไปโรงเรียนของเด็กเหล่านี้ อาจจะนำไปสู่เหตุการณ์อื่น ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในการกระทำความผิด อันเกิดจากการมีเวลาว่าง และไม่ได้รับการศึกษา เช่น ในแง่อาชญากรรม การลักขโมย การติดยาเสพติด การข่มขืน เป็นต้น ดังนั้นการไม่ไปโรงเรียนจึงเป็นเรื่องสำคัญ แม้ว่า เด็กเหล่านั้นจะไม่ใช่เด็กไทยก็ตาม

ผลการศึกษาถึงการไม่ได้ไปโรงเรียนของเด็ก ๆ ในวัย 7 ปีขึ้นไป เกิดจากประเด็นการเข้าถึงการศึกษาของครอบครัวที่ให้ข้อมูลพบว่า เป็นเพราะความไม่รู้ ไม่ว่าจะไม่รู้ในกรณีใดก็ตาม รวมถึงเรื่องเอกสารทางราชการเป็นประเด็นสำคัญ สำหรับครอบครัวแรกอาจจะเป็นเพราะความไม่รู้และการขาดข้อมูล ทำให้ลูก ๆ ไม่ได้มีเอกสารแจ้งเกิด รวมถึงนำไปสู่การไม่สามารถเข้าเรียนได้ นอกจากนี้ปัญหาการคุมกำเนิดหรือการวางแผนครอบครัวยังเป็นปัญหาที่ทำให้กระทบ

ต่อวิถีชีวิตของครอบครัวนี้ รวมถึงคุณภาพชีวิตของลูก ๆ ที่อยู่ในเกณฑ์เข้าเรียน หากเด็ก ๆ ได้เข้าเรียนนอกจากจะมีความรู้เพื่อประกอบอาชีพในอนาคตแล้ว พวกเขายังได้รับอาหารกลางวันที่ทางโรงเรียนจัดการ ซึ่งอาจจะมีโภชนาการดีกว่าครอบครัวตนเอง ซึ่งไม่รู้ว่าบางวันมีอาหารอะไรบ้าง และสารอาหารที่ได้รับมีโภชนาการเพียงพอหรือไม่ และยิ่งแม่ผู้เล่าเรื่องราวให้เราฟังว่า เขาไม่มีเวลาจัดการหรือดูแลลูก ปัญหาต่อมาที่ผู้วิจัยกังวลใจก็คือ เด็ก ๆ เป็นผู้หญิง และหากพ่อแม่เลี้ยงแบบปล่อยปละละเลย อาจจะก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับสิทธิทางเพศบางประการที่บุคคลภายนอกเข้ามากระทำได้ สำหรับครอบครัวที่สอง แม้ว่าจะโชคดีที่พ่อแม่เข้าถึงแหล่งข้อมูลที่ลูกได้เข้าเรียน แต่ก็เกิดปัญหาการเทียบชั้นเรียน เด็กไม่สามารถเทียบชั้นเรียนได้ ทำให้เสียเวลากลับมาเริ่มต้นเรียนระดับต้นใหม่อีกครั้ง ในส่วนนี้เอกสารในต่างประเทศบางประเทศไม่ได้มีการเทียบเคียงให้ ปลายทางและประเทศต้นทางควรมีแนวทางและนโยบายชัดเจนต่อการเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติ เช่น นโยบายการจัดการศึกษาแก่เด็กต่างชาติ

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยคิดว่า การเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติ แม้จะเปิดโอกาสในแรงงานข้ามชาติมาทำงานในประเทศไทยได้ แต่หลายๆ อย่างก็กระทบกับวิถีชีวิตของพวกเขาและบุตรหลาน โดยเฉพาะเรื่องสุขภาพ การรักษาพยาบาลและการศึกษา ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ปัญหามาจากเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในปัจจุบันทำให้ต้องมีการโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อหาปัจจัยทางการเงินที่ดีกว่าเดิม แต่อดีตและปัจจุบันสัดส่วนของเด็กที่ได้เรียนและไม่ได้เรียน จากเดิมเด็กที่มีโอกาสได้เรียนในโรงเรียนมีน้อยแต่ปัจจุบันเด็กมีโอกาสที่จะได้เรียนในโรงเรียนเหมือนเด็กไทยทั่วไป ยิ่งมีเรื่องเอก สารที่ครบถ้วนเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว ทำให้เกิดปัญหาและความยุ่งยากอื่น ๆ ตามมา สำหรับเรื่องภาษาไทย อาจจะเป็นปัญหาสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่มีต่อครอบครัวผู้ให้ข้อมูลในครั้งนี้สอดคล้องกับ โลกาภิวัฒน์ ในยุคนี้ผู้คนสามารถเชื่อมโยงข้อมูลความเคลื่อนไหวต่างๆ ผ่านเครือข่ายออนไลน์ได้

ปัญหาหนึ่งที่ผู้วิจัยไม่คาดคิดว่าจะกระทบต่อการเข้าเรียนของเด็ก ๆ แรงงานข้ามชาติคือ ปัญหาด้านอนามัยเจริญพันธุ์ของแม่ แม่ที่ไม่มีความรู้ในการควบคุมการกำเนิดและวางแผนการมีบุตร ทำให้มีลูกหัวปีท้ายปีไม่มีเวลาที่จะดูแลบุตรและค่าใช้จ่ายในบ้านไม่เพียงพอ แม้ว่าทางมูลนิธิรักษ์ไทยได้จัดให้มีการอบรมสตรีในเรื่องนี้ แต่ยังมีแม่หลายคนที่ไม่ได้อบรมและไม่ได้รับรู้ เพราะไม่มีเวลามากพอที่จะไปอบรมต้องดูแลลูกอยู่ที่บ้าน และท้ายสุดคือ ความเพิกเฉยของรัฐต่อการเข้ามาทำงานของแรงงานข้ามชาติ ทำให้แรงงานข้ามชาติขาดความรู้เรื่องสิทธิที่ควรจะได้รับของแรงงานข้ามชาติที่เข้ามาทำงานในประเทศไทย ชาวต่างชาติที่เข้ามาทำงานในเมืองไทยแทบจะไม่มีสิทธิ์มีเสียงอะไรเลยทำให้บางครั้งถูกละเลยและทำเหมือนเขาไม่มีตัวตนไม่มีการช่วยเหลือหรือเยียวยา เมื่อเกิดความผิดพลาดหรือปัญหาใด ๆ ขึ้นในชีวิตและครอบครัวที่ผ่านมาในด้านอนามัยเจริญพันธุ์ ประเทศปลายทางควรจัดการอบรมเพื่อให้มีการวางแผนการคลอดบุตรได้ อีกทั้งยังเป็นลู่ทางให้เข้าถึงการได้รับบริการด้านสาธารณสุข

จากปัญหาดังกล่าวข้างต้นในการศึกษาครั้งนี้พบว่า การมีเครือข่ายช่วยเหลือการย้ายถิ่น (เครือญาติที่เข้ามาอยู่ก่อน หน่วยงานราชการ และเอกชน การเข้าถึงอนามัยเจริญพันธุ์ ปัญหาสุขภาพต่างๆ) เป็นสิ่งสำคัญสำหรับการศึกษาครั้งนี้

ข้อเสนอแนะ

1.การเดินทางเข้ามาในพื้นที่ จะต้องเข้าในช่องทางที่ถูกกฎหมาย จะต้องมีการขอวีซ่า โดยต่างด้าว ต้องให้นายจ้าง หรือสถานประกอบการ จัดเตรียมและส่งสัญญาจ้างพร้อมเอกสารการดำเนินธุรกิจของสถานประกอบการ นำไปยื่นต่อสถานทูตไทย ในการพิจารณาออกวีซ่า เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว จึงสามารถเดินทางเข้ามาในพื้นที่ได้อย่างถูกกฎหมาย

2. การไม่ได้รับสิทธิการศึกษา พ่อแม่จะต้องจัดหาเอกสารหรือหากเอกสารเป็นภาษาพม่า หรือ กัมพูชา จะต้องใช้หน่วยงานหรือผู้รู้ภาษาช่วยแปล หรืออาจจะเข้ารับการอบรมเกี่ยวข้องกับสิทธิของตนเองตามที่หน่วยงานรัฐและเอกชนจัดขึ้น เพื่อให้เข้าใจและเข้าถึงสิทธิ

จากการเข้าไปในโรงเรียนเมืองปัตตานี พบว่า ทางโรงเรียนมีนโยบาย ช่วยเหลือเด็กต่างชาติที่เข้ามาเรียน แต่เอกสารที่ผู้ครองพาเด็กมาสมัครควรจะมีให้ครบถ้วนเพื่อที่จะเป็นผลดีต่อตัวเด็กในการได้รับเอกสาร การประเมินผลตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน (ปพ.1) เพื่อที่สามารถนำไปต่อในสถานที่อื่นได้เมื่อเด็กต้องย้ายถิ่นข้ามชาติตามผู้ปกครอง ดังนั้นควรมีนโยบายดังกล่าวเพื่อเป็นผลประโยชน์แก่เด็กในทางการศึกษา ทางโรงเรียนควรดำเนินการตามนโยบาย การช่วยเหลือ ดูแลบุตรหลานแรงงานต่างชาติ เพื่อให้เด็กได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียม

นอกจากนี้การจัดการการศึกษาสำหรับผู้ย้ายถิ่นที่เป็นเด็กควรมีข้อตกลงในการรับรองคุณภาพทางการศึกษาสำหรับเด็กที่เคยเรียนมาแล้วในถิ่นต้นทาง เพื่อให้สามารถเทียบโอนได้ เงื่อนไขดังกล่าวอาจจะเป็นข้อตกลงร่วมระหว่างประเทศปลายทางและประเทศต้นทาง อีกทั้งควรรับรองคุณภาพการศึกษาให้กับศูนย์การเรียนรู้สำหรับเยาวชนพลัดถิ่นเพื่อให้เด็กสามารถรับการศึกษาต่อภายหลังการศึกษาในระดับประถมศึกษาในประเทศไทยหรือประเทศต้นทาง

สำหรับในการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรที่จะติดตามเด็กที่ใช้เป็นกรณีตัวอย่างให้มากกว่านี้ไม่ควรติดตามเด็กแค่หนึ่ง 1-3 คน แต่ควรติดตามอย่างน้อย 6 คนขึ้นไป เพราะ จะทำให้ได้ข้อมูลที่หลากหลายและหาข้อสรุปได้หลากหลายมากยิ่งขึ้น จากการลงพื้นที่จะเห็นได้ว่ามีการติดตามเด็กแต่ 3 คน อาจทำให้ได้ข้อมูลที่น้อยและไม่มีความหลากหลายมากพอ

เอกสารอ้างอิง

ประณีต อินทรประสิทธิ์. (2553). *คุณภาพชีวิตการทำงานของข้าราชการกรมบัญชีกลางในส่วนกลาง (สารนิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต)*. มหาวิทยาลัยศรีปทุม, กรุงเทพมหานคร

พัฒนาคุณภาพชีวิตปฐมวัยยั่งยืน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.(2560). *การพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กปฐมวัย ทิศทางที่ยั่งยืนของประเทศ*. สืบค้นเมื่อ 8 มีนาคม 2564, จาก https://www.thaihealth.or.th/Content/37087-พัฒนาคุณภาพชีวิตปฐมวัยยั่งยืน.html

ภัคสิริ แอนิหน. (2561). แรงงานต่างด้าว : การบริหารและการจัดการในประเทศไทย. ปัตตานี : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.). กระทรวงศึกษาธิการ (2555). *หารือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการศึกษา* . สืบค้นเมื่อ 9 มีนาคม 2564, จาก https://www.sanook.com/campus/949744/

สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงการศึกษาธิการ. (2552). *คู่มือและแนวทางปฏิบัติสำหรับการจัดการศึกษา แก่บุคคลที่ไม่มีหลักฐานทะเบียนราษฎรหรือไม่มีสัญชาติไทย*. กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่ง ประเทศไทย จำกัด.

ผู้ให้ข้อมูล

แม่ของน้องเอ (สัมภาษณ์ในเดือนกุมภาพันธ์ 2564)

พี่เกียร์ พี่ธาน และน้องลิลลี่ (สัมภาษณ์เดือนมกราคม-มีนาคม 2564)

การจัดการเรียนรู้ของศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยจังหวัดอุบลราชธานี ตามมาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ[1]

(The Learning Management of Child Development Center According to The National Standard for Early Childhood Care, Development and Education Thailand)

โดย
วัฒนชัย ขวาลำธาร*, เกวลิน งามพิริยกร* และ นิลภา จิระรัตนวรรณะ*

[1] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาระบบและกลไกเพื่อสุขภาวะเด็กปฐมวัยในพื้นที่ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

* มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

การเรียนเรียนรู้ ถือเป็นส่วนสำคัญสำหรับพัฒนาการของเด็กปฐมวัย ให้เติบโตขึ้นอย่างมีคุณภาพ ซึ่งครูหรือผู้ดูแลมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัยอย่างมาก ผ่านกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่หลากหลายและเหมาะสม ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาการจัดการเรียนรู้ของครูหรือครูผู้ดูแลเด็กศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยตามมาตรฐานสถานพัฒนาปฐมวัยแห่งชาติ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ มีหน่วยในการวิเคราะห์ระดับบุคคลและองค์กร เก็บข้อมูลด้วยแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างครูและผู้ดูแลเด็ก จำนวน 129 ราย จากศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในจังหวัดอุบลราชธานี และใช้สถิติอย่างง่ายในการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน

ผลการวิจัยพบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัยวัยส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรี ร้อยละ 66.7 โดยร้อยละ 70.7 ของครูทั้งหมดมีวุฒิการศึกษาปฐมวัยหรือวุฒิที่เกี่ยวข้อง (ศึกษาศาสตร์หรือครุศาสตร์) และครูหรือผู้ดูแลเด็กเกือบครึ่งหนึ่งของทั้งหมด มีประสบการณ์ทำงานในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กไม่เกิน 10 ปี เป็นที่น่าสังเกตว่าครูหรือผู้ดูแลส่วนใหญ่มีการรับรู้ทักษะการบริหารจัดการสมอง (Executive Function) ในระดับปานกลาง ร้อยละ 74.0 โดยเฉพาะทักษะปฏิบัติสูงที่สุด ถึงร้อยละ 80.3 นอกจากนี้ยังพบว่าครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัยทั้งหมดมีการใช้ทุนในระดับปานกลาง ร้อยละ 59.3 โดยเฉพาะการใช้ทุนสัญลักษณ์สูงที่สุด ร้อยละ 83.4 สำหรับด้านการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัย พบว่าครูหรือผู้ดูแลเด็กเกือบ 2 ใน 3 สามารถจัดการเรียนรู้ได้ในระดับสูง ร้อยละ 55.1

คำสำคัญ: การจัดการเรียนรู้ เด็กปฐมวัย ศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัย

Abstract

Learning is an essential part of early childhood development which allows early children growing up with quality. Which teachers/caregivers greatly influence children's learning with a diverse and appropriate learning arrangements. This paper examines the learning management of child development center according to the national standard for early childhood care, development and education Thailand. Quantitative research methodology was implemented in the study at individual level and organizational level. Data collection was carried out by questionnaire with 129 teachers/caregivers from the child development centers in Ubon Ratchathani Province. Descriptive statistics were applied to analyze quantitative data.

Results indicated that most of teachers/caregivers obtained a bachelor's degree (66.7 percent), and 70.7 percent of them held academic title in early childhood education or related fields (education), and almost half of teachers/caregivers had been working in child development centers less than 10 years. Furthermore, most of teachers/caregivers had been perception of executive functions (EF) in medium level (74.0 percent), and they had been the capital utilization including economic capital, social capital, cultural capital, and symbolic capital in medium level (59.3 percent). Additionally, most of teachers/caregivers had been the learning management in high level (55.1 percent).

***Keywords**: Learning Management, Childhood, Child Development Center*

การจัดการเรียนรู้ของศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยจังหวัดอุบลราชธานี ตามมาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ[1]

(The Learning Management of Child Development Center According to The National Standard for Early Childhood Care, Development and Education Thailand)

บทนำ

องค์การสหประชาชาติ ได้ศึกษาการเจริญพันธุ์ของประชากรโลกในช่วงที่ผ่านพา พบข้อมูลที่น่าตกใจว่า ประชากรทั่วโลก ราว 9.7 พันล้านคนจะเพิ่มขึ้นสู่ระดับสูงสุดในอีก 44 ปี ข้างหน้าเท่านั้น ก่อนที่จะลดจำนวนลงอย่างต่อเนื่อง เหลือเพียงราว 900 ล้านคนภายในปี พ.ศ. 2643 หรืออีก 80 ปีข้างหน้า ทำให้ทั่วโลกเหลือประชากรเพียงประมาณ 8.8 พันล้านคน (United Nations, 2020) โดยเฉพาะในภูมิภาคยุโรป และเอเชียตะวันออกที่ประชากรจะลดลงเกือบครึ่งหนึ่ง เป็นผลมาจากอัตราการเกิดที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง ประเทศไทยถือเป็นอีกหนึ่งประเทศที่ได้รับผลกระทบจากอัตราการเกิดที่ลดลงของประชากร จากผลสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2562) พบว่า อัตราการเกิดของคนไทยปี 2562 มีอัตราการเกิดที่น่าเป็นห่วง เนื่องจากมีอัตราเกิดลดลงอย่างต่อเนื่องกว่าปีที่ผ่านมา ทำให้หลายหน่วยงานภายในประเทศเริ่มให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตและการดูแลเด็กตั้งแต่ปฐมวัยมากยิ่งขึ้น เพื่อให้เติบโตอย่างมีพัฒนาการที่สมวัย โดยจากข้อมูลการศึกษาสถานการณ์เด็กปฐมวัยระดับพื้นที่ ในปี 2560 – 2561 กลุ่มเป้าหมายตั้งแต่การตั้งครรภ์จนถึงอายุ 6 ปี ในพื้นที่ จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า ครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว ร้อยละ 14 มีหญิงตั้งครรภ์อายุต่ำกว่า 20 ปี ร้อยละ 45.7 มีเด็กแรกเกิดน้ำหนักต่ำกว่า 2,500 กรัม ร้อยละ 7.4 เด็กไม่ได้รับการประเมินพัฒนาการ/ไม่มีข้อมูล ร้อยละ 9.8 เด็กมีฟันผุ ร้อยละ 11.9 ไม่มีการใช้สื่อนิทานในครอบครัว ร้อยละ 24.5 (นิลภา จิระรัตนวรรณะ สุคนธ์ วรรธนะอมร และจารุวรรณ ไผ่ตระกูล, 2563) สะท้อนถึงความจำเป็นของการพัฒนาเด็กปฐมวัยที่ยังไม่เป็นไปตามเกณฑ์คุณภาพกระทรวงสาธารณสุข และมาตรฐานสถานศึกษาพัฒนาเด็กปฐมวัย ของพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี

เด็กปฐมวัยนับเป็นวัยทองของการพัฒนาการเรียนรู้ที่ได้รับความสนใจอย่างมากในแวดวงวิชาการ โดยเฉพาะในช่วงปฐมวัยซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน และเป็นช่วงวัยที่พัฒนาการด้านสมองและการเรียนรู้เป็นไปอย่างรวดเร็วที่สุดในชีวิต ประเทศไทยจึงให้ความสำคัญการขับเคลื่อนจากทุกภาคส่วนในพื้นที่ ให้เชื่อมโยงอย่างเป็นระบบพร้อมทั้งมีกลไกหนุนเสริมจากหลายองค์กรตั้งแต่ระดับครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยบริการสุขภาพในพื้นที่ ร่วมสร้างและพัฒนาแนวทางการดูแลเด็กปฐมวัย ตั้งแต่มารดาตั้งครรภ์ ระยะคลอด หลังคลอด วัยทารก และระยะก่อนวัยเรียนแบบไร้รอยต่อ เมื่อเด็กเข้าสู่ระบบการศึกษาโดยมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ศพด.) เป็นแหล่งการเรียนรู้แรกที่ทำหน้าที่เสริมสร้างพัฒนาการและการเรียนรู้ที่สมวัย ซึ่งครูหรือผู้ดูแลเด็กเป็นผู้บุคคลที่ใกล้ชิดต่อการสร้างการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัย (สาวิตรี อภัยโส และ ศุภกร ศรเพชร, 2561) นอกจากนี้จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าทักษะการจัดการบริหารสมอง (Executive Function) ได้แก่ ทักษะพื้นฐาน ทักษะการควบคุมตนเอง และทักษะการปฏิบัติ เป็นปัจจัยสำคัญที่ครูนำมาใช้ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดูแลและจัดประสบการณ์เรียนรู้สำหรับเด็กปฐมวัย (ภาณุศักร หงษ์ทอง สุวพร เซ็มเฮง และ พรชุลี ลังกา, 2561) บทความนี้จึงมุ่งศึกษาการจัดการเรียนรู้ของครูหรือครูผู้ดูแลเด็กศูนย์พัฒนาเด็ก

[1] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาระบบและกลไกเพื่อสุขภาวะเด็กปฐมวัยในพื้นที่ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปฐมวัยตามมาตรฐานสถานพัฒนาปฐมวัยแห่งชาติ พ.ศ.2562 โดยเฉพาะการดูแลด้านการบริหารจัดการและด้านการจัดประสบการณ์เรียนรู้ ตามมาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ เพื่อนำมาสู่การสร้างแนวทางการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมในศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยในจังหวัดอุบลราชธานี และยังเป็นแนวทางในการนำเสนอข้อมูลที่สำคัญต่อกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อนำไปสู่การพัฒนานโยบายที่เกี่ยวข้องกับการดูแลเด็กปฐมวัย

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาการจัดการเรียนรู้ของครูหรือครูผู้ดูแลเด็กศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยตามมาตรฐานสถานพัฒนาปฐมวัยแห่งชาติ

การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ ที่เกี่ยวข้อง

ทางโครงการได้นำแนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยา (Ecological theory) (Bronfenbrenner, 1992) มาใช้ในการศึกษาสถานการณ์เด็กปฐมวัย ในระดับครัวเรือน เพื่ออธิบายสถานการณ์การดูแลเด็กปฐมวัยตั้งแต่ในครรภ์จนถึงอายุ 6 ปี ที่มีการเชื่อมโยงและส่งต่อเด็กในครัวเรือนและสถานศึกษาในระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด เพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบการพัฒนาคุณภาพเด็กปฐมวัยให้สอดคล้องกับบริบทในแต่ละพื้นที่ ดังนี้

1. ระดับท้องถิ่น มีระบบและกลไกที่เกี่ยวข้อง คือ ครัวเรือนและสถานศึกษาที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการดูแลเด็ก ซึ่งหากมีการทำงานที่เชื่อมโยงและส่งต่อข้อมูลจะทำให้เด็กในท้องถิ่นได้รับการดูแลอย่างมีคุณภาพ ซึ่งจากการศึกษาที่ผ่านมาทางโครงการฯ ได้วิเคราะห์องค์ประกอบที่สำคัญในการดูแลเด็กปฐมวัยในระดับท้องถิ่น ดังนี้

1) ครัวเรือนและชุมชน เป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับเด็ก โดยมีผู้ปกครอง ครู/ผู้ดูแลเด็ก อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล (รพ.สต.) เป็นกลไกขับเคลื่อนที่สำคัญ โดยมีระบบสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คนในชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำศาสนา ศูนย์พัฒนาครอบครัว อาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (อพม.) หน่วยงานวิชาการโครงการเสริมสร้างศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสุขภาวะเด็กปฐมวัย (COACT) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

2) สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย เป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับเด็กโดยมีครู/ผู้ดูแลเด็ก ผู้ปกครอง และเจ้าหน้าที่รพ.สต. เป็นกลไกขับเคลื่อนที่สำคัญ โดยมีระบบสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คนในชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำศาสนา อสม. หน่วยงานวิชาการโครงการเสริมสร้างศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสุขภาวะเด็กปฐมวัย (COACT) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

2. ระดับอำเภอ เป็นระบบที่เกี่ยวข้องกับเด็กโดยมีเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เครือข่ายโรงเรียนภาคเอกชน ภาคประชาสังคม คณะกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตระดับอำเภอ(พชอ.) เป็นกลไกขับเคลื่อนที่สำคัญ โดยมีระบบสนับสนุนจาก คณะอนุกรรมการปฐมวัยจังหวัด กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงกลาโหม กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงแรงงาน กระทรวงยุติธรรม กรมพัฒนาชุมชน องค์กรสงเคราะห์ทหารผ่านศึก องค์กรต่างประเทศ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร หน่วยงานวิชาการโครงการเสริมสร้างศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสุขภาวะเด็กปฐมวัย (COACT) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งเป็นระบบที่เชื่อมโยงข้อมูลในระดับท้องถิ่น เพื่อพัฒนาข้อเสนอนโยบายสาธารณะในระดับอำเภอที่สอดคล้องกับบริบทและสามารถกำหนดเป้าหมายและยุทธศาสตร์ ในการพัฒนาเด็กปฐมวัยในแต่ละอำเภอ

การเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรของศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ศพด.) จะช่วยยกระดับคุณภาพและมาตรฐานของ ศพด. ให้มีการดูแลเด็กปฐมวัยได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด เพื่อให้สามารถศึกษาข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ รวมถึงข้อมูลทุนและศักยภาพของตำบล และเกิดการนำใช้ข้อมูลเพื่อพัฒนา ศพด. สู่การเป็นศูนย์เรียนรู้หรือ ศพด. ต้นแบบ เกิดการทำงานที่เชื่อมกันภายในตำบลและเครือข่ายกับหน่วยงานภายนอกที่จะช่วยเสริมสร้างศักยภาพชุมชนท้องถิ่นในการดูแลเด็กปฐมวัย โดยการเสริมสร้างศักยภาพครู/ผู้ดูแลเด็กรวมทั้งฝ่ายบริหารในการดำเนินการโดยเริ่มจากการพัฒนาแบบก้าวกระโดดด้วยกระบวนการ Benchmarking ศพด. ที่เป็นศูนย์เรียนรู้ และจะนำแนวคิด แนวทางที่ได้มาออกแบบการพัฒนาภายใต้ทุนและศักยภาพที่ตนเองมี เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ยั่งยืน พร้อมในการยกระดับเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชนและยกระดับศักยภาพของศพด.ให้ได้ตามมาตรฐาน

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) มีพื้นที่วิจัยคือจังหวัดอุบลราชธานีเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่การพัฒนาเด็กปฐมวัยยังไม่เป็นไปตามเกณฑ์คุณภาพกระทรวงสาธารณสุข และมาตรฐานสถานศึกษาพัฒนาเด็กปฐมวัย โดยใช้หน่วยในการวิเคราะห์ระดับปัจเจกบุคคล คือ ครูหรือผู้ดูแลเด็กในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ศพด.) ที่มีระยะเวลาในทำงานตั้งแต่ 1 ปี ขึ้นไป โดยใช้สูตรการคำนวณหาขนาดตัวอย่าง ของ John T. Roscoe (1975) ทำให้ได้ขนาดตัวอย่างเท่ากับ 129 คน จากนั้นใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน (Multi-stage Sampling) โดยทำการสุ่มจากลำดับชั้นที่ใหญ่ก่อน คือ ระดับจังหวัด จากนั้นสุ่มหน่วยที่มีลำดับใหญ่รองลงไปทีละชั้น ๆ จนถึงกลุ่มตัวอย่างในชั้นที่ต้องการ ตั้งแต่ระดับอำเภอลงไปถึงระดับตำบลในจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อให้ได้จำนวนครู/ผู้ดูแลเด็ก ในศพด. จำนวน 129 คน

การเก็บข้อมูลใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล ซึ่งพัฒนาขึ้นจากข้อค้นพบจากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี การทบทวนเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้แบบสอบถามมี 4 ส่วนได้แก่ (1) ปัจจัยด้านคุณลักษณะของครูหรือผู้ดูแลเด็ก (2) ปัจจัยด้านการรับรู้ทักษะการบริหารจัดการสมอง (3) ปัจจัยด้านทุน และ (4) การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัย โดยโครงการวิจัยเรื่องนี้ได้ผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมในมนุษย์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เลขที่ SWUEC 002/2563E การวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่นของแบบสัมภาษณ์ ด้วยค่า Cronbach's Alpha Coefficient โดยใช้ Cronbach's Method และเมื่อคำนวณจากแบบสัมภาษณ์ทั้งฉบับ พบว่า แบบสัมภาษณ์มีค่า 0.840 ถือเป็นค่าที่สามารถยอมรับได้ ในส่วนของการวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์ตัวแปรเดียว (Univariate Analysis) ในการวิเคราะห์นี้เป็นการวิเคราะห์เพื่อแสดงการกระจายของข้อมูล และอธิบายคุณลักษณะทั่วไปของครู หรือผู้ดูแลเด็ก ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โดยใช้สถิติพรรณนา ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่ามัธยฐาน ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่าสูงสุด และค่าต่ำสุด

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอครอบคลุม 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) ปัจจัยด้านคุณลักษณะของครูหรือผู้ดูแลเด็ก (2) ปัจจัยการรับรู้ด้านทักษะการบริหารจัดการสมอง (Executive Function) (3) ปัจจัยด้านการใช้ทุน(Capital) และ (4) การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัย มีรายละเอียดดังนี้

1) ปัจจัยด้านลักษณะของครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัย

ผลการวิจัยพบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัยเกือบทั้งหมดเป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 98.4 ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรี ร้อยละ 66.7 และระดับปริญญาโทหรือสูงกว่า ร้อยละ 27.6 โดยครูหรือผู้ดูแลทั้งหมดกว่าร้อยละ 70.7 มีวุฒิการศึกษาปฐมวัยหรือวุฒิที่เกี่ยวข้อง (ศึกษาศาสตร์หรือครุศาสตร์) และครูหรือผู้ดูแลทั้งหมดกว่าร้อยละ 81.6 มีบุตรแล้ว เมื่อพิจารณาด้านการทำงาน พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กเกือบครึ่งหนึ่ง มีประสบการณ์ทำงานในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ศพด.) ไม่เกิน 10 ปี เป็นที่น่าสังเกตว่า มีครูหรือผู้ดูแลเด็กร้อยละ 12.1 ที่มีประสบการณ์ทำงานตั้งแต่ 21 ปีขึ้นไป และมีประสบการณ์ทำงานมากที่สุดเท่ากับ 29 ปี เป็นที่น่าสังเกตว่า ครูหรือผู้ดูแลทั้งหมดกว่าร้อยละ 52.9 ยังไม่มีตำแหน่ง เพราะยังไม่ได้บรรจุ รองลงมาคือครูที่มีตำแหน่งวิชาการ ร้อยละ 40.6 และมีตำแหน่งเป็นครูผู้ช่วย ร้อยละ 6.5 สอดคล้องกับงานที่ผ่านมาที่สะท้อนให้เห็นว่า คุณลักษณะของครูหรือผู้ดูแลมีผลต่อพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของเด็กปฐมวัย (Mustafa et al, 2019) เพราะคุณลักษณะที่แตกต่างกันของครูหรือผู้ดูแล จะทำให้เกิดการบริหารจัดการ การสร้างความร่วมมือกับชุมชน และการทำงานร่วมกันในองค์กรที่แตกต่างกัน (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ร้อยละของครูหรือผู้ดูแล จำแนกตามปัจจัยด้านคุณลักษณะของครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัย

	ร้อยละ
ปัจจัยด้านคุณลักษณะของครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัย	
1. **เพศ**	
ชาย	1.6
หญิง	98.4
รวม	100.0 (129)
2. **อายุ (ปี)**	
ไม่เกิน 30 ปี	9.8
ระหว่าง 31 – 40 ปี	39.4
ระหว่าง 41 – 50 ปี	33.6
ตั้งแต่ 51 ปี ขึ้นไป	17.2
รวม	100.0 (129)
$\overline{X}$ = 49.3 **ปี** S.D. = 8.4 Min = 14.0 **ปี** Max = 58.0 **ปี**	
3. **ระดับการศึกษา**	
ต่ำกว่าปริญญาตรี	5.7
ปริญญาตรี	66.7
สูงกว่าปริญญาตรี	27.6
รวม	100.0 (129)
4. **วุฒิการศึกษา**	
การศึกษาปฐมวัย	58.0
การศึกษา	15.1
คุณวุฒิอื่น ๆ	26.9
รวม	100.0 (129)

	ร้อยละ
5. จำนวนบุตร (คน)	
ไม่มีบุตร	18.4
มีบุตร 1 – 3 คน	78.1
มีบุตรตั้งแต่ 4 คน ขึ้นไป	3.5
รวม	100.0 (129)
$\bar{x}$ = 1.7 **คน** S.D. = 1.2 Min = 0.0 **คน** Max = 8.0 **คน**	
6. ประสบการณ์ทำงาน (ปี)	
ไม่เกิน 10 ปี	47.4
ระหว่าง 11 – 20 ปี	40.5
ตั้งแต่ 21 ปี ขึ้นไป	12.1
รวม	100.0 (129)
$\bar{x}$ = 12.2 **ปี** S.D. = 7.2 Min = 1.0 **ปี** Max = 29.0 **ปี**	
7. ตำแหน่งงาน	
ยังไม่ได้บรรจุ	52.9
ครูผู้ช่วย	6.5
ครู คศ. 1 ขึ้นไป	40.6
รวม	100.0 (129)

2) ปัจจัยด้านการรับรู้ทักษะการบริหารจัดการสมอง (Executive Function)

ผู้วิจัยได้จำแนกปัจจัยด้านการรับรู้ทักษะการบริหารจัดการสมอง เป็น 3 ด้าน ได้แก่ การรับรู้พัฒนาการด้านทักษะพื้นฐาน การรับรู้ด้านทักษะกำกับตนเอง และการรับรู้ด้านทักษะปฏิบัติ ผลการวิจัยพบว่า 1)ในด้านการรับรู้พัฒนาการด้านทักษะพื้นฐาน ครูหรือผู้ดูแลเด็ก มีการรับรู้ระดับปานกลาง ร้อยละ 65.9 เป็นที่น่าสังเกตว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กราวร้อยละ 30.0 มีการรับรู้ด้านทักษะพื้นฐานในระดับต่ำ โดยเฉพาะในประเด็นที่ว่า หากเด็กที่วิ่งหกล้มแล้วหัวเราะคือเด็กอารมณ์ดี ซึ่งมีผู้ที่ไม่รู้กว่าครึ่งหนึ่ง และประเด็นที่ว่า เด็กร้องไห้เมื่อหิวนมคือเด็กที่ไม่รู้ความและยังไม่เข้าใจภาษาพูด ซึ่งมีผู้ที่เข้าใจผิดเกือบร้อยละ 40.0 ดังนั้นผู้ดูแลเด็กควรมีการรับรู้ทักษะพื้นฐานเกี่ยวกับพัฒนาการของเด็กปฐมวัย ได้แก่ ลักษณะของเด็ก การแสดงออกของเด็ก และอารมณ์ความรู้สึกของเด็กปฐมวัย เพื่อให้ครูหรือผู้ดูแลเด็กสามารถดูแลเด็กได้อย่างดี 2) การรับรู้ด้านทักษะกำกับตนเอง พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กส่วนใหญ่มีการรับรู้ระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 74.0 เป็นที่น่าสังเกตว่าราวร้อยละ 15.4 มีการรับรู้อยู่ในระดับต่ำ สอดคล้องกับงานศึกษาของรัตโนทัย พลับรู้การ (2556) ที่พบว่าผู้ดูแลเด็กมักมีการรับรู้ทักษะกำกับตนเองอย่างจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณารายประเด็นพบว่า กว่าร้อยละ 58.5 เห็นด้วยว่าการร้องเพลงหรือการเคาะจังหวะไม่ได้ทำให้เด็กมีพัฒนาการที่ดีขึ้น และร้อยละ 42.3 เห็นด้วยว่าเด็กที่โกรธควรจะทุบตีพ่อแม่เพื่อระบายความโกรธออกมาให้หมด ซึ่งทั้งสองประเด็นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง 3) ในส่วนของการรับรู้ด้านทักษะปฏิบัติ พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กส่วนใหญ่ มีการรับรู้ด้านทักษะปฏิบัติในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 59.3 และกว่าร้อยละ 29.3 มีการรับรู้ในระดับสูง ทั้งนี้ Allen and Marotz (2000) ได้อธิบายว่า ผู้ดูแลเด็กจะต้องมีความรู้

เกี่ยวกับการแสดงออกถึงพฤติกรรมของเด็ก เพื่อทำความเข้าใจพัฒนาการเด็ก และจัดการได้อย่างถูกต้อง อนึ่ง เมื่อพิจารณารายประเด็นกลับพบว่า มีสองประเด็นที่ครูหรือผู้ดูแลเด็กควรทำความเข้าใจเพิ่มเติม คือ การมองคำว่า เดี๋ยวค่อยทำ เป็นเรื่องปกติ และมองว่าเด็กควรกลัวที่จะคุยกับคนแปลกหน้า โดยทั้งสองประเด็นนี้มีครูหรือผู้ดูแลเด็กร้อยละ 61.8 และ 48.8 ที่เห็นด้วยกับข้อความดังกล่าว ซึ่งไม่ถูกต้อง

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบร้อยละของค่าเฉลี่ยทั้ง 3 ประเด็น พบว่า ครูและผู้ดูแลเด็กมีร้อยละของค่าเฉลี่ยต่อคะแนนเต็มในด้านการรับรู้ด้านทักษะปฏิบัติสูงที่สุด เท่ากับ 80.3 รองลงมาคือ การรับรู้ด้านทักษะพื้นฐาน เท่ากับ 78.8 และด้านที่มีร้อยละของค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด คือ การรับรู้ด้านทักษะกำกับตนเอง เท่ากับ 75.1 (ตารางที่ 2) ดังนั้น จึงควรพัฒนาการรับรู้ด้านทักษะกำกับตนเองให้แก่ครูหรือผู้ดูแลเด็กเป็นอันดับแรก เพราะยังมีบางประเด็นที่ยังเข้าใจคลาดเคลื่อนอยู่

ตารางที่ 2 คะแนนเฉลี่ย ($\overline{X}$) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) คะแนนต่ำสุด (Min) คะแนนสูงสุด (Max) และร้อยละของคะแนนเฉลี่ยจากคะแนนสูงสุดประเด็นด้านการรับรู้ทักษะการบริหารจัดการสมอง

การรับรู้ทักษะการบริหารจัดการของสมอง	$\overline{X}$	S.D.	Min	Max	ร้อยละของ $\overline{X}$
1. **การรับรู้พัฒนาการด้านทักษะพื้นฐาน**	33.9	2.8	28.0	43.0	78.8
2. **การรับรู้ด้านทักษะกำกับตนเอง**	32.3	3.1	24.0	43.0	75.1
3. **การรับรู้ด้านทักษะปฏิบัติ**	32.1	3.2	23.0	40.0	80.3

3) ปัจจัยด้านการใช้ทุน

ผู้วิจัยได้จำแนกปัจจัยด้านการใช้ทุน เป็น 4 ด้าน ได้แก่ การใช้ทุนเศรษฐกิจ การใช้ทุนสังคม การใช้ทุนวัฒนธรรม และการใช้ทุนสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญของ Bourdieu (1984) ผลการวิจัยในด้านการใช้ทุนเศรษฐกิจพบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กร้อยละ 47.2 มีการใช้ทุนเศรษฐกิจระดับปานกลาง รองลงมาคือ มีการใช้ทุนระดับสูง ร้อยละ 39.8 โดยเฉพาะในประเด็นที่ปฏิบัติเป็นประจำมากกว่าร้อยละ 80.0 ได้แก่ การเตรียมผ้าสะอาดไว้สำหรับเช็ดมือหรือเช็ดปากให้เด็ก การนำป้ายชื่อไปติดไว้ที่ชั้นวางสำหรับให้เด็กแต่ละคนใช้วางของส่วนตัวตามชื่อ และการนำงบประมาณไปจัดอุปกรณ์การเรียนที่เหมาะสมกับช่วงวัยของเด็ก เช่น นิทาน ดินน้ำมัน สี และสมุดวางเขียน เป็นต้น เช่นเดียวกันกับที่ Frankenberger, Drinkwater and Maxwell (2009) ที่อธิบายว่า การใช้ทุนเศรษฐกิจ คือการนำทุนการเงินและทรัพย์สินที่สะสมไว้มาใช้งาน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ดังนั้น ครูหรือผู้ดูแลเด็กควรทำความเข้าใจและแสวงหาพื้นที่ในการใช้ทุนเศรษฐกิจอย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ และลักษณะการดูแลเด็ก เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพของทุนเศรษฐกิจอย่างสูงสุด

ในด้านการใช้ทุนสังคม พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กกว่าร้อยละ 55.3 มีการใช้ทุนสังคมในระดับปานกลาง และกว่า 1 ใน 4 มีการใช้ทุนสังคมในระดับสูง โดยเฉพาะในประเด็นที่มีการปฏิบัติเป็นประจำมากกว่าร้อยละ 80.0 คือ การขอให้ผู้ปกครองเข้าร่วมกิจกรรมที่ศูนย์จัดขึ้น เช่น งานวันแม่ งานวันครู หรืองานสำคัญทางศาสนา และเป็นที่น่าสังเกตว่า มีครูหรือผู้ดูแลเด็กกว่าร้อยละ 82.9 ที่ขอให้ผู้ปกครองทำการบ้านแทนเด็กที่ไม่สามารถทำการบ้านด้วยตนเองได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง นอกจากนี้ ยังมีประเด็นเกี่ยวกับการเชิญหรือขอความร่วมมือครูจาก ศพด. อื่นให้มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ศูนย์ฯ และการขอความร่วมมือหรือทำงานร่วมกับหน่วยงานเอกชนในพื้นที่ในการเรียนรู้หรือจัดกิจกรรมร่วมกัน ที่ครูหรือผู้ดูแลเด็กปฏิบัติเป็นประจำต่ำกว่าร้อยละ 20.0 ทั้งที่เป็นประเด็นที่ควรให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากทุนสังคมเกิดขึ้น

จากการที่กลุ่มคนหรือองค์กรตระหนักถึงปัญหาสาธารณะร่วมกัน จนเกิดเป็นเครือข่ายทางสังคม ดังนั้น ครูหรือผู้ดูแลเด็กควรสร้างความตระหนักถึงปัญหาต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม ให้เกิดความเข้าใจและเกิดการมีส่วนร่วมกับ ศพด. ต่อไป

ส่วนการใช้ทุนวัฒนธรรม พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กกว่าครึ่งหนึ่งมีการใช้ทุนวัฒนธรรมในระดับสูง รองลงมาคือระดับปานกลาง ร้อยละ 36.6 โดยเฉพาะในประเด็นที่มีการปฏิบัติเป็นประจำมากกว่าร้อยละ 75.0 ได้แก่ การสอน/แนะนำให้เด็กนักเรียนรู้จักการแปรงฟันและล้างมืออย่างถูกวิธี การคัดกรองสุขภาพของเด็กก่อนเข้าโรงเรียน และการคัดสรรวัตถุดิบที่มีคุณภาพในการประกอบอาหารให้กับเด็ก เป็นที่น่าสังเกตว่า ในประเด็นการจัดอบรมหรือกิจกรรมให้ความรู้ตามหลักพัฒนาการเด็กปฐมวัยให้กับชุมชน มีการปฏิบัติเป็นประจำ เพียงร้อยละ 23.6 เท่านั้น ซึ่งเป็นประเด็นที่ควรให้ความสำคัญ ทั้งนี้ ยังสอดคล้องกับการนิยามทุนวัฒนธรรม ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ มีความคิดสร้างสรรค์ เกิดเป็นความรู้ และความเข้าใจในการประกอบอาชีพหรือหารดำรงชีวิตต่อไป

สำหรับการใช้ทุนสัญลักษณ์ พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กกว่า 2 ใน 3 มีการใช้ทุนสัญลักษณ์ในระดับสูง รองลงมาคือระดับปานกลาง ร้อยละ 27.6 โดยเฉพาะในประเด็นที่มีการปฏิบัติเป็นประจำมากกว่าร้อยละ 80.0 ได้แก่ การให้ความรักความเอ็นดูกับเด็กนักเรียนทุกคนในฐานะลูกศิษย์อย่างเท่าเทียมกัน การเป็นแบบอย่างให้กับเด็กในเรื่องการทำความสะอาด การไหว้ และการใช้คำพูดที่เหมาะสม และการตรวจสอบความพร้อมและความเรียบร้อย ของห้องเรียน ห้องน้ำ โรงอาหาร และบริเวณโดยรอบของศูนย์ โดย Bourdieu and Wacquant (1992) ได้อธิบายว่า ทุนสัญลักษณ์เป็นสถานภาพชื่อเสียง การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบและเกิดผลประโยชน์ต่าง ๆ ดังนั้น ครูหรือผู้ดูแลเด็กจึงควรนำสถานภาพและการได้รับการยอมรับจากผู้อื่น มาเป็นแนวทางในการดูแลเด็ก และการบริหารจัดการ ศพด.

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบร้อยละของค่าเฉลี่ยทั้ง 4 ด้าน พบว่า ครูและผู้ดูแลเด็กมีร้อยละของค่าเฉลี่ยต่อคะแนนเต็มในด้านการใช้ทุนสัญลักษณ์สูงที่สุด เท่ากับ 83.4 รองลงมาคือ การใช้ทุนวัฒนธรรมและการใช้ทุนเศรษฐกิจเท่ากับ 79.7 และ 79.7 และด้านที่มีร้อยละของค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด คือ การใช้ทุนสังคม เท่ากับ 69.4 ดังนั้น (ตารางที่ 3) จึงควรเพิ่มกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้ทุนสังคมให้มีมากขึ้นในศพด. ทั้งจากผู้ปกครอง ชุมชน ศพด.อื่น ๆ ภาครัฐ และภาคเอกชน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการดูแลเด็กให้มีมากขึ้นต่อไป

ตารางที่ 3 คะแนนเฉลี่ย ($\overline{X}$) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) คะแนนต่ำสุด (Min) คะแนนสูงสุด (Max) และร้อยละของคะแนนเฉลี่ยจากคะแนนสูงสุดประเด็นด้านการใช้ทุนของครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัย

การใช้ทุนของครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัย	$\overline{X}$	S.D.	Min	Max	ร้อยละของ $\overline{X}$
1. การใช้ทุนเศรษฐกิจ	28.7	4.1	17.0	36.0	79.7
2. การใช้ทุนสังคม	25.0	5.1	12.0	36.0	69.4
2. การใช้ทุนวัฒนธรรม	28.7	5.0	15.0	36.0	79.7
3. การใช้ทุนสัญลักษณ์	29.2	3.7	17.0	35.0	83.4

4) การจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัย

ผู้วิจัยได้จำแนกการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัยภายใต้มาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติเป็น 2 ด้าน ได้แก่ การบริหารจัดการสถานพัฒนาเด็กปฐมวัย และการดูแลและจัดประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัย ผลการวิจัยพบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กกว่าร้อยละ 55.3 มีการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัยอยู่ในระดับสูง

รองลงมาคือ ระดับปานกลางร้อยละ 23.6 โดยด้านการบริหารจัดการสถานพัฒนาเด็กปฐมวัย ที่พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กร้อยละ 57.7 ดูแลเด็กได้ในระดับสูง รองลงมา คือ ระดับปานกลาง ร้อยละ 23.6 โดยเฉพาะในประเด็นที่มีการปฏิบัติเป็นประจำ ราวร้อยละ 70.0 ได้แก่ ศูนย์ฯ บริหารสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยด้วย ครู/ผู้ดูแลเด็กที่มีวุฒิการศึกษา/ คุณสมบัติเหมาะสม และศูนย์ฯ จัดบริเวณห้องน้ำห้องส้วม ที่แปรงฟัน/ล้างมือให้เพียงพอ สะอาด ปลอดภัย และ เหมาะสมกับการใช้งานของเด็ก (ตารางที่ 4)

สำหรับด้านการดูแลและจัดประสบการณ์การเรียนรู้และการเล่นเพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัย พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กเกือบ 2 ใน 3 ดูแลเด็กได้ในระดับสูง รองลงมาคือระดับปานกลาง ร้อยละ 27.6 โดยเฉพาะในประเด็นที่มีการปฏิบัติเป็นประจำราวร้อยละ 75.0 ได้แก่ ศูนย์ฯ ให้เด็กรับประทานอาหารที่ครบถ้วนในปริมาณที่เพียงพอและส่งเสริมพฤติกรรมการบริโภคที่เหมาะสม จัดกิจกรรมให้เด็กได้ลงมือปฏิบัติอย่างถูกต้องเหมาะสม ในการดูแลสุขภาพ ความปลอดภัยในชีวิตประจำวัน และในการเคลื่อนไหวด้านร่างกาย ออกกำลัง เล่น กิน/ นอน/ พักผ่อน และการเดินทาง และตรวจสุขภาพอนามัยของเด็กประจำวันความสะอาดของร่างกาย ฟันและช่องปาก เพื่อคัดกรองโรคและการบาดเจ็บ ซึ่งเป็นการดำเนินงานที่เป็นไปตามมาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ

ตารางที่ 4 ร้อยละของครูหรือผู้ดูแล จำแนกตามระดับการจัดการเรียนรู้

การจัดการเรียนรู้		**ร้อยละ**
ระดับต่ำ	(ไม่เกิน 100 คะแนน)	21.1
ระดับปานกลาง	(101 – 119 คะแนน)	23.6
ระดับสูง	(ตั้งแต่ 120 คะแนน ขึ้นไป)	55.3
	รวม	100.0 (129)

$\overline{X}$ = 118.2 คะแนน S.D. = 16.7 Min = 82.0 คะแนน Max = 138.0 คะแนน

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้ พบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัยเกือบทั้งหมดเป็นเพศหญิง และส่วนใหญ่มีประสบการณ์ทำงานตั้งแต่ 1 – 10 ปี เป็นที่น่าสังเกตว่า ครูและผู้ดูแลกว่าครึ่งไม่ได้บรรจุตำแหน่งข้าราชการ ทั้งนี้ครูหรือผู้ดูแลส่วนใหญ่มีการรับรู้พัฒนาการด้านทักษะพื้นฐาน ทักษะกำกับตนเอง และทักษะปฏิบัติในระดับปานกลางค่อนไปทางสูง โดยเฉพาะทักษะปฏิบัติที่ครูหรือผู้ดูแลมีการรับรู้ในระดับสูง นอกจากนี้ยังพบว่า ครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัยมีการใช้ทุนวัฒนธรรมในระดับสูงด้วยเช่นกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าครูหรือผู้ดูแลเด็กปฐมวัยสามารถใช้ทุนวัฒนธรรม ผ่านองค์ความรู้ที่ตนเองมีในการจัดการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรมให้เด็กเห็นได้ชัดเจน ด้วยการปฏิบัติเป็นแบบอย่างให้เด็กได้เรียนรู้ด้วยตนเอง เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัยที่เหมาะสม อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าครูหรือผู้ดูแลมีการใช้ทุนสังคมน้อยที่สุด เนื่องจากครูหรือผู้ดูแลยังมีความตระหนักถึงการสร้างเครือข่ายทางสังคมหรือการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมไม่เพียงพอ ซึ่งอาจส่งผลต่อการจัดการเรียนรู้ของ ศพด. ได้ในอนาคต

ในส่วนของการจัดการเรียนรู้พบข้อมูลที่น่าสนใจว่า ครูหรือผู้ดูแลมีการจัดการเรียนรู้อยู่ในระดับสูง โดยเฉพาะด้านการดูแลและจัดประสบการณ์การเรียนรู้ สะท้อนให้เห็นว่าครูหรือผู้ดูแลสามารถดูแลเด็กปฐมวัยได้เหมาะสมตามมาตรฐานสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยแห่งชาติ อีกทั้งยังสามารถจัดประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อพัฒนาเด็กปฐมวัยได้อย่าง

เหมาะสม อย่างไรก็ตามจากผลการวิจัยข้างต้นคณะผู้วิจัยกลับพบว่า ครูหรือผู้ดูแลมีการใช้ทุนสังคมน้อยที่สุด ประกอบกับมีการจัดการเรียนรู้ในระดับต่ำถึงร้อยละ 21.1 ดังนั้นจึงเสนอว่าหน่วยงานที่รับผิดชอบศพด. เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น น่าจะมีนโยบายที่สนับสนุนการสร้างเครือข่ายของครูหรือผู้ดูแลระหว่าง ศพด. เพื่อร่วมกับแลกเปลี่ยนความรู้และออกแบบการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ของตนเอง เพื่อให้ครูหรือผู้ดูแลตระหนักถึงการใช้ทุนสังคมให้มากขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดูแลและการจัดการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัย ให้มีพัฒนาการที่สมวัยต่อไป

นิยามศัพท์

ศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัย หมายถึง สถานศึกษาในจังหวัดอุบลราชธานี ที่ให้การอบรมเลี้ยงดู จัดประสบการณ์เรียนรู้และส่งเสริมพัฒนาการให้เด็กเล็กที่มีอายุตั้งแต่ 2 – 5 ปี ให้มีความพร้อม ด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ สังคมและสติปัญญา

ครูหรือผู้ดูแล หมายถึง บุคลากรสังกัดศูนย์พัฒนาเด็กปฐมวัยจังหวัดอุบลราชธานี ตำแหน่งครู พี่เลี้ยง หรือผู้ดูแลเด็ก หมายรวมถึงบุคลากรที่เป็นข้าราชการและไม่ได้เป็นข้าราชการ

ทักษะการบริหารจัดการสมอง (Executive Function) หมายถึง กระบวนการทางความคิด (Mental process) ในสมองส่วนหน้า ที่เกี่ยวข้องกับการคิด ความรู้สึก และการกระทำ เช่น การยั้งใจคิดไตร่ตรอง การควบคุมอารมณ์ การยืดหยุ่นทางความคิด การตั้งเป้าหมาย วางแผน ความมุ่งมั่น การจดจำและเรียกใช้ข้อมูลอย่างมีประสิทธิภาพ การจัดลำดับความสำคัญของเรื่องต่างๆ และการทำสิ่งต่างๆ อย่างเป็นขั้นเป็นตอนจนบรรลุความสำเร็จ ประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ (1) การรับรู้พัฒนาการด้านทักษะพื้นฐาน (2) การรับรู้ด้านทักษะกำกับตนเอง และ (3) การรับรู้ด้านทักษะปฏิบัติ

ทุนเศรษฐกิจ หมายถึง การครอบครองในทางเศรษฐกิจที่ช่วยเพิ่มความสามารถของศพด. โดยทุนสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็น “เงิน” ได้โดยตรงและทันที เช่น ที่ดิน อาคาร สิ่งของ

ทุนสังคม หมายถึง เครือข่ายทางสังคม (Social Network) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูและนักเรียน หรือการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ศพด.อื่น หรือแม้แต่การสร้างความพันธ์กับหน่วยงานอื่น ๆ

ทุนวัฒนธรรม หมายถึง รูปแบบการดำเนินงาน ทักษะ วิธีการจัดการเรียนรู้ วิชาชีพ และองค์ความรู้อื่น ๆ ที่ศพด. มี

ทุนสัญลักษณ์ หมายถึง บทบาทหน้าที่ ตำแหน่งงาน และสถานะของ ศพด. ในการติดต่อกับศพด.อื่น หรือหน่วยงานอื่น ๆ

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ผู้ให้ทุนสนับสนุนหลักในการดำเนินโครงการวิจัยในครั้งนี้ ขอบคุณคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่เอื้ออำนวยสถานที่ในการดำเนินงานและสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำเนินโครงการวิจัย ขอคุณครู/ผู้ดูแล ผู้ให้ข้อมูล ตลอดจนเจ้าหน้าที่ส่วนราชการท้องถิ่นทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือให้โครงการวิจัยนี้ดำเนินการจนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี คณะผู้วิจัยขอขอบคุณยิ่ง

เอกสารอ้างอิง

นิลภา จิระรัตนวรรณะ สุคนธ์ วรรธนะอมร และ จารุวรรณ ไผ่ตระกูล. (2563). *การพัฒนาระบบและกลไกเพื่อสุขภาวะเด็กปฐมวัยในพื้นที่ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. นครนายก : คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ภาณุศักร หงษ์ทอง สุวพร เซ็มเฮง และ พรชุลี ลังกา. (2561). รูปแบบการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาในกรุงเทพมหานคร เพื่อพัฒนาความสามารถในการบริหารจัดการตนเอง (EXECUTIVE FUNCTION: EF) ของเด็กปฐมวัย. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 6(6); 2766 - 2786.

รัตโนทัย พลับรู้การ. (2556). *ความผูกพันระหว่างเด็กกับผู้เลี้ยงดู: จากงานวิจัยสู่การปฏิบัติ*. ใน ทิพวรรณ หรรษคุณาชัย, รวิวรรณ รุ่งไพรวัลย์, สุรีย์ลักษณ์ สุจริตพงศ์, และวีระศักดิ์ ชลไชย (บรรณาธิการ). ตำราพัฒนาการและพฤติกรรมเด็ก เล่ม 3 การดูแลเด็กสุขภาพดี, หน้า 11-18. กรุงเทพฯ: บียอนด์ เอ็นเทอร์ไพรซ์.

สาวิตรี อภัยโส และ ศุภกร ศรเพชร. (2561). สภาพการจัดประสบการณ์การเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพของครูผู้ดูแลเด็กสังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในอำเภอศรีสงคราม และอำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม. *วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม*, 8(2); 45 - 53.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2562). *รายงานสถิติรายปี ประเทศไทย 2562*. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม.

Allen, K.E., and Marotz, L. R. (2000). *By the ages: Behavior and development of children pre-birth through eight*. Canada: Delmar Thomson Learning.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste.* London: Harvard University Press.

Bourdieu, P. and Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology.* Oxford: Marston Book Services.

Bronfenbrenner, U. (1992). Ecological systems theory. In R. Vasta (Ed.), *Six theories of child development: Revised formulations and current issues.* London: Jessica Kingsley Publishers.

Frankenberger, T., Drinkwater, M., Maxwell, D. (2009). *Operationalization household livelihood security: A holistic approach for addressing poverty and vulnerability program document.* (3rd ed.). Atlanta, GA: CARE.

Mustafa, M., Wong, K., Abdullah, N., Rahmatullah, B., Omar, J., Samuri, S. and Yasin, S. (2019). Educationists' Voice on Quality Early Childhood Care and Education in Malaysia. *International Journal of Innovation, Creativity and Change,* 10(8); 123 - 138.

Roscoe, J.T. (1975). *Fundamental Research Statistics for the Behavioural Sciences.* (2nd ed). New York: Holt Rinehart & Winston.

United Nations. (2020). *World Fertility 2019 Early and later childbearing among adolescent women.* Department of Economic and Social Affairs: Population Division.

บทความฉบับสมบูรณ์

กลุ่มที่ 3 ประชากรกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี

3 บทความ

- การให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์: กรณีศึกษานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- การวางแผนจัดการข้อมูลดิจิทัลส่วนบุคคลในเครือข่ายสังคมออนไลน์หลังจากเสียชีวิตของชาวดิจิทัลไทย
- ดนตรีบำบัดออนไลน์ โครงการดนตรีเพิ่มสุข บำบัดทุกข์ สู้ภัยวิกฤต

การให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์: กรณีศึกษานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย[1]

(Interpretation of Online Violence: A Case Study of Chulalongkorn University Students)

โดย
สุภาพร กมลฉ่ำ*

[1] บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง "**การกำหนดคำอธิบายและการให้ความหมายความรุนแรงในโลกออนไลน์: กรณีศึกษานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**" ของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2563

* นิสิตปริญญาโท คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “การให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์: กรณีศึกษานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามุมมองของนิสิตจุฬาฯ ต่อการให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ และวิเคราะห์การให้คำอธิบายและตีความว่าเป็นผลผลิตจากสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างไร เหตุผลที่เลือกนิสิตจุฬาฯ เนื่องจากเป็นกลุ่มประชากรที่เติบโตมาในสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว อีกทั้ง ยังเป็นกลุ่มเยาวชนที่ศึกษาอยู่ในระดับอุดมศึกษาที่เน้นการศึกษาเชิงวิพากษ์เป็นสำคัญ โดยผู้วิจัยได้ทำวรรณคดีปริทัศน์งานวิจัยในประเทศและต่างประเทศ และสัมภาษณ์นิสิตที่มีอายุ 18-23 ปี จำนวน 21 คน ได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหา โดยอาศัยกรอบแนวคิดเรื่องความรุนแรงในโลกออนไลน์ และทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ ผลการศึกษาพบว่า การให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ของนิสิตจุฬาฯ มีทั้งเหมือนและแตกต่างจากวรรณคดีปริทัศน์ โดยความเหมือนเกิดจากสื่อออนไลน์ได้เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของเยาวชนกลุ่มนี้ และเงื่อนไขสำคัญของความแตกต่างในการให้คำอธิบายเกิดจากประสบการณ์ของแต่ละบุคคล การตีความจากสิ่งที่เรียนรู้ รวมถึงภาพของสัญญะที่เป็นตัวแทนของความรุนแรง การศึกษานี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า ควรส่งเสริมให้เกิดการปลูกฝังทัศนคติในการใช้สื่อออนไลน์ที่ถูกต้อง รวมถึงการสร้างความเข้าใจรูปแบบความรุนแรงที่เปลี่ยนไป เพื่อนำมาพัฒนาแก้ไขป้องกันปัญหาความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้อย่างทันต่อยุคสมัย

คำสำคัญ: ความรุนแรงในโลกออนไลน์ สื่อออนไลน์ การสื่อสาร ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์

Abstract

This qualitative research "*Interpretation of Online Violence: A Case Study of Chulalongkorn University Students*" proposed two objectives: 1. To examine students' perception of online violence description and interpretation and 2. To analyze how the interpretation is a result of social environment. The researcher has chosen Chulalongkorn University students as the target population because they live in a social environment that experiences rapid change. Moreover, students are familiar with critical pedagogy in higher education, which allow the researcher to learn more about concepts and examples related to online violence interpretation. The research analytical framework derived from both domestic and foreign literature. Twenty-one students age range from 18-23 years old were interviewed. Followed by content analysis through the lens of online violence concepts and symbolic interaction theory. The results showed that the interpretation of online violence reflected some similarities and differences in comparison to prior literature review. The similarity was due to how globally social media has changed the Thai new generation's way of thinking. In contradiction, the differences were caused by personal experience, interpretation of past learning experiences and identification of symbolic images. In conclusion, the appropriate usage of social media should be promoted, and future studies should provide understanding on changes-related to online violence patterns to efficiently develop an up-to-date online violence prevention.

Keywords: Online Violence, Social Media, Communication, Symbolic Interaction

การให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์: กรณีศึกษานิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(Interpretation of Online Violence: A Case Study of Chulalongkorn University Students)

บทนำ

สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ย่อมมีผลในการหล่อหลอมวิธีคิด ค่านิยม มุมมอง ตลอดจนรูปแบบการใช้ชีวิตของมนุษย์ที่ต่างกัน ด้วยสภาวะปัจจุบันที่เทคโนโลยีการสื่อสารได้มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว สื่อออนไลน์ได้แทรกซึมเข้าไปในทุกมิติของสังคม กลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ที่เกิดมาพร้อมกับเทคโนโลยีที่ทันสมัย ไม่ได้มองว่าความรุนแรงเกิดขึ้นในพื้นที่โลกจริงเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็น การใช้กำลังทำร้าย หรือใช้คำพูดที่รุนแรงใส่กัน แต่ความรุนแรงยังสามารถปรากฏให้เห็นได้ในพื้นที่โลกออนไลน์อีกด้วย ทั้งการใช้เทคโนโลยีอย่างไม่ถูกต้อง ความเสี่ยงจากเนื้อหาที่ไม่เหมาะสม ความเสี่ยงจากการพบคนแปลกหน้า การถูกคุมคามในโลกออนไลน์ ความเสี่ยงต่อการเสียชื่อเสียง รวมถึงการตกเป็นเหยื่อจากถูกกลั่นแกล้งออนไลน์ (สถาบัน Digital Intelligence Quotient, 2562) ซึ่งนับเป็นหนึ่งในรูปแบบความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่พบเห็นได้อยู่บ่อยครั้ง โดยผลสำรวจสถานการณ์เด็กไทยกับภัยออนไลน์ ประจำปี 2562 ของศูนย์ประสานงานส่งเสริมการปกป้องคุ้มครองเด็กและเยาวชนในการใช้สื่อออนไลน์ (COPAT) ร่วมกับมูลนิธิอินเทอร์เน็ตร่วมพัฒนาไทย พบว่า เด็กกว่า 31% เคยถูกกลั่นแกล้งออนไลน์ และเพศทางเลือกเป็นเพศที่ถูกกลั่นแกล้งมากที่สุดถึง 49% และสิ่งที่น่ากังวลคือ เด็กประมาณ 25% เคยนัดพบกับเพื่อนที่รู้จักกันในโลกออนไลน์ และนัดเจอกัน หลังจากนั้นจะโดนพูดจาล้อเลียน ดูถูก หลอกให้เสียทรัพย์ รวมถึงถูกล่วงละเมิดทางเพศ ดังนั้น จะเห็นว่า แม้ในด้านหนึ่งสื่อออนไลน์จะช่วยเปิดพื้นที่ให้เยาวชนกล้าคิดกล้าแสดงออกมากขึ้น แต่ขณะเดียวกัน สื่อออนไลน์ก็ได้กลายเป็นพื้นที่ที่สร้างความขัดแย้งให้กับกลุ่มเยาวชนด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะความขัดแย้งของอุดมการณ์หรือความคิดที่ต่างกัน จนนำไปสู่การแสดงออกซึ่งความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ ผ่านโลกออนไลน์

ด้วยเหตุผลข้างต้น จึงนำไปสู่ประเด็นศึกษาในครั้งนี้ คือ การกำหนดคำอธิบายเกี่ยวกับความรุนแรงในโลกออนไลน์ โดยเน้นศึกษามุมมองจากเยาวชน ประชากรในการศึกษาครั้งนี้คือ นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรที่เติบโตมาในสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว อีกทั้ง ยังเป็นกลุ่มเยาวชนที่ศึกษาอยู่ในระดับอุดมศึกษาที่เน้นการศึกษาเชิงวิพากษ์เป็นสำคัญ การศึกษาครั้งนี้ จึงอาจทำให้ได้รับมุมมองเกี่ยวกับคำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่แตกต่างไปจากมุมมองของนักวิชาการหรือคนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม โดยองค์ความรู้จากการศึกษานี้ จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจของสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา รวมถึงสังคมในด้านการเรียนรู้และการดำเนินชีวิตของเยาวชนมากขึ้น สามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการออกแบบหลักสูตรหรือบทเรียนให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเยาวชน รวมถึงการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในการใช้สื่อออนไลน์ให้กับเยาวชน ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำไปเป็นแนวทางตัดสินใจช่วยเหลือ ป้องกัน และแก้ไขปัญหาความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่สอดคล้องกับบริบทการพัฒนาของเทคโนโลยีการสื่อสารในสังคมไทย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. เพื่อวิเคราะห์อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ส่งผลต่อการให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอบเขตของการวิจัย

1. **ขอบเขตด้านเนื้อหา** การศึกษาว่านิสิตจุฬาฯ มีมุมมองว่าอะไรคือสิ่งที่เรียกว่าเป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ โดยสะท้อนให้เห็นถึงประสบการณ์ของนิสิตแต่ละคนที่แตกต่างกัน โดยนิสิตจุฬาฯ แต่ละคนอาจมีการแสดงออกซึ่งการยอมรับและการต่อต้านปรากฏการณ์ทางสังคมรูปแบบต่าง ๆ ที่ย่อมมีส่วนสำคัญในการปลูกฝังและพัฒนาภาพความรุนแรง ที่ล้วนมีผลต่อมุมมองการกำหนดคำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้

2. **ขอบเขตด้านพื้นที่** ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ใจกลางเมือง ที่มีความหนาแน่นและความหลากหลายทางประชากรสูง ทั้งในด้านเพศ อายุ สาขาการเรียน อีกทั้ง ยังเป็นสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ศูนย์กลางปรากฏการณ์ทางสังคมที่สำคัญ ๆ เช่น สถานการณ์ด้านการเคลื่อนไหวทางการเมือง เป็นต้น

3. **ขอบเขตด้านประชากร** ได้แก่ นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อายุตั้งแต่ 18 ปีขึ้นไป ถึง 23 ปี คณะต่าง ๆ เช่น กลุ่มคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ กลุ่มวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กลุ่มวิทยาศาสตร์สุขภาพ และกลุ่มศิลปกรรม ที่กำลังศึกษาในปีการศึกษา 2563 ทั้งเพศชาย เพศหญิง และเพศทางเลือก กำหนดจำนวนกลุ่มตัวอย่างเพศละ 7 คน รวมทั้งสิ้น 21 คน

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับความรุนแรงในโลกออนไลน์

การศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดความรุนแรงในโลกออนไลน์ในต่างประเทศมักมุ่งตรงไปที่การอธิบายประเภทและรูปแบบของความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่ค่อนข้างหลากหลายและซ้อนทับกัน จึงทำให้ยังไม่มีการแบ่งประเภทความรุนแรงในโลกออนไลน์ไว้อย่างเป็นทางการ โดย Council of Europe (CoE, 2020) ได้แสดงให้เห็นถึงตัวอย่างของการแบ่งประเภทความรุนแรงในโลกออนไลน์ไว้อย่างครอบคลุมรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

1) **การคุกคามทางออนไลน์** มักเป็นการกระทำที่ต่อเนื่อง และมุ่งเป้าไปที่บุคคลเป็นการเฉพาะเจาะจง โดยเกี่ยวข้องกับการละเมิดต่าง ๆ ผ่านคำพูด การกระทำ หรือการใช้ภาพ เพื่อสร้างความอับอาย หรือคุกคามผู้อื่น เช่น การโพสต์ข้อความเท็จ, การแอบอ้างเป็นผู้อื่นในโลกออนไลน์, การก่อกวน บุกรุกความเป็นส่วนตัวของเหยื่อโดยการเผยแพร่ข้อมูลที่ละเอียดอ่อน เช่น ภาพโป๊เปลือย หมายเลขประจำตัวประชาชนโดยไม่ได้รับอนุญาต การคุกคามทางเพศ เป็นต้น

2) **การละเมิดความเป็นส่วนตัวทางออนไลน์** เกิดจากการเจาะระบบคอมพิวเตอร์ (Hack) ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้อื่น และนำไปเผยแพร่โดยไม่ได้รับอนุญาต เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับที่อยู่ หมายเลขโทรศัพท์ อีเมล ชื่อคู่สมรสและบุตร สถานะทางการเงิน หรือข้อมูลอื่น ๆ ซึ่งก่อให้เกิดความกลัว ความเครียด และความตื่นตระหนกอย่างมากต่อเหยื่อ

3) **การแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าและการล่วงละเมิดทางเพศต่อเด็ก** เช่น การแบ่งปันภาพและวิดีโอการล่วงละเมิดทางเพศ การผลิตภาพอนาจารเด็ก การนำเสนอหรือทำสื่อลามกอนาจารเด็ก การชักชวนเด็กเพื่อจุดประสงค์ทางเพศ การบีบบังคับเด็กให้ค้าประเวณี หรือการกระทำอื่น ๆ เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า

4) **การคุกคามทางออนไลน์ที่มีสาเหตุมาจากอคติ** โดยมักได้รับแรงจูงใจมาจากอคติต่อลักษณะส่วนบุคคลหรือการเป็นสมาชิกกลุ่มของเหยื่อที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ สีผิว ศาสนา ชาติกำเนิด รสนิยมทางเพศ ความพิการทางร่างกายหรือจิตใจ ซึ่งความรุนแรงประเภทนี้อาจส่งผลต่อการเกิดอาชญากรรมที่ส่งผลกระทบร้ายแรงต่อบุคคลและสังคม

5) **การคุกคามทางออนไลน์ที่เกี่ยวข้องกับความรุนแรงทางกายภาพ** เป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่นำไปสู่การคุกคามหรือความรุนแรงทางกายภาพโดยตรง เช่น การหลอกล่อเพื่อการฆาตกรรม การลักพาตัว การข่มขืน กระทำชำเรา หรือการขู่กรรโชกอื่น ๆ โดยมีลักษณะเป็นความรุนแรงที่ทำให้เกิดการบาดเจ็บหรือเสียชีวิต

6) **อาชญากรรมไซเบอร์** ความรุนแรงในโลกออนไลน์บางประเภทถือได้ว่ามีความผิดทางอาญา เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย เช่น การเข้าถึงข้อมูลส่วนบุคคล การขู่กรรโชก หรือการกระทำอื่น ๆ ที่อาจนำไปสู่การทำร้ายร่างกายผู้อื่นได้

โดยรูปแบบของความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่มักพบเห็นได้บ่อย ตัวอย่างเช่น การกลั่นแกล้งออนไลน์ (Cyberbullying) โดย ชินดนัย ศิริสมฤทัย (2560) ให้ความหมายว่าหมายถึง การกลั่นแกล้งหรือคุกคามผู้อื่นผ่านช่องทางออนไลน์ ไม่ว่าจะเป็นเว็บไซต์ อีเมล โทรศัพท์มือถือ ข้อความสั้น ๆ ผ่านแอปพลิเคชันต่าง ๆ รวมไปถึงเครือข่ายทางสังคม ซึ่งเป็นการกระทำโดยตั้งใจ ที่นำไปสู่ความตึงเครียดทางอารมณ์ และสามารถเกิดขึ้นได้ทุกที่ทุกเวลา ซึ่ง Kowalski (2012) นักจิตวิทยา ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาพฤติกรรมการกลั่นแกล้งออนไลน์ ได้แบ่งลักษณะการกลั่นแกล้งออนไลน์เป็น 8 ลักษณะที่สำคัญ ได้แก่

1. *Flaming* คือ การทำให้โมโหด้วยข้อความที่ก้าวร้าวรุนแรง เช่น การโพสต์ด่าทอ การพูดจาให้ร้าย ส่อเสียดผ่านช่องทางการสนทนา หรือหน้าโซเชียลมีเดียของผู้ถูกกระทำ เช่น เฟซบุ๊กหรือไลน์
2. *Harassment* คือ การคุกคามข่มขู่ทำให้รู้สึกกลัว มีลักษณะเป็นการว่ากล่าวหรือใช้ถ้อยคำที่หยาบคาย ทำให้ผู้อื่นเสียความมั่นใจ
3. *Outgoing and Trickery* คือ การเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัวหรือข้อมูลที่เป็นความลับของผู้อื่น เป็นการแบล็กเมลกัน โดยมีการใส่ร้ายป้ายสี และแชร์ต่อกันไปอย่างกว้างขวาง เช่น ภาพหลุด
4. *Denigration* คือ การเผยแพร่ข้อมูลเท็จที่ทำให้ผู้อื่นเสียหาย ทำให้อับอาย ไม่ว่าจะเป็นการโพสต์ด่าล้อเลียน ใส่ร้าย ผ่านช่องทางการสนทนา และอื่นๆ
5. *Impersonation* คือ การปลอมเป็นผู้อื่นเพื่อสร้างความเสียหาย ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง เช่น การถูกสวมรอยใช้เฟซบุ๊ก โดยโพสต์ข้อความที่หยาบคาย ให้ร้ายบุคคลอื่น รวมถึงการสร้างความเสียหายในรูปแบบต่างๆ
6. *Cyber-Stalking* คือ การคุกคามข่มขู่ผู้อื่นต่อเนื่องซ้ำ ๆ โดยการส่งข้อความ รูป วิดีโอ หรืออะไรก็ตามที่ทำให้ผู้อื่นรู้สึกกลัว อับอาย สูญเสียความมั่นใจ
7. *Exclusion or Ostracism* คือ การขัดขวางผู้อื่นจากกลุ่มสังคมออนไลน์กลุ่มต่าง ๆ เช่น ไลน์ หรือเฟซบุ๊ก
8. *Happy Slapping* คือ การเผยแพร่ถ่ายภาพหรือวีดีโอประจานผู้อื่นในสื่อออนไลน์ไม่ว่าจะเป็นคลิปอนาจารหรือคลิปที่ผู้ถูกกระทำโดนถูกรุมทำร้าย ก่อให้เกิดคอมเมนต์เสียหายต่อผู้ถูกกระทำ

แม้ว่าการมีส่วนร่วมในการกลั่นแกล้งออนไลน์จะสามารถดำเนินไปได้ตลอดช่วงชีวิตของบุคคล แต่พบว่ามีแนวโน้มที่จะลดลงหลังจากอายุที่มากขึ้น ซึ่งวัยรุ่นเป็นวัยที่มีส่วนร่วมในการกลั่นแกล้งออนไลน์มากที่สุด โดยพบว่าผู้หญิงมีแนวโน้มที่จะตกเป็นเหยื่อ ขณะที่ผู้ชายมีแนวโน้มที่จะเป็นผู้กระทำการกลั่นแกล้งออนไลน์ (Notar, Padgett and Roden, 2013) อีกหนึ่งตัวอย่างคือ การใช้ถ้อยคำสร้างความเกลียดชัง (Hate Speech) หมายถึง การใช้คำพูดหรือการแสดงออกทางความหมายใด ๆ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อโจมตีกลุ่มบุคคลหรือบุคคล โดยมุ่งไปที่ฐานของอัตลักษณ์ เช่น เชื้อชาติ ศาสนา สีผิว อุดมการณ์ทางการเมือง หรือลักษณะอื่น ๆ ที่ทำให้ถูกแบ่งแยกได้ โดยแสดงออกหรือสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ผ่านพื้นที่ออนไลน์ หรือเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (พิรงรอง รามสูต, 2556) โดยสื่อออนไลน์ได้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเผยแพร่เนื้อหาที่สร้างความเกลียดชังของคนในสังคมได้ในวงกว้าง

จากแนวคิดเกี่ยวกับความรุนแรงในโลกออนไลน์นี้ ได้ให้กรอบในการนำมาวิเคราะห์ข้อมูลของผู้วิจัย ในการตั้งคำถามคือ แม้ว่าประเภทและรูปแบบความรุนแรงในโลกออนไลน์ของสังคมตะวันตกและสังคมไทยที่มีผู้ศึกษามาแล้ว จะค่อนข้างเป็นความหมายเชิงวิชาการและตายตัว (Static) แต่ในความเป็นจริง ความหมายของความรุนแรงในโลกออนไลน์อาจมีการเปลี่ยนแปลง โดยกลุ่มตัวอย่างอาจมีการให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่แตกต่างไปจากเดิมตามปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามากำหนดให้พวกเขามีการให้ความหมายที่แตกต่างกันไป ดังนั้น คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์อาจไม่หยุดนิ่ง และเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์

ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ เป็นหนึ่งในทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่พยายามอธิบายปรากฏการณ์สังคมด้วยมุมมองที่ให้ความสำคัญกับปัจเจกในฐานะเงื่อนไขที่มีอิทธิพลในการกำหนดการกระทำต่าง ๆ โดยเชื่อว่า สังคมหรือโครงสร้างสังคมเกิดจากการที่มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กัน และการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนี้ ทำให้มนุษย์ร่วมกันสร้างสัญลักษณ์ขึ้นมาใช้ร่วมกัน โดยนักคิดคนสำคัญในทฤษฎีนี้ ได้แก่ James Farganis (2014) ซึ่งกล่าวว่า "ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์" ประกอบด้วยการตีความหรือกำหนดการกระทำระหว่างกันของมนุษย์ โดยมีสัญลักษณ์เป็นสื่อกลางในการปฏิสัมพันธ์ ขณะที่ George Herbert Mead (1936) อธิบายว่า ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ คือ ความคิด ประสบการณ์ และพฤติกรรม ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อสังคม และมนุษย์จะสร้างความสัมพันธ์เหล่านั้นผ่านระบบสัญลักษณ์ (Symbols) โดยสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุด คือ ภาษา (Language) โดยมนุษย์จะสามารถเรียนรู้ที่จะทำความเข้าใจว่าผู้อื่นคิดอะไร แล้วจึงตีความหมายสถานการณ์ต่าง ๆ ออกมา เกิดเป็นตัวตนและภาพลักษณ์เกี่ยวกับตัวตน (Self-Image) (Slattery, 2003 อ้างใน สุภางค์ จันทวานิช, 2559) โดยมี้ดชี้ให้เห็นว่ากลไกสำคัญต่อการสร้างตัวตนก็คือ การเรียนรู้ที่จะสวมบทบาท หรือรับรู้บทบาท (Role-taking) ของผู้อื่น เพื่อตอบสนองต่อการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นได้ ซึ่งตัวตนนี้อาจมีการซ้อนทับกันของบทบาทได้ และทำให้เกิดเป็นตัวตนใหม่ที่สามารถอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ ดังนั้น ความหมาย (Interpretation or Meaning Making) จึงสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามแต่ละบริบทและสถานการณ์ โดย Herbert Blumer (1969) ได้สรุปแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ไว้ดังนี้

1) มนุษย์กระทำต่อสิ่งต่าง ๆ เช่น วัตถุ สถาบัน แนวคิด สถานการณ์ บุคคลอื่น หรือแม้แต่ตนเอง บนพื้นฐานความหมายที่ให้กับสิ่งเหล่านั้น
2) ความหมายของสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลนั้นกับผู้อื่น
3) ความหมายถูกจัดและปรับเปลี่ยนตามการตีความตามสถานการณ์ทางสังคมที่บุคคลนั้นเผชิญอยู่
4) การกระทำทางสังคม เป็นผลจากการปรับเปลี่ยนความหมาย

อาจกล่าวได้ว่า ความหมายเป็นผลผลิตทางสังคมที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของผู้คน ซึ่งความหมายจะเปลี่ยนไปตามสถานการณ์และทิศทางของการกระทำของบุคคล (Herbert Blumer, 1969) และเมื่อความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนไป ความสำคัญของตัวตน รวมถึงพฤติกรรมของบุคคลอาจเปลี่ยนไปเพื่อให้เป็นไปตามความคาดหวังของบทบาทที่บุคคลผูกติดอยู่ (Sheldon Stryker, 2008) ดังนั้น บุคคลจึงอาจมีได้หลายอัตลักษณ์มากเท่าที่มีการจัดระบบความสัมพันธ์กับบทบาทที่พวกเขามีส่วนร่วม ซึ่งโลกออนไลน์ได้เป็นพื้นที่หนึ่งที่บุคคลสามารถสร้างตัวตนใหม่หรือตัวตนในอุดมคติขึ้นมา (Robison, 2007) ในแง่นี้ ตัวตนในโลกจริง จึงอาจถูกผลิตซ้ำในสภาพแวดล้อมออนไลน์ขึ้นมาใหม่อีกครั้ง ซึ่งนับว่าเป็นตัวตนที่ห่างไกลจากการถูกลบออกจากโครงสร้างสังคมและสถานะความเป็นจริงในชีวิตประจำวันโดยสิ้นเชิง ขณะที่บุคคลก็ยังคงรักษาตัวตนที่แท้จริงของตนเองไว้ได้ (Carter & Fuller, 2015)

ดังนั้น จะเห็นว่า ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ จะเน้นไปที่การให้ความสำคัญกับมนุษย์แต่ละคนต่อการให้ความหมายและการแสดงบทบาทของแต่ละบุคคล โดยปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยในการกำหนดแบบแผนการกระทำและการคิดของมนุษย์ ซึ่งทำให้มนุษย์เกิดกระบวนการเรียนรู้ถึงความหมายสัญลักษณ์ต่าง ๆ โดยความหมายเหล่านั้นสามารถปรับเปลี่ยนขึ้นอยู่กับการตีความและสถานการณ์ต่าง ๆ ที่แต่ละคนพบเจอ ซึ่งจากแนวคิดนี้ ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ว่า ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมที่เหมือนกัน นิสิตจุฬาฯ แต่ละคนอาจมีการให้คำอธิบายต่อปรากฏการณ์นั้น ๆ แตกต่างกันได้ ขึ้นอยู่กับสิ่งที่นิสิตแต่ละคนเลือกที่จะตีความหมายออกมา

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการสุ่มตัวอย่าง

ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเก็บข้อมูลกับนิสิตจุฬาฯ ที่กำลังศึกษาอยู่ในคณะต่าง ๆ ปีการศึกษา 2563 ทั้งเพศชาย เพศหญิง และเพศทางเลือก โดยจะต้องเป็นนิสิตที่เคยได้รับหรือมีประสบการณ์ความรุนแรงในโลกออนไลน์ เช่น เคยพบเห็น เคยตกเป็นเหยื่อ หรือเคยเป็นผู้กระทำการกลั่นแกล้งออนไลน์ ซึ่งยินดีที่จะให้ข้อมูลและถ่ายทอดประสบการณ์ของตนเอง

วิธีการเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าตามแนวทางการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง จากนั้นจึงสร้างแบบสัมภาษณ์ (Interview) แล้วนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเหมาะสมของเนื้อหา ภาษาที่ใช้ รวมถึงความสอดคล้องและความครอบคลุมของข้อคำถามตามวัตถุประสงค์การวิจัย แล้วจึงทำการปรับแก้ไขแบบสัมภาษณ์เพื่อนำไปใช้เก็บข้อมูลจริง โดยแบบสัมภาษณ์จะประกอบด้วยแนวคำถามทั้งปลายปิดและปลายเปิด โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วนคือ 1) ลักษณะทั่วไปทางประชากรและพฤติกรรมการใช้สื่อออนไลน์ 2) การกำหนดคำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ และ 3) แหล่งอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ส่งผลต่อการให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ โดยมีคำถามสัมภาษณ์ ตัวอย่างเช่น

“พฤติกรรมใดที่เรียกได้ว่าเป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ ลองยกตัวอย่างพฤติกรรมที่น้องเคยพบเห็น”

“สื่อแบบไหนที่น้องพบเห็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้บ่อยที่สุด”

“ในมุมมองของน้อง คิดว่าความรุนแรงในโลกออนไลน์หมายถึงอะไร”

“น้องคิดว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่ มีผลต่อการเรียนรู้และถ่ายทอดความรุนแรงในโลกออนไลน์หรือไม่ เพราะอะไร”

โดยผู้วิจัยจะใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ผ่านช่องทางออนไลน์ อาทิ การสัมภาษณ์ผ่านทางเบอร์โทรศัพท์, Line, Facebook หรือช่องทางอื่น ๆ ซึ่งกลุ่มตัวอย่างคนแรกจะได้มาจากการแนะนำของบุคคลที่ผู้วิจัยรู้จักและส่งช่องทางการติดต่อมาให้ โดยต้องได้รับอนุญาตจากกลุ่มตัวอย่างก่อน และจะต้องเป็นกลุ่มตัวอย่างที่ยินดีจะให้ข้อมูลสำหรับการทำวิจัยเท่านั้น จากนั้นผู้วิจัยจะใช้วิธีการสุ่มเลือกตัวอย่างแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) ไปเรื่อย ๆ จนครบจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ คือ 21 คน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาอ่านซ้ำและขีดเน้นคำสำคัญ หลังจากนั้นจะนำคำสำคัญเหล่านั้นมาจัดกลุ่มแนวคำตอบ (Theme) ที่เกิดขึ้นในแต่ละวัตถุประสงค์การวิจัย และเชื่อมโยงหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์และหาข้อสรุป โดยการนำแสดงผลการวิจัยจะเป็นเชิงพรรณนา คัดเลือกคำพูดที่กลุ่มตัวอย่างได้ให้สัมภาษณ์ ซึ่งแสดงให้เห็นภาพรวมของคำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้ดีที่สุดมานำเสนอเพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจบริบทที่ลึกซึ้งมากขึ้น

ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

เริ่มตั้งแต่ ภาคปลาย ปีการศึกษา 2563 จนจบภาคการศึกษา

ผลการวิจัย

การให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์

นิสิตจุฬาฯ มีการนิยามความรุนแรงในโลกออนไลน์ ว่าเป็นความรุนแรงที่ประกอบด้วยผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ (เหยื่อ) เหมือนกับความรุนแรงที่เกิดขึ้นในโลกจริง เพียงแต่ในโลกออนไลน์จะมีวิธีการสื่อสารและการแสดงออกที่ต่างออกไป กล่าวคือ ความรุนแรงในโลกจริงจะมุ่งเน้นไปที่การใช้กำลังทางกาย มีการเผชิญหน้ากันระหว่างเหยื่อกับผู้กระทำและมักเกิดผลกระทบหรือความเสียหายต่อบุคคลได้โดยตรง ไม่ว่าจะเป็นทางร่างกายหรือจิตใจ ในขณะที่ความรุนแรงในโลกออนไลน์ จะมีวิธีการแสดงออกโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) เป็นวิถีทาง (Pathway) ในการแสดงออก โดยเฉพาะการสื่อสารผ่านแพลตฟอร์มต่าง ๆ ซึ่งอาจไม่ได้ส่งผลกระทบหรือสร้างความเสียหายต่อบุคคลโดยตรง อาทิ การถ่ายคลิปประจาน ล้อเลียน กลั่นแกล้ง หรือการกระทำใดก็ตามที่ส่งผลทางลบในด้านจิตใจหรืออารมณ์ของบุคคลเป็นหลัก และอาจส่งผลกระทบต่อสุขภาพร่างกายของบุคคลตามมาได้ ดังที่นิสิตคนหนึ่งกล่าวว่า

> *"ความรุนแรงในโลกออนไลน์ คือความรุนแรงที่เกิดขึ้นในโลกปกติทุกรูปแบบ แต่ว่ามันแค่ย้ายไปในแพลตฟอร์ม มันแค่ย้ายจากการกระทำโดยตรงเป็นการกระทำโดยอ้อม อาจจะเป็นการถ่ายคลิป อาจจะเป็นคำพูด หรืออะไรก็ได้ในโลกออนไลน์"*

อาจกล่าวได้ว่า นิสิตจุฬาฯ มีการนิยามความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่ครอบคลุมถึงการแสดงออก ทั้งทางคำพูด การกระทำหรือพฤติกรรมใดก็ตามที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ผ่านแพลตฟอร์มต่าง ๆ ในโลกออนไลน์ ขณะที่ ในด้านเงื่อนไขที่มีผลต่อการพิจารณาว่าการกระทำหรือพฤติกรรมใดเป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ พบว่าประกอบด้วยเงื่อนไขที่สำคัญ ได้แก่ เนื้อหา (Content) ที่ถูกเผยแพร่ลงไปในโลกออนไลน์ และการเกิดผลกระทบ (Effects) ไม่ว่าจะเป็นรูปภาพ วิดีโอ หรือการแสดงความคิดเห็น (Comments) ในเชิงเหยียดหยาม การให้ข้อมูลที่เป็นเท็จ การใช้

ถ้อยคำด่าทอที่รุนแรง หรือการทะเลาะวิวาท ที่ทำให้เกิดผลกระทบทางลบต่ออารมณ์ของบุคคล เช่น ทำให้เกิดความอับอาย ทุกข์ใจ กลัว หดหู่ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กลุ่มตัวอย่างบางส่วนมองว่า อาจไม่ได้มีเส้นแบ่งหรือขอบเขตที่ชัดเจนที่จะกำหนดระหว่างการกระทำที่เรียกว่าเป็นความรุนแรงหรือไม่เป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ เนื่องจากมองว่าขึ้นอยู่กับวิจารณญาณและประสบการณ์ที่แต่ละคนได้รับมา บางคนอาจมีทักษะในการแยกแยะข้อมูลข่าวสารได้ดี หรือบางคนอาจได้รับการเรียนรู้ขัดเกลา รวมถึงการปลูกฝังค่านิยมเกี่ยวกับความรุนแรงในลักษณะที่ต่างกันออกไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้นำไปสู่การเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้นิสิตจุฬาฯ มองว่าไม่มีเกณฑ์ตัดสินได้ว่าการกระทำใดที่เป็นความรุนแรงหรือไม่เป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ ดังที่นิสิตคนหนึ่งกล่าวว่า

> *"คือมันก็ไม่สามารถมีอะไรไปตัดสินได้หรอกว่าอะไรรุนแรงหรือไม่รุนแรง มันขึ้นอยู่กับคนที่ไปเสพว่าคุณรับได้มากน้อยแค่ไหน... คนบางกลุ่มที่รับได้ เค้าก็จะแบบว่า มองข้ามผ่านไปว่ามันไม่ใช่ความรุนแรง คิดว่ามันก็ขึ้นอยู่กับคนที่มองมากกว่า"*

ซึ่งสามารถแบ่งการวิเคราะห์ความรุนแรงในโลกออนไลน์ ออกเป็น 2 ระดับคือ ระดับที่คนในสังคมมองเห็นภายใต้บรรทัดฐานร่วมกันว่าเป็นความรุนแรง เช่น การด่าทอด้วยถ้อยคำที่หยาบคาย การข่มขู่ คุกคาม ความเป็นส่วนตัว เป็นต้น และระดับที่คนบางกลุ่มในสังคมมองว่าเป็นความรุนแรง เช่น การล้อเลียนลักษณะร่างกายของบุคคล (Body Shaming) ที่แต่ละคนอาจยอมรับได้ในระดับที่แตกต่างกัน เป็นต้น

พฤติกรรมที่เรียกว่าเป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์

นิสิตจุฬาฯ ได้ให้ตัวอย่างของพฤติกรรมที่เรียกว่าเป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ไว้อย่างหลากหลาย แบ่งเป็น 2 ระดับคือ ระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม อธิบายได้ว่า **ระดับปัจเจก** อาทิ การด่าทอ เหยียดหยาม เสียดสี ให้ร้าย ประจานขู่ทำร้าย ล้อเลียนรูปร่างหน้าตา การตั้งกระทู้พาดพิง การเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นเท็จ การคุกคามทางเพศ ฯลฯ ผ่านการแสดงความคิดเห็นหรือการโพสต์บนแพลตฟอร์มต่าง ๆ เช่น Facebook, Instagram, Twitter เป็นต้น ทั้งในพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ส่วนตัวของบุคคลในโลกออนไลน์ นอกจากนี้ ยังรวมถึงพฤติกรรมการกลั่นแกล้งออนไลน์ (Cyberbullying) เช่น การสร้าง Line group แยกออกมาเพื่อตั้งกลุ่มนินทา (Gossiping) การใช้รูปภาพและวิดีโอที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรุนแรง เช่น การทะเลาะตบตี การทำอนาจาร เป็นต้น ซึ่งจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปในแต่ละแพลตฟอร์ม ตัวอย่างเช่น ใน Gaming Community[1] นอกจากรูปแบบของการโพสต์หรือการแสดงความคิดเห็นเพื่อประจานให้ผู้อื่นเกิดความอับอายแล้ว เหยื่อยังสามารถถูกคุกคามด้วยการใช้คำพูดที่รุนแรงผ่านการใช้เสียงที่สื่อสารกันได้ ขณะที่ใน**ระดับกลุ่ม** อาทิ การใช้ถ้อยคำเพื่อสร้างความเกลียดชัง (Hate speech), การสร้างข่าวปลอม (Fake News), การสร้างอุดมคติบางอย่าง (Ideal) ให้กับคนในสังคม, การติดแฮชแท็ก (#) ในทวิตเตอร์ รวมถึงการนำเสนอข่าวสารต่าง ๆ ลงในสื่อออนไลน์ โดยแพลตฟอร์มที่พบเห็นความรุนแรงได้บ่อยที่สุด คือ Facebook ซึ่งเป็นแพลตฟอร์มขนาดใหญ่ที่ทุกคนเข้าถึงได้ และคนส่วนใหญ่เลือกที่จะใช้ใน

[1] Gaming Community หมายถึง ชุมชนออนไลน์ (Community) สำหรับคนที่นิยมเล่นเกม ซึ่งสามารถเชื่อมต่อกับเกมบน Facebook และเล่นกับเพื่อน ๆ สมาชิกใน Group ได้

การแบ่งปันเรื่องราวส่วนตัว ขณะที่แพลตฟอร์มอื่น ๆ อย่าง YouTube, Twitter, Instagram และ Line อาจเป็นแพลตฟอร์มที่เหมาะสำหรับคนเฉพาะกลุ่ม และมีแค่คนบางช่วงอายุเท่านั้นที่ใช้งาน

สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ส่งผลต่อการนิยามความรุนแรงในโลกออนไลน์

1. ประสบการณ์ส่วนบุคคล

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มองว่า ประสบการณ์การพบเห็นหรือเคยตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ส่งผลต่อความรู้สึกเห็นอกเห็นใจ (Empathy) และเข้าใจคนที่กำลังตกเป็นเหยื่อมากกว่าคนที่ไม่เคยพบเห็นหรือเคยตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ ขณะเดียวกันประสบการณ์ที่ผ่านมา อาจทำให้บุคคลมีภูมิคุ้มกันต่อคำพูดและการกระทำที่รุนแรงได้ในระดับที่ต่างกัน บางคนอาจใช้พื้นที่ในโลกออนไลน์เพื่อการระบาย พูดคุย หรือใช้เป็นทางออกสำหรับปัญหาต่าง ๆ ซึ่งอาจทำให้มีการแสดงออกถึงความรุนแรงในลักษณะต่าง ๆ ออกไปผ่านแพลตฟอร์มในสื่อออนไลน์ โดยรูปแบบการเลี้ยงดูจากครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญที่กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มองว่ามีผลต่อการสร้างภูมิคุ้มกันของบุคคล เช่น เด็กที่เติบโตมาในสภาพแวดล้อมของครอบครัวที่มีการขัดเกลาและให้ความรักความห่วงใยเป็นอย่างดี อาจทำให้มีการรับมือหรือสามารถมองข้ามการกระทำบางอย่างที่อาจส่งผลต่อความรู้สึกของตนเองได้ ขณะที่เด็กที่เติบโตมาโดยขาดการได้รับคำแนะนำจากผู้ปกครอง หรือขาดความอบอุ่น อาจนำไปสู่การแสดงออกซึ่งการกระทำที่ไม่เหมาะสมในโลกออนไลน์ได้ เช่น การมองว่าการล้อเลียนลักษณะด้อยของเพื่อนเป็นเรื่องปกติในชีวิตจริง ที่อาจนำไปสู่การผลิตซ้ำการกระทำเช่นนี้ในโลกออนไลน์ได้เช่นกัน ดังที่นิสิตคนหนึ่งกล่าวว่า

> *"คือแต่ละคนมันไม่สามารถรับสิ่งเหล่านี้ได้เท่า ๆ กัน ทุกคนต่างมีภูมิคุ้มกันที่แตกต่างกัน หลายคนอาจจะเติบโตมาในครอบครัวที่ได้รับความรักความห่วงใย อาจจะทำให้เค้าสามารถมองข้ามคำพูดบางคำได้ แต่ว่าบางคนอาจได้รับการกระทบกระเทือนกับสิ่งนั้นมากกว่า"*

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ประสบการณ์ส่วนตัวจึงทำให้แต่ละคนมีภูมิคุ้มกันและรับรู้ภาพความรุนแรงในโลกออนไลน์ในมุมมองที่แตกต่างกัน โดยกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มองว่า คนที่จะตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์นั้นสามารถเป็นใครก็ได้ ไม่มีลักษณะที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งมักเป็นไปในลักษณะของการถูกพาดพิง หรือไม่ได้ตั้งใจที่จะเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์ความรุนแรงเหล่านั้น เช่น การแสดงความคิดเห็นหรือแสดงจุดยืนที่อาจจะไปขัดต่อคนบางคนหรือคนบางกลุ่ม ซึ่งนำไปสู่การถูกโต้ตอบกลับด้วยความรุนแรงผ่านตัวอักษรที่สื่อออกมา โดยมองว่าเพศและช่วงวัยมีผลต่อการตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์แค่ในระดับหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากในความเป็นจริงโลกออนไลน์ไม่ได้จำกัดอายุและเพศของผู้ใช้งาน ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ แต่อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ในแต่ละช่วงวัยอาจมีผลต่อการแยกแยะข่าวสารในโลกออนไลน์ได้ และคนที่ตกเป็นเหยื่ออาจผันตัวมาเป็นผู้กระทำความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้เช่นกัน

2. แหล่งปัจจัยด้านสังคม

พบว่า ครอบครัว เป็นปัจจัยด้านสังคมที่กลุ่มตัวอย่างมองว่ามีความใกล้ชิดและมีอิทธิพลต่อมุมมองความรุนแรงในโลกออนไลน์ต่อเด็กมากที่สุด ทั้งในด้านการสร้างความคิดและค่านิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวที่มีการปลูกฝังว่าความรุนแรงเป็นเรื่องปกติ (Normalize) เช่น การพูดจารุนแรงใส่กัน การไม่ได้รับคำแนะนำในการใช้สื่ออย่างเหมาะสม ซึ่งอาจทำให้เด็กเกิดการจดจำและเรียนรู้ และยอมรับว่าความรุนแรงเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ ตลอดจนการอยู่

ในพื้นที่หรือสภาพแวดล้อมที่มีความรุนแรง (Domestic Violence) ที่อาจนำไปสู่การใช้ความรุนแรงอย่างต่อเนื่องในโลกออนไลน์ ดังที่นิสิตคนหนึ่งกล่าวว่า

> *"ถ้าในครอบครัวมีการ Normalize การพูดจารุนแรงกัน มีการทำให้รู้สึกเป็นการเคยชิน ทำให้รู้สึกเป็นปกติ ก็จะทำให้เด็กคนนั้นรู้สึกว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ไม่รุนแรง ในขณะที่บางคน ในครอบครัวอาจจะไม่ได้มีการ Normalize ไม่ได้มีการพูดกันด้วยคำพูดที่รุนแรง หรือว่าการใช้สื่อในด้านที่รุนแรง ก็ทำให้เค้าอาจจะรู้สึกตระหนักในสิ่งนั้นว่ามันรุนแรงนะ ทำให้คนอื่นรู้สึกแย่ หรือเค้าอาจจะรู้สึกแย่เวลาที่มีคนมาพูดใส่"*

อย่างไรก็ตาม นอกจากปัจจัยในด้านสภาพแวดล้อมครอบครัวแล้ว สถานการณ์ด้านการเคลื่อนไหวทางการเมือง ยังเป็นอีกหนึ่งปัจจัยด้านสังคมที่กลุ่มตัวอย่างมองว่ามีผลต่อมุมมองความรุนแรงในโลกออนไลน์ด้วยเช่นกัน ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นสองกรณี กรณีแรก เกิดจากพื้นฐานหรือธรรมชาติของตัวบุคคล กล่าวคือ พื้นฐานของบุคคลนั้น มักเป็นคนที่กล้าแสดงออก ตรงไปตรงมา และมีอุดมการณ์ที่ชัดเจน ซึ่งการแสดงออกเหล่านี้อาจส่งผลกระทบต่อคนบางคนหรือคนบางกลุ่ม โดยเฉพาะการมีอุดมการณ์ที่ต่างกัน ที่ทำให้เกิดการโต้แย้งถกเถียงและนำไปสู่การใช้ความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้ เช่น การใช้สื่อออนไลน์เป็นเครื่องมือยุยง ปลุกปั่น หรือสร้างชุดความคิดที่ผิด ๆ ที่นำไปสู่การเกิดความรุนแรงในโลกจริงตามมาได้ กรณีที่สอง เกิดจากความกดดันและภาวะความตึงเครียดจากปัญหาสังคมบางอย่างที่มากดทับหรือสร้างตัวตนให้คนบางคนที่ปกติอาจไม่ได้เป็นคนที่ชอบใช้ความรุนแรงเปลี่ยนมาเป็นผู้กระทำความรุนแรงในโลกออนไลน์แทน

ทั้งนี้ หากพิจารณาในบริบทของการพบเห็นในโลกออนไลน์กับโลกจริง พบว่า มีความต่างกันในระดับของการวิเคราะห์ตีความรูปแบบการกระทำความรุนแรง และขอบเขตการหลีกเลี่ยงการตกเป็นเหยื่อของความรุนแรง กล่าวคือ โลกออนไลน์ได้เปิดพื้นที่ของการหลีกเลี่ยงการตกเป็นเหยื่อที่มากกว่าในโลกจริง เนื่องจากบุคคลสามารถเปลี่ยนหรือย้ายไปใช้แพลตฟอร์มอื่น ๆ เพื่อหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับความรุนแรงได้ ซึ่งต่างกับโลกจริงที่อาจกระทำได้ยาก อย่างไรก็ตาม กลุ่มตัวอย่างบางส่วนมองว่า ความคิดเห็นที่แตกต่างหลากหลายเป็นเรื่องปกติที่พบได้ในสังคม ซึ่งหากมองในภาพรวมแล้ว สถานการณ์ด้านการเคลื่อนไหวทางการเมืองเป็นเพียงส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นมาชั่วขณะ โดยโลกออนไลน์ได้สร้างโอกาสและสภาพแวดล้อมใหม่สำหรับการแสดงออกซึ่งความรุนแรงในรูปแบบใหม่ ที่มีสื่อออนไลน์เป็นพื้นที่สื่อกลางให้สมาชิกในสังคมสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสร้างความเป็นจริงทางสังคมในประเด็นต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะประเด็นทางการเมืองซึ่งเป็นประเด็นที่เด็กและเยาวชนยุคปัจจุบันให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก แม้ว่าจะไม่ได้อยู่ในสถานการณ์จริงก็ตาม

3. แหล่งปัจจัยด้านเทคโนโลยี

กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มองว่า เทคโนโลยีสมัยใหม่มีผลต่อการเรียนรู้และถ่ายทอดความรุนแรงในโลกออนไลน์ไปสู่ผู้อื่นได้ ยิ่งเทคโนโลยีพัฒนาไปมากเท่าใด ก็อาจทำให้ผู้คนเข้าถึงสื่อออนไลน์ได้ง่ายมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งหากพิจารณาในบริบทของความรุนแรงในโลกออนไลน์ ปัจจัยด้านเทคโนโลยีได้เข้ามาช่วยเพิ่มพื้นที่หรือขอบเขตของความรุนแรงที่กว้างขึ้น โดยแพลตฟอร์มต่าง ๆ ได้เอื้อให้เกิดความรุนแรงได้ง่ายขึ้น เช่น การไม่มีระบบที่คัดกรองสื่อหรือเนื้อหาที่ถูกเผยแพร่ในสื่อออนไลน์ ซึ่งอาจนำไปสู่ความเสี่ยงที่เยาวชนจะเกิดการซึมซับและเรียนรู้พฤติกรรมความรุนแรงได้ง่ายขึ้น ดังที่นิสิตคนหนึ่งกล่าวว่า

> *"ยิ่งมันไฮเทคมาก ยิ่งพัฒนาที่มันเข้าถึงได้ง่าย อย่าง YouTube, Twitter, IG หรือ Facebook มันพัฒนาให้ไม่เซนเซอร์สื่อมันก็จะทำให้สิ่งที่เป็นความรุนแรงหรืออะไรแบบเนี้ยออกมาได้ง่ายมากขึ้น เด็กก็จะซึมซับได้ง่ายขึ้น"*

ขณะที่ในด้านการเปิดรับข่าวสารจากสื่อออนไลน์ประเภทต่าง ๆ ยังเป็นปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดการรับรู้ความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่เพิ่มมากขึ้น เช่น การเผยแพร่ภาพหรือวิดีโอที่เกี่ยวกับความรุนแรงลงในแพลตฟอร์มต่าง ๆ โดยเฉพาะ Facebook ซึ่งเป็นแพลตฟอร์มที่พบเห็นความรุนแรงได้บ่อย และด้วยคุณสมบัติของสื่อออนไลน์ที่เป็นพื้นที่ที่ยากจะควบคุม และไม่ได้จำกัดอายุของผู้ใช้งาน รวมถึงไม่สามารถยืนยันตัวตนของผู้ใช้งานได้จริง จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สื่อออนไลน์มีส่วนผลิตซ้ำภาพความรุนแรง ทำให้คนในสังคมเกิดความเคยชิน และรับรู้ว่าความรุนแรงเป็นเรื่องปกติในสังคม ตัวอย่างเช่น รูปภาพเด็กหิวโหยในแอฟริกา ที่ถูกนำเสนอผ่านแพลตฟอร์มต่าง ๆ แม้ว่าในมุมหนึ่งจะเป็นการนำเสนอเพื่อประชาสัมพันธ์ด้านการช่วยเหลือ แต่ในขณะเดียวกัน ก็เป็นการผลิตซ้ำภาพที่ทำให้คนในสังคมเกิดความเคยชิน และไม่ทำให้รู้สึกว่าเป็นปัญหาหลักในสังคม หรือตัวอย่างอื่น ๆ เช่น การนำเสนอข่าวครบรอบ 1 ปี กราดยิงโคราช ซึ่งนับเป็นการตอกย้ำภาพความรุนแรงให้กลับขึ้นมาอีก หรือการนำเสนอข่าวที่เด็กนักเรียนถูกครูกระทำอนาจาร ซึ่งเป็นข่าวที่มีการนำเสนอให้เห็นทุกปี ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า นอกจากสื่อออนไลน์แล้ว สถาบันสื่อหลักอย่างวิทยุและโทรทัศน์ ก็อาจมีผลต่อการสร้างความเข้าใจและมุมมองต่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้เช่นเดียวกัน จากการนำเสนอข่าวสารที่อาจทำให้คนในสังคมรับรู้และเข้าใจผิด เช่น ฉากข่มขืนในละครไทย ที่อาจทำให้คนในสังคมเคยชินและมองว่าการข่มขืนเป็นเรื่องปกติเป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แต่ละแพลตฟอร์มในสื่อออนไลน์ ย่อมกำหนดรูปแบบการแสดงออกและการตอบสนองที่แตกต่างกัน ซึ่งอาจช่วยให้หัวข้อหรือประเด็นความรุนแรงที่มีอยู่ในโลกออนไลน์อยู่ในช่วงระยะเวลาสั้นหรือยาวต่างกัน อาทิ Twitter ซึ่งเป็นแพลตฟอร์มที่มีฟังก์ชัน Retweet หรือการโพสต์ข้อความซ้ำของผู้ใช้งานคนอื่น ๆ ในหน้าโปรไฟล์ของตนเอง ซึ่งอาจทำให้มีการแพร่กระจายเนื้อหาออกไปได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ในทางตรงกันข้าม แพลตฟอร์มอื่น ๆ อย่าง Facebook หรือ Instagram ที่อาจให้ความรู้สึกถึงความเป็นส่วนตัวของผู้ใช้งานมากกว่า จึงทำให้เนื้อหาของความรุนแรงถูกจำกัดอยู่ในแวดวงที่แคบกว่าได้

อภิปรายและสรุปผล

จากผลการศึกษาซึ่งพบว่า นิสิตจุฬาฯ มีการนิยามความรุนแรงในโลกออนไลน์ ว่าหมายถึงความรุนแรงที่ใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นวิถีทางในการแสดงออกทั้งทางคำพูด การกระทำ หรือพฤติกรรมใดก็ตามที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม ขณะเดียวกัน ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทของสื่อออนไลน์ที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเผยแพร่เนื้อหาความรุนแรงให้กับคนในสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์กันเป็นวงกว้างผ่านโลกออนไลน์ สอดคล้องกับที่ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์อธิบายไว้ว่า ในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของบุคคลจะมีสัญลักษณ์เป็นสื่อกลางในการปฏิสัมพันธ์ (James Farganis, 2014) โดยสื่อออนไลน์ได้กลายเป็นสื่อกลางที่ทำให้สมาชิกในโลกออนไลน์ติดต่อสื่อสารและแสดงออกการกระทำระหว่างกัน ซึ่งแต่ละคนจะเกิดการรับรู้และตีความได้ในระดับที่ต่างกัน โดยสื่อออนไลน์ได้เข้ามามีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดของเยาวชนกลุ่มนี้ ซึ่งจากการศึกษา พบว่า นิสิตจุฬาฯ มีมุมมองต่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่แตกต่างจากมุมมองทางตะวันตกที่สำคัญอยู่สองประการ คือ

ประการแรก ไม่ได้มีเส้นแบ่งหรือขอบเขตที่ชัดเจนที่จะกำหนดว่าพฤติกรรมหรือการกระทำใดเป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ เนื่องจากบุคคลแต่ละคนย่อมมีความคิดและมุมมองต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะมุมมองต่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่ขึ้นอยู่กับวิจารณญาณและประสบการณ์ของบุคคลว่าจะตัดสินว่าการกระทำหรือพฤติกรรมนั้น ๆ เป็นความรุนแรงหรือไม่ ฉะนั้น ความรุนแรงในโลกออนไลน์จึงไม่ได้มีรูปแบบที่ตายตัว และไม่มีเกณฑ์มาตัดสินได้ว่าพฤติกรรมหรือการกระทำใดที่นับว่าเป็นความรุนแรงหรือไม่เป็นความรุนแรงในโลกออนไลน์ ซึ่งต่างจากคำอธิบายของนักวิชาการตะวันตกที่มุ่งไปที่การจัดรูปแบบและลักษณะของความรุนแรงในโลกออนไลน์ ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ที่ค่อนข้างมีรูปแบบที่ตายตัว

ประการที่สอง ความแตกต่างระหว่างเพศไม่ได้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในออนไลน์ เนื่องจากผลการศึกษาพบว่า นอกจากเพศหญิงที่ถูกมองว่ามักตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์แล้ว ยังมีกลุ่มความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ) ที่ตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้เช่นกัน หรือแม้กระทั่งในกลุ่มเพศชายเองก็ตาม ฉะนั้น คำอธิบายของนักคิดชาวตะวันตกที่อธิบายว่า เพศหญิงมักจะตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ ขณะที่เพศชายมักจะเป็นผู้กระทำความรุนแรงในโลกออนไลน์นั้น จึงไม่สามารถนำมาใช้ในการอธิบายมุมมองของเยาวชนที่มีต่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ในสังคมไทยได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในยุคที่โลกออนไลน์ได้กลายเป็นพื้นที่ที่บุคคลสามารถสร้างตัวตนใหม่ขึ้นมาที่ทำให้กฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานทางสังคมอาจไม่ได้มีประสิทธิภาพมากพอที่จะเข้าไปกำกับบทบาทและการกระทำของบุคคลได้ หรืออาจกล่าวได้ว่า โลกออนไลน์ได้ทำให้กฎเกณฑ์บางส่วนของสังคมที่อาจส่งผลกระทบได้ในชีวิตจริงลดประสิทธิภาพลง เนื่องจากสภาวะของการไร้ตัวตนที่ทำให้ผู้กระทำความรุนแรง ในโลกออนไลน์รู้สึกปลอดภัยที่จะทำมากกว่าในโลกจริง ฉะนั้น ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในโลกออนไลน์ จึงอาจเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องของความรุนแรงที่เกิดขึ้นในโลกจริง และอาจนำไปสู่ผลกระทบทางลบในระดับที่ใกล้เคียงกับในโลกจริงได้

อย่างไรก็ตาม ในการวิเคราะห์ด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ส่งผลต่อการให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ ซึ่งนิสิตจุฬาฯ มองว่า ประสบการณ์ส่วนบุคคลย่อมมีผลต่อการรับรู้และทัศนคติที่มีต่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ โดยเฉพาะความตระหนักและความรู้เกี่ยวกับชุมชนออนไลน์ที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่ โดยมองว่าคนที่มีความรู้เกี่ยวกับ ชุมชนออนไลน์นั้น ๆ มากกว่า ย่อมมีโอกาสเสี่ยงที่จะตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้น้อยกว่าเมื่อเทียบกับผู้ที่ขาดความรู้ ขณะเดียวกัน ภาวะความเครียดและความกดดันจากปัญหาสังคมบางอย่าง มักถูกมองว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บุคคลกลายมาเป็นผู้กระทำความรุนแรงในโลกออนไลน์ เนื่องจากไม่เข้าใจหรือมองไม่เห็นผลของการกระทำของตนได้ โดยรูปแบบการเลี้ยงดูจากครอบครัว ถูกนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการสร้างภูมิคุ้มกันของบุคคลในการรับมือหรือมองว่าการกระทำใดเป็นความรุนแรงหรือไม่เป็นความรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวที่มีการปลูกฝังว่าความรุนแรงเป็นเรื่องปกติซึ่งอาจทำให้เด็กเกิดการจดจำ เรียนรู้ และยอมรับว่าความรุนแรงเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ในสังคม

ดังนั้น จะเห็นว่าการเรียนรู้ทางสังคมผ่านความสัมพันธ์กับคนรอบข้าง โดยเฉพาะครอบครัว มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนามุมมองความรุนแรงในโลกออนไลน์ โดยมีปัจจัยสำคัญอย่างเทคโนโลยีที่ได้เข้ามาช่วยเพิ่มพื้นที่หรือขอบเขตของความรุนแรงที่กว้างขวางและเอื้อให้เกิดความรุนแรงได้ง่ายขึ้น เช่น การไม่มีระบบคัดกรองเนื้อหาที่เผยแพร่ในสื่อออนไลน์ หรือแอปพลิเคชันใหม่ ๆ ที่มีคุณสมบัติที่ได้รับอนุญาตการไม่เปิดเผยตัวตนของผู้ใช้งาน ขณะเดียวกัน การเปิดรับข่าวสารจากสื่อออนไลน์ประเภทต่าง ๆ ยังเป็นปัจจัยที่มีส่วนทำให้คนในสังคมเกิดความเคยชินและรับรู้ภาพความรุนแรงและทำให้รู้สึกว่าไม่เป็นปัญหาหลักในสังคม อาจกล่าวได้ว่า ความเสี่ยงต่อการตกเป็นเหยื่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้พัฒนาไปพร้อม ๆ กับการเติบโตของเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทันสมัย โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนที่มีแนวโน้มเสี่ยงมากกว่า

ผู้ใหญ่ในแง่ของการยอมจำนนต่อการตลาด โฆษณา และการแยกแยะเนื้อหาสาระ แต่ในท้ายที่สุดแล้ว หากบุคคลมีวิจารณญาณในการใช้สื่อออนไลน์ที่ดี รวมถึงการควบคุมตนเองที่ดี ย่อมส่งผลต่อการรับมือและมุมมองต่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่ต่างออกไปได้ เทคโนโลยีสมัยใหม่จึงเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนในการปลูกฝังและพัฒนามุมมองความรุนแรงในโลกออนไลน์ในทางอ้อมเท่านั้น

โดยสรุป กล่าวได้ว่า การให้คำอธิบายความรุนแรงในโลกออนไลน์ของนิสิตจุฬาฯ เป็นผลมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนของบุคคลและสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีขอบข่ายกว้างขว้าง ที่จะทำให้นิสิตแต่ละคนมีการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ที่หลากหลาย และส่งผลต่อการพัฒนามุมมองและทัศนคติในการอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามความเข้าใจของตนเอง โดยเฉพาะเรื่องความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่นิสิตจุฬาฯ ซึ่งเป็นเยาวชนรุ่นใหม่มองว่า ไม่ว่าจะเป็นเพศหรืออยู่ในช่วงวัยใดก็ตามย่อมมีความเสี่ยงในการตกเป็นเหยื่อและเป็นผู้กระทำความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะปัจจุบันที่ทุกคนสามารถเข้าเป็นสมาชิกในโลกออนไลน์ได้อย่างง่ายดาย

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

1) ควรส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวและสถาบันการศึกษา มีการปลูกฝังค่านิยม ทัศนคติ รวมถึงการให้คำแนะนำด้านการใช้สื่ออย่างเหมาะสม เพื่อให้เยาวชนเกิดการเรียนรู้ จดจำ ตลอดจนนำมาใช้เป็นแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง อันจะเป็นการลดโอกาสการเกิดปัญหาความรุนแรงในโลกออนไลน์ได้ในอนาคต

2) ควรส่งเสริมให้เกิดการศึกษาวิจัยเพื่อทำความเข้าใจรูปแบบความรุนแรงที่เปลี่ยนไปตามบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย เพื่อนำข้อมูลมาพัฒนาแก้ไขป้องกันปัญหาความรุนแรงที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะการหลีกเลี่ยงการผลิตซ้ำภาพความรุนแรงที่เกินจริง เช่น ฉากต่อสู้หรือฉากข่มขืนในละครโทรทัศน์ เป็นต้น

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

ควรมุ่งศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับมุมมองในเชิงลึกของแต่ละเพศที่มีต่อความรุนแรงในโลกออนไลน์ โดยเฉพาะในมิติของการตกเป็นเหยื่อและผู้กระทำความรุนแรง เนื่องจากคนที่ตกเป็นเหยื่ออาจกลายมาเป็นผู้กระทำความรุนแรงได้เช่นเดียวกัน เพื่อให้เกิดมุมมองความเข้าใจเกี่ยวกับความรุนแรงในโลกออนไลน์ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี เพราะได้รับความกรุณาเป็นอย่างสูงจากรองศาสตราจารย์ ดร. จุลนี เทียนไทย ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการทำวิจัยตั้งแต่ต้นตลอดจนเสร็จสมบูรณ์ และขอขอบคุณ กลุ่มตัวอย่างทุกท่านที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในการให้ข้อมูล

เอกสารอ้างอิง

พิรงรอง รามสูต รณะนันท์ และคณะ. (2556). *การกำกับดูแลสื่อที่เผยแพร่เนื้อหาที่สร้างความเกลียดชัง*. ศูนย์ศึกษานโยบายสื่อ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภางค์ จันทวานิช. (2559). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Charles E. Notar, Sharon Padgett and Jessica Roden. (2013). “Cyberbullying: A Review of the Literature” in *Universal Journal of Educational Research,* 1(1), 1-9.

Council of Europe. (2020). *Cyberviolence.* สืบค้นเมื่อ 16 พฤศจิกายน 2563, จาก https://www.coe.int/en/web/cybercrime/cyberviolence#{%2250020850%22:[1]}

George Herbert Mead. (1936). *Movements of thought in the nineteenth century.* Edited by Merritt H. Moore. Chicago: University of Chicago.

Herbert Blumer. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method.* University of California, Berkeley. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.

James Farganis. (2014). *Readings in social Theory: The Classic Tradition to Post-Modernism.* The McGraw-Hill Companies, Ins.

M. Kowalski, Susan P. Limber and Patricia W. Agatston. (2012). *Cyberbullying: bullying in the digital age.* A John Wiley & Sons, Ltd.

Michael J. Carter and Celene Fuller. (2015). *Symbolic interactionism.* สืบค้นเมื่อ 19 มกราคม 2564, จาก file:///C:/Users/User/Downloads/SymbolicInteractionism%20(1).pdf

Robinson, L. (2007). The cyberself: The selfing project goes online, symbolic interaction in the digital age. *New Media and Society*, 9(1), 93–110.

Sheldon Stryker. (1980). *Symbolic interactionism a social structural version.* California: Benjamin Cummings Publishing.

การวางแผนจัดการข้อมูลดิจิทัลส่วนบุคคลในเครือข่ายสังคมออนไลน์หลังจากเสียชีวิตของชาวดิจิทัลไทย

(Preparation for Personal Digital Data Management after Death in Online Social Networks among Thai Digital Natives)

โดย
ฐิตินันทน์ ผิวนิล*

* อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
E-mail: titinan@rumail.ru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีพื้นฐานมาจากแนวคิดเรื่องการตายดิจิทัล หรือ Digital Death โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามุมมองชาวดิจิทัลไทยต่อการวางแผนจัดการชีวิตในโลกดิจิทัลหลังความตายของบุคคล การวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการใช้แบบสอบถามปลายเปิดและการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มนิสิต นักศึกษาจาก 6 สถาบันการศึกษาในกรุงเทพมหานคร จำนวน 28 คน ดำเนินการในเดือนมกราคม-มีนาคม 2564 ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการสร้างข้อสรุปแบบจัดประเภทข้อมูล ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ผู้ให้ข้อมูลสำคัญส่วนใหญ่คิดว่าตนเองจะมีชีวิตยืนยาวและเสียชีวิตไม่ต่ำกว่าอายุ 60 ปี และบางส่วนเชื่อว่าอนาคตอาจไม่มีการตายที่แท้จริง ทั้งนี้ หลายคนคิดว่าข้อมูลในโลกออนไลน์ เช่น ภาพ ข้อความ รายการเพลง อีเมล เว็บเพจ ฯลฯ นั้นถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล เพราะเกิดจากการผลิตของแต่ละคน เป็นข้อมูลส่วนตัว และประเด็นความเป็นลิขสิทธิ์ สำหรับมุมมองต่อการวางแผนจัดการจัดการชีวิตในโลกดิจิทัลหลังความตายของบุคคลนั้น พบว่า สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มที่ตั้งใจจะเก็บข้อมูลไว้โดยส่งต่อการจัดการบัญชีให้คนใกล้ชิด หรือเก็บไว้ให้ลูกหลาน อีกกลุ่มคือไม่ต้องการเก็บข้อมูลบัญชีไว้ ต้องการปิดหรือลบทิ้ง และกลุ่มสุดท้ายคือไม่จัดการใด ๆ ปล่อยให้เป็นไปตามการจัดการของแพลตฟอร์มที่ใช้บริการเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลส่วนมากไม่มีการรับรู้ถึงวิธีการจัดการ และยังไม่ได้วางแผนดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับข้อมูลในโลกดิจิทัลภายหลังความตายของตนเอง อีกทั้งหลายคนต่างก็มีมุมมองต่อความตายในลักษณะของความหวาดกลัว วิตกกังวล ถึงสิ่งที่ตนเองยังไม่ได้ทำ ส่วนกลุ่มที่ไม่ได้กลัวความตายนั้นส่วนใหญ่มองว่าความตายเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นเรื่องปกติที่ต้องเกิดขึ้นกับทุกคน ผลการวิจัยครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นภาพของความไม่พร้อมในการเตรียมการด้านความตายโดยเฉพาะการจัดการโลกดิจิทัลของคนไทยในกลุ่มชาวดิจิทัล ที่จะมีการใช้ชีวิตในโลกออนไลน์เพิ่มขึ้นต่อไปเรื่อย ๆ ซึ่งมีความจำเป็นต้องมีนโยบายหรือมาตรการในการส่งเสริมความรู้ และมาตรการทางกฎหมายในการกำกับดูแลข้อมูลดิจิทัลหลังบุคคลเสียชีวิตสำหรับกรณีของประเทศไทยต่อไป

คำสำคัญ: การตายดิจิทัล การวางแผนความตาย เครือข่ายสังคมออนไลน์ ข้อมูลดิจิทัลส่วนบุคคล ชาวดิจิทัลไทย

Abstract

This article was developed from an idea of digital death. Aimed to study the Thai digital natives' perspectives on how they prepare their digital life after death, the study employed a quantitative research using open-ended questionnaires and in-depth interview of 28 students from 6 institutions in Bangkok during January to March 2021. The data was analyzed by content analysis and categorized data. The analysis showed that most of the participants believed they would live a long life or expected to die after 60 years of age, while some believe that there would be no real death in the future. However, many believed that online information was personal; namely, photos, messages, music playlists, emails, and webpages, etc., since those were personally produced. Concerning the copyrights issue and how to manage the digital life after death, there were three types of individuals: those who would keep all online accounts and pass them to their closed relatives, those who would not keep anything at all, and those who would allow the platforms to manage their accounts. However, the participants mostly did not know how to manage their lives and had not planned anything digitally. Still, many of them feared and panicked of death, of things they have not done. For those who did not fear of death viewed death as merely a natural phenomenon, an inevitable event in human life. The result of this research reflected an unpreparedness for death, especially, in the digital world which has increased its significance more and more. The digital life and its roles should be promoted among citizens and law enforcement should take place in managing the data of the dead in Thailand.

Keywords: digital death, death preparation, online social networks, personal digital data, Thai digital natives

การวางแผนจัดการข้อมูลดิจิทัลส่วนบุคคลในเครือข่ายสังคมออนไลน์หลังจากเสียชีวิตของชาวดิจิทัลไทย

(Preparation for Personal Digital Data Management after Death in Online Social Networks among Thai Digital Natives)

บทนำ

ปรากฏการณ์การกลายเป็นดิจิทัล หรือ Digitalization ได้มีอิทธิพลในทุกมิติของการใช้ชีวิต โดยอิทธิพลของเทคโนโลยีการสื่อสารโดยเฉพาะอินเทอร์เน็ตที่ทำให้เกิดการสื่อสารออนไลน์และกลายเป็นปัจจัยหลักของการพัฒนามนุษย์และสังคมในหลายประการ จากข้อมูลสถิติปี พ.ศ. 2561 ประชากรโลกกว่า 3.9 พันล้านคน หรือร้อยละ 51.2 เป็นผู้ที่ใช้อินเทอร์เน็ต (ITU, 2018) หากพิจารณาอิทธิพลของความเป็นดิจิทัลในทางประชากรศาสตร์ ประเด็นแรกคือความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างประชากรกับความเป็นดิจิทัล ในจุดนี้อาจมองความเป็นดิจิทัลผ่านตัวประชากร โดยอาศัยการพิจารณารุ่นปีเกิด อายุ ประสบการณ์การใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ ซึ่งเมื่อ พ.ศ. 2556 สหภาพโทรคมนาคมระหว่างประเทศ (International Telecommunication Union : ITU) ได้ทำการวัดความเป็นชาวดิจิทัลของประชากรโลกเป็นครั้งแรก โดยใช้ข้อมูลการใช้โทรคมนาคมของ ITU วิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลทางประชากรขององค์การสหประชาชาติ (UN) ณ ข้อมูลในปี 2555 ซึ่งคือผู้ที่ต้องเคยใช้อินเทอร์เน็ตตั้งแต่ พ.ศ. 2550 ต่อเนื่องมา โดย ITU ใช้ข้อสมมติฐานว่าบุคคลมีการใช้งานอินเทอร์เน็ตอย่างต่อเนื่องทุกปี ไม่มีการตาย ไม่มีการออกจากการใช้งาน ซึ่งในผลการศึกษาของ ITU นั้นได้นิยามคำว่า “Digital Native” (ชาวดิจิทัล) โดยหมายถึง ผู้ที่มีอายุ 15-24 ปีซึ่งผู้มีประสบการณ์การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตไม่น้อยกว่า 5 ปี ทั้งนี้ ITU ระบุว่าทั่วโลกมีขนาดประชากรที่เป็นชาวดิจิทัลประมาณร้อยละ 5.2 ของประชากรโลก และมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง (ITU, 2013)

สำหรับประเทศไทย จากข้อมูลการสำรวจประชาชนไทยอายุ 6 ปีขึ้นไปใน พ.ศ. 2562 พบว่า มีผู้ใช้อินเทอร์เน็ตกว่า 42.4 ล้านคน หรือประมาณร้อยละ 66.7 ของประชากรทั้งหมด และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยประชากรกลุ่มเยาวชนที่มีอายุระหว่าง 15-24 ปี ถือว่าเป็นกลุ่มที่มีผู้ใช้งานอินเทอร์เน็ตสูงสุดกว่าร้อยละ 95.5 รองลงมาคือกลุ่มอายุ 25-34 ปี ร้อยละ 92.3 ในแง่ของกิจกรรมที่ผู้ใช้อินเทอร์เน็ตนั้นพบว่า ส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 93.0 ใช้งานสังคมออนไลน์ (Online Social Networks) ได้แก่ เฟซบุ๊ก (Facebook) ทวิตเตอร์ (Twitter) กูเกิ้ลพลัส (GooglePlus) ไลน์ (Line) และ อินสตาแกรม (Instagram) รองลงมาร้อยละ 84.4 ใช้งานโทรศัพท์ผ่านอินเทอร์เน็ต (VoIP) เช่น การโทรผ่านไลน์ เฟซบุ๊ก เฟซไทม์ (Facetime) และ วอทส์แอพ (Whatsapp) ทั้งนี้ ในภาพรวมคนไทยร้อยละ 88.4 ใช้อินเทอร์เน็ตประมาณ 5-7 วันต่อสัปดาห์ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563)

จากข้อมูลสถิติการใช้ดิจิทัลของประเทศไทย พ.ศ. 2563 พบว่า ประเทศไทยมีบัญชีเฟซบุ๊กกว่า 47 ล้านบัญชี อินสตาแกรม12 ล้านบัญชี ทวิตเตอร์ 6.55 ล้านบัญชี สแนปแชท (Snapchat) 645,000 และบัญชีลิงกต์อิน (LinkedIn) 2.7 ล้านบัญชี (Kemp, 2020) ส่วนการใช้ไลน์นั้น พบว่าในปี 2562 ประเทศไทยมีบัญชีผู้ใช้งานประมาณ 45 ล้านบัญชี (Line corporation, 2019) และจากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติใน พ.ศ. 2562 พบว่าคนไทยมีการทำกิจกรรมบนโลกออนไลน์ในหลากหลายประเภท ซึ่งสะท้อน “กระบวนการกลายเป็นดิจิทัล (Digitalization)” ของคนไทยที่มีมากขึ้น จะเห็นได้ว่าประชากรไทยใช้เครือข่ายสังคม (Social Network) กว่า 39 ล้านคน อัพโหลดเนื้อหาที่สร้างขึ้นเองบนเว็บไซต์เพื่อการแบ่งปัน (share) เช่น รูปภาพ/ภาพถ่าย วีดิโอ เพลง ซอฟต์แวร์ ฯลฯ จำนวน 21 ล้านคน การรับ-ส่งอีเมล จำนวน 15

ล้านคน ใช้พื้นที่บนอินเทอร์เน็ตเพื่อเก็บเอกสาร, รูปภาพ, เพลง, วิดีโอ หรือไฟล์อื่น ๆ เช่น Google Drive, iCloud, Dropbox ฯลฯ ประมาณ 6.3 ล้านคน รวมถึงการเป็นเจ้าของเนื้อหาบนโลกออนไลน์ทั้งเว็บไซต์และแพลตฟอร์มต่าง ๆ เช่น Homepage ของตนเอง 4.9 แสนคน และเป็นเจ้าของ Blog กว่า 3.2 แสนคน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563)

นอกจากการศึกษาชาวดิจิทัลในแง่ขนาดประชากรดังข้อมูลสถิติต่าง ๆ ข้างต้นแล้ว ยังมีมิติการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการทางประชากรโดยเฉพาะในประเด็น “การตาย” กับกลุ่มชาวดิจิทัลด้วย ในงานศึกษาของ Öhman & Watson (2019) ได้คาดประมาณจำนวนคนตายกับจำนวนผู้ใช้งานในเฟซบุ๊ก ภายใต้ 2 ฉากทัศน์ ประการแรกคือหากไม่มีจำนวนผู้ใช้งานใหม่เพิ่มขึ้นเลย โดยประมาณปี 2608 จะมีบัญชีผู้ที่เสียชีวิตสูงกว่าผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ และบัญชีผู้เสียชีวิตจะเพิ่มเป็นร้อยละ 98 ภายในปี 2643 โดยจะมีจำนวนบัญชีของผู้ใช้งานที่จะเสียชีวิตไม่น้อยกว่า 1.4 พันล้านคน และฉากทัศน์ที่สองคือ ภายใต้การเติบโตร้อยละ 13 ต่อปี เฟซบุ๊กจะมีสมาชิกใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ วันนึงประชากรทุกคนจะมีบัญชีเฟซบุ๊กและในพ.ศ. 2653 จะมีบัญชีผู้เสียชีวิตสูงกว่าผู้ใช้งานที่ยังมีชีวิตอยู่ จากข้อมูลส่วนนี้จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า นอกเหนือจากการใช้เฟซบุ๊ก เมื่อบุคคลเหล่านี้เสียชีวิตลงไปแล้ว เขาได้เตรียมการวางแผนต่อการจัดการบัญชีออนไลน์ต่าง ๆ ของเขาอย่างไรบ้าง

จากทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับประเด็นการจัดการบัญชีออนไลน์เมื่อบุคคลเสียชีวิตไปแล้ว ในงานศึกษาเรื่อง Legal Measures for Managing the Deceased’s Digital Assets in Online Accounts ของ Wata (2016) พบว่าโดยทั่วไปปัญหาการตกทอดทางมรดกของทรัพย์สินดิจิทัล ซึ่งโดยทั่วไปแล้วมักจะถูกจากัดโดยข้อกำหนดและเงื่อนไขในการใช้บริการของผู้ให้บริการ โดยข้อกำหนดและเงื่อนไขในการใช้บริการดังกล่าว มักจะจำกัดสิทธิการเข้าถึงบัญชีออนไลน์ของผู้ใช้บริการ และห้ามการส่งต่อบัญชีออนไลน์ของผู้ใช้บริการให้แก่บุคคลอื่นเพื่อคุ้มครองความเป็นส่วนตัวทางข้อมูลของผู้ใช้บริการ ในขณะเดียวกันก็เป็นการลดค่าใช้จ่ายในการดำเนินการของผู้ให้บริการด้วย แสดงให้เห็นว่าข้อกำหนดและเงื่อนไขเหล่านั้นมีลักษณะเป็นการห้ามการตกทอดทางมรดกของทรัพย์สินดิจิทัลไปยังทายาทของผู้ตาย แม้ความเป็นจริงแล้วมีสิทธิทางกฎหมายที่จะได้รับและเข้าใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินกล่าว และจากข้อค้นพบในการศึกษาของผู้เขียนนั้นพบว่ากฎหมายไทยที่เกี่ยวข้องที่มีผลบังคับใช้ยังไม่มีทั้งมาตรการรับรองหรืออำนวยความสะดวกให้แก่ทายาทของผู้ตายในการเข้าถึงและจัดการทรัพย์สินดิจิทัลดังกล่าว

ปัจจุบันประเทศไทยมีกฎหมายที่ใกล้เคียงกับการวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าวได้คือ พ.ร.บ.คุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล พ.ศ. 2562 (Personal Data Protection Act : PDPA) โดยหลักการสำคัญที่จะใช้บังคับ คือ การเก็บรวมรวม การใช้หรือการเปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคลของผู้อื่นจะทำได้ก็ต่อเมื่อเจ้าของข้อมูลได้ให้ความยินยอมโดยชัดแจ้งไว้เป็นหนังสือลายลักษณ์อักษร ทำผ่านระบบอิเล็กทรอนิกส์ เช่น ทำระบบกดให้ความยินยอมหรือไม่ให้ความยินยอม หรือหากไม่สามารถใช้สองวิธีข้างต้นได้ก็สามารถใช้วิธีอื่นได้ อาทิ ขอความยินยอมปากเปล่าเพื่ออัดเสียงการสนทนาทางโทรศัพท์ เป็นต้น (iLaw, 2563) และอีกกฎหมายหนึ่งคือ พระราชกำหนดการประกอบธุรกิจสินทรัพย์ดิจิทัล พ.ศ. 2561 ซึ่งรายละเอียดส่วนใหญ่เป็นการพูดถึงกระบวนการจัดการเชิงกฎหมายธุรกิจของการจัดการสินทรัพย์ในรูปแบบดิจิทัล โดยนิยาม สินทรัพย์ดิจิทัล” (Digital Asset) ในเชิงการเงินการธนาคารและการลงทุน แบ่งเป็นสามกลุ่มคือ 1) สกุลเงินดิจิทัล คือ หน่วยอิเล็กทรอนิกส์ที่สร้างเพื่อเป็นสื่อกางในการแลกเปลี่ยน สินค้า บริการ และสินทรัพย์ดิจิทัลอื่น ๆ เช่น Bitcoin, Ripple, Ethereum, Litecoin 2) โทเคนดิจิทัลเพื่อการลงทุน คือ หน่วยอิเล็กทรอนิกส์ที่สร้างเพื่อกำหนดสิทธิในการร่วมลงทุน เช่น สิทธิในส่วนแบ่งรายได้ผลกำไรจากการลงทุน ซึ่งออกและเสนอขายผ่านกระบวนการผู้ให้บริการระบบเสนอขายโทเคนดิจิทัล (ICO Portal) 3) โทเคนดิจิทัลเพื่อการใช้ประโยชน์ คือ หน่วยอิเล็กทรอนิกส์ที่สร้างเพื่อกำหนดสิทธิการได้รับสินค้าหรือบริการที่เฉพาะเจาะจงที่ออกและเสนอขายผ่านกระบวนการผู้ให้บริการระบบเสนอขายโทเคนดิจิทัล (ICO Portal) (สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจ

ดิจิทัล, ม.ป.ป.) แต่ยังไม่ปรากฏเรื่องการอธิบายทรัพย์สินดิจิทัลรูปแบบอื่น ๆ

เมื่อพิจารณาข้อมูลการตายของคนไทยใน พ.ศ. 2562 พบว่า มีผู้เสียชีวิตรวมกว่า 494,339 คน (กองยุทธศาสตร์และแผนงาน กระทรวงสาธารณสุข, 2563) ดังนั้น หากประมาณการเบื้องต้นเทียบสัดส่วนกับผู้ใช้อินเทอร์เน็ตในประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่าในแต่ละปีจะมีบัญชีโลกออนไลน์ของคนไทยกว่าสามแสนบัญชีที่เป็นบัญชีของผู้เสียชีวิตไปแล้วในโลกจริง แต่จะยังคงมีชีวิตคงอยู่ในโลกออนไลน์ แล้วประเทศไทยมีความพร้อมแค่ไหนกับการจัดการความตายในโลกดิจิทัลของบุคคล จากข้อมูลข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า ประชากรไทยเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตในโลกออนไลน์อย่างมาก และมีแนวโน้มที่จะมีชาวดิจิทัลเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในอนาคต แต่องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการชีวิตในโลกดิจิทัลหลังความตายของบุคคลในประเทศไทยนั้นยังคงมีน้อยมาก ในขณะที่ต่างประเทศได้ทำการศึกษา พัฒนาแนวคิด และการส่งเสริมนโยบาย รวมถึงการปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรื่องดังกล่าวอย่างกว้างขวางและยาวนาน การวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นการทำความเข้าใจชาวดิจิทัลไทย ซึ่งเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่และเป็นภาพตัวแทนประชากรดิจิทัลของไทยในปัจจุบันที่จะเติบโตไปในอนาคต พวกเขามีมุมมองต่อความตายและการวางแผนจัดการชีวิตในโลกดิจิทัลหลังความตายของตนเองอย่างไร องค์ความรู้นี้จะช่วยทำให้เห็นภาพต่อการจัดการความตายของสังคมไทย โดยเฉพาะในบริบทของสังคมดิจิทัลในปัจจุบันและอนาคตได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษามุมมองของชาวดิจิทัลไทยต่อการวางแผนจัดการข้อมูลส่วนบุคคลในเครือข่ายสังคมออนไลน์หลังจากเสียชีวิต

นิยามศัพท์เฉพาะ

ข้อมูลดิจิทัลส่วนบุคคล (Personal Digital Data) ในการศึกษานี้หมายถึง ข้อมูลของบุคคลที่อยู่ในโลกออนไลน์ทั้งในเครือข่ายสังคมออนไลน์ อีเมล เว็บไซต์ และบริการออนไลน์อื่น ๆ อันได้แก่ บัญชีการใช้งาน ข้อมูลส่วนบุคคล ข้อมูลภาพ วิดีโอ เสียง รายการ หนังสือออนไลน์ ไฟล์ข้อมูล อีเมล บล็อก (Blog) เว็บไซต์ (website) เว็บเพจ (web page) ข้อมูลบนพื้นที่จัดเก็บออนไลน์ และอื่น ๆ ตามที่บุคคลแสดงความเป็นเจ้าของข้อมูลเหล่านั้น

เครือข่ายสังคมออนไลน์ (Online Social Networks) หมายถึง การติดต่อสื่อสารกับเครือข่ายสังคมกับบุคคลอื่นบนระบบอินเทอร์เน็ต ในที่นี้รวมถึง การสื่อสารผ่านภาพ เสียง ข้อความ วิดีโอ อีเมล เว็บไซต์ แพลตฟอร์มต่าง ๆ

ชาวดิจิทัลไทย (Thai Digital Natives) หมายถึง ผู้ที่เกิด เติบโต และคุ้นเคยการใช้อินเทอร์เน็ต การศึกษาครั้งนี้กำหนดให้เป็นผู้ที่มีอายุ 17-27 ปี คือผู้ที่เกิดในปี พ.ศ. 2537 – 2547 โดยถือว่าเป็นประชากรเจเนอเรชันซี (Generation Z) ซึ่งเป็นรุ่นวัยที่เกิดและเติบโตมาพร้อมกับการมี การใช้อินเทอร์เน็ต

วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงลึก ดำเนินการเก็บข้อมูลในช่วงเดือนมกราคม ถึงเดือนมีนาคม 2564 การวิจัยนี้ มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญยินดีให้เข้าร่วมการสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 28 คน เป็นเพศชาย 5 คน เพศหญิง 19 คน เพศอื่นๆ และไม่ระบุเพศรวม 3 คน กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือนิสิตนักศึกษาระดับปริญญาตรี อายุระหว่าง 17-27 ปี กำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยของรัฐในเขตกรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยใช้การเลือกมหาวิทยาลัยแบบเจาะจงจากเครือข่ายคณาจารย์ จำนวน 6 แห่งคือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี และมหาวิทยาลัยรามคำแหง

ในขั้นตอนแรก ผู้วิจัยได้ประสานงานผ่านเครือข่ายคณาจารย์ทั้ง 6 มหาวิทยาลัย ประสานงานให้นิสิต นักศึกษาเข้าไปร่วมตอบแบบสอบถามออนไลน์ผ่านช่องทางของ google form สำหรับประเด็นคำถามในแบบสอบถามประกอบด้วยข้อมูลส่วนบุคคล ชื่อ อายุ พ.ศ. เกิด อายุคาดเฉลี่ยที่ตนเองประเมิน ความกลัวต่อความตาย การเป็นเจ้าของบัญชีสังคมออนไลน์ ความคิดเกี่ยวกับทรัพย์สินออนไลน์ และการวางแผนจัดการทรัพย์สินออนไลน์หลังจากที่ตนเองเสียชีวิต ขั้นตอนถัดมา ผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลที่ประสงค์ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์เชิงลึก ระบุรายละเอียดข้อมูลส่วนบุคคลสำ หรับช่องทางการสัมภาษณ์ตามผู้ให้ข้อมูลที่สะดวก โดยการสัมภาษณ์ทั้งในรูปแบบการสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัว (Face to face interview) การสัมภาษณ์ผ่านทางโทรศัพท์ และการสัมภาษณ์ผ่านช่องทางออนไลน์ อาทิ การคุยผ่านการสนทนาทางไลน์ เฟซบุ๊กแมสเซนเจอร์ การใช้ไลน์มีทติ้ง (Line Meeting) การใช้กูเกิ้ลมีท (Google Meet) และการใช้โปแกรมซูม (Zoom) ซึ่งมีการสัมภาษณ์เชิงลึกทั้งที่เป็นการสนทนาเสียง และ/หรือการสนทนาข้อความตามความต้องการของผู้ให้ข้อมูลเป็นสำคัญ การขอคำยินยอมให้สัมภาษณ์ใช้การขอคำยินยอมด้วยวาจาเป็นหลัก การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นการสัมภาษณ์ประสบการณ์ ความรู้สึก มุมมอง และทัศนคติต่าง ๆ ในประเด็นเพิ่มเติมจากคำตอบในแบบสอบถาม

สำหรับแนวคำถามสำคัญที่ใช้ในการสัมภาษณ์ประกอบด้วย 1) คุณคิดว่าข้อมูลในโลกออนไลน์ของเรา เช่น ภาพ ข้อความ ลิสต์เพลง อีเมล เว็บเพจ ฯลฯ เป็นทรัพย์สิน หรือไม่ เพราะอะไร 2) คุณเคยคิดไหมว่าถ้าตนเองจากโลกนี้ไปจะส่งมอบข้อมูลในโลกออนไลน์ต่าง ๆ ของตัวเองให้ใครต่อไป หรือวางแผนไว้ว่าจะจัดการกับมันยังไงบ้าง 3) ปัจจุบันนี้หลายแพลตฟอร์มมีบริการตั้งค่ากำหนดได้ว่า เมื่อบุคคลเสียชีวิตแล้วจะสามารถมอบบัญชีการใช้งานให้ผู้อื่นได้ คุณทราบข้อมูลเหล่านี้หรือไม่ และคุณได้ใช้บริการหรือวางแผนกับบริการนี้อย่างไรบ้าง 4) คุณวางแผนจะมอบสิทธิ์หรือการจัดการข้อมูลส่วนบุคคลของตัวคุณในโลกออนไลน์หลังจากที่คุณเสียชีวิตแล้วให้ใครดูแลต่อไหม เพราะอะไรถึงตัดสินใจให้บุคคลนั้นจัดการดูแล

เมื่อได้ข้อมูลจาการสัมภาษณ์ทั้งหมด ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบส ามเส้า (data triangulation) สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหาสำคัญ (content analysis) การสร้างข้อสรุปแบบจัดประเภทข้อมูล

ผลการศึกษา

ภาพอนาคตการมีชีวิตและความตายของชาวดิจิทัลไทย

จากการให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญอธิบายภาพอนาคตของชีวิตและความตายของตนเอง โดยการให้ประเมินอายุขัยแบบอัตวิสัย (Subjective Life Expectancy) พบว่า ในกลุ่มเพศชาย ประเมินว่าตนเองจะมีชีวิตยืนยาวในช่วงอายุ 60-90 ปี (ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 76.3 ปี และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 8.3) ส่วนกลุ่มเพศหญิงภาพรวมประเมินว่าตนเองจะมีชีวิตยืนยาวระหว่าง 40-100 ปี (ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 72.2 ปี และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 15.1) และในกลุ่มที่ไม่ระบุเพศนั้นคิดว่าตนเองจะมีชีวิตยืนยาวเพียงช่วงอายุ 40-65 ปี (ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 52.5 ปี และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 17.7) ทั้งนี้ในภาพรวม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมองว่าจะมีอายุยืนยาวโดยเฉลี่ย 72.5 ปี (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ผลการประเมินอายุขัยแบบอัตวิสัย (Subjective Life Expectancy)

อายุขัย (ปี)	ชาย	หญิง	ไม่ระบุเพศ	รวม
Mean	76.3	72.2	52.5	72.5
SD	8.3	15.1	17.7	14.2

เมื่อสัมภาษณ์เชิงลึกในกลุ่มต่าง ๆ พบเหตุผลในการประเมินอายุขัยแบบอัตวิสัยของแต่ละคนที่แตกต่างกันออกไป ในกลุ่มที่คิดว่าตนเองจะมีอายุไม่ยืนยาว อาทิ 40-50 ปี เพราะมองว่าตนเองไม่อยากมีชีวิตยืนยาวมาก เนื่องจากจะเป็นภาระของสังคม บางส่วนคิดว่าเนื่องจากมนุษย์มีวิถีชีวิตที่มีความเสี่ยงมากขึ้น ภูมิคุ้มกันต่าง ๆ จะน้อยลง ทำให้มีชีวิตสั้นลง การใช้ชีวิตแบบเร่งรีบ การแข่งขัน การเกิดภาวะความเครียดอาจทำให้เกิดโรคต่าง ๆ ได้ง่าย ในขณะที่กลุ่มที่ประเมินว่าอายุขัยจะอยู่ประมาณ 60-70 ปี มองว่าเป็นความเพียงพอของชีวิตแล้ว รวมถึงความเสี่ยงต่าง ๆ ของชีวิตที่มีมากขึ้น ไม่อยากอยู่ไปแก่กว่านี้ ไม่อยากเป็นภาระของลูกหลาน และมองว่าอายุ 70 ปี คืออายุขัยโดยปกติของคนทั่วไป และในกลุ่มที่ประเมินว่าตนเองจะมีอายุขัย 80-90 ปีนั้น มองว่าตนเองจะมีชีวิตยืนยาวเพราะตนมีการดูแลสุขภาพร่างกายที่ดี ทั้งการออกกำลังกาย การดูแลอาหารการกิน การทำความดี ไม่สร้างกรรม อยากมีชีวิตเพื่อรอดูลูก หลาน เหลน ได้ทำสิ่งที่ตนเองต้องการครบแล้ว และในกลุ่มที่คิดว่าตนเองจะมีชีวิตยืนยาวในช่วง 90-100 ปี ให้เหตุผลว่าตนเองเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตอย่างระมัดระวัง ความต้องการอยู่ยืนยาว เพราะอยากเห็นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ และเชื่อว่าตนเองจะมีชีวิตยืนยาวเพราะผู้หญิงจะอายุยืนกว่าผู้ชาย และส่วนใหญ่คนในครอบครัวของตนเองอายุยืน นอกจากนี้ ยังมีบางส่วนเชื่อว่าอนาคตอาจไม่มีการตายที่แท้จริง มนุษย์จะเป็นอมตะ เนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในอนาคต แม้ว่าร่างกายอาจจะตายไป แต่สมองอาจจะถูกเก็บไว้ในรูปแบบ ดิจิทัล หรือการเก็บในรูปแบบอื่น ๆ ที่มนุษย์ยังไม่ค้นพบในปัจจุบันก็เป็นไปได้ อย่างไรก็ตาม ยังพบว่า บางส่วนไม่สามารถประเมินอายุขัยของตนเองได้ เนื่องจากมองว่า การตายเป็นเรื่องที่ไม่แน่นอน และมีความเสี่ยงในหลายรูปแบบ

ความกลัวต่อความตายของชาวดิจิทัลไทย

เมื่อสอบถามเรื่องความกลัวต่อความตาย จากการวิเคราะห์ข้อมูล อาจแบ่งกลุ่มคำตอบได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ 1) กลุ่มผู้ที่ไม่รู้สึกกลัวความตาย 2) กลุ่มที่เคยกลัวความตาย และ 3) กลุ่มที่รู้สึกกลัวความตาย โดยในกลุ่มแรก มองว่าตนเองไม่ได้กลัวความตาย เนื่องจากมองว่าความตายเป็นเรื่องปกติ เป็นเรื่องธรรมชาติ ทุกคนต้องเจอกับความตาย ทุกคนต้องตาย ความตายคือจุดจบ บางส่วนเคยมีประสบการณ์ใกล้กับความตาย จึงทำให้ปัจจุบันไม่กลัวความตาย และเลือกให้ความสำคัญกับการใช้ชีวิตมากขึ้น ดังประสบการณ์ของนักศึกษาเพศหญิง ที่ระบุว่า *"ความตายไม่น่ากลัวค่ะ เพราะจุดจบของทุกคนคือความตาย แต่จะตายช้า เร็ว ขึ้นอยู่กับการใช้ชีวิตของตนเอง ว่าประมาทมากน้อยแค่ไหน ส่วนตัวเคยเฉียดตายแค่เสี้ยววินาที หลังจากนั้น ทำให้ใช้ทุกวันอย่างคุ้มค่ามาก ไม่มีคำว่าเดี๋ยวก่อน ถ้าต้องทำอะไรจะทำเลย ไม่รอ ไม่เดี๋ยว ให้ความสำคัญกับคนสำคัญให้มากที่สุด โดยเฉพาะ พ่อ แม่"*

นอกจากนี้ คนในกลุ่มนี้ที่ไม่ได้กังวลหรือกลัวต่อความตายของตนเอง แต่ยังคงมีความกังวลหรือกลัวต่อความตายของคนใกล้ชิด เช่น คนในครอบครัว คนรัก เพื่อนสนิท กลัวต่อความสูญเสีย การไม่สามารถทำใจยอมรับได้ สำหรับกลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มที่ระบุว่าตนเองเคยกลัวความตาย แต่ตอนนี้ไม่กลัวแล้ว กลุ่มนี้ให้เหตุผลว่า การมีชีวิตน่ากลัวกว่าความตาย ตัวอย่างความเห็นของนักศึกษา ไม่ระบุเพศ กล่าวว่า *"รู้สึกการใช้ชีวิตมันน่ากลัวกว่าความตาย ถ้าเราไม่ได้มีอนาคตที่ดีหรือมีหน้าที่การงานที่ดี ก็คิดว่าตายไปน่าจะโอเคกว่าไม่เป็นภาระใครแล้วก็ไม่ต้องทรมาน ดิ้นรนตัวเอง"*

สำหรับกลุ่มที่ 3 คือกลุ่มผู้ที่รู้สึกกลัวความตาย ส่วนใหญ่คือ มองว่าตนเองยังอายุน้อย ยังใช้ชีวิตไม่คุ้มค่า ความกลัวว่าตนเองจะเสียชีวิตก่อนที่จะได้ทำในสิ่งที่ตนเองคาดหวังหรือปรารถนาไว้ ความกลัวต่อความตายที่ตนเองยังไม่พร้อม ความกลัวต่อระยะสุดท้ายของการตาย *"กลัวหายใจไม่ออก กลัวทรมาน ยังไม่อยากตายเพราะยังไม่ได้ทำในสิ่งที่อยากทำ"* ความกลัวต่อความตายของตนเองจะทำให้ครอบครัว คนรักเสียใจ การไม่ได้บอกลา รวมถึง ความกลัวต่อความตายในฐานะความไม่รู้ว่าชีวิตหลังความตายจะเป็นอย่างไร ต้องพบเจอกับอะไร ดังความเห็นของนักศึกษาหญิงที่กล่าวว่า *"เพราะไม่รู้ว่าตายแล้วต้องไปไหนหรือจะได้กลับมาเจอคนที่เรารักอีกหรือเปล่า?"*

การเป็นเจ้าของบัญชีและความรู้สึกเป็นเจ้าของข้อมูลในโลกออนไลน์

ข้อมูลการใช้สังคมออนไลน์ของผู้ให้ข้อมูลพบว่า ทั้งหมดมีบัญชีเฟซบุ๊ก และเกือบทั้งหมดมีบัญชีอินสตาแกรม ทวิตเตอร์ ไลน์ และอีเมล และบางส่วนมีบัญชี Youtube (ยูทูป) และ tiktok (ติ๊กต๊อก) ด้วย ทั้งนี้ เมื่อสอบถามประเด็นมุมมองต่อความเป็นทรัพย์สินของข้อมูลในโลกออนไลน์ เช่น ภาพ ข้อความ รายการเพลง อีเมล เว็บเพจ ฯลฯ พบว่า ส่วนใหญ่มองว่าข้อมูลเหล่านี้ ถือว่า "เป็นทรัพย์สิน" ส่วนบุคคล โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญให้เหตุผลต่อประเด็นนี้ในลักษณะที่ว่า 1) ข้อมูลดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนบุคคล เป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวเรา แสดงถึงอัตลักษณ์ส่วนบุคคล และอยู่ในพื้นที่ของเรา 2) ข้อมูลดังกล่าวเป็นทรัพย์สินเพราะเกิดขึ้นจากตัวเราเป็นผู้คิด ผู้ผลิต ผู้สร้าง ผู้จัดทำ และอยู่ในความรับผิดชอบของตัวเราต่อข้อมูลเหล่านั้น 3) ข้อมูลดังกล่าวเป็นทรัพย์สินเพราะสามารถครอบครอง ถ่ายโอน จำหน่าย แลกเปลี่ยนกันได้ มีมูลค่า เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดรายได้ รวมถึงความเกี่ยวข้องกับเรื่องลิขสิทธิ์ ทรัพย์สินทางปัญญา

อย่างไรก็ตาม บางส่วนมองว่าข้อมูลในโลกออนไลน์ ไม่ใช่ทรัพย์สินส่วนบุคคล เพราะเราไม่ได้เป็นผู้สร้างระบบหรือ Platform (แพลตฟอร์ม) เหล่านั้น ดังนั้นหากจะเป็นทรัพย์สินอาจจะเป็นของเจ้าของระบบ หรือเจ้าของแพลตฟอร์มที่ให้บริการมากกว่า ข้อมูลที่บุคคลสร้างขึ้น อาจถูกมองว่าเป็นเพียงข้อมูลส่วนบุคคล แต่ไม่ได้เป็นทรัพย์สิน ผู้ใช้บริการเป็นเพียงลูกค้าในระบบหรือแพลตฟอร์มเหล่านั้น

การรับรู้ต่อวิธีการจัดการข้อมูลบัญชีในโลกดิจิทัลหลังเสียชีวิต

เมื่อสอบถามถึงวิธีการจัดการข้อมูลบัญชีในโลกดิจิทัลหลังเสียชีวิต ผู้ให้ข้อมูลส่วนมากไม่มีการรับรู้ถึงวิธีการจัดการ ไม่รู้ว่าคืออะไร และต้องทำอย่างไร มีบางส่วนที่รับรู้บ้างว่ามีบริการในส่วนนี้ โดยรับรู้เฉพาะการให้บริการของแพลตฟอร์มเฟซบุ๊ก แต่ไม่ทราบว่าแพลตฟอร์มอื่น ๆ มีการให้บริการด้วยเช่นกัน

การวางแผนจัดการชีวิตในโลกดิจิทัลหลังความตายของชาวดิจิทัลไทย

จากการที่หลายคนยังไม่รับรู้วิธีการจัดการบัญชีในโลกดิจิทัลหลังเสียชีวิต ทำให้หลายคนจึงยังไม่ได้วางแผนดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับข้อมูลในโลกดิจิทัลภายหลังความตายของตนเอง เมื่อสอบถามมุมมองต่อการวางแผนจัดการจัดการชีวิตในโลกดิจิทัลหลังความตายของชาวดิจิทัลไทยนั้น โดยแบ่งเป็นสองประเด็นใหญ่คือ 1) การวางแผนในเรื่องการจัดการทรัพย์สินข้อมูลในโลกดิจิทัลของตนเอง และ 2) การวางแผนจัดการดูแลบัญชีในโลกดิจิทัลของตนเองต่อไปหลังจากเสียชีวิต

ในประเด็นแรก จากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า ส่วนใหญ่ไม่ได้วางแผน หรือไม่ได้คิดในเรื่องนี้ แม้จะมองว่าข้อมูลต่าง ๆ ของตนเองนั้นเป็นทรัพย์สิน แต่ก็ไม่คิดว่ามีความสำคัญอะไร ในกรณีที่วางแผนหรือหากต้องการจะมอบทรัพย์สินในโลกดิจิทัลดังกล่าว ส่วนมากเลือกที่จะมอบให้กับสมาชิกในครอบครัวเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินเหล่านั้น *"ให้คนในครอบครัว*

เพราะเชื่อใจและไว้ใจที่สุด" กรณีที่เป็นการเสียชีวิตในอนาคตจะเลือกมอบให้ลูกของตนเอง โดยมองว่าข้อมูลเหล่านี้นอกจากเป็นทรัพย์สินแล้ว ยังสะท้อนภาพความทรงจำต่าง ๆ ของชีวิตตนเองไว้ด้วย *"คิดว่าจะเก็บไว้ให้ลูก เพราะคิดว่ามีข้อมูลและความทรงจำในแอพพลิเคชั่นต่าง ๆ อยู่ในนี้"* ส่วนกรณีที่หากจะต้องเสียชีวิตในปัจจุบันนี้ อาจเลือกให้พ่อแม่เป็นผู้รับมอบ อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลบางกลุ่มมองว่า ตนเองจะไม่มอบข้อมูลเหล่านี้ให้ใครต่อ เนื่องจากมองว่า ไม่ได้เป็นบัญชีที่หารายได้หรือมีประโยชน์มากนัก บัญชีไม่ได้มีข้อมูลอะไรที่จะต้องให้ใครมาดูแลต่อ ตนเองยังไม่มีข้อมูลใดๆ ที่มีมูลค่ามากพอที่จะต้องมีคนดูแล รวมถึงการที่ไม่วางแผนมอบทรัพย์สินข้อมูลเหล่านี้ให้ใครต่อ เพราะตนเองไม่รู้ว่าใครจะเสียชีวิตไปก่อนกัน

สำหรับประเด็นที่ 2 การวางแผนจัดการดูแลบัญชีในโลกดิจิทัลของตนเองต่อไปหลังจากเสียชีวิต สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ 1) กลุ่มที่วางแผนจะเก็บข้อมูลไว้โดยส่งต่อการจัดการบัญชีให้คนใกล้ชิด หรือเก็บไว้ให้ลูกหลาน 2) กลุ่มที่วางแผนไม่ต้องการเก็บข้อมูลบัญชีไว้ ต้องการปิดหรือลบทิ้ง และ 3) กลุ่มที่ไม่วางแผนจัดการใด ๆ ปล่อยให้เป็นไปตามการจัดการของแพลตฟอร์มที่ใช้บริการเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม การวางแผนตัดสินใจจัดการในรูปแบบต่าง ๆ นั้น ผู้ให้ข้อมูลต่างมีเหตุผลประกอบการพิจารณาหลายประการ คือ 1) การมีครอบครัวของตนเอง หากตนเองมีครอบครัว มีบุตรในอนาคต อาจมีการเก็บบัญชีส่งต่อให้บุตรหลาน เพราะเป็นพื้นที่ความทรงจำ

> *"คงเก็บไว้ให้ลูกของตนเองดูแลต่อ หากมีลูก เพราะเวลาลงรูปต่าง ๆ ใน Instagram ก็เหมือนเป็นสิ่งบันทึกว่า ไลฟ์สไตล์ของเราเป็นยังไง ไปที่ไหนมาบ้าง เป็นคนตั้งใจในการลงรูปและคิดตลอดว่าอยากถ่ายรูปออกมาสวยๆ จึงวางแผนจะส่งต่อ เผื่อคนในเครือญาติเราจะได้เห็น และรู้จักเรามากขึ้น" (นักศึกษาหญิง อายุ 21 ปี)*

2) รูปแบบการเสียชีวิตของตนเอง หากเป็นการตายที่เกิดจากความเจ็บป่วย หรือไม่ได้เสียชีวิตแบบกะทันหัน อาจเลือกตัดสินใจปิดบัญชีการใช้งานทุกอย่างก่อนที่จะสิ้นใจ 3) ความต้องการให้บุคคลอื่นระลึกถึงตนเมื่อเสียชีวิตไปแล้ว ในลักษณะนี้ จะเลือกดำเนินการไม่ปิดบัญชี โดยอาจจะมอบให้คนใกล้ชิดเป็นผู้ดูแลบัญชี หรือปล่อยบัญชีไว้ให้ระบบเป็นผู้ดำเนินการ ดังเหตุผลของนิสิตหญิงที่ระบุว่า *"ไม่วางแผน เพราะ อยากให้ทุกคนจดจำหรือเมื่อนานไปนึกถึงเรา ก็จะเจอแค่ภาพและกิจกรรมตอนที่เรายังอยู่เท่านั้น เพราะเมื่อวางแผนให้คนอื่นดูแล บัญชีนั้นก็จะมีความเป็นคนอื่นไม่ใช่ตัวเราแบบของเรา"*

อภิปรายและสรุป

ข้อมูลดิจิทัลกับความเป็นทรัพย์สิน

จากผลการวิจัยที่พบว่า ชาวดิจิทัลส่วนใหญ่มองว่าข้อมูลในโลกดิจิทัลของตนเองนั้นเป็นทรัพย์สิน แต่ก็ไม่ได้วางแผนต่อการจัดการทรัพย์สินเหล่านั้น อาจเป็นเพราะส่วนหนึ่งเกิดจากกฎหมายในเรื่องนี้ของประเทศไทยยังไม่มีความชัดเจน หากเปรียบเทียบจากงานเขียนเรื่อง 8 Legal Issues in Digital Afterlife ของ Rycroft (2020) ได้มองเรื่องข้อมูลดิจิทัลในฐานทรัพย์สิน (Digital assets) ตามกรอบมิติเชิงกฎหมาย แม้ว่าทรัพย์สินข้อมูลดิจิทัลจะไม่สามารถจับต้องได้ในโลกจริง แต่ก็ยังถือว่าเป็นสิ่งที่มีมูลค่า (value) นอกเหนือไปกว่าในพื้นที่โลกดิจิทัล ซึ่งสามารถแบ่งประเภททรัพย์สินข้อมูลดิจิทัล (Digital assets) ไว้ได้ถึง 4 ประเภทคือ 1) Digital Assets with Financial Value ได้แก่ข้อมูลดิจิทัลที่มีมูลค่าทางการเงิน การธนาคาร การพนัน (Gambling) 2) Digital Assets with Sentimental Value เป็นข้อมูลดิจิทัลที่แม้อาจไม่มี

มูลค่าทางการเงินแต่มีค่าทางจิตใจ เช่น อัลบั้มภาพถ่ายดิจิทัล หรือ Music libraries ออนไลน์ที่บุคคลเคยซื้อไว้ตอนยังมีชีวิตอยู่ 3) Digital Assets with Social Value เป็นข้อมูลส่วนบุคคลที่อยู่บนสังคมออนไลน์แฟลตฟอร์มต่าง ๆ ทั้งข้อมูลด้านประชากร ประวัติส่วนตัว ข้อมูลการโพสต์ เครือข่ายสังคม 4) Digital Assets with Intellectual Value ข้อมูลที่บุคคลสร้างสรรค์ขึ้นและมีการเผยแพร่ไม่ว่าจะเป็นการส่งอีเมล การโพสต์ในสังคมออนไลน์ การเขียนในเว็บบล็อก การเผยแพร่ในเว็บไซต์ หรือในงานศึกษาเกี่ยวกับประเด็นทางกฎหมายของอีเมลเมื่อผู้ใช้บริการเสียชีวิตแล้วของ Harbinja (2019) ที่พบว่า ผู้ให้บริการมีการส่งต่ออีเมลเมื่อผู้ใช้บริการเสียชีวิตโดยไม่ได้รับความยินยอมจากผู้ตายหรือไม่ ประเด็นเชิงกฎหมายและเทคโนโลยีจึงกลายเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่าควรมีการควบคุมให้มากกว่านี้หรือไม่ โดยเฉพาะข้อมูลที่อยู่ในมือของ ผู้ใช้อีเมล ประเด็นความเป็นส่วนตัวหลังการตาย ผู้เขียนเสนอให้ยึดหลักการคำนึงถึงผลประโยชน์ของผู้เสียชีวิตมากที่สุด ซึ่งมุมมองของชาวดิจิทัลไทยในการศึกษาครั้งนี้ ยังมองเพียงว่าข้อมูลในโลกดิจิทัลเป็นเพียงข้อมูลส่วนตัว และไม่ได้สร้างมูลค่าใด ๆ อีกทั้งยังมองว่าการปล่อยให้เจ้าของระบบหรือแพลตฟอร์มมีอำนาจในการจัดการข้อมูลตนเองได้โดยอิสระและไม่ได้วางแผนตนเองในการจัดการบัญชี ในส่วนนี้อาจเกิดปัญหาขึ้นได้ในอนาคต

การมองข้อมูลดิจิทัลต่าง ๆ ในโลกออนไลน์ของผู้ที่เสียชีวิตไปแล้วว่าเปรียบเสมือนเป็น “ทรัพย์สิน” รูปแบบใหม่ ซึ่งได้โยงไปกับแนวคิดเรื่อง Information bodies และแนวคิดเรื่องความเป็นส่วนตัวหลังความตาย (Postmortal Privacy) อันเป็นประโยชน์ต่อการสร้างกรอบคิดเชิงนโยบายและประเด็นทางกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินใหม่ (ข้อมูลดิจิทัลของผู้ตาย) โดยความคิดในกลุ่มนี้ได้อธิบายถึงความคงอยู่ของความเป็นส่วนตัวของบุคคลที่ตายไปแล้ว แต่ข้อมูล (ส่วนตัว) ต่าง ๆ ของพวกเขายังอยู่ในโลกดิจิทัล ซึ่งจะยังคงอยู่ตราบนานเท่านานตามเทคโนโลยีที่เอื้ออำนวย ต่างจากร่างกายชีวภาพที่สลายหายไปแล้ว ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องคบคิดถึงประเด็นความเป็นส่วนตัวหลังความตายเพราะบุคคลหรือบริษัทต่าง ๆ สามารถเข้าถึงข้อมูลดิจิทัลของผู้ตายเหล่านี้ได้อย่างไม่สิ้นสุด ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับ Postmortal Privacy จึงเป็นอะไรที่มากไปกว่าการมองข้อมูลดิจิทัลของผู้ตายในลักษณะทรัพย์สิน ทรัพย์สินทางปัญญา หรือเพียงแค่การปกป้องข้อมูล (data protection) เท่านั้น (Harbinja, 2020) นอกจากนี้ ข้อมูลดิจิทัลของผู้ตายกับมิติในเชิงธุรกิจ หากเชื่อมโยงกันแล้วจะเห็นได้ว่า ข้อมูลดิจิทัลต่าง ๆ สามารถเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ แม้แต่ข้อมูลของผู้ที่ตายไปแล้ว แม้ว่าตัวบุคคลจะไม่อยู่บนโลกนี้แล้ว แต่ข้อมูลของพวกเขายังคงมีชีวิตที่ยาวนานมากกว่า ซึ่งในอนาคตมีแนวโน้มที่จะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น (Öhman, & Floridi, 2017) อย่างไรก็ตาม ประเด็นการจัดการข้อมูลดิจิทัลของผู้ตายยังคงเป็นที่ถกเถียงกันอย่างยิ่งว่ามีจุดบอดทางจริยธรรมในการปกป้องสิทธิ์ของผู้ใช้งานไม่ว่าจะเป็นข้อมูลดิจิทัลของบุคคลที่มีชีวิตอยู่หรือจากไปแล้ว ต่างถูกควบคุมโดยข้อกำหนดของผู้ให้บริการดิจิทัลที่มีข้อจำกัดและมีเงื่อนไขคลุมเครืออยู่อีกมาก (Park, Sang, Lee, & Jones-Jang, 2019)

ข้อมูลดิจิทัลกับความทรงจำ

ผลการวิจัยนี้ สะท้อนประเด็นการใช้ข้อมูลดิจิทัลเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำ และการวางแผนเพื่อส่งข้อมูลความทรงจำเหล่านั้นหลังจากตนเองเสียชีวิตให้กับคนในครอบครัวหรือทายาทต่อไป เพื่อให้ทุกคนจดจำตนเองได้ ประเด็นนี้สอดคล้องกับงานเขียนของ Bassett (2020) ที่ได้กล่าวถึงทฤษฎีความกลัวการสูญเสียครั้งที่สอง (A Theory of the Fear of Second Loss) ซึ่งกล่าวถึงการตายของคนที่จะเกิดขึ้น 2 ครั้ง หรือ “Second Death” โดยอ้างจากบทความของ Stokes (2015) ที่อธิบายว่า บุคคลจะมีการตายครั้งแรกคือการตายทางชีวภาพ ส่วนการตายครั้งที่สองนั้นจะเป็นการตายทางสังคม (การตายทางสังคมนี้อาจถูกมองว่าเป็นการทำร้ายคนตายที่จากไปแล้ว) ในมุมมองของ Stokes นั้น ข้อมูลของคนตายนั้นเป็นวัตถุหน้าที่ทางศีลธรรมที่ไม่อาจกำจัดทิ้งออกไปได้ ดังนั้นในเชิงข้อมูลดิจิทัล จึงไม่ควรมีการลบทิ้งข้อมูลของคน

ที่ตายจากไป ภาระหน้าที่ในการเก็บรักษาข้อมูลผู้ที่ตายไปแล้วนั้นตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า คนทุกคนต้องการระลึกถึงคนตาย แต่ในความเป็นจริง หลายคนก็ไม่อยากเก็บข้อมูลเหล่านี้ต่อไปเพราะมันนำมาสู่ความรู้สึกเศร้าโศกอาลัยถึงคนที่จากไป และไม่ต้องการหวนนึกถึงอีก แต่การที่จะลบข้อมูลเหล่านี้ทิ้งไปก็อาจมีผลกระทบต่อภววิทยา (Ontology) ของภาวการณ์มีอยู่และประเด็นเชิงจริยธรรมต่อคนตายด้วยเช่นกัน ซึ่งในมุมมองของ Debra Bassett ที่ศึกษาในเรื่องของการสร้างและการสืบทอดความมีชีวิตหลังความตายในโลกดิจิทัล (Digital Afterlives) โดยเขาชี้ให้เห็นว่า การที่ข้อมูลในโลกดิจิทัลของผู้ตายหายไปนั้นอาจทำให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่เกิดความรู้สึกสูญเสียอีกครั้งหนึ่ง เพราะข้อมูลต่าง ๆ ล้วนเต็มไปด้วยความรู้สึก ประสบการณ์ และความทรงจำอะไรบ้างอย่างเกี่ยวกับผู้ตาย ดังนั้นในงานศึกษาของ Bassett อธิบายถึง การตายครั้งที่สอง (The Second Death) หรือการตายทางสังคม (Social Death) ผ่านการถ่ายโอนข้อมูลดิจิทัลเหล่านี้ ซึ่งมีสถานะเป็นสิ่งแสดงถึงความมีชีวิตอยู่ที่เหนือไปกว่าการมีชีวิตในเชิงชีวภาพของบุคคล นอกจากนี้ Bassett นั้นได้มองว่าการตายในโลกดิจิทัล (Digital Death) ควรถูกรวมเข้าไปในนิยามของการตายครั้งที่ 2 ด้วย

ชาวดิจิทัลไทยกับการเตรียมพร้อมต่อความตาย

หากวิเคราะห์ถึงคุณลักษณะและทัศนคติของชาวดิจิทัลไทยผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ มีลักษณะสอดคล้องกับผลการวิจัยของจุลนี เทียนไทย และคณะ (2564) โดยอัตลักษณ์สำคัญของชาวดิจิทัลไทยคือ การให้ความสำคัญกับความเป็นส่วนตัว สร้างโลกส่วนตัว และมีอิสระของตนเอง สะท้อนภาพความเป็น “ผู้กระทำการดิจิทัล (Digital Agency)” ดังจะเห็นจากการวางแผนตัดสินใจจัดการข้อมูลดิจิทัลของตนเองเมื่อเสียชีวิตแล้ว หลายคนเห็นว่าข้อมูลเหล่านี้คือ “ข้อมูลส่วนบุคคล” ที่ตนเองมีสิทธิ์ในการจัดการจะส่งมอบหรือไม่ส่งมอบ นอกจากนี้ ยังสะท้อนภาพความสำคัญของโครงสร้างสังคมไทยในเรื่อง “ครอบครัว” จะเห็นได้ว่าชาวดิจิทัลไทยตัดสินใจจะให้คนในครอบครัวเป็นผู้ดูแลบัญชีข้อมูลดิจิทัลต่าง ๆ ต่อไป เมื่อตนเองเสียชีวิตแล้ว รวมถึงความกลัวต่อความตายและการตายของตนเอง ที่ส่วนใหญ่คำนึงถึงความเป็นกังวลต่อคนในครอบครัว ทั้งในแง่ที่ตนเองจะเสียชีวิตและไม่ได้ทำอะไรตอบแทนให้คนในครอบครัว โดยเฉพาะบิดามารดา หรือกรณีที่กลัวว่าคนในครอบครัวจะเสียชีวิตและจากไป

ผลการวิจัยครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นภาพของความไม่พร้อมในการเตรียมการด้านความตายโดยเฉพาะการจัดการข้อมูลดิจิทัลส่วนบุคคลของชาวดิจิทัลไทย ทั้งในด้านการรับรู้ข้อมูล การวางแผน แต่เป็นการวางแผนในระยะยาวโดยผูกเงื่อนไขไว้กับการสร้างครอบครัวในอนาคต แต่ยังไม่ได้คำนึงถึงความเสี่ยงต่อการเสียชีวิตในปัจจุบันซึ่งมีโอกาสเกิดขึ้นได้เสมอ อีกทั้งในอนาคตแนวโน้มที่สังคมไทยจะมีผู้ใช้ชีวิตในโลกออนไลน์เพิ่มขึ้นต่อไปและทุกคนจำเป็นต้องพึ่งพาโลกออนไลน์ ข้อมูลดิจิทัลส่วนบุคคลจึงเป็นสิ่งสำคัญ มีมูลค่า และถือเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องมีนโยบายหรือมาตรการในการส่งเสริมความรู้ และมาตรการทางกฎหมายในการกำกับดูแลข้อมูลดิจิทัลหลังบุคคลเสียชีวิตสำหรับกรณีของประเทศไทยต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ในเชิงวิชาการ อาจมีการศึกษาต่อยอดในมิติเชิงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาการรับรู้และการวางแผนต่อการจัดการข้อมูลในโลกดิจิทัลของบุคคลหลังความตายในภาพกว้าง รวมถึงการค้นหาปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อไป

2. ในเชิงปฏิบัติการ อาจสนับสนุนให้มีการส่งเสริมความรู้เกี่ยวกับรูปแบบวิธีการจัดการข้อมูลบัญชีในโลกดิจิทัลให้เกิดการรับรู้ในวงกว้างมากขึ้น เพื่อให้เกิดการนำไปสู่การตัดสินใจวางแผนการจัดการบัญชีเมื่อตนเองเสียชีวิตในอนาคต

3. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย ประเทศไทยควรมีนโยบายและแนวทางในการจัดการเรื่องข้อมูลดิจิทัลของบุคคลเมื่อเสียชีวิตแล้วอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน

เอกสารอ้างอิง

กองยุทธศาสตร์และแผนงาน กระทรวงสาธารณสุข. (2563). *สถิติสาธารณสุข พ.ศ. 2562*. สืบค้นเมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2564 จาก https://bps.moph.go.th/new_bps/sites/default/files/statistic62.pdf

จุลนี เทียนไทย, ภัทรพรรณ ทำดี, ภาสนันทน์ อัศวรักษ์, ปุณณฑรีย์ เจียวิริยบุญญา, และฐิตินันทน์ ผิวนิล. (2564). *การสร้างความเข้าใจในคุณลักษณะ พฤติกรรม และทัศนคติในอนาคตของชาวดิจิทัลไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.

สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล. (ม.ป.ป.). *Digital Asset สินทรัพย์ดิจิทัลมีอะไรบ้าง?*. สืบค้นเมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2564 จาก https://www.depa.or.th/th/article-view/digital-asset22

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2563). *รายงานฉบับสมบูรณ์สำรวจการมีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน พ.ศ. 2562*. สืบค้นเมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2564 จาก http://www.nso.go.th/sites/2014/DocLib13/ด้าน ICT/เทคโนโลยีในครัวเรือน/2562/full_report62.pdf

Bassett, D. (2020). Profit and Loss: The Mortality of the Digital Immortality Platforms. In *Digital Afterlife: Death Matters in a Digital Age* (pp. 75-88). Chapman and Hall/CRC.

Harbinja, E. (2019). Emails and death: Legal issues surrounding post-mortem transmission of emails. *Death studies*, 43(7), 435-445. DOI: 10.1080/07481187.2019.1609133

Harbinja, E. (2020). The 'New (ish)'Property, Informational Bodies, and Postmortality. *Digital Afterlife: Death Matters in a Digital Age* (pp. 89-105). Chapman and Hall/CRC.

iLaw. (2563). *กฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล ใช้ตามกำหนด 27 พ.ค. ยกเว้นให้หน่วยงานรัฐและกิจการ 22 ประเภท*. สืบค้นเมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2564 จาก https://ilaw.or.th/node/5669

International Telecommunication Union. (ITU). (2013). Measuring the Information Society 2013. Retrieved from https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/mis2013/MIS2013_without_Annex_4.pdf [Access 30-02-2021].

International Telecommunication Union. (ITU). (2018). Measuring the Information Society Report Executive summary 2018. Retrieved from https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/ind/D-IND-ICTOI-2018-SUM-PDF-E.pdf [Access 30-02-2021].

Kemp, S. (2020). *Digital 2020: Thailand*. Retrieved from https://datareportal.com/reports/digital-2020-thailand

Line corporation. (2019). *Line Q3 2019 Earnings Results*. Retrieved from https://scdn.line-apps.com/stf/linecorp/en/ir/all/FY19Q3_earnings_release_EN.pdf [Access 30-02-2021].

Öhman, C., & Floridi, L. (2017). The political economy of death in the age of information: A critical approach to the digital afterlife industry. *Minds and Machines*, *27*(4), 639-662.

Öhman, C., & Watson, D. (2019). Are the dead taking over Facebook? A Big Data approach to the future of death online. *Big Data & Society*, *6*(1), 2053951719842540.

Park, Y. J., Sang, Y., Lee, H., & Jones-Jang, S. M. (2019). The ontology of digital asset after death: policy complexities, suggestions and critique of digital platforms. *Digital Policy, Regulation and Governance*, 22(1), 1-14, DOI 10.1108/DPRG-04-2019-0030

Rycroft, G. F. (2020). Legal Issues in Digital Afterlife. In *Digital Afterlife: Death Matters in a Digital Age* (pp. 127-142). Chapman and Hall/CRC.

Sas, C., Schreiter, M., Büscher, M., Gamba, F., & Coman, A. (2019). Futures of digital death: Past, present and charting emerging research agenda. *Death Studies*, 43(7), 407-413, DOI: 10.1080/07481187.2019.1647643

Savin-Baden, M., & Mason-Robbie, V. (Eds.). (2020). *Digital Afterlife: Death Matters in a Digital Age*. Chapman and Hall/CRC.

Stokes, P. (2015). Deletion as second death: The moral status of digital remains. *Ethics and Information Technology*, *17*(4), 237–248.

Wata, T. (2016). Legal Measures for Managing the Deceased's Digital Assets in Online Accounts. *Thammasat Business Law Journal*, 6. Retrieved from https://so05.tci-thaijo.org/index.php/TBLJ/article/view/112729 [Access 30-02-2021].

ดนตรีบำบัดออนไลน์ โครงการดนตรีเพิ่มสุข บำบัดทุกข์ สู้ภัยวิกฤต

(Online Music Therapy for Emotional Wellbeing During a Crisis)

โดย

กฤษดา หุ่นเจริญ [*] ***และ วิพุธ เคหะสุวรรณ*** [†]

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาดนตรีบำบัด วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล

† อาจารย์ประจำสาขาวิชาดนตรีบำบัด วิทยาลัยดุริยางคศิลป์ มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

สถานการณ์ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา 2019 ได้สร้างความเครียดและความทุกข์ทางอารมณ์ โดยเฉพาะกับกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มเด็กที่มีความต้องการพิเศษ โครงการดนตรีบำบัดแบบออนไลน์นี้เกิดขึ้น เพื่อให้ผู้รับบริการทั้งสองกลุ่มนี้เข้าถึงการบำบัดได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ และได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ลดความเครียด (2) เพิ่มความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับบริการและครอบครัว และ (3) พัฒนาแนวทางในการให้บริการดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ ผู้รับบริการในโครงการ ได้แก่ เด็กที่มีความต้องการพิเศษ ช่วงอายุระหว่าง 6-10 ปี จำนวน 45 คน รับบริการแบบเดี่ยวจำนวน 4 ครั้ง ครั้งละ 30 นาที และ ผู้สูงอายุ ช่วงอายุระหว่าง 65-85 ปี จำนวน 155 คน รับบริการแบบกลุ่มจำนวน 4 ครั้ง ครั้งละ 60 นาที บนแอปพลิเคชัน Line และ Webex เครื่องมือที่ใช้ในการวัด คือ แบบประเมินความเครียด ST5 แบบประเมินความสุขคนไทย (กรมสุขภาพจิต) และแบบประเมินความพึงพอใจในการเข้าร่วมกิจกรรม ผลจากการเปรียบเทียบคะแนนด้านความเครียดและความสัมพันธ์ในครอบครัวของผู้รับบริการทั้งก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรม พบว่าเด็กที่มีความต้องการพิเศษร้อยละ 80.00 และผู้สูงอายุร้อยละ 78.06 มีคะแนนความเครียดที่ลดลง เด็กที่มีความต้องการพิเศษร้อยละ 82.22 และผู้สูงอายุร้อยละ 90.32 มีความสัมพันธ์กับคนในครอบครัวมากขึ้น ในด้านความพึงพอใจต่อกิจกรรมของเด็กที่มีความต้องการพิเศษมีคะแนนเฉลี่ยอยู่ที่ 9.45 และผู้สูงอายุอยู่ที่ 8.09 จากคะแนนเต็ม 10 และได้แนวทางการให้บริการดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ ดังนี้ การเตรียมความพร้อมกระบวนการทำบำบัดแบบออนไลน์ วิธีการจัดกิจกรรมดนตรีบำบัดและเพลงสำหรับผู้รับบริการแต่ละกลุ่ม

คำสำคัญ: ดนตรีบำบัด การบำบัดแบบออนไลน์ โควิด-19 เด็กที่มีความต้องการพิเศษ ผู้สูงอายุ

Abstract

The Coronavirus disease (COVID-19) pandemic has led to high levels of anxiety and distress, especially in children with special needs and elderly. This online music therapy project was funded by Thai Health Promotion Foundation to provide the suitable treatment for these population during the pandemic. The purposes of the project were 1) to reduce stress, 2) to increase interaction between the client and his or her family and 3) to develop a guideline for online music therapy services. The participants were 45 children with special needs aged 6-10 years (received 4 weekly 30-minute sessions), and 155 elderly participants aged 65-85 years (received 4 weekly 60-minute group sessions). The video conferencing platforms used in the project were Line and Webex. Before and after participating in the project, the participants completed the stress assessment “ST5” and Thai Happiness Indicator, and completed project evaluation form on the last session. The results demonstrated that 80.00 percent of children with special needs and 78.06 percent of elderly participants had lower stress level scores. 82.22 percent of children and 90.32 percent of elderly exhibited greater interaction with their family. The participant satisfaction with the project were 9.45 and 8.09 out of 10 from children and elderly participants. Finally, there were a guideline to do online music therapy service including preparation, online treatment process, online music interventions and songs for children and elderly.

Keywords: music therapy, online therapy, covid-19, children with special needs, elderly

ดนตรีบำบัดออนไลน์ โครงการดนตรีเพิ่มสุข บำบัดทุกข์ สู้ภัยวิกฤต

(Online Music Therapy for Emotional Wellbeing During a Crisis)

บทนำ

สถานการณ์ของโรคไวรัสโคโรนา (COVID-19) ได้แพร่ระบาดอย่างรวดเร็วจนสร้างผลกระทบในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านสาธารณสุข ด้านเศรษฐกิจ ไปจนถึงด้านสังคม ทั้งกับบุคคลที่ได้สัมผัสและไม่ได้สัมผัสโรคโดยตรง จึงนำไปสู่ความท้าทายต่าง ๆ ที่ได้เกิดขึ้นแล้ว เช่น การปรับตัวจากการใช้ชีวิตในสังคมรูปแบบใหม่ (Social Distancing) การว่างงาน การขาดรายได้ ความกังวลเรื่องสุขภาพ เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่การเกิดความเครียด ความทุกข์ทางอารมณ์ (Emotional Distress) สภาวะทางสังคมเช่นนี้ย่อมมีผลกระทบรุนแรงกับทุกคนโดยเฉพาะกับกลุ่มที่มีความเปราะบาง เช่น กลุ่มเด็กที่มีความต้องการพิเศษและกลุ่มผู้สูงอายุ จากรายงานการสำรวจพบว่าสถานการระบาดของโรคไวรัสโคโรนาในครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบกับกลุ่มเด็กที่มีความต้องการพิเศษและครอบครัวทางด้านการเกิดความรู้สึกสูญเสียและกังวลต่อสถานการณ์ รวมไปถึงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์และพฤติกรรมในเด็กที่มีความต้องการพิเศษ รวมไปถึงเกิดความยากลำบากในการสร้างความรู้ความเข้าใจกับเด็กที่มีความต้องการพิเศษของตนต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว (Asbury et al., 2020) และจากรายงานการสำรวจกลุ่มผู้สูงอายุที่อายุ 65 ปีขึ้นไปพบว่ามีผลกระทบทางด้านการลดลงของกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิต เช่น กิจกรรมการออกกำลังกาย การพบเพื่อนฝูงหรือลูกหลาน การท่องเที่ยว เป็นต้น และยังมีการลดลงของคุณภาพชีวิตในด้านต่าง ๆ อีก เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทั้งยังรวมไปถึงการลดลงทางด้านคุณภาพของการนอน ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับภาวะซึมเศร้าในผู้สูงอายุและการทำงานขั้นสูงของสมอง (Cognitive functions) (De Pue et al., 2021) ซึ่งองค์การอนามัยโลก (World Health Organization, 2020) กล่าวว่าในสถานการณ์เช่นนี้ควรให้การดูแลผู้สูงอายุทั้งทางร่างกาย จิตใจและสังคมเป็นพิเศษ และควรเป็นหน้าที่ของทุกคนในสังคม

ข้อจำกัดของทั้งกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มเด็กพิเศษที่คล้ายคลึงกันในสถานการณ์ระบาดของโรคไวรัสโคโรนานี้ ได้แก่ ความจำกัดในการดูแลตนเองทั้งทางร่างกาย จิตใจและสังคม ความจำกัดในการเข้าถึงเทคโนโลยีและสื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) ที่ปัจจุบันบุคคลทั่วไปนำมาใช้เพื่อการลดช่องว่างทางสังคม ความจำกัดในการเข้าถึงบริการทางการแพทย์และการบำบัดต่าง ๆ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ พ.ศ.2544 ได้ออกแบบขึ้นมาเพื่อเป็นกลไกเชื่อมประสานการทำงานสร้างเสริมสุขภาพในประเทศ ทำงานร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ในสังคม เพื่อให้คนไทยมีสุขภาพดีครบ 4 ด้าน คือ กาย จิต ปัญญา สังคม (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2563) ได้เปิดรับข้อเสนอโครงการย่อยภายใต้โครงการ “พลเมืองไทยสู้ภัยวิกฤต: Citizen Resilience Project” เพื่อรับมือกับช่วงเวลาสถานการณ์ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา ในช่วงต้นปี พ.ศ.2563 โดยมีประเด็นยุทธศาสตร์หลัก 5 ประเด็น ดังนี้ ความรู้เกี่ยวกับโรคไวรัสโคโรนา (COVID 19) การเว้นระยะห่างทางสังคม การบรรเทาปัญหาทางสุขภาพจิต การส่งเสริมกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูง และ วิถีสุขภาวะปกติแบบใหม่

ดนตรีบำบัด คือ การใช้กิจกรรมทางดนตรีเพื่อพัฒนา ส่งเสริม หรือคงไว้ซึ่งทักษะต่าง ๆ เช่น ทักษะสังคม การสื่อสาร สติปัญญา อารมณ์ และร่างกายสำหรับแต่ละบุคคลหรือกลุ่ม โดยไม่จำกัดเพศ อายุ และไม่จำกัดความสามารถผู้รับบริการดนตรีบำบัดไม่จำเป็นต้องมีทักษะทางดนตรีมาก่อนและการบำบัดไม่มุ่งเน้นในการสอนหรือพัฒนาทักษะทาง

ดนตรี นักดนตรีบำบัดที่ผ่านการเรียนและผ่านการฝึกฝนดนตรีบำบัดมาโดยตรงจะเลือกใช้และปรับกิจกรรมดนตรีให้เหมาะสมกับความต้องการของผู้รับบริการแต่ละคน ทั้งนี้การทำดนตรีบำบัดต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของงานวิจัย (evidence-based practice) ต้องเลือกให้ตรงกับระดับความสามารถ ประสบการณ์และความชอบทางดนตรีของผู้รับบริการเป็นหลัก (American Music Therapy Association, 2020a)

ดนตรีถูกนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ส่งเสริมสุขภาวะทางร่างกายและจิตใจ ส่งเสริมทักษะทางด้านอารมณ์ การตระหนักรู้ถึงอารมณ์ของตนเองและผู้อื่น การแสดงออกและการควบคุมอารมณ์ตนเอง (Moore & Hanson-Abromeit, 2018) เนื่องจากดนตรีสามารถทำให้คนเราตระหนักรู้หรือแยกแยะอารมณ์ ความรู้สึกได้รวดเร็ว และสามารถเหนี่ยวนำอารมณ์ให้ไปในทิศทางอื่น ๆ โดยเฉพาะอารมณ์เชิงบวกได้ (Thaut & Wheeler, 2010) ในกิจกรรมดนตรีบำบัด นักดนตรีบำบัดเน้นการใช้ดนตรีที่ผู้รับบริการชื่นชอบหรือคุ้นเคยประกอบกับกิจกรรมที่ให้ผู้รับบริการได้ลงมือทำ เช่น ร้องเพลง เล่นเครื่องดนตรี แต่งเพลง เต้นหรือเคลื่อนไหวร่างกายไปพร้อมกับเสียงเพลง ซึ่งการมีส่วนได้ลงมือทำ ช่วยสร้างการมีปฏิสัมพันธ์ เสริมสร้างการสมาธิ การจดจ่อ ฝึกควบคุมอารมณ์ของตนเองและทำกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องยาวนาน (Saarikallio, 2009; Montello & Coons, 1998) การมีส่วนร่วมกับสมาชิกในครอบครัวระหว่างการทำกิจกรรมดนตรีบำบัดถือว่าเป็นส่วนสำคัญในการสร้างการมีปฏิสัมพันธ์และความผูกพันระหว่างครอบครัวได้ (Flower & Oldfield, 2008)

เนื่องจากสถานการณ์ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา (COVID-19) ส่งผลกระทบต่อการให้บริการดนตรีบำบัดที่ไม่สามารถมาพบเจอกันได้ตามปกติ ทำให้ผู้รับบริการขาดโอกาสในการได้รับบริการตามสมควร การบำบัดผ่านระบบการสื่อสารทางไกล (telehealth) จึงเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่นักดนตรีบำบัดสามารถให้บริการดนตรีบำบัดได้ตรงกับความต้องการของผู้รับบริการและเหมาะสมกับสถานการณ์ของโรคระบาดนี้

ก่อนสถานการณ์ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา มีการศึกษาการให้บริการดนตรีบำบัดแบบทางไกลสำหรับทหารผ่านศึก (Bronson et al., 2018; Levy et al., 2018; Lightstone et al., 2015; Spooner et al., 2019) บิดาและมารดาของเด็กทารกในหอผู้ป่วยทารกแรกเกิดภาวะวิกฤต (Gooding & Trainor, 2018) และ เยาวชนกลุ่มแอสเพอร์เกอร์ที่อาศัยในชุมชนที่ห่างไกลจากการรับบริการดนตรีบำบัด (Baker & Krout, 2009, 2014) Knott และ Block (2020) ได้แนะนำรูปแบบของการให้บริการดนตรีบำบัดผ่านระบบการสื่อสารทางไกลที่เรียกว่า Virtual Music Therapy (VMT) โดยแนะนำถึงการเตรียมช่องทางในการสื่อสารออนไลน์ข้อแนะนำสำหรับการสื่อสารแบบออนไลน์แก่ผู้รับบริการ การส่งเอกสารอิเลกทรอนิกส์ และโปรแกรมในการเข้าถึงการบริการออนไลน์ การใช้เพลงระหว่างการทำบำบัด การแนะนำให้ผู้รับบริการหรือผู้ดูแลนำไปใช้ต่อภายหลัง การเตรียมอุปกรณ์อิเลกทรอนิกส์ เช่น คอมพิวเตอร์ ไมโครโฟน อุปกรณ์เสริมเพื่อเพิ่มคุณภาพของเสียง เช่น audio interface เป็นต้น หรืออาจจะใช้โปรแกรมดนตรีเพื่อบันทึกเพลงหรือทำกิจกรรมร่วมกันแบบออนไลน์ เช่น Garage band หรือ Cubase เป็นต้น

การทำกิจกรรมในรูปแบบออนไลน์ มักมีข้อจำกัดในการมีปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารขึ้นอยู่กับระดับความสามารถและความต้องการของผู้รับบริการแต่ละคน โดย Knott และ Block แนะนำเทคนิคการทำดนตรีบำบัดแบบออนไลน์สำหรับผู้รับบริการกลุ่มต่าง ๆ เช่น 1) กลุ่มเด็กเล็กโรคหัวใจที่อยู่ในโรงพยาบาล นักดนตรีบำบัดที่เด็กสามารถเห็นได้อยู่ในหน้าจออุปกรณ์สื่อสาร ใช้การร้องเพลงและส่งสัญญาณให้เด็กยกแขนและยื่นมือมาแตะที่ หน้าจอ เพื่อเพิ่มการเคลื่อนไหวแขนให้มากขึ้น 2) กลุ่มผู้ใหญ่ที่พักอยู่ในโรงพยาบาล สามารถรับบริการดนตรีบำบัดเพื่อเพิ่มความผ่อนคลายผ่านโทรศัพท์ โดยนักดนตรีบำบัดเล่นกีตาร์และพูดนำเทคนิคการจิตภาพเพื่อการผ่อนคลาย การฝึกหายใจและการเจริญสติ นอกจากนี้ผู้รับบริการสามารถเข้าถึงฟังไฟล์ที่บันทึกไว้ผ่านช่องทางออนไลน์เมื่อต้องเจอกับสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดความกังวล เช่น ขั้นตอนการรักษา หรือตามความต้องการเพื่อการผ่อนคลายระหว่างวันหรือก่อนนอน และ 3) กลุ่มเด็ก

วัยรุ่นที่ได้รับเชื้อไวรัสโคโรนาที่รับการรักษาอยู่ในโรงพยาบาล นักดนตรีบำบัดทำกิจกรรมร่วมกับผู้รับบริการผ่านการประชุมวีดีโอออนไลน์เพื่อส่งเสริมทักษะการรับมือกับปัญหาและอารมณ์ ระหว่างกิจกรรม ผู้รับบริการมีความยากลำบากในการหายใจ (dyspnea) นักดนตรีบำบัดจึงใช้กิจกรรมการเรียนการสอนร้องเพลงเพื่อพัฒนาทักษะการหายใจของผู้รับบริการ ทำให้ผู้รับบริการสามารถหายใจได้ลึกขึ้นได้

ดนตรีถูกนำมาใช้ในการพัฒนาส่งเสริมทักษะต่าง ๆ ทั้งการเรียนรู้ การรู้จักและแยกแยะอารมณ์ต่าง ๆ การตระหนักรู้ถึงอารมณ์ของตนเองและผู้อื่น การแสดงออกและการควบคุมอารมณ์ตนเอง โดยดนตรีสามารถสร้างความรู้สึกต่าง ๆ และเหนี่ยวนำอารมณ์ให้ไปในทิศทางอื่น ๆ จากการศึกษางานวิจัยการใช้ดนตรีบำบัดที่ส่งผลดีต่อการทำงานของสมองที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ ใช้ได้ผลดีและมีประสิทธิภาพกับกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มเด็กพิเศษ กิจกรรมดนตรีบำบัดที่นำมาใช้ส่วนใหญ่ เป็นกิจกรรมที่บุคคลชาวไทยทั่วไปคุ้นเคยและให้การยอมรับ เช่น การร้องเพลง การฟังเพลง การเล่นเครื่องดนตรี การเคลื่อนไหวประกอบบทเพลง ในแต่ละกิจกรรมจะมีระดับความลึกซึ้งของแต่ละกิจกรรมตามเป้าหมายการบำบัดที่แตกต่างกันออกไป เป็นต้น จึงเห็นถึงความสำคัญและความเหมาะสมที่จะนำดนตรีบำบัดมาใช้กับกลุ่มผู้รับทั้งสองกลุ่มข้างต้นนี้ ซึ่งในปัจจุบันการบริการด้านสุขภาพ (Telehealth) ได้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวาง การพัฒนาการเข้าถึงเครื่องมือสื่อสาร และความคมชัดของสัญญาณอินเทอร์เน็ต รวมไปถึงการพัฒนาโปรแกรมที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการทำบำบัด ทำให้ผู้ที่ต้องการรับบริการบำบัดสามารถเข้าถึงได้เป็นอย่างดี

จากสถานการณ์ของโรคไวรัสโคโรนา (COVID-19) ดนตรีบำบัดออนไลน์หรือดนตรีบำบัดผ่านระบบการสื่อสารทางไกล (VMT) นั้นจะช่วยลดกำแพงในการเข้าถึงการบำบัดเป็นประโยชน์ทั้งสำหรับผู้สูงอายุที่เปราะบางต่อการติดเชื้อ (Vulnerability) ขาดการช่วยเหลือและต้องการการสนับสนุนทางสังคม (Social support) (Cole et al., 2021) ช่วยเด็กที่มีความต้องการพิเศษที่มีความยากลำบากในด้านความรู้ความเข้าใจ (Cognitive abilities) การสื่อสาร (Communication) การปรับตัว (Adaptability) และช่วยลดความรู้สึกไม่ปลอดภัยเมื่อต้องเดินทางไปยังสถานที่อื่น ๆ เพื่อรับบริการบำบัดแบบปกติ (Baker & Krout, 2009) อีกทั้งยังช่วยในการประหยัดเวลาและลดค่าใช้จ่ายในการเดินทางของผู้ปกครองที่ต้องดูแลเด็กที่มีความต้องการพิเศษ

โครงการ “ดนตรีเพิ่มสุข บำบัดทุกข์ สู้ภัยวิกฤต (Music Therapy for Emotional Wellbeing During a Crisis)” ซึ่งเล็งเห็นถึงประโยชน์ของดนตรีต่อสุขภาวะ ทั้งทางร่างกายและจิตใจของประชาชนชาวไทย ในสถานการณ์เช่นนี้ จึงจัดทำดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ เพื่อส่งเสริมอารมณ์เชิงบวก เพิ่มความสัมพันธ์ภายในครอบครัว มุ่งสร้างความหวังและกำลังใจ ให้กับเด็กที่มีความต้องการพิเศษและผู้สูงอายุ อีกทั้งผู้รับบริการยังสามารถเข้าถึงการทำบำบัดแบบออนไลน์นี้ได้ง่าย ลดการเดินทาง และช่วยป้องกันความเสี่ยงต่อสุขภาพ โดยแบ่งออกเป็น 2 กิจกรรม คือ ดนตรีบำบัดสำหรับเด็กที่มีความต้องการพิเศษและครอบครัว (กิจกรรมแบบเดี่ยว) และดนตรีบำบัดสำหรับผู้สูงอายุและผู้ดูแล (กิจกรรมกลุ่ม จำนวน 3-6 คน)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อลดความเครียดความกังวล ให้กับผู้รับบริการกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มเด็กที่มีความต้องการพิเศษ
2. เพื่อเพิ่มความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับบริการกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มเด็กที่มีความต้องการพิเศษกับครอบครัว
3. เพื่อสร้างแนวทางในการให้บริการดนตรีบำบัดแบบออนไลน์

ระเบียบวิธีวิจัย

กลุ่มเป้าหมาย : 1) เด็กที่มีความต้องการพิเศษ เช่น ออทิสซึม สติปัญญาบกพร่อง พัฒนาการล่าช้า หรือเด็กที่ต้องได้รับการดูแลเรื่องอารมณ์ จิตใจและพฤติกรรมเป็นพิเศษ อายุระหว่าง 6-10 ปี สามารถสื่อสารบอกความต้องการได้พอสมควร และต้องมีผู้ปกครองเข้าร่วมกิจกรรมด้วยทุกครั้ง และ 2) ผู้สูงอายุ อายุระหว่าง 65-85 ปี ที่มีสุขภาพร่างกายและจิตใจพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมแบบกลุ่ม สามารถพูดสื่อสารได้ และควรมีผู้ดูแลเข้าร่วมกิจกรรมทุกครั้ง

พื้นที่เป้าหมาย : โครงการเปิดรับผู้ที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมจากทุกพื้นที่ในประเทศไทย ที่สามารถเข้าถึงการให้บริการในรูปแบบออนไลน์ได้ โดยมีสัญญาณอินเตอร์เน็ตที่มีความเสถียรหรืออยู่ในระดับที่สามารถสื่อสารและเข้าร่วมกิจกรรมดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ได้

ระเบียบการวิเคราะห์ศึกษา : การศึกษาโครงการดนตรีเพิ่มสุข บำบัดทุกข์ สู้ภัยวิกฤต การวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้สถิติแบบพรรณนา (Descriptive Statistics) เพื่ออธิบายลักษณะจำแนกข้อมูลตัวแปรในรูปตารางแสดงความถี่ สำหรับสถิติที่ใช้ ได้แก่ สถิติร้อยละ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ศึกษา : เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้คือ แบบประเมินความเครียด ST5 แบบประเมินความสุขคนไทย (กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข) และแบบประเมินความพึงพอใจในการเข้าร่วมกิจกรรม

กิจกรรมดนตรี : กิจกรรมดนตรีและเพลงที่ใช้ในการทำดนตรีบำบัดแบบออนไลน์นี้ คัดเลือกจากข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามในใบสมัคร ประกอบด้วย เพลงและกิจกรรมดนตรีที่ผู้เข้าร่วมชื่นชอบ คุ้นเคย ข้อมูลด้านประสบการณ์และพื้นฐานทางดนตรี นอกจากนี้ กิจกรรมดนตรีส่วนใหญ่ เป็นกิจกรรมที่ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความคุ้นเคยและทำร่วมกันได้ง่าย เช่น กิจกรรมร้องเพลง เคลื่อนไหวประกอบเพลง เล่นเครื่องดนตรี แปลงเพลง และกิจกรรมเทคนิคการผ่อนคลายประกอบเสียงเพลง เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีความยืดหยุ่นสูง สามารถปรับเปลี่ยนได้ตรงตามลักษณะของผู้เข้าร่วมกิจกรรม เหมาะสมกับระดับพัฒนาการและความสามารถของผู้รับบริการแต่ละคน/กลุ่ม นักดนตรีบำบัดเน้นการใช้ดนตรีสดและมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันกับผู้เข้าร่วมตลอดกิจกรรม

ระยะเวลาดำเนินงาน : 16 เมษายน - 15 กรกฎาคม 2563

ผลการดำเนินงานโครงการตามกิจกรรม

กิจกรรมที่ 1 : ดนตรีบำบัดสำหรับเด็กที่มีความต้องการพิเศษและครอบครัว (กิจกรรมแบบเดี่ยว) ผู้เข้าร่วมกิจกรรม จำนวน 45 คน

กิจกรรมที่ 2 : ดนตรีบำบัดสำหรับผู้สูงอายุ (กิจกรรมกลุ่ม จำนวน 3-6 คน) ผู้เข้าร่วมกิจกรรมจำนวน 155 คน

สถานที่ : Application สำหรับการทำประชุมออนไลน์ ได้แก่ Line, Webex เป็นต้น

วิธีการดำเนินงานของทั้ง 2 กิจกรรม

ผู้รับผิดชอบโครงการประชุมวางแผนการดำเนินงานของโครงการ ศึกษาวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ ประชุมทีมนักดนตรีบำบัดเพื่อสร้างข้อตกลงและระเบียบในการดำเนินการบำบัดแบบออนไลน์ หลังจากนั้นจึงออกแบบรูปแบบวิธีการทำบำบัดที่เหมาะสมสำหรับกลุ่มผู้รับบริการกลุ่มนี้ และจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์โครงการเพื่อรับสมัครผู้สนใจบนสังคมออนไลน์ ดำเนินการคัดเลือกผู้สมัครและติดต่อเพื่อทดสอบสัญญาณอินเทอร์เน็ต ภาพและเสียง เตรียมความพร้อมในการเข้าสู่ระบบ Application Online จัดตารางผู้รับบริการและนักดนตรี

บำบัดในวันและเวลาที่เหมาะสม หลังจากนั้นจึงประชุมทีมนักดนตรีบำบัดประจำสัปดาห์เพื่อปรับปรุงข้อผิดพลาดและพัฒนาวิธีการบำบัดให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

สรุปผลการดำเนินงาน

จากการให้บริการดนตรีบำบัดออนไลน์สำหรับเด็กที่มีความต้องการพิเศษและผู้สูงอายุจำนวนรวมทั้งสิ้น 200 คน สรุปผลการวัดด้านความเครียด ความสัมพันธ์กับคนในครอบครัว ความพึงพอใจต่อกิจกรรม และแนวทางในการทำดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ ดังนี้

ด้านความเครียด

ตาราง 1 คะแนนเฉลี่ยด้านความเครียดก่อน-หลังเข้าร่วมกิจกรรม ของเด็กที่มีความต้องการพิเศษจำนวน 45 คน

หัวข้อ	แบบวัดความเครียด ST5					
	มีปัญหาการนอน	มีสมาธิน้อยลง	หงุดหงิด/กระวนกระวาย/ว้าวุ่นใจ	รู้สึกเบื่อ เซ็ง	ไม่อยากพบปะผู้คน	คะแนนรวม (เต็ม 15 คะแนน)
ก่อน	0.62	1.64	1.29	1.18	0.42	5.16
หลัง	0.57	1.07	0.98	0.82	0.21	3.65
ความต่างของคะแนน	0.05	0.57	0.31	0.36	0.21	1.51

หมายเหตุ การแปรผลคะแนนตามแบบวัด คือ 0-4 เครียดน้อย, 5-7 เครียดปานกลาง, 8-9 เครียดมาก, 10-15 เครียดมากที่สุด

จากตาราง พบว่าคะแนนรวมก่อนร่วมกิจกรรมของเด็กที่มีความต้องการพิเศษเฉลี่ยเท่ากับ 5.16 (เครียดปานกลาง) และมีคะแนนความเครียดหลังร่วมกิจกรรมอยู่ที่ 3.65 (เครียดน้อย) มีความต่างของคะแนนอยู่ที่ 1.51 คะแนน รวมแล้วมีเด็กที่มีความต้องการพิเศษเป็นจำนวนร้อยละ 80.00 มีคะแนนความเครียดที่ลดลง

ตาราง 2 คะแนนเฉลี่ยด้านความเครียดก่อน-หลังเข้าร่วมกิจกรรม ของผู้สูงอายุจำนวน 155 คน

หัวข้อ	แบบวัดความเครียด ST5					
	มีปัญหาการนอน	มีสมาธิน้อยลง	หงุดหงิด/กระวนกระวาย/ว้าวุ่นใจ	รู้สึกเบื่อ เซ็ง	ไม่อยากพบปะผู้คน	คะแนนรวม (เต็ม 15 คะแนน)
ก่อน	1.26	1.10	1.10	1.05	0.74	5.25
หลัง	0.97	0.85	0.76	0.76	0.54	3.88
ความต่างของคะแนน	0.29	0.25	0.34	0.29	0.20	1.37

หมายเหตุ การแปรผลคะแนนตามแบบวัด คือ 0-4 เครียดน้อย, 5-7 เครียดปานกลาง, 8-9 เครียดมาก, 10-15 เครียดมากที่สุด

จากตาราง คะแนนเฉลี่ยด้านความเครียดของผู้สูงอายุก่อนเข้าร่วมกิจกรรมอยู่ที่ 5.25 (เครียดปานกลาง) และมีคะแนนรวมหลังร่วมกิจกรรมที่ 3.88 (เครียดน้อย) มีผู้สูงอายุจำนวนร้อยละ 78.06 ที่มีคะแนนความเครียดที่ลดลง

ด้านความสัมพันธ์ในครอบครัว

ตาราง 3 คะแนนเฉลี่ยด้านความสัมพันธ์ในครอบครัวก่อน-หลังเข้าร่วมกิจกรรม ของเด็กที่มีความต้องการพิเศษจำนวน 45 คน

หัวข้อ	แบบประเมินความสุขคนไทย หัวข้อย่อยความสัมพันธ์ในครอบครัว			
	ท่านรู้สึกมั่นคงปลอดภัยเมื่ออยู่ในครอบครัว	หากท่านป่วยหนัก ท่านเชื่อว่าครอบครัวจะดูแลท่านเป็นอย่างดี	สมาชิกในครอบครัวมีความรักและผูกพันต่อกัน	คะแนนรวม (เต็ม 15 คะแนน)
ก่อน	2.22	2.04	2.27	6.53
หลัง	2.40	2.38	2.44	7.22
ความต่างของคะแนน	0.18	0.34	0.17	0.69

ตาราง 3 แสดงให้เห็นถึงคะแนนความสัมพันธ์ในครอบครัวของเด็กที่มีความต้องการพิเศษ โดยมีคะแนนรวมเฉลี่ยก่อนร่วมกิจกรรมที่ 6.53 และหลังการเข้าร่วมกิจกรรมอยู่ที่ 7.22 โดยในทุกหัวข้อย่อยมีคะแนนที่มากขึ้นดังนี้ หัวข้อ “ท่านรู้สึกมั่นคงปลอดภัยเมื่ออยู่ในครอบครัว” จาก 2.22 เพิ่มเป็น 2.40 หัวข้อ “หากท่านป่วยหนัก ท่านเชื่อว่าครอบครัวจะดูแลท่านเป็นอย่างดี” จาก 2.04 เพิ่มเป็น 2.38 และหัวข้อ “สมาชิกในครอบครัวมีความรักและผูกพันต่อกัน” จาก 2.27 เพิ่มเป็น 2.44 และเด็กจำนวนร้อยละ 82.22 มีคะแนนความสัมพันธ์ในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น

ตาราง 4 คะแนนเฉลี่ยด้านความสัมพันธ์ในครอบครัวก่อน-หลังเข้าร่วมกิจกรรม ของผู้สูงอายุจำนวน 155 คน

หัวข้อ	แบบประเมินความสุขคนไทย หัวข้อย่อยความสัมพันธ์ในครอบครัว			
	ท่านรู้สึกมั่นคงปลอดภัยเมื่ออยู่ในครอบครัว	หากท่านป่วยหนัก ท่านเชื่อว่าครอบครัวจะดูแลท่านเป็นอย่างดี	สมาชิกในครอบครัวมีความรักและผูกพันต่อกัน	คะแนนรวม (เต็ม 15 คะแนน)
ก่อน	2.22	2.01	2.16	6.39
หลัง	2.47	2.41	2.46	7.34
ความต่างของคะแนน	0.25	0.40	0.30	0.95

ตาราง 4 แสดงคะแนนเปรียบเทียบความสัมพันธ์ในครอบครัวของผู้สูงอายุก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรม โดย ก่อนเข้าร่วมกิจกรรมมีคะแนนเฉลี่ยอยู่ที่ 6.39 และหลังเข้าร่วมเพิ่มขึ้นเป็น 7.34 โดยในทุกหัวข้อย่อยมีคะแนนที่มากขึ้นดังนี้ หัวข้อ “ท่านรู้สึกมั่นคงปลอดภัยเมื่ออยู่ในครอบครัว” จาก 2.22 เพิ่มเป็น 2.47 หัวข้อ “หากท่านป่วยหนัก ท่านเชื่อว่าครอบครัวจะดูแลท่านเป็นอย่างดี” จาก 2.01 เพิ่มเป็น 2.41 และหัวข้อ “สมาชิกในครอบครัวมีความรักและผูกพันต่อกัน” จาก 2.16 เพิ่มเป็น 2.46 ผู้สูงอายุจำนวนร้อยละ 90.32 มีคะแนนความสัมพันธ์ในครอบที่สูงขึ้น

ด้านความพึงพอใจต่อกิจกรรม

ตาราง 5 คะแนนเฉลี่ยด้านความพึงพอใจต่อกิจกรรม ของเด็กที่มีความต้องการพิเศษจำนวน 45 คน

หัวข้อ	ประโยชน์ที่ได้รับจากกิจกรรมนี้	ความพึงพอใจต่อตัวนักดนตรีบำบัด	ความพึงพอใจต่อกิจกรรมดนตรี	ความพึงพอใจต่อสัญญาณอินเตอร์เน็ต	ความพึงพอใจต่อคุณภาพเสียงดนตรี	คะแนนเฉลี่ยรวม (เต็ม 10 คะแนน)
คะแนนหลังเข้าร่วมการบำบัด	9.32	9.71	9.54	9.20	9.49	9.45

จากตาราง แสดงถึงคะแนนความพึงพอใจของเด็กที่มีความต้องการพิเศษต่อกิจกรรม โดยมีคะแนนเฉลี่ยอยู่ที่ 9.45 จากคะแนนเต็ม 10 มีคะแนนสูงสุด คือ “ความพึงพอใจต่อตัวนักดนตรีบำบัด” คะแนนอยู่ที่ 9.71 “ความพึงพอใจต่อกิจกรรมดนตรี” คะแนนอยู่ที่ 9.54 และ “ความพึงพอใจต่อคุณภาพเสียงดนตรี” คะแนนอยู่ที่ 9.49 ตามลำดับ

ตาราง 6 คะแนนเฉลี่ยด้านความพึงพอใจต่อกิจกรรม ของผู้สูงอายุจำนวน 155 คน

หัวข้อ	ประโยชน์ที่ได้รับจากกิจกรรมนี้	ความพึงพอใจต่อตัวนักดนตรีบำบัด	ความพึงพอใจต่อกิจกรรมดนตรี	ความพึงพอใจต่อสัญญาณอินเตอร์เน็ต	ความพึงพอใจต่อคุณภาพเสียงดนตรี	คะแนนเฉลี่ยรวม (เต็ม 10 คะแนน)
คะแนนหลังเข้าร่วมการบำบัด	7.98	8.68	8.30	7.66	7.87	8.09

ตาราง 6 แสดงถึงคะแนนความพึงพอใจของผู้สูงอายุต่อกิจกรรม โดยมีคะแนนรวมเฉลี่ยอยู่ที่ 8.09 จากคะแนนเต็ม 10 มีคะแนนสูงสุด คือ “ความพึงพอใจต่อตัวนักดนตรีบำบัด” คะแนนอยู่ที่ 8.68 “ความพึงพอใจต่อกิจกรรมดนตรี” คะแนนอยู่ที่ 8.30 “ และ “ประโยชน์ที่ได้รับจากกิจกรรมนี้” คะแนนอยู่ที่ 7.98 ตามลำดับ

ผลเชิงคุณภาพ

นอกจากผลคะแนนที่ได้จากการทำแบบประเมินแล้ว ทางโครงการขอให้ผู้รับบริการหรือผู้ดูแลตอบแบบแสดงความคิดเห็นสำหรับการเข้าร่วมกิจกรรมดนตรีบำบัดในโครงการ โดยมีความคิดเห็นดังนี้

ผู้ปกครองในกลุ่มเด็กที่มีความต้องการพิเศษ แสดงความคิดเห็นว่า เด็กมีอารมณ์เชิงบวกมากขึ้น สนุกสนาน มีความเครียดลดลงอย่างเห็นได้ชัดเจน ตัวอย่างความคิดเห็น เช่น *“ครูน่ารักจังเลยค่ะ” “ประทับใจทั้งคุณแม่คุณลูกเลยค่ะ ช่วยให้น้องใจเย็นด้วยค่ะ อยากให้น้องมีสมาธิ” “ให้มีโครงการนี้ไปเรื่อย ๆ ค่ะ” “คุณครูน่ารักค่ะ น้องเรียนเสร็จยังร้องเพลงที่ครูร้องต่ออีก ทำไมเรียนจบไวจัง” “อยากให้มีเวลามากกว่านี้ค่ะ” “อยากให้มีอีกค่ะ” “ขอบคุณโครงการดี ๆ ค่ะ คุณครูเก่งมาก สามารถดึงความสนใจน้องได้นาน ขอบคุณมากค่ะ” “เป็นกิจกรรมที่ดีมากค่ะ” “ขอบคุณที่จัดโครงการนี้ขึ้นมานะคะ” “ดีค่ะ ทำให้เด็กได้ผ่อนคลาย และได้ทักษะอะไร ดี ๆ ขึ้นค่ะ” “ไม่มีสิ่งที่ต้องปรับปรุงเลยค่ะ ดีมาก ๆ ถึงมากที่สุดค่ะ” “ไม่มีคำแนะนำค่ะ มีแต่คำขอบคุณจากใจจริง ๆ” “ขอเวลาในการทำกิจกรรมเพิ่มเป็น 45 นาที” “อยากเรียนต่อเนื่องได้ไหมคะ น้องชอบทำกิจกรรมกับครูค่ะ” “ความถี่ต่อสัปดาห์ น้อยเกินไป อย่างน้อยควรจะ 2 ครั้ง ต่อสัปดาห์ เป็นเวลา 2-3 เดือน จึงจะสามารถเห็น ความเปลี่ยนแปลง ชัดเจนได้มากกว่า”*

กลุ่มผู้สูงอายุ แสดงความคิดเห็นว่ามีอารมณ์เชิงบวกมากขึ้น สนุกสนาน ผ่อนคลาย และมีความเครียดที่ลดลงจากการได้ทำกิจกรรมดนตรีและจากการที่ได้มีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนในกลุ่ม ตัวอย่างความคิดเห็น เช่น *"ผู้สูงอายุได้ประโยชน์จากการฝึกหายใจพร้อมดนตรีประกอบของครูมากค่ะ ครูใจเย็นน่ารัก และคิดว่าจะรู้สึกสนุกมีส่วนร่วมมากขึ้นหากได้ร่วมร้องคลอเพลงที่รู้จัก และมีเนื้อเพลงขึ้นจอตัวโต ๆ ด้วยค่ะ" "ชอบกิจกรรมดนตรีอยู่แล้ว พอมีเพื่อนมาร่วมกิจกรรมก็ทำให้ชื่นใจมากกว่าเดิม" "อยากให้มีกิจกรรมนี้ตลอดไปครับ" "ขอขอบคุณและชมเชยความตั้งใจดีของนักบำบัด" "อยากรู้จักกับเพื่อนในกลุ่มมากขึ้นค่ะ" "อยากให้จัดกิจกรรมแบบนี้บ่อย ๆ คะ และจะเป็นกระบอกเสียงคอยบอกต่อให้ คนอื่น ๆได้รับทราบด้วยเช่นกัน" "อยากเข้าร่วมกิจกรรมอีก" "เวลาหนึ่งชั่วโมงสั้นไปนะคะ" "ดีครับ ดนตรีทำให้สดชื่น" "ครูน่ารัก มีเมตตา อารมณ์ดี" "อยากทำต่อ" "ระยะเวลาที่พบกันน้อยไปควรเพิ่มเวลาให้ 2 ชม. อาทิตย์ละ 2 วันค่ะ" "อยากให้ผู้สนับสนุนทางการเงินของโครงการนี้ช่วยสนับสนุนโครงการที่มีคุณภาพเช่นนี้ต่อไปครับ" "คุณพ่อจะฝึกฝนเพลงไทยเพื่อให้ทุกคนในกลุ่มได้มีส่วนร่วมร่วมกันค่ะ" "สมาชิกทุกคนให้ความร่วมมือสนุกสนานมีความสุขค่ะ" "คุณครูน่ารักและสุภาพมากคะ มีจิตวิทยาในการสอนผู้สูงอายุเป็นอย่างดีคะ" "ผู้เข้าร่วมกิจกรรม (คุณพ่อ) มีความกระตือรือร้นในการดำเนินชีวิตมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดภายหลังจากที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมค่ะ" "บุคลากรทุกท่าน ช่วยเหลือดีมากค่ะ" "ดีหมดทุกอย่าง ฝากให้ สสส. จัดแบบนี้ ผู้สูงอายุจะได้มีกิจกรรมทำ" "อยากให้มีโครงการดนตรีบำบัดอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ผู้สูงอายุมีความสุขเป็นจิตเบิกบาน ขอบคุณจริง ๆ ครับ" "จัดต่อไป ขอ Advanceไปเรื่อย ๆ ค่ะ สอนร้องเพลงให้ร้องเพราะเหมือนคนแข่ง The golden song เลยค่ะ"*

อีกทั้ง ผู้จัดทำโครงการยังสามารถสรุปข้อมูลที่ได้จากให้บริการดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการจัดบริการแบบออนไลน์ในอนาคต ดังนี้

1. แนวทางในการเตรียมความพร้อม: การใช้โปรแกรมและการจัดเตรียมสถานที่ในการรับบริการดนตรีบำบัดออนไลน์ โดยผู้ที่เข้ารับบริการควรจะมีอุปกรณ์ที่มีหน้าจอขนาดใหญ่เพียงพอที่จะเห็นฝ่ายตรงข้ามได้ชัดเจน เช่น ipad, tablet หรือ คอมพิวเตอร์ มีระบบเสียงที่ดี ฟังเสียงดนตรีแล้วชัดเจนและฟังไพเราะได้ สำหรับโปรแกรมหรือ application ที่ใช้ในการติดต่อสื่อสารควรมีความเสถียรและใช้ได้ง่าย เข้าถึงได้ทั้งผู้สูงอายุหรือผู้ที่ไม่เชี่ยวชาญในการใช้เทคโนโลยี และควรมีการจัดเตรียมสถานที่ให้มีความสงบ ส่วนตัว ไม่มีเสียงอื่นรบกวน
2. วิธีการและกิจกรรมดนตรีที่ใช้ในการบำบัดให้เหมาะสมกับกลุ่มเด็กและผู้สูงอายุ
   2.1. กลุ่มเด็ก เป็นกิจกรรมแบบเดี่ยวที่มีความหลากหลาย เช่น กิจกรรมร้องเพลง เล่นเครื่องดนตรี สร้างเครื่องดนตรีจากอุปกรณ์ภายในบ้าน เต้นประกอบเพลง แต่งเพลง และเน้นให้ทำกิจกรรมร่วมกับผู้ปกครอง นอกจากนี้ผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีความสำคัญที่จะช่วยสื่อสารกับเด็กได้อย่างชัดเจนมากขึ้น ให้ความช่วยเหลือเด็กในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับนักบำบัดได้เป็นอย่างดี
   2.2. กลุ่มผู้สูงอายุ กิจกรรมแบบกลุ่มจะมีข้อจำกัดเรื่องสัญญาณของเสียงที่ไม่ค่อยตรงกัน ทำให้ร้องเพลงหรือทำกิจกรรมพร้อม ๆ ได้ค่อนข้างลำบาก ดังนั้นนักดนตรีบำบัดจึงใช้วิธีการปิดไมโครโฟนของผู้เข้าร่วมขณะที่ร้องเพลงร่วมกัน ให้ฟังเสียงจากฝั่งนักบำบัดและเสียงของตนเอง หลังจากนั้นจึงเปิดไมโครโฟนเพื่อพูดคุยกันต่อ นอกจากกิจกรรมการร้องเพลง ยังมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวประกอบเพลง แต่งเพลง การฟังเพลงประกอบเทคนิคการผ่อนคลายร่างกาย และประดิษฐ์เครื่องดนตรีจากอุปกรณ์ในบ้าน เป็นต้น

3. รูปแบบของเพลง ชื่อเพลง หรือลักษณะการใช้เพลงของผู้รับบริการแต่ละกลุ่ม
   3.1. กลุ่มเด็ก มีทั้งเพลงเด็กเล็กและเพลงวัยรุ่น เช่น เพลง Twinkle Little Star, ABC, The Wheels on the Bus, วาฟเกยตื้น, วิบวับ, ฝนเทลงมา เป็นต้น โดยมีทั้งเพลงที่มีจังหวะช้าและเร็ว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพอารมณ์ขณะที่ทำกิจกรรม รวมไปถึงประสบการณ์ดนตรีของเด็กแต่ละคน
   3.2. กลุ่มผู้สูงอายุ มีความชอบดนตรีที่หลากหลาย เช่น เพลงไทย จากวงสุนทราภรณ์, จรัญ มโนเพชร หรือ มรว.ถนัดศรี เป็นต้น ในส่วนของเพลงสากล เช่น The sound of music, The Carpenter, ในส่วนของเพลงสมัยใหม่ เช่น นันทิดา แก้วบัวสาย, เบิร์ด ธงชัย, ใหม่ เจริญปุระ เป็นต้น เนื่องจากผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีพื้นฐาน ประสบการณ์ และความชอบที่หลากหลายมาก การจัดกิจกรรมกลุ่มจึงจัดกลุ่มคนที่มีความคล้ายคลึงกันทั้งในด้านระดับความสามารถ ความต้องการและความชอบทางดนตรี ซึ่งจะทำให้ผู้รับบริการได้รับประโยชน์อย่างสูงสุด
4. กระบวนการจัดการทำบำบัดแบบออนไลน์ เช่น วิธีการสื่อสารกับผู้รับบริการผ่านทางออนไลน์ควรใช้ระดับเสียงการพูดคุยและระดับเสียงดนตรีที่ค่อนข้างดัง ต้องพูดให้ชัดเจนมากขึ้น ใช้ท่าทางประกอบการพูดร่วมด้วย อาจมีการเปิดปิดไมโครโฟนทางฝั่งผู้รับบริการเพื่อไม่ให้รบกวนกลุ่ม ควรมีการดูแลหากผู้รับบริการสัญญาณขาดหายหรือหลุดออกจากกลุ่ม และการทำกิจกรรมควรมีเจ้าหน้าที่หรือผู้ช่วยดูแลเพิ่มเติมมากกว่ามีแค่นักดนตรีบำบัดจัดการเองเพียงคนเดียว นอกจากนี้นักดนตรีบำบัดควรเตรียมเนื้อเพลงให้พร้อมก่อนเริ่มกิจกรรม โดยอาจส่งให้ผู้ร่วมกิจกรรมก่อน หรือในขณะทำกิจกรรมนักดนตรีบำบัดควรเปิดเนื้อเพลงที่มีตัวหนังสือขนาดใหญ่ ปรับเลื่อนให้ทันเนื้อเพลงที่กำลังร้องอยู่ และการทำกิจกรรมร่วมกันหลาย ๆ คนอาจจะต้องให้เวลาผู้สูงอายุในการสื่อสาร คิด และร้องหรือทำท่าทางตามที่นักดนตรีบำบัดนำเสนอ หากเร่งรีบเกินไปอาจทำให้ผู้รับบริการรู้สึกว่ายากและอึดอัดได้

อภิปราย

โครงการนี้เป็นการให้บริการแบบออนไลน์ครั้งแรกในสังคมไทย ให้บริการโดยนักดนตรีบำบัดที่มีประสบการณ์การทำดนตรีบำบัดกับเด็กที่มีความต้องการพิเศษและผู้สูงอายุ ผลจากการให้บริการดนตรีบำบัดครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า การทำดนตรีบำบัดออนไลน์ สามารถลดความเครียดและเพิ่มปฏิสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวของทั้งเด็กที่มีความต้องการพิเศษและผู้สูงอายุในช่วงสถานการณ์ที่ตึงเครียดของโรคระบาดไวรัสโคโรนา (COVID-19)

การให้บริการบำบัดแบบออนไลน์ มีประโยชน์ต่อผู้ที่มีข้อจำกัดในด้านสุขภาพ การเดินทาง เวลา และค่าใช้จ่าย ทำให้เข้าถึงการรับบริการดนตรีบำบัดได้สะดวกมากขึ้น และมีแนวโน้มที่จะมีความต้องการการรับบริการแบบออนไลน์เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องด้วยการพัฒนาด้านเทคโนโลยี รูปแบบการใช้ชีวิตที่เปลี่ยนไป และปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่เพิ่มขึ้น ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้การบำบัดแบบออนไลน์มีความจำเป็นมากขึ้น (American Music Therapy Association, 2020b)

อย่างไรก็ตาม ผู้จัดได้รับรู้ถึงข้อจำกัดในด้านการเข้าร่วมกิจกรรมดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ เช่น สัญญาณอินเตอร์เน็ตไม่เพียงพอ อุปกรณ์ไม่รองรับโปรแกรมการใช้งาน ความรู้ความสามารถในการใช้อุปกรณ์หรือเข้าถึงการใช้โปรแกรมทั้งกับผู้ปกครองของเด็กที่มีความต้องการพิเศษและผู้สูงอายุ รวมไปถึงระดับความสามารถในการดูแลตนเองในการเข้ารับบริการดนตรีบำบัดแบบออนไลน์ของผู้รับบริการ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้จัดได้เรียนรู้เพื่อเป็นแนวทางในการเตรียมความพร้อมสำหรับการให้บริการในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

แม้จะพบว่ายังมีข้อจำกัดทางด้านคุณภาพของเสียงดนตรี การโต้ตอบที่ล่าช้าระหว่างนักดนตรีบำบัดและผู้รับบริการในช่วงระหว่างทำกิจกรรม แต่ผู้จัดก็พบว่านักดนตรีบำบัดยังสามารถสัมพันธภาพทางการบำบัดกับผู้รับบริการได้เป็นอย่างดี ผู้รับบริการเกิดความรู้สึกสนุกสนาน ผ่อนคลายและปลอดภัย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังของดนตรีที่ยังสามารถส่งไปถึงผู้รับบริการและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ตรงตามวัตถุประสงค์ ท้ายที่สุดนี้ ผู้จัดทำโครงการมีความหวังอย่างยิ่ง ที่จะเห็นโปรแกรมการประชุมออนไลน์พัฒนาในด้านระบบเสียงและการสื่อสารที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับเสียงดนตรี ซึ่งจะทำให้นักดนตรีบำบัดให้บริการได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นในอนาคตต่อไป

ข้อจำกัดของโครงการ

เนื่องด้วยโครงการนี้ได้จัดทำขึ้นในช่วงสถานการณ์โรคไวรัสโคโรนา 2019 ทำให้เกิดข้อจำกัดในการดำเนินงานและในด้านระยะเวลาของการให้บริการที่จำกัด ด้านการเก็บข้อมูล ที่ตามหลักแล้วควรเป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นผู้ประเมินผลด้วยตนเอง แต่จากข้อจำกัดต่าง ๆ ทำให้ทางโครงการจำเป็นต้องขอความร่วมมือให้ผู้ปกครองหรือผู้ดูแลของผู้เข้าร่วมบางกรณีเป็นผู้สังเกตและสอบถามผู้เข้าร่วมทดแทน เช่น เด็กที่มีความต้องการพิเศษ ที่บกพร่องทางการสื่อสารหรือการอ่าน ผู้สูงอายุที่มีข้อจำกัดด้านการอ่านและเขียน เป็นต้น ซึ่งอาจทำให้ข้อมูลที่ได้มามีความคลาดเคลื่อนได้ นอกจากนี้ ข้อจำกัดในด้านการใช้อุปกรณ์การสื่อสารและการเชื่อมต่อสัญญาณอินเตอร์เน็ต ส่งผลให้เกิดความติดขัดล่าช้าหรือไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างสม่ำเสมอ ซึ่งอาจทำให้ไม่สามารถสรุปผลการบำบัดได้ชัดเจนเพียงพอ

กิตติกรรมประกาศ

ทีมผู้จัดโครงการขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สำนักสร้างสรรค์โอกาส (สำนัก 6) ที่ได้มอบโอกาสให้ทีมผู้จัดได้มอบความสุขผ่านเสียงดนตรีให้กับคนไทย และได้สร้างต้นแบบของการทำดนตรีบำบัดแบบออนไลน์อีกทั้งยังได้แนวทางการพัฒนาการทำดนตรีบำบัดแบบออนไลน์สำหรับกลุ่มผู้รับบริการกลุ่มอื่นๆ หรือสำหรับความจำเป็นหากเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินในอนาคตต่อไป และสุดท้ายที่ขาดไม่ได้ ทีมผู้จัดโครงการต้องขอขอบคุณนักดนตรีบำบัดทุกคนในโครงการที่สละเวลาส่วนตัว มาร่วมประชุม วางแผนงานและร่วมแรงร่วมใจกันเพื่อบรรเทาทุกข์ให้กับสังคมไทยในช่วงเวลาที่สำคัญนี้

เอกสารอ้างอิง

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, (2563). *รายงานประจำปี 2562. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.*

American Music Therapy Association. (2020a). *Definition and quotes about music therapy*. Retrieved from https://www.musictherapy.org/about/quotes/

American Music Therapy Association (AMTA). (2020b). *AMTA Telehealth/Therapy Statement*. Retrieved from https://www.musictherapy.org/about/covid19_resources/#Telehealth%20Considerations%20and%20Resources. Accessed August 4, 2020.

Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., & Toseeb, U. (2020). How is COVID-19 Affecting the Mental Health of Children with Special Educational Needs and Disabilities and Their Families?. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 1–9*. Advance online publication. https://doi.org/10.1007/s10803-020-04577-2

Baker, F., & Krout, R. (2009). Songwriting via skype an online music therapy intervention to enhance social skills in an adolescent diagnosed with Asperger's Syndrome. *British Journal of Music Therapy, 23*(2), 3–14.

Baker, F., & Krout, R. (2014). Therapeutic songwriting with clients in an e-health environment. In Magee W. (Ed.), *Music technology in therapeutic and health settings* (pp. 299–310). Jessica Kingsley.

Bronson, H., Vaudreuil, R., & Bradt, J. (2018). Music therapy treatment of active duty military: An overview of intensive outpatient and longitudinal care programs. *Music Therapy Perspectives, 36*, 195–206.

Cole, L. P., Henechowicz, T. L., Kang, K., Pranjic, M., Richard, N. M., Tian, G. L., & Hurt-Thaut, C. P. (2021). Neurologic Music Therapy via Telehealth: A survey of clinician experiences, trends, and recommendations during the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Neuroscience, 15,* 347.

De Pue, S., Gillebert, C., Dierckx, E., Vanderhasselt, M. A., De Raedt, R., & Van den Bussche, E. (2021). The impact of the COVID-19 pandemic on wellbeing and cognitive functioning of older adults. *Scientific reports, 11*(1), 4636. https://doi.org/10.1038/s41598-021-84127-7

Flower, C., & Oldfield, A. (2008). *Music therapy with children and their families*. Jessica Kingsley Publishers.

Gooding, L. F., & Trainor, B. (2018). Working with parents in the neonatal intensive care unit: An analysis of music therapy practice in the United States of America. *The Arts in Psychotherapy, 59*, 1–6.

Knott, D., & Block, S. (2020). Virtual Music Therapy: Developing New Approaches to Service Delivery. *Music Therapy Perspectives, miaa017*. https://doi.org/10.1093/mtp/miaa017

Levy, C. E., Spooner, H., Lee, J. B., Sonke, J., Myers, K., & Snow, E. (2018). Telehealth-based creative arts therapy: Transforming mental health and rehabilitation care for rural veterans. *The Arts in Psychotherapy, 57*, 20–26.

Lightstone, A. J., Bailey, S. K., & Voros, P. (2015). Collaborative music therapy via remote video technology to reduce a veteran's symptoms of severe, chronic PTSD. *Arts & Health, 7*(2), 123–136.

Montello, L., & Coons, E. E. (1998). Effects of Active Versus Passive Group Music Therapy on Preadolescents with Emotional, Learning, and Behavioral Disorders. *Journal of Music Therapy, 35*(1), 49-67. doi:10.1093/jmt/35.1.49

Saarikallio, S. (2009). *Emotional self-regulation through music in 3-8-year-old children*. [Paper presentation]. The ESCOM 2009: 7th Triennial Conference of European Society for the Cognitive Sciences of Music.

Moore, K. S., & Hanson-Abromeit, D. (2018). Feasibility of the Musical Contour Regulation Facilitation (MCRF) Intervention for Preschooler Emotion Regulation Development: A Mixed Methods Study. *Journal of music therapy, 55*(4), 408-438.

Spooner, H., Lee, J. B., Langston, D. G., Sonke, J., Myers, K. J., & Levy, C. E. (2019). Using distance technology to deliver the creative arts therapies to veterans: Case studies in art, dance/movement and music therapy. *The Arts in Psychotherapy, 62*, 12–18.

Thaut, M. H., & Wheeler, B. L. (2010). Music therapy. In P. N. Juslin & J. A. Sloboda (Eds.). *Series in affective science. Handbook of music and emotion: Theory, research, applications* (p. 819–848). Oxford University Press.

World Health Organization. (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19): situation report, 50*. World Health Organization.

บทความฉบับสมบูรณ์

กลุ่มที่ 4 คุณภาพชีวิตประชากร

4 บทความ

- คุณภาพชีวิตของชาวมันนิกับบัตรประชาชนและสิทธิสวัสดิการ
- การปรับเปลี่ยนและการยึดโยงเครือข่ายอำนาจของชาวมันนิภายใต้การเปลี่ยนแปลง
- ชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยโรคติดเชื้อจากยุงลายบ้านในชุมชนประมงมุสลิม
- การจัดการความรู้ของสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กเพื่อการสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน

คุณภาพชีวิตของชาวมันนิกับบัตรประชาชนและสิทธิสวัสดิการ[1]

(The Maniq's Quality of Life with Thai Identification Card and Welfare Rights)

โดย
ภัทราพันธ์ อุดมศรี[*] และ ณรงค์ อาจสมิติ[†]

[1] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล เรื่อง กระบวนการกลายเป็นพลเมืองไทยของกลุ่มชาติพันธุ์มันนิผ่านวาทกรรมบัตรประชาชน. ซึ่งได้รับทุนการสนับสนุนการทำวิจัยจาก สำนักงานโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต (สกว.) ด้านมนุษยศาสตร์ - สังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2562 (รุ่นที่ 15).

[*] นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

[†] อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษา การยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรชาวมันนิผ่านการได้รับบัตรประชาชน และสิทธิสวัสดิการของรัฐ โดยศึกษาชาวมันนิที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดสตูล แถบบริเวณป่าเทือกเขาบรรทัด ประกอบด้วยกลุ่มถ้ำเพชร และกลุ่มวังสายทอง จำนวนกว่า 100 คน ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการเก็บข้อมูลภาคสนามมากกว่า 1 ปี จากการศึกษาพบว่า ในช่วงกว่า 5 ทศวรรษที่ผ่านมาพื้นที่ป่าบริเวณนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีการรุกล้ำป่าโดยกลุ่มนายทุนและชาวบ้าน ส่งผลให้ทรัพยากรป่าลดน้อยมีผลกระทบโดยตรงต่อการดำรงชีวิตของชาวมันนิที่ยังชีพด้วยการหาของล่าสัตว์ ทั้งนี้มันนิมีความคิดที่ว่า “ป่าคือบ้าน และแหล่งอาหาร” เมื่อผืนป่าขาดความสมบูรณ์ ปัญหาหลายอย่างส่งผลต่อมันนิอย่างเห็นได้ชัด ในปีพ.ศ.2557 ภาครัฐได้ดำเนินการช่วยเหลือโดยการให้มันนิมีบัตรประชาชน ทั้งนี้มีเป้าหมายต้องการยกคุณภาพชีวิตของชาวมันนิให้ดีขึ้น สามารถเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานและสวัสดิการจากรัฐได้อย่างเต็มที่ ผลการศึกษายังชี้ให้เห็นว่าภายหลังการมีบัตรประชาชนของมันนินำมาซึ่งความยุ่งยากและปัญหาในการดำเนินชีวิต ชาวมันนิเกิดความหวาดระแวงและเกรงกลัวที่จะล่าสัตว์ในป่า เนื่องจากกฎหมายภายใต้บัตรประชาชนกำหนดการล่าสัตว์เป็นสิ่งต้องห้ามและผิดกฎหมายซึ่งขัดกับวิถีชีวิตดั้งเดิม รวมไปถึงปัญหาบัตรประชาชนถูกเก็บรวมไว้ที่ผู้มีอำนาจในท้องถิ่น เนื่องจากกลัวว่ามันนิจะทำบัตรหายและต้องทำบัตรใหม่ อีกทั้งยังพบอีกว่า ชาวมันนิยังขาดความรู้ความเข้าใจในการใช้สิทธิ และเข้าถึงสวัสดิการที่ตนเองพึงได้รับ เนื่องด้วยหน่วยงานรัฐท้องถิ่นหรือชาวบ้านซึ่งเป็นคนกลางสื่อสารและอธิบายข้อมูลอย่างกำกวมและไม่ครบถ้วน ประกอบกับการสื่อสารกันเองระหว่างมันนิที่มีความรู้ความเข้าใจที่จำกัด ทำให้มันนิไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการของรัฐอันเป็นเป้าหมายของการมีบัตรประชาชนที่ต้องการยกระดับคุณภาพชีวิตอย่างที่ควรจะเป็น

คำสำคัญ : มันนิ คุณภาพชีวิต บัตรประชาชน สิทธิสวัสดิการ

Abstract

This paper aims to study the improvement of Maniq people's quality of life after receiving a Thai identification card and is entitled to government welfare rights. This 1-year-ethnographic research conducted with100 Maniq people living in the Banthat mountain range of Satun province, Thailand. In this area, there are two groups of Maniq; Phu Pha Petch and Wang Sai Thong groups. The study reveals that, the forested area at the research site has been changed rapidly during the last five decades. The forested land has been encroached by a capitalist group and local villagers. This leads to forest decline and directly impacts on the livelihoods of the Muniq subsistence through hunting. For Maniq, "a forest is a home and source of food". The forest degradation significantly affects Maniq people. In 2014, the government took action by providing the Maniq an ID card. The goal is to improve the quality of Maniq's life by having full access to basic rights and welfare from the state. The study also indicated that after possession of an ID card, there were a lot of difficulties and problems in life. The Maniq was paranoid and afraid to hunt in the wild. Due to the law under the identification card, hunting is prohibited and illegal, which is against the traditional way of life. Furthermore, the Maniq ID cards were collected by the local authorized people to prevent them from losing their card and getting a new one. It was also found that many of Maniq lack knowledge and understanding in exercising their rights and entitlements to state welfare. According to communication problems and ambiguous information provided by local authorities and villagers, along with communication among Maniq themselves, The Maniq cannot access state welfare which is the government's goal to improve their living standard.

Keywords: Maniq, Quality of life, national ID card, welfare rights

คุณภาพชีวิตของชาวมันนิกับบัตรประชาชนและสิทธิสวัสดิการ

(The Maniq's Quality of Life with Thai Identification Card and Welfare Rights)

บทนำ

เมื่อกล่าวถึงชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย อดนึกถึงกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในป่าทางตอนใต้มานับหลายชั่วอายุคนมิได้ "มันนิ" เป็นชื่อเรียกของประชากรกลุ่มเล็ก ๆ อาศัยอยู่ในผืนป่าเทือกเขาบรรทัดบริเวณภาคใต้ของประเทศไทยที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงทรัพยากรป่า ปัจจุบันกลุ่มคนเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสสมัยใหม่ของสังคมภายนอกที่เข้ามาอย่างต่อเนื่อง พวกเขายังคงรักษาวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมไว้ แม้นบางส่วนมีการผสมผสานวัฒนธรรมกับสังคมภายนอกมากขึ้นเพื่อให้วิถีชีวิตของสมาชิกภายในกลุ่มสามารถอยู่ได้ท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทว่าการรับวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาผสมผสานภายในกลุ่มก็ยังส่งผลให้พวกเขาต้องเผชิญกับการถูกมองว่าเป็นคนป่า ไม่มีความเจริญ ด้อยพัฒนา ไร้การศึกษา หรือแม้แต่มองว่าไม่ใช่คน เป็นต้น

ช่วงกว่า 5 ทศวรรษที่ผ่านมาชาวมันนิต้องประสบหลากหลายปัญหาที่ส่งผลให้วิถีชีวิต ป่าที่เปรียบเสมือนบ้านและแหล่งอาหาร กลับลดน้อยลงจนเกิดการขาดแคลนปัจจัยสี่ในการดำรงชีพ อีกทั้งการเข้ามาของฮามิ[1]ที่มันนิต้องสัมพันธ์ด้วยในเรื่องต่าง ๆ รวมถึงการผลักดันให้มันนิมีบัตรประชาชนเพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ซึ่งเป็นเรื่องใหม่ที่มีผลกระทบโดยตรงต่อสถานะทางบุคคลที่จะกลายเป็นพลเมืองไทยที่ถูกต้องตามกฎหมายและการได้รับสิทธิและสวัสดิการจากรัฐไทย

ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้ศึกษาสนใจประเด็นที่รัฐไทยต้องการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรชาวมันนิผ่านการให้มีบัตรประชาชน ซึ่งบัตรประชาชนนั้นเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับสิทธิและสวัสดิการของรัฐ โดยงานวิจัยชิ้นนี้ศึกษาชาวมันนิที่ในพื้นที่จังหวัดสตูล ประกอบไปด้วยกลุ่มถ้ำเพชรและกลุ่มวังสายทองที่มีประชากรกว่า 100 คน ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก รวมไปถึงการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้เก็บข้อมูลภาคสนามมากกว่า 1 ปี โดยมีเป้าหมายที่จะอธิบายถึงปัจจัยที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตของชาวมันนิเกิดการเปลี่ยนแปลง จนนำมาสู่การเข้ามาของบัตรประชาชนที่ตามมาด้วยสิทธิและสวัสดิการ อีกทั้งต้องอธิบายการเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการผ่านการบอกเล่าจากการสัมภาษณ์ของชาวมันนิโดยตรง เพื่อเป็นประโยชน์ต่อทุกภาคส่วนให้เข้าใจถึงการเข้าไปช่วยเหลือหรือความต้องการยกคุณภาพชีวิตประชากรชาวมันนิในอนาคต

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่อง "คุณภาพชีวิตของชาวมันนิกับบัตรประชาชนและสิทธิสวัสดิการ" เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยศึกษาผ่านการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ร่วมกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกลุ่มชาวมันนิ หน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง หน่วยงานภาครัฐท้องถิ่น ชาวบ้าน และรวมไปถึงบุคคลมีความสัมพันธ์กับชาวมันนิ โดยงานศึกษาชิ้นนี้ศึกษาชาวมันนิที่อาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดสตูล ประกอบไปด้วยกลุ่มถ้ำเพชร และกลุ่มวังสายทองที่ได้รับบัตรประชาชน และสิทธิสวัสดิการของภาครัฐแล้วกว่า 100 คน ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ลงพื้นที่

[1] ฮามิ คือคนนอกกลุ่มที่อาศัยอยู่นอกป่า

การวิจัยกว่า 1 ปี เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลที่เกี่ยวกับชาวมันนิ และนำมาวิเคราะห์ถึงคุณภาพชีวิตของชาวมันนิกับบัตรประชาชนและสิทธิสวัสดิการ

เนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ การเก็บรวบรวมข้อมูลจึงจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงการเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ของผู้ให้ข้อมูลอย่างสูงสุด ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้คำนึงถึงประเด็นจริยธรรม ผู้ศึกษาจะแจ้งรายละเอียดและกระบวนการวิจัยแก่ผู้ให้ข้อมูลอย่างไม่ปิดบัง และจะแจ้งสิทธิของผู้ให้ข้อมูลและขอคำยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นเจ้าของเรื่องราวที่ผู้ศึกษาจะเข้าไปศึกษา โดยผู้ศึกษาจะไม่คาดคั้น หรือบังคับให้ได้มาซึ่งประเด็นหรือเรื่องราวที่ผู้ให้ข้อมูลไม่อยากกล่าวถึง อันอาจจะเป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดความเจ็บปวดหรือความไม่สบายใจแก่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยผู้ศึกษาจะปกป้องความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูล โดยไม่ใช้ชื่อจริงของผู้ให้ข้อมูลในงานวิจัย ผู้ศึกษาจะไม่วิพากษ์วิจารณ์และตัดสินคุณค่าผู้ให้ข้อมูล และไม่ตัดสินว่าการกระทำของผู้ให้ข้อมูลนี้นั้นถูกหรือผิด จริงหรือเท็จ ผู้ศึกษาจะแลกเปลี่ยนเรื่องราวและประสบการณ์ของตนเองกับผู้ให้ข้อมูลตามความเหมาะสมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมระหว่างทั้งสองฝ่าย โดยงานวิจัยนี้ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยของสถาบันประชากรและสังคม[2] (คจ.วปส) ประจำปี 2561 เป็นที่เรียบร้อย

“มันนิ” บรรพชนแห่งพงไพรภูบรรทัด

“มันนิ” ชนพื้นเมืองกลุ่มเล็ก ๆ อาศัยอยู่ในภาคใต้ของประเทศไทยกระจัดกระจายทั่วไปแถบเขตป่าเทือกเขาบรรทัด มักพบในจังหวัดสตูล ตรัง และพัทลุง ส่วนมากมักจะรู้จักคนกลุ่มนี้กันในวงกว้างว่า “เงาะป่า หรือ ซาไก” ซึ่งคำเรียกเหล่านี้ทำให้พวกเขาไม่พอใจมากนัก เนื่องจากคำเรียกที่กล่าวมานั้นให้ความหมายไปในทางของการดูถูกเหยียดหยามความเป็นชาติพันธุ์ ซึ่งคำว่า “ซาไก” เป็นรากศัพท์มากจากภาษามาเลย์ที่มีความหมายว่า “ทาส หรือ เบี้ยล่าง” (องอาจ รุ่งจันทร์ฉาย, 2525) เช่นเดียวกันกับคำเรียกว่า “เงาะป่า” ที่ถูกเปรียบเปรยจากลักษณะทางกายภาพของชาวมันนิ “เงาะป่า” คือผลไม้ที่สามารถรับประทานได้ ชาวมันนิมักจะบอกเสมอว่า *“เราคือ มันนิ เราเป็นคน เราไม่ใช่เงาะ เพราะเงาะมันกินได้ แต่เรากินไม่ได้”* (แชม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2562) คำกล่าวนี้สะท้อนเพื่อให้สังคมภายนอกได้ทำความเข้าใจถึงชื่อเรียกของพวกเขาใหม่ด้วยการเรียกพวกเขาว่า “มันนิ” ที่มีความหมายว่า “มนุษย์” และเช่นเดียวกันชาวมันนิก็จะเรียกคนนอกกลุ่มว่า “ฮามิ” ซึ่งแปลว่า มนุษย์เช่นกัน หากแต่แตกต่างกันที่ “มันนิ” อยู่ในป่าแต่ “ฮามิ” อยู่นอกป่า มันนิจัดอยู่ในกลุ่มที่ดำรงชีพด้วยการ หาของป่า - ล่าสัตว์ (hunting and gathering society) มีเชื้อสายนิกริโต (Negrito) ซึ่งเป็นกลุ่มย่อยของนิกรอยด์ (Negroid) (บุญเสริม ฤทธาภิรมย์, 2548) โดยชาวมันนิเป็นหนึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มเป็นของตนเอง มีระบบความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี การดำรงชีพ มีภาษาพูดเป็นของตัวเอง แต่ไม่มีภาษาเขียน รวมไปถึงภูมิปัญญาต่าง ๆ ทั้งนี้พวกเขายังได้รับชื่อว่าเป็นเจ้าแห่งสมุนไพร

ชาวมันนิ ถือกำเนิดและดำรงวิถีชีวิตอยู่ในป่าเทือกเขาบรรทัดมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบเร่ร่อน ย้ายเวียนไปมาตามฤดูกาลและความสมบูรณ์ของแหล่งอาหาร มันนิอาจจะถูกเรียกได้ว่าเป็นเสมือนสมาชิกหน่วยหนึ่งของป่าที่มีความเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งพึ่งพิงระหว่างกันทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีพของมนุษย์ (อาภรณ์ อุกฤษณ์, 2536) จากที่ผู้ศึกษาได้มีโอกาสได้คลุกคลีกับมันนิมานาน สัมผัสได้ว่าชาวมันนิเป็นคนกลุ่มหนึ่งที่มีความสัมพันธ์และผูกพันกับป่าในหลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของวิถีชีวิต ที่อยู่อาศัย การใช้สมุนไพรรักษาโรค

[2] หมายเลขโครงการผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยของสถาบันประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เลขที่ IPSR-IRB-2018-285

รวมไปถึงวิธีการดูแลจัดการรักษาป่าและน้ำ ชาวมันนิจะหาทรัพยากรในป่ามาแค่พอกินพอใช้เท่านั้น ไม่นิยมการกักตุนอาหารแต่จะหามาแค่พอประทังชีวิตของสมาชิกภายในกลุ่มเท่านั้น ส่วนมากแล้วชาวมันนิกินหัวมันชนิดต่าง ๆ ที่หาได้ภายในป่าเป็นอาหาร โดยมันนิจะมีกรรมวิธีการขุดแต่หัวมันโดยจะเหลือรากและลำต้นไว้เพื่อให้หัวมันได้ออกผลต่อในภายภาคหน้า เช่นเดียวกันชาวมันนิจะกินโปรตีนจากสัตว์ป่าที่หาได้ แต่จะไม่ล่าสัตว์ที่กำลังท้องหรือมีลูกน้อย เมื่อได้อาหารมาแล้วพวกเขาจะแบ่งปันกับสมาชิกภายในกลุ่มเท่า ๆ กัน แต่จะให้เด็กและผู้อาวุโสเป็นอันดับแรก นอกจากนี้ การตัดต้นไม้เพื่อทำที่อยู่อาศัยชาวมันนิจะไม่ได้ต้นไม้ใหญ่ด้วยความเชื่อตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ว่าด้วยต้นไม้ใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยของผีสางนางไม้หรือบรรพบุรุษ และเป็นที่กำเนิดของต้นน้ำลำธาร จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้มันนิตัดแค่ต้นไม้ต้นเล็ก ๆ เพื่อมาทำทับที่อยู่อาศัยเพียงเท่านั้น หากมีการย้ายทับไปยังที่ใกล้ ๆ พวกเขามักจะนำไม้เก่า ๆ ที่เคยใช้แล้วไปนำมาใช้ใหม่เพื่อเป็นการหมุนเวียนทรัพยากรป่า

จากการใช้ทรัพยากรป่าของชาวมันนิทำให้ผู้ศึกษาไม่แปลกใจนักที่ชาวมันนิมักจะบอกว่า “ป่าคือบ้าน ป่าคือห้องครัว ป่าคือสนามเด็กเล่น และป่าคือโรงเรียน” ทรัพยากรภายในป่าคือสิ่งที่ทำให้ประชากรกลุ่มนี้สามารถดำรงชีพอยู่ได้มายาวนานหลายชั่วอายุคน แต่ในรอบหลายสิบปีที่ผ่านมามันนิต้องประสบกับปัญหาการดำรงชีพในหลาย ๆ ด้านทั้งทรัพยากรป่าที่ขาดความสมดุล แน่นอนว่าเกิดผลกระทบโดยตรงต่อชาวมันนิที่อาศัยอยู่กับป่า จนทำให้ในปัจจุบันมันนิต้องพึ่งพาสังคมภายนอกมากขึ้น ด้วยการนำวัฒนธรรมภายนอกเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมและติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในที่สุดแล้วพวกเขาต้องยอมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และปรับเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิตเพื่อให้สมาชิกชาวมันนิทุกคนสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในปัจจุบัน

ป่าน้อย คนแย่ : เปลี่ยนป่าให้เป็นเมือง

ป่าเทือกเขาบรรทัดที่เปรียบเสมือน “บ้าน” ของชาวมันนิแห่งนี้ เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ลดน้อยลงในยุคที่รัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 ที่เน้นการพัฒนาเฉพาะด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ รวมถึงด้านการลงทุนในรูปแบบการคมนาคม การขนส่ง การสร้างเขื่อนชลประทาน และการผลิตพลังงานไฟฟ้า ด้วยการเปิดการสัมปทานป่าไม้ให้แก่บริษัทเอกชนส่งผลให้ต้นไม้และพื้นที่ป่าบริเวณเทือกเขาบรรทัดมีจำนวนจำกัด เนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่าของนายทุนและการเข้ามาบุกรุกฝืนป่าของชาวบ้านที่เข้าไปจับจองเป็นพื้นที่ทำกิน ล่าสัตว์ และหาของป่าเพื่อนำออกมาขายจำนวนมาก จนทำให้พื้นที่ป่ากลายเป็นป่ายางพาราที่มีนายทุน และชาวบ้านเป็นเจ้าของกระจัดกระจายอยู่ทั่วบริเวณชายป่า

แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 1 นั้น รัฐบาลนอกจากพยายามผลักดันให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าที่กล่าวมาข้างต้น รัฐบาลยังเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนในระดับรากหญ้า “อยู่ดี กินดี” และขจัด “ความยากจน” ให้กับประชาชนในพื้นที่เพื่อตอบสนองต่อการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจภายในประเทศให้มีความแข่งแกร่งขึ้น ผ่านนโยบายเชิงรุกว่าด้วย “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” ประกอบกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการให้ประชาชนที่ห่างไกลความเจริญได้มีการพัฒนาเทียบเท่ากับคนในสังคมเมือง นโยบายดังกล่าวได้เน้นในเรื่องของโครงสร้างขั้นพื้นฐานเป็นอันดับแรกได้แก่ การให้มีน้ำประปาและไฟฟ้าใช้ทุกครัวเรือน รวมไปถึงการสร้างถนนหนทางเพื่อเข้าไปยังตัวชุมชน และส่งเสริมให้ชาวบ้านมีอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว การพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ถูกดำเนินตามแผนมาถึงปี พ.ศ. 2509 นับได้ว่าประสบความสำเร็จเกินคาดหมาย หากแต่การพัฒนาในรูปแบบนี้กลับเอื้ออำนวยให้คนที่รวยอยู่แล้วยิ่งรวยขึ้น แต่คนชนชั้นกลางลงมาส่วนใหญ่กลับยากจนลง (สิริพร สมบูรณ์บูรณะ, 2558) ผู้ศึกษาจึงมองว่านโยบายดังกล่าวเปรียบเสมือนเป็น

ดาบสองคมที่การพัฒนาส่งผลให้ชนบทมีความเจริญขึ้น และในทางตรงกันข้ามกลับทำให้ป่าไม้และทรัพยากรป่าขาดความอุดมสมบูรณ์ไป

หากย้อนไปก่อนเปิดสัมปทานป่าไม้ในปี พ.ศ.2504 เดิมทีป่าเทือกเขาบรรทัดที่ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดตรัง สตูล พัทลุง และสงขลา มีพื้นที่โดยรวมประมาณ 805,000 ไร่ ลักษณะป่าแถบนี้เป็นป่าเขาหินปูน และป่าดิบชื้น ประกอบไปด้วยพรรณพืชที่หนาแน่นหลากหลายชนิดกว่าร้อนละ 80 ของพื้นที่ มีสัตว์ป่าน้อยใหญ่อาศัยอยู่จำนวนมาก (อนงค์ ชวนกิจ, 2550) ภายหลังจากการเปิดสัมปทานป่าของรัฐส่งผลให้พื้นที่ป่าแถบนี้ลดน้อยลงจนเห็นได้ชัดเหลือเพียง 791,871.81 ไร่ ของพื้นที่ป่าทั้งหมด อย่างไรก็ตามการสัมปทานป่าให้หน่วยงานเอกชนยังไม่ใช่ปัจจัยทั้งหมดที่ทำให้พื้นที่ป่าเกิดความเสื่อมโทรม ชาวบ้านที่เข้าไปจับจองพื้นที่ยังเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้พื้นที่ป่าขาดความสมดุล เช่น การจับจองพื้นที่เพื่อทำสวนยางพารา การสร้างรกรากที่อยู่อาศัย หาของป่า และใช้อาวุธในการล่าสัตว์ เป็นต้น ปัจจัยที่กล่าวมาส่งผลกระทบโดยตรงต่อมันนิเป็นอย่างมาก พวกเขาต้องประสบกับปัญหาการหวาดระแวงในเรื่องความปลอดภัยของสมาชิกภายในกลุ่ม ชาวมันนิที่มีนิสัยรักสันโดษ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับสังคมภายนอก พูดน้อยและขี้อาย เมื่อเริ่มมีการบุกรุกพื้นที่ป่าที่เป็นที่อยู่อาศัย พวกเขาจึงหาทางออกด้วยการย้ายเข้าป่าที่ลึกกว่าเดิม

> *"ป่าตรงนี้พวกกูอยู่มาก่อนตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ เมื่อก่อนยังไม่มีฮามิ ที่บริเวณนี้มีแต่กะเฮิบ[3] และสัตว์ป่าเต็มไปหมด แต่เดี่ยวนี้มีฮามิเข้ามาอยู่ เข้ามาทำสวน มาล่าสัตว์ ทำให้เดี่ยวนี้กะเฮิบมีน้อย สัตว์ป่าก็หายาก และบางครั้งฮามิก็มาไล่ไม่ให้พวกเราอยู่ โดยเขาบอกว่าเป็นที่ของเขา เราก็กลัวบางครั้งเขาก็เอาปืนมายิงขู่ เขาบอกว่าเราอาศัยอยู่ในที่ของเขา เราก็เลยต้องย้ายเข้าไปอยู่ในป่าลึกกว่าเดิม"*
>
> *(เฒ่า[4]แล, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2562)*

จากคำบอกเล่าของเฒ่าแซสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อก่อนพื้นที่ป่าเทือกเขาบรรทัดยังมีความอุดมสมบูรณ์และเต็มไปด้วยสัตว์ป่า สามารถตอบสนองความต้องการปัจจัยสี่ในการดำรงชีพที่ประกอบไปด้วย อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค โดยชาวมันนิเปรียบเสมือนว่า "ป่า" คือ "บ้าน" และป่ายังเป็นอาณาเขตของทุกคนที่มีสิทธิอยู่อาศัยไม่มีใครคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของ แต่เมื่อรัฐเปิดสัมปทานกลับทำให้นายทุนและชาวบ้านเข้ามาจับจองพื้นที่และบุกรุกพื้นที่ป่าจนทำให้ป่าเริ่มขาดความสมดุล รวมไปถึงเกิดการไล่พื้นที่อยู่อาศัยของพวกเขา จนทำให้ชาวมันนิต้องหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในป่าลึก ทั้งนี้ก็เพื่อความปลอดภัยของคนภายในกลุ่มด้วยเช่นกัน

การเปิดสัมปทานป่าไม้ของรัฐไม่ใช่ปัจจัยทั้งหมดที่ทำให้ชาวมันนิเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือเริ่มมีการพบเจอฮามิ หากแต่ในภายหลังช่วงปี พ.ศ. 2514 พื้นที่ป่าเขาบรรทัดได้ถูกจัดตั้งให้เป็นที่ตั้งของกลุ่มคอมมิวนิสต์ นิสิต นักศึกษาและประชาชนได้ใช้พื้นที่ป่าเขาบรรทัดจัดตั้งเป็นศูนย์รวมกองทัพสาขาย่อยเพื่อหลีกเลี่ยงการจับกุมจากการประกาศอัยการศึกของภาครัฐ อีกทั้งพื้นที่แห่งนี้ยังเกิดการปะทะระหว่างทหารและกลุ่มคอมมิวนิสต์อยู่บ่อยครั้ง เมื่อพื้นที่ไม่มีความปลอดภัยอันเนื่องมากจากการปะทะกันในพื้นที่ ในช่วงนั้นทำให้ชาวมันนิหลายคนเสียชีวิต ชาวมันนิหลายคนต้องวิ่งหนีเพื่อเอาตัวรอดจากลูกระเบิด ปืน ที่เกิดอยู่ในพื้นที่ตลอดเวลา

[3] กะเฮิบ ภาษาชาวมันนิ หมายถึง ป่า ผืนป่า

[4] เฒ่า ชาวมันนิจะใช้เรียกคำว่าเฒ่า นำหน้าชื่อ

"แลกก่อน[5] มีเรือบิน[6] โยนลูกเหล็ก[7]ลงมาจากฟ้า พวกกูหลายคนวิ่งเข้าป่ากันพล่านหมด แต่มีหลายคนวิ่งไม่ทันตายกันลุยเหม็ด[8]"

(เฒ่าแหวน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2562)

จากที่เฒ่าแหวนเล่าให้ผู้ศึกษาฟังทำให้ทราบว่า ในช่วงที่มีการปะทะระหว่างภาครัฐ กับกลุ่มคอมมิวนิสต์ส่งผลให้ชาวมันนิหลายคนต้องเสียชีวิตในพื้นที่ จากเป็นกลุ่มคนที่มีความหวาดกลัวบุคคลภายนอกเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เหตุการณ์ดังกล่าวกลับซ้ำเติมให้ชาวมันนิยิ่งหวาดกลัวคนภายนอกและภาครัฐมากยิ่งขึ้น

หลังจากนั้นไม่นานในสมัยของ พลเอกหาญ ลีลานนท์ ขณะดำรงตำแหน่งแม่ทัพภาคที่ 4 มีการประกาศใช้ "นโยบายใต้ร่มเย็น" เข้าปฏิบัติการปราบปรามด้วยวิธีการประนีประนอม พร้อมกับมีการตัดถนนเข้าไปใกล้แนวป่าเพื่อให้สะดวกต่อการลำเลียงกำลังพลเข้าไปยังพื้นที่ จนนำไปสู่ยุติการปราบปรามกลุ่มคอมมิวนิสต์ ส่งผลให้ชาวคอมมิวนิสต์เริ่มมีการขยับขยายออกจากป่าเขาบรรทัดมามอบตัวต่อรัฐบาลเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยจำนวนมาก หลังจากนั้นพื้นที่บริเวณนี้ก็เริ่มมีความปลอดภัยมากยิ่งขึ้น ประกอบไปด้วยการคมนาคมที่สะดวก ทำให้ชาวบ้านเริ่มเข้าไปตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่อีกครั้ง (สุวัฒน์ ทองหอม, 2544) ในพื้นที่ป่าเริ่มมีการตัดไม้ ทำลายป่า ล่าสัตว์ ปลูกยางพาราและสวนผลไม้ขึ้นอีกครั้ง ป่าที่เกือบจะกลับสู่สภาวะความสมดุลเกิดเสื่อมโทรมลงไปตามลำดับ การเข้ามาของชาวบ้านในครั้งนี้ยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม ระหว่างชาวมันนิและสังคมภายนอก ส่งผลให้รูปแบบวิถีชีวิตของชาวมันนิเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง แบบช้าๆ ที่เรียนรู้และรับวัฒนธรรมจากภายนอกมาปรับใช้ภายในกลุ่ม เช่น ด้านเสื้อผ้า การแต่งกาย อาหาร การกิน วิธีการรักษาโรค เครื่องมือเครื่องใช้ ภาษา วัฒนธรรม ความคิด หรือค่านิยมต่างๆ รวมไปถึงการเข้าถึงการรู้จักใช้เงินตรา ด้วยวิธีการนำของป่ามาแลกเป็นเงิน ข้าวสารอาหารแห้ง เครื่องมือเครื่องใช้ที่พวกเขาไม่สามารถหาได้ในป่าเป็นต้น

การเข้ามาของกลุ่มคนภายนอกเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวมันนิเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางระบบวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรม กล่าวคือ ชาวบ้าน หรือนักลงทุนที่เข้ามาได้นำความรู้ เครื่องมือ เครื่องใช้ ภาษา การแต่งกาย อาหาร ยารักษาโรค ทัศนคติ ค่านิยม รวมไปถึงวัฒนธรรมต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่ให้กับชาวมันนิ การเข้ามาของคนต่างวัฒนธรรมมีทั้งผลดีและผลกระทบ ภายหลังจากการเข้ามาของบุคคลภายนอกทำให้ชาวมันนิกลายเป็นแหล่งรองรับของวัฒนธรรมจากภายนอกที่หลั่งไหลเข้าจนทำให้พวกเขาเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและนำไปสู่การใช้วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่พวกเขาเคยพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติเพียงอย่างเดียว เมื่อรัฐบาลได้ดำเนินการตัดถนนหนทางเข้าไปยังพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งอาหารของพวกเขา ทำให้การเดินทางเข้าออกพื้นที่ป่าง่ายขึ้นและบุคคลภายนอกสามารถเข้าบุกรุกพื้นที่ป่ามากขึ้น จนทำให้วิถีการดำรงชีพแบบเก็บของป่าล่าสัตว์ของมันนิเปลี่ยนไปเป็นการพึ่งพิงระบบแลกเปลี่ยนสินค้าและเงินตรามากขึ้น

[5] แลกก่อน เป็นภาษาไทยใต้หมายถึง การบอกเวลา , เมื่อก่อน

[6] เรือบิน ชาวมันนิใช้เรียก เครื่องบิน

[7] ลูกเหล็ก ชาวมันนิให้เรียก ระเบิด

[8] ลุยเหม็ด เป็นภาษาไทยใต้ หมายถึง เยอะแยะ

การยกระดับคุณภาพชีวิตประชากรชาวมันนิ

มันนิถือเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในแผ่นดินไทยมานานหลายร้อยปี แต่พวกเขากลับไม่ได้ขึ้นทะเบียนการเป็นพลเมืองของรัฐไทย หรือกล่าวได้ว่ายังเป็นกลุ่มคนที่ “ไร้รัฐ ไร้สัญชาติ” ทำให้มันนิไม่สามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของรัฐไทยได้ ในอดีตการไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของพลเมืองรัฐไทยไม่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวมันนิ เนื่องด้วยการดำรงชีพของชาวมันนิเป็นรูปแบบการพึ่งพิงป่าทั้งหมด ทว่าปัจจุบันทรัพยากรป่าในแถบนี้เสื่อมโทรมลงไปมาก ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีพของชาวมันนิจนทำให้พวกเขาต้องออกมาพึ่งพิงสังคมภายนอกมากขึ้น เนื่องจากป่าไม่ได้ตอบสนองต่อการดำรงชีพมากเท่าที่ควร ในทางกลับกันป่าที่เกิดการเปลี่ยนแปลงย่อมทำให้มันนิที่อาศัยอยู่กับป่าจำต้องยอมรับต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ กว่าหลายสิบปีที่ชาวมันนิต้องประสบกับปัญหาของความมั่นคงในชีวิตยังมิได้มีหน่วยงานของภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือ และไม่มีหน่วยงานรัฐฝ่ายใดเข้ามาตรวจสอบเพื่อรองรับสิทธิการเป็นพลเมืองไทยให้แก่ชาวมันนิ หรืออาจเป็นเพราะชาวมันนิมิได้มีผลต่อการกระทบความมั่นคงของชาติ จึงทำให้ในหลายทศวรรษที่ผ่านมารัฐไทยไม่ได้ให้ความสนใจในการสำรวจประชากรชาวมันนิอย่างตรงไปตรงมา จึงทำให้พวกเขาไร้ซึ่งบัตรประชาชนและไม่สามารถเข้าถึงสิทธิสวัสดิการ

ปรากฏการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวมันนิที่อาศัยอยู่บริเวณป่าเทือกเขาบรรทัด จนต้องเปลี่ยนรูปแบบการดำรงชีพด้วยการนำวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาผสมผสาน อีกทั้งพวกเขายังตกเป็นเครื่องมือในการหารายได้ของบุคคลภายนอกที่ทำให้ชาวมันนิเกิดความรู้สึกถูกเอารัดเอาเปรียบ รวมถึงการถูกรบกวนที่ไม่สามารถปฏิเสธได้ด้วยนิสัยที่เป็นคนไม่ค่อยมีปากเสียงและพูดน้อย ทำให้ต้องจำยอมกับหลากหลายปัญหาที่ต้องพบเจอ กระทั่งไม่กี่ปีที่ผ่านมารัฐไทยเริ่มมีการสำรวจประชากรชาวมันนิที่อาศัยอยู่ภายในพื้นที่ป่า โดยมีประเด็นสำคัญคือ สิทธิตามกฎหมายขั้นพื้นฐานที่พึงได้รับ นั่นก็คือ สถานะบุคคลตามกฎหมายไทย กล่าวคือการมีบัตรประจำตัวประชาชนและทะเบียนราษฎร โดยรัฐไทยมองว่าการได้รับสถานะทางบุคคลตามกฎหมายของชาวมันนินี้จะช่วยลดปัญหารอบด้านของชาวมันนิได้ และจะทำให้พวกเขาสามารถเข้าถึงสิทธิสวัสดิการของรัฐได้ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรชาวมันนิให้ดีขึ้นและเทียบเท่าคนในสังคมไทยในปัจจุบันได้ (พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร, 2553)

กระทรวงมหาดไทยมีนโยบายที่มุ่งเน้นการคุ้มครองดูแลและส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของบุคคลในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง โดยเอื้ออำนวยให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถพัฒนาศักยภาพด้านวิถีชีวิตได้อย่างมีคุณภาพในความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียมที่ยึดตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ที่ทรงตรัสไว้ว่า

"ประชาชนที่อยู่ในประเทศเขามีมานานแล้วแต่ก็ไม่ได้เป็นคนไทย คือ เขาไม่ถือว่าเป็นคนไทยที่แท้จริง เขาอยู่และเกิดในเมืองไทย แต่ไม่ได้รับประโยชน์ของความเป็นไทย สิ่งนี้เป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติเหมือนกันเพราะว่าหากว่ามีคนที่อยู่ในเมืองไทยและก็มีความน้อยใจมาก ไม่มีใครเอาใจใส่ก็จะทำให้ความมั่นคงของประเทศด้อยไป"

(พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9, 2544)[9]

เมื่อกล่าวถึงการจัดการแก้ไขปัญหาสถานะบุคคลให้แก่คนไร้สถานะ ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยนั้นยังคงเป็นปัญหาที่อยู่กับสังคมไทยมายาวนาน แม้ที่ผ่านมารัฐไทยจะพยายามในการจัดการกับปัญหามาอย่างต่อเนื่อง รวมไปถึงการพัฒนากฎหมายหรือนโยบายเพื่อคลี่คลายปัญหาด้วยการจัดทำประวัติบุคคล ผ่านการพิสูจน์สัญชาติไทยว่าบุคคลนั้นเกิดในประเทศไทยและเป็นคนดั้งเดิมที่อยู่ติดแผ่นดินไทยแต่ตกการสำรวจหรือไม่ ทั้งนี้ประเทศไทยมีความต้องการที่จะปกครองประชากรตามกรอบของกฎหมายที่มุ่งเน้นการคุ้มครองดูแล และส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของบุคคลในฐานะมนุษย์คนหนึ่งเพื่ออำนวยให้พวกเขาเหล่านั้น สามารถพัฒนาศักยภาพในด้านต่าง ๆ ได้อย่างมีคุณภาพแห่งความเป็นมนุษย์อย่างเท่าเทียม (จินดาหรา วิเท่ห์, 2560)

รัฐไทยกล่าวถึงเป้าหมายของบัตรประชาชนไว้ว่าเป็นเอกสารที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชนที่ภาครัฐได้ออกให้แก่ประชากรที่มีสัญชาติไทย อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่ใช้เพื่อยืนยันตัวตนของบุคคลนั้น และสามารถเข้าถึงสิทธิ และสวัสดิการของภาครัฐได้หลังจากเป็นพลเมืองของรัฐไทยแล้ว รวมไปถึงเพื่อให้ประชาชนคนไทยที่มีบัตรประชาชนทุกคนมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกันโดยมิต้องคำนึงถึงคุณสมบัติอื่น ๆ เช่น เชื้อชาติ ศาสนา ถิ่นกำเนิด เป็นต้น โดยทุกคนที่เป็นพลเมืองในรัฐเดียวกันย่อมมีความเท่าเทียม และมีสิทธิเสรีภาพเท่ากัน (สิริปภา ภาคอัตถ์, 2563) ดังนั้นบัตรประชาชนจึงเป็นเครื่องมือที่ถูกใช้ระบุสถานะที่สะท้อนความเป็นหนึ่งเป็นเดียวกัน ความเท่าเทียมกันของมนุษย์ เพื่อนำไปสู่การจัดการยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นของพลเมืองในรัฐไทย

กระบวนการสร้างความเป็นพลเมืองไทยก็เป็นอีกกลไกหนึ่ง เริ่มมีบทบาทมาตั้งแต่ในอดีตนับตั้งแต่สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่มุ่งหมายในเชิงการปกครองและหล่อหลอมบุคคลให้ตระหนักในความเป็นส่วนหนึ่งของชาติ มีความรู้สึกรักและปรารถนาดีต่อประเทศไทย พร้อมยึดถือแนวคิด และค่านิยมไทยที่ดีงาม ก่อให้เกิดการดำรงรักษาและปฏิบัติตนเพื่อเป็นประโยชน์ของประเทศชาติ มีจิตสำนึกในความเป็นไทย มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และตระหนักในหน้าที่พลเมือง (ปัญญา รุ่งเรือง, 2547) ผู้คนหลากหลายเชื้อชาติและชาติพันธุ์ทยอยเข้าสู่ความเป็นพลเมืองไทย ซึ่งต้องอาศัยระยะเวลาในการปรับเปลี่ยนตัวตนไม่ว่าจะด้วยการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนประเพณี ค่านิยม และความเชื่อที่มีสำนึกร่วมกับสังคมส่วนใหญ่ เพื่อละลายเส้นแบ่งความแตกต่างและหลอม รวมให้กลายเป็นสำนึกที่มีความคล้ายคลึงกัน

สิ่งสำคัญที่กลุ่มบุคคลได้รับการเลือกเข้าสู่การเป็นพลเมืองไทยนั้น เปรมพร ขันติแก้ว (2544) อธิบายวิธีการนี้ว่าเป็นทางเลือกหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้คนด้อยโอกาสเช่นนี้ได้มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคม เช่น การมีสิทธิหน้าที่ในฐานะพลเมืองไทยเช่นเดียวกับกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม ทว่าโอกาสการเข้าถึงทรัพยากรของแต่ละกลุ่มนั้นมีไม่เท่าเทียมกัน

[9] จากพระราชดำรัสของในหลวงรัชกาลที่ 9 แสดงถึงความห่วงใยต่อประชาชน และกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ชายขอบทางสังคมในเรื่องของสถานะทางบุคคล และสัญชาติของราษฎรที่ยังตกหล่นการขึ้นทะเบียนเป็นพลเมืองไทย รวมไปถึงขาดความเอาใจใส่จากภาครัฐ ทำให้ใน ปี พ.ศ. . 2548รัฐบาลได้ดำเนินการแก้ปัญหาสถานะและสิทธิของบุคคลตามข้อเสนอของสภาความมั่นคงแห่งชาติผ่าน ยุทธศาสตร์ประการ คือ (1) การป้องกันการละเมิดสิทธิ (2) การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนอย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนากฎหมายและกลไกทางกฎหมาย และ (4) การ (3) พัฒนาศักยภาพขององค์กรเครือข่าย

เนื่องด้วยสังคมไทยประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม การเข้าถึงจึงขึ้นอยู่กับศักยภาพของแต่ละกลุ่ม การเข้าสู่ความเป็นพลเมืองไทยจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรกรเหล่านั้น แต่มิได้หมายความว่าจะได้มาซึ่งทรัพยากรดังกล่าวเสมอไป นอกจากนี้การปรับเปลี่ยนตัวตนให้มีความเป็นไทยไม่ได้ต้องการเพียงสิทธิตามกฎหมายหรือการเป็นพลเมืองเท่านั้น เขาเหล่านั้นต้องการโอกาสการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของตนเองกับสังคมทั่วไป มีสิทธิในการใช้ชีวิตตามแบบแผนที่ตนต้องการ ตลอดจนความมั่นคงของชีวิต ทั้งในเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ตลอดจนการได้รับการยอมรับในความเป็นอื่น

ในกรณีของมันนิ การได้มาซึ่งบัตรประชาชนที่แสดงถึงความเป็นพลเมืองไทยที่ตามมาด้วยสิทธิและสวัสดิการกลับไม่ใช่เรื่องง่ายไปเสียทีเดียว เนื่องด้วยภาครัฐต้องทำการตรวจสอบและหาหลักฐานเพื่อพิสูจน์ว่า มันนิคือใคร มาจากที่ใด ผ่านกระบวนการการหาหลักฐานมากมาย ซึ่งมีผลสรุปผ่านหลักฐานว่าชาวมันนิคือ “คนติดแผ่นดิน” หากแต่ยังตกการสำรวจ จึงทำให้พวกเขาไม่ได้ขึ้นทะเบียนการเป็นพลเมือง ทั้งนี้ภาครัฐได้ข้อมูลหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีที่ถ้ำซาไกในจังหวัดตรัง ประกอบกับเอกสารจากพระราชนิพนธ์เรื่องสังข์ทองของพระบรมสมเด็จพรพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) รวมถึงเรื่องเล่าเด็กชาย “คนัง” ในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นว่ามันนิมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในดินแดนของประเทศไทย แต่กลับไม่ได้รับการจดทะเบียนการเป็นพลเมืองของรัฐไทย ในกรณีที่บันทึกว่าชาวมันนิเป็นพลเมืองไทยนั้น พันทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร (2552) ได้อธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานสัญชาติไทยให้แก่คนทุกคนที่อาศัยอยู่ในผืนแผ่นดินไทย ไม่ว่าจะเป็นคนเชื้อชาติใด หรืออพยพมาจากที่ใดก็ตาม ซึ่งกฎหมายดังกล่าวประกาศใช้และมีผลมาตั้งแต่หลังจากที่พระองค์เสด็จนิวัติพระนครเมื่อประมาณกว่าสองร้อยปีแล้วเป็นอย่างน้อย ซึ่งกฎหมายดังกล่าวจึงสามารถนำมาให้สัญชาติแก่ผู้ที่อพยพเข้ามาหรือชนกลุ่มน้อยได้ รวมทั้งบุคคลไร้สัญชาติอาทิ ชาวจีนที่ย่านเยาวราช ดังนั้นในกรณีของชาวมันนิ จึงไม่มีปัญหาเรื่องสัญชาติ เพียงแต่ต้องสามารถหาหลักฐานหรือพยานมายืนยันให้ได้เท่านั้น

กระทรวงมหาดไทยได้พิจารณาจากหลักฐานข้างต้นแล้วว่า ชาวมันนิคือกลุ่มคนที่อยู่ติดแผ่นดินไทยมายาวนานหลายสมัย หากแต่พวกเขายังตกสำรวจในการขึ้นทะเบียนราษฎร เนื่องด้วยรูปแบบของวิถีชีวิตของชาวมันนิที่ยังอพยพเร่ร่อน อยู่ในป่าเขาบรรทัด ส่งผลให้เป็นการยากต่อการสำรวจหรือยืนยันสถานะการเป็นพลเมืองไทย อย่างไรก็ตามหน่วยงานภาครัฐก็มิได้นิ่งนอนใจที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวมันนิ ด้วยการมอบสถานะทางบุคคลผ่านการจัดทำบัตรประชาชน เพื่อให้พวกเขาสามารถเป็นพลเมืองไทยได้อย่างเท่าเทียมกับคนในสังคม และสามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของทางภาครัฐได้ กระทั่งช่วงปี พ.ศ. 2557 กลุ่มมันนิในพื้นที่วังสายทอง(น้ำผุด) และกลุ่มถ้ำภูผาเพชร เริ่มได้รับบัตรประชาชนจำนวนทั้งสิ้น 22 ราย[10] นอกจากนี้ประเด็นด้านสิทธิความเป็นพลเมืองของกลุ่มมันนิยิ่งถูกให้ความสำคัญและผลักดันจากหลายหน่วยงาน เช่น หน่วยงานภาครัฐท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่ กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข กลุ่มองค์กรเอกชน (NGO) นักวิจัย และชาวบ้านในพื้นที่ เป็นต้น โดยหน่วยงานต่าง ๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการผลักดันและสนับสนุนประเด็นสิทธิมนุษยชนของกลุ่มมันนิให้ได้รับบัตรประชาชนในช่วงปี พ.ศ. 2560 เพื่อขอความช่วยเหลือให้กลุ่มมันนิได้รับสัญชาติไทยและมีบัตรประชาชนอย่างเต็มรูปแบบ อีกทั้งยังส่งเสริมให้มีการจัดสรรพื้นที่จำนวนหนึ่งที่เป็นส่วนหนึ่งของป่าเทือกเขาบรรทัด เพื่อจัดตั้งเป็นที่อยู่อาศัยของมันนิที่สามารถอาศัยและทำกินได้

[10] จำนวนประชากรมันนิที่ได้รับบัตรประชาชน จากเอกสารสรุปผลการประชุมเพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหากลุ่มมันนิ (ซาไก) สิทธิและสถานะบุคคลและสิทธิชุมชน ระหว่างวันที่ 9-12 มีนาคม พ.ศ. 2560.

โดยไม่ถูกรุกล้ำและถือกรรมสิทธิ์ที่ถูกคุ้มครองทางกฎหมาย[11] จนนำมาสู่ปลายปี พ.ศ. 2561 ชาวมันนิที่ได้รับบัตรประชาชนเกือบทั้งหมดตามแบบแผนนโยบายการจัดการทางด้านราษฎรของภาครัฐที่วางเอาไว้

> *"ทุกคนต้องมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน เรื่องสัญชาติ มนุษย์ทุกคนเกิดมาต้องมีสัญชาติ ชาวมันนิต้องได้รับสัญชาติไทย ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐ ชาวมันนิต้องได้ทำบัตรประชาชนเป็นสิทธิที่พวกเขาควรจะได้รับ"*
>
> *(นิตยา, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2560)*

> *"การให้การช่วยเหลือพี่น้องมันนิ ต้องจัดทำในระดับนโยบาย ดูแลเรื่องคุณภาพชีวิต กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ควรเข้ามาดูแล ทั้งในเรื่องชาติพันธุ์ การศึกษาและสาธารณสุข"*
>
> *(สุชิรา, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2560)*

> *"ทางจังหวัดได้มีนโยบาย ตั้งนามสกุลชาวมันนิตามพื้นที่ที่พวกเขาอาศัยอยู่ เช่น รักษ์ป่าบอน ศรีมะนัง ศรีสายทอง เพื่อจะได้รู้ว่าพวกเขาอาศัยอยู่ในพื้นที่ไหน หรือย้ายมาจากพื้นที่ไหน"*
>
> *(โสภณ, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2560)*

กล่าวได้ว่าการที่ภาครัฐหรือองค์กรต่าง ๆ เข้ามาช่วยเหลือชาวมันนิที่ประสบกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ด้วยการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรชาวมันนิให้ดีขึ้น ผ่านการขึ้นทะเบียนการเป็นพลเมืองไทยด้วยทำบัตรประชาชน เพื่อให้พวกเขาสามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการของรัฐไทย และมีศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมกับคนอื่นในสังคม ปฏิบัติการยกระดับคุณภาพชีวิตประชากรชาวมันนิของรัฐมิใช่แค่การให้สิทธิแก่พวกเขาเพียงเท่านั้น แต่ยังกำหนดให้เกิดการรับรู้ถึงถิ่นที่อยู่ด้วยการสร้างนามสกุลให้กับมันนิ อันเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงถิ่นฐานกำเนิดหรือกลุ่มสังคมนั้น ๆ ยกตัวอย่างเช่น ศรีมะนัง (จังหวัดสตูล) และรักษ์ป่าบอน (จังหวัดพัทลุง) ฯลฯ อย่างไรก็ตามการเข้าสู่การเป็นพลเมืองไทยที่ภาครัฐเข้ามาส่งเสริมนั้นส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวมันนิด้วย เช่น การใช้สอยทรัพยากรทางธรรมชาติ การล่าสัตว์ป่าเป็นอาหาร การอาศัยภายในป่าสงวน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จึงถูกกำหนดกฎเกณฑ์ด้วยอำนาจทางกฎหมายของรัฐไทย บัตรประชาชนจึงเป็นเครื่องมือที่บ่งบอกกลุ่มสังคมหรือสถานะของการเป็นพลเมือง และนำไปสู่การกำหนดแบบแผนการดำเนินวิถีชีวิตที่ตีกรอบพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่สำหรับการอยู่อาศัยให้แก่ประชากรกลุ่มชาติพันธุ์

[11] เอกสารประกอบการการลงพื้นที่และประชุมตรวจสอบข้อเท็จจริง ภายใต้โครงการ "การแก้ปัญหาด้านสถานะบุคคลของกลุ่มชาติพันธุ์ชนเผ่าพื้นเมือง" เพื่อพัฒนาการดำเนินงานและจัดให้มีแผนการทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และชุมชน ด้านการคุ้มครองและส่งเสริมการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในพื้นที่จังหวัดพัทลุง ตรัง สตูล ระหว่างวันที่ 9-12 มีนาคม พ.ศ. 2560 ณ ศาลากลางจังหวัดพัทลุง ตรัง สตูล.

การรับรู้ ที่ไม่รับรู้

"ตอนเรายังไม่มีบัตรประชาชนคนว่าเราเป็น มันนิปลอม พอเรามีบัตรประชาชนเขาบอกว่าเราคือมันนิจริง"

(เฒ่าแซ่ม, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2562)

"พอเราทำบัตร เราก็ไม่ได้เก็บบัตรไว้ที่ตัวเอง เพราะเขาบอกว่าเดี๋ยวเราทำหาย ต้องลำบากให้เขาพาไปทำอีก ผมรู้สึกว่า "มีก็เหมือนไม่มี" แล้วจะทำให้ทำไม และก็ไม่ได้รู้สึกภูมิใจกับการเป็นคนไทยเลย เพราะมีบัตรก็เหมือนไม่มี มีก็ไม่ได้ถือไว้เอง"

(เฒ่าบอล, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม 2563)

"ที่ผมเก็บบัตรของชาวมันนิไว้ เพราะผมกลัวเขาทำหาย เดี่ยวตอนไปทำใหม่มันจะยุ่งยาก"

(ตอง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 เมษายน 2563)

"บัตร และเอกสารของชาวมันนิอยู่ที่บ้านผม ผมกลัวว่าเขาจะทำหาย แต่ถ้าเขาต้องการเขาสามารถมาเอาไปได้ตลอด"

(นง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 15 มกราคม 2564)

"เราต้องการเก็บบัตรไว้ที่ตัวเอง แต่เราเคยไปขอเขาหลายครั้งแล้วแต่ไม่ได้ ทำไมเขาถึงไม่คืนให้เราทั้งๆ ที่เป็นบัตรของเรา บัตรประชาชนเราเราควรจะเก็บไว้ที่ตนเองไม่ใช่เหรอ ไม่นั้นจะทำไปทำไม มีก็เหมือนไม่มี"

(เฒ่าปาด, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2563)

"มันนิจริง มันนิปลอม" วาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นภายหลังจากการได้รับบัตรประชาชน ถูกใช้ในการนิยามความหมายความเป็นชาติพันธุ์ โดยตัวแทนรัฐท้องถิ่นที่มันนิไว้ใจได้สร้างวาทกรรมนี้ขึ้นมา เพื่อสร้างอำนาจการนิยามคำว่า "ปลอม หรือ จริง" ผ่านการพิจารณาจากความเป็นคนไทยภายใต้การมีบัตรประชาชน ตอกย้ำให้ชาวมันนิรับรู้ว่าการมีบัตรประชาชนคือสิ่งที่ใช้เพื่อยืนยันตัวตนว่าเขาเป็น "มันนิจริง ไม่ใช่มันนิปลอม" การมีบัตรประชาชนจึงเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการเป็นมันนิจริง แต่หลังจากเป็นพลเมืองไทยที่ถูกต้องตามกฎหมายแล้ว กลับมิได้ครอบครองบัตรไว้ที่จนทำให้พวกเขารู้สึกสับสน ว่าแท้จริงแล้วพวกเขาจะทำบัตรประชาชนไปทำไม เมื่อไม่ได้ถือไว้ครอบครองเองจึงส่งผลให้ชาวมันนิไม่ได้รู้สึกมีความภาคภูมิใจนักจากการได้ขึ้นทะเบียนเป็นพลเมืองผ่านการมีบัตรประชาชน ตามนโยบายการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรชาวมันนิ

"ก่อนหน้าที่ชาวมันนิจะมีบัตรประชาชน ยามที่พวกเขาเจ็บป่วยทางโรงพยาบาลในพื้นที่จะเป็นคนรักษาพวกเขา ไม่ว่าจะหนักหรือเบา เคยมีเหตุการณ์ที่มันนิตกต้นไม้ขาหัก ทางโรงพยาบาลก็ได้ผ่าตัดรักษาให้ เราเข้าใจว่าพวกเขาไม่มีเงิน และไม่มีบัตร ทางโรงพยาบาล

ก็เป็นคนออกค่าใช้จ่ายให้ทั้งหมด ทางเราเลยขับเคลื่อนเรื่องการทำบัตรเพื่อให้พวกเขาได้รับสวัสดิการการรักษาพยาบาล"

(เจน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2562)

"ทางเราจะนัดตัวแทนชาวมันนิที่พอจะสื่อสารได้ หรือฟังรู้เรื่อง มาร่วมรับฟัง และอธิบายเรื่องบัตรประชาชน และบัตรสวัสดิการ เพื่อให้พวกเขามีความเข้าใจ และสามารถไปอธิบายกับมันนิคนอื่น ๆ ภายในกลุ่มได้"

(แอน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2560)

"ทางเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล สาธารณสุข ได้เข้าไปให้ข้อมูลกับชาวมันนิ เรื่องการรักษาพยาบาล และมีการเข้าไปฉีดวัคซีนให้เป็นระยะ ๆ และมีการอธิบายถึงเมื่อยามที่พวกเขาเจ็บป่วย พวกเขาสามารถไปโรงพยาล อนามัยได้ทุก ๆ โรงพยาบาลของทั้ง 12 เขตพื้นที่ในภาคใต้ ไม่จำเป็นต้องเข้าโรงพยาบาลในพื้นที่ที่พวกเขาอาศัยอยู่"

(เจน, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2562)

"ชาวมันนิสามารถเข้าป่าล่าสัตว์ได้ ถือว่าเป็นที่รู้กันในพื้นที่ ด้วยวิถีชีวิตของพวกเขาเป็นแบบนี้ พวกเราต้องเข้าใจ แต่จะอนุญาติให้หาเพื่อกินเท่านั้น ห้ามนำไปขาย เพราะผิดกฎหมาย"

(ไม้, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2563)

"ทางเราได้เข้าไปบอกชาวมันนิ ให้ชาวมันนิทราบว่า พวกเขามีบัตรประชาชนแล้ว พวกเขาต้องไปใช้สิทธิเลือกตั้งด้วยเมื่อมีการเลือกตั้ง"

(นาว, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2562)

"ตอนที่เขามาทำบัตรประชาชน และบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ทางเราจะบอกเขาว่าบัตรสวัสดิการจะมีเงินเข้ามาช่วยเหลือทุก ๆ เดือน พวกเขาสามารถนำไปซื้อของที่ร้านค้าสวัสดิการแห่งรัฐได้"

(นิว, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2562)

ทั้งนี้การเป็นพลเมืองไทยผ่านการมีบัตรประชาชนที่มาพร้อมกับสิทธิและสวัสดิการ ได้มีหน่วยงานภาครัฐ ท้องถิ่น ชาวบ้าน นักวิชาการหรือคนที่สนิทกับชาวมันนิ คอยให้ข้อมูลว่าพวกเขาสามารถเข้าถึงสิทธิและสวัสดิการอะไรของทางภาครัฐได้บ้าง เช่น สิทธิและสวัสดิการ ชาวมันนิจะได้รับการรักษาโรงพยาบาลในระบบของรัฐโดยไม่มีค่าใช้จ่ายในกรณีที่พวกเขาเจ็บป่วย ได้รับการศึกษา พวกเขาจะได้รับการศึกษาตามระบบของรัฐ และได้รับเงินสวัสดิการ เช่น เบี้ยยัง

ชีพผู้สูงอายุ[12] เงินผู้พิการ[13] เงินเด็กแรกเกิด[14] เงินคนยากไร้หรือเงินซื้อของร้านประชารัฐ[15] ทว่าการเข้าป่าล่าสัตว์กลับเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมายการล่าเพื่อยังชีพที่ไม่ได้นำมาขายถือว่าเป็นสิ่งที่ทางเจ้าหน้าที่รัฐสามารถยอมรับและเข้าใจได้ แต่ก็มิได้มีกฎหมายเชิงประจักษ์ออกมาเพื่อรับรอง เป็นต้น หลังจากหน่วยงานรัฐที่เข้ามาถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับบัตรประชาชนที่มีการจัดเวทีเสวนาทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่อย่างต่อเนื่อง เพื่อกระตุ้นให้มันนิเกิดการรับรู้ถึงประโยชน์ในด้านอื่นผ่านตัวแทนชาวมันนิที่เข้ามามีส่วนร่วม ที่รับข้อมูลจากทางเจ้าหน้าที่ หรือเข้าร่วมการประชุมจะมีการกระจายข่าวสารที่ได้ฟังไปพูดคุยสื่อสารกันในภายในกลุ่มอีกครั้ง โดยการถ่ายทอดข้อมูลเหล่านี้จะเป็นลักษณะการเล่าสู่ฟังระหว่างชาวมันนิที่เข้ามาร่วมเสวนากับกลุ่มตัวแทนภาครัฐท้องถิ่น หรือบุคคลที่เกี่ยวข้อง และพวกเขาจะนำกลับไปเล่าสู่กันฟังภายในกลุ่มอีกครั้ง

> *"โหมนายอำเภอมาพากูไปประชุมเรื่องบัตร มันบอกว่าจะทำบัตรให้โหมเราเวลาโหมเราไม่บายอีได้เอาบัตรไปหาหมอที่โรงพยาบาล ลูกอีได้เรียนหนังสือเห็นว่าพอมีบัตร แล้วอีเป็นคนถูกกฎหมายเราก็ไม่รู้ว่าพันพรือ เขาบอกให้ไปทำบัตรก็ไป"*
>
> *(เฒ่าไข่, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2561)*

> *"ผมว่าการทำบัตรมันก็ดี ตอนที่เราไม่สบายหนัก ๆ จะได้ไปโรงพยาบาลได้ และชาวบ้านยังบอกว่าลูก ๆ จะได้เรียนหนังสือด้วย เราอยากให้ลูกเรียนหนังสือ เอาแค่พออ่านได้บ้างจะได้รู้ว่าอาหารที่ได้มาหมดอายุวันไหน หรือได้รู้จักว่าอันนี้เป็นเงินใบละเท่าไหร่ ไม่ต้องเรียนสูง แต่เราไม่อยากให้ลูกออกไปเรียนโรงเรียนข้างนอก แต่อยากให้มีครู อาสาสมัครเข้ามาสอนที่ทับ เรากลัวลูกจะโดนเพื่อนแกล้ง เพราะเมื่อก่อนมีมันนิเคยออกไปเรียนข้างนอก แต่โดนเพื่อนแกล้ง และดูถูกเรา เลยทำให้เราไม่อยากให้ลูกออกไปเรียน"*
>
> *(เฒ่าแหว่ง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2562)*

[12] การช่วยเหลือผู้สูงอายุ ถูกบัญญัติในส่วนของร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2559 (ฉบับลงประชามติ) โดยเป็นการกำหนดให้ความช่วยเหลือไว้รวม ๆ ทั้งเด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ คนพิการ ผู้ยากไร้ และผู้ด้อยโอกาส ซึ่งรัฐธรรมนูญฯ นี้ได้กำหนดไว้ว่า "รัฐพึงให้ความช่วยเหลือ"

[13] พระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนพิการ พ.ศ.2550 เป็นกฎหมายที่กำหนดสิทธิให้แก่คนพิการทุกประเภท และถูกแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2556 กำหนดให้คนพิการมีสิทธิได้รับสิ่งอำนวยความสะดวก ตลอดจนสวัสดิการและความช่วยเหลืออื่นจากรัฐ เพื่อการฟื้นฟูสมรรถภาพ และพัฒนาตนเองได้เต็มศักยภาพ

[14] เป็นนโยบายสำคัญระดับชาติตามแผนบูรณาการพัฒนาคนตลอดช่วงชีวิต โดยการจัดสวัสดิการเงินอุดหนุนให้แก่ เด็กแรกเกิดในครัวเรือนยากจน หรือครัวเรือนที่เสี่ยงต่อความยากจน เพื่อให้เด็กได้รับการดูแลให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีพัฒนาการเหมาะสมตามวัย รวมทั้งเป็นหลักประกันให้เด็กได้รับสิทธิด้านการอยู่รอดและการพัฒนาตามอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กมีความสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580) ยุทธศาสตร์การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2564) และแผนพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560 – 2564)

[15] กระทรวงการคลังได้ดำเนินมาตรการในการแก้ไขปัญหาความยากจน ด้วยการเปิดให้ผู้ที่มีคุณสมบัติตรงตามที่กำหนด ลงทะเบียน ระหว่างวันที่ 3 เมษายน - 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2560 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการบูรณาการฐานข้อมูลสวัสดิการสังคมภายใต้โครงการ e-Payment ภาครัฐ เพื่อยกระดับประสิทธิภาพของการจัดสวัสดิการสังคมและการให้ความช่วยเหลือของภาครัฐ

"ผมอยากได้บัตร เพราะว่าเวลาเดินทางไปไหนมาไหนมันจะได้สะดวก ตำรวจจะได้ไม่จับ และก็อยากได้ที่ดินเป็นของตัวเอง ชาวบ้านจะได้ไม่มาไล่พวกเราให้ไปอยู่ที่อื่น"

(เฒ่าปิ๊ก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2562)

"ผมเป็นกังวล เพราะมีคนบอกว่า พอเรามีบัตรประชาชน เวลาออกไปล่าสัตว์มันผิดกฎหมาย ตำรวจจับ แล้วถ้าไม่ให้ล่าสัตว์เราจะเอาอะไรให้ลูกเรากิน ให้พ่อแม่เรากิน ผมกลัวผมไม่อยากได้บัตร แต่เขาทำให้เราก็ต้องทำ"

(เฒ่าแป้ง, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2563)

"พวกเราได้ไปถามกลุ่มของพ่อ ว่าเขาได้เงิน ได้บัตรเหมือนเราไหม"

(เฒ่ามี, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2562)

"เราไม่ได้เข้าใจเรื่องบัตรทั้งหมด เรารู้แค่ว่ามีเงิน แต่ไม่รู้กี่บาท เรารู้แค่ไปหาหมอได้ แต่ก็ลำบาก กว่าจะได้ไป บางครั้งก็ตายก่อน"

(เฒ่าปิก, สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2562)

จากการสนทนาแลกเปลี่ยนข่าวสารกันภายในกลุ่มของมันนิ ส่วนใหญ่มักจะใช้ภาษามันนิในการสื่อสารกันและจะแปลภาษาเพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีความเข้าใจร่วมด้วย ทั้งนี้ผู้ศึกษาสังเกตถึงปฏิกิริยาของชาวมันนิระหว่างการพูดคุยกันด้วยเช่นกัน ในมิตินี้ผู้ศึกษามองว่าการถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวชาวมันนิไม่ได้เข้าใจอย่างแท้จริง และมีพฤติกรรมที่รู้สึกมึนงงกับข้อมูลที่ได้รับมา พวกเขารับรู้เพียงข้อมูลที่เกี่ยวกับสิทธิการรักษาพยาบาล เงินจากสวัสดิการแห่งรัฐ และการศึกษา เป็นต้น ผู้ศึกษาพิจารณาแล้วว่าชาวมันนิยังขาดการรับรู้หรือเข้าใจในอีกหลากหลายมิติที่เกี่ยวกับบัตรประชาชนอีก เช่น การเลือกตั้ง การเป็นทหาร การศึกษา การรักษาพยาบาล เงินสวัสดิการ หรือข้อกฎหมายต่าง ๆ

สรุปอภิปราย: อนาคตของมันนิกับบัตรประชาชน

ชาวมันนิเชื่อว่า "ป่าคือบ้าน" เมื่อป่าอุดมสมบูรณ์ป่าก็เปรียบเสมือนบ้าน ด้วยระบบนิเวศน์รวมทั้งทรัพยากรป่าสามารถตอบโจทย์การดำรงชีพของมนุษย์ ชาวมันนิอาศัยอยู่ภายในป่าเขาบรรทัดมานานหลายร้อยปีแต่ด้วยป่าแถบนี้เริ่มถูกบุกรุก และโดนทำลายด้วยฝีมือมนุษย์เมื่อไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา จนทำให้เกิดผลกระทบโดยตรงต่อชาวมันนิที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบวิถีชีวิตในทุก ๆ ด้านอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ภายหลังรัฐไทยและหน่วยงานต่างๆ รับรู้ถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อชาวมันนิ จึงพยายามช่วยเหลือด้วยการยกระดับคุณภาพชีวิตประชากรชาวมันนิผ่านการจัดทำบัตรประชาชนเพื่อยืนยันสิทธิการเป็นพลเมืองไทย โดยคำนึงถึงการมีคุณภาพวิถีชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถเข้าถึงสิทธิสวัสดิการของรัฐได้อย่างเท่าเทียมกับคนอื่น เช่น สิทธิการรักษาพยาบาล การศึกษา เบี้ยยังชีพ เป็นต้น

การยกระดับคุณภาพชีวิตประชากรมันนิผ่านการทำบัตรประชาชน เพื่อให้พวกเขามีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกับคนในสังคม และสามารถเข้าถึงสิทธิสวัสดิการของรัฐไทยได้ ที่ช่วยเรื่องปากท้อง หรือการรักษาเมื่อชาวมันนิเจ็บป่วยได้ หากแต่บัตรประชาชนก็มิได้ยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรชาวมันนิอย่างแท้จริง เนื่องจากการมีบัตรประชาชนของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่กับป่าไม่ได้ตอบโจทย์เพื่อให้มีชีวิตที่ดีไปเสียทีเดียว แต่ตามมาด้วยการกำหนด

ขอบเขต พื้นที่ในการดำรงชีพด้วยเช่นกัน โดยการเข้ามาของบัตรประชาชนเปรียบเสมือนเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่ชาวมันนิต้องเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นวิธีใช้ หรือสิ่งที่จะตามมาหลังจากมีบัตรประชาชนซึ่งอาจจะยุ่งยาก และกระทบต่อการดำรงวิถีชีวิตของชาวมันนิผู้อาศัยอยู่กับป่า

ในช่วงระยะเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมาหลังจากชาวมันนิได้รับบัตรประชาชน ที่มาพร้อมกับสิทธิและสวัสดิการของรัฐไทย พวกเขาได้มีการปรับตัวเพื่อจะเรียนรู้ระบบวัฒนธรรม หรือการดำรงชีพแบบใหม่ตามรูปแบบของสังคมภายนอก เช่น เริ่มมีการตั้งที่อยู่แบบลงหลักปักฐาน การเรียนรู้การเพาะปลูก เป็นต้น รวมไปถึงการเรียนรู้เพื่อให้ทราบถึงสิทธิและสวัสดิการที่พึงได้รับ ทว่าการเรียนรู้ของชาวมันนิจะเป็นไปในรูปแบบค่อยเป็นค่อยไป การได้มาซึ่งการบัตรประชาชนที่เป็นตัวยืนยันถึงการเป็นพลเมืองของรัฐไทยที่ทุกคนในสังคมย่อมมีสิทธิและมีความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์คนหนึ่ง แต่ยังไม่เคยเกิดขึ้นกับชาวมันนิ เนื่องจากทัศนคติของฮามิที่ยังมองว่าชาวมันนิคือ “พวกเขา ไม่ใช่พวกเรา” เป็นเพียง คนป่า ตัวดำ ผมหยิก คนไร้อารยธรรม

จากที่ผู้ศึกษามีความสนิทชิดเชื้อกับชาวมันนิมาหลายปี ผู้ศึกษามองว่าบัตรประชาชนที่ตามมาด้วยสิทธิและสวัสดิการที่ภาครัฐต้องการยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวมันนิ มีทั้งผลดีและผลกระทบโดยตรงต่อมันนิ และยังขัดแย้งต่อรูปแบบวิถีชีวิต ด้วยข้อจำกัดของกฎหมายบัตรประชาชนที่อาจจะส่งผลกระทบต่อคนที่อยู่กับป่า อีกทั้งชาวมันนิยังขาดความรู้ความเข้าใจกับสิ่งที่ตามมาหลังการมีบัตรประชาชน ซึ่งผู้ศึกษาพิจารณาว่าควรมีหน่วยงานที่มีความรู้เข้าไปให้คำปรึกษาชี้แนะแก่ชาวมันนิอย่างสม่ำเสมอ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงและสามารถนำไปปรับใช้ได้ รวมถึงมีความคาดหวังว่าในอนาคตหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานรัฐส่วนกลาง หน่วยงานรัฐท้องถิ่น NGO นักวิจัย หรือชาวบ้านจะช่วยกันผลักดันเพื่อให้ชาวมันนิเข้าใจถึงการมีบัตรประชาชนที่สามารถเข้าถึงสิทธิสวัสดิการได้อย่างเต็มที่และภาคภูมิใจในการเป็นพลเมืองไทย ด้วยการจัดตั้งกลุ่มช่วยเหลือกลุ่มคนที่ได้รับชื่อว่าเป็นพลเมืองไทยที่เท่าเทียมกัน เพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถได้รับความรู้ของการเป็นพลเมืองไทย หรือเพื่อให้ชาวมันนิได้ทราบถึงสิ่งที่ควรได้รับและสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติหลังการมีบัตรประชาชน อย่างไรก็ตามทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรจะร่วมมือและช่วยเหลือและติดตามผลของการมีบัตรประชาชนของชาวมันนิด้วยเช่นกัน อีกทั้งทุกฝ่ายควรปรับทัศนคติในการมองชาวมันนิเสียใหม่ เนื่องจากยังมีฮามิส่วนมากที่ยังมีมุมมองหรือภาพจำบางอย่างในการมองชาวมันนิว่า พวกเขาคือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในป่า เนื้อตัวสกปรก ผมหยิกเหมือนเงาะ ตัวดำค่าง หน้าตาเหมือนลิง หากมองในมุมผู้ศึกษาแล้วนั้นการมองหรือตีตราชาวมันนิในลักษณะนี้ ถือเป็นการมองในรูปแบบของ “คนมองคน” ที่ไม่เท่ากัน การที่ได้บัตรประชาชนที่เป็นสัญลักษณ์ถึงการเป็น “พลเมืองไทยที่เท่าทียม” ก็จะไร้ความหมาย ดังนั้นควรมีการทำความเข้าใจ หรือการให้ความรู้กับกลุ่มคนรอบข้างชาวมันนิ เพื่อทำความเข้าใจว่าชาวมันนิคือมนุษย์ที่เป็นพลเมืองไทยคนหนึ่ง ที่มีความเทียบเท่ากับคนอื่นในสังคม หากแต่แตกต่างกันเพียงรูปแบบการดำรงวิถีชีวิตเพียงเท่านั้น มิใช่ให้ชาวมันนิต้องรู้สึกว่ามีบัตรประชาชนไปก็เหมือนไม่มี มีก็ไม่เคยเหมือนคนอื่น หรือมีบัตรประชาชนแล้วชีวิตก็ไม่ได้ดีขึ้นอย่างที่รัฐ หรือใครๆ ได้การบอกกล่าว

เอกสารอ้างอิง

จินดาหรา วิเท่ห์. (2560). ชีวิตของคนไร้รัฐ ศึกษากรณีหมู่บ้านบะไห ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารวิถีสังคมมนุษย์*, ปีที่ 5, 190-208.

บุญเสริม ฤทธาภิรมย์. (2548). *นายคนัง เงาะเซมังภาคใต้*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

ปัญญา รุ่งเรือง. (2547). *การปลูกฝังจิตสำนึกความเป็นไทย ความรักชาติ และรักวัฒนธรรมไทย*. รายงานการวิจัยคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพมหานคร.

เปรมพร ขันติแก้ว. (2544). *การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นไทยของชาวกะเหรี่ยงในหมู่บ้านแพะ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน*.(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่).

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯลฯ. (2544). *แผนแม่บทการพัฒนากลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย ณ วังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์*. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร. (2552). *โครงการวิจัยการสำรวจและการกำหนดสถานะบุคคลตามกฎหมายไทยของกลุ่มซาไก*. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พันธุ์ทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร. (2553). *โครงการวิจัยการสำรวจและการกำหนดสถานะบุคคลตามกฎหมายไทยของกลุ่มซาไก*. คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สิริปภา ภาคอัตถ์. (2563). สองมาตรฐาน : ความเสมอภาคที่ไม่เสมอภาคในสังคมไทย. *วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์*, 6, 333-343.

สิริพร สมบูรณ์บูรณะ. (2558). *กลุ่มชาติพันธุ์ซาไก หรือ มานิในภาคใต้: จังหวัด พัทลุง ตรังและสตูล*. *สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์นครศรีธรรมราช*, รายงานวิจยจากทุนสนับสนุนของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน).

สุวัฒน์ ทองหอม. (2544). *การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงวิถีชีวิตของชนเผ่าซาไกในจังหวัดตรัง หลังจากการประกาศใช้นโยบายใต้ร่มเย็น*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยทักษิณ, สงขลา).

องอาจ รุ่งจันทร์ฉาย. (2525). *"โอรัง ดาร์ต มนุษย์ยุคแรกที่หลงเหลือ"*. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.

อนงค์ เชาวนะกิจ. (2552). *กลุ่มชาติพันธุ์มันนิ: แนวทางการอนุรักษ์ฟื้นฟูสังคมวัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันในสังคมภาคใต้*. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม).

อาภรณ์ อุกฤษณ์. (2536). *การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศกับสังคมและวัฒนธรรมของซาไก: กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ซาไกเหนือคลองตง อำเภอเปลียน จังหวัดตรัง*. งานวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. กระทรวงวัฒนธรรม.

สัมภาษณ์

ชาวมันนิ

เฒ่าขิง นามสมมติ. เพศชาย. อายุ 33 ปี. (26 มิถุนายน 2561). ชาวมันนิ.

เฒ่าแจม นามสมมติ. เพศชาย. อายุ 45 ปี. (9 พฤษภาคม 2562). ชาวมันนิ.

เฒ่าแชม นามสมมติ. เพศชาย. อายุ 48 ปี. (10 มีนาคม 2562). ชาวมันนิ.

เฒ่าตอง นามสมมติ. เพศหญิง. อายุ 31 ปี. (14 เมษายน 2563). ชาวมันนิ.

เฒ่านง นามสมมติ. เพศหญิง. อายุ 46 ปี. (15 มกราคม 2564). ชาวมันนิ.

เฒ่าบอล นามสมมติ. เพศหญิง. อายุ 38 ปี. (9 ธันวาคม 2563). ชาวมันนิ.

เฒ่าปาด นามสมติ. เพศชาย. อายุ 28 ปี. (20 มีนาคม 2563). ชาวมันนิ.

เฒ่าปิ๊ก นามสมมติ. เพศชาย. อายุ 65 ปี. (10 พฤษภาคม 2562). ชาวมันนิ.
เฒ่าปิก นามสมมติ. เพศชาย. อายุ 48 ปี. (12 มีนาคม 2562). ชาวมันนิ.
เฒ่าแป้ง นามสมมติ. เพศหญิง. อายุ 25 ปี. (11 ธันวาคม 2563). ชาวมันนิ.
เฒ่ามี นามสมมติ. เพศหญิง. อายุ 66 ปี. (12 มีนาคม 2562). ชาวมันนิ.
เฒ่าแล นามสมมติ. เพศชาย. อายุ 55 ปี. (10 มิถุนายน 2562). ชาวมันนิ.
เฒ่าแหว่ง นามสมมติ. เพศชาย. อายุ 34 ปี. (28 มีนาคม 2562). ชาวมันนิ.
เฒ่าแหวน นามสมมติ. เพศชาย. อายุ 28 ปี. (9 พฤษภาคม 2562). ชาวมันนิ.

นักสิทธิมนุษยชน

นิตยา นามสมมติ. (10 พฤษภาคม 2560). คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
สุชิรา นามสมมติ. (10 พฤษภาคม 2560). คณะกรรมการการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.

ชาวบ้าน

นาว นามสมมติ. (16 มีนาคม 2562). ชาวบ้านในพื้นที่.
แอน นามสมมติ. (14 มีนาคม 2560). ชาวบ้านในพื้นที่.

เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น

เจน นามสมมติ. (11 ธันวาคม 2562). เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น.
ตอง นามสมมติ. (14 เมษายน 2563). เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น.
นง นามสมมติ. (15 มกกราคม 2564). เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น.
นิว นามสมมติ. (16 มีนาคม 2562). เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่น.
ไม้ นามสมมติ. (2 เมษายน 2563). เจ้าหน้าที่ป่าไม้.
โสภณ นามสมมติ. (9 พฤษภาคม 2560). กรมการปกครองท้องถิ่น.

การปรับเปลี่ยนและการยึดโยงเครือข่ายอำนาจของชาวมันนิภายใต้การเปลี่ยนแปลง[1]

(Maniq's Adaptation and Being under the Power Network and the Changes)

โดย

กฤษฎา ฤกษ์บุบผา [*] ***และ ณรงค์ อาจสมิติ*** [†]

[1] บทความนี้ปรับข้อมูลส่วนหนึ่งมาจากวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล เรื่อง การผสมผสานทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์มันนิภายใต้บริบทการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ : กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์มันนิ อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง ที่ได้รับทุนสนับสนุนการทำวิจัยจาก สำนักงานโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิต (สกว.) ด้านมนุษยศาสตร์ – สังคมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ 2562 (รุ่นที่ 15).

[*] นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

[†] อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งศึกษาการปรับตัวของชาวมันนิภายใต้ความท้าทายของการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของป่าเทือกเขาบรรทัดและผลกระทบของการขยายตัวของชุมชนชาวบ้านโดยรอบ ผู้ศึกษาได้เก็บข้อมูลจากภาคสนามด้วยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม พร้อมทั้งสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกตนเองว่า “มันนิ” ที่อาศัยอยู่ในป่าภาคใต้ของประเทศไทยในเขตจังหวัดสตูลกว่า 1 ปี พบว่า ป่าบริเวณเทือกเขาบรรทัดนับตั้งแต่ช่วงปีพ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ความอุดมสมบูรณ์เริ่มลดน้อยลงอันเนื่องมาจากการให้สัมปทานป่าไม้ สงครามปราบปรามคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ และโครงการอ่างเก็บน้ำป่าบอนที่ครอบคลุมพื้นที่กว่า 7,000 ไร่ ที่เป็นทั้งปัจจัยหลักทำให้ป่าเกิดการเปลี่ยนแปลง ผนวกการขยายตัวของชุมชนโดยรอบที่ต้องการที่ดินทำกินเพิ่ม ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตหาของป่าล่าสัตว์ของชาวมันนิโดยตรง พร้อมกันนั้นกลุ่มอำนาจในท้องถิ่นหลายกลุ่มเริ่มขยายอิทธิพลครอบงำและหาผลประโยชน์กับชาวมันนิ ผูกมัดให้ชาวมันนิต้องพึ่งพิงกับกลุ่มต่าง ๆ ความสัมพันธ์ของผู้อ่อนแอกว่าอย่างมันนิจึงจำเป็นต้องพึ่งพิงอยู่กับหลายกลุ่ม แม้ว่าเป็นความสัมพันธ์ที่มันนิถูกเอาเปรียบอยู่เสมอและไม่สามารถปฏิเสธได้ แต่มันนิก็อาศัยการพึ่งพิงกลุ่มผู้มีอำนาจหนึ่ง ๆ เป็นกลยุทธ์ในการต่อรองกับกลุ่มอื่นที่แสวงหาผลประโยชน์กับมันนิเช่นกัน ทั้งนี้ก็เพื่อเป้าหมายของการกลับไปใช้ชีวิตอยู่กับป่าล่าสัตว์ตามแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมอย่างมีอิสระเช่นสมัยก่อนที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ หากแต่ความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพิงกับกลุ่มผู้มีอำนาจมากกว่า นานวันขึ้นยิ่งเป็นวังวน ทำให้ผู้อ่อนแออย่าง มันนิไม่สามารถหลุดพ้นการครอบงำและแสวงหาผลประโยชน์จากกลุ่มอิทธิพลต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างมากมายได้ ทั้งนี้ยิ่งเป็นการสร้างความยุ่งยากและสับสนให้แก่มันนิมากขึ้น

คำสำคัญ: มันนิ ป่าเปลี่ยนแปลง เครือข่ายอำนาจ กลยุทธ์การต่อรอง

Abstract

This paper aims to study Maniq's adaptation under the context of Thuek Khao Ban Tad forest environment changing and the impacts of surrounding community expansion. The study employs qualitative research by conducting participant and non-participant observation, in-depth interviews for more than one year with Maniq people who have been living in the Thuek Khao Ban Tad forest. The study reveals that plenty of the forest in Thuek Khao Ban Tad has gradually decreased since 1961 due to the forest concessions, the war against communism, the Pa Bon reservoir project, which covered area more than 7,000 Rai, and combine with the community expansion. These directly affect to Maniq hunting way of life. At the same time, many local power groups began to expand their dominion and exploit the Maniq people. It is unavoidable. So, the relationships of the weaker like Maniq have to depend on many groups. Although the Muniq is always taken advantage of and cannot be denied, they also relied on one powerful group as a strategy for bargaining with other groups that exploit them as well. They want to return their life in the forest as a traditional culture with freedom as before. However, the more complexity of the relation between Maniq and power groups continuously is maintained, the more intensity between the relationship occurred. This makes Maniq more complicated and confusing.

Keyword: Maniq, Changing forest, Network of power, Strategy of bargaining

การปรับเปลี่ยนและการยึดโยงเครือข่ายอำนาจของชาวมันนิภายใต้การเปลี่ยนแปลง

(Maniq's Adaptation and Being under the Power Network and the Changes)

บทนำ

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา การเคลื่อนไหวทางสังคมภายนอกที่มีอิทธิพลต่อระบบนิเวศภายในป่าเทือกเขาบรรทัด อาทิ การสัมปทานป่าไม้ เหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างรัฐกับกลุ่มคอมมิวนิสต์ การขยายตัวของชุมชนชายป่า และการจัดสร้างอ่างเก็บน้ำป่าบอนภายใต้พระราชดำริโครงการพัฒนาด้านแหล่งน้ำของประเทศตามแบบปรัชญา "น้ำคือชีวิต" เป็นจุดเริ่มต้นที่พื้นที่ป่าเกิดการเปลี่ยนแปลง จากเดิมพื้นที่ป่าเทือกเขาบรรทัดมีพื้นที่ทั้งหมด 805,000 ไร่ ลดลงเหลือเพียง 273,750 ไร่ของพื้นที่ป่าทั้งหมด (กรมป่าไม้, 2552) ทำให้ความอุดมสมบูรณ์และการหมุนเวียนของระบบนิเวศไม่เพียงพอต่อการอาศัยและพึ่งพิงทรัพยากรป่าเพื่อปากท้องในชีวิตประจำวัน ชาวมันนิจึงต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง

ด้วยวัฒนธรรมของชาวมันนิที่หาของป่าล่าสัตว์และใช้สอยทรัพยากรที่สามารถหาได้ภายในป่า ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเครื่องมือล่าสัตว์ การสร้างบ้าน เครื่องนุ่งห่ม อาหาร และสมุนไพรยารักษาโรค เป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานของการดำรงชีพ ซึ่งงานวิจัยที่ผ่านมา อาทิ ไพบูลย์ ดวงจันทร์ (2523) อาภรณ์ อุกฤษณ์ (2536) สมศักดิ์ ทุ่งหว้า (2553) สิริพร สมบูรณ์บูรณะ (2558) ฉัตรวรรณ พลเพชร (2559) เป็นเพียงการศึกษาถึงวิถีชีวิตของมันนิในบริบทการเปลี่ยนแปลงของป่าเทือกเขาบรรทัด ที่นำเสนอการปรับตัวกับทรัพยากรที่เป็นแหล่งอาหารลดน้อยลง ระบบนิเวศขาดสมดุลและหมุนเวียนไม่เพียงพอที่ทำให้เกิดสภาวะขาดแคลนอาหาร ประกอบกับการรุกล้ำพื้นที่ป่าของชุมชนชายป่าที่เกิดจากการเปิดสัมปทานป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน มันนิจึงไม่สามารถอยู่อาศัยได้สงบและอิสระดังแต่ก่อน ประกอบกับทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่จำกัดเกิดการแย่งชิงระหว่างกันเพื่อความอยู่รอด จนกลายเป็นการนำเสนอมันนิในฐานะผู้ถูกกระทำภายใต้ป่าที่เปลี่ยนแปลง ทว่างานวิจัยดังกล่าวมิได้นำเสนอถึงมิติของความสัมพันธ์ของผู้คนรอบข้างที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มันนิเกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน เมื่อหลากหลายปัจจัยเข้ามาเกี่ยวพันกับป่าที่เสมือนเป็นบ้านหลังเดียวของมันนิ วิถีชีวิตของมันนิจึงต้องปรับเปลี่ยนไปตามบริบทความสัมพันธ์ที่แปรเปลี่ยนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการสานความสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจท้องถิ่นหลากหลายกลุ่มจนนำไปสู่การอยู่ใต้เครือข่ายอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่ บทความชิ้นนี้จึงมุ่งเน้นศึกษาการปรับตัวของชาวมันนิภายใต้ความท้าทายของการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของป่าเทือกเขาบรรทัด ที่พื้นที่และทรัพยากรภายในป่าอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้มันนิเกิดการเปลี่ยนแปลง อีกทั้งความสัมพันธ์เชิงอำนาจก็เป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลให้มันนิหันไปพึ่งพาคนอื่นมากกว่าพึ่งพาตนเอง จนนำไปสู่การติดอยู่ในวังวนของอำนาจที่บีบบังคับจนชาวมันนิไม่สามารถยืนหยัดได้ด้วยตัวเอง

ระเบียบวิธีการวิจัย

บทความการปรับเปลี่ยนและการยึดโยงเครือข่ายอำนาจของชาวมันนิภายใต้การเปลี่ยนแปลงนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ที่ศึกษาในพื้นที่อาศัยของชาวมันนิอยู่ใกล้เคียงชุมชนชายป่า อ.ป่าบอน จ.พัทลุง เป็นระยะเวลา 1 ปี เก็บข้อมูลผ่านการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยมีกลุ่มเป้าหมายเป็นชาวมันนิที่ มีอายุประมาณ 35 ขึ้นไปทั้งชายและหญิงจำนวน 6 คน และกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้แหล่งที่อยู่ของมันนิ เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐท้องถิ่น เจ้าหน้าที่สาธารณสุข นักพัฒนาองค์กรเอกชน ซึ่งผู้ศึกษาจะพิจารณาคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายจากประสบการณ์ หรือ มีส่วนร่วมที่เกี่ยวกับประเด็นการศึกษาของแต่ละคน โดยจะเก็บข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์แบบกึ่งทางการที่มีการสนทนาร่วมในเรื่องทั่วไปและสอดแทรกประเด็นคำถามปลายเปิดแลกเปลี่ยนระหว่างกันเพื่อสร้างความสนิทสนมและความไว้วางใจ โดยเฉพาะชาวมันนิที่มีบุคลิกที่เงียบขรึม พูดน้อยและหวาดระแวงต่อสิ่งแปลกใหม่ หากสัมภาษณ์อย่างตรงประเด็นมากเกินไป มันนิอาจเกิดความวิตกกังวลจนทำให้เกิดการบ่ายเบี่ยงต่อการตอบคำถาม ในบางครั้งผู้ศึกษาจะเก็บข้อมูลหรือตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลผ่านการสนทนาทางโทรศัพท์เคลื่อนที่ เนื่องจากปัญหาสภาพอากาศที่แปรปรวนไม่สามารถเข้าป่าได้ เมื่อได้ข้อมูลดังกล่าวผู้ศึกษาจะเก็บข้อมูลทั้งหมดมาเรียบเรียง พร้อมทั้งวิเคราะห์เพื่อนำมาอธิบายในประเด็นที่ตั้งไว้

งานวิจัยนี้ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยของสถาบันประชากรและสังคม[2] การเก็บข้อมูลจึงมีการคำนึงถึงศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยอย่างสูงสุด ซึ่งผู้ศึกษาจะแจ้งรายละเอียดของการวิจัยแก่ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด รวมถึงแจ้งสิทธิและขอคำยินยอมในการศึกษา โดยผู้ศึกษาจะไม่คาดคั้นหรือบังคับให้ได้มาซึ่งข้อมูลใด ๆ อันเป็นเรื่องราวที่อาจก่อให้เกิดความไม่สบายใจหรือไม่ได้รับการยิมยอมจากผู้ให้ข้อมูล ทั้งนี้ผู้ศึกษาจะปกป้องความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดด้วยการใช้นามสมมุติ

มันนิเจ้าแห่งพงไพร

ความเข้าใจต่อกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ภายในป่าของผู้คนในสังคม ส่วนใหญ่มักรู้จักกันในฐานะคนป่า กลุ่มคนไร้อารยธรรม และแปลกประหลาดจากตนเอง หรือกลุ่มคนบางกลุ่มรู้จักมันนิจากนิยาย ตำนาน ละครวรรณคดีในนาม “เงาะป่า หรือ ซาไก” นิยามการเรียกชื่อของมันนิในภูมิภาคต่าง ๆ ของกลุ่มที่เคยพบเจอทั้งนักมานุษยวิทยา หรือนักภาษาศาสตร์ต่างเรียกกลุ่มนี้ว่า “ซาไก” (Sakai) ซึ่งเป็นรากศัพท์ในภาษามาเลย์ และชาวบ้านในแถบยะลา นราธิวาส หรือปัตตานี ที่มีความหมายว่า ข้าทาส ป่าเถื่อน ไร้วัฒนธรรม ส่วนคนในพื้นที่แทบจังหวัดสตูล พัทลุง และตรัง มักจะเรียกว่า “เงาะ[3]” เป็นการเปรียบจากลักษณะเส้นผมที่หยิกหยอยจนมีความคล้ายคลึงกับผลเงาะ (สิริพร สมบูรณ์บูรณะ, 2558) ที่จริงแล้วนิยามที่ต่างเรียกกันมากลับเป็นสิ่งที่มันนิรู้สึกไม่ชอบคำนิยามเหล่านั้น ซึ่งมันนิเคยกล่าวไว้ว่า *“พวกเราคือมันนิ พวกเราไม่ใช่ซาไก และไม่ใช่เงาะ เงาะคือผลไม้ พวกเรากินไม่ได้ พวกเราเป็นคน พวกเราคือ มันนิ หรือ มานิ” (เฒ่าแจ่ม นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 11 มีนาคม 2560)* ประโยคบอกเล่านี้สะท้อนถึงความรู้สึกที่ต้องการถ่ายทอดให้ผู้คนต่างรับรู้ว่า พวกเขามีชื่อเรียกว่า “มันนิ” ที่มีความหมายว่าเป็นคนที่อาศัยอยู่ในป่า และเรียกผู้คนอื่นที่ไม่ใช่พวกเดียวกันว่า “ฮามิ” เป็นนิยามที่หมายถึงบุคคลที่อาศัยอยู่ภายนอกและไม่มีวิถีชีวิตเช่นเดียวกันพวกเขา

---

[2] งานวิจัยนี้ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยของสถาบันประชากรและสังคม (คจ.วปส) มหาวิทยาลัยมหิดล ประจำปี 2561 (พฤศจิกายน 2561 - มิถุนายน 2563) โครงการหมายเลข IPSR-IRB-2018/10-298.

[3] คำว่า “เงาะ” ของผู้คนท้องถิ่นที่อาศัยทางตอนใต้ของประเทศไทย จะมีสำเนียงไทยใต้จะออกเสียงเป็น “เฮาะ” จะไม่ออกเสียงเป็นงอ

มันนิ (Maniq) เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ถูกจัดให้อยู่ในตระกูลเชื้อสายนิกริโต (Negrito) กลุ่มย่อยของนิกรอยด์ (Negroid) อาศัยอยู่ในบริเวณทางตอนใต้ของประเทศไทยในเขตจังหวัด สตูล พัทลุง และตรัง มีลักษณะร่างกายที่ผิวคล้ำ ผมหยิกติดหนังหัว จมูกแบน และริมฝีปากค่อนข้างหนา มีรูปร่างสันทัด แข็งแรง ความสูงของร่างกายประมาณ 150 - 160 ซ.ม. มันนิมีวิถีชีวิตแบบมนุษย์ยุคบุพกาลที่ไม่มีวัฒนธรรมการเพาะปลูกหรือเพาะเลี้ยง แต่ดำเนินวิถีชีวิตที่เก็บของป่าและล่าสัตว์ (hunting - gathering society) เพื่อการดำรงชีพมีการใช้เครื่องมือของใช้ที่มีวัสดุที่ทำมาจากทรัพยากรธรรมชาติแบบเรียบง่ายและภูมิปัญญาทางด้านต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกับป่า เช่น บ้าน กระเป๋า อาวุธ เครื่องนุ่งห่มบางชนิด ฯลฯ อุปนิสัยของมันนิมักจะเงียบขรึม พูดน้อย หน้านิ่ง ตรงไปตรงมา สันโดษ หลีกเลี่ยงคนแปลกหน้า ชอบความสงบไม่วุ่นวาย ทั้งบุคคลภายนอกหรือแม้แต่พวกเดียวกันเองก็ตาม หากในกรณีที่มีปัญหา เช่น ถูกรบกวนมากเกินไป การถูกลุกล้ำพื้นที่อาศัย หรือแม้กระทั้งการแย่งชิงการใช้สอยทรัพยากรป่า มันนิจะหลีกเลี่ยงด้วยการอพยพหนีไปอยู่ที่อื่น หลบอยู่ในทับ (ที่พักอาศัย) หรือวิ่งหนีเข้าไปในป่าลึกและจะไม่ออกมาจนกว่าตนเองจะมีความรู้สึกปลอดภัย (ไพบูลย์ ดวงจันทร์, 2523; อาภรณ์ อุกฤษณ์, 2536)

อดีตมันนิมีการดำรงวิถีชีวิตในรูปแบบเร่ร่อน (Nomadic) ที่โยกย้ายไปมาอย่างต่อเนื่อง ส่วนใหญ่มีการเลือกที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะเป็นเนินสูง เนินเขาหรือตามเชิงหน้าผาและมีต้นไม้สูงใหญ่ปกคลุม การตั้งถิ่นฐานมักยึดหลักในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ทางด้านอาหาร มีสัตว์ป่า และผลไม้ที่เพียงพอต่อการบริโภคในชีวิตประจำวัน อีกทั้งต้องเป็นพื้นที่ที่ใกล้เคียงกับแหล่งน้ำ ลำธารหรือน้ำตก และมีความปลอดภัยจากสัตว์ดุร้ายหรือภัยธรรมชาติ การโยกย้ายถิ่นฐานในแต่ละครั้งไม่ใช่แค่ตอบสนองต่อการดำรงชีพในชีวิตประจำวันเท่านั้น หากแต่เป็นระบบการจัดการอย่างหนึ่งที่ทำการหมุนเวียนทรัพยากรธรรมชาติเพื่อรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ และหลีกเลี่ยงโรคภัยที่อาจเกิดจากความสกปรกในการใช้สอยพื้นที่ช่วงเวลาหนึ่ง ปัจจุบันมันนิมีประชากรที่นับเป็นเครือญาติอาศัยอยู่ในป่าเทือกเขาบรรทัดทั้งหมด 350 - 400 คน ซึ่งอาศัยเป็นกลุ่มแบบกระจัดกระจายกันออกไปตามพื้นที่ป่า แต่ละกลุ่มจะมีสมาชิก 30 - 40 คน การอาศัยลักษณะนี้ถือเป็นแบ่งการใช้สอยทรัพยากรอย่างทั่วถึง หากอยู่รวมกันทั้งหมดอาจทำให้การหมุนเวียนของระบบนิเวศขาดสมดุลจนทำให้เกิดสภาวะขาดแคลน สมาชิกมันนิทุกกลุ่มล้วนมีผู้นำที่ถูกเลือกโดยสมาชิกภายในกลุ่มอย่างยุติธรรม มีระบบการปกครองภายในกลุ่มถูกจัดตั้งอย่างเรียบง่ายและเป็นธรรมอย่างที่สุดคือ “เสียง” กล่าวคือ การตัดสินใจในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งสมาชิกทุกคนล้วนมีอำนาจในการตัดสินใจผ่านการออกเสียงโดยไม่มีการแบ่งพรรคพวก ฐานะ หรือเพศ ตัวแทนในฐานะผู้นำของกลุ่มจะยึดหลักการพิจารณาจากเสียงส่วนใหญ่ของสมาชิกและอำนาจการตัดสินใจของผู้อาวุโสภายในกลุ่ม แม้ว่าหลักพื้นฐานอำนาจของกลุ่มแต่ละเสียงจะมีอำนาจมากน้อยเพียงใด มันนิมักจะมีกฎเกณฑ์ในเรื่องของความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องต่อการทบทวนและพิจารณาในแทบทุกด้าน

ชีวิตที่เร่ร่อนในผืนป่าที่ไม่มีความแน่นอน มันนิสามารถอยู่อาศัยได้อย่างสะดวกสบาย อาหารการกินไม่ขาดแคลน ยามเจ็บป่วยก็สามารถรักษาจนหายได้ด้วยตนเอง และไปไหนมาไหนได้อย่างอิสระเสรีอย่างไม่ต้องกังวล ทุกสิ่งอย่างที่มันนิต้องการสามารถหาได้ในป่าตามความต้องการของตน “ฮายะ[4]” คือสิ่งสำคัญของวิถีชีวิตที่เร่ร่อนเป็นสถานที่สร้างความปลอดภัยและสะดวกสบายต่อการหลับนอน สร้างจากทรัพยากรทางธรรมชาติที่สามารถหาได้ง่ายและมีอยู่ภายในป่า หากมองผิวเผินลักษณะของฮายะเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบฉาบฉวยและไม่มีความมั่นคง แต่การดำรงวิถีชีวิตในรูปแบบเร่ร่อนที่มีการโยกย้ายตามความต้องการ ฮายะจึงมีลักษณะเป็นเพิงเล็ก ๆ ที่มีท่อนไม้ขนาดเล็กตั้งวางเป็นโครงสร้างและปักลงพื้นดิน มุงหลังคาด้วยใบไม้จากพืชป่าตระกูลปาล์มนำใบมาสานไขว้ซ้อนทับกัน ส่วนพื้นที่นอนสร้าง

[4] ฮายะ เป็นภาษาของมันนิที่เรียก บ้าน หรือภาษาไทยถิ่นใต้เรียกว่า “ทับ”

จากการใช้ท่อนไม้หรือไม้ไผ่ที่มีขนาดเล็กเรียวยาวปูพื้นเรียงและวางลาดเอียงเล็กน้อย โดยด้านหัวนอนจะยกสูงจากพื้นดินประมาณ 1 ฟุต เพื่อหลักการนอนที่สบายและหลีกเลี่ยงจากความชื้นที่เกิดจากพื้นดิน และมักจะหันหัวไปทางชายคาฮายะตามความเชื่อของมันนิ เท้าคือส่วนสำคัญที่สุดของชีวิตที่อยู่กับป่า หากเกิดอันตรายภัยในส่วนขาหรือเท้ามันนิจะไม่สามารถใช้ชีวิตภายในป่าได้ วิถีชีวิตลักษณะนี้บังคับให้มันนิรู้จักเก็บแต่สิ่งที่จำเป็นเท่านั้น ภายในฮายะมีเพียงพื้นที่เล็ก ๆ สำหรับการนั่งหรือหลับนอน ตามเสาโครงชายคาฮายะถูกห้อยประดับด้วยของเครื่องใช้ที่จำเป็นกับเสื้อผ้าที่เปียกชื้นซักล้าง และจัดเก็บอุปกรณ์บางส่วน เช่น ของมีคม อุปกรณ์ล่าสัตว์ หรือสิ่งของที่มีพิษที่เป็นอันตรายต่อเด็ก จะถูกเหน็บไว้ตามช่องที่สานซ้อนกันอยู่ใต้หลังคา มีเสื้อผ้า ผ้าถุง และผ้าขาวม้าวางกองเรียงรายตามที่นอนเพื่อสร้างความอบอุ่น การสร้างฮายะต้องสังเกตจากสภาพพื้นที่ที่มั่นคงที่ไม่ใช่ทางน้ำไหลหรือลาดเอียงเพื่อเลี่ยงอุทกภัย ที่ตั้งต้องห่างจากต้นไม้แก่เพื่อเลี่ยงการแตกหักของต้นไม้ที่อาจหล่นทับ และถากถางพื้นที่ให้โล่งเตียน เพื่อความปลอดภัยจากสัตว์ดุร้ายที่อาจเข้ามาได้ทุกเมื่อ

ด้วยร่างกายของชาวมันนิที่มีประสาทสัมผัสไวต่อการรับรู้ถึงทุกสิ่งอย่าง ประกอบกับการใช้ชีวิตภายในป่าที่มีความชื้นที่ค่อนข้างสูง “ไฟ” เป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการใช้ชีวิตภายในป่าเป็นอย่างมาก ฮายะของชาวมันนิทุกหลังล้วนสร้างกองไฟอย่างน้อย 1 กอง (ขึ้นอยู่กับสมาชิกของแต่ละครอบครัว) ที่สามารถมอบความอบอุ่นแก่ร่างกาย ใช้ประกอบอาหาร สร้างอุปกรณ์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน และแสงสว่างยามราตรี ความร้อนจากไฟยังสามารถรักษาหรือบรรเทาอาการป่วยไข้ที่เกิดจากบรรยากาศที่เย็นจากการดำรงชีพท่ามกลางป่าดิบชื้น ในทุกเช้าของวันมันนิจะมีใบหน้าที่เต็มไปด้วยผงขี้เถ้าที่มาจากกองไฟ สำหรับชาวมันนิเชื่อว่าขี้เถ้ามีคุณสมบัติที่ช่วยบรรเทาและรักษาอาการไข้ที่เกิดจากความเย็นและบาดแผลบางประเภท เมื่อรู้สึกเจ็บไข้หรือหนาวเหน็บจะนำผงขี้เถ้าจากกองไฟป้ายตามใบหน้า หน้าผาก แขน ลำตัว หรือทาตามจุดเส้นประสาทของร่างกายที่เชื่อมไปยังจุดที่มีอาการ

แน่นอนว่าการดำรงชีวิตที่อยู่ในป่าอาหารเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญเช่นกัน อาหารหลักของชาวมันนิจะเป็นสัตว์ป่า ผลไม้ และผลหัวมัน ซึ่งการหาอาหารจะมีการแบ่งหน้าที่เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มผู้ชาย ส่วนใหญ่จะมีหน้าที่ล่าสัตว์ ซึ่งในทุกเช้าของวันชายหนุ่มต้องออกเดินทางเข้าไปล่าสัตว์ป่าเพื่อนำมาเป็นอาหารแก่ทุกคนในกลุ่ม การล่าสัตว์ป่าของชาวมันนิจะเป็นการเดินเข้าไปในป่าลึกและมีอาวุธในการล่าสัตว์ที่ชาวมันนิเรียกกันว่า “ตุด” หรือ “กระบอกตุด” เป็นอาวุธที่ทำมาจากลำต้นของไผ่ชนิดหนึ่งที่มีลักษณะลำต้นเรียวยาว มีขนาดรอบวงอยู่ที่ 1.5 - 2 นิ้วโดยประมาณ และมีความยาวอยู่ที่ 2 เมตร ซ้อนกันสองชั้นถูกเผาจนมีสีน้ำตาลเข้มและขัดด้วยของมีคมจนมีสภาพผิวที่มันวาว เพื่อเสริมสร้างให้มีความแข็งแรงทนทานและมีประสิทธิภาพในการเป่ายิ่งขึ้น สัตว์ป่าที่เป็นอาหารในแต่ละวันส่วนใหญ่มักจะสัตว์เลือดอุ่นที่มีขนาดกลาง เช่น ลิง ชะนี หมูป่า หมูดิน และนก ฯลฯ ขึ้นอยู่กับภูมิอากาศและฤดูกาล โดยทั่วไปการล่าสัตว์แต่ละวันมักจะได้สัตว์มากที่สุดเพียง 1-2 ตัวเท่านั้น หรือบางครั้งการล่าสัตว์อาจมีการกลับมาพร้อมกับความสิ้นหวัง ส่วนกลุ่มผู้หญิงจะเป็นกลุ่มที่อยู่ดูแลทับในยามที่ผู้ชายออกล่าสัตว์ ซึ่งหน้าที่ของผู้หญิงส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องงานบ้านที่มีการสานทอของเครื่องใช้ เช่น ตะกร้า หรือ ซองใส่อุปกรณ์ที่ชาวมันนิเรียกว่า “ซอง” เป็นการนำพืชในตระกูลปาล์มมาสานไขว้ขึ้นรูปเป็นตะกร้าเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันของทุกคน แต่ละวันผู้หญิงนอกจากจะอยู่จัดการเรื่องงานบ้านและดูแลลูก ๆ แล้ว บางครั้งมีการออกเดินเข้าไปในป่าสะพายซองไว้ที่หลัง พร้อมกันสะพายผ้าถุงที่ห้อยลูกน้อยไว้ข้างลำตัวเดินไปหาหัวมันที่ขุดตามพื้นดิน โดยการขุดจะมีวิธีการสังเกตจากต้นมันที่มีลักษณะคล้ายเถาวัลย์เลื้อยตามพื้น เมื่อเจอลำต้นที่มุดลงดินจะใช้แรงกายขุดไปยังรากที่มีหัวมันฝังอยู่ โดยคงรักษาความสมบูรณ์ของลำต้นและไม่ดึงลำต้นออก แต่เลือกที่จะขุดรอบ ๆ เพื่อไม่ให้ลำต้นเสียหายและดึงหัวมันเพียงอย่างเดียว เมื่อได้หัวมันตามที่ต้องการจะโกยดินที่ขุดกลบหลุมที่ขุดเพื่อให้มีสภาพกลับไปเป็นเช่นเดิม พฤติกรรมนี้เป็นการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศที่ชาวมันนิรับรู้กันทุกคนจากการการสั่งสอนจากรุ่นสู่รุ่นผ่าน

ประสบการณ์การใช้ชีวิตที่ปลูกฝังว่า เมื่อใช้สอยทรัพยากรแล้วก็ควรที่จะเรียนรู้ที่จะรักษาเพื่อให้ระบบนิเวศสามารถฟื้นฟูกลับมาได้อย่างเดิม ตราบใดที่ป่าอยู่ได้เราทุกคนก็อยู่รอด

ความสัมพันธ์ในการดำรงชีวิตของชาวมันนิไม่ใช่เพียงการใช้สอยทรัพยากรป่าเท่านั้น แต่ยังไปรวมถึงความต้องการที่อยู่นอกเหนือไปจากทางร่างกายที่มาจากความต้องการทางจิตใจด้วยเช่นกัน ความเชื่อจึงเป็นส่วนหนึ่งของจิตวิญญาณที่ยึดติดกับทุกสิ่งอย่างในการใช้ชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการเกิด การตาย การตั้งถิ่นฐาน การล่าสัตว์ หรือการรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือแม้กระทั้งการไล่ภัยพิบัติที่เกิดจากธรรมชาติที่เป็นปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน “ผีป่า” จึงเป็นสิ่งที่ชาวมันนิเคารพนับถือและยึดเป็นแบบแผนในชีวิตประจำวันที่มีทั้งข้อควรปฏิบัติและข้อห้ามตามข้อกำหนดที่สืบทอดต่อกันมา ตามความเชื่อว่ากันว่า ผีป่า ที่นับถือส่วนใหญ่สิงสถิตอยู่ในทุกพื้นที่ภายในป่า อาทิ ต้นไม้ใหญ่ ต้นคนังจอมปลวก หรือสัตว์ใหญ่ ฯลฯ ทุกกิจกรรมจึงล้วนแฝงไปด้วยความเชื่อทั้งสิ้น เช่น การออกล่าสัตว์ป่าที่ต้องดูวันเวลา การก้าวเท้าออกจากบ้าน หรือแม้แต่เสียงกระซิบผ่านจิตที่บ่งบอกถึงความเป็นไปได้ในการล่า การเกิดบุตรที่ต้องฝังรกของเด็กแรกเกิดไว้ใต้พื้นบริเวณใกล้เคียงกับกองไฟ เพื่อให้เด็กเติบโตด้วยสุขภาพที่แข็งแรงและปลอดภัยจากอันตราย การตั้งถิ่นฐานต้องได้รับการยอมรับจากผีป่าหรือผีเจ้าที่ผ่านการตั้งจิตอธิษฐานในทุก ๆ ครั้ง หากมีบุคคลใดตั้งทับหรือทำลายจอมปลวกคนในทับนั้นจะเจ็บป่วยโดยไร้สาเหตุที่อาจทำให้ถึงแก่ชีวิตได้ มันนิเชื่อกันว่าจอมปลวกเป็นที่สิงสถิตของผีป่าจึงไม่อาจก้าวก่ายพื้นที่นั้น ๆ ได้ และการตายเมื่อใดที่มีคนเสียชีวิตไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใดก็ตาม การประกอบพิธีกรรมแก่ผู้ตายจะนำศพของผู้ตายตั้งอยู่ในฮายะ วางข้าวของเครื่องใช้ของผู้ตายไว้โดยที่ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือนำมาใช้ต่อ และรื้อฮายะให้ปกคลุมร่างไว้ จากนั้นชาวมันนิจึงทำการย้ายออกจากพื้นที่ เนื่องด้วยมันนิเป็นกลุ่มที่มีความเชื่อเรื่องผีป่าและมีความหวาดกลัวต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เชื่อว่าหากมีการเสียชีวิตแล้วในพื้นที่นั้นจะไม่เป็นมงคลอีกต่อไป แต่ด้วยการย้ายเพื่อเลี่ยงความไม่เป็นมงคลนั้น ยังแฝงถึงการใช้ชีวิตที่ยึดติดความอยู่รอดแบบทั่วไป กล่าวคือ เมื่อมีคนตายไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใดก็ตามการโยกย้ายถิ่นฐานเดิมอาจไม่ใช่หลักของความเชื่อเสมอไป แต่เพื่อหลีกเลี่ยงหรือป้องกันการติดโรคบางอย่างจากร่างของผู้ตายมาสู่สมาชิกคนอื่น

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตที่พึ่งพาทรัพยากรป่าทุกสิ่งอย่างเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีพ ไม่ว่าจะด้วยเรื่องวิถีชีวิตวัฒนธรรม ความเชื่อ หรือชีวิตประจำวันก็ตาม ล้วนสะท้อนความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นเชื่อมโยงกับระบบนิเวศของป่าทั้งสิ้น การถ่ายทอดประสบการณ์ผ่านการดำเนินชีวิตในประจำวันที่เรียนรู้จากการกระทำด้วยตนเอง ความเจ็บปวด ความกลัว ความผิดพลาดหรือผิดหวัง จากวัยเด็กจนโตเต็มวัยช่วยบ่มเพาะมันนิให้สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางความยากลำบากภายในป่าได้ ความรู้และภูมิปัญญาจากการสั่งสอนของรุ่นสู่รุ่นหล่อหลอมและตอกย้ำความสัมพันธ์ดังกล่าวจนกลายส่วนหนึ่งของร่างกายที่ไม่อาจขาดจากกัน อีกทั้งความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่ไหลเวียนและเกี่ยวพันกับชีวิตประจำวัน ถูกส่งผ่านอำนาจของความอาวุโสสู่สมาชิกจนนำไปสู่การรับรู้ระดับจิตสำนึกที่ยึดถือและปฏิบัติตามอย่างไม่มีข้อเงื่อนไข แม้ผีป่าจะเป็นสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติและอยู่ในโลกคู่ขนานที่ไม่สามารถมองเห็น สัมผัส หรือจับต้องได้ แต่ผีป่าก็เป็นสิ่งที่มีบทบาทที่สำคัญและเป็นส่วนหนึ่งที่มีอำนาจนำในกิจวัตรประจำวันของชาวมันนิในทุกด้าน ดังนั้นการดำรงชีวิตภายในผืนป่าอันยากลำบากและสุดอันตรายที่ตนเองพึ่งพาทรัพยากรได้ทุกสิ่งอย่าง ไม่ว่าจะเกิด แก่ เจ็บ และตาย ปราศจากความทุกข์หรือความสิ้นหวังโดยไม่พึ่งพิงผู้ใดช่วยเหลือ แม้ว่าตนเองจะลำบากอดมื้อกินมื้อก็ตาม กลับมีความสุขที่ได้อยู่ในของผืนป่าที่เปรียบเสมือนบ้านของตนเอง สิ่งนี้จึงสะท้อนถึงความแข็งแกร่งของพวกเขาเองในฐานะของเจ้าแห่งผืนป่า ที่มีทั้งร่างกายที่แข็งแรง ประสบการณ์ และความชำนาญที่สามารถยืนหยัดได้ด้วยตนเอง

เหตุการณ์ที่พลิกผันกับทรัพยากรที่เปลี่ยนไป

> *“เมื่อก่อนพื้นที่ตรงนี้เป็นป่าทั้งหมดยังไม่มีชาวบ้านเข้ามาอยู่ มีต้นไม้หนาแน่น สัตว์ป่าเยอะ มีสมุนไพรให้เราใช้เรากิน ไปไหนมาไหนก็ได้ ไม่เหมือนเดี๋ยวนี้คนเยอะ ของกินหายาก เราก็ต้องนั่งรอเขาของไปให้หรือออกไปซื้อกินเอง เดินไปไหนมาไหนก็ต้องเดินหลบ ๆ เพราะเป็นสวนยางของชาวบ้าน”*
>
> *(เฒ่าเสน นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 15 พฤษภาคม 2561)*

ย้อนกลับไปกว่า 5 ทศวรรษ การเปลี่ยนแปลงครั้งแรกเกิดจากการสัมปทานป่าในบริเวณเทือกเขาบรรทัด ซึ่งตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2439 ประเทศไทยได้รับอิทธิพลการสัมปทานป่ามาจากประเทศอังกฤษ ที่เข้ามาทำไม้ในแถบประเทศอินเดียและพม่าในสมัยยุคล่าอาณานิคม โดยรัฐส่วนกลางได้เข้ามารวบรวมอำนาจในการจัดการและได้ตั้ง "กรมป่าไม้" โดยมี มร.เอช สเลด ชาวอังกฤษเป็นอธิบดีป่าไม้คนแรกของประเทศ โดยมีจุดประสงค์ที่เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจระหว่างภาครัฐกับเอกชนทางด้านอุสาหกรรมแปรรูปไม้ สู่การแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ทั้งภายในราชอาณาจักรและนำส่งออกนอกราชอาณาจักร กระทั่งปี พ.ศ. 2504 บริเวณป่าเทือกเขาบรรทัดถูกสัมปทานป่าบางส่วน ผ่านกระบวนการเลือกตัดไม้บางพื้นที่ เพื่อสร้างเป็นพื้นที่สำหรับการอพยพของกลุ่มคนที่ต้องการเข้ามาสร้างเป็นพื้นที่ทำมาหากินในอาชีพทางการเกษตร ทำให้พื้นที่ป่าลดลงจากพื้นที่ป่าทั้งสิ้น 171 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 53.33 จนมาสู่ปี พ.ศ. 2549 ที่รัฐบาลประกาศยกเลิกการสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่ป่าบกทั้งหมดหรือที่เรียกกันว่า "ปิดป่า" มีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียง 82 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 25.62% ของพื้นที่ป่าดั้งเดิมทั้งหมด (เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด, 2550) เหตุการณ์ดังกล่าวอาจเป็นจุดประสงค์ของรัฐบาลที่ต้องการพัฒนาประเทศเพื่อยกระดับทางเศรษฐกิจที่ดียิ่งขึ้น แต่กลับส่งผลให้ระบบนิเวศทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้สอยไปพอประมาณ จนทำให้ทรัพยากรเริ่มลดน้อยลงและส่งผลให้การใช้สอยทรัพยากรภายในป่าของมันนิถูกจำกัดไปด้วย

แน่นอนว่าการสัมปทานป่าไม่ใช่สิ่งที่เลวร้ายสำหรับมันนิไปซะทีเดียว สิ่งที่ตามมาต่างหากที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง การหลั่งไหลของผู้คนที่อพยพเข้ามาจับจองใช้ประโยชน์ป่าเพื่อตั้งรกรากถิ่นฐานในการอาศัยและพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้มีทั้งคนในพื้นที่เดิม คนนอกพื้นที่ตามจังหวัดใกล้เคียง หรือแม้กระทั่งกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่าง “กลุ่มคอมมิวนิสต์” ที่ตั้งเป็นศูนย์รวมกองทัพสาขาย่อยหลีกเลี่ยงการจับกุมจากการประกาศอัยการศึกของรัฐบาล ช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ภายใต้สงครามระหว่างรัฐและคอมมิวนิสต์ส่งผลให้พื้นที่ของป่าเทือกเขาบรรทัดบางส่วนเกิดการลุกล้ำและถูกทำลายจากภัยสงคราม ทำให้ระบบนิเวศเกิดการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ป่าเคยมี 11,001,875 ไร่ หรือร้อยละ 24.89 หลงเหลือเพียง 10,276,250 ไร่ หรือร้อยละ 23.25 ของภาคใต้ทั้งหมด (กรมป่าไม้, 2552) ป่าเทือกเขาบรรทัดอันเป็นบ้านที่สงบสุขและกว้างขวางของมันนิที่มีต้นไม้กับสัตว์นานาชนิดอาศัยอยู่ร่วมกันกลับไม่เป็นอย่างเคย ป่าถูกบีบอัดให้คับแคบลงจากหลากหลายผู้คน สัตว์ป่าตื่นตระหนกจากการสัญจรของผู้คนที่พลุกพล่านอยู่ในป่า พื้นที่ถูกรุกล้ำและทำลายมากขึ้น ส่งผลโดยตรงต่อมันนิในเรื่องการใช้ชีวิตประจำวันอย่างมาก ทั้งเรื่องการบริโภคอุปโภค ความหวาดระแวงต่อกลุ่มคนที่ไม่รู้จัก ความตื่นตระหนกต่อความวุ่นวายที่ไม่เคยพบเจอด้วยอุปนิสัยที่รักความสงบไม่ชอบความวุ่นวาย ทำให้ชาวมันนิเลือกที่จะหลีกหนีหรือเลี่ยงความวุ่นวายด้วยการย้ายถิ่นฐานอาศัยของตนเข้าไปอยู่ในป่าลึกหรือยอดเขาเพื่อสร้างความสงบและความปลอดภัยของตน

อย่างไรก็ตามภายใต้การอาศัยในป่าที่เป็นผืนเดียวกัน ไม่อาจเลี่ยงการพบปะผู้คนภายนอกได้อย่างถาวร ช่วงปี พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา จำนวนของผู้คนที่เข้ามาอาศัยชายป่าภายหลังป่าที่เปิดจากการสัมปทาน พื้นที่ดังกล่าวเติบโตและขยับขยายกลายเป็นชุมชนย่อม ๆ ชายป่า ชุมชนโหล๊ะหารที่อยู่ในเขตอำเภอป่าบอนห่างไกลจากตัวเมืองของจังหวัดถึง 50 กิโลเมตร มีประชากรเพิ่มขึ้นจนกลายเป็นชุมชนใหญ่ชุมชนหนึ่งที่มีพื้นที่ทั้งสิ้น 380,844 ตารางกิโลเมตร มีประชากรอาศัยอยู่ในพื้นที่ขณะนั้น 43,981 คน จากสถิติการเพิ่มประชากรของชุมชนมีการขยายพื้นที่เพิ่มขึ้น โดยพิจารณาจากจำนวนของประชากรเป็นตัวชี้วัดพื้นที่ชุมชนที่ขยับขยาย ตามสถิติจำนวนประชากรจากทะเบียนราษฎร์ของที่ทำการปกครองจังหวัดพัทลุง ดังนี้

ตาราง 1 สถิติจำนวนประชากรจากการทะเบียนราษฎร์ของ อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง : พ.ศ. 2543 - 2561

ปี	จำนวนประชากร (คน)	ความหนาแน่นของประชากร/ตารางกิโลเมตร
2543 - 2547	42,393 - 43,558	114.61
2548 - 2552	43,981 - 45,335	119.29
2553 - 2557	45,798 - 47,312	124.29
2557 - 2561	47,312 - 47,890	126.01

ที่มา : ข้อมูลสถิติจากโครงการสำมะโนประชากรและเคหะ จังหวัดพัทลุง (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2561)

เห็นได้ว่าตารางสถิติประชากรข้างต้นที่มีการบันทึกตั้งแต่ก่อตั้งอำเภอในช่วงปีพ.ศ. 2543 จนมาถึงปีพ.ศ. 2561 การขยายตัวของประชากรที่อาศัยมีอัตราที่เพิ่มขึ้นกับความหนาแน่นของประชากรในพื้นที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทำให้แต่ละชุมชนต้องขยับขยายพื้นที่เพื่อรองรับการอาศัยของประชากรที่เพิ่มมากขึ้นในแต่ละปี อำเภอป่าบอนที่มีพื้นที่เพียง 10 % ของจังหวัดพัทลุงที่มีชุมชนโหล๊ะหารที่เป็นส่วนหนึ่งในอำเภอ จึงไม่อาจเลี่ยงผลกระทบที่ทำให้เนื้อที่ป่าในบริเวณชุมชนถูกแปรสภาพให้กลายเป็นพื้นที่อาศัย

ชุมชนชายป่าที่เข้ามาตั้งรกรากอย่างถาวรนี้ มันนิไม่สามารถเลี่ยงการแย่งชิงทรัพยากรของสัตว์ป่าและพรรณพืชกับชาวบ้านได้ การประกอบอาชีพที่ชาวบ้านทำให้พื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่ทางการเกษตรของตน หรือหาสมุนไพรภายในป่า จนลุกลามไปถึงการจับจองพื้นที่ป่า ซึ่งเหตุการณ์บุกรุกป่ามีมาอย่างต่อเนื่องจนมีการบันทึกสถิติจากกรมป่าไม้ พบว่ามีประชาชนลักลอบตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำไปใช้สอยและการค้า และยังถือครอบครองเป็นที่ทำกินเป็นรายเล็กรายน้อย ซึ่งมีการกระทำผิดต่อกฎหมายบุกรุกทำลายทั้งสิ้นจำนวน 300 ไร่ จากเนื้อที่ป่าทั้งสิ้น 889,473[5] ไร่ (กรมป่าไม้, 2552) ป่าจึงไม่ใช่ทุกสิ่งอย่างของการดำรงชีพของชาวมันนิเพียงกลุ่มเดียวอีกต่อไป การบุกรุกป่าของชาวบ้านนำมาซึ่งการแย่งชิงทรัพยากรภายในป่าและขับไล่มันนิที่อาศัยทำมาหากินอยู่ก่อนจนมันนิต้องหนีเข้าป่าลึก

[5] สถิติของสำนักงานสถิติจังหวัดพัทลุง ที่รายงานตั้งแต่ พ.ศ. 2554-2556 เป็นการบันทึกสถิติของเนื้อป่าเทือกเขาบรรทัด ที่ครอบคลุมทั้ง 3 จังหวัดสตูล พัทลุง และตรัง : การสำรวจเนื้อที่ป่าไม้ได้มาจากการแปลภาพดาวเทียม Landsat 5 (TM) มาตราส่วน 1:50,000

"สมัยก่อนพวกเราอาศัยอยู่ในป่า ใช้ชีวิตตามปกติ แต่ก็มีพวกชาวบ้านชอบเดินเวียนทับ ถือปืนไล่ให้พวกเราออกไปจากตรงนี้ บอกว่าห้ามมาอยู่แถวนี้ บางทีพวกเขาก็ยิงขู่ไล่พวกเรา เราก็ต้องหนี เพราะเรากลัว เราสู้พวกเขาไม่ได้"

(เฒ่ากั้ง นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 16 มิถุนายน 2560)

ความรู้สึกของชาวมันนิที่แสดงถึงการถูกเอารัดเอาเปรียบ การถูกอำนาจจากบุคคลอื่นที่ต้องการแย่งชิงทรัพยากรด้วยอำนาจที่เหนือกว่า ตนเองคิดว่าไม่อาจต่อรองด้วยอำนาจของตนที่มีและทำได้เพียงหลีกหนีต่ออำนาจนั้นเพื่อความปลอดภัยและความอยู่รอดของตัวเอง การกระทำเช่นนี้เปรียบเสมือนใช้ชีวิตตามห่วงโซ่อาหาร กล่าวคือ การใช้ชีวิตเพื่ออยู่รอดท่ามกลางธรรมชาติ ย่อมต้องสร้างความแข็งแกร่งเฉกเช่นสัตว์ใหญ่ที่คอยกัดกินสัตว์เล็กเพื่อความอยู่รอด เช่นเดียวกันผู้ใดอ่อนแอกว่ามักจะตกเป็นทาสของผู้ที่แข็งแรงกว่า จึงไม่แปลกที่ชาวมันนิมักถูกเอารัดเอาเปรียบอยู่เสมอ การถูกกลุ่มชาวบ้านขับไล่ ขู่เข็ญด้วยอาวุธนานาชนิดที่ตนรับรู้ว่าเป็นสิ่งที่อันตรายและหวั่นเกรงต่ออำนาจนั้น ทำให้ชาวมันนิเลือกที่จะหลีกเลี่ยงต่ออำนาจที่ไม่สามารถรับมือได้ การเปลี่ยนแปลงนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่เข้ามาปรับเปลี่ยนการดำรงวิถีชีวิตของชาวมันนิไป

ชุมชนที่ขยับขยายอย่างต่อเนื่องกับประชากรที่เพิ่มพูนขึ้น การเป็นอยู่ผู้คนชายป่ามีการถูกพัฒนาขึ้นตามลำดับ ในปีพ.ศ. 2537 ชุมชนโหล๊ะหาร อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง 5 ได้รับการพัฒนาสาธารณูปโภค การคมนาคม และอ่างเก็บน้ำป่าบอน[6] (สำนักงาน (กปร.), 2535) ที่อำนวยความสะดวกในการกักเก็บแหล่งน้ำเพื่อผลประโยชน์ของชุมชนที่ส่งผลให้เกิดการสูญเสียป่าจำนวนหนึ่ง จากพื้นที่ป่าใน พ.ศ. 2531 หรือก่อนสร้างอ่างเก็บน้ำที่มีพื้นที่ป่าประมาณ 320,000 ไร่ จนมาสู่ พ.ศ. 2543 พื้นที่ป่าไม้หลงเหลือเพียง 273,750 ไร่ (กรมป่าไม้, 2561) เห็นได้ว่าจากพื้นที่ป่าเทือกเขาบรรทัดที่ถูกนำมาแปรสภาพเป็นอ่างเก็บน้ำ ใช้พื้นที่ป่าที่อยู่นอกเหนือจากเขตอ่างเก็บน้ำกลายเป็นพื้นที่สำหรับกักเก็บน้ำ จนเกิดน้ำท่วมบริเวณป่าดงดิบที่มีพันธุ์ไม้หนาแน่น สัตว์นานาชนิด และต้นไม้ภายในป่าถูกตัดโค่นมาใช้ประโยชน์ นำไปสู่การใช้สอยพื้นที่ป่าลุกลามไปมากกว่า 7,000 ไร่ ตามปริมาณพื้นที่ที่ถูกกำหนดไว้ ดังนั้นพื้นที่ป่าทั้งหมดที่ถูกใช้ในการสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อผลประโยชน์ต่อการดำรงชีพของชุมชนเพื่อการเกษตร ไม่ใช่แค่เพียงพื้นที่ป่าที่ถูกลดทอนลงแต่ยังส่งผลกระทบต่อการดำรงชีพของกลุ่มสังคมบางกลุ่มที่ยังคงมีวิถีชีวิตที่ต้องอาศัยและพึ่งพาทรัพยากรภายในป่า

ปรากฏการณ์ข้างต้นที่เกิดขึ้นจากภาครัฐที่ต้องการยกระดับเศรษฐกิจของประเทศด้วยการสัมปทานป่า การสร้างความมั่นคงของประเทศที่ปราบปรามกลุ่มคอมมิวนิสต์ และการพัฒนาสาธารณูปโภคด้วยการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นรองรับการเติบโตของประชากรในพื้นที่ ส่งผลให้ชาวมันนิที่มีประชากรเพียงน้อยนิดอาศัยและพึ่งพาป่าแห่งนี้ ต้องปรับและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนภายใต้ผืนป่าที่ถูกบีบอัดและใช้สอยทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดเพื่อความอยู่รอดของชีวิตที่ไม่สามารถยืนหยัดได้ด้วยตนเองอีกต่อไป

[6] อ่างเก็บน้ำป่าบอน เป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริโครงการพัฒนาด้านแหล่งน้ำของประเทศตามแบบปรัชญา "น้ำคือชีวิต" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 9) เพื่อส่งน้ำให้กับพื้นที่เพาะปลูกบริเวณเชิงเทือกเขาบรรทัด เก็บกักน้ำไว้ช่วยเหลือและลดปัญหาของการขาดน้ำต่อการทำการเกษตรกรรม จึงมีพระราชดำริสั่งจัดตั้งอ่างเก็บน้ำป่าบอนและดำเนินการสร้างโดยใช้งบประมาณในปี 2537 - 2543 เป็นที่แล้วเสร็จ

“สังกัด” ความสัมพันธ์ อำนาจ ทางเลือก

สภาวะการเปลี่ยนแปลงของผืนป่าเทือกเขาบรรทัดที่เกิดขึ้นในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาบ่มเพาะความเสียหายของระบบนิเวศมาอย่างต่อเนื่อง มันนิที่รับรู้และสัมผัสได้ถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่ถดถอยลง จนเกิดความระมัดระวังในการใช้สอยเพียงเพื่อจำเป็น เนื่องด้วยปริมาณที่จำกัดและการหมุนเวียนของระบบนิเวศที่ลดน้อยลงไป ผนวกการเติบโตของชุมชนที่สัญจรเข้าสู่ชายป่าที่ชาวมันนิอาศัยอยู่บ่อยครั้ง ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงก่อร่างขึ้นอย่างง่ายดาย

> *“เมื่อก่อนตอนเรายังเด็ก พวกเราอาศัยอยู่ในป่าลึกฝั่งตระ (หุบเขาฝั่งตรัง)[7] อยู่ใกล้ ๆ กับฮามิ พวกนั้นชอบเดินถือปืนผ่านทับเราอยู่บ่อย ๆ ชอบเข้ามานั่งเล่นและบางครั้งพวกนั้นก็เอาของมาให้ เอาเสื้อเอาผ้ามาให้เราบ้าง อาหารบ้าง จนสนิทกันมากขึ้น พวกฮามิก็ให้พวกเราช่วยเก็บของป่า สมุนไพร ปีนต้นไม้ หรือเดินนำทางในป่า และบางครั้งก็มานั่งคุยแลกเปลี่ยนเรื่องราวต่าง ๆ กับพวกเราด้วย”*
>
> *(เฒ่าแจ่ม นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 6 ธันวาคม 2562)*

ประสบการณ์วัยเด็กของชาวมันนิที่สะท้อนถึงจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ที่อยู่นอกเหนือจากทรัพยากรป่า ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเชิงแลกเปลี่ยนกับกลุ่มคนที่อพยพเข้าไปอาศัยภายในป่าเทือกเขาบรรทัดอย่างกลุ่มคอมมิวนิสต์ ด้วยการนำสิ่งที่ต่างกลุ่มต่างมีแลกเปลี่ยนเพื่อปฏิสัมพันธ์และพึ่งพาซึ่งกันและกันนี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้และสัมผัสสิ่งที่แปลกใหม่ที่อาจนำไปสู่การปรับเปลี่ยนมุมมองทางความความคิดของมันนิที่จำต้องปรับตัวให้เข้ากับสังคมอื่นเพื่อรองรับความเป็นอยู่ของพวกเขาในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

> *“เดี๋ยวนี้ฮามิชาวบ้านเข้ามาหาพวกเราบ่อย เข้ามากรีดยางที่ไร่ของพวกเขา เราเจอกันแทบทุกวัน เพราะว่าที่ตรงที่ที่พวกเราอยู่เป็นสวนยางของฮามิ ที่เรามาตั้งทับตรงนี้ เพราะว่าบนเขาที่พวกเราเคยอยู่แต่ก่อนนั้นไม่ค่อยมีสัตว์ป่าให้เรากินกันแล้ว เราต้องลงมาอยู่แถว ๆ ชายป่า เพราะสัตว์ป่ามันชอบมาอยู่ช่วงกลาง ๆ เขา และพื้นที่ตรงนี้มีตาน้ำเยอะ แต่เมื่อเรามาอยู่ตรงนี้สักพัก เราก็ต้องเจอกับชาวบ้านเยอะขึ้นกว่าแต่ก่อน หนีไปไหนก็ไม่ได้”*
>
> *(เฒ่าดำ นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 22 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2561)*

มันนิไม่พึ่งพาทรัพยากรป่าเพื่อปากท้องเพียงด้านเดียวอีกต่อไป มีการปรับเปลี่ยนการดำรงชีวิตที่เป็นทางเลือกเพิ่มขึ้นผ่านการขยับขยายความสัมพันธ์สู่ชุมชนบริเวณใกล้เคียง เนื่องด้วยพื้นที่อยู่อาศัยภายในป่าส่วนใหญ่ถูกก ลุ่มเกษตรกรบุกรุกพื้นที่ป่าเข้าไปแปรสภาพให้กลายเป็นสวนยางพารา หรือเข้าไปเก็บเกี่ยวทรัพยากรป่าที่สามารถสร้างรายได้ การเข้ามาของกลุ่มชุมชนภายนอกที่สัญจรไปมาในบริเวณพื้นที่อาศัยของชาวมันนิ ด้วยถนนที่สามารถเข้าออกเขตชายป่าด้วยพาหนะที่จัดสร้างโดยราชการท้องถิ่นเพื่อความสะดวกสบายต่อการคมนาคมของชาวบ้าน เส้นทางนี้มีลักษณะเป็นหิน

[7] “ตระ” (เดิมชื่อว่า “สระ”) เป็นชื่อเรียกหุบเขาหนึ่งที่มีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ ภายในบริเวณป่าเทือกเขาบรรทัดฝั่งจังหวัดตรัง สามศตวรรษที่ผ่านมา กลุ่มนักปฏิวัติจากค่ายคอมมิวนิสต์ เคยอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่นั้น และได้ตั้งถิ่นฐานอาศัยเป็นชุมชนอย่างถาวรจนถึงปัจจุบัน (รุ่นที่ 3)

ดินแดงที่ทับถมลัดเลาะชายป่า ขนานควบคู่ไปกับทางน้ำไหลที่เริ่มต้นจากชุมชนมุ่งหน้าไปสู่อ่างเก็บน้ำป่าบอนและสิ้นสุดที่บริเวณชายขอบป่า ทำให้มันนิพบปะกับชาวบ้านบ่อยครั้งจนเกิดความไว้เนื้อเชื่อใจซึ่งกันและกันที่นำไปสู่การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในระดับหนึ่ง

ปัจจุบันกลุ่มอำนาจที่มันนิคอยพึ่งพาอาศัยมีหลากหลายรูปแบบและแตกต่างกันไป อาทิ หน่วยงานรัฐท้องถิ่น NGO สาธารณสุข ชาวบ้าน ผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ(ท่องเที่ยว) หรือกระทั่งตัวผู้ศึกษา ฯลฯ กลุ่มอำนาจเหล่านี้ ผู้ศึกษานิยามว่า “สังกัด” ซึ่งมันนิแต่ละกลุ่มจะมีความสนิทสนมกับกลุ่มสังกัดที่แตกต่างกันออกไป หรือมันนิกลุ่มหนึ่ง ๆ อาจจะอยู่ภายใต้อำนาจหลายสังกัดกระจัดกระจายเป็นรายบุคคล เครือข่ายดังกล่าวจะถูกยึดโยงเข้ากันระหว่างสังกัดใดสังกัดหนึ่งขึ้นอยู่กับผลประโยชน์และเงื่อนไข โดยมีชาวมันนิอยู่จุดศูนย์กลางที่มีผลประโยชน์ต่างฝ่ายต่างได้รับ มันนิจึงเปรียบเสมือนตัวละครหนึ่งที่ผู้มีอำนาจชักจูงให้มีบทบาทหนึ่ง ๆ ตามความปรารถนาของอำนาจสังกัด อย่างไรก็ตามเงื่อนไขและผลประโยชน์ของการพึ่งพากลุ่มสังกัดมีปฏิบัติการที่เข้าร่วมและใช้อำนาจเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์ต่อตัวของมันนิเอง ดังเช่น

หน่วยงานท้องถิ่น เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลกับมันนิมาก ด้วยความต้องการที่จะครอบครองชาวมันนิในฐานะเครื่องมือที่ต้องการผลักดันเศรษฐกิจระดับจังหวัด จึงมีการใช้มันนิที่มีความแตกต่าง ความแปลกประหลาดและความน่าสงสารนำเสนอผ่านการท่องเที่ยว โดยร่วมมือกับผู้มีอำนาจทางการท่องเที่ยวผลิตกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชนที่ชักชวนกลุ่มนักท่องเที่ยวที่สนใจเข้าร่วมเยี่ยมชมมันนิ และที่มาพร้อมกับการสงเคราะห์ที่เย้ายวนกลุ่มท่องเที่ยวร่วมบริจาคอาหารเข้าของเครื่องใช้แก่ชาวมันนิผู้ขาดแคลน พร้อมทั้งเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับมันนิผ่านผู้นำกิจกรรมที่ไม่ใช่มันนิโดยตรง กิจกรรมจึงเป็นไปในทิศทางของผู้มีอำนาจต้องการ

> *“พวกฮามิให้เราไปร่วมกิจกรรมท่องเที่ยวที่เขาจัดกันขึ้น เขาบอกว่าหมู่นักท่องที่ยวจะมาเยี่ยมพวกเรา มาเรียนรู้พวกเราว่าอยู่กันยังไง กินอะไร นอนยังไง แล้วพวกเขาก็มีของบริจาคให้พวกเราด้วย เห็นว่าให้มาม่า ปลากระป๋อง ขนม และก็ของใช้ พวกเราก็ไม่ได้อะไรที่เข้าเอาของมาให้ เพราะมันทำให้เราอยู่ได้แบบอิ่มท้องในเวลาที่เราหาของป่าไม่ได้ แต่บางครั้งพวกฮามิก็เข้ามาวุ่นวายในทับพวกเรา รื้อของบ้าง ถามโน่นถามนี่ ก็ไม่นั่งเงียบ ๆ ในทับของเรานั่นแหละเดี๋ยวพวกฮามิที่เอาหมู่นักท่องเที่ยวมาพูดเอง”*
>
> *(เฒ่าวัน นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2561)*

แน่นอนว่าการดึงมันนิเข้าสู่การท่องเที่ยวที่กลุ่มอำนาจสังกัดต้องการ เป็นเงื่อนไขที่ได้รับผลประโยชน์ร่วมระหว่างกัน เสมือนเป็นการแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียมที่แฝงไปด้วยการบีบบังคับให้มันนิปฏิบัติตามคำสั่ง วาทกรรมเหล่านี้หล่อหลอมให้ชาวมันนิรับรู้ว่าหากร่วมกิจกรรมดังกล่าวจะได้รับสิ่งตอบแทนอันเป็นผลประโยชน์ที่มีค่าต่อมันนิในการดำรงชีวิต เช่น ข้าวสาร อาหารแห้ง ขนม เสื้อผ้า และเงิน ฯลฯ ผลประโยชน์เหล่านี้เป็นกลอุบายที่หลอกล่อให้ชาวมันนิเชื่อว่าสิ่งของที่ได้รับบริจาคสามารถจุนเจือชีวิตในยามขาดแคลนได้ ทำให้มันนิยอมจำนนต่อการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมไปในที่สุด

สาธารณสุข เป็นกลุ่มที่มีอำนาจทางด้านการรักษาพยาบาล และเป็นกลุ่มที่มันนิทุกคนล้วนมีความต้องการพึ่งพาเป็นอย่างมาก เนื่องด้วยทรัพยากรทางด้านสมุนไพรรักษาโรคมีปริมาณที่ลดน้อยลงประกอบกับโรคภัย ที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทและเข้ามาพร้อมกับชุมชนที่ก่อตั้งอยู่ใกล้เคียง เมื่อเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยบ่อยครั้งมันนิจะพยายาม

ติดต่อขอความช่วยเหลือเพื่อรักษาตนเองจากโรคภัยต่าง ๆ เช่น โรคท้องอืด เป็นโรคที่เกิดจากการกินอาหารของฮามิที่ชาวมันนิได้รับบริจาคมา ยกตัวอย่างเช่น มาม่า ขนมคบเขี้ยว เป็นต้น โรคท้องร่วง เกิดจากการกินอาหารที่หมดอายุ เช่น มาม่า ปลากระป๋อง เป็นจำพวกอาหารแห้งที่มีวันหมดอายุระบุไว้ ซึ่งมันนิไม่มีความรู้ทางด้านการอ่านและคนบางกลุ่มนำอาหารเหล่านี้ที่ใกล้หมดอายุบริจาคแก่มันนิโดยที่ไม่บอกกล่าว ทำให้มันนิเข้าใจว่าสามารถกักตุนไว้กินภายหลังได้ ส่งผลให้มันนิหลายคนเจ็บป่วยและตายไปด้วยโรคนี้ อีกทั้งโรคไข้ไทฟัส หรือ ไข้รากสาดใหญ่ เป็นเชื้อโรคที่อยู่ในสัตว์ที่มีแมลงเห็บ หมัด ไรเป็นพาหะนำโรคมาสู่คน ซึ่งโรคนี้มันนิไม่รู้จักมาก่อนจนมาช่วง 2 - 3 ปีที่ผ่านมามีมันนิหลายคนป่วยเป็นโรคไทฟัส ถูกแมลงเห็บหมัดกันตามร่างกายจนต้องนำตัวไปรักษาที่โรงพยาบาลเป็นเวลาหลายวัน เนื่องด้วยพื้นที่อาศัยในปัจจุบันอยู่ใกล้กับเขตชุมชนที่มีทั้งสัตว์เลี้ยงมากมาย เห็บหมัดที่มาจากสัตว์เหล่านี้จึงเป็นพาหะที่ทำให้ชาวมันนิเจ็บไข้ได้ป่วย โรคภัยดังกล่าวเกิดขึ้นด้วยการที่มันนิอาศัยอยู่ใกล้ชุมชน และด้วยโรคที่ไม่รู้จักความรู้ทางด้านการรักษาด้วยสมุนไพรของมันนิจึงไม่สามารถรักษาได้ด้วยตนเองจึงต้องพึ่งพากลุ่มสาธารณสุขรักษา

> *"เวลาพวกเราไม่สบาย หรือเกิดอุบัติเหตุ แต่ก่อนพวกเรารักษาด้วยการใช้สมุนไพรที่มีอยู่ในป่า นอนพักผ่อนเดี๋ยวก็หาย แต่ตอนนี้สมุนไพรในป่าช่วยแค่บรรเทาอาการแต่ไม่หายเหมือนเมื่อก่อน พวกเราต้องไปหาหมอที่อนามัยหรือโรงพยาบาล ให้หมอรักษาให้ถึงจะหาย บางครั้งพวกหมอก็มารักษาให้พวกเราถึงที่"*
>
> *(เฒ่าหวาย นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2561)*

ความต้องการช่วยผู้คนของกลุ่มสาธารณสุข บ่อยครั้งมันนิมักจะพยายามเข้าหาและพึ่งพากลุ่มนี้ยามเจ็บป่วยเพื่อขอความช่วยเหลือที่ปราศจากเงื่อนไขที่เข้ามาในชีวิตตน กลับสร้างความวุ่นวายต่อกลุ่มอื่นด้วย กล่าวคือ การช่วยเหลือหรือการสงเคราะห์ความเจ็บป่วยของชาวมันนิกลับไม่เป็นที่ชื่นชอบสำหรับกลุ่มอื่นสักเท่าไหร่นัก เนื่องด้วยการรักษาพยาบาแต่ละครั้งมันนิต้องของความช่วยเหลืออีกกลุ่มเพื่อพามันนิไปทำการรักษา จึงเกิดข้อขัดแย้งระหว่างสังกัดด้วยกันเองจนนำปัญหาเข้ามาสู่มันนิผู้เป็นคนกลาง

> *"เวลาพวกผมจะไปหาหมอที ก็ต้องขอความช่วยเหลือจากฮามิชาวบ้าน พวกฮามิก็ยินดีช่วยนะ แต่พอบ่อยครั้งพวกเขาก็บอกว่าไม่ว่าง ให้พวกผมไปกันเอง หรือบางทีพวกเขาก็ประชดว่า "ก็ให้พวกเขามาช่วยสิ จะมาบอกทำไม" พวกผมก็เลยไม่กล้าที่จะไปหาพวกเขา"*
>
> *(เฒ่าหวาย นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2561)*

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสังกัดที่มีฐานความคิดหรือเงื่อนไขที่ไม่ลงลอยกัน เกิดเป็นรอยร้าวระหว่างกลุ่มอำนาจที่ส่งผลต่อมันนิผู้เป็นจุดกลางของเครือข่ายความสัมพันธ์ รับเคราะห์และผลลัพธ์ที่ก่อให้เกิดความลำบากต่อการพึ่งพาไปอย่างไม่รู้ตัว สิ่งนี้สะท้อนถึงความต้องการที่จะควบคุมมันนิเป็นของตนที่เสมือนเครื่องมือผลประโยชน์ของตนเอง

ชาวบ้าน เป็นกลุ่มอำนาจเล็ก ๆ ที่มีอิทธิพลต่อมันนิเป็นอย่างมาก เนื่องด้วยมันนิมักจะพบปะ พึ่งพาและขอความช่วยเหลือเป็นกลุ่มแรก ๆ เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการขอความช่วยเหลือในการเดินทางนอกสถานที่ สำรองไฟเครื่องมือไฟฟ้า การประสานงานในพื้นที่ กระทั่งซื้อของใช้และอาหาร เป็นต้น ซึ่งมันนิจะถูกชาวบ้านไหว้วานให้เก็บเกี่ยวทรัพยากรที่มีมูลค่ามาให้ชาวบ้านเพื่อนำมาขายต่อผู้คนภายนอก มีทั้งสมุนไพร พันธุ์พืชไม้ดอกไม้ประดับ น้ำผึ้ง สัตว์ป่าบางประเภท

และตัดต้นไม้ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมายทั้งสิ้น แต่ด้วยความที่ชาวมันนิถูกละเว้นให้เป็นกลุ่มที่สามารถใช้สอยทรัพยากรต่าง ๆ ในป่าเพื่อดำรงชีพได้ สังกัดชาวบ้านที่มีอำนาจจึงใช้ช่องทางนี้เพื่อหาผลประโยชน์ของตนเอง

> *"ฮามิชาวบ้านชอบให้พวกเราหาของในป่าให้พวกเขา มีทั้งสมุนไพรป่า น้ำผึ้ง สัตว์ป่า บางทีพวกเขาก็ให้พวกเราไปตัดต้นไม้ที่ฮามิต้องการ เพื่อแลกกับของที่เราอยากจะได้ พวกอาหาร โทรศัพท์ วิทยุ และไฟฉาย เขาบอกทำแล้วเราอยากได้อะไรเขาก็จะเอามาให้เป็นค่าเหนื่อย จริง ๆ พวกเราก็รู้แหละว่าทำแบบนี้นายหัวป่าไม้จะว่าเรา จับเราเพราะมันผิดกฎหมาย แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้อยู่ดี ถ้าเราไม่ทำแล้วเวลาเราลำบากเขาจะช่วยเราไหม"*
>
> *(เฒ่าดำ นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2561)*

เห็นได้ว่าการพฤติกรรมดังกล่าวที่กลุ่มอำนาจสั่งให้มันนิหาสิ่งของที่ตนมีอยู่ในป่าเพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ตนปรารถนาและยังรับรู้ถึงผลกระทบที่ตามมา แต่มันนิกลับไม่สามารถปฏิเสธหรือต่อรองได้ ซึ่งมันนิยังมีความกังวลในเงื่อนไขที่ตนยังจำต้องพึ่งพากลุ่มอำนาจเหล่านั้นในยามประสบปัญหา สิ่งนี้จึงผูกมัดให้ชาวมันนิติดอยู่ในเครือข่ายอำนาจเหล่านี้โดยปริยาย

หน่วยงานเอกชน หรือ NGO เป็นกลุ่มที่มีความประสงค์ในการช่วยพัฒนาชาวมันนิให้สามารถปรับตัวกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง กลุ่มนี้มักเข้าในมาในช่วงเวลาที่ชาวมันนิเกิดปัญหาทางด้านสิทธิการเป็นอยู่ อาทิ การถูกขับไล่ที่ดินจากผู้มีอำนาจท้องถิ่น ชาวบ้าน และเจ้าของกิจการทางการเกษตร ฯลฯ ตัวแทนหน่วยของกลุ่มนี้จึงเข้ามามีบทบาทที่ทช่วยเรียกร้องสิทธิ์ต่าง ๆ ที่เป็นผลประโยชน์ต่อมันนิ และคอยช่วยเหลือมันนิอยู่ห่าง ๆ ในยามที่มันนิขัดสน ทว่าการสร้างผลประโยชน์ให้ชาวมันนิกลับมีการแลกเปลี่ยนที่สร้างผลประโยชน์แก่หน่วยงานตัวเองเช่นกัน ดังเช่น การเชิญชวนหน่วยงานอื่นเรียนรู้วิถีชีวิตมันนิ ที่มีการเดินทางของกลุ่มคนมากมายเข้าเยี่ยมชมชาวมันนิที่แฝงไปด้วยกิจกรรมเล็ก ๆ เชิญชวนพูดคุยถึงปัญหาของชาวมันนิที่ประสบอยู่ มีการพามันนิไปเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ นอกสถานที่ทั้งงานประชุมระดับจังหวัดและงานรวมตัวชาติพันธุ์ระดับประเทศ เป็นต้น

> *"พวกเราไปงานรวมตัวชาติพันธุ์ที่เชียงใหม่มา มันเป็นงานที่แต่ละกลุ่มเรียกร้องสิทธิและปัญหาของแต่ละคน พวกเขาเชิญให้เราไปเป็นตัวแทนมันนิ ไปแต่งตัวให้พวกเขาดูว่าเราอยู่กันยังไง กินอะไร นอนยังไง และไปพูดให้พวกเขาฟังว่าพวกเราเจออะไร มีปัญหาอะไรในการใช้ชีวิต แต่พวกเราไปหลายรอบหลายงานแล้ว แต่ก็ไม่มีใครแก้ปัญหาให้เราได้จริง ๆ สักที ปีนี้เราก็เลยไม่ไป เพราะไปแล้วก็ไม่มีอะไรเปลี่ยนเลย"*
>
> *(เฒ่าบอย นามสมมุติ, สัมภาษณ์ 25 มีนาคม 2563)*

เห็นได้ว่าการพึ่งพากลุ่มหน่วยงานเอกชนที่ต้องการช่วยเหลือชาวมันนิที่ประสบปัญหามากมาย และทำการบอกกล่าวเพื่อขอความช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาเหล่านี้กลับมีแต่ความว่างเปล่า การนำมันนิออกสู่นอกสถานที่กลับเป็นเพียงนำมันนิเป็นเครื่องมือที่ชูความแตกต่างให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมรับชมเพื่อความบันเทิง ความต้องการของมันนิจึงเป็นเพียงลมผ่านที่มีผู้คนรับฟังแต่ไม่มีการตอบสนองแต่อย่างใด

แม้ว่าความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่มีอำนาจเพียงพอที่ชาวมันนิจะอาศัยและพึ่งพิง มีผลประโยชน์และเงื่อนไขเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติ เป็นเพียงความสัมพันธ์ทางเลือกที่ชาวมันนิหันไปพึ่งพาเพียงเพื่อแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวันที่พบเจอ ในทางกลับกันการอยู่ใต้การบัญชาของกลุ่มอำนาจ มันนิไม่ใช่เป็นเครื่องมือเพียงฝ่ายเดียว มันนิกลับใช้อำนาจของกลุ่มสังกัดเป็นเครื่องมือที่ตอบสนองความต้องการของตนเองด้วย ซึ่งการอยู่ภายใต้อำนาจของสังกัดไม่ใช้หัวหน้าสังกัดเป็นผู้เลือกมันนิเพียงฝ่ายเดียว แต่มันนิต่างหากที่เป็นผู้เลือกเข้าสังกัดที่ปฏิบัติและคัดเลือกสังกัดใดสังกัดหนึ่งที่คำนึงถึงผลประโยชน์ของตนเอง เช่น เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะหันไปพึ่งพากลุ่มสาธารณสุข หรือชาวมันนิหาอาหารได้ไม่เพียงพอก็จะเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อรับของบริจาค แม้แต่ยามที่มีปัญหาเรื่องพื้นที่มันนิจะหันไปพึ่งหน่วยงานท้องถิ่นและชาวบ้าน เป็นต้น เห็นได้ว่ามันนิสามารถเลือกเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีอยู่สลับสับเปลี่ยนไปมาตามความต้องการของตนเองได้อย่างแยบยล หากพิจารณาในรายละเอียดแล้วจะเห็นได้ว่าการที่อยู่ภายใต้อำนาจของสังกัดอาจดูเหมือนมันนิเป็นผู้ถูกกระทำ แท้จริงแล้วมันนิถือเป็นผู้ร่วมกระทำการเพื่อผลประโยชน์ร่วมที่ต่างฝ่ายต่างต้องการ

อำนาจกับอำนาจ ปฏิบัติการต่อรองของมันนิ

การดำรงชีพของมันนิภายใต้ป่าที่เปลี่ยนแปลงที่หันไปพึ่งพาอำนาจกลุ่มสังกัด เป็นทางเลือกหนึ่งที่ช่วยเยียวยาให้มันนิหลุดพ้นจากปัญหาในชีวิตประจำวันที่พบเจอ ทว่าการใช้อำนาจที่ตนอาศัยอยู่กลับต้องแลกกับการใช้ชีวิตตามแบบแผนของผู้มีอำนาจเป็นผู้กำหนด มันนิจึงไม่สามารถหลีกหนีหรือปฏิเสธต่อพฤติกรรมที่เสมือนเป็นเงื่อนไขหนึ่ง ด้วยการรับรู้ถึงการไร้ซึ่งอำนาจของตน จำต้องยอมจำนนต่อพลังอำนาจที่พยายามครอบงำตนเองเพื่อเป็นข้อแลกเปลี่ยนในความต้องการของหลากหลายฝ่าย การเป็นผู้ร่วมกระทำภายใต้กลุ่มสังกัดกลับส่งผลให้ชาวมันนิสามารถอยู่รอดได้อย่างกึ่งทุกข์กึ่งสุข เมื่อประสบปัญหาสามารถพึ่งพาผู้คนที่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาได้ตามความต้อง แต่กลับต้องแลกกับการอยู่อาศัยที่ไม่มีความอิสระเป็นของตนเองอย่างที่เคยเป็นมา

การถูกบังคับภายใต้เงื่อนไขที่ครอบคลุมด้วยอำนาจ ผิวเผินอาจมองว่ามันนิไม่อาจหลีกหนีและไม่สามารถขัดขืนหรือต่อต้านได้ คนเล็กคนน้อยที่รู้ตัวว่าไร้อำนาจไม่เคยพึงพอใจกับเงื่อนไขการใช้ชีวิตของพวกเขา บ่อยครั้งที่พวกเขายอมรับเงื่อนไขเหล่านี้ในฐานะที่เป็นข้อจำกัดและการบีบบังคับขืนใจ เพียงเพราะพวกเขาไม่มีช่องทางใดที่จะเปลี่ยนแปลงมันได้ (Scott, 1985) การใช้ชีวิตที่ฝืดเคืองเป็นเพียงฉากหน้าที่ชาวมันนิพยายามเล่นบทที่ดูคล้อยตามความต้องการของแหล่งอำนาจที่ครอบงำ การขันขืนและต่อรองของมันนิจึงมิใช่การก่อร่างเป็นกบฏหรือปฏิวัติ ที่มีการประท้วงขนาดใหญ่ที่จัดตั้งอย่างเป็นระบบท่ามกลางพื้นที่สาธารณะ แต่เป็นเพียงการต่อต้านในรูปแบบการใช้ชีวิตประจำวัน อาทิ อ้อยอิ่ง เสแสร้งแกล้งทำ หลอกลวง เหม่อลอย ซุบซิปนินทา แกล้งโง่ และการนิ่งเงียบแล้วมองดูด้วยความสมเพช ฯลฯ ลักษณะดังกล่าวเป็นการต่อรองในเชิงภาษาและเชิงสัญลักษณ์ที่มักจะปรากฏขึ้นลับหลังและในพื้นที่กึ่งส่วนตัวที่ห่างไกลจากการสอดส่องของผู้มีอำนาจเท่านั้น

แม้ว่าชาวมันนิจะมีพฤติกรรมที่ขัดขืนต่ออำนาจของกลุ่มสังกัดหรือผู้กดขี่อย่างลับ ๆ แต่ชั่วขณะหนึ่งที่ถูกกดขี่หรือเอาเปรียบ การต่อรองและขัดขืนของชาวมันนิกลับมีวิวัฒนาการเพิ่มมากขึ้น นั่นคือ “การต่อรองอำนาจด้วยอำนาจ” เป็นปฏิบัติการหนึ่งที่ชาวมันนิเลือกใช้กลุ่มสังกัดที่พอจะมีอำนาจระดับหนึ่งเป็นเครื่องมือเพื่อต่อรองและต่อสู้กับอีกกลุ่มอำนาจหนึ่งที่กดขี่ตนอยู่ ซึ่งสมาชิกมันนิแต่ละกลุ่มจะอาศัยกลุ่มสังกัดอย่างกระจัดกระจายขึ้นอยู่กับความสนิทสนม โดยสมาชิกมันนิรายบุคคลจะประสานงานต่อกลุ่มสังกัดและสลับสับเปลี่ยนอำนาจของสังกัดตามความประสงค์และผลประโยชน์ เมื่อเกิดปัญหาระหว่างมันนิกับสังกัดจนนำไปสู่ความขัดแย้งที่เบาบางหรือรุนแรง มันนิจะมีการขอความช่วยเหลือกลุ่มสังกัดกลุ่มอื่นที่สามารถช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาได้ เพื่อต่อรองกับอำนาจของอีกกลุ่มที่ตนเองประสบอยู่

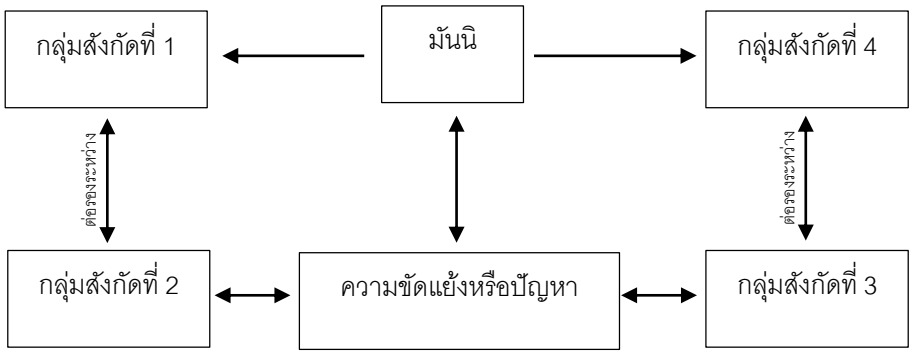

แผนผัง 1 ปฏิบัติการ "การต่อรองของอำนาจและอำนาจ" ของชาวมันนิ

แผนผังดังกล่าวเป็นปฏิบัติการที่มันนิใช้อำนาจต่อรองกับกลุ่มอำนาจที่ตนเกิดขัดข้องใจกัน นำไปสู่ความรุนแรงที่ก่อให้เกิดปัญหาต่อวิถีชีวิตของมันนิที่ไม่อาจอยู่อย่างสงบได้ เมื่อมีปัญหาจนเกิดความขัดแย้งระหว่างมันนิกับกลุ่มอำนาจที่ตนเองไม่สามารถต่อรองได้ มันนิจะหยิบยืมอำนาจของอีกกลุ่มเพื่อต่อรองและคลี่คลายปัญหาเหล่านี้ตามความต้องการของตนเอง ยกตัวอย่างเช่น มันนิเกิดปัญหาของการถูกลุกล้ำที่ดินอาศัยโดยกลุ่มชาวบ้าน จะขอความช่วยเหลือจากกลุ่มสังกัดหน่วยงานรัฐท้องถิ่นเพื่อช่วยเหลือตนเองที่ถูกขับไล่ด้วยการให้ทั้งสองกลุ่มต่ อรองต่อสู้กันเองในความปรารถนาของตน หรือแม้แต่ผู้ศึกษาก็เป็นเครื่องมือของมันนิเช่นเดียวกัน เมื่อเกิดปัญหาขาดแคลนอาหารหรือเงินที่ต้องใช้ในเรื่องที่จำเป็นจะมีการติดต่อขอความช่วยเหลือโดยตรง เช่น เติมเงินโทรศัพท์เคลื่อนที่ หาข้าวสารอาหารแห้ง เสื้อผ้า หรือการทะเลาะกันกับอีกกลุ่มสังกัดหนึ่งเรื่องการตั้งที่อาศัย ในกรณีที่ถูกผู้มีอำนาจบังคับให้โยกย้ายไปอาศัยในพื้นที่ที่ตนไม่ต้องการ จะมีการขอความช่วยเหลือมายังผู้ศึกษาเพื่อเจรจาและคลี่คลายปัญหาดังกล่าวให้ชาวมันนิสามารถอยู่ในจุด ๆ นั้นได้ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการต่อรองต่อสู่ที่ช่วงชิงผลประโยชน์ของผู้ปกครองอย่างกลุ่มอำนาจสังกัดที่ต้องการแสดงเป็นเจ้าของ ในฐานะผู้ถูกปกครองอย่างมันนิที่รับรู้ดีว่าตนเองไร้อำนาจ จึงอาศัยอำนาจจากสังกัดอื่นที่ตนพึ่งพาอาศัยเพื่อต่อรองต่อการถูกบีบบังคับที่ตนไม่พึงปรารถนา มันนิที่ยอมฝืนทนกับการใช้ชีวิตในทิศทางของอำนาจนำกลับมีวิวัฒนาการในการขัดขืนและต่อต้านโดยที่ตนเองผันตัวไปอยู่เบื้องหลังคอยชักใยอำนาจผู้อื่นเป็นเครื่องมือเพื่อต่อรองกับอำนาจอีกกลุ่ม กล่าวได้ว่ามันนิมิใช่ทาสและเครื่องมือของผู้มีอำนาจที่ถูกกระทำการเสมอไป แต่มันนิมีการเรียนรู้และปรับตัวในขณะที่ตนอยู่ภายใต้อำนาจที่กดขี่อยู่ตลอด และสามารถพลิกผันตัวเองไปให้กลายเป็นผู้บงการอำนาจชั่วคราวที่นำไปสู่สนามรบของอำนาจเพื่อความอยู่รอดของตนเองภายใต้การเปลี่ยนแปลงนี้

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

วัฒนธรรมล่าสัตว์หาของป่าเพื่อประทังชีวิตของชาวมันนิที่อาศัยท่ามกลางผืนป่าที่ไม่มีความแน่นอน ต้องพบกับการเปลี่ยนแปลงของป่าเทือกเขาบรรทัดที่ระบบนิเวศแปรผันจนมันนิไม่สามารถใช้ชีวิตในป่าอย่างเช่นเคย ความท้ายทายของมันนิจึงไม่ใช่แค่ปรับตัวในการดำรงชีพท่ามกลางทรัพยากรที่มีเพียงน้อยนิด แต่กลับต้องเผชิญกับเครือข่ายอำนาจนำที่เป็นความสัมพันธ์ทางเลือกที่มันนิพึงพาเพื่อแก้ไขปัญหาที่ต้องยอมจำนนเพียงเพราะไม่มีทางเลือกที่หลีกหนีได้ การรับรู้ถึงอำนาจที่ตนไม่มีย่อมหาหนทางต่อรองต่อสิ่งที่ตนไม่พึงปรารถนาอยู่ลับหลัง การต่อรองจึงเป็นเพียงการประกอบสร้างอำนาจของผู้อื่นเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการต่อรองต่อสู้ เพื่อช่วงชิงผลประโยชน์ที่เท่าเทียมแต่ไม่เท่ากัน

การแปรเปลี่ยนชีวิตที่ผัวพันกับแหล่งอำนาจ มันนิตกอยู่สถานะภาพของผู้ถูกกระทำที่ไม่สามารถต่อต้านในพลังอำนาจที่โอบล้อมและครอบงำ การปรับเปลี่ยนของมันนิไม่ได้มีทิศทางของการผู้ถูกกระทำเสมอไป แต่ผันตัวเข้าสู่การเป็นผู้กระทำการที่ยึดฐานความคิดเพียงเพื่ออยู่รอดในบริบทที่เปลี่ยนแปลง จึงทำให้มันนิติดอยู่ในวังวนของอำนาจหลากหลายฝ่ายที่รุมเล้าเข้าปะทะกันจนไม่สามารถหลุดพ้น ความหวังของการท้าทายที่มีเพียงร่างกายและผืนป่ามันนิที่เป็นเพียงประชากรกลุ่มเล็ก ๆ ที่หวังเพียงมีป่าอุดมสมบูรณ์ ทรัพยากรที่เพียงพอ พืชพรรณสมุนไพรที่รักษายังชีพ สัตว์ป่าที่เป็นแหล่งอาหาร ต้นไม้น้อยใหญ่ที่สร้างร่มเงา และความสงบสุขกับการใช้ชีวิตที่สามารถไปไหนมาไหนอย่างอิสระ ทว่าสิ่งที่สูญเสียหรือเปลี่ยนแปลงไปแล้วนั้นไม่สามารถย้อนกลับไปได้อย่างเก่า

อย่างไรก็ตามการปรับตัวของชาวมันนิที่ต้องเอาร่างกายและจิตใจของตนเอง เข้าปะทะกับสิ่งแปลกใหม่ภายนอกจนต้องหันไปพึ่งพาผู้คนหรือกลุ่มอำนาจอื่น ไม่ใช่เพื่อความต้องการส่วนบุคคลหรือเพื่อพัฒนาตนเองให้เทียบเท่ากับสังคมภายนอก การที่มันนิยอมต่อรองหรือดิ้นรนกับปัญหาและผู้คนที่มีทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี ถือเป็นการก่อกำเนิดเส้นทางแห่งความปรารถนาที่ชาวมันนิคาดหวังในการมีชีวิตที่อยู่สงบสุข และสามารถอยู่รอดได้โดยไม่หวังสิ่งอื่นใดนอกจากป่า แม้ว่าป่าจะมีการเปลี่ยนแปลงหรือลดน้อยลงเพียงใด แต่มันนิยังคงยึดมั่นในชีวิตที่อิสระเสรีที่ตัวเองเป็นเจ้าชีวิตไม่ใช่ชีวิตที่เป็นของคนอื่น ไม่ว่าจะอนาคตจะผ่านไปกี่ปีหรือจะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางทิศใด มันนิที่เป็นเจ้าแห่งป่าก็จะยังคงอยู่คู่กับป่าต่อไปเช่นเดิม

สุดท้ายนี้วิถีชีวิตของชาวมันนิที่มีการปรับตัวไปตามบริบทที่เปลี่ยนแปลง จำต้องแบกรับกับปัญหามากมายเพื่อความอยู่รอดของอนาคตลูกหลานที่สามารถใช้ชีวิตได้อย่างอิสระ ทว่าบุคคลรอบข้างกลับไม่เคยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่มีต่อมันนิเลย เมื่อเทียบกับสังคมทั่วไปความแตกต่างทางลักษณะกายภาพและวัฒนธรรมบ่งชี้ถึงความต่ำต้อยและไร้อำนาจ มันนิจึงไม่อาจหลีกหนีความเป็นจริงที่ถูกกดขี่หรือบีบบังคับในสิ่งที่มันนิไม่พึงปรารถนา และมักถูกครอบงำด้วยอำนาจของคนบางกลุ่มที่ใช้มันนิเป็นเครื่องมือในการหาผลประโยชน์ ผู้ศึกษาพิจารณาว่าผู้คนรอบข้างที่รู้จักมันนิและสังคมทั่วไปควรปรับพฤติกรรมเสียใหม่ ไม่ควรใช้อำนาจที่ตนคิดว่าอยู่เหนือกว่ามาซ้ำเติมด้วยการเอาเปรียบชาวมันนิไม่ว่าจะด้วยวาจาหรือพฤติกรรมก็ตาม แต่ควรส่งเสริมมันนิให้ปรับเปลี่ยนการใช้ชีวิตที่สามารถยืนหยัดได้ด้วยตนเองโดยที่ไม่ถูกกดขี่หรือเอารัดเอาเปรียบ อีกทั้งหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมันนิควรเข้ามาช่วยเหลือโดยการชี้แนะแนวทางการใช้ชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงให้ชาวมันนิสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมเดียวกันอย่างสงบสุข

เอกสารอ้างอิง

กรมป่าไม้. (2552). *สถิติเนื้อที่ป่าไม้*. สืบค้นเมื่อ 15 กุมภาพันธ์2560. เข้าถึงได้จาก ข้อมูลสารสนเทศ กรมป่าไม้: http://forestinfo.forest.go.th/Content.aspx?id=9

เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด. (2550). แผนการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าเทือกเขาบรรทัด. พัทลุง: เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด, กรมป่าไม้.

ฉัตรวรรณ พลเพชร. (2559). *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ซาไก: กรณีศึกษา ซาไกกลุ่มตะโหมด จังหวัดพัทลุง*. (วิทยานิพนธ์ ภาควิชาสังคมและมานุษยวิทยา สาขาสังคมวิทยาประยุกต์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์).

ไพรบูลย์ ดวงจันทร์. (2523). *ซาไก เจ้าแห่งขุนเขาและสมุนไพร*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อนงค์ศิลป์.

สมศักดิ์ ทุ่งหว้า. (2553). *ซาไก แห่งเทือกเขาบรรทัดในชุมชนวังสายทอง: การปรับตัวของเจ้าแห่งพงไพรในวิถีทุน*. โครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สำนักงาน(กปร.). (2535). *"โครงการอ่างเก็บน้ำป่าบอน" อันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9*. สืบค้นเมื่อ 5 กรกฎาคม 2563. เข้าถึงได้จาก สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.): http://km.rdpb.go.th/Project /View/8240

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2561). *สถิติจากโครงการสำมะโนประชากรและเคหะ จังหวัดพัทลุง. สืบค้นเมื่อ 25 ธันวาคม 2561*.เข้าถึงได้จาก สำนักงานสถิติแห่งชาติ (สสช.): http://phatlung.nso.go.th

สิริพร สมบูรณ์บูรณะ. (2558). *กลุ่มชาติพันธุ์ซาไก หรือ มานิในภาคใต้: จังหวัด พัทลุง ตรังและสตูล*. สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์นครศรีธรรมราช, รายงานวิจัยจากทุนสนับสนุนของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

อาภรณ์ อุกฤษณ์. (2536). *การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศกับสังคมและวัฒนธรรมของซาไก: กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ซาไกเหนือคลองตง อำเภอเปลียน จังหวัดตรัง*. งานวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.

Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Froms of Peasant Resistance*. New haven, CO: Yale University Press.

สัมภาษณ์

เฒ่ากั้ง นามสมมุติ. เพศหญิง. อายุ 48 ปี. (16 มิถุนายน 2560). ชาวมันนิ.

เฒ่าแจ่ม นามสมมุติ. เพศชาย. อายุ 46 ปี. (11 มีนาคม 2560). ชาวมันนิ.

เฒ่าแจ่ม นามสมมุติ. เพศชาย. อายุ 46 ปี. (6 ธันวาคม 2562). ชาวมันนิ.

เฒ่าบอย นามสมมุติ. เพศชาย. อายุ 36 ปี. (25 มีนาคม 2563). ชาวมันนิ

เฒ่าดำ นามสมมุติ. เพศชาย. อายุ 50 ปี. (22 กุมภาพันธ์ 2561). ชาวมันนิ.

เฒ่าดำ นามสมมุติ. เพศชาย. อายุ 50 ปี. (25 มิถุนายน 2561). ชาวมันนิ.

เฒ่าวัน นามสมมุติ. เพศชาย. อายุ 37 ปี. (27 มิถุนายน 2561). ชาวมันนิ.

เฒ่าเสน นามสมมุติ. เพศชาย. อายุ 71 ปี. (15 พฤษภาคม 2561). ชาวมันนิ

เฒ่าหวาย นามสมมุติ. เพศหญิง. อายุ 39ปี. (18 กรกฎาคม 2561). ชาวมันนิ.

ชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยโรคติดเชื้อจากยุงลายบ้านในชุมชนประมงมุสลิม

(Ethnography of Infectious Diseases from Aedes in Muslim Fisherman Communities)

โดย

วิลดาณ์ อุเซ็ง[*] ศุภานัน สุวรรณสาม[†] และปิง วิชัยดิษฐ[‡]

[*] นักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

[†] นักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

[‡] อาจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

* บทความวิจัยนี้ได้รับทองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ผ่านการบูรณาการงานวิจัยสู่ชั้นเรียนภายใต้โครงการวิจัยเรื่อง “นิเวศวิทยาวัฒนธรรมของโรคมาลาเรีย ฯ”

บทคัดย่อ

สถานการณ์โรคไข้เลือดออก และไข้ชิกุนคุนย่าในพื้นที่จังหวัดสงขลา มีจำนวนผู้ป่วยโรคไข้เลือดอยู่อันดับ 5 ของประเทศไทย และ จังหวัดปัตตานี มีจำนวนผู้ป่วยไข้ชิกุนคุนย่าอยู่อันดับ 1 ของประเทศไทยในปี 2562

การศึกษาครั้งนี้เป็นค้นหาความหมายของ “ยุงลาย” ในฐานะผู้กระทำ (agency) และความเจ็บป่วย (illness) ของผู้ป่วยโรคไข้เลือดออก และไข้ชิกุนคุนย่า ด้วยวิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาในชุมชนประมงพื้นที่ จำนวน 2 แห่งในจังหวัดสงขลา และจังหวัดปัตตานี การศึกษาเริ่มจากการสังเกตวงจรชีวิตของยุงลาย ที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม ในระบบนิเวศวิทยาที่มียุงลายบ้านกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศชุมชน และ สัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ และสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกลุ่มผู้ป่วยจากโรคทั้งสองในชุมชน ระหว่างเดือนพฤศจิกายน 2563 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ 2564

การศึกษาชีวิต“ยุงลายบ้าน” ได้ถูกทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบระบบนิเวศ ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนประมงมุสลิม ร่วมกับการเกิดขึ้นของโรคระบาดที่มาจากยุงลายทั้งไข้เลือดออก และไข้ชิกุนคุนย่า โดยผู้ป่วยจากโรคทั้งสองได้นิยามยุงลายในฐานะ “สมาชิกในครัวเรือน” เสมือนผู้คนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ และความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน ทั้งกิจกรรมครัวเรือน และชีวิตประจำวันของสมาชิกในชุมชน กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น กิจกรรมออกเรือ อาชีพตากปลาเค็ม เป็นต้น นอกจากนี้การเพิ่มขึ้นของประชากรจากการขยายตัวของเมืองสู่พื้นที่ชายฝั่งของประมงพื้นบ้าน เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน และการเพิ่มขึ้นของขยะชุมชน แหล่งน้ำขังเพาะพันธุ์ยุงลายทั้งจากครัวเรือน บ้านเช่า ตลาดนัด

คำสำคัญ: ชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยโรคติดเชื้อ ไข้เลือดออก ไข้ชิกุนคุนย่า ยุงลายบ้าน ชุมชนประมงมุสลิม

Abstract

In 2019, the situation of Chikungunya in Songkla province was in ranking 5th and Dengue in Pattani was the 1st ranking of Thailand.

This study aims at defining “Aedes aegypti” (mosquito) as agency and narrating illness experiences of Dengue and Chikungunya through ethnographic fieldwork in the fishing communities of Songkla and Pattani province, with observation the life circle of mosquito that related to socio-economic activities and community’s ecology, and formal and informal interview with patients between November, 2020 to February 2021.

This study found the Aedes aegypti life has been entangled as part of the organization of ecosystems through economic and social activities of the Muslim fishing communities. Both Dengue fever and Chikungunya fever patients defined mosquito as “community membership” like people in the community who are involved in their life. Moreover, the population increasing from urban expansion to the fisheries communities affecting to the relationship between villagers and economic activities, such as fishing activities, salted fish within the changing of community ecological problems such as wastewater source, garbage, breeding mosquitoes, house rent, fresh markets.

Keyword: Ethnography of Infectious Diseases, Dengue, Chikungunya, Aedes aegypti, Muslim fishing community

ชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยโรคติดเชื้อจากยุงลายบ้านในชุมชนประมงมุสลิม

(Ethnography of Infectious Diseases from Aedes in Muslim Fisherman Communities)

บทนำ

สถานการณ์ในประเทศไทยและกลุ่มประเทศเขตร้อนชื้นอื่น ๆ เข้าสู่ฤดูฝน ทุก ๆ ปี นับเป็นช่วงเวลาสำคัญของการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของโรคที่มียุงเป็นพาหะ โดยเฉพาะ “โรคไข้เลือดออก” และ “โรคไข้ชิกุนคุนย่า” จัดเป็นโรคจากแมลงที่มีจำนวนผู้ป่วยทั่วโลกป่วยมากที่สุด จากรายงานขององค์กรอนามัยโลก (WHO) พบว่า สถานการณ์ไข้เลือดออกและชิกุนคุนยา เป็น 1 ใน 40 โรคที่มีการระบาดเพิ่มขึ้นทุกปีแบบคาดคะเนไม่ได้ และเป็นปัญหาสาธารณสุขในกว่า 100 ประเทศ ซึ่งพบว่าในแต่ละปีจะมีผู้ป่วยกว่า 50 – 100 ล้านคน และมากกว่าครึ่งต้องเข้ารักษาในโรงพยาบาล และเสียชีวิตปีละกว่า 25,000 ราย สำหรับในประเทศไทยถือว่าโรคไข้เลือดออกเป็นโรคประจำถิ่น และเป็นปัญหาด้านสาธารณสุขอันดับต้น ๆ จากรายงานของกลุ่มโรคติดต่อนำโดยยุงลาย กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข ณ วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2561 มีรายงานผู้ป่วย 57,129 ราย เพิ่มขึ้นจากช่วงเวลาเดียวกันของ พ.ศ. 2561 ส่วนใหญ่กระจายอยู่ในกลุ่มประชากรวัยเด็กตั้งแต่อายุ 0 – 14 ปี (กรมควบคุมโรค, 2561)

สถานการณ์ระบาดไข้เลือดออก และชิกุนคุนย่า ที่ผ่านมาในประเทศไทยมีทั้งที่เป็นแบบแผน และไม่เป็นแผน เช่น บางปีระบาดในฤดูฝน หรือบางปีอาจจะระบาดคร่อมฤดู สามารถระบาดได้ทั้งในเขตเมือง และชนบท พบว่า โรคไข้เลือดออก มีการแพร่ระบาดในเขตกรุงเทพมหานครสูงสุด และจังหวัดใหญ่หลาย ๆ แห่ง มีการแพร่ระบาดเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยยะ สถานการณ์ดังกล่าวจึงทำให้ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกเริ่มมีมาตรการเฝ้าระวังการแพร่ระบาดของไข้เลือดออก มีการผลิตสื่อ และรณรงค์ทำความเข้าใจเกี่ยวกับโรค อาการเจ็บป่วย และการเฝ้าสังเกตยุงลายที่เป็นพาหะของโรค ผ่านกระบวนการทำงานเชิงบูรณาการเชิงสหวิชาสาขา และประสานงานกับทุกภาคส่วนในแต่ละระดับทางสังคม

ข้อมูลการระบาดของโรคไข้เลือดออก มีสาเหตุมาจากเชื้อไวรัสเด็งกี ที่มียุงลายบ้านเป็นพาหะนำโรคสำคัญ และสามารถแพร่ระบาดได้ผ่านองค์ประกอบ 3 ส่วน ได้แก่ เชื้อไวรัสเด็งกี มนุษย์ และสิ่งแวดล้อม ผู้ที่ติดเชื้อไวรัสแล้วอาจจะมีอาการหรือไม่มีอาการ แต่หากได้รับเชื้อซ้ำอาจมีผลทำให้มีการติดเชื้อสูง และรุนแรงเพิ่มขึ้น เช่น กรณีดารานักแสดง ปอ ทฤษฎี ที่ได้รับเชื้อซ้ำและมีผลทำให้อาการรุนแรงขึ้น และในช่วงทศวรรษที่ผ่าน พบว่ามีการแพร่ระบาดเพิ่มขึ้นทุกปี และอาจในจำนวนนี้พบว่า มีการติดเชื้อซ้ำในผู้ใหญ่ อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม การคมนาคม การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และสิ่งแวดล้อมของเมืองและชนบทที่เอื้อต่อการระบาด และ สามารถส่งต่อผ่านยุงลาย เช่น ถ้ายุงลาย 2-3 ตัว สามารถนำเชื้อไวรัสเด็งกีอยู่ ภายใต้สภาพแวดล้อมและความชื้นที่เหมาะสมโดยเฉพาะในฤดูฝนส่งสู่สมาชิกในครอบครัวได้ทั้งหมด

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจาก สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดสงขลา ในปี 2562 พบว่า จังหวัดสงขลามี จำนวนผู้ป่วยไข้ชิกุนคุนยา 1,747 ราย สูงเป็นอันดับ 5 ของประเทศไทย ส่วนใหญ่จะพบอยู่ในพื้นที่ อำเภอหาดใหญ่ ถึง 1,025 ราย และจังหวัดปัตตานี พบจำนวนผู้ป่วยจากยุงลายทั้งไข้ชินกุนคุนย่า สูงสุดอันดับ 1 ในประเทศไทย จำนวน 967 คน และไข้เลือดออก จำนวน 941 คน โดยเฉพาะเขตอำเภอเมืองปัตตานี

ดังนั้น จากการระบาดของไข้ชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออก ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจการให้ความหมายความสัมพันธ์ของการระบาดของโรคที่เกิดจากยุงเป็นผู้กระทำความหมายและความซับซ้อน ผ่านการตีความการเกิดโรคชิกุนคุนย่าและไข้เลือดออก ชุมชนหัวสะพาน อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา และชุมชนจตุรมิตร ตำบลรูสะมิแล อำเภอ

เมือง จังหวัดปัตตานีว่ามีความแตกต่างจากพื้นที่อื่น ๆ อย่างไร เพราะสองชุมชนมีความชุกของจำนวนผู้ป่วยไข้เลือดออกและ ไข้ชิกุนคุนย่าสูงสุด ประกอบกับมีประชากรท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นชุมชนมุสลิม ตลอดจนทั้งสองกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศที่ตั้งอยู่ปลายน้ำของแม่น้ำปัตตานี และคลองอู่ตะเภาก่อนออกสู่ทะเล และจากการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยของคนภายนอกเข้ามาในชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วซึ่งสัมพันธ์กับการขยายตัวของเทศบาลนครหาดใหญ่ และเทศบาลเมืองปัตตานี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการนิยามความหมายของ “ยุงลาย” และความสัมพันธ์ระหว่างวงจรชีวิตของยุงลายในชุมชนหัวสะพาน และชุมชนจตุรมิตร
2. เพื่อศึกษาเรื่องเล่าของประวัติความเจ็บป่วยและการพรรณนาความเจ็บป่วยของผู้ป่วยโรคชิกุนคุนย่า

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชนหัวสะพาน และชุมชนจตุรมิตรเกี่ยวกับสถานการณ์ระบาดของโรคชิกุนคุนย่าและไข้เลือดออกเบื้องต้นทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นความสัมพันธ์เบื้องต้นว่า “ยุงลาย” เป็นพาหะของโรคทั้งสองมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร และกิจกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในลักษณะของการดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบนิเวศวิทยาในรูปแบบที่เฉพาะจากการเป็นชุมชนอยู่ปลายน้ำของแม่น้ำและคลองสำคัญ แต่อย่างไรผู้วิจัยได้สร้างคำถามต่อไปว่า “ยุง” ได้สร้างความหมาย และความสัมพันธ์ต่อโรคระบาดอย่างไร? ภายใต้ระบบนิเวศวิทยาหนึ่ง ๆ จนนำไปสู่การทบทวนแนวคิด เรื่อง “Mosquito Trails” ของ Alex M. Nading อธิบายว่า ยุงเป็นแมลงที่พบได้ทั่วโลกแต่จะพบมากในเขตร้อนและเขตอบอุ่น จากการายงานการสำรวจพบว่า ทั่วโลกมียุงอยู่มากมายหลายพันชนิด ซึ่งยุงบางชนิดแค่ก่อความรำคาญโดยการดูดเลือดคนและสัตว์เลี้ยงเป็นอาหารเท่านั้น แต่ก็ยังมียุงอีกหลายชนิดซึ่งนอกจากจะดูดเลือดเป็นอาหารแล้วยังเป็นพาหะนำโรคร้ายต่าง ๆ มาสู่คนและสัตว์อีกด้วย ในแง่ชีววิทยา การที่พาหะเปลี่ยนโฮสต์ได้ทำให้ทั้งคู่แนบชิดกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เพราะยุง ต้องอาศัยเลือดของมนุษย์ในการเลี้ยงชีพไปพร้อมกับการพัฒนาร่างกายให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่ เปลี่ยนไป เช่น การพัฒนาพันธุรรมของไวรัส การระบาดจากระหว่างสัตว์ด้วยกันไปสู่โรคระบาดจาก คนสู่คน และมีส่วนที่ทำให้เกิดองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ โดยเฉพาะการศึกษาการ เคลื่อนย้ายของโรคจากสัตว์สู่คน (zoonoses) เป้าหมายก็เพื่อยับยั้งการระบาดไม่ให้ลุกลาม (Alex M. Nading 2013 อ้างใน รวิวรรณ รักถิ่นกำเนิด) อาจะกล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของพื้นที่ปะทะ (contact zone) จึงมีความสัมพันธ์กับการระบาดของโรคที่มีตัวแสดงหลัก คือ มนุษย์พาหะ โดยมีกิจกรรมของมนุษย์เป็นตัวเดิน

งานวิทยานิพนธ์ของ รวิวรรณ รักถิ่นกำเนิด เรื่อง “เหา กับ เธอ: อำนาจและการต่อรองของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถาน” พบว่า ปรสิต (parasite) เป็นชื่อเรียกรวมของสิ่งมีชีวิตที่ดำรงชีพโดยอาศัยทรัพยากรจากสิ่งมีชีวิต อื่นทั้งโดยการเข้าไปอาศัยในร่าง เกาะอยู่ผิวภายนอกร่างกายของโฮสต์ (host) บางชนิดดำรงชีพจาก โปรตีนในร่างของโฮสต์ผ่านการดูด ดื่ม ปรสิตเป็นได้ทั้ง พืช สัตว์และสิ่งมีชีวิตที่มีเล็กจนไม่สามารถ มองเห็นด้วยตาเปล่า ในทางชีววิทยา ปรสิตให้คุณมากกว่าโทษ แม้จะมีงานศึกษาบางชิ้นชี้ให้เห็นว่า การมีปรสิตบางจำพวกอยู่ในร่างกายจะเป็นการกระตุ้นให้เกิดการสร้างภูมิคุ้มกัน เช่น ภูมิต้านทานต่อ น้ำลายเหา อาการคันอย่างรุนแรงจะลดลงหลังจากการติดเหาครั้งที่ 2 แต่ไม่ใช่มนุษย์ทุกรายที่สามารถสร้างภูมิคุ้มกัน ดังกล่าว โดยเฉพาะในกรณีที่ถูกปรสิตรุกรานคราวละหลายร้อยตัวพร้อม ๆ กัน ในทาง

การแพทย์ “เหา” จัดเป็นปรสิตที่ให้โทษต่อมนุษย์มากกว่าคุณ โดยเฉพาะในทาง ชีววิทยา การมีอยู่ของ “เหาหัว” บนร่างกายแม้จะไม่สร้างอันตรายต่อมนุษย์จนถึงตาย แต่ก็สร้าง ความรำคาญใจอยู่ไม่น้อยจากอาการคันอย่างรุนแรง อีกทั้งงานศึกษาเกี่ยวกับเหาในประเทศไทยนั้น จัดวางความสัมพันธ์ทางชีววิทยาระหว่างมนุษย์และสิ่งก่อโรคชนิดนี้เอาไว้ในเป็น “คู่ตรงข้าม” กับ มนุษย์ในฐานะของพาหะนำโรคที่ต้องถูกกำจัด

และ สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2536) ได้แสดงให้เห็น ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตแบบเมือง ย่อมมีทั้งในแง่บวกและแง่ลบ ความทันสมัยและวิถีชีวิตแบบเมืองอาจนำมาซึ่งความสะดวกสบายอาจทำให้ชาวบ้านมีรายได้ ระดับการศึกษาและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลาที่ชุมชนยังมีวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม ความทันสมัยและวิถีชีวิตแบบเมืองก็อาจนำมาซึ่งความยากจน หนี้สิน การว่างงาน ไร้ที่ทำกิน และปัญหาอื่น ๆ รวมทั้งปัญหาสุขภาพอนามัยที่เข้ามาพร้อมกับวิถีชีวิตแบบเมือง เช่น โรคไข้เลือดออก เป็นต้น

จากการทบทวนงานวิจัยทางมานุษยวิทยา ทำให้ผู้วิจัยได้พัฒนาวิธีคิดต่อการนำไปศึกษาเพื่อค้นหาการให้ความหมายของยุงในฐานะผู้กระทำ และความสัมพันธ์กับความเจ็บป่วยของผู้ป่วยไข้เลือดออกและชิกุนคุนย่าในบริบททางนิเวศวิทยาในพื้นที่สองชุมชนที่มีโรคระบาด กับการปรับตัวทางสังคมเศรษฐกิจของชุมชนหัวสะพานและชุมชนจตุรมิตร จากฐานคิดที่ว่า “ยุงเป็นสิ่งมีชีวิตที่ดื่มเลือดของมนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า และสร้างให้มนุษย์รู้สึกถึงความรำคาญและการที่โดนยุงกัดทำให้มนุษย์เกิดอาการคันอาจจะเป็นอาการเบื้องต้น แต่เมื่อการถูกยุงกัดแล้วเกิดการติดเชื้อโรค ทำให้ยุงกลายเป็นตัวกระทำ และส่งต่อให้มนุษย์ในทันที เช่น ได้ถูกแสดงออกผ่านอาการติดเชื้อ หลังจากติดเชื้อได้ไม่นานก็เริ่มรู้สึกถึงความเจ็บป่วยที่ทรมาน เป็นความเจ็บป่วยที่ทำให้ถึงกับต้องอดข้าว อดน้ำ เนื่องจากเกิดจากอาการเหงือกบวม ปวดตามข้อ ตามกระดูก มีจุดแดง และมีไข้สูง ถึงขั้นต้องหยุดทำงานทุกอย่างเป็นเวลาหลายสัปดาห์

อีกทั้ง ความเจ็บป่วยจากไข้เลือดออก และชิกุนคุนย่า เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นโรคภัยไข้เจ็บที่เป็นอันตรายกับมนุษย์ แต่อย่างไรก็ตามไข้เลือดออก และ โรคชิกุนคุนย่า เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างปกติในชีวิตประจำวันที่สามารถศึกษาได้ด้วยวิธีการทางสังคมศาสตร์เช่นเดียวกับการศึกษาทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ โดยเฉพาะการทำความเข้าใจภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรม และนิเวศวิทยาของชุมชน ที่เป็นผลจากการการพัฒนาเมือง และการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศวิทยาส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และสุขอนามัยของผู้คนในชุมชนทั้งสอง

วิธีการดำเนินการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ “วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยา” (anthropological qualitative research methods) ความจริงแล้วเนื้อหาสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพไม่ได้จำกัดอยู่ที่การให้ความสำคัญข้อมูลเชิงคุณภาพหรือข้อมูลเชิงคุณลักษณะ มากเท่า ๆ กับข้อมูลเชิงปริมาณหรือสถิติตัวเลข ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการใช้แบบสัมภาษณ์และเทคนิคการเก็บข้อมูลต่าง ๆ เช่น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง การใช้ตัวบ่งชี้ การใช้ข้อมูลมือสอง หากแต่การวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยาให้ความสำคัญอย่างมากกับการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชน ในฐานะที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับบริบททางกายภาพ ชีวภาพสังคมวัฒนธรรม ให้ความสำคัญกับภาพรวมของปรากฏการณ์ทางสังคมให้ความสำคัญกับจุดเริ่มต้น พัฒนาการ และภาพปัจจุบันของปรากฏการณ์อันเป็นการเน้น “กระบวนการ” ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและที่สำคัญ การวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยวิทยาต้องยึดเอา “คน” เป็นศูนย์กลางของการศึกษา กล่าวให้กระชับแล้ว พวกเราศึกษา

ปรากฏการณ์ “ยุงลายและโรคไข้เลือดออก” เพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิต ความรู้สึก ความคิดเห็น พฤติกรรม การปรับตัว ทัศนคติ ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งทางมานุษยวิทยาเรียกโดยรวมว่า “สังคมวัฒนธรรม” (สุริยา สมุทคุปติ์ , 2532)

พื้นที่วิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้ชุมชนหัวสะพาน ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา และชุมชนจตุรมิตร ตำบลรูสะมิแล อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี เป็นพื้นที่ในการศึกษา เพราะทั้งสองชุมชนเกิดการแพร่ระบาดของโรคไข้ปวดข้อยุงลายหรือโรคชิกุนคุนย่า และโรคไข้เลือดออกในชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการขยายเมืองและการเพิ่มจำนวนของประชากรอำเภอหาดใหญ่ และอำเภอเมืองปัตตานี ทั้งสองชุมชนเป็นชุมชนปลายน้ำของแม่น้ำปัตตานี และคลองอู่ตะเภา ก่อนออกทะเล ซึ่งจากช่วงหลายปีที่ผ่านทั้งสองพื้นที่เป็นพื้นที่รองรับน้ำธรรมชาติและน้ำเสียจากเขตเมือง ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำทะเล ทำให้พื้นที่ชุมชนหัวสะพาน และชุมชนจตุรมิตรที่เป็นพื้นที่ที่เกิดการท่วมขัง และมีหลายพื้นที่ที่เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุงลาย ทำให้หมู่บ้านเกิดการแพร่ระบาดของโรคชุกุนคุนย่า และไข้เลือดออก

นอกจากลักษณะทางนิเวศแล้วทั้งสองชุมชนด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ กรณีชุมชนหัวสะพานซึ่งเป็นชุมชนมุสลิมที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำประมงพื้นบ้านในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา และทำอาชีพแปรรูปอาหารทะเลและมีความหนาแน่นของผู้อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของเมืองหาดใหญ่ทำให้ชุมชนมีแออัด และมีน้ำเสียจากการทำอาชีพล้างปลาเค็มและน้ำเสียจากชุมชนทำให้เกิดแหล่งน้ำขัง เช่น เดียวกับชุมชนจตุรมิตร ที่เปลี่ยนจากชุมชนประมงพื้นบ้านกลายเป็นพื้นที่รองรับที่อยู่อาศัยจากการขยายที่อยู่อาศัยจากเมืองทำให้มีการถมที่ดิน และถากป่าเพื่อทำหมู่บ้านจัดสรร บ้านพักข้าราชการจากหลายหน่วยงาน

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่

1. ชาวบ้านในชุมชนหัวสะพาน และชุมชนจตุรมิตร จำนวน 2 คน

2. ชาวบ้านที่เคยเจ็บป่วยจากโรคชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออก จำนวน 3 คน

3. เจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับป้องกันและควบคุมการแพร่ระบาดของโรคชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออก เช่น เจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำโรงพยาบาลสาธารณสุขตำบล (รพ.สต.) และ อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) จำนวน 2 คน

วิธีการเก็บข้อมูล

1. การค้นคว้าข้อมูลทุติยภูมิ เป็นรายงานการศึกษาและมีบันทึกลายลักษณ์อักษร เช่น รายงานวิจัย วิทยานิพนธ์และเอกสารที่เกี่ยวข้อง การศึกษาเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน รายงานของเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลรูสะมิแล และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลคูเต่า เพื่อได้มาซึ่งข้อมูลพื้นฐานที่ช่วยในการศึกษาชุมชนครั้งนี้เป็นอย่างมากนอกจากนี้ข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับโรคไข้เลือดออก ชิกุนคุนย่า และยุงลายที่ปรากฏอยู่ในรูปหนังสือรายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์และบทความวิชาการ

2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อทำความเข้าในสภาพแวดล้อมของชุมชน เช่น เส้นทางน้ำธรรมชาติ แหล่งเพาะพันธุ์ยุง กิจกรรมของคนในชุมชน ที่อยู่อาศัย ทำการอาชีพ การกำจัดน้ำเสีย การจัดการขยะในพื้นที่ สังเกตพฤติกรรมของชาวบ้าน ที่เกี่ยวข้องกับการดูแลตนเองเมื่ออยู่ในที่ที่มียุงเยอะ ๆ เช่น การซื้อยากันยุงมาทา การกางมุ้งนอนตอนกลางคืน

3. การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างคือการสร้างคำถามจากการศึกษาข้อมูลเบื้อต้นต่อสิ่งที่อยากรู้ และได้มาจากการลงไปสังเกตพื้นที่ว่าเป็นความจริง หรือเท็จจากการสังเกตในเบื้องต้น และการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างคือการมีคำถามต่อยอดจากคำตอบของผู้ถูกสัมภาษณ์ในเรื่องที่เราไม่เคยได้รู้ เป็นการสัมภาษณ์ไม่เป็นทางการกับชาวบ้านชุมชน โดยให้ชาวบ้านร่วมสัมภาษณ์ในลักษณะการสนทนา เพื่อให้เห็นถึงความเข้าใจและแนวทางในการป้องกันโรค ผู้วิจัยจึงเริ่มการสนทนาจากการให้เล่าประสบการณ์ในการติดโรคชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออก เริ่มจากอาการเริ่มแรกของการป่วย ไปจนถึงความเจ็บปวดในการติดโรคชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออก

4. การทำแผนที่เดินดิน เพื่อเข้าใจสภาพแวดล้อม และสำรวจแหล่งเพาะพันธุ์ยุงลายในชุมชน

การดำเนินการและกลุ่มเป้าหมาย

การดำเนินการวิจัยครั้งผู้วิจัยได้แบ่ง พื้นที่ศึกษาเป็น 2 ชุมชนที่มีลักษณะทางกายภาพทางธรรมชาติ คือ เป็นชุมชนที่อยู่ปลายทางของแม่น้ำก่อนออกสู่ทะเล และมีจำนวนผู้ป่วยโรคชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออกสูงสุดจากสถิติของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสงขลา และจังหวัดปัตตานี ย้อนหลังระยะเวลา 5 ปี เพื่อคัดเลือกผู้ป่วยอย่างเจาะจงร่วมกับเจ้าหน้าที่ อสม. จำนวน 5 รายที่มีประสบการณ์เจ็บป่วยด้วยโรคชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออก เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์วิจัยเกี่ยวการศึกษาความเจ็บป่วยไข้เลือดออก และชิกุนคุนย่า ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการเข้าสังเกตลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น เส้นทางน้ำตามธรรมชาติ ท่อระบายน้ำชุมชน กิจกรรมหลักและการใช้เวลาว่าง นอกจากนี้เมื่อได้กรณีศึกษาที่ชัดเจนผู้วิจัยได้วางแนวคำถามผ่านการทบทวนแนวคิดเรื่อง “เส้นทางของยุงลาย” ของ Alex Nading เพื่อทำความเข้าใจยุงในฐานะผู้กระทำที่เป็นอิสระจากโครงสร้างทางสังคมหลักในชุมชนทั้งสอง ร่วมกับแนวคิดความเจ็บป่วย (illness) และความทุกข์ทรมาน (suffering) ของกลุ่มผู้ป่วยที่ผ่านการคัดเลือกเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวปัญหาโรคชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออกในชุมชน

ผลการศึกษา

ชีวิตกับความเจ็บป่วยของผู้ป่วยไข้เลือดออกและไข้ชิกุนคุนย่า

การอธิบายความเจ็บป่วย (illness) ด้วยอิทธิพลที่สร้างมาจากการกล่อมเกลาของสังคม วัฒนธรรม ของตนเอง ซึ่งส่งผลต่อมาสู่การตอบสนองต่อความเจ็บป่วย การแสวงหาวิธีการรักษาของผู้ป่วย และครอบครัว Klienman จึงเสนอให้บุคลากรสุขภาพ มองสุขภาพ และความเจ็บป่วย ผ่านมุมมองของผู้ป่วย ด้วยการตั้งคำถาม เกี่ยวกับ การให้ความหมายต่อความเจ็บป่วย การรับรู้อาการผิดปกติ ความรุนแรงของการเจ็บป่วย การรับรู้สาเหตุของ การเจ็บป่วย ความเชื่อต่อการรักษา ความคาดหวังต่อผลการรักษา เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน (Kleinman,1978)

จากการสังเกตเบื้องต้นของชุมชนจตุรมิตร ตำบลรูสะมิแล ม.6 เราจะเห็นได้ว่าเป็นชุมชนที่เป็นทางระบายน้ำเสียของถนนใหญ่ตลอดทั้งสาย เพื่อเป็นทางผ่านที่จะนำน้ำเสียเหล่านั้นลงไปยังคลองน้ำใหญ่ ชุมชนนี้ถือเป็นชุมชนที่มีผลกระทบต่อการขยายตัวของเมืองอย่างมาก เช่นเดียวกับ ชุมชนหัวสะพาน ต.คู่เต่า อ. หาดใหญ่ ที่เป็นชุมชนประมงพื้นบ้าน และมีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่น ทั้งสองชุมชนได้ผลกระทบ จากการเติบโตของเมืองทั้งเทศบาลนครหาดใหญ่และเทศบาลเมืองปัตตานี เช่น การต้องสูดดมกลิ่นที่ไม่พึงประสงค์จากการผ่านของน้ำ ขยะที่ถูกทิ้งและตกตะกอนอยู่ในคูคลอง ปัญหาที่เกิดขึ้นเหล่านี้ส่งผลระยะยาวเพราะมันเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ให้กับยุงต่อไปเรื่อย ๆ เมื่อมันไม่ได้ถูกแก้ไขปัญหา ปัญหาเหล่านี้ทำให้เกิดการเพาะพันธุ์ทั้งยุง และเชื้อโรคจนเกิดการระบาดของโรคที่เกิดจากยุงลาย ซึ่งผู้วิจัยเรียก

กระบวนการนี้ว่า “การทำให้กลายเป็นชุมชนชายขอบของเมือง” (Marginalized Urban Communities) จากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจสังคมเขตเมืองหลักทำให้ประชาน และชุมชนรอบนอกเป็นพื้นที่พัฒนาดังกล่าวได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาสุขภาพ ปัญหาสิ่งแวล้อม เป็นต้น (Cahyani and Widaningsih, 2011)

ครอบครัวกับการดูแลความเจ็บป่วย

น้องกร (นามสมมติ) ผู้ป่วยด้วยโรคไข้เลือดออก อายุ 15 ปี จากการสัมภาษณ์พบว่า น้องกร เป็นสมาชิกคนเดียวในครอบครัวที่ผู้ป่วยด้วยโรคไข้เลือดออกเป็นเวลา 2 สัปดาห์ น้องกร เล่าให้ฟังขณะผู้วิจัยพูดคุยกับตัวน้องกร และคุณแม่เกี่ยวกับอาการความเจ็บป่วยเบื้องต้น ว่าการป่วยครั้งวันแรก ๆ น้องกรและครอบครัวไม่ทราบว่าเป็นโรคไข้เลือดออก มีอาการตัวร้อนและหนาวสั่น พร้อม ๆ กับแม่แทรกขึ้นว่า *“การเจ็บป่วยของโรคไข้เลือดออกเป็นสิ่งที่ไม่มีใครที่อยากจะพบเจอหรือเผชิญกับความเจ็บป่วย เพราะนอกจากอาการของผู้ป่วยถือเป็นความทรมานที่ผู้ป่วยต้องพบเจอ”* และความเจ็บป่วยที่พบไม่เพียงการเป็นไข้ปวดหัวเพียงเท่านั้น ยังมีอาการอีกมากมายที่ผู้ป่วยจะต้องเผชิญ เช่น การอาเจียนที่ทำให้ความยากอาหารก็ลดลงไปด้วย ทำให้ระหว่างนั้นทางครอบครัวมีความกังวลมาก เพราะช่วงเวลานั้นมีการแพร่ระบาดของโรคโควิด 19 ประกอบกับตัวน้องกรมีความเบื่อหน่ายอาหาร และซึมจากการที่กินอาหารเข้าไปก็อาเจียนออกมาซ้ำ ผู้ป่วยจึงไม่รับประทานอาหารทำเพียงรับประทานอาหารเล็กน้อยเพื่อเป็นการรองท้องก่อนการกินยาเพียงเท่านั้น ในส่วนนี้น้องกรและแม่ได้แสดงสีหน้าให้เห็นถึงความเจ็บป่วยในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นอย่างมาก

สำหรับการรักษาที่ทางครอบครัวน้องกรทำในช่วงแรก คือ เช็ดตัว กินยาลดไข้ อาการไข้ก็ลดลงไปช่วงหนึ่งและกลับมาเป็นอีกครั้งทำความทางครอบครัวกังวลหนักมากแม่น้องกรก็ต้องลางานเพื่อมาเฝ้าไข้ หลังจากนั้นมีคนแถวบ้านแนะนำให้ดื่มน้ำสไปร์ทเพื่อรักษาอาการ ตามความเชื่อที่ว่าการดื่มน้ำสไปร์ทเป็นการขับพิษออกจากร่างกาย ซึ่งชาวบ้านในชุมชนมุสลิมมักจะมีการดื่มกันเมื่อพบว่าคนในชุมชนป่วยมีไข้สูง ซึ่งสำหรับผู้วิจัยเองก็แปลกใจในฐานะคนมลายูก็ไม่เคยได้ยินเกี่ยวกับการรักษาในลักษณะนี้ จึงถามว่าหลังจากกินสไปร์ทแล้วอาการเป็นอย่างไร ซึ่งน้องกร และแม่บอกว่า *“ตามตัวจะมีจุดแดงออกจำนวนมาก”* จึงทำให้ทางครอบครัวของน้องกรรู้ว่าลูกป่วยเป็นไข้เลือดออก ซึ่งทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามต่อว่าในเอกสารที่ค้นคว้ามาก่อนหน้านี้ยังไม่มีการอธิบายเรื่องการดื่มน้ำอัดลมเพื่อแสดงให้เห็นอาการป่วย แต่เมื่อชาวบ้านได้สร้างวิธีที่จะช่วยเยียวยารักษา เพราะเชื่อว่าเป็นวิธีขับพิษออกจากร่างกายของผู้ป่วย สำหรับน้องกรเมื่อได้นอนพักรักษาที่โรงพยาบาล 2 อาทิตย์กว่า เพราะเกล็ดเลือดลดลงเรื่อย ๆ จนทำให้หมอต้องให้พยาบาลมาตรวจดูอาการเรื่อย ๆ เพราะมีกลัวจะมีการช็อกเกิดขึ้น มีการฉีดยารักษา ร่วมกับการให้น้ำเกลือ มีการแนะนำจากพยาบาลเพื่อให้เกล็ดเลือดมีอัตราที่เพิ่มขึ้นโดยการบริโภคผลไม้ ในตอนเช้า ๆ ขณะที่รักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลจะมีการนำน้ำปัสสาวะไปตรวจ ตลอดระยะเวลาการเป็นไข้เลือดออกต้องทำการเช็ดตัวเพื่อรักษาอุณหภูมิ จากกรณีของน้องกรทำให้ผู้วิจัยมีค วามเข้าใจความสัมพันธ์ในครอบครัวโดยเฉพาะผ่านความเจ็บป่วยจาก “ยุง” ว่า การเจ็บป่วยไม่ได้เจ็บของผู้ป่วยนั้นไม่ได้สร้างของเพียงของตัวผู้ป่วยเอง แต่มันสร้างความเจ็บป่วยทางด้านทางสังคมระหว่างสมาชิกในครอบครัว การประคอบอาชีพของครอบครัวที่หยุดชะงักลงเพื่อมาดูแลผู้ป่วยแทน รายได้ในช่วงการรักษาก็ลดลงแต่ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการรักษากลับมีเพิ่มขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการดูแลคนในครอบครัวของตนเอง ยิ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวเองก็ต้องมาก่อนสิ่งอื่นใดก่อนเสมอ

การเจ็บป่วยซ้ำซ้อนของน้องธนวัฒน์ (นามสมมติ)

สำหรับการเจ็บป่วยไข้เลือดออกจากการทบทวนวรรณกรรมก่อนหน้านี้ ผู้วิจัยพบว่า เมื่อผู้ป่วยเคยป่วยเป็นไข้เลือดออกร่างกายจะสร้างสร้างภูมิคุ้มกัน และมีจำนวนน้อยมากที่จะกลับมาป่วยอีกครั้ง สำหรับ กรณีธนวัฒน์ อายุ 11 ปี จากการสอบถามอาการของผู้ป่วยจากแม่ของเด็กชายธนวัฒน์ เล่าอาการของลูกในวันแรก คือมีการปวดหัวหลังจากกลับมาจากโรงเรียน มีไข้อ่อนๆ จึงให้ไปอาบน้ำ กินข้าวและพักผ่อน หลังจากนั้นน้องมีอาการหนักขึ้นตอนดึก เช่น อาเจียนละเมอ เนื่องจากแม่ทำงานที่โรงพยาบาลพอจะรู้อาการเบื้องต้นเกี่ยวกับอาการของการเป็นโรคไข้เลือดออก สำหรับผู้เป็นแม่มีความตกใจมากเมื่อเห็นอาการของน้อง เพราะแม่เข้าใจว่าการเป็นไข้เลือดออกมีน้อยคนที่จะมีการเจ็บป่วยซ้ำ แต่อย่างไร แม่ก็รีบนำส่งโรงพยาบาลโดยทันที

การศึกษาครั้งนี้ ทาง อสม. แนะนำผู้วิจัยว่า กรณีนี้มีความน่าสนใจเกี่ยวกับการเจ็บป่วยซ้ำซ้อน ผู้วิจัยจึงสอบถามอาการของน้องผ่านคุณแม่ว่ามีความแตกต่างจากการเจ็บป่วยครั้งแรกหรือไม่? แม่น้องตอบว่า *"ไม่ได้ต่างกันมากเกี่ยวกับอาการบ่งชี้เบื้องต้น"* แต่ครั้งนี้น้องแสดงอาการเจ็บป่วยชัดกว่าครั้งแรก เช่น การปวดเมื่อย ไข้สูง อาเจียนถี่อ่อนเพลีย และเพ้อ สำหรับแม่ตอนนั้นรู้ทันที ว่าต้องพาไปโรงพยาบาล คุณแม่ยังเล่า ว่า เมื่อถึงโรงพยาบาลทางเจ้าหน้าที่พยาบาลมีการเจาะเลือดเพื่อนำไปตรวจเกล็ดเลือดโดยทันที เพื่อป้องกันอาการชักของน้องเพราะครั้งนี้น้องมีอาการมีไข้สูงมากเกือบ 40 องศา ระหว่างสัมภาษณ์คุณแม่ได้ว่า การรักษาตัวที่โรงพยาบาลครั้งนี้มีความแตกต่างจากครั้งแรก คือ ครั้งแรกน้องนอนโรงพยาบาล 2 วัน เพราะหมอต้องการที่จะดูอาการของน้อง 2 วัน น้องมีอาการที่ดีขึ้นครั้งที่ 2 ก็ให้กลับบ้านได้ แต่ครั้งนี้น้องต้องนอนโรงพยาบาล 5 วันเพิ่มจากครั้งก่อน หมอก็ให้ออกจากโรงพยาบาลเพราะตอนนั้นเป็นช่วงการระบาดของโควิดด้วยทำให้ต้องระบาดผู้ป่วยจากโรงพยาบาลด้วย เมื่อน้องกลับมารักษาตัวที่บ้าน เพราะน้องป่วยด้วยโรคนี้ครั้งที่ 2 แล้ว สำหรับคุณแม่ก็มีความระวังตัวมากขึ้น เช่น ในครอบครัวมีการให้สมาชิกต้องนอนกางมุ้งตั้งแต่นั้นมา เพราะไม่สามารถสืบเสาะสาเหตุว่าว่าน้องเป็นโรคไข้เลือดออกเพราะจากยุงที่บ้าน หรือจากการที่น้องไปทำกิจกรรมที่โรงเรียน หรือการไปเล่นบอล และประสานงานกับเจ้าหน้าที่ รพ.สต. และ อสม. เพื่อการรณรงค์ของทาง รพ.สต. หรืออาสาสมัครชุมชนหลังจากเกิดโรคระบาดแล้ว ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่มีโครงการนี้เลย แม่ของน้องเล่าว่าทาง รพ.สต. มาพร้อมกับ อาสาสมัครของชุมชนลงมาเยี่ยมหลังจากที่น้องหายป่วย จำนวน 2 ครั้ง และมีการแจกจ่ายทรายกำจัดลูกน้ำ พ่นยากันยุงด้วย เพราะ บ้านอยู่ในชุมชนริมน้ำ และมีป่ามะพร้าวหนาแน่น โดยธรรมชาติแล้วค่อนข้างมียุงจำนวนมาก แต่การเจ็บป่วยซ้ำซ้อนของน้องครั้งนี้ ทำให้คนในชุมชนเริ่มมีความตระหนักเกี่ยวไข้เลือดออก ชิกุนคุนยา มากขึ้น ซึ่งทางคุณหมอ และครอบครัว อธิบายว่า น่าจะเพราะน้องยังเด็กและภูมิคุ้มกันร่างกายอ่อนแอจึงทำให้กลับมาป่วยซ้ำ

ความเจ็บป่วยซ้ำซ้อนของเด็กชายธนวัฒน์ที่ป่วยด้วยโรคนี้เป็นครั้งที่สองแล้ว ได้สร้างความทรมานให้กับน้องระหว่างเจ็บป่วย จึงทำให้เกิดการดูแลตนเองและการดูจากครอบครัว เพื่อเฝ้าระวังของผู้ป่วย ตระหนักเกี่ยวกับความเจ็บป่วย ซึ่งผู้วิจัยได้สอบถามน้องธนวัฒน์ เล่าว่า *"การเจ็บครั้งนี้ทรมานกว่าครั้งแรกมาก และทำให้ผมรู้สึกว่า ต้องระวังเกี่ยวกับ ยุง และการดูแลตัวเองที่เพิ่มขึ้น"* นอกจากนี้ น้องยังมีส่วนในการบอกเล่าอาการเจ็บป่วยของตนเอง ให้กับกลุ่มเพื่อน ๆ ในชุมชน และโรงเรียนเกี่ยวกับ "ยุงลาย" เช่น การนอนกางมุ้ง การใช้ชีวิตตอนกลางวันในช่วงที่มียุงลาย เป็นต้น

ยุงกับการสร้างความทรมาน

กะห์ยา (นามสมมติ) อายุ 39 ปี เป็นเพื่อนบ้านของผู้วิจัย ประกอบอาชีพตากปลาเค็ม และค้าขายของในตลาดนัด พบว่า การติดเชื้อชิกุนคุนย่าจากที่ กะห์ยา เล่าว่าอาการเริ่มแรกคือ *"ก็เป็นไข้ เป็นหวัด"* ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านจะมีอาการคล้าย ๆ กันคือไข้สูงเฉียบพัน ส่วนนี้กะห์ยาเล่าว่า *"คนในชุมชนหัวสะพานมีการเล่าเรื่องชิกุนคุนย่าต่อ ๆ กันมา*

อย่างปกติเพราะคนในชุมชนหัวสะพานมีความเจ็บป่วยเมื่อหลายปีก่อน" อาการที่พบอีก เช่น อาการปวดเมื่อยตามข้อกระดูก ส่วนนี้ กะห์ยา เน้นย้ำเป็นภาษาใต้ให้เห็นถึงความทรมานเหล่านี้ชาวบ้านบอกว่า *"มันทรมานอย่างแรง....ไม่สามารถลุกเหินไปไหนได้..ทำงานก็ไม่ได้นิ"* ซึ่งผู้วิจัยได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของตนเองเกี่ยวกับความเจ็บป่วยเช่นเดียวกัน และกะห์ยา บอกว่า ช่วงการเจ็บป่วยชิกุนฯ ทำให้ไม่สามารถออกไปไหนได้เลย ประกอบกับความทรมานร่างกาย การอดอาหารเพราะมีอาการเงือกบวม *"ข้าวก็กินไม่ได้...ต้องกินแต่ข้าวต้ม ตอนนั้นโทรมอย่างมากเหมือนผีเลย หน้าซีด ผอมแห้ง"*

นอกจากความทรมานจากความปวดเมื่อย กะห์ยา อธิบายว่า *"ไข้ชิกุนคุนย่าทำให้เกิดอาการปวดหัว หรือมึนศีรษะ ส่งผลต่อการทำงานในแต่ละวัน....เท่าที่จำความได้ก็จะมีอาการปวดหัว และจำอะไรไม่ค่อยได้เลยช่วงนั้น"* ความเจ็บปวดของกะห์ยา ยังถูกสะท้อนนอกจากอาการไข้สูงแล้ว กะห์ยาเล่าว่า *"ตามตัวจะเป็นผดผื่นลายตามตัวเหมือนกับเป็นไข้เลือดออก" "ตอนแรกนึกว่าไข้เลือดออก แต่ดีที่มีคนเป็นก่อนเลยรู้ว่าเป็นชิกุนฯ"* ซึ่งสำหรับ กะห์ยา แล้วเธอมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชิกุนคุนย่านั้นน้อยมาก แต่เนื่องจากคนในชุมชนเคยมีโรคชิกุนคุนย่าระบาด กะห์ยาเล่าว่า *"เมื่อก่อนคนยังไม่รู้ว่าชิกุนคุนย่านั้นเกิดจากยุง คิดว่ามาจากไข้หวัดใหญ่ที่ติดต่อกัน"* จนเมื่อเกิดโรคระบาดจึงมีหน่วยงานรัฐผ่าน รพ.สต. และ อสม. เข้ามาให้คำแนะนำเพราะปีนั้นมีไข้ชิกุนคุนย่าระบาดหลาย ๆ พื้นที่ในประเทศไทยจึงเริ่มมีการรณรงค์และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับ "ยุง" ในฐานะพาหะของโรค และพฤติกรรมของคนเกี่ยวกับเฝ้าระวังและป้องกันโรคเกิดขึ้น

สำหรับ กะห์ยา ความรู้สึกตอนที่เป็นชิกุนคุนย่าจากการสัมภาษณ์พบว่า *"รู้สึกทรมาน ปวดไปหมด"* ใครเป็นคนในครอบครัวตกใจ และช่วยกันดูแลกะห์ และทำให้ กะห์ยารู้สึกถึงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวที่มีความห่วงใยกัน เห็นถึงความพยายามที่หัวหน้าครอบครัวที่มีความเจ็บป่วยเหมือนกัน แต่ก็มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่หัวหน้าครัวเรือน เพราะจากการที่ไปสัมภาษณ์คนในครอบครัวอื่น ๆ ในชุมชน คือพวกเขาไม่สามารถกินอาหารได้เลย เนื่องจากชิกุนคุนย่าทำให้การกินอาหารไม่สามารถรับรสอาหารได้ น้ำหนักลด แต่เขาก็พยายามทำอาหารที่คนในครอบครัวกินได้ เช่น ต้มข้าวอ่อนๆ ชงนมให้ดื่ม หาผลไม้ เป็นต้น

นอกจากนี้ เมื่อมีโรคชิกุนคุนย่าระหว่างทางหน่วยงานภาครัฐได้มีมาตราการดูแลผ่าน อสม. ประจำหมู่บ้าน เช่น *"เขาเข้ามาพ่นยาไล่ยุงให้...แต่ไม่ได้มาเยี่อมคนป่วยเพราะ อสม. ก็ป่วยเหมือนกัน"* ในส่วนนี้สำหรับผู้วิจัยเองซึ่งเคยป่วยเป็นไข้ชิกุนคุนย่าและเป็นคนในชุมชน ได้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหัวสะพาน การทำหน้าที่ช่วยเหลือตามบทบาทหน้าที่ เช่น การเสียสละของ อสม. มีต่อชุมชนหัวสะพาน ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นการทำงานที่ละหลวมแต่ก็ยังเห็นถึงสิ่งที่พวกเขาพยายามถึงความพยายามที่จะควบคุมโรคชิกุนคุนย่าให้เกิดน้อยลง

การให้ความหมายเกี่ยวกับ "ยุง" กับความเจ็บป่วย

ส่วนนี้ผู้วิจัยได้สะท้อนผ่าน กรณีของกะห์ยะ (นามสมมติ) อายุ 45 ปี อาชีพตากปลาเค็ม และรับจ้างทั่วไป ผู้วิจัยได้ติดต่อเข้าพบ และสัมภาษณ์ผ่านการให้ข้อมูลเบื้องต้นจาก อสม. ประโยคแรกที่ กะห์ยะพูดถึง "ยุงลาย" คือ *"ยุงนี้มันร้ายทำให้ทำการ ทำงานไหร่ไม่ได้เลย"* พวกยุงนี้มันเหมือน *"สัตว์ดูดเลือดที่อยู่ในบ้านและรอบบ้าน"* เมื่อผู้วิจัยซักต่อไปว่า ทำไมอธิบายว่า เป็นสัตว์ดูดเลือด กะห์ยะ อธิบายว่า *"สำหรับชาวบ้านหัวสะพาน ยุง มันไม่ใช่แค่ดูดเลือด และเพื่อนบ้านพวกเรา แต่มันเหมือนผี เหมือนโจร คือ ทำให้เรากลัวและไม่สามารถทำงานได้ เอาตรง ๆ คือ ทำให้เราต้องนอนพับอยู่กับบ้าน ออกไปไหนไม่ได้ ตังค์ก็ไม่มี ออกเรือ ออกตากปลาเค็มก็ไม่ได้"* ซึ่ง จากคำอธิบายของกะห์ยะ ทำให้ผู้วิจัยเกิดการทบทวนแนวคิดที่ว่า "ยุงลาย" ในฐานะผู้กระทำนั้นมีความสัมพันธ์กับชีวิตทางสังคมของมนุษย์อย่างซับซ้อน แต่ที่ผ่านมา "ยุงลาย" ไม่ได้ถูกจัดอยู่ในระบบโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมหลักของแต่ละสังคมหรือชุมชน แต่คำพูด

ของกะห์ยะ ได้สะท้อนให้เห็นแล้วว่า “ยุงลาย” มีส่วนสำคัญในการถักทอความสัมพันธ์ในหลากหลายมิติที่พัวพัน ยุ่งเหยิง ในชีวิตของมนุษย์อย่างปฏิเสธไม่ได้ในฐานะที่ธรรมชาติกับมนุษย์ได้อยู่ร่วมกันมาช้านาน

สำหรับ กรณีกะห์ยะ ผู้วิจัยได้สังเกตสภาพแวดล้อมรอบ ๆ บ้าน พบว่า “แหล่งน้ำขัง ในคลอง น้ำที่อยู่นิ่งไม่ไหล” ซึ่งส่วนนี้ผู้วิจัยคิดว่า เนื่องจากชุมชนหัวสะพานเป็นชุมชนที่ปลายน้ำของคลองอู่ตะเภา ส่วนหนึ่งคลองถูกทำให้เป็นคลองระบายหลักของอำเภอหาดใหญ่ตั้งแต่อดีต จนเมื่ออำเภอหาดใหญ่มีการพัฒนาเติบโตขึ้นมีจำนวนประชากรเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นจากการกลายเป็นเมืองเศรษฐกิจภาคใต้ การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของคลองอู่ตะเภาได้เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการเกิดแหล่งเพาะพันธุ์ยุงลายที่เป็นสาเหตุของโรคชิกุนคุนย่า และไข้เลือดออก

ที่ผ่านมาชาวบ้านไม่รู้ว่ายุงลายทำให้เกิดชิกุนคุนย่า ชาวบ้านคิดว่าอาการที่เกี่ยวกับโรคชิกุนคุนย่าเกิดจากการเป็นอาการของโรคไข้หวัดใหญ่ จนผู้วิจัยได้สอบถามกะห์ยะ ว่า คิดว่าบ้านมียุงลายหรือเปล่า? และรับรู้เกี่ยวกับโรคอย่างไร? กะห์ยะ พลันตอบว่า *“บ้านเรามียุงตั้งแต่ไหน แต่ไร...แต่ยุงที่ทำให้เราป่วยกันหนัก คิดว่า มันบินมาจากบ้านคนอื่นมาบ้านของเรา”* และ *“เมื่อมีคนในบ้านเจ็บข้อ มีไข้ กินข้าวไม่ได้ ตอนแรกเราก็คิดว่า เป็นไข้หวัดใหญ่กินพาราเดียวก็หาย แต่ พอเจ็บครั้งนี้ไม่เหมือนไข้หวัดใหญ่ คือ เจ็บข้อเข่า ปวดหัวรุนแรง”* ประกอบกับมีสาธารณสุขเข้ามาดูแล คนในหมู่บ้านจึงรู้จักไข้ชิกุนคุนย่า

ประสบการณ์เจ็บป่วยไข้ชิกุนคุนย่าของชาวบ้านชุมชนหัวสะพาน จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่า นอกจากมีโปสเตอร์รณรงค์จาก รพ. สต. แล้ว สิ่งที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้รู้จึงโรคเพิ่มมากขึ้น คือ โรคชิกุนคุนย่า กลายเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าปากต่อ และบทสนทนาแลกเปลี่ยนในพื้นที่สาธารณะของชุมชน เช่น ลานล้างปลาเค็ม ตลาดนัด ร้านน้ำชา มัสยิด เป็นต้น เรื่องเล่าส่วนใหญ่เป็นเสมือน “การแชร์ความทุกข์ทรมาน” จากความเจ็บป่วยโดยเฉพาะกะห์ยะซึ่งเป็นบุคคลที่สำหรับคนในชุมชนเป็นเหมือนนักเล่าเรื่องโรคชิกุนคุนย่า ประโยคในภาษาใต้ของกะห์ยะ ที่เน้นย้ำระหว่างการสนทนา *“ไข้ขึ้น เข็ด เมื่อย”* จึงกลายเป็นคำบอกเล่าต่อ ๆ กัน ที่ชาวบ้านหัวสะพานเข้าใจว่ามีผู้ป่วยโรคชิกุนคุนย่าเกิดขึ้นในชุมชน นอกจากนี้ กะห์ยะยังเล่า ว่า โรคชิกุนคุนย่า เป็นโรคของ “การจัดการตัวเอง” เพราะชาวบ้านชุมชนหัวสะพานเรียนรู้ว่าความแตกต่างระหว่างไข้เลือดออก และโรคชิกุนคุนย่า มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ไข้เลือดออกเป็นแล้วต้องไปโรงพยาบาล แต่โรคชิกุนคุนย่า ถึงแม้จะเป็นโรคที่เกิดจาก “ยุงลาย” เหมือนกัน แต่ผู้ป่วยสามารถจัดการตัวเองจากความเจ็บป่วยได้โดยไม่ต้องไปหาหมอ กะห์ยะเล่าว่า *“ไม่ได้ไปหาหมอ ซื้อยามากิน ไปซื้อที่ตามร้านยา เป็นร้านยาเภสัชตามบ้าน จะเป็นร้านขายยา มี อย. เรียบร้อย”* อีกทั้งเมื่อมีผู้ป่วยในชุมชน จะมี อสม. เข้ามาฉีดหมอกควันไล่ยุงลาย และสำหรับในชุมชนจะมีการพูดเล่าปากต่อปากเกี่ยวกับผู้ป่วยทำให้เกิดการตระหนักและเฝ้าระวังโรค

อภิปรายและสรุปผล

จากการศึกษา เรื่อง “ยุงลาย” ในฐานะผู้กระทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับโรคภายในชุมชนเองแล้วนั้น อีกทั้งยังมีส่วนสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ป่วย และชุมชน เกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวบ้านชุมชนหัวสะพานและชุมชนจตุรมิตร พบว่า การมีอยู่ของยุงลายในธรรมชาติกับไข้เลือดออก และชิกุนคุนย่า เป็นสิ่งที่มีอยู่ในฐานะของตัวดูดเลือด ศัตรู ตัวสร้างความเจ็บป่วย และนอกจากนี้ “ยุงลาย” สะท้อนให้เห็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งสองในลักษณะความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์ที่ซับซ้อนผ่านการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศวิทยาของชุมชนทั้งจากการใช้ชีวิตประจำวันของผู้คนในชีวิตเช่น การทำอาชีพในครัวเรือนกรณีทำประมง และปลาเค็มที่ได้เปิดพื้นที่และความเกี่ยวพันกับยุงลายทั้งในแง่ของผู้อาศัยและผู้เข้ามาใช้ประโยชน์ นอกจากนี้การพัฒนาเครือข่ายทางสังคมผ่านยุงลาย เช่น องค์กรสุขภาพชุมชน อาสาสมัคร

ยุงลาย ผ่านการดูแลก่อน และหลังจากมีการเจ็บป่วยของสมาชิกในชุมชน ผ่านเครือข่ายของทางโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพและอาสาสมัครชุมชนที่เข้ามาให้ดูแลผู้ป่วยและให้ความรู้เกี่ยวกับโรคไข้เลือดออก มีการเยี่ยมเยียนผู้ป่วยหลังจากที่ผู้ป่วยหายจากโรคนี้แล้ว 2-3 ครั้งและมีการเริ่มโครงการแจกจ่ายทรายกำจัดลูกน้ำ และพ่นยากันยุงในช่วงที่มีการแพร่ระบาดของโรคไข้เลือดออก

ขณะเดียวกับการศึกษาครั้งนี้ พบว่า การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่ และเทศบาลเมืองปัตตานี ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของชุมชนปลายน้ำให้กลายเป็นพื้นที่ชายของของเมืองใหญ่ (Marginal Urban Areas) เช่น การผันคลองธรรมชาติให้กลายเป็นคลองระบายน้ำเสีย การทำให้ชุมชนประมงพื้นบ้านต้องรองรับน้ำเสียจากเมือง ขยะ ส่งผลให้เกิดน้ำขังและเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุงลายในพื้นที่รอบ ๆ ชุมชนทั้งสอง กรณีคลองอู่ตะเภาที่ต้องแบกรับน้ำเสียจากหาดใหญ่ และคลองรูสะมิแลที่ต้องจากเทศบาลเมืองปัตตานีทำให้ชุมชนปลายน้ำทั้งสองมีการเพิ่มขึ้นของผู้ป่วยไข้เลือดออก และชิกุนคุนย่า

การขยายความหนาแน่นของเมืองสู่ชนบททำให้เกิดชุมชนที่อยู่อาศัยกระจัดกระจายรอบ ๆ ชุมชนหัวสะพานและชุมชนจตุรมิตร เช่น หมู่บ้านจัดสรร ร้านค้า ร้านอาหาร หน่วยงานราชการและที่พักข้าราชการ และโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กที่ไม่ได้วางระบบกำจัดน้ำเสียทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม

จากเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของยุงลาย ที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาสุขภาพของผู้คนในชุมชนชายขอบของเมืองใหญ่ทั้งสองชุมชน ได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาเชิงโครงสร้างที่มีความซับซ้อนกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร การขยายตัวของเมือง ปัญหาโรคระบาด ปัญหาความเหลื่อมล้ำของเศรษฐกิจปากท้องทั้งระดับชาวบ้านที่เผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศอย่างไม่มีการวางแผนจากหน่วยงานผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากปัญหาสิ่งแวดล้อมในเมืองและพื้นที่ชายขอบ ซึ่งปัญหาความเจ็บป่วยทั้งหมดสามารถเข้าใจได้ในหลากหลายมิตินอกเหนือจากวิทยาศาสตร์การแพทย์กระแสหลัก

เอกสารอ้างอิง

สถาบันป้องกันควบคุมโรคเขตเมือง, กรมควบคุมโรค. (2561)แนวทางการเฝ้าระวังป้องกันควบคุมโรคไข้เลือดออกในเขตเมือง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหกรณ์ชุมนุมการเกษตรฯ.

รวิวรรณ รักถิ่นกำเนิด. (2561). เหา กับ เธอ: อำนาจและการต่อรองของผู้ต้องขังหญิงในทัณฑสถาน. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุริยา ไกรคุปติ์ และคณะ (2536). ศักยภาพของชุมชนในการป้องกันและควบคุมโรคไข้เลือกออก : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดข่อนแก่น. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยสุรนารี.

อคิน รพีพัฒน์. (2551) วัฒนธรรมคือความหมาย: ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

Chayani, D. and Widaningsih, L. (2019) Identification of the Marginalized Urban Communities Characteristics and Preferences. DOI: 10.18502/kss.v3i21.4967

Kleinman, A. (1978) Concepts and a model for the comparison of medical systems as cultural systems. Social Science & Medicine. Part B: Medical Anthropology, 12, 85-93.

Kleinman, A., Leon E., and Byron. (1978) Culture, Illness, and Care. Annals of Internal Medicine 88:251–258.

Kleinman, A., Lock, M., Das,V. (1997) Social Suffering. University of California Press, California.

Alex M. Nading, “Mosquito Trails: Ecology, Health, and the Politics of Entanglement”, University of California Press, California, 2014

Nading, Alex M. (2014) Mosquito Trails: Ecology, Health, and the Politics of Entanglement, University of California Press, California.

การสัมภาษณ์

ด.ช. กร (นามสมมติ) ผู้ป่วยไข้เลือดออก ชุมชนจตุรมิตร ให้สัมภาษณ์ [วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2564]

คุณจินดา (นามสมมติ) ผู้ปกครองป่วยไข้เลือดออก ชุมชนจตุรมิตร ให้สัมภาษณ์ [วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2564]

นายธนวัฒน์ (นามสมมติ) ผู้ป่วยไข้เลือดออก ชุมชนจตุรมิตร ให้สัมภาษณ์ [วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2564]

กะห์ยะ (นามสมมติ) ผู้ป่วยโรคชิกุนคุนย่า ชุมชนหัวสะพาน ให้สัมภาษณ์ [วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2564]

กะห์ยา (นามสมมติ) ผู้ป่วยโรคชิกุนคุนย่า ชุมชนหัวสะพาน ให้สัมภาษณ์ [วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2564]

การจัดการความรู้ในสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กเพื่อความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน

(Knowledge Management in Smallholding Organic Farm for Sustainable Food Security)

โดย
อรนุช เนาวเกตุ [*] ***และพัชรินทร์ สิรสุนทร*** [†]

[*] นิสิตปริญญาโท สาขาพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

[†] รองศาสตราจารย์, ดร. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

บทคัดย่อ

บทความมีวัตถุประสงค์เพื่อถอดบทเรียนที่ได้จากกระบวนการจัดการความรู้ของผู้ประกอบการสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กบนพื้นที่สูง และเพื่อสังเคราะห์แนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนให้กับชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีวิทยาของทฤษฎีฐานรากเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยการวิจัยเอกสาร สัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมจาก 3 สวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กและขนาดกลาง ในจังหวัดพิษณุโลก ที่มีความลาดเอียงร้อยละ 5 แต่ไม่เกินร้อยละ 35 ที่ระดับความสูงเหนือระดับน้ำทะเลระหว่าง 150-500 เมตร ในเนื้อที่ระหว่าง 5 ถึง 50 ไร่ ดำเนินธุรกิจโดยผู้ประกอบการที่มีแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและใช้การเกษตรอินทรีย์ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาจากความอิ่มตัวของข้อมูลภาคสนาม ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาหลักของสวนเกษตรกลุ่มเป้าหมายมีความคล้ายคลึงกันโดยสรุป 4 ประการ ได้แก่ ปัญหาการออกแบบภูมิทัศน์เกษตร ความลาดเอียง สภาพภูมิอากาศซึ่งเป็นที่ตั้งของแปลงเกษตร และปัญหาด้านการจัดการความรู้ ผลการศึกษามีข้อเสนอแนะที่สำคัญคือ กรอบคิดการทำเกษตรตามหลักสามัญเป็นอุปสรรคต่อการเกษตรกรรมที่มีคุณลักษณะและสภาพปัญหาเฉพาะ และการพัฒนากระบวนการคิดด้านการเกษตรแบบยั่งยืนอย่างมีพลวัตมีความสำคัญต่อการบรรเทาข้อจำกัดดังกล่าว ทั้งนี้ ผู้ประกอบการควรบูรณาการประสบการณ์ในแปลงเกษตรของเกษตรกรเข้ากับความรู้ความเข้าใจในกรอบการทำงานแบบระบบนิเวศน์เกษตรอินทรีย์ ร่วมกันพัฒนาทักษะโดยใช้การจัดการความรู้ในประเด็นปัญหาที่มีความเฉพาะ ก่อนออกแบบมาตรฐานกระบวนการผลิตทั้งระบบแบบมีส่วนร่วม

คำสำคัญ: การจัดการความรู้ ความมั่นคงอาหารอย่างยั่งยืน สวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็ก

Abstract

This article aimed to investigate the lessons learned process of three small and medium size business smallholding organic farms on high ground in Phitsanulok Province. By focusing on the theoretical framework of food security and sustainability, qualitative grounded theory research methodology was adopted. Information was gathered from related document, lessons learned through the depth-interview and participatory observation. The target organic farms were selected from their specific characteristics including located on the slope percentage between 5 and 35, height between 150 and 500 meters above the sea level and consisting areas of 5 to 50 rai (or 1.98 to 19.8 acres). Moreover, these farms have been operated by entrepreneur vitalized the concepts of environmental conservation through organic agriculture. Data was analyzed using content analysis and data saturated. This study found four crucial problems including limitations from agricultural landscaping, slope, local climates, and knowledge management of specific farming conditions. Following the research results occurred the further vital suggestions that theoretical generalization could not provide proper solution for diverse characteristics of the smallholding organic farms. Instead, involving social actors should be actively participated in the dynamic process of sustainable thinking development. Moreover, the integration of farmer experiences with entrepreneurs' technical knowledge in agro-ecological systems were crucial. To design their standard of the whole production system, the integration of participatory active learning skills in knowledge management systems were the key success elements.

Keywords: Knowledge management, Food security, Sustainability

การจัดการความรู้ในสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กเพื่อความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน

(Knowledge Management in Smallholding Organic Farm for Sustainable Food Security)

ที่มาและความสำคัญ

หัวใจสำคัญของการเกษตรที่จะนำไปสู่การสร้างผลผลิตที่มีคุณภาพคือ ทักษะที่เกิดจากการปฏิบัติที่เกิดขึ้นจนเป็นกิจวัตรประจำวันในแปลงเกษตรซ้ำ ๆ ในลักษณะของการสะสมและการส่งต่อความรู้ ซึ่งผ่านการทดสอบทดลองจริงจากการปฏิบัติ จนเกษตรกรมีความรู้ลุ่มลึก ที่เฉพาะเจาะจงตามสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ตลอดจนเงื่อนไขและบริบททางสังคม อย่างไรก็ตามข้อจำกัดที่สำคัญประการหนึ่งของเกษตรกร ได้แก่ ความเชื่อมโยงต่อเนื่องในการนำทักษะและประสบการณ์ที่มีอยู่ บูรณาการเข้ากับกระบวนการผลิต ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดและปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ข้อจำกัดทางกายภาพ และการละทิ้งอาชีพเกษตรกรของคนรุ่นใหม่ ปัญหาดังกล่าวทำให้การพัฒนาต่อยอดทักษะ จนกลายเป็นความรู้ที่ลุ่มลึกของเกษตรรุ่นพ่อแม่สู่ลูกหลานเกษตรกรรุ่นต่อๆ ไป มีความยากลำบาก

จากข้อจำกัดดังกล่าว ทำให้มีความจำเป็นในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เพื่อเชื่อมโยงระหว่างทักษะและประสบการณ์ของเกษตรกร เข้ากับความรู้หรือทฤษฎีและภาคปฏิบัติเข้าด้วยกัน ประเด็นข้อเสนอดังกล่าวของผู้วิจัยสอดคล้องกับ Secchi (1999) ที่เสนอว่า ส่วนที่เป็นความรู้เกิดจากประสบการณ์ที่มีเพิ่มขึ้นตามระยะเวลาของการใช้ไปในภาคปฏิบัติ ในกรณีของภาคการเกษตร ก็พบเช่นเดียวกันว่า ความรู้เกิดขึ้นโดยอาศัยทักษะมากมายของเกษตรกร เช่น การสังเกตการณ์ ความคิด การค้นพบตัวอย่างของกรณีการปฏิบัติที่ดี ทุนทางสังคมและการส่งเสริมจากบุคคลหรือองค์กรอื่น ดังนั้น การถอดบทเรียนจากทักษะและประสบการณ์ เพื่อจัดวางทั้งความคิดและความรู้ให้เป็นหมวดหมู่เพื่อนำไปแบ่งปันและใช้ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการอย่างยั่งยืน (Sustainable Management) จึงมีความจำเป็น ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวสอดคล้องกับข้อค้นพบในกรณีของประเทศไทย ว่าความรู้ของเกษตรกรไทยนั้นมีรากฐานมาจากประสบการณ์ในภาคปฏิบัติ แต่ด้วยข้อจำกัดเรื่องเวลา ความยากจน และสภาพความเป็นอยู่ ทำให้ทักษะและประสบการณ์ที่มีอยู่ไม่ได้รับการส่งต่อและไม่ปรากฏว่าถูกนำมาถอดบทเรียนจากมุมมองของเกษตรกร ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยเห็นว่าตรงกับข้อเสนอของ บุญดี บุญญากิจ (2549) ที่สนับสนุนว่า การหายไปหรือความไม่ชัดเจนของภาคความรู้นั้น อาจจะเป็นด้วยความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา และการสร้างระบบคิดเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคล จนมีการเปิดเผย แลกเปลี่ยน แบ่งปัน เกิดเป็นการถ่ายทอดแนวความคิด ความรู้ ความชำนาญที่อาจไม่มีการจัดเก็บรวบรวมและบันทึกไว้อย่างเป็นระบบ โดยการใช้กระบวนการจัดการความรู้จนสามารถนำไปต่อยอดการปฏิบัติในสวนเกษตรจนเกิดประสิทธิภาพ

ประเด็นคำถามและวัตถุประสงค์ (Query and Objectives)

ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการศึกษานำร่องด้วยระเบียบวิธีฐานรากมากำหนดประเด็นปัญหาที่นำมาซึ่งคำถามการวิจัยในครั้งนี้ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากสวนเกษตรอินทรีย์บนพื้นที่จำเพาะและวิจัยเอกสารที่อยู่ในรูปของสมุดบันทึกแปลงเกษตรทำให้พบว่า ผู้ประกอบการและเกษตรกรมีชุดความรู้และความจริงที่แตกต่างกัน ในขณะที่ความรู้และ

ความจริงตามมโนทัศน์ของเกษตกรเกิดจากการสะสมประสบการณ์และทักษะที่ได้จากการปฏิบัติจริง ในรูปของ "การถอดบทเรียน" (Lessons Learned) อยู่ตลอดเวลา และสามารถคัดสรรแนวปฏิบัติที่ดี (Good Practice) ไปใช้ในการปฏิบัติจริงในสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับปัจเจกและครัวเรือนได้อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิต แต่ประสบข้อจำกัดในการส่งต่อความรู้ดังกล่าวไปยังสมาชิกในครอบครัว เนื่องจากรุ่นลูกหลานไม่มีความสนใจทำการเกษตร ผู้ประกอบการสวนเกษตรฯ มีความรู้จากการศึกษาค้นคว้าในเชิงทฤษฎีและแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากเครือข่ายผู้ประกอบการ ตลอดจนข้อมูลข่าวสารจากแหล่งความรู้ที่ทันสมัยและหลากหลาย แต่มักประสบข้อจำกัด เมื่อต้องนำความรู้ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในสวนเกษตรฯ ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงทั้งสภาพแวดล้อมทางกายภาพและเงื่อนไขเชิงบริบทสังคมวัฒนธรรม ตลอดจนขาดทักษะและประสบการณ์ที่มีความเจาะจงในการจัดการกับปัญหาที่ที่พบในสวนเกษตร

ดังนั้น คำถามสำคัญในงานวิจัยชิ้นนี้ คือ จะเชื่อมโยงต่อยอด ขยายหรือยกระดับชุดความรู้และบทเรียนดังกล่าว ให้เป็นระบบ มีความยั่งยืนและนำไปสู่การสร้างผลกระทบขนาดที่ใหญ่ขึ้นทั้งในระดับครัวเรือนเกษตรกรและในสังคมได้อย่างไร

วัตถุประสงค์หลักมีดังนี้ 1) เพื่อสังเคราะห์ความรู้ที่ได้จากวรรณกรรมและเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับหลักกายภาพของการผลิตทางการเกษตรสี่ด้าน คือ การจัดการดิน การจัดการน้ำ การจัดการลักษณะพื้นที่ และการจัดการภูมิอากาศในสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กบนพื้นที่สูง 2) ค้นหาและจัดระบบการจัดการความรู้ที่จะนำไปสู่การจัดวางกลไกทางความคิดและการปฏิบัติ ที่เกิดจากการบูรณาการความรู้และทักษะ ซึ่งสอดคล้องกับบริบทเฉพาะของพื้นที่ภายใต้กรอบแนวคิดนิเวศเกษตร 3) นำเสนอชุดของความสัมพันธ์และวัฒนธรรมของผู้แสดงทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ที่นำไปสู่การจัดการสวนเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืน

ระเบียบวิธีวิจัย วิธีการศึกษา และเครื่องมือ

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทฤษฎีฐานรากเชิงคุณภาพ (Qualitative Grounded Theory Methodology) เพื่อเปิดประเด็นโต้แย้ง ข้อจำกัดของกระบวนการศึกษาที่นิยมใช้กระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยมมาใช้แบบครอบจักรวาล ทำให้การออกแบบวิธีวิจัยมักมุ่งค้นหาคำตอบในลักษณะที่เป็นสามัญการ (Generalization) โดยใช้หลักการแบบเดียวกับทางวิทยาศาสตร์กายภาพ (Physical Science) ที่มีลักษณะเส้นตรงและเป็นระบบ (Neuman, 2013) ผู้วิจัยโต้แย้งในกรอบความคิดดังกล่าวข้อจำกัด เมื่อต้องนำมาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและกระบวนการผลิตทางการเกษตรที่มีลักษณะจำเพาะ โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ที่มีลักษณะซับซ้อนเชื่อมโยงกันทั้งในมิติทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (Sutrisna and Barrett, 2007: Sutrisna, 2009)

ฉะนั้นกล่าวได้ว่าวิธีวิทยาในงานวิจัยให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของกระบวนการผลิต ที่เชื่อมโยงผู้แสดงทางสังคม ทั้งในส่วนของผู้ประกอบการและเกษตรกร กับวัฒนธรรม และระบบนิเวศน์ในนิเวศเกษตร (Agro-ecosystem) ที่เกิดบนบริบทใหม่ (Re-contextualized) (Melo, 2013) ผู้วิจัยนำการถอดบทเรียนมาใช้เป็นเครื่องมือในการค้นหาความจริงและมโนทัศน์ของระบบการจัดการต่างๆ เพื่อการออกแบบและสร้างระบบการแก้ปัญหาด้านการจัดการระบบเกษตรยั่งยืนในสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กบนพื้นที่สูง โดยมีรหัสตั้งต้น (Initial Coding) จากปัญหาหลักและคุณสมบัติเฉพาะ 4 ประการที่พบในสวนเกษตรฯที่ทำการศึกษานำร่องตามที่กล่าวไปแล้ว และบทเรียนที่พบจากผู้ประกอบการและเกษตรกรอีก 4 ประการ ได้แก่ ทักษะ ประสบการณ์ ความรู้ และวัฒนธรรม เพื่อเน้นย้ำว่า การ

ศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะด้านการพัฒนาระบบเกษตรแบบยั่งยืนนั้น ไม่สามารถละเลยประเด็นด้านปัญหาที่เกิดจากคุณลักษณะเฉพาะในระดับพื้นที่ และการจัดการความรู้ที่เชื่อมโยงแนวคิด ทฤษฎี กับการปฏิบัติการระดับจุลภาคของผู้แสดงทางสังคมที่เกี่ยวข้องได้

ผู้วิจัยเลือกใช้ทฤษฎีฐานรากประกอบสร้าง (Constructing Grounded Theory) ตามข้อเสนอของ Kathy Charmaz (2014) เพื่อให้เสียงของผู้แสดงทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้ประกอบการและเกษตรกร (Voice of Participants) มีความชัดเจนขึ้น ผ่าน in-vivo coding เพื่อสรุปการค้นพบ ที่ความแตกต่างจากงานวิจัยเชิงคุณภาพแบบอื่น ในทัศนะของ Charmaz (2006) ทฤษฎีฐานรากเชิงคุณภาพที่มุ่งเน้นการประกอบสร้างชุดของความรู้ขึ้นใหม่ มีความแตกต่างจากการศึกษาแนวชาติพันธุ์วรรณาโดยทั่วไปที่มุ่งเน้นความสำคัญของปรากฏการณ์อย่างละเอียด Creswell (2007) เสนอแนวคิดสนับสนุนว่า กระบวนการและขั้นตอนการวิเคราะห์ การจัดประเภท การสร้างรหัส ตลอดจนระยะห่างระหว่างนักวิจัยกับข้อมูลของทฤษฎีฐานรากแตกต่างกับงานชาติพรรณวรรณา เนื่องจากไม่ได้มุ่งเน้นการพรรณนาสถานที่ศึกษา (Setting) และกระบวนวิเคราะห์ที่เป็นลักษณะทั่วไป (Charmaz, 2009: Creswell, 2007: พัชรินทร์ สิรสุนทร, 2558) แต่ให้ความสำคัญกับ การสืบค้นชุดของข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับทักษะ ประสบการณ์และวัฒนธรรมเกษตรกรรมของเกษตรกร ในเงื่อนไขและสภาพที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงของสวนเกษตรอินทรีย์ ซึ่งแนวทางการศึกษานี้ เป็นที่รู้จักและยอมรับกันกว้างขวางในการศึกษาวิจัยด้านการพัฒนาสังคม อาทิ งานของ Temmerman's and Tavory (2012) ที่นำแนวคิดเชิงสร้างสรรค์มาใช้ในการสร้างกรอบคิดเชิงทฤษฎีจากข้อมูลเชิงประจักษ์จากวิธีอุปนัย (Inductive Method) โดยเก็บข้อมูลที่มีความแปลกใหม่จากผู้แสดงทางสังคมซึ่งเป็นปราชญ์และใช้การวิเคราะห์แบบ (Abductive Analysis) นอกจากนี้ ยังพบในงานของ Tie, Birks and Francis (2019) ที่เก็บข้อมูลเชิงลึกเพื่อศึกษาวิจัยในประเด็นด้านสุขภาพ จนพบแนวทางและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ที่เกิดจากการพัฒนาความรู้และการจัดวางความคิดของผู้วิจัย โดยใช้การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) จนนำไปสู่การสร้างข้อเสนอแนะที่นำไปสู่ความรู้ชุดใหม่ที่สร้างการเปลี่ยนแปลงในการปฏิบัติด้านการพยาบาล

ในส่วนของการวิจัยเอกสาร (Documentary Research Methods) ผู้วิจัยกำหนดประเภทเอกสารที่ครอบคลุมทั้งบันทึกการทำงานในแปลงเกษตร และการสังเคราะห์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจต่อวัฒนธรรมเกษตรกรรมของเกษตรกร ซึ่ง Charmaz (2006, 2014) และในงานของ พัชรินทร์ สิรสุนทร (2558) ได้กล่าวว่า มีข้อเสนอว่าด้วยการวิจัยภายใต้กรอบคิดทฤษฎีฐานรากว่าไม่ควรมีข้อจำกัดตายตัวจนหาความยืดหยุ่นไม่ได้ ควรเปิดประเด็นไว้แบบกว้างๆ (Broad Concept) และให้ชัดเจนว่าไม่ได้ทำการกำกัด (Restricted) หรือลดช่องว่าง (Narrowing) ลงมาจนแคบเกินที่จะค้นพบข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ทั้งนี้นักวิจัยควรอธิบายสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ ในขณะเดียวกัน ก็ควรตรวจสอบการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้วิจัยและข้อมูลในภาคสนามตลอดเวลา

อนึ่ง ในงานวิจัยนี้ จึงมีหน่วยการวิเคราะห์ผ่านการศึกษาผู้ประกอบการและเกษตรกร 2 ส่วน ทั้งในส่วนที่เป็นวจน (Verbal) ที่จะหมายรวมถึง คำ (Words) วลี (Phrases) และประโยค (Sentences) และในส่วนที่สองของการสื่อสารผ่านอวจน (Non-verbal) แล้วจึงจัดเรียงเนื้อหาตามกระบวนการของทฤษฎีฐานราก ที่ประกอบด้วยรหัส (Code) ดังนี้ การระบุ (Identifying) การแยก (Capturing) การประกอบ (Organizing) การแบ่งปัน (Sharing) และนำไปใช้ (Using) โดยขั้นตอนทั้งหมดนี้จะนำไปสู่การวิเคราะห์การเข้ารหัสของทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory Analysis) ดังนี้ รหัสแบบบรรทัดต่อบรรทัด (Line-by-line Coding) รหัสแบบตรงตามคำของผู้พูด (In-vivo Coding) แบบโฟกัสรหัส (Focus Coding) และขั้นของข้อสรุปทางทฤษฎี (Theorizing)

การศึกษาข้อมูลจากเอกสารภาคสนามของเกษตรกรประกอบด้วยเอกสารที่สำคัญ 2 ส่วนดังต่อไปนี้ ส่วนแรก ได้แก่ บันทึกในสวนเกษตร เอกสารการดำเนินโครงการ เทปเสียงและรูปภาพแบบต่างๆ ทั้งที่แสดงผลสำเร็จและไม่สำเร็จในการดำเนินงาน ส่วนที่สอง ได้แก่ เอกสารของผู้ประกอบการโดยมีเกณฑ์การเลือกเอกสารดังนี้ (1) ข้อมูลภาคปฏิบัติและภาคทฤษฎีของผู้ประกอบการในรอบ 12 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2551-2563) (2) การบันทึกข้อมูลด้านการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ โครงสร้างและหน้าที่ของหน่วยต่าง ๆ ในระบบนิเวศเกษตร (3) ภาพถ่าย แบบบันทึกข้อมูลด้านองค์ประกอบหลักของชีวฟิสิกส์ที่สำคัญ (Key Biophysical Constraints) ในการผลิต (4) ข้อมูลด้านบริบทเฉพาะของพื้นที่ขนาดเล็กคือไม่เกิน 50 เอเคอร์ หรือ 126.464 ไร่ (5) แนวความคิดการออกแบบและแนวทางการจัดการพื้นที่หรือภูมิทัศน์เกษตรอินทรีย์ (6) แผนงาน แบบร่างทางความคิดด้านกระบวนการจัดการเพื่อความยั่งยืนของผู้ประกอบการและเกษตรกร

จากนั้นผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อถอดบทเรียน (Lessons Learned) ตามขั้นตอนการจัดการความรู้ เพื่อตีความ ถอดความหมาย ความสำคัญ องค์ประกอบของชุดความรู้และความจริงที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทั้งสี่ด้านตามกรอบการทำงานของระบบนิเวศเกษตร (Agro-ecosystem Framework) และสร้างรหัสหลัก (Main Coding) ของกระบวนการถอดบทเรียนโดยใช้เครื่องมือการประเมินผลลัพธ์ (Outcome Mapping) ของสวนเกษตรอินทรีย์เหล่านี้ มาจัดข้อมูลและตรวจสอบการแยกประเภท เพื่อนำไปสร้างเครื่องมือเพื่อระบุองค์ประกอบของความรู้ และสังเคราะห์ออกมาเป็นการจัดระบบความรู้ให้ได้ตามบริบทของพื้นที่จำเพาะ

ผลการศึกษา

ความรู้ด้านหลักกายภาพของการผลิตทางการเกษตรในสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กบนพื้นที่สูง

การให้คำนิยามของ “ความรู้” ตามบริบทเป็นขั้นตอนสำคัญในการจัดการความรู้ เพราะเป็นรากฐานของการจัดวางความคิดและการปฏิบัติการของผู้ประกอบการและเกษตรกรเพื่อจัดการกับปัญหาที่พบ ผลการศึกษาพบว่า นักวิชาการจำนวนมากส่วนมีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่า "การถอดบทเรียน" เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้ในองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) (Senge, 1990) อาทิ Sharp (2008), Senge (1990), Davenport (1997), Davenport and Prusak (1998), และ Zack (1999a) ที่ให้ความสำคัญกับศักยภาพของการเรียนรู้ ความรู้ และแหล่งความรู้ ที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนเพราะความรู้คือสินทรัพย์ที่มีค่า ซึ่งแนวคิดดังกล่าว ได้ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางในวงการธุรกิจและอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมยานยนต์ โลหะ และซอฟแวร์ (Wiig 1993, Nonaka and Takeuchi 1999, Leonard Barton 1995, Sveiby 1997, Teece 1998, and Stewart 1998;2002) ตลอดจนในองค์กรรัฐและการทหาร (U.S. Army, 1997) และเป็นกระบวนการที่มีการปฏิบัติตลอดเวลา (Knight and Aha, 2000) เนื่องจากเป็นตัวก่อปฏิสัมพันธ์ (Weber et al.,2000) หรือนำไปสู่ระบบอัจฉริยะ (Aha, 2000) คุณค่าของความรู้ของแต่ละองค์กร จึงเป็นสินทรัพย์ที่เป็นรูปธรรมเป็นแหล่งทรัพยากรและยุทธศาสตร์ของการจัดการ เนื่องจากเป็นกระบวนการที่มีความยืดหยุ่นในการนำไปใช้ทั้งระยะยาวและภาวะวิกฤติ สามารถถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนได้

ระบบคิดของการทำสวนเกษตรฯ เป็นการบูรณาการทั้งสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จัดว่าเป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์ที่หมายถึงระบบคิดที่มุ่งอธิบายปรากฏการณ์ทางกายภาพและสภาพแวดล้อมด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ ที่เกิดจากการจดบันทึกและการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ (Warren et al.,2008)

1) การจัดการดิน

การเกษตรที่เกี่ยวพันกับการใช้หลักการทางระบบนิเวศน์ เช่น การเกษตรฟื้นฟู (Regenerative Agriculture) ใช้แนวคิดการจัดการพื้นที่แบบทฤษฎีการสืบทอดตำแหน่ง (Succession Theory) (Savory, 2013) หรือในเพอร์มาคัลเชอร์

(Permaculture) ที่ใช้แนวคิดของการออกแบบการจัดแบ่งการใช้งานของพื้นที่โดยการคำนึงถึงทฤษฎีการจัดลำดับชั้นของพืช (Staggering Theory) (Mollison, 1979) สำหรับการจัดการความรู้ พบว่ามักมีความเชื่อมโยงกันในระบบการผลิต ที่อยู่บนหลักการสำคัญของชีวฟิสิกส์ หรือโครงสร้างหลักทางกายภาพ 4 ข้อ คือ ดิน น้ำ พื้นที่ และ ภูมิอากาศ (Brown et al.,2011) ก่อนนำไปสู่ภาคปฏิบัติที่ถูกต้อง

2) การจัดการน้ำ

การเกษตรมักจะถูกเข้าใจว่า จำเป็นที่จะต้องมีแหล่งน้ำที่เข้าถึงได้ทางกายภาพ และมีการตีความเรื่องของความแห้งแล้งที่ไม่สัมพันธ์กับความเป็นไปได้เพื่อยืดระยะเวลาของการเพาะปลูก จึงทำให้เกษตรกรขาดโอกาสในการที่จะสร้างกำลังการผลิตให้ได้ตามศักยภาพของบุคคลและทางกายภาพ ในการศึกษาครั้งนี้บนแนวคิดของ Lake (2011) ที่ให้ความหมายของภัยแล้งว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ส่งผลกระทบระบบนิเวศน์ที่เกิดจากมากกว่าหนึ่งกิจกรรมของคนเรา จึงเป็นการคำตอบการจัดการน้ำที่เกี่ยวข้องกับความแห้งแล้งทางการเกษตรตามฤดูกาล ของ Whitmore (2000) ว่าเป็นความซับซ้อนมากกว่าการหมายถึงการไม่มีน้ำเพราะปริมาณน้ำฝน เวลา ระยะเวลา และความถี่ของฝน แต่รวมไปถึงการตอบสนองที่แตกต่างกันของชนิดดิน พืชที่หลากหลาย และสัตว์ประเภทต่างๆ จากมุมมองของที่ตั้งของสวนเกษตรที่แสดงออกตามสภาพภูมิอากาศ

3) การจัดการลักษณะพื้นที่

ความรู้ที่สังเคราะห์จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสวนเกษตรอินทรีย์สะท้อนความจริงซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาเกษตรอย่างยั่งยืนที่ถูกละเลย เพราะการมองข้ามความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์กับคน เช่น การออกแบบการอยู่อาศัยให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ (Mollison, 1979) และภูมิทัศน์นั้นมีความสัมพันธ์กับความแห้งแล้งประจำถิ่น (Legg and Long, 1973) ที่จะไปเกี่ยวข้ององค์ประกอบของพื้นที่ (Monteith, 1964: Segina, 1971) สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงสิ่งที่เกิดจากความผิดพลาดและสูญหายไป เนื่องจากความบกพร่องของการสื่อสาร ได้แก่ กระบวนการให้ความหมายของความรู้ของทั้งผู้ประกอบการที่มีสำนึกสาธารณะและเกษตรกรที่มีศรัทธา การไม่ยอมพึ่งพิงและลงมือกระทำอย่างต่อเนื่องจริงจังจนก่อรูปความรู้ขึ้น ผ่านประสบการณ์อันยาวนาน ความหมายความรู้ที่พบจากสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กบนพื้นที่จำเพาะหลายแห่ง จึงเกิดจากความคิดที่ต้องการเอาชนะความยากลำบาก โดยการท้าทายและตอบโต้กับอุปสรรคที่พบจากการทำการเกษตรด้วยตนเอง อาทิ การออกแบบขั้นบันไดในสวนเกษตรขนาดเล็กของเกษตรที่ไม่รู้หนังสือ (Chapagain and Raizada, 2016) หรือผ่านกระบวนการทำงานของกลุ่ม

4) การจัดการกับสภาพภูมิอากาศ

ประเด็นของภูมิอากาศในงานจะเป็นการศึกษา แต่เป็นการกล่าวถึงภูมิอากาศแบบเฉพาะพื้นที่ (Microclimates) ในหน่วยของพื้นที่ที่มีขนาดเล็กกว่าภูมิอากาศท้องถิ่น (Local Climates) เป็นผลมาจากการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างข้อจำกัดหลักทางชีวภาพ (Brown et al., 2011) คือ การจัดการดิน การจัดการน้ำ และการจัดการพื้นที่ จากการทำงานทั้งสามส่วน ที่จะก่อให้เกิดผลของการทำงานของระบบนิเวศน์ที่มีความเหมาะสม และตามมาด้วยการจัดการภูมิอากาศ ที่เกษตรกรต้องคำนึงถึง กระบวนการจัดการที่สร้างความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นบนหน้าดินแล้วส่งผลเรื่องการเคลื่อนย้ายพลังงานและการแผ่รังสี (Foken, 2008: Legg and Long, 1973) ชนิดของพืชกับปริมาณน้ำเพื่อการเพาะปลูก (Brown et al., 2011) หรือการแผ่ร่มเงา (Zweifel et al., 2004) การผสมผสานชนิดพืชเพื่อรักษาความชื้นหน้าดิน (Schindler et al.,2004) สิ่งเหล่านี้มีความสำคัญกับการจัดการกิจกรรมภายในแปลงเพื่อสร้างสภาพภูมิอากาศเฉพาะพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก

วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการจัดการสวนเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืน

ผลการศึกษาภาคสนามพบว่า โครงสร้างการทำงานโดยรวมของแนวคิดการเกษตรแบบยั่งยืนของทั้งสามสวนเกษตรฯ ล้วนให้ความสำคัญกับระบบคิดการทำงานแบบองค์รวมที่มี 3 ตัวประกอบ นั่นคือ บุคคล ชุมชน และสิ่งแวดล้อม ผ่านทางมโนทัศน์ของตัวผู้แสดงทางสังคม ได้แก่ วัฒนธรรมเกษตรกรรมท้องถิ่น ความสำคัญของผู้ประกอบการและเกษตรกร ระบบคิดด้านการจัดการ มุมมองต่อบริบทของพื้นที่ ที่ให้ความสำคัญกับโครงสร้างและระบบการทำงานของนิเวศเกษตร หรือระบบคิดที่มีความเจาะจงในความเป็นนิเวศเกษตรอินทรีย์บนพื้นที่สูง ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของ พัชรินทร์ สิรสุนทร (2556) ว่า "การอยู่รอดของบุคคล กลุ่ม ชุมชนและสังคมในโลกยุคโลกาภิวัตน์ต้องอาศัยองค์ประกอบมากมาย ได้แก่ ศักยภาพของปัจเจกบุคคล ทั้งที่เกิดจากความรู้ที่เท่าทันในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และความสามารถในการคิดวิเคราะห์ รู้จักปรับตัว พร้อมที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ มีทักษะในการดำเนินชีวิต และมีศักยภาพในการแก้ปัญหาที่เผชิญ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ถูกกระตุ้นผ่านกิจกรรมการสร้างเครือข่ายของเกษตรกรที่มีระบบคิดคล้ายคลึงกัน ยอมรับและมีมาตรฐานหรือเกณฑ์การดำเนินงานของกลุ่มร่วมกัน ตลอดจนใช้มาตรฐานดังกล่าว จนกลายเป็นวัฒนธรรมในการทำการเกษตรกรรม ซึ่งวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ เมื่อถูกบูรณาการความคิด ความเชื่อ และการปฏิบัติเข้าด้วยกัน จนผสานรวมกับวิถีชีวิต บริบททางสังคมวัฒนธรรม และกระบวนการผลิต ได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้สวนเกษตรฯ ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในรูปของเกณฑ์มาตรฐานสำหรับสวนเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee System/PGS) ที่เกิดมาจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่มีแนวคิดคล้ายคลึงกัน เกิดการให้นิยามของคำว่าเกษตรอินทรีย์ที่ตั้งอยู่บนการให้ความสำคัญ 3 ด้าน คือ ด้านที่หนึ่ง สิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญการบำรุงดินเป็นอันดับแรก นำเข้าปัจจัยการผลิตจากภายนอกให้น้อยที่สุด ความหลากหลายทางชีวภาพ พืชผสมผสาน ประยุกต์ใช้เทคโนโลยี การออกแบบพืช และพัฒนาความต้านทาน ด้านที่สอง เศรษฐกิจ ที่เน้นเรื่องการบริหารต้นทุนและการเพิ่มมูลค่า และด้านที่สาม สังคม เป็นเครื่องมือที่มุ่งให้เป็นกรอบที่ก่อให้เกิดการทำงานร่วมกนและเป็นเครื่องมือขับเคลื่อน รวมกันเป็นการบูรณาการด้านทักษะ ประสบการณ์ และข้อกำหนดมาตรฐานของกลุ่มให้ออกมาเป็นการสร้างวัฒนธรรมเกษตรท้องถิ่นที่เป็นมาตรฐานสากล ซึ่งเกณฑ์มาตรฐานดังกล่าว เกิดจากการบ่มเพาะวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมในระบบคิดของผู้แสดงหลักทางสังคม ได้แก่ ผู้ประกอบการและเกษตรกร

นอกจากนี้ ผลจากการศึกษายังพบความเชื่อมโยงของระบบคิด ทักษะ และกระบวนการทำงานของเกษตรกรในสวนเกษตรฯ ที่เกิดจากขั้นตอนของการนำความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ไปสู่การสู่ปฏิบัติ จนเกิดเป็นทักษะ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นลำดับ ไม่เป็นขั้นตอน แต่มีความยืดหยุ่นและมีลักษณะต่อเนื่อง จึงแตกต่างจากลำดับขั้นตอนการทำงานของธาตุตามธรรมชาติ ที่มักให้ความสำคัญกับการมาก่อนและหลัง หรือความสัมพันธ์แบบเส้นตรง ที่ไม่สามารถข้ามขั้นได้ (Liu, 2016) ความทับซ้อนกันของโครงสร้างของพฤติกรรมที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์หรือเรียกว่าความชำนาญของเกษตรกร เกิดจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมเกษตรกรรมท้องถิ่น การสังเกตการณ์ในขณะที่ลงปฏิบัติการในพื้นที่หรือแปลงเกษตร การจดจำและจัดระบบข้อมูล และการพัฒนากระบวนการคิดที่เป็นระบบในลักษณะของการลงมือปฏิบัติงานทั้งที่เป็นกิจวัตร (Daily Life) และนอกเหนือจากกิจวัตรประจำวัน

ระบบการจัดการความรู้ของเกษตรกรภายใต้กรอบแนวคิดนิเวศเกษตร

ผลการศึกษาพบระบบการจัดการความรู้ของเกษตรกรภายใต้กรอบแนวคิดนิเวศเกษตร ในลักษณะของขั้นตอนที่เชื่อมโยงกัน โดยมีความยืดหยุ่น และไม่เรียงลำดับ 5 ขั้น ดังนี้ (1) การระบุ: ความรู้และทรัพยากร (2) การแยกแยะ: ระบบความคิด กระบวนการการจัดการความรู้ตามหลักทางทางกายภาพ (3) การประกอบ: โครงสร้างการทำงานและ

กลไกขับเคลื่อน (4) การสร้าง: การถอดบทเรียนและการจัดการความรู้บนบริบทของพื้นที่จำเพาะ (5) การนำไปใช้: บทสรุปพร้อมข้อเสนอแนะ

1. การระบุ: ความรู้และทรัพยากร (Identifying: knowledge and resources)

การจัดการดิน เป็นหัวข้อที่มีการให้ความสำคัญมากที่สุดในการเกษตรอินทรีย์ที่อิงการจัดการกับระบบนิเวศน์ เน้นการสร้างปัจจัยการผลิตจากภายใน และปรับปรุงบำรุงดินเพื่อสร้างความสมบูรณ์แก่พืชจากดินสามส่วน คือ ดินเพาะ ดินปลูก และดินเติม ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้อง มี 3 ประการ คือ *ประการที่หนึ่ง* สร้างปัจจัยการผลิตจากภายใน เชื่อมโยงกับความสูงต่ำของต้นทุนการผลิตและความเป็นอินทรีย์ *ประการที่สอง* การออกแบบพืชเพื่อทราบปริมาณปัจจัยการผลิตเกษตรกรจะต้องมีการออกแบบพืช ดังนี้ บริโภคในครัวเรือน ความต้องการของตลาดในพื้นที่ ผลผลิตสดและการแปรรูป และตามแผนการเพาะปลูกของเครือข่าย และ*ประการสุดท้าย* การออกแบบการพืชให้หลากหลาย เพื่อสร้างแหล่งรายได้จากกิจวัตรประจำวัน ประจำฤดูกาล และตามความนิยม

การจัดการน้ำ พื้นที่ทำการศึกษามีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ 4 ประการ ดังนี้ *ประการแรก* แหล่งที่มาของน้ำและการเข้าถึงแหล่งน้ำในพื้นที่ มีบริบทของการเป็นพื้นที่สูงเป็นตัวกำหนดต้นทุนหรือข้อจำกัดในการลงทุน การให้บริการของรัฐเรื่องชลประทานในพื้นที่สูงยังไม่ปรากฏ และเรื่องของโครงสร้างชั้นดินและหินที่ก่อให้เกิดความล้มเหลวในการสร้างแหล่งน้ำทางกายภาพ *ประการที่สอง* คือ มาตรฐานการมีส่วนร่วมในระดับท้องถิ่นที่กำหนดและจำกัดการใช้น้ำแหล่งน้ำธรรมชาติมาใช้ *ประการที่สาม* ภูมิทัศน์ที่ไม่เอื้อต่อการจัดการโดยรูปแบบการจัดการน้ำหรือชลประทานในแปลงโดยทั่วไป *ประการที่สี่* การจัดการรักษาความชื้นด้วยวัสดุต่างๆที่พื้นผิวดิน และการป้องกันการซึมผ่านอย่างในระดับลึกใต้ผิวดิน ช่วยประหยัดปริมาณการใช้น้ำ และ*ประการสุดท้าย* คือการทำความเข้าใจข้อจำกัดของการเข้าถึงแหล่งน้ำจากการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปริมาณน้ำฝน ฤดูกาลและระยะเวลาความยาวนานของฤดูกาล ทำให้สามารถเตรียมการรับสภาวะความแห้งแล้งได้อย่างเหมาะสม

การจัดการพื้นที่ ในงานวิจัยเป็นพื้นที่ที่มีความลาดเอียงแสดงให้เห็นชัดเจนว่า เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่เกษตรกรต้องนำมาใช้ในการออกแบบการใช้พื้นที่ ดังต่อไปนี้ *ประการที่หนึ่ง* การออกแบบการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรอินทรีย์ *ประการที่สอง* การออกแบบพืชแนวป้องกันและแนวกันชน เพื่อช่วยจัด Segment ของแปลงขนาดเล็กในพื้นที่ เพื่อป้องกันดินพัง การไหลหรือชะล้างของน้ำ แสง และทิศทางลม *ประการที่สาม* การผสมผสานแนวคิดที่มีอยู่มาใช้ในการปรับปรุงพื้นที่ เช่น การออกแบบตามแนวคิดของเพอร์มาคัลเชอร์และเกษตรขั้นบันได *ประการที่สี่* การใช้ความลาดเอียงของพื้นที่ให้ก่อประโยชน์สูงสุดในการช่วยลดต้นทุนการจัดการน้ำ และ*ประการสุดท้าย* การทำงานในพื้นที่ไม่ควรมีการปรับพื้นที่ให้เกิดความเสมอกันของพื้นที่ เพราะก่อให้เกิดลูกโซ่ของปัญหาเรื่องต้นทุนที่มากขึ้น จึงควรเป็นการออกแบบการใช้พื้นที่โดยผ่านกระบวนการจัดการแบบระบบนิเวศน์

การจัดการภูมิอากาศ จากการศึกษาพบผลการทดลองที่แสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางกายภาพกับวิธีการจัดการที่เหมาะสมกับพื้นที่ 4 ประการ ดังนี้ *ประการที่หนึ่ง* การสร้างพื้นที่ป่าเพื่อการใช้งาน(ปัจจัยการผลิต) เพิ่มการกักเก็บหรือดึงน้ำลงสู่ดินในระดับที่ลึกขึ้น *ประการที่สอง* การสร้างชลประทานเฉพาะของพื้นที่ การเพิ่มขึ้นของแหล่งเก็บน้ำตั้งแต่ขนาดเล็ก กลาง และใหญ่ เป็นการเพิ่มปริมาณความชื้นในพื้นที่ *ประการที่สาม* การจัดระบบการให้น้ำในแปลงกับชนิดพืชเพื่อเพิ่มหรือลดอุณหภูมิเฉพาะที่ *ประการที่สี่* การใช้สิ่งก่อสร้างกับการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อการประหยัดน้ำ และ*ประการสุดท้าย* จากความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการดิน การสร้างพื้นที่เพื่อสร้างปัจจัยการผลิตภายใน และการเคลื่อนย้ายปัจจัยการผลิตที่มีมาจากภายใน เกิดการทำงานที่ดีกว่าของกลุ่มจุลินทรีย์ที่ช่วยจัดการความชื้นในระดับหน้าดินและในผิวดิน สามารถที่จะช่วยในเรื่องของการจัดการอุณหภูมิในแปลงได้มากขึ้น

***2. การแยกแยะ: ระบบความคิดและกระบวนการการจัดการความรู้ตามหลักทางกายภาพ** (Capturing: Systemic thinking and knowledge management processes on key biophysical constraints)*

กระบวนการจัดการความคิด เป็นผลรวมของระบบความคิดและการวิเคราะห์แยกแยะของผู้ประกอบการและเกษตรกร ที่ใช้กระบวนการสังเคราะห์ความรู้เพื่อหาข้อสรุปออกมาเป็นวิธีการเพื่อสร้างความเข้าใจในความไม่สอดคล้องกันในหลักฐานที่หลากหลายและความยุ่งยากของระบบความคิดของวิทยาศาสตร์ ซึ่งสิ่งนี้คือจุดเชื่อมโยงเกษตรกรและผู้ประกอบการเข้ากับกระบวนการจัดการความรู้ ที่กระทำผ่านการสื่อสารในช่องทางต่าง ๆ เพื่อแก้ไขหรือพัฒนากระบวนการทำงานของเกษตรกร สิ่งที่ทับซ้อนกันคือ กระบวนการทำงานของระบบนิเวศน์ของพื้นที่จำเพาะ ที่องค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังมีข้อจำกัดในเชิงทฤษฎี และต้องเติมเต็มด้วยชุดความรู้ที่มาจากฐานความคิดของเกษตรกร ความสามารถของเกษตรกรในการเข้าถึงฐานข้อมูลของพื้นที่มีอยู่แล้วในหน่วยงานของรัฐ ความมุ่งมั่นในการเข้าถึงแก่นของพื้นที่และความยืดหยุ่นในการปรับเปลี่ยนแก้ไขที่ไม่หยุดนิ่งของผู้ประกอบการ จนไปสู่ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในกลไกของกระบวนการทำงาน สามารถหยั่งรู้และถอดบทเรียนด้วยตนเอง จนนำไปสู่เทคนิคและกลไกขับเคลื่อนกระบวนการจัดการความรู้ที่ต่อเนื่อง ฉะนั้นในการถอดบทเรียนและการจัดการความรู้ เพื่อใช้ทรัพย์สินทางปัญญาที่มีและพบในสวนเกษตรฯ ที่มีความคิดเพื่อให้เกิดความยั่งยืน จึงควรอ้างอิงจากกระบวนการก่อนหลังของการคิด และการทำหน้าที่ของแต่ละหน่วยในระบบนิเวศน์ที่สอดคล้องกับการสร้างพฤติกรรมสำคัญของผู้ประกอบการและเกษตรกร

จากการศึกษานำร่องของสวนเกษตรอินทรีย์สามสวน ที่ใช้เกณฑ์การคัดเลือกจากที่ตั้ง สภาพพื้นที่ มีแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อม และมีส่วนร่วมในกระบวนการกลุ่มสองแควออร์แกนิค ผู้วิจัยสามารถแยกแยะประเด็นปัญหาในระดับพื้นที่ 4 ประการคือ *ประการที่หนึ่ง* ปัญหาระบบนิเวศน์ (Ecosystem) ที่มาจากประวัติการใช้ที่ดินที่ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม (Environment Degradation) ที่ชัดเจนในเรื่องของคุณภาพดิน *ประการที่สอง* ปัญหาที่สืบเนื่องมาจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ (Geography) ของพื้นที่ลาดเอียง (Slope) ซึ่งเป็นผลพวงจากการสูญหายไปของป่าสมบูรณ์ (Virgin Forest) จนเหลือพื้นที่ป่าที่ไม่ต่อเนื่อง (Fragmented Forest) แสดงให้เห็นนัยยะสำคัญของความจำเป็นในการออกแบบพื้นที่เพื่อให้มีความเหมาะสมกับการทำการเกษตรบนพื้นที่สูง *ประการที่สาม* สภาพภูมิอากาศ (Climate) พบว่าเป็นพื้นที่มีความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นตามฤดูกาล เนื่องจากพื้นที่เขตนี้มีลักษณะภูมิอากาศที่เกิดขึ้นในป่าที่มีลักษณะเป็นพืชเขตป่าเบญจพรรณหรือป่าผสมผลัดใบ (Mixed Deciduous Forest) ที่ทำให้มีการผลัดใบของต้นไม้ในหน้าแล้ง และ *ประการสุดท้าย* ปัญหาของการจัดการความรู้ (Knowledge Management) เนื่องด้วยตัวแสดงทางสังคมของสวนยังขาดกระบวนการคิดที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เพื่อการจัดการแก้ปัญหาที่พบจากการทำการเกษตรที่สอดคล้องกับสภาพของพื้นที่ที่มีความจำเพาะเจาะจง จึงแยกประเด็นออกมาเป็นสองส่วนคือ ประเด็นของข้อจำกัดทางชีวฟิสิกส์ที่สำคัญ (Key Biophysical Constraints) ที่เป็นเรื่องของปัจจัยทางกายภาพ กับส่วนที่สองที่เป็นเรื่องของคน นั่นคือการจัดการความรู้ (Knowledge Management)

อนึ่ง ผู้วิจัยพบข้อสังเกตสำคัญที่เป็นประเด็นร่วมกันซึ่งจะนำไปสู่การเปิดรหัส (Open Coding) และการระบุรหัสรอง (Sub-coding) เพื่อการออกแบบกรอบแนวคิดการวิจัยตามแนวทางทฤษฎีฐานรากดังนี้

1. สภาพปัญหาความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ที่ไม่สามารถจัดการปัจจัยการผลิตที่สำคัญประกอบด้วยสองปัจจัยหลัก คือน้ำและดิน ซึ่งมีความทับซ้อนกับประเด็นปัญหาเชิงโครงสร้าง อาทิ นโยบายด้านการจัดระบบน้ำ และการจัดระบบที่ดินให้เกษตรกร
2. ปัญหาการขาดแคลนน้ำของพื้นที่สวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กนำไปสู่ผลกระทบขององค์ประกอบหลักอื่น ๆ ด้านคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ได้แก่ ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม และปัญหาด้านการอยู่อาศัย

3. ปัญหาที่กล่าวมา ส่งผลกระทบและเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ซึ่งเป็นหน่วยหรือสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุดและสำคัญที่สุดต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainability) และการสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน

***3. การประกอบ: โครงสร้างการทำงานและกลไกขับเคลื่อน** (Organizing: The Framework and driven mechanism)*

ผลการสืบค้น (Investigate) เจาะลึก (Insight) และถอด (Divide) เป็นการได้มาซึ่งประสบการณ์ที่เรียกว่าความรู้ของเกษตรกร ก่อนการประกอบ (Structuring) โครงสร้างของการจัดการความรู้ที่จะสามารถปรับเข้าสู่ภาวการณ์เปลี่ยนแปลงทางสังคม มีความเชื่อมโยงกับบุคคล กลุ่ม องค์กร และความหลากหลายบทบาทหน้าที่ (Multiple Roles) ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว (Quick Adjustment) ผ่านโครงสร้างและกลไกการทำงานในสวนเกษตรฯ ที่มีลักษณะของวิธีคิดเป็นองค์รวม

จากผลการสังเคราะห์ความรู้พบว่า กรอบการสังเคราะห์ความรู้ที่เกษตรกรในสวนเกษตรฯนำมาใช้โดยทั่วไปเกิดจากกระบวนการสังเคราะห์ให้เห็นประเด็นสำคัญที่คล้ายคลึงกันในผลที่ได้จากการวิจัย แตกต่างกันตรงที่เกษตรกรในกลุ่มเป้าหมายมักขาดการจดบันทึกอย่างเป็นระบบ ขาดบริบทของพื้นที่จำเพาะ การไม่ให้ความสำคัญกับรายละเอียดเชิงปริมาณทั้งมากและน้อย การไม่นับเอาทุกกิจกรรมเป็นต้นทุนการผลิต การทำงานร่วมกันบนฐานของ "ความเกรงใจ" ที่มีทั้งในระบบครอบครัว เครือญาติ และมิตรภาพ ทั้งหมดนี้ประกอบจากองค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ ฐานความคิดความเชื่อ กลไกการขับเคลื่อนงาน กระบวนการทำงาน เทคนิควิธีการ และการเรียนรู้จากความสำเร็จที่เกิดขึ้น แตกต่างกันตรงที่ระบบการจัดการความรู้ของสวนเกษตรฯ มีเป้าหมายเพื่อสร้างวิถีการพึ่งพาตัวเองในสภาวะที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ในระดับรายบุคคลพบว่า สภาพปัญหาย้อนหลังในรอบ 12 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2551-2563) ของพื้นที่สวนเกษตรทั้ง 3 สวน คือ สวนคยาคีรี เรนฟอเรสท์ฟาร์ม และวนธารารีสอร์ท มีลักษณะที่ตั้งกระจายตัวอยู่ในเขตพื้นที่สูงของอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก มีความแตกต่างของปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่ ขนาดของพื้นที่ระหว่าง 5 ไร่ถึง 50 ไร่ แต่มีความคล้ายคลึงกัน ในส่วนของที่ตั้งและทรัพยากรในพื้นที่ ชนิดหรือประเภทของพืชที่ปลูก ที่พบว่ามีทั้งไม้พื้นถิ่น ผักพื้นบ้าน ไปจนถึงผักเพื่อการบริโภคและการตลาด พบการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายในสวนและที่นำเข้าจากภายนอก ในส่วนของรูปแบบการดำเนินงานของแต่ละสวน มีความคล้ายคลึงกัน คือ มีลักษณะเป็นธุรกิจขนาดเล็กและขนาดกลาง และทุกสวนมีแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยใช้การเกษตรอินทรีย์

ผู้วิจัยพบว่า โครงสร้างการทำงาน กลไก และการจัดการความรู้ของสี่ปัจจัยหลักทางกายภาพที่ได้จากทั้ง 3 สวน มีการจัดลำดับความสำคัญดังนี้ คือ ส่วนที่สำคัญที่สุด หรือเป็นแก่นของการสร้างระบบการจัดการภายใน ได้แก่ การออกแบบโครงการทำงานของสวนแบบหลวมๆ โดยมีกลไกของความเป็นกลุ่มที่มีมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม (PGS) เป็นกลไกสำคัญ ในการสร้างกระบวนการจัดการ ควบคู่ไปกับการขับเคลื่อนขบวนท่าของสวนฯให้ก้าวไปตามแนวทางการทำงานในกรอบที่ใหญ่กว่า เช่น การกำหนดเป้าหมายที่สูงขึ้นจากการพึ่งตนเองเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืนของชุมชนและสังคม ตามมาตรฐานของ FAO และยกระดับทั้งความคิดและการทำงานจากแก่นเล็กสุดของมาตรฐาน PGS เป็นการจัดการความรู้ในรายละเอียดของสี่ปัจจัยหลักทางกายภาพ เพื่อสร้างเสริมความเข้มแข็งกับระบบการผลิตแบบอินทรีย์ในขอบเขตของแนวคิดนิเวศเกษตรอินทรีย์ และสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การมองภาพรวมในการสร้างงานที่เกิดจากการสร้างวิธีคิด ผ่านการถอดบทเรียน ภายใต้บริบทที่มีความเฉพาะในการทำงานขึ้นมาใหม่ (Re-contextualized) โดยใช้มาตรฐานของกลุ่มที่ช่วยกันพัฒนาขึ้น เป็นกลไกให้เกิดการทำงานในลักษณะที่เป็นกระบวนการที่มุ่งเป้าหมายแบบเดียวกัน ก่อนเคลื่อนตัวไปข้างหน้าทั้งสองระดับคือระบบสวนและระบบเครือข่ายเกษตรกร ซึ่งทิศทางการ

ขับเคลื่อนดังกล่าว มีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจให้แก่เกษตรกร โดยมีกระบวนการรวมกลุ่ม ในการโน้มนำให้เกิดการกระทำที่มีแนวทางกลุ่มร่วมกัน (Group-activated Approach) เพื่อเป้าหมายที่ถูกยกระดับขึ้นไปสู่ความยั่งยืน

(4) การสร้าง: การถอดบทเรียนและการจัดการความรู้บนบริบทของพื้นที่จำเพาะ (Sharing: Lessons Learned and Knowledge Management on Specific Context Framework)

การเติมเต็มส่วนของความรู้เชิงทฤษฎีที่มีลักษณะของระบบคิดและการมองปัญหาแบบภาพรวม โดยใช้การศึกษาที่กระทำกับพื้นที่สวนเกษตรฯที่มีความจำเพาะในครั้งนี้ สะท้อนความแตกต่างหลากหลายทั้งในเชิงกายภาพ ได้แก่ ขนาดพื้นที่ที่แตกต่าง เชิงมโนทัศน์ ได้แก่ ฐานความคิดและความเชื่อที่มีทั้งส่วนซึ่งคล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ความหลากหลายของหน้าที่และการดำเนินธุรกรรมหรือพฤติกรรมการดำเนินชีวิตประจำวันที่ไม่เหมือนกัน ทำให้ค้นพบ “รหัสหลัก” ที่ช่วยเติมเต็มส่วนที่หายไปของกรอบคิดแบบสามัญการ ผลการศึกษาสะท้อนความสำคัญของการเชื่อมต่อของเครือข่ายเกษตรกรที่มีเป้าหมายคล้ายคลึงกันในเรื่องของการสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน ความเชื่อมั่นความศรัทธาในศักยภาพของเกษตรกร ในการจัดระบบความรู้และการปฏิบัติการเพื่อเป้าหมายที่สูงขึ้นใหญ่ขึ้น จากระดับปัจเจกเป็นระดับชุมชนขนาดเล็ก และระดับสังคม

การบูรณาการความคิด ความรู้ บริบททางสังคม ทักษะและประสบการณ์เข้ากับการบ่มเพาะและประกอบสร้างมาตรฐานการผลิตและกระบวนการทำงานโดยใช้ระบบนิเวศเกษตรอินทรีย์เป็นตัวกลาง มีส่วนสำคัญต่อการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของการเรียนรู้และการถอดบทเรียนสิ่งที่ผ่านมา จนนำมาสู่พฤติกรรมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบลักษณะใดลักษณะหนึ่งทางสังคม ทั้งนี้ กล่าวได้ว่าการถอดบทเรียน ช่วยให้การค้นหาความคิดหรือการระบุมโนทัศน์ของบุคคลที่เป็นตัวแสดง ถูกคลี่ขยายและทำความเข้าใจในรายละเอียดที่มีความเฉพาะเจาะจง จนนำไปสู่การออกแบบโครงสร้าง ระบบ และกระบวนการทำงานที่มีลักษณะเฉพาะ สอดคล้องกับผลที่ต้องการ จนเกิดความเป็นไปได้ในการจัดการกับพฤติกรรรมและการครอบงำภาคปฏิบัติที่มีลักษณะไม่แน่นอนหรือไม่สม่ำเสมอของทั้งตนเองและผู้อื่น ที่อยู่ในวงจรการผลิต ด้วยกระบวนการและระบบดังกล่าว ทำให้การแก้ไข ดัดแปลง หรือปรับเปลี่ยน บทเรียนที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ กระทำได้ตลอดเวลา ผ่านการนัดพบกันเป็นกิจวัตรของเครือข่ายเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนและหาข้อตกลง ที่นำมาสู่การสร้างมาตรฐานและกระบวนการร่วมกันอย่างเป็นระบบ

จากการปฏิบัติงานที่สร้างสมประสบการณ์การทำงาน ที่ในอดีตเป็นเพียงความเคยชิน หรือเกิดสภาวะการยอมรับจนไม่ตั้งคำถาม ซึ่งพบว่าไม่ช่วยให้เกิดความยั่งยืนได้ในแง่ของการพัฒนาร่วมกันในพื้นที่ที่มีความเจาะจง ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนบุคคล กลุ่มบุคคลหรือเครือข่ายเกษตรกร ตั้งแต่ระบบคิดจนถึงกระบวนการทำงาน จึงสะท้อนความสำคัญของการเรียนรู้ที่จะคิดผ่านการถอดบทเรียน และคุณประโยชน์ของการบูรณาการประสบการณ์เข้ากับความรู้และเทคโนโลยีตามกรอบคิดของระบบนิเวศน์เกษตร ซึ่งล้วนเป็นผลลัพธ์มาจากการวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของโครงสร้างการทำงานทั้งหมด จนเกิดการเรียนรู้ว่ากิจกรรมใดนำไปสู่ความล้มเหลวและความสำเร็จในช่วงเวลานั้น และการวิเคราะห์ย้อนกลับของหลักฐานที่พบจากข้อมูลในสมุดบันทึกกิจกรรมสวนเกษตรอินทรีย์ และบันทึกการทำงานหรือบันทึกการประชุมของเครือข่าย

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคลทำให้เกิดความหนักรู้ในองค์ประกอบ โครงสร้างของงาน กระบวนการ หรือเกิดความคิดเชิงสร้างสรรค์เพื่อสร้างระบบการทำงานที่ชัดเจนมากขึ้น ในขณะที่ในบางส่วนของความซับซ้อนทางสังคมโดยเฉพาะมิติทางเศรษฐกิจ (Socio-economy) กลับพบการเปลี่ยนแปลงที่สนับสนุนความยั่งยืนของการประกอบการแบบสวนเกษตรอินทรีย์ที่มีความจำเพาะอย่างจำกัด กล่าวได้ว่า การขับเคลื่อนสวนเกษตรฯ เหล่านี้ เป็นตัวอย่างที่สำคัญของการพัฒนาที่สร้างความยั่งยืนจากฐานราก ที่อาศัยการมีเครือข่ายในลักษณะของกัลยาณมิตรทาง

ปัญญา ที่ประกอบสร้างขึ้นจากการสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้ประกอบการและเกษตรกรที่มีแนวคิดคล้ายคลึงกัน ในขณะเดียวกัน ก็ตระหนักถึงความแตกต่างหลากหลายของทั้งคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพของสวนเกษตร และระบบคิดของผู้แสดงทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น แม้ว่าจะมีความเป็นสวนเกษตรอินทรีย์เหมือนกัน แต่การสร้างกระบวนการทำงานร่วมกันภายใต้มาตรฐานของการดำเนินงานที่ชัดเจนก็มีส่วนสำคัญ ทำให้เชื่อมเข้าสู่เครือข่ายที่ใหญ่กว่าได้ง่ายขึ้น และมีความสามารถในการสร้างและยกระดับเป้าหมายการพัฒนาที่สูงและกว้างขึ้น ตามวัตถุประสงค์ของการสร้างความมั่นคงทางอาหารที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมโดยรวม

ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยไม่ถือเอาความล้มเหลวว่าเป็นความสูญสิ้นหรือไร้ประโยชน์ในการนำมาใช้ แต่พบว่าความล้มเหลวที่ว่า คือกิจกรรมที่ยังขาดการทำงานที่ครอบคลุมหรือครอบคลุมแต่ถูกจัดวางอยู่ในขั้นตอนและลำดับหรือตำแหน่งของระบบอย่างไม่ถูกต้อง กำลังรอหรือต้องการการปรับแก้เพื่อให้เหมาะสมกับความเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะจำเพาะทั้งทางกายภาพและสังคม ไม่ว่าจะเป็นขนาดการดำเนินการ ขั้นตอนที่เป็นระบบ การสื่อสารภายในองค์กรที่เป็นรูปธรรม หรือกระบวนการที่สอดคล้อง

(5) การนำไปใช้: บทสรุปพร้อมข้อเสนอแนะ (Using: Conclusion to Further Concepts)

จากการถอดบทเรียนของสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กบนพื้นที่สูงของจังหวัดพิษณุโลกเพื่อสืบค้นระบบการจัดการความรู้ของสวนตามหลักของระบบนิเวศเกษตร (Agro-ecosystem) เพื่อการเพิ่มศักยภาพของระบบการทำงานของสวนและเครือข่ายเกษตรกร ครอบคลุมทั้งมิติของการทำการเกษตรที่รับผิดชอบและดูแลสิ่งแวดล้อม ระบบการผลิตที่ให้ความสำคัญกับมาตรฐานที่ถูกออกแบบและใช้บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วม การพึ่งพาตนเองได้ทางอาหาร ในขณะเดียวกันก็เป็นที่พึ่งให้แก่ชุมชนได้

จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากการถอดบทเรียนจากทั้งสามสวนนั้น พบว่ากิจกรรมและความสัมพันธ์ของโครงสร้างการทำงานทั้งหมดสะท้อนให้เห็นภาพรวมของสวนโดยสรุปดังนี้

1. วัฒนธรรมเกษตรกรรมท้องถิ่น (Local Agricultural Culture)

ทัศนคติ มุมมอง และเป้าประสงค์ที่จะกระทำพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้ประกอบการและเกษตรกรได้รับอิทธิพลมาจากการมีสถานะสองระดับ คือ การมีสถานภาพเป็นสมาชิกในครอบครัว และการมีสถานภาพเป็นสมาชิกในชุมชน ที่วัฒนธรรมเกษตรกรรมในท้องถิ่นมีผลให้เกิดความเข้าใจเรื่องการเตรียมการ การปลูก การตัดสินในการเลือกวิธีการผลิต ระบบการผลิต จนไปถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยว เก็บรักษา การบริโภค และการจำหน่าย นอกจากนี้จากการเข้าถึงข้อมูลวัฒนธรรมของเกษตรกรรมท้องถิ่นของงานวิจัย นำไปสู่การสร้างกระบวนการจัดกิจกรรมในสวนเกษตรอินทรีย์ในภาคปฏิบัติไปผสมผสานเข้ากับภาคทฤษฎี ด้วยการสร้างความรู้ มุมมอง และทักษะ เพื่อทำการปรับและแก้ไขทัศนคติการจัดการของผู้ประกอบการและเกษตรกร ทำให้สามารถสร้างระบบการจัดการความรู้ที่สอดคล้องกับทิศทางที่สังคมต้องการได้มากขึ้น แต่ยังอยู่ภายใต้วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ยังยอมรับได้และมีผลกระทบต่อกิจกรรมในชีวิตประวันของเกษตรกรน้อย

2. ระบบคิด (Systemic Thinking)

ฐานความคิดและระบบคิดของผู้ประกอบการผู้เป็นเจ้าของหรือวิธีดูแลธุรกรรมของสวน มีการปรับเปลี่ยนและเคลื่อนไปสู่ทิศทางการทำงานเพื่อสิ่งแวดล้อมและสร้างความยั่งยืน โดยอาศัยแหล่งที่มาของความรู้ที่ได้จากทั้งความรู้แจ้งที่มีในรูปของข้อมูลข่าวสารตามสภาวะ และความรู้แฝงที่มาจากความรู้จากประสบการณ์ของผู้ประกอบการ ทักษะ และความสามารถของเกษตรกรที่ทำหน้าที่เป็นแรงงานของสวน โดยที่ระบบการคิด กระบวนการคิด และกระบวนการจัดการที่เกิดจากการสังเกตการณ์ภายในและภายนอก โดยเน้นย้ำเรื่องของการสังเกตการณ์และทำความเข้าใจพื้นที่จากภายในการสร้างความกล้าหาญในการที่จะดัดแปลงหรือทดลอง การลองผิดลองถูก ความสามารถในการสืบค้นและนำเอาข้อมูล

ที่ได้มาจัดการสร้างระบบการทำงานของสวน มีส่วนสำคัญในฐานะของการสร้างตัวแทนการเปลี่ยนแปลง (Changing Agents) รุ่นใหม่ ในเชิงระบบแทนระดับปัจเจกเกษตรกรเช่นที่ผ่านมา ช่วยให้เกิดการขับเคลื่อนกระบวนการทำงานตั้งแต่ระดับแรงงาน ระบบของสวน ไปจนถึงกลุ่มหรือเครือข่ายที่มีการแบ่งปันและยกระดับเป้าหมายให้สูงและกว้างขึ้นตลอดเวลา

3. โครงสร้างการทำงาน (Working Framework)

การให้คำนิยามและกำหนดมาตรฐานการผลิตแบบมีส่วนร่วม มีส่วนสำคัญในการยกระดับความคาดหวัง ความชำนาญของทั้งตนเองและเกษตรกร หรือการเคลื่อนจุดคานงัดด้านแนวคิดในการจัดการสวน ที่มุ่งเน้นเพียงผลประโยชน์ เป็นความรับผิดชอบต่อตนเอง ชุมชน เครือข่ายและสังคม ส่งผลให้กรอบการทำงานมีลักษณะยืดหยุ่น ไม่ถูกจำกัด เกิดการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของการจัดกระทำกับข้อมูลที่ได้จากเอกสารและการจดบันทึกของสวนเกษตรฯ และนำมาซึ่งการบูรณาการความรู้ที่มีเข้ากับประสบการณ์ บนพื้นที่ที่มีความจำเพาะของสวน

4. การขับเคลื่อนและกลไก (Driven Factor and Mechanism)

นอกจากกิจกรรมของสวนที่อยู่ในรูปของกระบวนการคิดเชิงระบบ กระบวนการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพัฒนาและกระบวนการกระทำอย่างจริงจังต่อเนื่องและมีเป้าหมายที่ชัดเจนแล้ว กระบวนการทำงานทางสังคมที่ทุกสวนทำงานร่วมกัน ทั้งจากภายในสวนและในระดับการทำงานของกลุ่มและเครือข่าย มีส่วนสำคัญในการยกระดับการขับเคลื่อนและสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับกลไก ในลักษณะที่มีระบบในโครงสร้างการทำงานที่มีลักษณะยืดหยุ่น ไม่เป็นทางการ และเลื่อนไหล ในกรณีของทั้งสามสวน กล่าวได้ว่ากระบวนการทำงานเกิดขึ้นผ่านมิติทางสังคม จากการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการทำงาน ตลอดจนการสร้างมาตรฐานหรือข้อกำหนดที่เป็นแนวทางลงปฏิบัติงานระดับสวนและในระการทำงานร่วมกันของเครือข่ายทำให้การสื่อสารภายในองค์กรนั้นมีความเป็นรูปธรรม จับต้องได้ และเกษตรกรในทุกพื้นฐานการศึกษาสามารถเข้าใจหลักปฏิบัติที่อิงอยู่บนทฤษฎีที่สอดคล้องกัน บนทิศทางเดียวกันในรูปของมาตรฐานการรับรองแบบมีส่วนร่วม

5. การเรียนรู้และการยกระดับเป้าหมาย (Learning and Raising Goal)

ความสามารถในการดึงความรู้จากประสบการณ์การทำงานทั้งหมดของทุกสวนมาปรับใช้กันเองในกลุ่มและเครือข่ายของสวนเกษตรอินทรีย์ ที่มีอาณาบริเวณหรือพื้นที่ใกล้เคียงกัน หรือสภาพแวดล้อมบางประการที่คล้ายคลึงกัน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากบทเรียน ที่เชื่อมต่อความทรงจำและประสบการณ์ของผู้ประกอบการและเกษตรกร ที่แม้ว่าจะมีพื้นที่เกษตรอินทรีย์ที่ห่างไกลกัน ก็สามารถรับรู้ถึงการเชื่อมต่อกันได้ ตัวอย่างเช่น การพยายามสร้างการเชื่อมโยงของป่าที่ไม่ต่อเนื่องเข้าด้วยกัน (Connecting Fragmented Forrest) เพื่อสร้างระบบนิเวศน์รวมที่เน้นเรื่องของสภาพแวดล้อมที่ดีกว่าของชุมชน ผ่านระบบและโครงสร้างของเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ ทั้งในแง่ของการเชื่อมต่อกันของระบบการส่งเสริมการผลิต ที่สะดวกรวดเร็วขึ้น ด้วยระบบควบคุมการทำงานตามแกนกลาง ที่ประกอบด้วยข้อกำหนดหรือมาตรฐานและการตรวจสอบที่เครือข่ายยอมรับร่วมกัน การเข้าถึงและแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิตของเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ ทั้งทรัพยากรที่เป็นความรู้และประสบการณ์ในการทำงานในสภาพแวดล้อมที่ใกล้เคียง และทรัพยากรที่เป็นผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ทุกรูปแบบ เช่น อาหารสด อาหารแปรรูป ความหลากหลายของอาหารและโภชนาการ รวมไปถึงการเข้าถึงแหล่งอาหารที่ปลอดสารเคมีอย่างแท้จริง

บทสรุป

โดยสรุป กล่าวได้ว่าผลที่ได้จากงานวิจัย แสดงทิศทางการจัดการความรู้ในสวนเกษตรอินทรีย์ขนาดเล็กเพื่อความมั่นคงทางอาหารอย่างยั่งยืน จากการทำความเข้าใจบริบทใหม่ พบความเป็นไปได้ในการสร้างกระบวนการและระบบความคิดในระดับบุคคลสู่เครือข่าย ผู้วิจัยเรียกกระบวนการนี้ว่า "การแยกแยะวัฏจักรการทำงาน" (Organizing Chain of Framework) แสดงผ่านแผนผังชื่อ "แผงซี่โครงม้วนปิดเปิด" (Furling Rib Cage Diagram) ที่มาจากการใช้ทฤษฎีฐานราก แนวคิดการพัฒนาสังคม และผลการวิจัย เพื่ออธิบายระบบการจัดการความรู้ โดยแผนผังออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นวงจรการเกิดดับปกติของทุกระบบ ที่เป็นตัวตั้งและดึงข้อมูลเดิมเพื่อปรับแก้ เรียกว่า "ริเริ่มถึงร้าง" แต่เพื่อไม่ให้เกิดการหยุดหรือหายไป จึงประกบใช้กับส่วนที่สอง การสร้างระบบคิดและพลวัตความคิด เรียกว่า "ประกอบสร้างจากถอน" ที่เป็นการทำงานด้วยเครื่องมือที่เหมาะสมกับพื้นที่ กระบวนการเรียนรู้จากระบบการถอดบทเรียน แล้วนำวัฒนธรรมเกษตรท้องถิ่นมาใช้สร้างกลไกขับเคลื่อนด้วยกระบวนการกึ่งอิทธิพลกลุ่มพึ่งพิง (Semi-influenced Group Process) เพื่อสร้างพลังการโน้มนำที่มีลักษณะมีมาตรฐานท้องถิ่นแบบยอมรับได้เป็นสากล ที่ก่อให้เกิดแนวทางการทำงานแบบกลุ่มสร้างสรรค์ (Creative Group-activated Approach) อย่างเป็นระบบ ในขณะเดียวกันก็อยู่ภายใต้โครงสร้างแบบหลวมที่พร้อมปรับแก้ บนความสัมพันธ์ด้านทัศนคติและความต้องการร่วมกันของวัฒนธรรมเกษตรกรรมอินทรีย์ท้องถิ่นใหม่ (New Local Organic Agricultural Culture) โดยใช้การจัดการความรู้ที่จะได้จากระบบนิเวศเกษตรอินทรีย์ใหม่ (Emerging Organic Agro-ecosystem) ไปตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่งของแกนระบบนิเวศน์ที่ยากแก่การควบคุม เพื่อให้เกิดการจัดการความรู้ที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนเกิดขึ้นในโครงสร้างใหม่ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงผลลัพธ์ได้ แม้ว่าจะยังอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ไม่เกื้อหนุน และต้องปรับตัวตามความเปลี่ยนแปลงของสภาวะต่างๆ

เอกสารอ้างอิง

จิราพรรณ แสงมณี (2559). ประสิทธิภาพการจัดการความรู้ตามทัศนะของผู้บริหารและครูโรงเรียนเอกชนจังหวัดนครศรีธรรมราช. *วารสารเทคโนโลยีภาคใต้, 9*(2), 11-18.

ธนวัฒน์ พิมลจินดา (2556). บทเรียนจากความล้มเหลวในการจัดการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในเขตพื้นที่อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี. *วารสารการศึกษาและการพัฒนาสังคม, 9*(2), 22-32.

พัชรินทร์ สิรสุนทร (2556). *แนวคิด ทฤษฎี เทคนิคและการประยุกต์เพื่อการพัฒนาสังคม (Concept, theory and technique for social development practice)*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พัชรินทร์ สิรสุนทร. (2558). *ความรู้ อำนาจ และสุขภาพ : จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ*. พิมพ์ครั้งที่ 1, พิมพลักษณ์, กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ละเอียด แจ่มจันทร์, ร. บ. (2557). การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง: การถอดบทเรียนจากการเรียนการสอนสาขาพยาบาลศาสตร์. *Nursing Journal of the Ministry of Public Health.*

วีระ นิจไตรรัตน์ (2553). *คู่มือการถอดบทเรียนชุมชน.* ขอนแก่น: ปตท.จำกัด(มหาชน).

สุชาดา นิ้มวัฒนากุล, ป. ฐ. (2018, July-December). การจัดการความรู้เพื่อพัฒนาตน พัฒนางานอย่างสร้างสรรค์: กรณีศึกษาบุคคลากรสายสนับสนุนวิทยาลัยพยาบาลพระปกเกล้า จันทบรี. *Journal of Phrapokklao Nursing College, 29*(2), 217-230.

Adams, N. (2016). *New approaches to multicultural marketing: Examining the communication strategies used by multicultural marketing agencies.* Paper presented at the 4 th International Conference on Contemporary Marketing Issues ICCMI June 22-24, 2016 Heraklion, Greece.

Bank, W. (2017). *ICT in agriculture: Connecting smallholders to knowledge, networks, and institutions*: World Bank Group.

Charmaz, K. (2003). Grounded Theory. The Sage Encyclopedia of Social Science Research Methods.

Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*: sage.

Charmaz, K. (2008). Reconstructing grounded theory. *The Sage handbook of social research methods*, 461-478.

Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory*: sage.

Chun Tie, Y., Birks, M., & Francis, K. (2019). Grounded theory research: A design framework for novice researchers. *SAGE open medicine, 7*, 2050312118822927.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*: Sage publications.

Filipe Melo. (2013). *The Future of Biodiversity in Tropical Agricultural Landscapes: Ecological Restoration and The Importance of The Matrix.* [Proceeding of Symposium]. Ecological Restoration and Sustainable Agriculture Landscapes. Bogota, Colombia.

Gann, G. D., McDonald, T., Walder, B., Aronson, J., Nelson, C. R., Jonson, J., . . . Liu, J. (2019). International principles and standards for the practice of ecological restoration. *Restoration Ecology, 27*, S1-S46.

Goh, S. C. (2002). Managing effective knowledge transfer: an integrative framework and some practice implications. *Journal of Knowledge Management*.

Harrington, L. M. B. (2016). Sustainability Theory and Conceptual Considerations: A Review of Key Ideas for Sustainability, and the Rural Context. *Papers in Applied Geography, 2*, 365 - 382.

Hellström, D., Jeppsson, U., & Kärrman, E. (2000). A framework for systems analysis of sustainable urban water management. *Environmental impact assessment review, 20*(3), 311-321.

HLPE. (2012). Food Security and Climate Change, a Report by the High-level Panel of Experts on Food Security and Nutrition: Food and Agriculture Organization Rome.

HLPE, H. (2017). Sustainable forestry for food security and nutrition: High Level Panel of Experts, Committee on World Food Security, Food and ….

Hoffman, D. L., & Novak, T. P. (2009). Flow online: lessons learned and future prospects. *Journal of interactive marketing, 23*(1), 23-34.

Kastner, M., Antony, J., Soobiah, C., Straus, S. E., & Tricco, A. C. (2016). Conceptual recommendations for selecting the most appropriate knowledge synthesis method to answer research questions related to complex evidence. *Journal of clinical epidemiology, 73*, 43-49.

Kastner, M., Tricco, A. C., Soobiah, C., Lillie, E., Perrier, L., Horsley, T., . . . Straus, S. E. (2012). What is the most appropriate knowledge synthesis method to conduct a review? Protocol for a scoping review. *BMC medical research methodology, 12*(1), 1-10.

Legg, W. (2017). *Sustainable agricultural development for food security and nutrition: what roles for livestock?* Retrieved from

Maharasingam, N. Implementing the Sustainable Development Goals through social action in a London primary school. *Profession, 18*, 19.

Stam, H. J. (2009). Habitus, psychology, and ethnography: Introduction to the special section. *Theory & psychology, 19*(6), 707-711.

Stam, H. J. (2009). Habitus, psychology, and ethnography: Introduction to the special section. *Theory & psychology, 19*(6), 707-711.

Sutrisna, M. (2009). *Research methodology in doctoral research: understanding the meaning of conducting qualitative research.* Paper presented at the Proceedings of the Association of Researchers in Construction Management (ARCOM) Doctoral Workshop held in Liverpool John Moores University. Conducted by ARCOM Liverpool, UK: ARCOM.

Sutrisna, M., & Barrett, P. (2007). Applying rich picture diagrams to model case studies of construction projects. *Engineering, Construction and Architectural Management*.

Warren, D. L., Glor, R. E., & Turelli, M. (2008). Environmental niche equivalency versus conservatism: quantitative approaches to niche evolution. *Evolution: International Journal of Organic Evolution, 62*(11), 2868-2883.

Weber, R., Aha, D. W., & Becerra-Fernandez, I. (2001). Intelligent lessons learned systems. *Expert systems with applications, 20*(1), 17-34.

Wei, C. (2020). Agroecology, Information and Communications Technology, and Smallholders' Food Security in Sub-Saharan Africa. *Journal of Asian and African Studies, 55*(8), 1194-1208.

WHITMORE, I. S. (2000). *DROUGHT MANAGEMENT ON FARMLAND*: Springer Science+Business Media Dordrecht.

Wiig Karl, M. (1997). Knowledge Management: An Introduction and Perspective. *Journal of Knowledge Management, 1*(1), 6-14. doi:10.1108/13673279710800682

Wuelser, G., & Pohl, C. (2016). How researchers frame scientific contributions to sustainable development: a typology based on grounded theory. *Sustainability science, 11*(5), 789-800. doi:10.1007/s11625-016-0363-7

Zhang, X.-S. (2001). Ecological restoration and sustainable agricultural paradigm of mountain-oasis-ecotone-desert system in the north of the Tianshan Mountains. *Acta Botanica Sinica, 43*(12), 1294-1299.

บทความฉบับสมบูรณ์

กลุ่มที่ 5 ครอบครัวกับการทำงาน

4 บทความ

- โพธิจิต: กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมของครอบครัวในสังคมเมือง
- โครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ
- แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกับการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่
- แบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น

โพธิจิต : กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมของครอบครัวในสังคมเมือง[1]

(Bodhicitta : The Process of Moral Instillation among Families in Urban Society)

โดย
อรศิริ ไม้ทอง [*] ***พระสุธีรัตนบัณฑิต*** [†] ***และพระราชปริยัติมุนี*** [‡]

[1] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง กระบวนการเสริมสร้างจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมของเยาวชนนานาชาติ หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[*] นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[†] รองศาสตราจารย์ สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[‡] รองศาสตราจารย์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

โพธิจิต เป็นแนวคิดสำคัญของนิกายมหายาน หมายถึง การให้ความสำคัญอันดับแรกกับการช่วยเหลือผู้อื่น หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมายถึง ความมีจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคม การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการปลูกฝังจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่เยาวชนของครอบครัวในสังคมเมือง การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นบนฐานคติของการตีความ (Interpretative) ภายใต้ระเบียบวิธีวิจัยภาคสนามแบบกรณี (Case Studies) เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึก (In-dept Interview) กับเยาวชนอายุระหว่าง 14 -18 ปี จำนวน 15 ราย และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 8 ราย เก็บรวบรวมข้อมูลเมื่อ ธันวาคม 2563 ถึง มกราคม 2564 ผลการวิจัยพบว่า เยาวชนที่มีจิตอาสาในการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น และมีความรับผิดชอบต่อสังคม หรือภาวะที่เรียกว่ามี “โพธิจิต” นั้น ได้ถูกอบรมเลี้ยงดูหล่อหลอมและเติบโตมาจากครอบครัวที่มีพ่อแม่เป็นต้นแบบของความมีจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งพ่อแม่ได้ลงมือปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง ให้อิสระกับลูกในการคิดและลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตนเอง พร้อมกับต้องรับผิดชอบผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ

คำสำคัญ: โพธิจิต จิตอาสา ความรับผิดชอบต่อสังคม ครอบครัว กระบวนการ

Abstract

Bodhicitta is a principal concept of the Mahayana in which the concept refers to the priority on helping others or having volunteering spirit and social responsibility. This research aims to investigate the process of moral instillation to the youth of families in urban society. Qualitative method, the case study approach, was applied to analyze social phenomenon with interpretative assumption. In-depth interview was used to collect data from 15 youths who aged 14-18 years old and other 8 key informants, and data collecting period was during December 2020 to January 2021. Research results found that the youth who have volunteering spirit and social responsibility behavior, or the Bodhicitta, have been raised by families which their parents perform as a model of having volunteering spirit and social responsibility behaviors. Parents play roles as a practical model, and they free their kids to think and do activities by their own with responsibility of their practices in return.

Keywords: Bodhicitta, volunteering spirit, social responsibility, familied, process

โพธิจิต : กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมของครอบครัวในสังคมเมือง

(Bodhicitta : The Process of Moral Instillation among Families in Urban Society)

บทนำ

โพธิจิต เป็นแนวคิดสำคัญของนิกายมหายาน หมายถึง การให้ความสำคัญอันดับแรกกับการช่วยเหลือผู้อื่น หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมายถึง ความมีจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมนั่นเอง ซึ่งโพธิจิตเปรียบเสมือนเมล็ดพันธุ์ที่มีอยู่ในใจของทุกคนและสามารถเติบโตเจริญงอกงามหากได้รับการบ่มเพาะที่เหมาะสม ดังนั้นโพธิจิตจึงเป็นคุณธรรมที่ควรปลูกฝังให้แก่เยาวชนในทุกๆ สังคม ทั้งนี้เพื่อที่จะเป็นการสร้างพลเมืองรุ่นใหม่ให้กับประชาคมโลก ตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals – SDGs) ที่ประชาคมโลกตกลงร่วมกันและใช้เป็นกรอบในการดำเนินงานด้านการพัฒนา เป้าหมายทั้ง 17 ข้อ สะท้อน 3 เสาหลักของมิติความยั่งยืน (Three Pillars of Sustainability) คือ มิติสังคม มิติเศรษฐกิจ และมิติสิ่งแวดล้อม บวกกับอีก 2 มิติคือ มิติสันติภาพและสถาบัน และมิติเรื่องหุ้นส่วนการพัฒนาที่เชื่อมร้อยทุกมิติของความยั่งยืนไว้ด้วยกัน รวมเป็น 5 มิติ องค์การสหประชาชาติแบ่งเป้าหมาย 17 ข้อ ออกเป็น 5 กลุ่ม เรียกว่า 5 Ps ประกอบด้วย 1. มิติสังคม (people) 2. มิติเศรษฐกิจ (Prosperity) 3. มิติสิ่งแวดล้อม (Planet) 4. มิติสันติภาพและสถาบัน (Peace) 5. มิติหุ้นส่วนการพัฒนา (Partnership) (United Nations, 2012) กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมของครอบครัวทำให้มิติทางสังคมมีความเข้มแข็งขึ้น และยังเป็นการสนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต ธัญลักษณ์ (2560) ได้เขียนในบทความ จิตวิวัฒน์: จิตอาสาข้ามพรมแดน ไว้ว่า กระบวนการจิตอาสานี้ทำให้เกิดพลังการเข้าไปสัมผัสเพื่อนมนุษย์ที่เรียกว่า “Awaken human hearth” ซึ่งเป็นการทำงานเพื่อเข้าใจมนุษย์และเชื่อมโยงคนอื่นด้วยความรู้สึกแบบเดียวกัน เป็นการเติบโตไปด้วยกัน เกิดมิตรภาพอันงดงามร่วมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงจากภายในของบุคคลสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมบนฐานของคุณธรรม

กระบวนการปลูกฝังคุณธรรมของครอบครัวด้วยการบ่มเพาะเยาวชนให้มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม จึงเป็นกระบวนการที่เกื้อกูลต่อการพัฒนามนุษย์ การสร้างความเป็นพลเมืองดี (Active Citizen)ให้แก่เยาวชนจึงเป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายพยายามผลักดันให้เกิดขึ้นและให้ความสำคัญมาโดยตลอด เพราะคุณค่าของความเป็นพลเมืองเป็นเหมือนเครื่องมือที่จะนำพาประเทศให้อยู่รอดและเกิดการพัฒนาตั้งแต่รากฐานของสังคมเพื่อการบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน เยาวชนเป็นวัยที่มนุษย์อยู่ในช่วงของการค้นหาตนเองตามความต้องการ เป็นวัยที่กำลังเรียนรู้กับบทบาทหน้าที่ของตนเอง หากเยาวชนสามารถพัฒนาทักษะความสามารถของตนไปในทางที่ถูกต้อง และมีการปลูกฝังคุณธรรมควบคู่กันไป เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะรู้จักกับความสามารถและหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเอง มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ในทางตรงกันข้ามหากเยาวชนไม่ได้รับการพัฒนาทักษะความสามารถของตนไปในทางที่ถูกต้อง และไม่ได้รับการปลูกฝังคุณธรรมควบคู่กันไป เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะไม่รู้จักกับความสามารถและหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเอง ไม่มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ มีแต่ความเห็นแก่ตัว แสวงหาในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง อันเป็นเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาในสังคม (วรากรณ์ สามโกเศศ, 2563)

การปลูกฝังคุณธรรมให้แก่เยาวชนของครอบครัวในสังคมเมืองควบคู่ไปกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงสอดรับกับทักษะสำหรับการออกไปดำรงชีวิตในโลกแห่งศตวรรษที่ 21 (พิมพันธ์ เดชะคุปต์. 2557) เพื่อให้เยาวชนสามารถยืดหยุ่น รู้จักการปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข และยังเกิดการริเริ่มสร้างสรรค์เป็นตัวของตัวเอง มีทักษะความสามารถ มี

ความน่าเชื่อถือ (Accountability) มีภาวะผู้นำ มีจิตอาสา (Volunteer)และมีความรับผิดชอบ (Responsibility) เปรียบเหมือนเป็นการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่เยาวชน ให้เติบโตเป็นความหวังใหม่ของสังคมไทย

ผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมาทำให้สังคมไทยกลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อลักษณะความสัมพันธ์ที่มีต่อกันของครอบครัวในสังคมเมือง คือ มักจะติดต่อคบหากันด้วยตำแหน่งหน้าที่การงานโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ตอบแทนจากความสัมพันธ์นั้นๆ จึงเป็นสาเหตุให้ความผูกพันในครอบครัวมีน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความผูกพันกับคนใกล้ชิด ทั้งนี้เพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจและการที่ต้องแข่งขันแย่งชิงกันในการดำรงชีพ ผลการวิจัยสถานการณ์ของครอบครัวไทยในเขตเมือง ชี้ให้เห็นว่า สภาพแวดล้อมที่อยู่ในสังคมเมืองทำให้ผู้ปกครองต้องดิ้นรนไม่มีเวลาอยู่กับลูกหลานจนเกิดเป็นสภาพครอบครัวที่ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีเวลาสนทนาระหว่างกัน (วราพงษ์ ป่างแก้ว, 2558) แต่ในขณะเดียวกันครอบครัวก็ยังคงต้องทำหน้าที่อบรมบ่มเพาะสมาชิกของครอบครัวโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนให้เป็นคนดี คนเก่ง และสามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีความสุข ดังนั้นหากครอบครัวสามารถเลี้ยงดูเยาวชนให้มีคุณธรรมในจิตใจ มีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีจิตอาสาและมีความรับผิดชอบต่อสังคม ก็เท่ากับว่าครอบครัวนั้นได้บ่มเพาะเมล็ดพันธุ์แห่งโพธิจิตให้เกิดขึ้นในจิตใจของเยาวชน ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างความเป็นพลเมืองที่ดี มีจิตอาสาและมีความรับผิดชอบต่อสังคม

ภายใต้สถาณการณ์ของสังคมเมืองดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาว่า จากการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นนี้ ครอบครัวในสังคมเมืองมีกระบวนการปลูกฝังจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่เยาวชนอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการปลูกฝังจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่เยาวชนของครอบครัวในสังคมเมือง

แนวคิด ทฤษฎี และกรอบแนวคิดการวิจัย

1. **แนวคิดโพธิจิต** การวิจัยนี้ใช้แนวคิด โพธิจิตของมหายาน คำว่า โพธิจิต ในพระพุทธศาสนามหายาน เป็นคำศัพท์ที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่มีความหมายเหมือนกันกับจิตตรัสรู้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โพธิจิตในมหายานได้พัฒนามาหลายยุค แต่ละยุคก็จะมีความหมายต่างกันบ้าง ตามบริบทของผู้พัฒนายุคนั้นๆ เช่น ยุคของท่านนาคารชุน มีปรากฏในงานเขียนเรื่อง Nagarjunian: Studies in the Writings and Philosophy of Nagarjuna ของ ลินดัทเนอร์ (Lindtner) ที่ได้อธิบายงานเขียน เรื่อง Bodhicitta-vivarana ของท่านนาคารชุนถึง โพธิจิต ว่าหมายถึง จิตพื้นฐานที่มี เมตตากรุณาเป็นแรงจูงใจเพื่อความรู้แจ้งเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย เป็นวิธีการบ่มเมล็ดพันธุ์แห่งโพธิ (Gyatso, 1993) คัมภีร์มหายานลังกาวตารสูตร ไดเซ็ด ไตตาโร่ ซูซูกิ (Daisetz Teitaro Suzuki) กล่าวว่า เหตุสำคัญที่นำไปสู่วิถีชีวิตแบบพระโพธิสัตว์และความเป็นพระพุทธเจ้านั้น คือการมีโพธิจิตเป็นแกนหลัก คือ การบำเพ็ญเมตตาและกรุณาให้เป็นกุศลมูล (D.T. Suzuki, tr.,1932) ซึ่งสอดคล้องกับการมีจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมซึ่งมีปณิธานว่า ให้นึกถึงผู้อื่นก่อนนึกถึงตนเอง เข้าไปช่วยแบ่งเบาความทุกข์ของผู้อื่นด้วยใจจริง ไม่ลังเลสงสัย ไม่เสแสร้งแกล้งคิดหรือแกล้งทำให้เกิดขึ้นแม้เพียงน้อยนิด จึงมองเห็นความทุกข์ทั้งหลายของคนอื่นเป็นเสมือนความทุกข์ของตนเอง ถึงแม้มีแรงเสียดทานใดๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น แรงเสียดทานนั้นไม่อาจกระทบจิตใจของผู้มีจิตอาสาและมีความรับผิดชอบต่อสังคมที่ได้บ่มเพาะโพธิจิตให้เกิดขึ้นภายในจิตใจของพวกเขา ย่อมยืนหยัดตั้งมั่นไม่หวั่นไหวต่ออกุศลใดๆ

ความเมตตากรุณาที่มุ่งให้สรรพสัตว์ทั้งหลายพ้นจากความทุกข์ ในหลักพรหมวิหาร 4 (พระไตรปิฎกมหาจุฬา, 2539) ที่กล่าวว่า ความเมตตา คือ ความปรารถนาดี อยากให้ผู้อื่นมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั่วหน้ากัน ความกรุณา คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นจากความทุกข์ มีใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ทั้งหลาย การปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข ด้วยการยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือเกื้อกูล ด้วยความบริสุทธิ์ใจ เพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข คือ คุณลักษณะของความเป็นจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคม

2. **แนวคิดพลเมืองดี** (Active Citizen) เนื่องจากกระบวนการปลูกฝังจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่เยาวชนของครอบครัวในสังคมเมือง เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการตระหนักในสิทธิและหน้าที่ของตนเองในฐานะประชาชนคนหนึ่ง สถานะของการเป็น Active Citizen โยงใยกับปรัชญาซึ่งนำเสนอว่าสมาชิกขององค์กร ไม่ว่าธุรกิจหรือรัฐ หรือของประเทศ ล้วนต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ถึงแม้ว่าบุคคลนั้นจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับบทบาทในด้านการปกครอง ประเด็นของ Active Citizenship คือเรื่องของสิทธิและความรับผิดชอบ ความสมดุลระหว่างสองสิ่งนี้เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาเพราะช่วยให้เกิดความยั่งยืน(วรากรณ์ สามโกเศศ, 2563) ถ้าทุกคนมีความเป็น Active Citizen อย่างเข้มแข็ง ปัญหาสังคมต่างๆ จะได้รับการแก้ไขอย่างง่ายดายเพราะทุกคนตระหนักถึงความรับผิดชอบของตนเอง แต่ละคนจะกระทำสิ่งต่างๆ ภายใต้ความรับผิดชอบของตน ก็เท่ากับได้แสดงความรับผิดชอบต่อผู้อื่นและต่อสังคมด้วยเช่นกัน เกิดการรวมตัวกันของอาสาสมัครร่วมรณรงค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม กล่าวได้ว่า Active Citizen คือ บุคคลที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม มีบทบาทในชุมชน มีจิตอาสา กระทำสิ่งต่างๆ โดยไม่หวังผลตอบแทน Active Citizen มิได้เกิดขึ้นเพียงเพราะการท่องคำจำกัดความได้เท่านั้น หากแต่เกิดจากการบ่มเพาะโดยพ่อแม่ ครู และสังคม ผ่านกาลเวลาให้จิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมนี้เป็นสิ่งซึ่งฝังอยู่ภายในตัวบุคคล

3. **แนวคิดระบบนิเวศน์การเรียนรู้** (Eco Learning) รูปแบบของระบบนิเวศการเรียนรู้ สามารถจำแนกได้หลายรูปแบบตามเกณฑ์ของผู้เชี่ยวชาญแต่ละท่าน เช่น (อัจฉรา, 2563) ได้ออกแบบตามรูปแบบการเรียนรู้และสิ่งแวดล้อม เพื่อเอื้ออำนวยการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในองค์กรซึ่งสามารถจำแนกได้ 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) การเรียนรู้แบบเป็นทางการ (Formal Learning) คือ การเรียนรู้ในห้องเรียน เรียนรู้ทาง e-learning หรือจากสื่อการเรียนรู้ต่างๆ ที่มีกำหนดหัวข้อแน่นอนและวัตถุประสงค์เฉพาะเจาะจง การเรียนรู้รูปแบบนี้ผู้เรียนควรได้รับอิสระและมีส่วนร่วมเพื่อเลือกสิ่งที่ตนเองเรียนรู้ได้ดีที่สุด สิ่งแวดล้อมควรมีความแตกต่าง น่าสนใจและไม่จำเจ 2) การเรียนรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์หรือการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (Social Learning) การเปิดโอกาสให้มีกลุ่มเครือข่ายผู้สนใจเรื่องเดียวกัน ได้มาพูดคุยแลกเปลี่ยนต่อยอดความคิด (Networking) ซึ่งช่วยสร้างความรู้สึกเชิงบวกให้กับสิ่งที่ได้เรียนรู้ และได้เรียนรู้จากบุคคลภายนอกอีกด้วย และ 3) การส่งเสริมการต่อยอดความคิด (Learning Reinforcement) เพื่ออำนวยให้นำสิ่งที่ตระหนักจากการเรียนรู้ (Insights) ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ หรือคิดต่อยอด และการสร้างทัศนคติที่ดีต่อการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

บทความนี้ได้ประยุกต์ใช้ แนวคิดโพธิจิต แนวคิดพลเมืองดี (Active Citizen) และแนวคิดระบบนิเวศน์การเรียนรู้ (Eco Learning) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการปลูกฝังจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่เยาวชนของครอบครัวในสังคมเมือง โดยวิเคราะห์ในประเด็นคุณลักษณะของครอบครัว คุณลักษณะของพ่อแม่ผู้ปกครองเยาวชน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้และการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน ผ่านการสร้างสรรค์และการสร้างนวัตกรรมใหม่ และการมีสุขภาวะที่ดีซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการปลูกฝังจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมให้แก่เยาวชนของครอบครัวในสังคมเมือง

กรอบแนวคิดการวิจัย

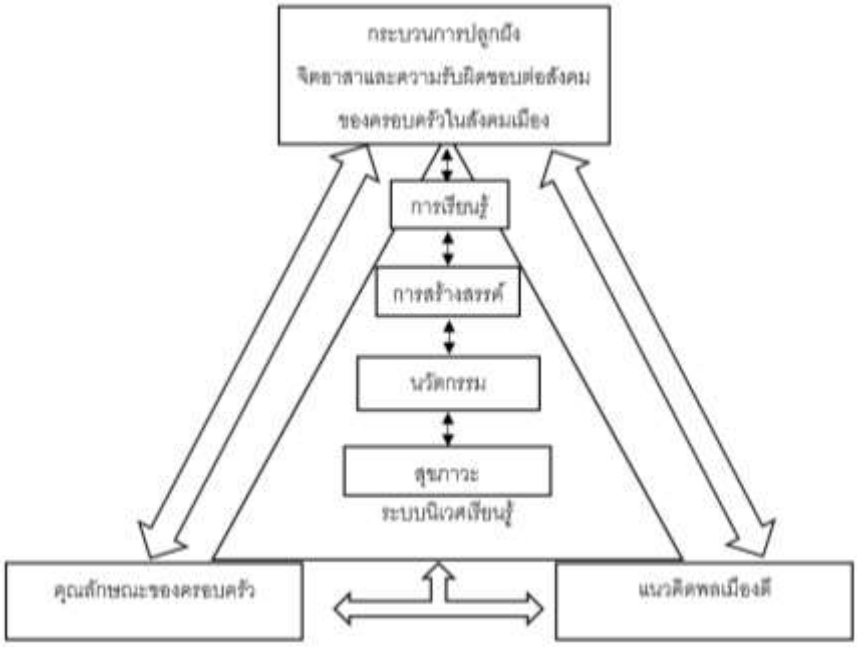

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) ให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นบนฐานคติของการตีความ (Interpretative) ภายใต้ระเบียบวิธีวิจัยภาคสนามแบบกรณี (Case Studies) (ชาย โพธิสิตา; 2547; Yin, 1994) เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึก (In-dept Interview) กับเยาวชนกลุ่มที่เป็นกลุ่มเป้าหมายจำนวน 15 ราย ที่เลือกแบบเจาะจง ซึ่งเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายด้วยการประกาศรับสมัครอาสาสมัครด้วยสื่อสารออนไลน์ เช่น เฟสบุค ไลน์ ตามเกณฑ์การคัดเข้า คือ 1) เป็นเยาวชนนานาชาติอายุระหว่าง 14 – 18 ปี 2) ไม่จำกัดเพศ 3) สามารถสื่อสารภาษาอังกฤษพื้นฐานได้ 4) มีความพร้อมทางด้านร่างกายและจิตใจ 5) มีความพร้อมในการปรับตัวเพื่อทำกิจกรรมร่วมกับคนอื่นได้ดี นอกจากนี้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 8 ราย ซึ่งมีคุณสมบัติตามเกณฑ์การคัดเข้า ได้แก่ 1) มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเยาวชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในฐานะ พ่อ แม่ ผู้ปกครอง และญาติ 2) เป็นผู้ที่มีบทบาทในการอบรมเลี้ยงดูเยาวชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย 3) เป็นบุคคลที่เยาวชนซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายได้อ้างอิงว่าเป็นผู้มีส่วนร่วมในการอบรมบ่มนิสัยในด้านคุณธรรม และเป็นต้นแบบในการดำรงชีวิต

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูล เมื่อเดือนธันวาคม 2563 ถึง มกราคม 2564 โดยการใช้แนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยทำการตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการสามเส้า แบบต่างเวลา เช่น ผู้วิจัยถามคำถามเดิมกับกลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในเวลาที่แตกต่างกัน ในขณะเดียวกันได้ทำการตีหมายข้อมูลด้วยกระบวนการซึ่งปราศจากอคติ ในขณะเดียวกันก็ไม่ละเลยการตีความบนพื้นฐานบริบททางสังคมของประเทศไทย (Unbiased interpretation) (https://theologyonmission.wordpress.com, 2012) ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) แล้วนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analysis Description)

ผลการวิจัย และอภิปรายผล

บทความนี้นำเสนอผลการวิจัย 5 ประเด็น ได้แก่ 1. คุณลักษณะของครอบครัว 2. การเรียนรู้ 3.การสร้างสรรค์สิ่งดีงามเพื่อสังคม 4. นวัตกรรม 5. สุขภาวะของเยาวชน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. คุณลักษณะของครอบครัว

1.1 **รูปแบบของครอบครัว** ประกอบด้วย 1) ครอบครัวเดี่ยวจำนวน 5 ครอบครัว ซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่บ้านจัดสรรที่เป็นโครงการที่สร้างโดยบริษัทเอกชนจำนวน 2 ครอบครัว และอาศัยในบ้านที่ปลูกสร้างเองบนที่ดินส่วนตัวที่เป็นมรดกตกทอดจากรุ่นสู่รุ่นจำนวน 3 ครอบครัว 2) ครอบครัวขยายจำนวน 10 ครอบครัว อาศัยรวมกันอยู่ในบ้านที่ปลูกสร้างเองในที่ดินส่วนตัวจำนวน 6 ครอบครัว และอาศัยรวมกันอยู่ในบ้านเช่าจำนวน 4 ครอบครัว จากสถิติครอบครัวในเมืองมักเป็นครอบครัวเดี่ยว แต่ผลการวิจัยพบว่าส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยาย เพราะเหตุผลว่า มีปู่ ตา ย่า ยาย อยู่ด้วย

1.2 **เศรษฐฐานะ** จากการเก็บรวบรวมข้อมูลของการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และจำแนกครอบครัวในสังคมเมืองเป็น 3 แบบ คือ 1. ครอบครัวที่มีฐานะระดับดีถึงดีมาก พ่อแม่ผู้ปกครองมีการศึกษาในระดับปริญญาตรีขึ้นไป จำนวน 1 ครอบครัว 2. ครอบครัวที่มีฐานะระดับปานกลาง พ่อแม่ผู้ปกครองมีการศึกษาในระดับปริญญาตรีขึ้นไป จำนวน 10 ครอบครัว 3. ครอบครัวที่มีฐานะระดับล่าง พ่อแม่ผู้ปกครองมีการศึกษาในระดับประถมศึกษา จำนวน 4 ครอบครัว

1.3 **การทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว** จากการเก็บรวบรวมข้อมูลของการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และจำแนกการทำกิจกรรมของครอบครัวในสังคมเมืองเป็น 3 แบบ คือ 1. พ่อแม่ และผู้ปกครอง ปฏิบัติตัวเป็นตัวอย่างที่ดี และให้เวลากับครอบครัวด้วยการชักชวนกันทำกิจกรรม 2. พ่อแม่ และผู้ปกครอง ปฏิบัติตัวเป็นตัวอย่างที่ดี แต่ไม่มีเวลาชักชวนกันทำกิจกรรม จึงใช้การสื่อสารด้วยคำพูดเพื่ออธิบายให้เกิดความเข้าใจ 3. พ่อแม่ และผู้ปกครองไม่มีเวลาให้ครอบครัวเพราะมีปัญหาทางเศรษฐกิจจึงจำเป็นต้องทำงานหนักเพื่อหาเงินมาจุนเจือครอบครัว และขาดการสื่อสารต่อกันด้วยคำพูด

เยาวชนที่มีจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคม หรือสภาวะที่เรียกว่า “โพธิจิต” นั้น ได้ถูกอบรมเลี้ยงดูหล่อหลอมและเติบโตมาจากครอบครัวที่มีพ่อแม่และผู้ปกครองเป็นตัวอย่างที่ดี ลงมือปฏิบัติให้เห็นและมีเวลาชักชวนกันทำกิจกรรม ให้อิสระในการคิดและคอยประคองอยู่ห่างๆ ไม่ทอดทิ้ง ได้รับการเลี้ยงดูมาแบบส่งเสริมหรือเอื้อต่อการเกิดพฤติกรรมเชิงบวกอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับงานวิจัยของ Daniel Musitu-Ferrer and et. al (2019) ที่พบว่า การหล่อหลอมทางสังคมของพ่อแม่ มีความสัมพันธ์กับระดับความเห็นอกเห็นใจและมีความเชื่อมโยงกับการรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยพบว่าการเลี้ยงดูแบบผ่อนปรนมีผลต่อระดับความเห็นอกเห็นใจมากกว่าการเลี้ยงดูแบบละเลย เพราะจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นจิตสำนึกที่เกิดจากภายใน และส่งผลมาสู่การกระทำภายนอก

2. การเรียนรู้ ผลการวิจัยพบว่า เยาวชนของครอบครัวในสังคมเมืองมีการเรียนรู้ 3 รูปแบบ ได้แก่

2.1 **การเรียนรู้แบบเป็นทางการ** (Formal Learning) คือการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากเยาวชนได้ซึมซับจากคนใกล้ชิดโดยตรง คือ การได้เห็นพ่อแม่ผู้ปกครองมีการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี มีการสื่อสารที่ชัดเจน และให้โอกาสเยาวชนได้ใช้ความคิดและลงมือทำด้วยตนเอง โดยการหาโครงการที่เป็นประโยชน์ให้เยาวชนได้เข้าร่วมกิจกรรม หรือ การชักชวนเยาวชนไปเรียนรู้ในสถานที่ต่างๆ ที่น่าสนใจไม่จำเจ เช่น “เอ (ชื่อสมมุติ) พนักงานบริษัทเอกชนแห่งหนึ่งและเป็นคุณแม่ของเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการ เล่าว่า

"...ครอบครัวของเราเน้นการสร้างให้ลูกๆรักการเรียนรู้ และพวกเขามีความสุขกับการได้ลงมือทำจริง เราจะสื่อสารกับลูกๆ เสมอด้วยตัวเองและใช้คำพูดที่ชัดเจน สอนด้วยการปฏิบัติให้เขาเห็น คือทำตัวเองเป็นแบบอย่างที่ดี ปลูกฝังคุณธรรมต่างๆ ด้วยการปฏิบัติ และการพาลูกๆ ไปร่วมกิจกรรมนอกบ้านบ้างเพื่อให้เขารู้สึกไม่เบื่อ..."

ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ สายฤดี วรกิจโภคาทร และคณะ (2552) ที่พบว่า หลักการสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในครอบครัว บนพื้นฐานของแนวคิดทฤษฎีเซลล์กระจกเงา และทฤษฎีการเรียนรู้การทำงานของสมอง รวมทั้งความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิจากหลากหลายสาขาวิชาอาชีพจำนวนมากเชื่อว่า การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้ได้ผลดีนั้น ผู้ปลูกฝังจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นวิธีที่ดีที่สุด และสำคัญที่สุด

2.2 **การเรียนรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์หรือการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น** (Social Learning) คือ การเรียนรู้ที่เกิดจากการทำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่นเกิดเป็นเครือข่ายทางสังคม ทำให้เกิดความรู้สึกเชิงบวก ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ จากบุคคลภายนอก เช่น น้องอ้อ (นามสมมุติ) เยาวชนไทย เพศหญิง ที่เข้าร่วมกิจกรรมในโครงการฯ เล่าว่า

"...การที่หนูได้เข้าร่วมกิจกรรมในโครงการ ช่วยทำให้ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ลองทำอะไรหลายอย่างที่ไม่เคยทำมาก่อน เป็นประสบการณ์ที่ดีมากๆ จากเมื่อก่อนที่หนูไม่ค่อยกล้าแสดงออก ไม่กล้าพูด การร่วมกิจกรรมกับคนอื่น ช่วยทำให้หนูได้เรียนรู้จากเพื่อนๆ เราแลกเปลี่ยนความคิดกัน หนูจึงได้เรียนรู้ว่า ทุกคนสามารถฝึกฝนตนเองและพัฒนาตนเองได้เสมอ วันนี้หนูจึงเป็นคนที่กล้าแสดงออกมากขึ้น..."

2.3 **การส่งเสริมการต่อยอดความคิด** (Learning Reinforcement) เพื่ออำนวยให้นำสิ่งที่ตระหนักจากการเรียนรู้ (Insights) ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เป็นการต่อยอดความดีงามและสร้างทัศนคติเชิงบวกในการเรียนรู้ให้แก่เยาวชน เช่น น้องซี (นามสมมุติ) เยาวชนไทย เพศชาย ผู้เข้าร่วมกิจกรรมในโครงการฯ เล่าว่า

"...ผมมีความสนใจในการทำโครงการเพื่อสังคม เพราะการปฏิบัติจริงในพื้นที่เป็นการสร้างการเรียนรู้ที่ต่อยอดความคิด เพราะผมมีความคิดอยู่ในใจจากการได้เข้าอบรมและตั้งใจว่า หากได้รับโอกาสได้ทำโครงการของตนเองคงจะดีมากๆ เพราะเป็นการต่อยอดความคิดให้เป็นความจริง และเมื่อผมทำสำเร็จผมก็ยิ่งรู้สึกดีกับตนเองและคนรอบข้าง และมีความสุขเพิ่มขึ้นที่ได้สานต่อความคิดของตนเอง..."

3. **การสร้างสรรค์** (Creativity)

ผลการวิจัยพบว่า เยาวชนของครอบครัวในสังคมเมืองมีความคิดสร้างสรรค์ คือ มีคุณภาพของความคิดใหม่ที่นำไปสู่ความเป็นจริงได้ จากการที่เยาวชนเติบโตมาในครอบครัวที่มีพ่อแม่และผู้ปกครองเป็นตัวอย่างที่ดี ปฏิบัติตัวให้เห็น มีเวลาชักชวนการทำกิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ หรือมีการสื่อสารกันโดยตรงกับเยาวชน อีกทั้งสนับสนุนและให้โอกาสได้ร่วมกิจกรรมต่างๆ ได้ประสบการณ์ใหม่ๆ สร้างแรงจูงใจทั้งภายในและภายนอกให้เกิดขึ้นแก่เยาวชนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นประโยชน์แก่สังคม เช่น น้องเอส เยาวชนไทยเพศหญิง อายุ 16 ปี ผู้ได้รับการสนับสนุน

จากพ่อแม่ผู้ปกครอง และบุคคลภายนอก ให้ได้ร่วมงานกับ UNICEF ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ขึ้นตรงต่อ UN อันมีหน้าที่ดูแลพร้อมปกป้องช่วยเหลือเด็กจากทั่วโลก ด้วยการทำงานใน 190 ประเทศ รวมทั้งเขตปกครองพิเศษต่างๆ ซึ่งน้องเอสได้ เล่าว่า

> *"...หนูมีความสนใจเกี่ยวกับเรื่องสุขอนามัยของเด็กชั้นประถมศึกษาโดยเฉพาะเรื่องการแปรงฟันอย่างถูกวิธี หนูคิดว่าเด็กๆ ไม่ชอบการแปรงฟัน และรู้สึกว่าการแปรงฟันเป็นเรื่องน่าเบื่อ ทำให้เกิดปัญหาเรื่องฟันผุ หนูกับเพื่อนๆ จึงเกิดไอเดียดีๆ ว่า หนูอยากจัดกิจกรรมรณรงค์ให้ทุกคนรักการแปรงฟัน โดยหนูจะเล่านิทาน และจะผลิตสื่อการ์ตูนเพื่อเป็นภาพประกอบในการเล่านิทานให้เด็กฟัง และสอนการดูแลสุขภาวะในช่องปากให้แก่เด็กๆ หนูคิดว่าการใช้สื่อภาพและเสียงเล่านิทานที่น่าสนใจและตื่นเต้น ประกอบเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการรักษาความสะอาด การแปรงฟันที่ถูกวิธี จะช่วยทำให้เด็กๆ รู้สึกสนุกสนานและอยากแปรงฟันทุกวัน..."*

4. **นวัตกรรม** (Innovation)

การดำเนินการตามความคิดสร้างสรรค์เพื่อให้ได้สิ่งใหม่ๆ ออกมา ผลการวิจัยพบว่าเยาวชนของครอบครัวในสังคมเมือง ที่เติบโตในครอบครัวที่พ่อแม่ผู้ปกครองให้อิสระในด้านความคิด คอยประคองอยู่ห่างๆ สอนให้ลองผิดลองถูกและให้ยอมรับในผลของการกระทำนั้นๆ และมีเวลาพาเยาวชนไปร่วมทำกิจกรรมกับบุคคลภายนอก ในสถานที่ต่างๆ ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงบวก เยาวชนได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาหรือประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ ที่มีคุณค่า(Value Creation) และมีประโยชน์ต่อผู้อื่น เช่น น้องจี เยาวชนไทย อายุ 16 ปี เพศหญิง คิดหาวิธีการฝึกสมาธิให้แก่เด็กออทิสติกด้วยการใช้ลูกปัดมาร้อยเป็นสายคล้องหน้ากากอนามัย ซึ่งน้องจี เล่าว่า

> *"...หนูชอบไปเป็นอาสาสมัครช่วยงานของมูลนิธิเด็กออทิสติก และเห็นว่าเด็กเหล่านี้เขาก็สามารถทำสิ่งต่างๆ ได้เหมือนกับเรา เพียงแต่ว่าเขาอาจมีความผิดปกติบางอย่างเช่น มีสมาธิสั้น ไม่สามารถทำอะไรได้นานๆ หนูรู้สึกสงสารพวกเขาและอยากให้เขาได้พัฒนาตัวเอง จึงลองเอาลูกปัดที่มีขายในตลาด มาร้อยเป็นสายสร้อยสวยๆ เพื่อนำไปทำประโยชน์ต่างๆ เช่น ทำเป็นสายคล้องหน้ากากอนามัย หนูค่อยๆ สอนน้องๆ ออทิสติกร้อยลูกปัด และเขาก็ชอบเพราะลูกปัดมีสีสวยงามและสามารถร้อยลูกปัดได้หลายเส้น การทำแบบนี้ก็ช่วยให้เด็กออทิสติกมีสมาธิมากขึ้น..."*

5. **สุขภาวะ**

ผลการวิจัยพบว่า เยาวชนที่เป็นสมาชิกของครอบครัวในสังคมเมือง มีสุขภาวะที่ดีทั้ง 4 ด้าน ประกอบด้วย

5.1 **สุขภาพทางกาย** (Physical health) คือ เยาวชนมีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง สมส่วน จากการได้รับสารอาหารที่ครบถ้วน การเจริญเติบโตของร่างกายเป็นไปในอัตราปกติ และมีความสัมพันธ์กับการเจริญ เติบโตจิตใจและด้านสังคม ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน ระบบต่างๆ และอวัยวะทุกส่วนทำงานเป็นปกติและมีประสิทธิภาพ ประสาทสัมผัสทั้งหมดตอบสนองได้ดี ไม่มีความบกพร่องใดๆ ทั้งนี้ตามรายงานสุขภาพคนไทย 2563 พบว่า วัยรุ่นและเยาวชนในช่วงอายุ 10-24 ปี เป็นช่วงที่มีสุขภาพกายแข็งแรง มีเพียง 1 ใน 10 ที่มีอาการเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2563)

5.2 **สุขภาพทางจิต** (Mental health) คือ เยาวชนสามารถควบคุมอารมณ์ ทำจิตใจให้เบิกบานแจ่มใส ไม่มีความคับข้องใจหรือเกิดความขัดแย้งภายในจิตใจ ซึ่งสามารถช่วยให้ปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม และสังคมได้อย่างมีความสุข มองโลกในแง่ดีเสมอ รู้จักตนเองและเข้าใจบุคคลอื่นได้ดี สามารถตัดสินใจได้รวดเร็ว ถูกต้อง และไม่ผิดพลาด มีความปรารถนาและยินดี เมื่อบุคคลอื่นมีความสุขความสำเร็จและมีความปรารถนาป้องกันผู้อื่นให้มีความปลอดภัย

5.3 **การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมด้วยดี** (Social well – being) คือ เยาวชนมีร่างกายที่ สมบูรณ์แข็งแรง มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีสติและสมาธิ หรือกล่าวว่า มีสภาวะทางกายและทางจิตที่สมบูรณ์ จึงสามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างดีและมีความสุข

5.4 **สุขภาวะทางจิตวิญญาณ** (Spiritual well – being) คือ เยาวชนมีสุขภาวะทางจิตใจ เมื่อใดที่รู้สึกว่างจากตัวตน หรือความเห็นแก่ตัว จิตของเยาวชนก็จะพัฒนาสูงขึ้น เรียกว่า มีพัฒนาการทางจิตวิญญาณหรือมีพัฒนาการทางคุณค่าของจิตใจ เยาวชนจะเกิดความสุข ดื่มด่ำและปลื้มปีติเมื่อได้ทำความดี เสียสละเพื่อผู้อื่น

สรุปและข้อเสนอแนะ

แม้ว่าครอบครัวในสังคมเมืองกำลังตกอยู่ภายใต้กระแสโลกาภิวัฒน์ ที่กำลังถาโถมเข้ามา ซึ่งดูเหมือนว่าจะทำให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวเบาบางลง หากแต่ข้อค้นพบการวิจัยได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า ครอบคครัวในสังคมเมืองมีการปรับตัวต่อการอบรมเลี้ยงดูปลูกฝังคุณธรรมด้านจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคม ด้วยการดำรงตนเป็นแบบอย่างที่ดีของความเป็นผู้มีจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมของพ่อแม่และผู้ปกครอง ประกอบกับการสร้างสรรค์เทคนิควิธีในการสื่อสารกับลูกๆ ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ฝึกให้ลูกๆ รับผิดชอบต่อตัวเองและผลของการกระทำ ตลอดจนส่งเสริมให้ลูกมีโอกาสเข้าร่วมทำกิจกรรมเพื่อสังคมด้วยการลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการดังกล่าวนี้ทำให้เด็กๆ ได้ปลูกฝังและหล่อหลอมเมล็ดพันธุ์แห่งโพธิจิตให้แก่เด็กๆ และเยาวชนได้อย่างแยบยล ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะว่าหากครอบครัวและชุมชนได้สร้างพื้นที่เรียนรู้และสร้างโอกาสให้เยาวชนได้ลงมือทำกิจกรรมจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมอยู่เนืองๆ เป็นการสร้างเยาวชนที่มีคุณภาพให้กับสังคม และในการทำศึกษาครั้งต่อไปควรทำการวิจัยรูปแบบของการสร้างพื้นที่เรียนรู้และปฏิบัติการกิจกรรมจิตอาสา อย่างเป็นรูปธรรม

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์เรื่อง กระบวนการเสริมสร้างจิตอาสาและความรับผิดชอบต่อสังคมของเยาวชนานาชาติ หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้อนุมัติให้ทำวิจัยดุษฎีนิพนธ์เรื่องนี้ กราบขอบพระคุณในความเมตตาของ พระราชปริยัติมุนี รศ.ดร. พระสุธีรัตนบัณฑิต รศ.ดร. และ อ.ดร. สร้อยบุญ ทรายทอง ที่กรุณาให้คำชี้แนะที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำวิจัยและการเขียนบทความนี้ ขอขอบคุณเยาวชนและพ่อแม่ ผู้ปกครอง ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ความอนุเคราะห์ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์

เอกสารอ้างอิง

ชาย โพธิสิตา. (2547). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ธัญลักษณ์ ศรีสง่า. (2563). *จิตวิวัฒน์: จิตอาสาข้ามพรมแดน*. มติชน, (14 ตุลาคม 2560): 11.

พิมพันธ์ เดชะคุปต์. (2557). *การจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ มหาวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วรากรณ์ สามโกเศศ. (2563). *Global Change 6 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพฯ : บุ๊คสเคป.

วราพงษ์ ป่างแก้ว. (2558). *วิถีคนเมือง ชีวิตป่วน สังคมไทย*. สืบค้นเมื่อ 11มีนาคม 2564 https://www.posttoday.com/life/healthy/388999

วิชัย วงษ์ใหญ่ และ มารุต พัฒผล. (2561). *ขอบฟ้าใหม่แห่งการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์อนาคต*. กรุงเทพฯ : จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์.

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. 2563. **สุ***ขภาพคนไทย 2563: สองทศวรรษปฏิรูปการศึกษาไทย ความล้มเหลว และความสำเร็จ*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. มหาวิทยาลัยมหิดล.

สายฤดี วรกิจโภคาทร และคณะ. (2552). *คู่มือครอบครัวคุณธรรม: คู่มือการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในสถาบันครอบครัว*. ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม. กรุงเทพฯ: บริษัท ลาสโก้ จำกัด.

อัจฉรา จุ้ยเจริญ. (2563). *Learning Ecosystem*. สืบค้นเมื่อ 11 มีนาคม 2564. https://www.posttoday.com/economy/news/578269

Gyatso, GesheKelsang. (1993). *Universal Compassion*. London : Tharpa Publications. Lindtner, Chr. Nagarjuniana: Studies in the Writings and Philosophy of Nagarjuna. Delhi : MotilalBanarsidass Publishers.

Mission Theology. (2012) Retrieved September https://www.theologyonmission.wordpress.com.

Musitu-Ferrer, Daniel; León-Moreno, Celeste; Callejas-Jerónimo, Juan E.; Esteban-Ibáñez, Macarena; Musitu-Ochoa, Gonzalo. 2019. "Relationships between Parental Socialization Styles, Empathy and Connectedness with Nature: Their Implications in Environmentalism" *Int. J. Environ. Res. Public Health* 16, no. 14: 2461. https://doi.org/10.3390/ijerph16142461.

Suzuki, DaisetzTeitaro. (1932). *TR. Lankavatara Sutra A Mahayana Text.* London: George Routledge and Sons, LTD.

United Nations (2012). *ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับ SDGsเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน* (Sustainable Development Goals: SDGs). สืบค้นเมื่อ 3 มีนาคม 2564 https://www.sdgmove.com/aboutsdgs/

Yin, R.K. (1994). *Case Study Research Design and Methods*. 2nd ed. Thousand oaks, California: Sage.

โครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

(Households Structure Affecting Social Practice of Women Whose Husbands Migrate to Work Abroad)

โดย
สุวิมล คำน้อย [*] ***ดุษฎี อายุวัฒน์*** [†]

[*] คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ศูนย์บริการแรงงานและการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

[†] คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ศูนย์บริการแรงงานและการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, Corresponding author: dusayu@kku.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอโครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ทำให้ผู้หญิงที่มีสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมีปฏิบัติการทางสังคมได้หลากหลาย โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ มีหน่วยวิเคราะห์เป็นระดับปัจเจก เก็บข้อมูลจากผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป จำนวน 20 ราย และครัวเรือนของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ จำนวน 10 ราย ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในตำบลค้อใต้ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ซึ่งมีปรากฏการณ์การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานชายอย่างต่อเนื่อง เก็บรวบรวมข้อมูลในเดือน สิงหาคม – กันยายน 2563 วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า โครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อการปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ มีความแตกต่างตามรูปแบบการอยู่อาศัยในครัวเรือนของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ 3 รูปแบบ ได้แก่ ครัวเรือนเดี่ยว ครัวเรือนที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ของผู้หญิงเอง และครัวเรือนที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ของสามี ครัวเรือนแต่แบบเป็นทั้งส่วนที่สนับสนุน และผลักดันให้ผู้หญิงเกิดปฏิบัติการทางสังคม ผ่านโครงสร้าง 3 ประเภท ได้แก่ การสร้างความชอบธรรมในครัวเรือน (Legitimation) โดยบรรทัดฐานของสังคมเพื่อให้ผู้หญิงเป็นผู้หญิงที่ดี มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ การควบคุมในครัวเรือน (Domination) ด้วยสถานภาพของผู้หญิงในครัวเรือนเป็นตัวกำหนด และการสร้างความหมายในครัวเรือน (Signification) ที่แสดงออกถึงความต้องการของคนในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม โครงสร้างทั้ง 3 ประเภททำให้ผู้หญิงต้องมีปฏิบัติการทางสังคมเมื่อสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

คำสำคัญ: โครงสร้างของครัวเรือน ปฏิบัติการทางสังคม

Abstract

This article presents households structure affecting social practice of women whose husbands migrate to work abroad. Women whose husbands migrate to work abroad in a variety of roles in the public sphere. The qualitative research method was employed. In-depth interview was the tool and conducted with the key informants, including 20 Thai women who left behind international migration for more than one year and 10 key informants. Data were collected from August to September 2020 in Kho Tai sub-district, Sawang Dandin district, Sakon Nakhon province; there is a district with the highest number of international migration. Content analysis method was applied to data analysis. The results found that household structure affecting the social practice of women whose husbands migrate to work abroad. According to the background, the women's family could be classified into 3 groups. Including Those who lived in a nuclear family; Those who lived in an extended family with wife's parents; Those who lived in an extended family with husband's parents. The households support and encourage women to take action in society. Through three types of structures: building legitimacy in the household (Legitimation) by social norms for women to be good women; gratitude to the benefactor Household control (Domination) with the status of the woman in the household is determined and creating meaning in the household (Signification) that expresses the needs of people in the household. However, all three types of structures require women to have social action when their husbands migrate to work abroad.

***Keywords**: households structure, social practice*

โครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

(Households Structure Affecting Social Practice of Women Whose Husbands Migrate to Work Abroad)

บทนำ

การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานไทยเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และเป็นทางเลือกที่สำคัญของแรงงาน เพราะแรงงานคาดหวังว่าการไปทำงานต่างประเทศจะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น ทำให้ตนเองและครัวเรือนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นและต้องการแสวงหาประสบการณ์ในต่างแดน การไปทำงานต่างประเทศจึงยังเป็นเป้าหมายของแรงงานไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานจากภาคอีสาน (ดุษฎี อายุวัฒน์, 2562) แรงงานที่ย้ายถิ่นไปต่างประเทศส่วนใหญ่เป็นแรงงานชายที่สมรสแล้ว ซึ่งสะท้อนว่าผู้อยู่ข้างหลังของแรงงาน (Who Left Behind) คือ ผู้หญิงที่เป็นภรรยาของแรงงาน โดยในบทความนี้ผู้วิจัยใช้คำว่า ผู้หญิง หมายถึง ผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศเท่านั้น การย้ายถิ่นของสามีนับว่าเป็นสถานการณ์ที่ผลักดันให้ผู้หญิงที่เป็นภรรยาต้องทำหน้าที่ทั้งงานบ้าน การดูแลลูก และการบริหารจัดการเงินในครัวเรือน ซึ่งงานในบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงและยังต้องทำงานในฐานะที่เป็นตัวแทนครัวเรือนแทนสามีที่ย้ายถิ่น โดยการเข้าร่วมประชุมเพื่อตัดสินใจในส่วนที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการติดต่อกับหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของสามี ทำให้เห็นว่า ผู้หญิงที่เป็นภรรยาของแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศต้องอยู่ภายใต้โครงสร้างทางสังคมหลายโครงสร้าง (โครงสร้าง หมายถึง กฎเกณฑ์ บรรทัดฐานทางสังคม ความคาดหวังของสังคมที่กำหนดขึ้นเพื่อให้ผู้กระทำการปฏิบัติตาม ในที่นี้มีสองส่วน ส่วนแรกหมายถึง กฎเกณฑ์ ข้อบังคับ จารีต ประเพณี ซึ่งกฎเกณฑ์เป็นตัวตีกรอบจำกัดการกระทำ ส่วนที่สองหมายถึง ทรัพยากร ที่ผู้กรทำการได้ครอบครอง หรือสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ตนเองมีได้ ซึ่งทรัพยากรช่วยให้การกระทำมีความเป็นไปได้) พร้อมทั้งต้องเปลี่ยนบทบาทของตนเองที่แสดงออกมาด้วยปฏิบัติการทางสังคมเมื่อสามีย้ายถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างครัวเรือน เพราะเป็นโครงสร้างที่อยู่ใกล้ตัวของผู้หญิง และเป็นโครงสร้างสำคัญที่ควบคุมและส่งเสริมให้ผู้หญิงต้องมีปฏิบัติการทางสังคม ซึ่งในบทความนี้ปฏิบัติการทางสังคมหมายถึง การกระทำ หรือการแสดงบทบาทของผู้หญิงที่เป็นผลจากทั้งตัวของผู้หญิงเองและได้รับผลจากโครงสร้างที่ผู้หญิงอยู่ ในบทความนี้จึงมุ่งนำเสนอโครงสร้างทางสังคมของครัวเรือนผู้หญิงเมื่อสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ เพื่อให้เห็นว่าโครงสร้างทางสังคมของครัวเรือนเป็นทั้งส่วนที่ช่วยส่งเสริม ผลักดัน และส่วนที่ควบคุมบทบาทของผู้หญิงที่แสดงออกมาด้วยการปฏิบัติการทางสังคม ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ในการกำหนดแนวทางเพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาโครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

แนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาศึกษาโครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดโครงสร้างและผู้กระทำ ของ Anthony Giddens (1984) มาใช้เป็นกรอบในการศึกษา ซึ่ง

Giddens ได้เสนอว่า การปฏิบัติการทางสังคม เป็นการปฏิบัติการที่เป็นผลจากทั้งผู้กระทำการ และโครงสร้าง จึงได้ทบทวนแนวคิดดังกล่าว ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดโครงสร้างและผู้กระทำการ (Structure & Agency)

การศึกษาด้านสังคมศาสตร์ ปัญหาที่สำคัญและกลายเป็นวิวาทะของนักคิดด้านสังคมวิทยา คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์เรื่อง “โครงสร้างสังคม” (Social Structure)และ “มนุษย์ผู้กระทำการ” (Human Agency) โดยเฉพาะปัญหาเรื่องภววิทยา (Ontology) ของสังคมที่ว่า โลกทางสังคมเกิดขึ้นมาได้อย่างไร หรืออะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดสังคมและอะไรเป็นผลที่มาจากสังคม ซึ่งนำไปสู่การประกาศจุดยืนทางความคิด/ทฤษฎีที่ขัดแย้งกัน (Giddens, 1984) สองฝ่ายมีมุมมองที่แตกต่างกัน ในขณะที่ฝ่ายหนึ่งมีแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับข้อเท็จจริงที่ว่าโลกทางสังคมประกอบไปด้วยการกระทำที่มีความหมาย คำพูด และการแสดงท่าทางของผู้กระทำที่เป็นปัจเจกบุคคล ซึ่งมีเหตุผลและแรงจูงใจกับสิ่งที่กระทำ และตระหนักถึงสิ่งที่เขากระทำอยู่ ณ ขณะนั้น โดยนักคิดส่วนมากได้รับอิทธิพลทางความคิดแบบ Hermeneutics แล Ethnomethodology ซึ่งให้ความสำคัญกับผู้กระทำการ (Agency) และปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งมีแนวความคิดแบบโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural Functionalism) และเชื่อว่าโครงสร้าง (Structure) มีความสำคัญเหนือกว่าปัจเจกบุคคล และโครงสร้างเป็นตัวกำหนดการกระทำของปัจเจกบุคคล (Ritzer, 1988)

การทำความเข้าใจแบบแผนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคม ตามแนวคิดของ Giddens เสนอให้ต้อง “ตีความสองชั้น” (Double Hermeneutics) ซึ่งหมายถึงการเข้าไปหาความรู้ที่ปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวัน แล้วนำออกมาศึกษาทำความเข้าใจด้วยสามัญสำนึกของคนทั่วไปที่มีต่อโลกทางสังคมของพวกเขาแต่ต้องนำมาตีความใหม่หรือนำเสนอใหม่แล้วแพร่ขยายออกไปเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ด้วยการไตร่ตรองสะท้อนคิดทางสังคม (Social Reflexivity) อันเป็นการนำเอาความรู้เกี่ยวกับโลกทางสังคมมาไตร่ตรองสะท้อนคิด เพื่อรับมือกับการท้าทายของสภาวการณ์และเงื่อนไขใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกทางสังคม

Giddens ได้สะท้อนมุมมองของการกระทำซึ่งเริ่มต้นด้วยการสำรวจปัญหาที่ว่าปัจเจกบุคคลหรือพลังทางสังคมอย่างไหนกันแน่ที่เป็นตัวก่อรูปความจริงทางสังคม Giddens ปฏิเสธการอธิบายแบบสุดโต่งในลักษณะทวิลักษณ์นิยม (Dualism) หรือวิธีคิดแบบคู่ตรงข้าม (Binary Opposition) โดยให้เหตุผลว่า แม้ว่ามนุษย์จะไม่มีเสรีภาพอย่างเต็มที่ในการเลือกกระทำสิ่งต่างๆ ความรู้ของมนุษย์มีขีดจำกัด แต่พวกเขาก็สามารถเป็นผู้กระทำการซึ่งผลิตซ้ำโครงสร้างทางสังคมและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ (Turner, 2001)

Giddens อธิบายว่าความเชื่อมโยงกันระหว่างโครงสร้างและการกระทำเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของทฤษฎีสังคม โครงสร้างและผู้กระทำการจึงมีลักษณะเป็นทวิภาวะ (Duality) ซึ่งไม่สามารถดำรงอยู่แยกออกจากกันได้ และ Giddens เรียกลักษณะเช่นนี้ว่า ทวิภาวะของโครงสร้าง (Duality of Structure) ในระดับพื้นฐาน หมายความว่ามนุษย์สร้างสังคม แต่ในเวลาเดียวกันมนุษย์ก็ถูกตีกรอบจำกัดโดยสังคม การกระทำและโครงสร้างจึงไม่สามารถวิเคราะห์แยกออกจากกันได้ เนื่องจากโครงสร้างถูกสร้าง รักษาไว้และเปลี่ยนแปลงผ่านการกระทำ ขณะที่การกระทำได้ถูกให้ความหมายก็เฉพาะเมื่อมันอยู่ในโครงสร้างเท่านั้น Giddens ให้ความหมายของโครงสร้างว่าประกอบด้วยกฎเกณฑ์ (Rules) และทรัพยากร (Resources) ที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ กฎเกณฑ์เป็นตัวตีกรอบจำกัดการกระทำ ทรัพยากรช่วยให้การกระทำมีความเป็นไปได้ (Turner, 2001)

เมื่อพิจารณาในส่วนของโครงสร้าง Giddens ได้แบ่งโครงสร้างออกเป็น 3 ประเภทที่ซ้อนทับกันได้แก่ Legitimation Domination และ Signification ส่วนแรกโครงสร้างแบบ Legitimation คือ ระบบการสร้างบรรทัดฐานทาง

ศีลธรรมในสังคม (Norm) ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทำให้กฎกติกาในสังคมค่านิยม ความเชื่อต่าง ๆ กลายเป็นระเบียบสังคม โครงสร้างแบบ Domination คือระบบการควบคุมที่พิจารณาผ่านการมีทรัพยากร และโครงสร้างแบบ Signification คือระบบการสร้างความหมายที่กระทำผ่านระบบภาษาซึ่งมนุษย์สั่งสมเรียนรู้เข้าใจและตีความในการสื่อสารที่อาจแตกต่างกันขึ้นกับภูมิหลัง (Whittington, 2006)

นอกจากนี้ Giddens ให้ความหมายของโครงสร้างที่ประกอบด้วยกฎเกณฑ์และทรัพยากร (Resource) ซึ่งผู้กระทำการใช้ในการผลิต (Produce) และผลิตซ้ำสังคม (Reproduce) ในการดำเนินกิจกรรมของพวกเขา

กฎเกณฑ์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) กฎเกณฑ์ที่เห็นได้ชัดและอาจเป็นลายลักษณ์อักษรเช่น กฎเกณฑ์ในการเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่งในองค์กร 2) กฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรและนำไปใช้ในการแสดงพฤติกรรมย่อยๆ เช่นการเจรจาโต้ตอบกันการวางตัวในการสนทนาการสบตากัน เป็นต้น

ส่วนทรัพยากรมี 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

1) ทรัพยากรที่ใช้ในการแบ่งสรร (Allocative Resources) ได้แก่ สิ่งของที่เป็นวัตถุทั้งหลาย (เช่นวัตถุดิบหรือที่ดิน) ซึ่งช่วยให้มนุษย์สามารถกระทำสิ่งต่างๆ ได้เช่นการเริ่มต้นประกอบธุรกิจทำการควบคุมเหนือคนงาน เป็นต้น

2) ทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับสิทธิอำนาจ (Authoritative Resources) ซึ่งใช้ควบคู่กับทรัพยากรอันแรก ได้แก่ ปัจจัยต่างๆ ที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น สถานภาพหรือตำแหน่งในลำดับชั้น เป็นต้น ที่ช่วยให้มนุษย์สามารถควบคุมหรือมีอำนาจเหนือกว่ากันทรัพยากรทำให้เกิดอำนาจ (Power) ซึ่งทำให้บุคคลความสามารถในการสร้างผลกระทบในการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสภาวการณ์ทางสังคม

โดยสรุปจากแนวคิดโครงสร้างและผู้กระทำการ โครงสร้าง หมายถึง กฎเกณฑ์ บรรทัดฐานทางสังคม ความคาดหวังของสังคม ที่กำหนดขึ้นเพื่อให้ผู้กระทำการปฏิบัติตาม ซึ่งเกิดจากการผลิตซ้ำทางสังคมของผู้กระทำการ ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงนิยามความหมายของ โครงสร้าง หมายถึง ทรัพยากรและกฎเกณฑ์ที่เป็นเงื่อนไขต่อผู้หญิงที่เป็นภรรยาของแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศซึ่งในงานวิจัยนี้เมื่อสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศผู้หญิงจะต้องอยู่บนโครงสร้างที่เปลี่ยนไป และโครงสร้างที่ผู้หญิงต้องเผชิญ ซึ่งโครงสร้างทางสังคมของครัวเรือนผู้หญิงเป็นโครงสร้างสำคัญที่ผู้หญิงต้องอยู่ภายใต้โครงสร้างตลอดเวลา

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งศึกษา โครงสร้างของครัวเรือนผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากปรากฏการณ์การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของสามี เก็บรวบรวมข้อมูลในเดือน สิงหาคม – กันยายน 2563 ทั้งนี้ได้ผ่านการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ตั้งแต่วันที่ 16 เมษายน 2563 ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลเชิงบริบทกับ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญประกอบด้วย 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) ครัวเรือนของผู้หญิง คือ ตัวแทนของครัวเรือนที่ผู้หญิงอาศัยอยู่ด้วย จำนวน 10 ราย เพื่อทำความเข้าใจกฎเกณฑ์ ค่านิยม และสภาพครัวเรือนของผู้หญิงที่มีสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ 2) ผู้หญิงที่อยู่กินกับสามี และสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป ขณะทำการศึกษาสามียังพำนักอยู่ต่างประเทศ ทั้งที่อยู่ในครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวขยาย ทั้งนี้เนื่องจากการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของสามีในระยะเวลา 1 ปี ทำให้เห็นว่าผู้หญิงต้องเผชิญกับโครงสร้างของครัวเรือนที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของผู้หญิงโดยไม่มีสามีคอยช่วยเหลือ ซึ่งเป็นระยะเวลานานพอสมควรที่ผู้หญิงจะปรับตัว และมีปฏิบัติการทางสังคม ลักษณะการอยู่อาศัยในครัวเรือนแต่ละแบบยังทำให้

เห็นว่าผู้หญิงอยู่ภายใต้โครงสร้างทางสังคมของครัวเรือนจากความคาดหวังของครัวเรือน หรือความกดดันจากครัวเรือนที่แตกต่างกันตามลักษณะการอยู่อาศัย จำนวน 20 ราย พื้นที่วิจัยคือ ตำบลค้อใต้ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ซึ่งมีปรากฏการณ์การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอย่างต่อเนื่อง และมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อเรื่องบทบาทหญิงชายในแต่ละวัฒนธรรม ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกตามแนวทางการสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น ร่วมกับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation) (ชาย โพธิสิตา, 2562) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) เพื่อหาโครงสร้างทางสังคมของครัวเรือนของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

ผลการศึกษา

การนำเสนอผลการวิจัยนี้ประกอบด้วย ภูมิหลังของผู้หญิงที่มีสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ บทบาทผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะที่ครอบคลุม บทบาทผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในพื้นที่สาธารณะ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) บริบทของพื้นที่วิจัย และภูมิหลังของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

1.1) บริบทของพื้นที่วิจัย

หมู่บ้านที่ศึกษาเป็นหมู่บ้านชนบทแห่งหนึ่งในตำบลค้อใต้ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองสกลนคร ราว 80 กิโลเมตร และห่างจากตัวอำเภอราว 17 กิโลเมตร สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม และมีระบบชลประทานทำให้ครัวเรือนทำนา เป็นอาชีพหลัก บางส่วน ทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง และสวนยางพารา เป็นต้น ส่วนอาชีพรองคือ การรับจ้างทั่วไป ลูกจ้างบริษัท ห้างร้านในตัวอำเภอ รวมถึงการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศและเนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่พระธาตุสำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเคารพ ตั้งอยู่ทำให้มีการพัฒนาการคมนาคม ชาวบ้านจึงได้รับความสะดวกด้านการเดินทางเข้าออก ประชากรส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองระหว่าง 1-6 ไร่ ส่วนครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง มักย้ายถิ่นออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ทั้งเข้าไปทำงานในกรุงเทพมหานคร และการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ เพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีกว่า ผู้ย้ายถิ่นส่วนมากจะเป็นวัยแรงงานที่ย้ายถิ่นเข้าไปทำงานในกรุงเทพมหานครและในจังหวัดที่มีการเติบโตด้านอุตสาหกรรม อาทิ จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง เมื่อว่างจากการทำการเกษตร และย้ายกลับมาเมื่อถึงฤดูการทำนา

ส่วนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในยุคแรกเป็นการย้ายถิ่นไปทำงานในเรือขนส่งสินค้าประเทศแถบตะวันออกกลาง ปัจจุบันการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศได้รับความนิยมอย่างมากโดยเฉพาะแรงงานชายในหมู่บ้าน เพราะชาวบ้านเห็นตัวอย่างจากคนที่เคยไปทำงานต่างประเทศแล้วทำให้ครัวเรือนมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีประเทศปลายทางในประเทศแถบเอเชีย ได้แก่ เกาหลีใต้ ไต้หวัน ญี่ปุ่น สิงคโปร์ และอิสราเอล โดยการไปทำงานต่างประเทศมีหลากหลายวิธีการแต่โดยส่วนมากเป็นการไปโดยถูกกฎหมาย(โดยได้รับวีซ่าทำงาน) มีเพียงแรงงานบางคนเท่านั้นที่ต้องการไปทำงานในประเทศเกาหลีใต้ โดยการไปเป็นนักท่องเที่ยวกับบริษัททัวร์ แล้วลักลอบทำงานต่อซึ่งชาวบ้านรับรู้ว่าเป็นการไปแบบผิดกฎหมาย แรงงานกลุ่มนี้มีรายได้ไม่แน่นอน ทำให้บางครัวเรือนที่สมาชิกในครัวเรือนไปทำงานต่างประเทศแบบผิดกฎหมายไม่ได้มีฐานะที่ดีขึ้นอย่างที่คาดหวังไว้ และยังนำความวิตกกังวลให้กับผู้ที่อยู่ข้างหลังด้วย บางครัวเรือนต้องกู้เงินเพื่อที่จะส่งให้สมาชิกที่ย้ายถิ่นไปต่างประเทศเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางกลับ ส่วนครัวเรือนที่แรงงานสามารถส่งเงินกลับมาได้อย่างต่อเนื่องจะมีฐานะและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยส่วนมากจะนำเงินมาปรับปรุงบ้านเรือน ซื้อที่ดินทำกิน และสิ่งอำนวยความสะดวกในครัวเรือน

จากปรากฏการณ์การไปทำงานต่างประเทศของคนในหมู่บ้าน ทำให้เห็นว่าเงื่อนไขสำคัญของการไปทำงานต่างประเทศ ความต้องการรายได้เพิ่ม ความคาดหวังจะมีฐานะดีขึ้นของครัวเรือน และการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม การไปทำงานต่างประเทศของแรงงานชายบางครัวเรือนทำให้ผู้หญิงที่เป็นภรรยาต้องเผชิญกับโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อไม่มีแรงงานชายในครัวเรือนส่งผลให้ผู้หญิงต้องมีปฏิบัติการทางสังคม โดยการปฏิบัติการทางสังคมในทัศนของ Giddens มองว่า การปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงเกิดขึ้นภายใต้โครงสร้าง และความสามารถของผู้หญิงเอง ทั้งนี้โครงสร้างครัวเรือนจึงเป็นอีกโครงสร้างหนึ่งที่สำคัญต่อการปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิง เนื่องจากเป็นโครงสร้างที่ผู้หญิงต้องปรับตัวและเรียนรู้ เมื่อแรงงานชายที่เป็นสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ โครงสร้างครัวเรือนเป็นทั้งโครงสร้างที่สนับสนุนและควบคุมปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ เมื่อผู้หญิงอาศัยอยู่ในครัวเรือนที่มีรูปแบบแตกต่างกันทำให้ผู้หญิงมีปฏิบัติการทางสังคมที่แตกต่างกัน

1.2) ภูมิหลังของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

ผู้หญิงที่มีสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของการวิจัยนี้ มีอายุระหว่าง 25-50 ปี จบการศึกษาตั้งแต่ประถมศึกษาถึงปริญญาตรี จึงทำให้ผู้หญิงมีความสามารถที่แตกต่างกัน ทั้งความสามารถในการทำงาน และการใช้เทคโนโลยี และความมีภาวะผู้นำ สามีของผู้หญิงกลุ่มนี้ย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมีระยะเวลาตั้งแต่ 1-10 ปี โดยย้ายถิ่นไปประเทศปลายทางในแถบเอเชีย ได้แก่ เกาหลีใต้ ไต้หวัน ญี่ปุ่น สิงคโปร์ และอิสราเอล ส่งผลให้มีความแตกต่างเรื่องประเภทการทำงาน และส่งผลต่อรายได้และการเงินส่งกลับของสามี ผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศอาศัยมีรูปแบบการอยู่อาศัยที่แตกต่างกัน สามารถจำแนกได้ 3 กลุ่ม ดังนี้

1. ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดี่ยว คือ ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ตามลำพังกับครอบครัวของตนเอง แต่ในปัจจุบันสามีของผู้หญิงย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ทำให้ ผู้หญิงต้องอาศัยอยู่กับบุตรเพียงลำพัง ผลการวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่าผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดี่ยว มีอายุ 36-59 ปี มีบุตรเพียง 1-2 คน สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ 5-25 ปี ไปยังประเทศเกาหลีใต้ อิสราเอล และการลงเรือสินค้า โดยส่วนใหญ่ย้ายถิ่นไปแบบถูกกฎหมาย และเคยย้ายถิ่นมาแล้วมากกว่า 1 ครั้ง จึงทำให้สามารถส่งเงินกลับมาครัวเรือนได้สม่ำเสมอ เพราะมีประสบการณ์ในการไปทำงานต่างประเทศและงานมีความมั่นคง สามารถแยกครัวเรือนจากพ่อแม่ของตนเอง หรือพ่อแม่ของสามีออกมาอาศัยอยู่ลำพังได้ ผู้หญิงในกลุ่มนี้มีส่วนร่วมกับการไปทำงานต่างประเทศของสามารถตั้งแต่การตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศ การวางแผนไปทำงานต่างประเทศ รวมถึงการหาแหล่งทุนและข้อมูลการไปทำงานต่างประเทศ

การไปทำงานต่างประเทศของสามีส่งผลให้ผู้หญิง และลูกกลายเป็นผู้ที่อยู่ข้างหลังในการย้ายถิ่นของแรงงานภายใต้โครงสร้างของครัวเรือนที่กำหนดบทบาทของสมาชิกด้วยความคาดหวังและค่านิยมของสังคม ผู้หญิงจึงต้องแสดงบทบาทแทนสามี และถูกคาดหวังจากลูกให้เข้มแข็ง ดูแล อบรม สั่งสอน และคุ้มครองลูก จากรูปแบบการอยู่อาศัยทำให้ผู้หญิงต้องรับภาระการเลี้ยงดูลูกเพียงลำพัง ทั้งยังถูกคาดหวังจากสามีให้เป็นผู้ที่ดูแลครัวเรือน ผู้หญิงจึงต้องรับภาระการดูแลครัวเรือนที่เคยมีผู้ชายเป็นผู้นำ อาทิ การทำการเกษตรในครัวเรือน การหารายได้ การเป็นผู้คุ้มครองครัวเรือน และยังต้องทำในส่วนที่เป็นหน้าที่ของผู้หญิง อาทิ งานดูแลบ้าน การอบรมดูแลบุตร แม้ว่าการไปทำงานต่างประเทศของผู้ชายสามารถส่งเงินกลับมาเพื่อเป็นรายได้หลักของครัวเรือน แต่งานในส่วนอื่นผู้หญิงต้องรับผิดชอบเพียงลำพัง

2. ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนของพ่อแม่ตนเอง คือ ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ร่วมกับพ่อแม่ของตนเอง ผลการวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า มีผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนของพ่อแม่ตนเอง มีอายุ 25-45 ปี มีบุตร 1-2 คน สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ 2-17 ปี โดยส่วนมากไปประเทศเกาหลีใต้ ไต้หวัน และญี่ปุ่น สามีของผู้หญิงบางรายย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศแบบผิดกฎหมาย จึงมีความเสี่ยงต่อการใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง ส่งผลต่อการส่งเงินกลับมายังครัวเรือน หรือ

สามารถส่งเงินให้ครัวเรือนได้ไม่เพียงพอเพราะมีข้อจำกัดในการทำงาน ผู้หญิงในกลุ่มนี้มีอายุในวัยทำงานเริ่มสร้างฐานะครอบครัว จึงยังไม่สามารถแยกออกไปอาศัยอยู่เพียงลำพังได้ ทำให้ผู้หญิงยังต้องพึ่งพาครัวเรือนของพ่อแม่ตนเอง และยังต้องอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของผู้หญิง ซึ่งเป็นไปตามจารีตของสังคมชนบทที่เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชาย ย้ายมาอยู่อาศัยกับฝ่ายหญิง (Phuanprayong and Noonin, 2018) อย่างไรก็ตามมีผู้หญิงบางรายที่ไม่ต้องพึ่งพาพ่อแม่ของตนเองแล้วแต่พ่อแม่อยู่ในวัยสูงอายุและต้องได้รับการดูแลผู้หญิงจึงต้องอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกันและคอยดูแลพ่อแม่ เนื่องจากในสังคมอีสานเชื่อว่า ลูกสาวจะเป็นผู้ดูแลและเลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อแก่เฒ่า จากรูปแบบการอยู่อาศัยที่ต้องพึ่งพาครัวเรือนพ่อแม่ของผู้หญิงทำให้การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของสามีเป็นการตัดสินใจร่วมกันของครัวเรือน และบางครัวเรือนเป็นการลงทุนของครัวเรือนพ่อแม่ของผู้หญิงด้วย เนื่องจากการหาแหล่งทุนเพื่อไปทำงานต่างประเทศต้องอาศัยหลักทรัพย์ค้ำประกันจากที่ดินของพ่อแม่ เพื่อกู้ยืมเงินทั้งในและนอกระบบ

3. ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนของพ่อแม่สามี คือ ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ร่วมกับพ่อแม่ของสามี ผลการวิจัย พบว่า ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนของพ่อแม่สามี มีอายุ 25-45 ปี มีบุตร 1-2 คน สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ 1-7 ปี โดยย้ายถิ่นไปประเทศเกาหลีใต้ และอิสราเอล ทั้งไปทำงานแบบถูกต้องตามกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย การตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศมักเกิดจากการตัดสินใจของพ่อแม่ของสามี ผู้หญิงบางคนมีส่วนหาข้อมูล และหาช่องทางในการไปทำงานต่างประเทศให้สามี แม้สามีของผู้หญิงในกลุ่มนี้ไปทำงานในต่างประเทศแบบถูกกฎหมายแต่บางรายต้องกู้เงินจากบริษัทจัดหางานเพื่อไปทำงานต่างประเทศ ทำให้รายได้ที่ส่งกลับต้องถูกแบ่งเพื่อชำระหนี้ก่อนที่จึงให้ครัวเรือนของแรงงานผู้หญิงในกลุ่มนี้จึงเป็นกลุ่มที่ต้องแบ่งส่วนของรายได้ในการชำระหนี้ และแบ่งเพื่อดูแลพ่อแม่ของสามีนอกจากการใช้จ่ายในครอบครัวของตัวเอง

การอยู่อาศัยกับพ่อแม่ของสามีทำให้เห็นภาวะที่กดดันผู้หญิงเมื่อสามีไปทำงานต่างประเทศ ผู้หญิงต้องอยู่ในสายตาของพ่อแม่สามีที่คาดหวังการทำหน้าที่ลูกสะใภ้ และยังถูกคาดหวังการเป็นแม่ที่ดี ซึ่งเป็นโครงสร้างที่กำหนดบทบาท และพฤติกรรมของผู้หญิง ในบางครัวเรือนพ่อของสามียังเป็นหัวหน้าครัวเรือน การบริหารจัดการภายในบ้านเป็นหน้าที่ของแม่สามี ทำให้ผู้หญิงไม่สามารถตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ได้ด้วยตนเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระยะเวลาการย้ายถิ่นของสามีด้วย เพราะเมื่อสามีย้ายถิ่นไปเป็นระยะเวลานานผู้หญิงอาจกลายเป็นผู้ที่ต้องดูแลพ่อแม่ของสามี ทำให้ผู้หญิงสามารถต่อรองกับสามีที่อยู่ต่างประเทศได้ ซึ่งส่งผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่แตกต่างไป

ตารางที่ 1 คุณลักษณะของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

การปรับตัวของผู้หญิง	อายุ (ปี)	จำนวนบุตร	ระยะเวลาการย้ายถิ่นของสามี	แบบแผนการย้ายถิ่นของสามี
ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียว				
1. **ชบา**	59	2	25	ถูกกฎหมาย
2. **กุหลาบ**	45	2	12	ถูกกฎหมาย
3. **กล้วยไม้**	45	2	20	ถูกกฎหมาย
4. **ลำดวน**	42	1	14	ถูกกฎหมาย
5. **ดอกปีบ**	34	2	17	ถูกกฎหมาย
6. **มะขาม**	43	2	5	ไม่ถูกกฎหมาย
7. **อัญชัญ**	36	2	7	ถูกกฎหมาย

การปรับตัวของผู้หญิง	อายุ (ปี)	จำนวนบุตร	ระยะเวลาการย้ายถิ่นของสามี	แบบแผนการย้ายถิ่นของสามี
ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนของพ่อแม่ตนเอง				
1. แคแสด	25	2	2	ถูกกฎหมาย
2. ลีลาวดี	29	2	3	ถูกกฎหมาย
3. ดอกรัก	45	2	10	ถูกกฎหมาย
4. ดอกแก้ว	30	1	5	ไม่ถูกกฎหมาย
5. กันเกรา	32	1	2	ไม่ถูกกฎหมาย
6. หางนกยูง	45	1	8	ถูกกฎหมาย
7. ขจร	38	2	7	ถูกกฎหมาย
ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนของพ่อแม่สามี				
1. ดาหลา	25	2	2	ถูกกฎหมาย
2. กระดังงา	45	2	6	ถูกกฎหมาย
3. ก้ามปู	30	1	1	ถูกกฎหมาย
4. เฟื่องฟ้า	32	1	4	ไม่ถูกกฎหมาย
5. บัวตอง	25	1	2	ไม่ถูกกฎหมาย
6. ฝ้าย	27	1	2	ถูกกฎหมาย

2) โครงสร้างในครัวเรือนของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

การวิเคราะห์โครงสร้างของครัวเรือนผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดโครงสร้างและผู้กระทำการของ Giddens ที่เสนอว่า การปฏิบัติการทางสังคมเกิดขึ้นภายใต้โครงสร้าง และความสามารถของผู้กระทำการ โดยการวิเคราะห์โครงสร้างของ Giddens ได้แบ่งโครงออกเป็น 3 ประเภท คือ Legitimation Domination และ Signification เมื่อพิจารณาโครงสร้างของครัวเรือนผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ผู้วิจัยจึงแบ่งโครงสร้างของครัวเรือนออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การสร้างความชอบธรรมในครัวเรือน การควบคุมผ่านกรมีทรัพยากรในครัวเรือน และการคาดหวังของครัวเรือน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 การสร้างความชอบธรรมในครัวเรือน (Legitimation) หมายถึง บรรทัดฐาน กฎกติกา ค่านิยม ความเชื่อของครัวเรือน ซึ่งในครัวเรือนของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมีบรรทัดฐาน กฎกติกา ค่านิยม และความเชื่อที่มีในครัวเรือน กฎเกณฑ์บางอย่างเกี่ยวเนื่องกับกฎเกณฑ์ของชุมชนและสังคม ซึ่งมีแตกต่างกันตามลักษณะของการอยู่อาศัย ดังนี้

2.1.1 การเป็นผู้หญิงที่ดี ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแบ่งบทบาทของหญิงชายตามความเชื่อและค่านิยมผู้หญิงถูกกำหนดให้แสดงบทบาท คือ การดูแลสมาชิกภายในครัวเรือนที่เป็นกิจวัตรประจำ เริ่มตั้งแต่การจัดหาอาหาร การดูแลงานบ้าน และ การอบรมเลี้ยงดูบุตร แม้ว่าในปัจจุบันผู้หญิงบางคนต้องออกไปทำงานนอกบ้าน แต่สังคมยังคาดหวังให้ผู้หญิงต้องทำหน้าที่ในครัวเรือนควบคู่กับการทำงานนอกบ้าน ผู้หญิงต้องรู้จัก “เมี๊ยนเฮียน เมี๊ยนซาน” คือการดูแลบ้าน นอกจากการทำความสะอาดแล้ว ยังหมายความถึงการดูแลเรื่องต่างๆ ภายในบ้านด้วย หากผู้หญิงไม่สามารถกระทำตามบทบาท

ของตนเองตามที่สังคมคาดหวังได้จะถูกมองว่าเป็น “ผู้หญิงไม่ดี” ในสายตาของคนในสังคมทั่วไป แม้กระทั่งคนในครัวเรือนที่ผู้หญิงอยู่อาศัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกันกับพ่อแม่ของสามี และผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกันกับพ่อแม่ของตนเอง ดังคำสัมภาษณ์ผู้หญิงที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ของตนเองรายหนึ่งว่า

> *“...ตั้งแต่ก่อนแต่งงานเราก็ต้องดูแลบ้าน ดูแลพ่อแม่อยู่แล้ว พอแต่งงานมีลูก พ่อแม่ก็แก่ลง เรายิ่งต้องดูแลมากขึ้นกว่าเดิม เราเป็นลูกสาว และอยู่กับพ่อแม่ด้วย พี่น้องก็หวังให้เราดูแลพ่อแม่อยู่กับพ่อแม่ เก็บกวาดเช็ดถู ดูแลเสื้อผ้า อาหารเป็นสิ่งที่เราต้องทำ...”*
>
> *[กันเกรา (นามสมมติ), อายุ 32 ปี, (สัมภาษณ์) กันยายน 2563]*

จะเห็นได้ว่า การดูแลงานบ้านของผู้หญิงได้รับการอบรม สั่งสอนจนทำให้ผู้หญิงเห็นว่าเป็นหน้าที่ของตนเอง นอกจากนี้ผู้หญิงยังถูกความคาดหวังจากสังคมให้เป็นผู้หญิงที่ดี ด้วยการสนับสนุนสามี การซื่อสัตย์ต่อสามีที่อยู่ต่างประเทศ เนื่องจากคนในหมู่บ้านเคยมีประสบการณ์ว่า เมื่อสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศผู้หญิงที่เป็นภรรยานอกใจสามีและมีครอบครัวใหม่ จนมีคำกล่าวว่า “ไปเสียนา มาเสียเมีย” ผู้หญิงจึงต้องระมัดระวังพฤติกรรมที่แสดงออกของตนเอง การไปทำงานต่างประเทศของสามีจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงเกิดปฏิบัติการทางสังคม

2.1.2 ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ผู้หญิงถูกสอนให้มีความกตัญญูทั้งต่อพ่อแม่ และญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ จึงถือว่าเป็น “ผู้ฮู้ ผู้จบ” หมายถึง เป็นผู้ที่เชื่อฟังคำสั่งสอน มีความกตัญญู และมีความเป็นกุลสตรีเรียบร้อย และดูแลงานบ้าน ซึ่งสอดคล้องกับการแบ่งงานให้ผู้หญิงเป็นผู้ดูแลบ้าน ผู้หญิงได้รับการขัดเกลาสั่งสอนให้เป็นลูกสาวที่ดี เมื่อสามีไปทำงานต่างประเทศนอกจากการทำให้ครัวเรือนของตนเองมีความมั่นคงแล้ว ยังต้องทำให้พ่อแม่สบาย ลูกบ้านไหนที่สร้างบ้านให้พ่อแม่อยู่อย่างสะดวกสบาย พ่อแม่ไม่ต้องเหนื่อยยาก มีลูกคอยเลี้ยงดู เอาใจใส่ ก็ถือว่าลูกบ้านนั้นเป็นลูกที่ดี และได้รับการชื่นชมจากคนในชุมชน ดังคำสัมภาษณ์ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ครัวเรือนเดี่ยวรายหนึ่งว่า

> *“...แม้ว่าเราไม่ได้อยู่ดูแลพ่อแม่ แต่ทุกเดือนจะส่งเงิน หรือบางเดือนก็ซื้อของใช้ในบ้านไปให้ทั้งบ้านพ่อแม่เรา และพ่อแม่สามี ตอนสามีไปทำงานต่างประเทศได้ 2 ปี ได้เงินก้อนมาปรับปรุงบ้านให้พ่อแม่เขา เพราะอยากให้พ่อแม่อยู่สบาย ตอนนั้นเราก็ยังอยู่กับพ่อแม่ของสามี แต่ตอนนี้เราแยกมาปลูกบ้านตัวเองแล้ว ก็ได้เงินจากที่สามีไปทำงานต่างประเทศนั่นแหละ...”*
>
> *[กล้วยไม้ (นามสมมติ), อายุ 45 ปี, (สัมภาษณ์) กันยายน 2563]*

ผู้หญิงที่อาศัยในครัวเรือนเดี่ยวซึ่งทั้งหมดเป็นครัวเรือนสามีสามารถส่งเงินกลับมาครัวเรือนได้สม่ำเสมอ มีความมั่นคง สามารถแยกครัวเรือนจากพ่อแม่ของตนเอง หรือพ่อแม่ของสามีออกมาอาศัยอยู่ลำพังได้ ผู้หญิงยังต้องทำหน้าที่ของลูก และลูกสะใภ้ที่ดี ด้วยการให้ความช่วยเหลือ และดูแลตามกำลัง แม้ว่าไม่ได้อยู่ในบ้านหลังเดียวกัน แต่ผู้หญิงต้องให้ความสำคัญกับพ่อแม่ อาทิ ในเทศกาลสำคัญ ผู้หญิงต้องพาลูกไปหาพ่อแม่เพื่อแสดงออกถึงความกตัญญู ทั้งนี้ ยังต้องนำอาหาร เครื่องใช้ภายในบ้าน หรือเงินไปให้พ่อแม่ทั้งของตนเอง และพ่อแม่ของสามี การนำสิ่งของ และเงินไปให้พ่อแม่เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูอย่างชัดเจน ความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณโดยเฉพาะพ่อแม่ของตนเอง และพ่อแม่ของสามี ตามความเชื่อของคนอีสานเชื่อว่า ลูกสาวจะเป็นผู้ดูแลและเลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อแก่เฒ่า ผู้หญิงต้องให้ความสำคัญกับพ่อ

แม่ของตนเองเช่นเดียวกับในครัวเรือนที่ผู้หญิงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของสามี ผู้หญิงยังต้องแสดงความกตัญญูด้วยการดูแลและช่วยเหลือพ่อแม่ของสามีเหมือนกับพ่อแม่ของตนเอง เพราะเป็นการทำหน้าที่ลูกแทนสามีด้วย

2.1.3 การเป็นภรรยาและเป็นแม่ที่ดี

การเป็นภรรยาและเป็นแม่ที่ดี คือ ผู้หญิงต้องดูแลบ้านเรือน (บ้านเรือนสะอาด เป็นระเบียบ) การดูแลเรื่องในบ้าน (อาหาร เครื่องใช้ ความเป็นอยู่ของคนในครัวเรือน) ผู้หญิงต้องให้ความสำคัญกับบทบาทการเป็นภรรยา ด้วยการดูแลสามี การให้เกียรติสามีอยู่เสมอ และมีความซื่อสัตย์ต่อสามีตนเอง และการแม่มากกว่าเรื่องนอกบ้าน หรือแม้แต่งานประจำที่ทำ ในปัจจุบันผู้หญิงต้องทำหน้าที่ดูแลบ้าน ดูแลครอบครัวเป็นเช่นเดิม ซึ่งในหมู่บ้านยังมีความเชื่อว่า การทำงานของผู้หญิงไม่จำเป็นต้องมีความก้าวหน้า

ในครัวเรือนเดี่ยวผู้หญิง และลูกกลายเป็นผู้ที่อยู่ข้างหลังในการย้ายถิ่นของแรงงาน ภายใต้โครงสร้างของครัวเรือนที่เป็นครัวเรือนเดี่ยวทำให้กฎเกณฑ์บางอย่างที่กำหนดบทบาทของสมาชิกด้วยความคาดหวังและค่านิยมของสังคม ผู้หญิงจึงต้องแสดงบทบาทแทนสามี และถูกคาดหวังจากลูกให้เข้มแข็ง ดูแล อบรม สั่งสอน และคุ้มครองลูก จากรูปแบบการอยู่อาศัยทำให้ผู้หญิงต้องรับภาระการเลี้ยงดูลูกเพียงลำพัง ทั้งยังถูกคาดหวังจากสามีให้เป็นผู้ที่ดูแลครัวเรือน ผู้หญิงจึงต้องรับภาระการดูแลครัวเรือนที่เคยมีผู้ชายเป็นผู้นำ อาทิ การทำการเกษตรในครัวเรือน การหารายได้ การเป็นผู้คุ้มครองครัวเรือน และยังต้องทำในส่วนที่เป็นหน้าที่ของผู้หญิง อาทิ งานดูแลบ้าน การอบรมดูแลบุตร แม้ว่าการไปทำงานต่างประเทศของผู้ชายสามารถส่งเงินกลับมาเพื่อเป็นรายได้หลักของครัวเรือน แต่งานในส่วนอื่นผู้หญิงต้องรับผิดชอบเพียงลำพัง อย่างไรก็ตาม ในครัวเรือนเดี่ยวผู้หญิงไม่ได้รับความกดดันจากพ่อแม่ ทั้งของตนเอง และของสามี ทำให้ผู้หญิงเลือกวิธีการบริหาร จัดการบ้านเรือนของตนเองได้โดยง่าย การแบ่งเวลาในการจัดการเรื่องบ้าน และเรื่องลูกขึ้นอยู่กับผู้หญิงเพียงผู้เดียว ดังคำสัมภาษณ์ของผู้หญิงที่สามีไปทำงานในประเทศสิงคโปร์รายหนึ่งกล่าวว่า

> *"...การแยกออกมาอยู่เป็นครอบครัว หลายๆ อย่างเราบริหารจัดการเองได้ ไม่ต้องทำกับข้าวทุกวัน บางวันซื้อมาถุงสองถุงก็พอสำหรับเราและลูก แต่ก่อนอยู่กับพ่อแม่ต้องทำกับข้าว ต้องหาเผื่อทุกคนในบ้าน..."*
>
> *[ดอกรัก (นามสมมติ), อายุ 45 ปี, (สัมภาษณ์) กันยายน 2563]*

ในครัวเรือนที่ผู้หญิงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของตนเอง การอยู่กับพ่อแม่ของตนเองยังทำให้ผู้หญิงมีผู้ที่คอยให้กำลังใจ และให้ความช่วยเหลือในการดูแลลูก ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงมีความมั่นใจเพราะมีผู้คอยสนับสนุน อย่างไรก็ตามผู้หญิงยังถูกคาดหวังจากลูกในความเป็นแม่ที่ดี และถูกคาดหวังในการเป็นภรรยาที่ดี การอยู่กับพ่อแม่ทำให้ผู้หญิงอยู่ในสายตาของพ่อแม่ตลอดเวลา และถูกจำกัดบทบาทบางอย่างที่ผู้หญิงสามารถกระทำได้ นอกจากนี้การอยู่การอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของตนเองทำให้ผู้หญิงต้องรักษาความสัมพันธ์ในครัวเรือน เมื่อสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ รวมถึงการต้องรักษาความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ของตนเองกับสามีด้วย ส่วนในครัวเรือนที่ผู้หญิงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของสามี การอยู่อาศัยกับพ่อแม่ของสามีทำให้เห็นภาวะที่กดดันผู้หญิงเมื่อสามีไปทำงานต่างประเทศ ผู้หญิงต้องอยู่ในสายตาของพ่อแม่สามีที่คาดหวังการทำหน้าที่ลูกสะใภ้ และดูแลลูกซึ่งเป็นหน้าที่แม่ที่ดี

2.2 การควบคุมผ่านการมีทรัพยากร (Domination) หมายถึง การมีสิทธิอำนาจที่ขึ้นอยู่กับตำแหน่งในครัวเรือน อาทิ หัวหน้าครัวเรือน สมาชิกในครัวเรือน รวมถึง ตำแหน่งหน้าที่ และอาชีพ นอกจากนี้การมีทรัพยากรเป็นตัวกำหนดความสามารถควบคุมและจัดการทรัพยากรที่อยู่ในครัวเรือน ทั้งนี้การเป็นเจ้าของทรัพยากร อาทิ ที่ดิน วัตถุดิบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 การมีสิทธิอำนาจจากสถานภาพในครัวเรือน สถานภาพในครัวเรือนเป็นตัวกำหนดบทบาทของคนในครัวเรือน ซึ่งในงานวิจัยนี้พบว่า ผู้หญิงมีสถานภาพในครัวเรือน ทั้ง การเป็นหัวหน้าครัวเรือน และการเป็นสมาชิกของครัวเรือน ซึ่งส่งผลต่อการปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิง เพราะสถานภาพได้กำหนดบทบาทที่ผู้หญิงต้องแสดงออกตลอดจนความรับผิดชอบต่อครัวเรือนของผู้หญิง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

หัวหน้าครัวเรือน ผู้หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน โดยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดี่ยว ผู้หญิงต้องเป็นผู้ตัดสินใจเรื่องที่อยู่ในครัวเรือน อาทิ การบริหารจัดการทรัพย์สินของครัวเรือน การตัดสินใจเรื่องการศึกษาของลูก การตัดสินใจเรื่องสุขภาพของคนในครัวเรือน เป็นต้น นอกจากนี้การเป็นหัวหน้าครัวเรือนยังมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการเป็นตัวแทนของครัวเรือนในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เมื่อได้รับการขอความร่วมมือ การเป็นหัวหน้าครัวเรือนจึงเป็นภาระหนักของผู้หญิงเมื่อสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ นอกจากนี้ ผู้หญิงที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ของตนเอง และพ่อแม่ของสามีบางรายมีสถานภาพเป็นหัวหน้าครัวเรือน เพราะเป็นผู้หญิงที่มีความรู้ และมีอาชีพที่มั่นคง สร้างความเชื่อถือให้กับครัวเรือนได้ ทำให้ผู้หญิงได้รับการยอมรับให้เป็นหัวหน้าครัวเรือน อย่างไรก็ตาม การเป็นหัวหน้าครัวเรือนของผู้หญิงทำให้เห็นว่า ผู้หญิงในปัจจุบันไม่ได้มีสถานภาพเป็นช้างเท้าหลังดังเช่นในอดีต การอยู่ในสถานการณ์ที่จำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปทำงานต่างประเทศของสามี

สมาชิกในครัวเรือน การเป็นสมาชิกของครัวเรือนทำให้บทบาทของผู้หญิงถูกควบคุมโดยผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว ทั้งนี้ การถูกควบคุมบทบาทนั้นส่งผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิง เนื่องจากผู้หญิงมีสิทธิในการตัดสินใจบางเรื่อง แต่บางเรื่องผู้เป็นหัวหน้าครัวเรือนจะเป็นผู้ตัดสินใจ ซึ่งในการวิจัยนี้ พบว่า ผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกันกับพ่อแม่ของตนเอง และพ่อแม่ของสามี โดยส่วนมากมีสถานภาพเป็นสมาชิกในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม การอยู่อาศัยกับพ่อแม่ของตนเอง และพ่อแม่ของสามี ทำให้ผู้หญิงต้องเจอกับโครงสร้างที่ควบคุมผู้หญิงแตกต่างกัน

การอยู่อาศัยกับพ่อแม่ของตนเอง ผู้หญิงถูกควบคุมโดยสิทธิของความเป็นพ่อแม่ และลูก โครงสร้างนี้มีความยืดหยุ่น ขึ้นอยู่กับแต่ละครัวเรือน บางครัวเรือนผู้หญิงสามารถแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกับพ่อแม่ ทำให้ผู้หญิงสามารถมีปฏิบัติการการกลายเป็นผู้นำในครัวเรือนได้ แต่บางครัวเรือนพ่อเป็นหัวหน้าครอบครัวมีสิทธิในการตัดสินใจเด็ดขาด สอดคล้องกับการศึกษาของ Luckanawanich (2011) ที่พบว่า ผู้ชายมีอำนาจในครัวเรือนมากกว่าผู้หญิง ทำให้สถานภาพของผู้หญิงอยู่ในสถานะที่เป็นรอง ส่งผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิง อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงบางรายที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ของตนเองทำให้ผู้หญิงกล้าเปลี่ยนบทบาทของตัวเองเพราะมีพ่อแม่คอยส่งเสริมและให้กำลังใจ

ส่วนผู้หญิงที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ของสามี โดยส่วนมากสิทธิในการตัดสินใจ ในครัวเรือนเป็นของพ่อแม่ของสามี ทำให้ผู้หญิงต้องพยายามรักษาความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับพ่อแม่ เพราะผู้หญิงรู้สึกถึงความเป็นผู้อาศัย แม้ว่าการอยู่กับพ่อแม่ของสามีผู้หญิงได้รับความช่วยเหลือ ทั้งการดูแลลูก การดูแลความเป็นอยู่ แต่ผู้หญิงก็ไม่สามารถแสดงบทบาทตามที่ตนเองต้องการได้ การอาศัยอยู่กับพ่อแม่ของสามีจึงเป็นโครงสร้างหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงต้องสร้างตัวตน และทำให้ตนเองเป็นที่ยอมรับทั้งในครัวเรือน และในชุมชน

2.2.2 การเป็นเจ้าของทรัพย์สิน หมายถึง การมีชื่อเป็นเจ้าของที่ดิน หรือวัตถุดิบที่เป็นปัจจัยการผลิตในครัวเรือน การเป็นเจ้าของทรัพย์สินในครัวเรือนนั้นส่งผลต่อการตัดสินใจ และการยอมรับของคนในครัวเรือน โดยเฉพาะในสังคมชนบทการมีทรัพย์สินจำนวนมากจะเป็นผู้ที่คนให้ความเคารพ และนับถือ เพราะเชื่อว่า เมื่อเดือนร้อนสามารถพึ่งพาอาศัยได้ เช่นเดียวกับในครัวเรือน ผู้ที่มีทรัพย์สินมากมักเป็นผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจในครัวเรือน ในครัวเรือนผู้หญิงต้องอาศัยอยู่ในครัวเรือนของพ่อแม่ ทั้งของตนเองและของสามี ผู้หญิงจึงต้องเป็นผู้ตาม และถูกควบคุมด้วยพ่อแม่ อย่างไรก็ตาม การไปทำงานต่างประเทศของสามี และสามารถส่งเงินกลับมาให้กับผู้หญิงได้จำนวนมากและต่อเนื่องก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมให้ผู้หญิงสามารถสะสมที่ดิน และการซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับตนเองและครัวเรือนได้ นอกจากนี้ยังทำให้ตนเองได้รับการยอมรับ และเปลี่ยนบทบาทของตนเองจากการมีทรัพย์สินที่เพิ่มขึ้น

2.3 การคาดหวังของครัวเรือนผ่านการสร้างสัญญะ (Signification) โครงสร้างหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงเกิดปฏิบัติการทางสังคม คือ การสร้างสัญญะที่มีลักษณะเฉพาะในครัวเรือน ซึ่งอาจเป็นการแสดงออกของสมาชิกในครัวเรือนทั้งการแสดงออกด้วยคำพูด และการแสดงออกผ่านการสร้างสัญญะ ซึ่งไม่ใช่การบอกให้ผู้หญิงกระทำโดยตรง ดังคำสัมภาษณ์ของผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกับพ่อแม่ของตนเองรายหนึ่งว่า

> *"...พ่อแม่ของพี่ (ผู้หญิงที่ให้สัมภาษณ์) เวลาที่ไม่พอใจ เช่น ถ้าเรากลับบ้านดึก หรือเราทำอะไรไม่ถูกใจ เขาจะเงียบ ไม่พูดคุยด้วย เราก็รู้เลยว่า ต้องมีเรื่องไม่พอใจ หรือบางครั้งเขาจะไม่กิน หรือใช้ข้าวของที่เราซื้อมา เป็นการแสดงออกว่าไม่พอใจ บางครั้งเราต้องถามว่าเป็นอะไร..."*
>
> *[กระดังงา (นามสมมติ), อายุ 45 ปี, (สัมภาษณ์) สิงหาคม 2563]*

การแสดงสัญญะของคนในครัวเรือนโดยส่วนใหญ่เป็นการแสดงออกถึงความไม่พอใจ หรือการตักเตือน เมื่อสมาชิกในครัวเรือนกระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง มักเป็นการแสดงออกในครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกันกับพ่อแม่ของตนเอง และพ่อแม่ของสามี ถือเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิง อย่างไรก็ตาม บางครัวเรือนผู้หญิงไม่ได้สนใจสัญญะที่แสดงออก หรือหาวิธีการที่หลบเลี่ยงด้วยวิธีการที่แตกต่างกันไปตามศักยภาพของผู้หญิง

จะเห็นได้ว่า โครงสร้างทางสังคมในครัวเรือนของผู้หญิง ทำให้เห็นว่า ผู้หญิงอยู่ภายใต้โครงสร้างที่เป็นทั้งการสร้างความชอบธรรมด้วยบรรทัดฐานกฎเกณฑ์ การควบคุมผ่านการมีทรัพยากรและความคาดหวังของครัวเรือนผ่านการแสดงออกด้วยสัญญะ ทำให้บทบาทของผู้หญิงในครัวเรือน และการแสดงบทบาทต่อคนในครัวเรือนแตกต่างกัน ทั้งนี้รูปแบบการอยู่อาศัยที่แตกต่างกันของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ทำให้ผู้หญิงต้องอยู่ภายใต้ภาวะที่ผ่อนคลาย และภาวะที่กดดันแตกต่างกัน ผู้หญิงจึงต้องตัดสินใจ และการควบคุมทรัพยากรที่แตกต่างกัน ส่งผลให้มีปฏิบัติการทางสังคมที่หลากหลายแตกต่างกันด้วย

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาโครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ โดยมองผ่านแนวคิดโครงสร้างผู้กระทำการของ Antrony Giddens ที่มองว่าโครงสร้างแบ่งออกเป็น 3 ประเภทนั้น ทำให้เห็นภาพโครงสร้างทางสังคมในครัวเรือนที่ผู้หญิงต้องเผชิญ 3 ประเภท คือ การสร้างความชอบธรรมด้วยบรรทัดฐาน กฎเกณฑ์ การควบคุมผ่านการมีทรัพยากรและความคาดหวังของครัวเรือนผ่านการแสดงออกด้วยสัญญะ แม้ว่าก่อนสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศผู้หญิงต้องเผชิญกับโครงสร้างในครัวเรือนเช่นเดียวกัน แต่สามียังเป็นผู้ที่ให้กำลังใจ แบ่งเบาภาระ และบางครัวเรือนสามีเป็นหลักในการตัดสินใจ แต่เมื่อสามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศการผู้หญิงต้องเผชิญกับโครงสร้างในครัวเรือนเพียงลำพัง และต้องสร้างความไว้วางใจให้กับคนในครัวเรือนด้วยตัวเอง อย่างไรก็ตามการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของสามีก็เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีบทบาทในการตัดสินใจในครัวเรือน โดยเฉพาะในครัวเรือนเดี่ยว ทำให้เห็นว่า การไปทำงานต่างประเทศของสามีเป็นทั้งปัจจัยผลักดันให้ผู้หญิงมีโอกาสที่จะแสดงบทบาทของตนเองได้อย่างเต็มที่ และมีอิสระมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับรูปแบบการอยู่อาศัย และสถานภาพของผู้หญิงในครัวเรือนด้วย

จากสรุปผลการวิจัย เรื่องโครงสร้างของครัวเรือนที่มีผลต่อปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิงที่สามีย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ จะเห็นว่า การไปทำงานต่างประเทศของสามีส่งผลให้ผู้หญิงต้องอยู่ภายใต้โครงสร้างของครัวเรือนที่กำหนดพฤติกรรม และบทบาทของผู้หญิง ทั้งการใช้กฎเกณฑ์ การควบคุมจากการมีทรัพยากร และการคาดหวังที่แสดงออกโดยสัญญะ ทั้งนี้ โครงสร้างที่เป็นบรรทัดฐาน กฎกติกา ค่านิยม ความเชื่อของครัวเรือน ยังเป็นโครงสร้างที่มีส่วนสำคัญต่อการปฏิบัติการทางสังคมของผู้หญิง เนื่องจากผู้หญิงได้ให้ความสำคัญต่อสิ่งที่ได้รับการสั่งสอน ขัดเกลาของพ่อแม่ ซึ่งเป็นการสร้างความชอบธรรมในครัวเรือนที่แบ่งบทบาทของผู้หญิงให้เป็นไปตามสิ่งที่สังคมคาดหวัง แม้ในปัจจุบันสภาพทางสังคม การยอมรับในบทบาทของผู้หญิงมีมากขึ้น แต่โครงสร้างครัวเรือนยังเป็นโครงสร้างที่ส่งผลต่อปฏิบัติการทางผู้หญิง สอดคล้องกับการศึกษาของ บุญวดี มนตรีกุล ณ อยุธยา (2559) ที่พบว่า แม้ผู้หญิงสามารถทำงานในชุมชนได้เช่นเดียวกับผู้ชาย แต่สังคมยังคาดหวังให้ผู้หญิงทำหน้าที่ทั้งสองส่วนคือ งานในชุมชน และงานในบ้าน ทั้งนี้ บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงล้วนมาจากคำสอนในเรื่องจริยธรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบทางสังคมผ่านการอบรม สั่งสอน และถ่ายทอดวิธีคิดจากครอบครัว อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงซึ่งเป็นผู้กระทำการสามารถเลือกปฏิบัติการทางสังคมที่เหมาะกับแต่ละสถานการณ์ได้ตามศักยภาพของตนเอง

เอกสารอ้างอิง

ชาย โพธิสิตา. (2562). *ศาสตร์และศิลป์การวิจัยเชิงคุณภาพ*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ดุษฎี อายุวัฒน์. (2562). *"คนอีสานย้ายถิ่น" สถานการณ์และผลกระทบ*. ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา

บุญวดี มนตรีกุล ณ อยุธยา. (2559). บทบาทสตรี; ในมุมมองความยุติธรรมในสังคมไทย. *วารสารการบริหารปกครอง*, 5(2).

Giddens, A. (1984).*The Constitution of Society*. Cambridge: PolityPress.

Luckanawanich S.(2011). Promoting Gender Equality in Higher Education. *Executive Journal*. 31(2), 55-62

Phuangprayong K. and Noonin S. (2018). Thai Modern Rural Society and Factor Affecting on Lifestyle. *J. of Social Science and Humanities*. 44(2): 34-64

Ritzer, G. &Stepnisky, J. (2014). *Sociological Theory Ninth Edition*. Singapore: McGraw-Hill Education.

Turner, B. (1987). *Medical Power and Social Knowledge*. London: Sage.

Whittington, R. (2006). Completing the practice turn in strategyresearch. *Organization Studies*, 26(4), 613–34.

แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกับการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่

(International Migration Pattern and Transformation of New Isan Society)

โดย

ณัฐวรรธ อุไรอำไพ[*] ดุษฎี อายุวัฒน์[†] และ อารี จำปากลาย[‡]

[*] นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก รุ่นที่ 22 สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น

[†] รองศาสตราจารย์ (ประชากรศาสตร์) ผู้อำนวยการศูนย์บริการแรงงานและการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ สาขาวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, Corresponding author: dusayu@kku.ac.th

[‡] รองศาสตราจารย์ (สังคมวิทยา) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาแบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกับการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ แบบปรากฏการณ์วิทยา มีหน่วยวิเคราะห์ข้อมูลระดับปัจเจก ครัวเรือน และชุมชน เก็บข้อมูลเมื่อกุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2563 ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับแรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับจากการไปทำงานต่างประเทศ 30 ราย สัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างกับครัวเรือนแรงงาน 25 ครัวเรือน ตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 8 ราย และสัมภาษณ์กลุ่มกับผู้นำชุมชน 21 ราย ใช้วิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า สังคมอีสานเกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและโครงสร้างสังคม โดยเปลี่ยนจากระบบการผลิตแบบเกษตรเพื่อยังชีพสู่การเกษตรเชิงพาณิชย์ และให้ความสำคัญกับตัวเงินตามกระแสทุนนิยม จึงเกิดวิถียังชีพที่ต้องการยกฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนผ่านการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ โดยมีแบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ 4 ลักษณะ ได้แก่ (1) ยุคบุกเบิกการไปทำงานเมืองนอก คนวัยแรงงานชายที่เป็นโสด เริ่มไปทำงานก่อสร้างที่ประเทศตะวันออกกลางจากการชักชวนของนายหน้าด้วยเหตุผลด้านเศรษฐกิจ (2) ยุคย้ายถิ่นไปเอเชียตามความนิยม คนอีสานเริ่มย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศผ่านนายหน้า โดยไปทำงานที่ไต้หวัน ญี่ปุ่น สิงคโปร์ และเกาหลีใต้ มักทำงานโรงงาน งานเกษตร และงานก่อสร้าง (3) ยุคย้ายถิ่นไปกับกรมการจัดหางาน เป็นช่วงที่มีโครงการความร่วมมือระหว่างรัฐต่อรัฐ ทำให้มีแรงงานไปทำงานแบบถูกกฎหมายมากขึ้น แต่แรงงานบางส่วนมองว่ามีความล่าช้า จึงเลือกไปแบบผิดกฎหมาย และ (4) ยุคนิยมไปท่องเที่ยว คนอีสานเริ่มมีค่านิยมรักความสะดวกสบาย รักอิสระ ต้องการเปิดประสบการณ์ ประกอบกับมีเครือข่ายในต่างประเทศ จึงทำให้ผู้ที่ไม่เคยย้ายถิ่น เริ่มย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศแบบผิดกฎหมายมากขึ้น

คำสำคัญ: แบบแผนการย้ายถิ่น การไปทำงานต่างประเทศ สังคมอีสานสมัยใหม่

Abstract

This article focuses on the international migration patterns and the transition of new Isan society. A qualitative research methodology, phenomenology was employed as research. The unit of analysis was the individual, household, and community levels. Collecting data on February-July 2563 by in-depth interviews with 25 returned migrants who worked abroad, semi-structured interviews with 25 returned migrant households, 8 officers related to migration, and group interviews with 21 community leaders. Data were analyzed by content analysis. The research results were as follows: Isan society developed the infrastructure and social structure by transforming from subsistence agriculture to commercial agriculture which values capitalism. Thus, a means of livelihood to raise the socio-economic status of the households through migration to work abroad. The patterns of migration for work abroad 4 characteristics including (1) The era of pioneering to work abroad. The need for infrastructure development of the Middle Eastern countries has resulted in the working-age of single male workers. The process was persuaded by a broker to work as a laborer for economic reasons. (2) The era of migration to Asia according to popularity. Isan migrants began to find ways to migrate to work abroad through brokers. The most of migrants went to Taiwan, Japan, Singapore, and South Korea both legally and illegally, they often worked in factories, agricultural work, and construction work. (3) The era of migration with the Department of Employment. During the period that there is a program of cooperation between the Thai state and the foreign country state for being tricked by recruiter prevention, increasingly migrants are going to work legally. But some migrants have thought that the legal method would be a surly delay and they considered choosing an illegal method. (4) The era of popularity to travel. Isan people have begun to appreciate convenience, freedom, work abroad to gain experience, and having a network in other countries. As the consequence, that inspired those who have never migrated considered about to begin to migrate for work abroad illegally.

Keywords: Migration Patterns, Work Abroad, New Isan Society

แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกับการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่

(International Migration Pattern and Transformation of New Isan Society)

บทนำ

การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ถือเป็นค่านิยมของชุมชนชนบทที่ผลักดันให้สมาชิกในครัวเรือนออกไปทำงานต่างประเทศ เพื่อสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมให้ดีขึ้น จากข้อมูลสถานการณ์การย้ายถิ่นของแรงงาน พบว่าแรงงานไทยย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมาแล้วกว่าครึ่งศตวรรษ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2562) ตั้งแต่ช่วงย้ายถิ่นไปทำงานที่ประเทศในแถบตะวันออกกลาง และเปลี่ยนถิ่นปลายทางตามสถานการณ์ทางสังคมไปยังประเทศต่างๆ จนกระทั่งปัจจุบันที่มีแรงงานไทยย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในทุกทวีป โดยในรอบ 10 ปีที่ผ่านมามีผู้ยื่นความประสงค์ไปทำงานต่างประเทศปีละกว่า 100,000 ราย มีจำนวนแรงงานย้ายถิ่นแบบถูกกฎหมายมากกว่าปีละ 50,000 ราย (กองบริหารแรงงานไทยไปทำงานต่างประเทศ, 2561) และแรงงานย้ายถิ่นแบบผิดกฎหมายอีกจำนวนมาก ซึ่งอาจต้องเผชิญกับความเสี่ยงของการใช้ชีวิตในถิ่นปลายทางได้ แสดงให้เห็นว่า การย้ายถิ่นเป็นวิถียังชีพของแรงงานและครัวเรือน (ดุษฎี อายุวัฒน์, 2562ข) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมอีสาน ที่มีการเปลี่ยนผ่านของโครงสร้างพื้นฐาน เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว รวมทั้งมีพัฒนาการการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานมาอย่างยาวนาน ซึ่งอาจเป็นปัจจัยผลักดันให้แรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศอย่างต่อเนื่อง และมีแบบแผนการย้ายถิ่นที่แตกต่างกันในแต่ละยุค โดยในอดีตการย้ายถิ่นถือเป็นกระบวนการเลือกสรรทางประชากรอย่างหนึ่ง (Lee, 1966) แต่เมื่อโครงสร้างสังคมเปลี่ยนแปลงไป อาจทำให้การย้ายถิ่นไม่เป็นไปตามคุณลักษณะการเลือกสรรทางประชากรก็ได้ ในบทความนี้ จึงมีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาแบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกับการเปลี่ยนผ่านในสังคมอีสานสมัยใหม่ เพื่อให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับแบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศและได้ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะนำไปสู่การช่วยเหลือ ติดตาม และเตรียมพร้อมรับสถานการณ์ที่อาจนำไปสู่ความเสี่ยงจากการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทความนี้ใช้แนวคิดการย้ายถิ่น และแนวคิดการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่ เป็นแนวทางในการศึกษาแบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานกับการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานของสังคมอีสานสมัยใหม่ มีรายละเอียดดังนี้

แนวคิดการย้ายถิ่น: การย้ายถิ่น (Migration) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยของคนทั้งที่เป็นการย้ายถิ่นแบบถาวรและเป็นการย้ายถิ่นแบบชั่วคราว ทั้งในระยะใกล้หรือในระยะไกล ทั้งภายในหรือภายนอกประเทศ (Lee, 1966) ซึ่ง United Nations (1998) ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่าเป็นกระบวนการเคลื่อนย้ายจากพื้นที่ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของตนแต่เดิมไปอยู่ในอีกพื้นที่หนึ่ง รวมไปถึงการเคลื่อนย้ายภายในประเทศเดียวกัน หรือการเคลื่อนย้ายจากประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่ง ที่เรียกว่าการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ หรือการย้ายถิ่นข้ามชาติ ซึ่งอาจเป็นการย้ายถิ่นที่อยู่อย่างถาวรหรือเป็นเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งก็ได้ เป็นไปตามวิธีการย้ายถิ่นและปัจจัยที่กำกับไว้ ทั้งนี้ Lee (1966) ยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นมี 3 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับแหล่งต้นทาง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ของถิ่นปลายทาง อุปสรรคที่แทรกอยู่ระหว่างถิ่นต้นทางและถิ่นปลายทาง และปัจจัยส่วนบุคคลที่จะต้องมีคุณลักษณะพิเศษ

นอกจากนี้ นักวิชาการไทยหลายท่าน ให้คำนิยามเกี่ยวกับการย้ายถิ่นว่าเกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นข้ามเขตการปกครอง ได้แก่ ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา ว่าพัฒนวงศ์ (2556) ได้ให้ความหมายการย้ายถิ่น ว่าหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัย ซึ่งต้องสัมพันธ์กับการเคลื่อนย้ายข้ามเขตการบริหารหรือหน่วยการปกครอง เช่นเดียวกันกับสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) ที่นิยาม ว่าเป็นการย้ายสถานที่อยู่อาศัยจากเขตปกครองหนึ่งไปสู่อีกเขตปกครองหนึ่ง ซึ่งเป็นการเคลื่อนย้ายเชิงพื้นที่หรือการเคลื่อนย้ายทางภูมิศาสตร์ และมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากรโดยตรง (ดุษฎี อายุวัฒน์, 2562ก)

ในกลุ่มเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก (Neoclassical Economics) ให้ความสนใจกับเหตุผลของการย้ายถิ่นว่ามนุษย์มักตัดสินใจย้ายถิ่นด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ ผู้ย้ายถิ่นจึงเป็นผู้ย้ายถิ่นทางเศรษฐกิจ ปัจจัยดึงดูดที่สำคัญทำให้ย้ายถิ่น ได้แก่ ค่าจ้างที่สูงขึ้นและโอกาสการได้งานทำ นอกจากอัตราค่าจ้างแล้วยังได้เสนอว่าการเลือกเดินทางไปประเทศใดขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) ของถิ่นต้นทาง และถิ่นปลายทาง ตัวแปรที่ส่งผลต่อการย้ายถิ่นเพื่อทำงานยังรวมถึงค่าใช้จ่ายในการเดินทางและประเภทของงานที่จะทำ (McKenzie, 2012) ส่วนในมุมมองของนักสังคมวิทยา พิจารณาว่าตัวแปรทางเศรษฐกิจเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบการย้ายถิ่น (Migration System) และเห็นว่าการย้ายถิ่นเป็นระบบที่ครอบคลุมปัจจัยทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม กฎหมาย และการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งได้ให้ความหมายของ ระบบการย้ายถิ่น ว่าหมายถึง กระบวนการเริ่มตั้งแต่การตัดสินใจเดินทางออกนอกประเทศต้นทางไปยังประเทศผู้รับ โดยผ่านเครือข่ายของผู้ย้ายถิ่นในประเทศต้นทาง เครือข่ายของการอำนวยความสะดวกระหว่างการย้ายถิ่น และ เครือข่ายของผู้ย้ายถิ่น และผู้ว่าจ้างผู้ย้ายถิ่นในประเทศผู้รับ (ดุษฎี อายุวัฒน์, 2558)

นอกจากนี้ ยังมีนักคิดที่ศึกษาเครือข่ายการย้ายถิ่นของแรงงาน อาทิ Shah and Menon (1999) ที่เสนอว่าแรงงานย้ายถิ่นมักย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศผ่านเครือข่ายทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครือข่ายที่มีภูมิลำเนาเดียวกัน หรือการศึกษาของ Curan and Rivero-Fuentes (2003) ที่พบว่าแรงงานย้ายถิ่นบางส่วนดำเนินการภายใต้เครือข่ายทางสังคม จากเครือญาติและเพื่อนสนิท รวมไปถึงงานของ Raghuram, Henry and Bornat (2010) ที่อธิบายเพิ่มเติมว่า เครือข่ายญาติพี่น้องและคนรู้จักในพื้นที่เดิม รวมถึงนายหน้าแรงงานที่เป็นผู้จัดส่ง ถือเป็นทุนสังคมที่มีคุณค่าในการเป็นช่องทางการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกล่าวโดยสรุป การย้ายถิ่น หมายถึง การเคลื่อนย้ายของผู้คนจากถิ่นต้นทางไปยังถิ่นปลายทาง ซึ่งย้ายถิ่นไปในระยะเวลาหนึ่ง เพื่อแสวงหาโอกาสในการดำรงชีวิต โดยมีแบบแผนการย้ายถิ่นที่ครอบคลุมถึงคุณลักษณะผู้ย้ายถิ่น เหตุผลในการย้ายถิ่น ถิ่นปลายทางและวิธีการย้ายถิ่น ลักษณะงานที่ทำ การใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง และการสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทาง ซึ่งผู้วิจัยนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาและนำเสนอผลการวิจัย

แนวคิดการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่: นักวิชาการทางสังคมศาสตร์ได้อธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทอีสานในปัจจุบันที่แตกต่างจากในอดีตเป็นอย่างมาก ทั้งความซับซ้อนของรูปแบบการผลิตและการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการเกษตรเพื่อยังชีพสู่การเกษตรเชิงพาณิชย์ การใช้ชีวิตประจำวัน รวมไปถึงการถูกขูดรีดโดยนายทุน ชนนั้นนำ หรือเจ้าหน้าที่รัฐ เพราะถึงแม้ว่าวิถีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงไป แต่คนอีสานก็ยังเชื่อใจและไว้ใจคนอื่นได้อย่างง่ายดาย จึงนำไปสู่การถูกหลอกลวง ทั้งนี้ ชุมชนชนบทอีสาน ถือเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของประเทศอีกด้วย (Woods, 2011) นอกจากนี้ สมชัย ภัทรธนานันท์ (2555) ยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การเปลี่ยนผ่านของชนบทอีสานเริ่มเกิดขึ้นมามากกว่า 2 ทศวรรษ โดยเปลี่ยนชุมชนชนบทอีสานจากสังคมชาวนาไปเป็นหลังสังคมชาวนาดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต ซึ่งเป็นการทำลายปฏิสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันของคน

ในชนบท โดยวัยแรงงานมักได้รับอิทธิพลจากระบบทุนนิยม ส่งผลให้เกิดความเป็นปัจเจกในหมู่บ้าน เกิดการขยายตัวของเทคโนโลยีการสื่อสารที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบประเพณีดั้งเดิม ทำให้เกิดค่านิยมและบรรทัดฐานใหม่ในชุมชนที่สมาทานความทันสมัยและความสะดวกสบายมากขึ้น เงินตราจึงเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีพ จนเกิดการส่งแรงงานในชุมชนไปทำงานต่างถิ่น ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อตอบสนองความเป็นทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ที่มีอิทธิพลต่อชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2554) ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ จึงพิจารณาการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่ทั้งมุมมองที่ได้รับอิทธิพลจากการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ และส่งผลให้เกิดการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานในชุมชนอีกด้วย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาแบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานและการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Methodology) แบบปรากฏการณ์วิทยา เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกจากปรากฏการณ์การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในสังคมอีสานสมัยใหม่ มีหน่วยการวิเคราะห์ระดับปัจเจก ครัวเรือน และชุมชน ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูล 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) แรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับจากการไปทำงานต่างประเทศ ขณะทำการศึกษาแรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับอาศัยอยู่ ณ ถิ่นต้นทาง มากกว่า 6 เดือน และไม่เกิน 7 ปี จำนวน 30 ราย 2) ครัวเรือนของแรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับจากการไปทำงานต่างประเทศตามคุณสมบัติข้อ 1) จำนวน 25 ครัวเรือน และ 3) ผู้นำชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล อสม. และผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์ย้ายถิ่น จำนวน 21 ราย รวมทั้งตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เจ้าหน้าที่สำนักงานจัดหางานจังหวัดชัยภูมิ 3 ราย เจ้าหน้าที่บริษัทจัดหางาน 3 ราย และเจ้าหน้าที่สถาบันการเงิน 2 ราย เพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานย้ายถิ่นและการเปลี่ยนผ่านของสังคมชนบทอีสาน พื้นที่วิจัยคือ ตำบลโอโล อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีปรากฏการณ์การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานอย่างต่อเนื่องมากกว่า 50 ปี และจากการสำรวจเบื้องต้นปัจจุบัน (ปี 2563) พบว่ามีแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศปีละไม่ต่ำกว่า 800 ราย

การเก็บข้อมูลตามแนวทางการสัมภาษณ์ (Interview Guideline) โดยใช้การสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-depth Interview) และการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structure Interview) กับแรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับจากการไปทำงานต่างประเทศ และครัวเรือนแรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับ/ตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตามลำดับ และใช้การสัมภาษณ์กลุ่ม (Group Interview) กับผู้นำชุมชน ทั้งนี้ ผู้วิจัยยังใช้การสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) ระหว่างการสัมภาษณ์ ในขณะที่ทำการเก็บข้อมูลผู้วิจัยทำการจดบันทึกร่วมด้วย โดยทำการชี้แจงและขออนุญาตตามแนวปฏิบัติของศูนย์จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า (Triangulation) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) (ชาย โพธิสิตา, 2562)

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอครอบคลุม 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ บริบทชุมชนอีสานสมัยใหม่ แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานในชุมชน และแบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกับกระแสโลกาภิวัตน์ มีรายละเอียดดังนี้

1) บริบทชุมชนอีสานสมัยใหม่

ตำบลโอโล อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งบทความนี้ใช้คำว่า “ชุมชนโอโล” อยู่ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิราว 80 กิโลเมตร ประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน มีจำนวนครัวเรือน 2,927 ครัวเรือน และจำนวนประชากร 9,385 คน เป็นคนวัยแรงงาน (อายุ 15-59 ปี) กว่าร้อยละ 67.0 รองลงมาคือวัยสูงอายุ (ตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป) ร้อยละ 17.0 (โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโอโล, 2563) มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มเครือญาติ ไม่มีรั้วบ้าน ต่อมาเมื่อคนในชุมชนออกไปทำงานต่างถิ่นได้ส่งเงินกลับมาต่อเติมบ้านหรือสร้างบ้านใหม่ ลักษณะบ้านเรือนจึงเปลี่ยนแปลงไป เป็นบ้านสองชั้นกึ่งไม้กึ่งปูน หรือบ้านปูนชั้นเดียว และมีรั้วบ้านที่ชัดเจนเพื่อแสดงอาณาเขต ทั้งนี้ ลักษณะการอยู่อาศัยในชุมชนมีความผสมผสานระหว่างความเป็นชนบทและความเป็นเมือง มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และยังคงให้ความสำคัญกับเครือญาติและเพื่อนบ้าน แต่มีความทันสมัยของสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น ทั้งโครงสร้างพื้นฐาน และเครื่องใช้ในครัวเรือน

ในอดีตคนในชุมชนประกอบอาชีพทำนาข้าวเหนียวเป็นหลัก ซึ่งเป็นการทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ปัจจุบันคนในชุมชนราว 3 ใน 4 ยังคงประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม แต่เปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตเป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้น ได้แก่ ทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง ทำนา ทำสวนยางพารา และสวนผักผลไม้ รวมถึงปศุสัตว์ และมีบางส่วนประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ข้าราชการ (ครู พยาบาล ตำรวจ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข) พนักงานบริษัท ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว (จำหน่ายผ้าเมตร ผ้าม่าน ของชำ วัสดุก่อสร้าง อุปกรณ์ทางการเกษตร) และรับจ้างทั่วไป รวมถึงทำงานนอกชุมชนทั้งย้ายถิ่นไปทำงานในเมืองใหญ่และไปทำงานต่างประเทศ แสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนได้รับโอกาสทางการศึกษามากขึ้น จึงมีผู้ได้รับการศึกษาระดับสูงจนสามารถเป็นข้าราชการได้ หรือแม้แต่การนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา มาประยุกต์ใช้ในการประกอบธุรกิจส่วนตัว อาทิ เปิดคลินิกในชุมชน เปิดร้านขายยา เปิดร้านจำหน่ายอุปกรณ์ทางการเกษตร และการมีโรงงานขนาดเล็ก รวมทั้งแสวงหาช่องทางในการไปทำงานต่างถิ่นหรือไปทำงานต่างประเทศเพื่อส่งเงินกลับมายังครัวเรือน ทำให้ครัวเรือนต้นทางมีรายได้เพียงพอต่อการใช้จ่าย และสามารถเก็บออมสำหรับลงทุนในอนาคตได้

ในด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน พบว่า โครงสร้างของครัวเรือนได้เปลี่ยนแปลงไป จากการอยู่อาศัยแบบครัวเรือนขยายในอดีต มาเป็นครัวเรือนเดี่ยวและครัวเรือนข้ามรุ่นมากขึ้น เนื่องจากคนวัยแรงงานที่สมรสแล้ว มักแยกครอบครัวออกจากพ่อแม่ เพื่อความสะดวกในการใช้ชีวิต ส่งผลให้มีการอยู่อาศัยแบบครัวเรือนเดี่ยวมากขึ้น ประกอบกับคนวัยแรงงานบางส่วนย้ายถิ่นไปทำงานต่างถิ่น ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ได้ฝากบุตรไว้กับบิดามารดาเป็นผู้ดูแล และส่งเงินกลับมาเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและสนับสนุนการศึกษาให้แก่บุตร จึงทำให้ในชุมชนมีสัดส่วนของการอยู่อาศัยแบบครัวเรือนข้ามรุ่นเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ Ayuwat, et al (2018) Kwalamthan, Ayuwat and Narongchai (2019) และอารี จำปากลาย และคณะ (2556) ที่พบว่า ลักษณะการอยู่อาศัยของครัวเรือนในชนบทมีการเปลี่ยนแปลงจากครัวเรือนขยายเป็นครัวเรือนข้ามรุ่นมากขึ้น ซึ่งเป็นผลจากการย้ายถิ่นของพ่อแม่วัยแรงงานแล้วฝากลูกไว้กับปู่ย่าตายาย

จะเห็นได้ว่า ชุมชนโอโล มีการเปลี่ยนผ่านหลายประเด็น ซึ่งได้รับผลกระทบมาจากการย้ายถิ่นของแรงงานอีสานทั้งลักษณะการอยู่อาศัย โดยมีทุนสร้างบ้านที่มั่นคง มีรั้วแสดงอาณาเขต และโครงสร้างครัวเรือนที่เป็นครัวเรือนเดี่ยวและครัวเรือนข้ามรุ่นมากขึ้น รวมถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่เป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น ร่วมกับอาชีพอื่นๆ มากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากการได้รับศึกษาที่สูงขึ้นของคนในชุมชน แสดงให้เห็นว่าโครงสร้างชุมชนส่วนหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นผลมาจากการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ และในขณะเดียวกันการเปลี่ยนผ่านของชุมชนก็ส่งผลต่อการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานอีกด้วย

2) แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานในชุมชน

การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในชุมชนโอโลเกิดขึ้นมายาวนานกว่าครึ่งศตวรรษ และมีพัฒนาการที่ได้รับอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนกระแสโลกาภิวัตน์ ผลการศึกษานี้ พบว่า มีแบบแผนการย้ายถิ่น 4 ยุค โดยแต่ละยุคได้อธิบายถึง คุณลักษณะของผู้ย้ายถิ่น ถิ่นปลายทางและวิธีการย้ายถิ่น เหตุผลในการย้ายถิ่น ลักษณะงานที่ทำ การใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง และการสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทาง มีรายละเอียดดังนี้

2.1) ยุคบุกเบิกการไปทำงานเมืองนอก (ปี 2515-2529)

ในยุคนี้ชุมชนโอโลพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม สร้างถนนทางหลวง มีไฟฟ้า ประปา และระบบการแพทย์และสาธารณสุขที่เข้าถึงคนในชุมชนมากขึ้น การเดินทางเข้า-ออกชุมชนทำได้สะดวกยิ่งขึ้น นายหน้าจากบริษัทจัดหางานได้เข้ามาชักชวนให้คนวัยแรงงานไปทำงานต่างประเทศ ส่งผลให้เกิดการไปทำงานต่างประเทศ โดยมีแบบแผนการย้ายถิ่นดังนี้

(1) คุณลักษณะของผู้ย้ายถิ่น จากการพัฒนาการคมนาคมที่ทันสมัยยิ่งขึ้น ทำให้นายหน้าจากบริษัทจัดหางานได้เข้ามาชักชวนให้คนวัยแรงงานไปทำงานต่างประเทศ โดยแรงงานที่ย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมักเป็นผู้ชายโสดวัยกลางคน เพราะเป็นกลุ่มที่ไม่มีพันธะครอบครัวมากนัก จบการศึกษาตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) โดยยังไม่มีผู้หญิงย้ายถิ่นในช่วงนี้ ด้วยข้อจำกัดเรื่องระยะทาง และไปทำงานในประเทศตะวันออกกลาง ซึ่งมีวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่อย่างเข้มข้น สอดคล้องกับงานศึกษาของ Ayuwat, Narongchai, Renamanawong and Auraiampai (2018) และ Kwalamthan, Ayuwat and Narongchai (2019) ที่พบว่า ในยุคแรกมีเพียงแรงงานชายเท่านั้นที่มีโอกาสย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม กลับพบว่า ตั้งแต่ปี 2520 เป็นต้นมา เริ่มมีนายหน้าชักชวนแรงงานหญิงไปทำงานเป็นพนักงานบริการและขายบริการ ตามพื้นที่ต่างๆ ที่คนไทยอาศัยอยู่ ในประเทศแถบตะวันออกกลางด้วย

(2) ถิ่นปลายทางและวิธีการย้ายถิ่น ในยุคนี้แรงงานมักได้รับการชักชวนจากนายหน้าให้ไปทำงานในประเทศตะวันออกกลาง โดยเฉพาะซาอุดิอาระเบียและการ์ตา ซึ่งขณะนั้นมีนโยบายพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศทำให้ต้องการแรงงานจำนวนมาก โดยวิธีการย้ายถิ่นที่ได้รับความนิยมในช่วงนี้คือ เดินทางผ่านนายหน้าบริษัทจัดหางานซึ่งต้องจ่ายค่าหัว (ค่าบริหารจัดการ) ให้กับนายหน้า ตั้งแต่ 80,000-120,000 บาทต่อคน มีบางครัวเรือนต้องกู้เงินจากนายทุน หรือจำนองที่ดิน รวมทั้งขายวัว ควาย เพื่อนำเงินมาลงทุนให้บุตรไปทำงานต่างประเทศ และคาดหวังว่าจะได้รับเงินส่งกลับเพื่อมาชำระหนี้สิน และยกฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน สอดคล้องกับงานวิจัยของปิยะพงษ์ บุญกว้าง และดุษฎี อายุวัฒน์ (2560) ที่พบว่าครัวเรือนมักเป็นผู้ลงทุนให้แรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ผ่านการกู้เงิน และขายทรัพย์สิน

(3) เหตุผลในการย้ายถิ่น แรงงานอีสานย้ายถิ่นในยุคนี้ต้องการยกฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เพราะมีค่านิยมความกตัญญูกำกับอยู่ ปัจจัยผลักสำคัญ คือ การไม่มีงานทำ หรือรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย รวมทั้งในชุมชนมีการคมนาคมที่สะดวก มีนายหน้าเข้ามา โดยผู้สูงอายุในชุมชนที่เคยเดินทางไปทำงานต่างประเทศในยุคนี้ให้ทัศนะว่า ชุมชนมีความเจริญ จึงนิยมให้ลูกหลานไปทำงานต่างประเทศ แม้มีค่าใช้จ่ายมากก็กู้ยืมให้ไปได้ ซึ่งวิธีการดังกล่าวเป็นยุทธวิธีสำคัญในการดำรงชีพของคนอีสาน (ดุษฎี อายุวัฒน์, 2562ข) ส่วนปัจจัยดึงดูดจากถิ่นปลายทาง คือ ความต้องการแรงงาน รายได้สูง แหล่งงาน และการได้ออกไปนอกชุมชน จึงทำให้แรงงานนิยมไปทำงานต่างประเทศมากขึ้น ดังที่แรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับท่านหนึ่งได้อธิบายว่า

"...พ่อไปทำงานเมืองนอกเพราะอยู่บ้านเราไม่มีงานทำ หรือมีงานแต่ก็ไม่มีเงินเก็บ พอมีโอกาสจากนายหน้าเข้ามาโฆษณาว่าไปแล้วดี รายได้มาก คนในบ้านก็ตัดสินใจให้ไปทำงานทันที ยุคนั้นพ่อยังเป็นหนุ่มๆ ก็ทำตามที่ครอบครัวต้องการ... "

(คุณกาน (นามสมมติ), อายุ 58 ปี, แรงงานย้ายถิ่นกลับจากประเทศการ์ตา)

(4) ลักษณะงานที่ทำ แรงงานอีสานย้ายถิ่นในยุคนี้ ส่วนใหญ่ทำงานก่อสร้าง บางส่วนขับรถส่งของ และงานในโรงกลั่นน้ำมัน ซึ่งเป็นผลมาจากความต้องการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ และอุตสาหกรรมน้ำมัน มีค่าตอบแทนราว 20,000-60,000 บาทต่อเดือน ส่วนแรงงานหญิงที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศในช่วงนี้ มักทำงานผิดกฎหมาย (พนักงานบริการและขายบริการ) ซึ่งขัดต่อหลักศาสนา นอกจากนี้ แรงงานบางส่วนยังประสบปัญหา นายจ้างไม่จ่ายค่าล่วงเวลา สวัสดิการได้ไม่ครบ มีปัญหาด้านสุขภาพ และอุบัติเหตุจากการทำงานหนักและทำงานภายใต้ความเสี่ยง ทำให้เจ็บป่วยและเสียชีวิตในต่างประเทศ (ดุษฎี อายุวัฒน์ และคณะ, 2553)

(5) การใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง แรงงานอีสานย้ายถิ่นยุคนี้มักใช้ชีวิตในที่ทำงาน เพราะทำงานราว 12-15 ชั่วโมงต่อวัน (รวมการทำงานล่วงเวลา) โดยในช่วงแรก แรงงานส่วนใหญ่เก็บออมเงินได้ดี เนื่องจากทำงานหนัก และความเคร่งครัดต่อศาสนาของถิ่นปลายทางทำให้ไม่มีสถานบันเทิง แต่ตั้งแต่ปี 2520 เป็นต้นมา เริ่มมีแรงงานหญิงย้ายถิ่นไปทำงานบริการตามพื้นที่ต่างๆ ทำให้แรงงานชายเริ่มเที่ยวผู้หญิง ซึ่งแรงงานกลุ่มนี้ได้ให้เหตุผลว่า อยู่ห่างไกลจากคนรัก ทำให้บางรายได้เลี้ยงดูผู้หญิงในฐานะภรรยา ประกอบกับเล่นการพนัน ส่งผลให้ส่งเงินกลับให้ครัวเรือนลดลง ทั้งนี้ แรงงานอีสานย้ายถิ่นจำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับนายจ้างและเพื่อนร่วมงาน เพื่อให้การทำงานราบรื่นและช่วยเหลือในยามเจ็บป่วย

(6) การสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทาง แรงงานอีสานย้ายถิ่นส่วนใหญ่สร้างความสัมพันธ์อันดีกับครัวเรือนในถิ่นต้นทางผ่านจดหมาย และแสดงความกตัญญูผ่านการส่งเงินกลับให้ครัวเรือน 20,000-30,000 บาทต่อครั้ง (1-2 เดือนต่อครั้ง) เพื่อให้ครัวเรือนใช้จ่าย ทั้งนี้ คนในชุมชนเห็นว่า แรงงานอีสานย้ายถิ่นในยุคนี้ ส่วนใหญ่เก็บออมเงินเก่ง หาเงินให้ครัวเรือนได้จริง จึงสามารถยกฐานะทางเศรษฐกิจได้ อย่างไรก็ตาม แรงงานอีสานย้ายถิ่นบางส่วนไม่สามารถส่งเงินกลับมาได้ ทำให้ครัวเรือนมีหนี้สินจำนวนมาก ทั้งจากการลงทุนส่งแรงงานไปทำงานและหนี้สินที่ก่อเพิ่ม จนเกิดคำว่า "ไปเสียนา มาเสียไร่" เพราะไม่ได้ประโยชน์จากการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ อีกทั้งยังสูญเสียที่ทำกินทางการเกษตรให้กับนายทุนและแหล่งเงินกู้อีกด้วย

2.2) ยุคย้ายถิ่นไปเอเชียตามความนิยม (ปี 2530-2544)

ในช่วงนี้ชุมชนโอโลมีการก่อสร้างถนนคอนกรีต ในถนนสายสำคัญของชุมชน มีไฟฟ้าเข้าถึงทุกครัวเรือน ในส่วนของระบบเศรษฐกิจ มีการก่อตั้งโรงงานน้ำตาลบริเวณใกล้ชุมชน การทำเกษตรเชิงพาณิชย์และทุนนิยมเริ่มมีความเด่นชัดมากขึ้น ผู้ที่มีที่ดินทำการเกษตรมากจึงมีรายได้มาก ส่วนผู้ที่มีที่ดินน้อย ต้องดิ้นรนหางานและรายได้ผ่านการรับจ้างทั่วไปและไปทำงานต่างประเทศ ทำให้เริ่มมีครัวเรือนข้ามรุ่นเกิดขึ้น โดยในยุคนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการย้ายถิ่นหลายประการ มีรายละเอียดดังนี้

(1) คุณลักษณะของผู้ย้ายถิ่น ส่วนใหญ่ยังคงเป็นวัยแรงงานชายและมีสัดส่วนของวัยแรงงานหญิงเพิ่มขึ้น บางส่วนเป็นสามีภรรยาย้ายถิ่นไปด้วยกัน หรือการย้ายถิ่นแบบครอบครัว สำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษาถึงประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) ซึ่งสูงกว่ายุคก่อน มีทั้งกลุ่มที่เคยไปทำงานประเทศแถบตะวันออกกลางและแรงงานอีสานย้ายถิ่นใหม่ ทั้งนี้ ผู้วิจัยสังเกตว่า การย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในยุคนี้ ไม่ได้เป็นไปตามกระบวนการ

เลือกสรรทางประชากร (Lee, 1966) มากเท่าที่ควร เนื่องจาก ไม่ได้ถูกคัดเลือกจากคุณสมบัติพิเศษ แต่ได้รับการอำนวยความสะดวกจากนายหน้าหรือเครือข่ายทางสังคม (Social Network) ทำให้การย้ายถิ่นเป็นไปได้ง่ายขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Khamnoi and Ayuwat (2019) ที่พบว่า การมีเครือข่ายคนรู้จักในต่างประเทศ ทำให้เดินทางไปทำงานต่างประเทศได้สะดวกยิ่งขึ้น

(2) ถิ่นปลายทางและวิธีการย้ายถิ่น ในยุคนี้การย้ายถิ่นได้เปลี่ยนแปลงถิ่นปลายทาง เนื่องจากปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คนวัยแรงงานและแรงงานอีสานย้ายถิ่นที่กลับมาจากยุคที่ 1 จึงเปลี่ยนถิ่นปลายทางเป็นประเทศแถบเอเชียตะวันออก โดยเฉพาะไต้หวัน เนื่องจาก มีนายหน้าเข้ามาชักชวนไปทำงาน อีกทั้งเป็นประเทศที่มีสภาพแวดล้อมใกล้เคียงกับประเทศไทย ทำให้แรงงานจำนวนมากสนใจไปทำงาน ในช่วงแรกนี้ แรงงานมักเดินทางผ่านนายหน้าบริษัทจัดหางาน มีค่าใช้จ่ายราว 120,000-180,000 บาท ไม่รวมค่าใช้จ่ายส่วนตัว สอดคล้องกับงานของ Ayuwat and Chamarattana (2015) ที่พบว่า นายหน้าเป็นผู้มีส่วนสำคัญในกระบวนการไปทำงานต่างประเทศของแรงงานและยังทำให้ต้นทุนต่อหัวของแรงงานสูงเกินความเป็นจริงอีกด้วย

นอกจากนี้ ในปี 2532 คนวัยแรงงานในชุมชนได้ย้ายถิ่นไปทำงานที่สิงคโปร์และอิสราเอล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปทำงานที่สิงคโปร์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานชายมีทักษะ ผ่านการทดสอบฝีมือแรงงานจากบริษัทนายจ้างและคัดเลือกแรงงานที่ประเทศไทยก่อน จึงสามารถไปทำงานได้ (ดุษฎี อายุวัฒน์, 2562ข) ซึ่งในชุมชนมีแรงงานเพียง 4 คนเท่านั้นที่ไปทำงานสิงคโปร์ในยุคแรก มีค่าใช้จ่ายที่ราว 30,000 บาท ส่วนการไปทำงานที่อิสราเอลและเกาหลีใต้ มักติดต่อผ่านบริษัทจัดหางาน ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงถึง 120,000-300,000 บาท เพราะเชื่อว่า ใช้เวลาน้อยและกังวลว่าตนเองจะไม่ผ่านการทดสอบสมรรถภาพต่างๆ ซึ่งมีทั้งบริษัทจัดหางานที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ทำให้หลายครัวเรือนต้องกู้เงินจากนายทุน หรือขายทรัพย์สินเพื่อนำเงินมาลงทุนในส่วนนี้

(3) เหตุผลในการย้ายถิ่น ในช่วงนี้แรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศด้วยความคาดหวังหลายประการ ที่มิใช่เฉพาะเหตุผลทางเศรษฐกิจอย่างเดียวเช่นในอดีต แต่ต้องการการยอมรับจากชุมชน และต้องการออกจากชุมชน โดยปัจจัยผลักจากชุมชน ยังคงเป็นการไม่มีงานทำ รายจ่ายมากขึ้นจากการมีไฟฟ้าใช้ในทุกครัวเรือน และปลูกอ้อยส่งโรงงานน้ำตาลที่ต้องใช้ต้นทุนจำนวนมาก จึงทำให้ย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศอย่างแพร่หลาย ส่วนปัจจัยดึงดูดคือการมีแหล่งงานและมีค่าตอบแทนสูงกว่าถิ่นต้นทาง ประกอบกับสภาพแวดล้อม วัฒนธรรม และการใช้ชีวิตของประเทศปลายทางใกล้เคียงกับสังคมไทย (Huguet, et al, 2014)

(4) ลักษณะงานที่ทำ แรงงานอีสานย้ายถิ่นในยุคนี้ มักย้ายถิ่นระยะยาวตามสัญญาจ้างงาน 3 ปี โดยแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานไต้หวัน มักทำงานในโรงงานและงานก่อสร้าง วันละ 10-12 ชั่วโมง มีรายได้ราว 15,000-40,000 บาทต่อเดือน ส่วนสิงคโปร์ ทำงานมีทักษะ วันละ 10 ชั่วโมง มีรายได้สูง (40,000-60,000 บาทต่อเดือน) ขณะเดียวกันแรงงานที่ไปทำงานอิสราเอล มักทำงานภาคเกษตร ปศุสัตว์ และก่อสร้าง วันละ 9-14 ชั่วโมง มีรายได้ราว 30,000-50,000 บาทต่อเดือน อนึ่ง ค่าตอบแทนที่แรงงานย้ายถิ่นได้รับคิดจากการทำงานรายวัน ทั้งนี้ แรงงานอีสานย้ายถิ่นส่วนใหญ่ ยังคงประสบปัญหาสิทธิและสวัสดิการ เนื่องจากไม่สามารถสื่อสารภาษาต่างประเทศได้ จึงทำให้ถูกนายจ้างและล่ามเอาเปรียบ ดังที่คุณพัฒน์ อายุ 45 ปี แรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับจากอิสราเอลท่านหนึ่งอธิบายว่า *"...ตอนนั้นนายจ้างพี่เอาเปรียบตลอด ให้ค่าแรงไม่ตรงตามเวลา เราคุยกับล่ามก็ไม่ได้ เพราะล่ามเข้าข้างนายจ้าง..."* สอดคล้องกับงานของ ดุษฎี อายุวัฒน์ สุกัญญา เอมอิ่มธรรม และอภิศักดิ์ ธีระวิสิษฐ์ (2553) ที่พบว่า นายจ้างและล่ามบางส่วนยังคงเอาเปรียบแรงงานที่ไปทำงานต่างประเทศจากช่องโหว่ของสัญญา เช่น การดูแลสุขภาพหากเจ็บป่วย ซึ่งเป็นหน้าที่ของล่าม แต่ล่ามกลับไม่มาช่วยเหลือ รวมถึงการที่ไม่ช่วยเจรจากับนายจ้างเมื่อแรงงานไม่ได้รับค่าตอบแทนตามที่ตกลงไว้ เป็นต้น

(5) การใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง ในยุคนี้เปลี่ยนแปลงถิ่นปลายทางไปเป็นประเทศแถบเอเชียตะวันออก ซึ่งมีสภาพแวดล้อมใกล้เคียงกับสังคมไทย มีแหล่งท่องเที่ยวมาก ทำให้เป็นที่พึงพอใจของแรงงานไทยมาจนปัจจุบัน ทั้งนี้ แรงงานส่วนใหญ่ ยังคงใช้ชีวิตอยู่ในที่ทำงาน สร้างความสัมพันธ์กับนายจ้างและเพื่อนร่วมงาน รวมถึงคนไทยที่อยู่ใกล้เคียง เพื่ออำนวยความสะดวกในการใช้ชีวิต และช่วยหางานใหม่เมื่อต้องการเปลี่ยนงาน นอกจากนี้ ยังสร้างความสัมพันธ์กับล่าม เพื่อให้ล่ามเป็นผู้เจรจาผลประโยชน์กับนายจ้าง อย่างไรก็ตาม บางส่วนกลับถูกนายจ้างเอาเปรียบให้ทำงานเกินเวลาที่กำหนดในสัญญาจ้าง หรือไม่สนับสนุนเรื่องค่ารักษาพยาบาลกรณีเจ็บป่วย เช่น แรงงานอีสานย้ายถิ่นจากอิสราเอลถูกนายจ้างเอาเปรียบด้วยการให้ทำงานมากกว่าเวลาที่ระบุในสัญญา หรือจ่ายเงินไม่ตรงตามวันทำงาน ดังนั้น แรงงานจึงต้องจดวันที่และเวลาที่ตนเองทำงานด้วย เพื่อตรวจสอบกับนายจ้าง ในขณะที่แรงงานอีสานย้ายถิ่นไปเกาหลีใต้โดยเฉพาะแรงงานผิดกฎหมาย ก็ถูกเอาเปรียบจากนายจ้าง ต้องเปลี่ยนงานไปเรื่อย ๆ จึงไม่สามารถส่งเงินกลับได้ ส่วนแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานไต้หวัน เนื่องจากมีอิสระของการใช้ชีวิต ประกอบกับมีรายได้มาก บางส่วนจึงใช้ชีวิตด้วยความเสี่ยง เช่น คบหาดูใจกับเพื่อนคนไทย (แม้มีคู่ครองอยู่แล้ว) สังสรรค์กันทุกวันหยุด ไม่เก็บออมเงิน ทำให้ในยุคนี้มีแรงงานที่ไม่ประสบความสำเร็จจำนวนมากเมื่อเทียบกับยุคก่อนนี้ ดังที่คุณม้วน อายุ 66 ปี สมาชิกของครัวเรือนแรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับจากเกาหลีใต้แสดงทัศนะว่า *"...ยกตัวอย่างลูกแม่นี่แหละ สมัยที่ไปได้หวันไม่ค่อยส่งเงินมาให้แม่ อ้างว่าเงินไม่ออกบ้าง เงินน้อยบ้าง แต่แม่ไปรู้จากเพื่อนเขาว่าพากันไปกินเหล้าเที่ยวผู้หญิงทำให้เงินหมด..."* อนึ่ง มีแรงงานบางส่วนที่พยายามฝึกประสบการณ์ตนเองด้วยการตั้งใจทำงาน เข้าอบรม หรือศึกษาหาความรู้ผ่านแหล่งเรียนรู้ต่างๆ เพื่อให้ตนเองประสบความสำเร็จจากการย้ายถิ่น

(6) การสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทาง ในยุคนี้ส่วนใหญ่สร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนผ่านโทรศัพท์ เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล และแจ้งการส่งเงินกลับ โดยส่งเงินกลับไปยังครัวเรือนอย่างน้อย 10,000 บาทต่อเดือน เพื่อเป็นค่าใช้จ่าย ลงทุนการศึกษาบุตรหลาน ชำระหนี้ เก็บออม หรือลงทุนซื้อทรัพย์สิน ทั้งนี้ คนในชุมชนมองว่า แรงงานอีสานที่ย้ายถิ่นไปทำงานในยุคนี้ มักส่งเงินกลับน้อยกว่าในยุคอื่น (ยกเว้นแรงงานที่ไปทำงานอิสราเอล) ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากการใช้ชีวิตอย่างอิสระของแรงงานและค่าเงินบาทแข็งค่า จึงแลกเป็นเงินไทยได้น้อยลง ซึ่งส่งผลให้บางครัวเรือนไม่สามารถชำระหนี้จากการกู้ยืมเงินเพื่อลงทุนไปต่างประเทศได้

2.3) ยุคย้ายถิ่นสมัยใหม่ไปกับกรมการจัดหางาน (ปี 2545-2554)

ในช่วงนี้ความเป็นโลกาภิวัตน์และทุนนิยมได้เข้ามาสู่ชุมชนโอโลมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่างๆ ในชุมชน อาทิ ค่านิยมรักความสะดวกสบาย เกิดกองทุนหมู่บ้านและกองทุนหลายชนิดในชุมชน เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนให้เกิดการกู้ยืมเงินสำหรับประกอบอาชีพ รวมทั้งเป็นทุนสำคัญในการเดินทางไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสาน คนในชุมชนในยุคนี้จึงคุ้นเคยกับการมีหนี้สิน การย้ายถิ่นยุคนี้มีแบบแผนการย้ายถิ่นดังนี้

(1) คุณลักษณะของผู้ย้ายถิ่น ส่วนใหญ่ยังเป็นวัยแรงงานชาย มีแรงงานหญิงย้ายถิ่นมากขึ้น และบางส่วนเป็นคู่สมรสไปด้วยกัน สำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษาถึงปริญญาตรี ซึ่งสูงกว่ายุคก่อนหน้า ส่วนใหญ่เคยย้ายถิ่นมาก่อน มีเพียง 1 ใน 4 เท่านั้นที่เป็นแรงงานอีสานย้ายถิ่นใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ศึกษาข้อมูลจากสมาชิกในครัวเรือนและเพื่อนบ้านที่เคยไปทำงานต่างประเทศมาแล้ว ทำให้มีข้อมูลเกี่ยวกับการทำงานและการใช้ชีวิตในต่างประเทศ นอกจากนี้ ยังเป็นยุคที่รัฐมีนโยบายระหว่างประเทศร่วมกับเกาหลีใต้และอิสราเอลอย่างชัดเจน ในการส่งแรงงานไปทำงานแบบรัฐต่อรัฐ ซึ่งถือเป็นกระบวนการเลือกสรรทางประชากรอย่างหนึ่งอีกด้วย เพราะแรงงานที่ได้เดินทางไปทำงานต่างประเทศด้วยวิธีนี้ ต้องผ่านการคัดเลือก ตรวจสุขภาพ และทดสอบทักษะต่างๆ ให้พร้อมกับการทำงานในต่างประเทศ (กองบริหารแรงงานไทยไปทำงานต่างประเทศ, 2561)

(2) ถิ่นปลายทางและวิธีการย้ายถิ่น ในยุคนี้แรงงานอีสานย้ายถิ่นส่วนใหญ่ยังคงเดินทางไปทำงานที่ไต้หวัน เกาหลีใต้ และอิสราเอล เช่นเดียวกับในยุคที่ 3 โดยในปี 2547 รัฐบาลมีโครงการ Employee Permit System for Foreign Workers (EPS) ซึ่งเป็นระบบการจ้างแรงงานต่างชาติไร้ฝีมือของเกาหลีใต้ โดยร่วมมือกับกระทรวงแรงงานของประเทศไทย (กระทรวงแรงงาน, 2548) เพื่อป้องกันการลักลอบไปเป็นแรงงานผิดกฎหมาย การถูกเอาเปรียบจากนายหน้าและนายจ้าง โดยมีค่าใช้จ่ายราว 30,000-50,000 บาท ทำให้คนในชุมชนเริ่มไปทำงานในเกาหลีใต้อย่างถูกกฎหมายมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การไปทำงานแบบผิดกฎหมายก็ยังคงมีอยู่ เพราะแรงงานส่วนใหญ่ไม่สามารถสอบผ่านการวัดระดับทักษะทางภาษา จึงอาศัยช่องว่างของวีซ่านักท่องเที่ยว (อยู่อาศัยในเกาหลีใต้ได้ 90 วัน) เข้าไปทำงาน ผ่านเครือข่ายคนรู้จัก มีค่าใช้จ่ายตั้งแต่ 50,000-100,000 บาท ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขการทำงาน ซึ่งเป็นการทำงานนอกระบบ อยู่ไกลเมืองหลวง ห่างไกลจากการตรวจสอบของทางการ

ต่อมาในปี 2553 รัฐบาลมีโครงการความร่วมมือไทย-อิสราเอล เพื่อการจัดหางาน (Thailand - Israel Cooperation on the Placement of Workers : TIC) (กระทรวงแรงงาน, 2554) ทั้งนี้ สำนักงานจัดหางานจังหวัดชัยภูมิได้เข้ามาให้ความรู้ ส่งผลให้คนในชุมชนไปทำงานต่างประเทศแบบถูกกฎหมายมากขึ้น โดยมีค่าใช้จ่ายราว 70,000 บาท มีระยะเวลาสัญญา 5 ปี 3 เดือน อย่างไรก็ตาม แม้แรงงานอีสานย้ายถิ่นเดินทางไปแบบถูกกฎหมาย แต่ก็มีบางส่วนที่หนีสัญญา หรือที่คนในชุมชนใช้คำว่า “หนีแทร็ก” (Contract) นั่นคือ การเปลี่ยนนายจ้าง จากความไม่พอใจของตนเองที่ทำงานหนักเกินไป จึงหานายจ้างใหม่ด้วยตนเอง ซึ่งในกรณีเช่นนี้ถือว่าแรงงานได้เปลี่ยนสถานภาพตัวเองเป็นแรงงานย้ายถิ่นแบบผิดกฎหมาย เพราะไม่มีสัญญาจ้างงานรองรับ อาจถูกเอาเปรียบจากนายจ้างทำให้ไม่มีสวัสดิการ หรือมีโอกาสได้รับค่าตอบแทนไม่ตรงตามที่ตกลงกันไว้

(3) เหตุผลในการย้ายถิ่น แรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศมีความต้องการด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก รวมทั้งต้องการเปิดประสบการณ์และอิสระ นอกจากนี้ ยังคงมีค่านิยมความกตัญญูเหมือนยุคอื่น แต่มีความคาดหวังเพิ่มขึ้นคือ “ต้องการให้ครัวเรือนมีความสะดวกสบายในระยะยาว” ดังนั้น แรงงานอีสานย้ายถิ่นยุคนี้ จึงต้องศึกษาหาข้อมูลก่อนเดินทางไปทำงานต่างประเทศ โดยปัจจัยผลักในยุคนี้ คือ ความต้องการในตัวแรงงานและครัวเรือน (ชญานิศวร์ กุลรัตนมณีพร, 2558) เพราะเห็นแบบอย่างของแรงงานที่ประสบความสำเร็จกลับมา ประกอบกับราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ ไม่มีเงินเก็บในครัวเรือน ส่วนปัจจัยดึงดูด คือ ค่าตอบแทนสูง มีรายได้ประจำ วิธีการเดินทางไปทำงานแบบถูกกฎหมายมีทางเลือกมากขึ้น มีเครือข่ายคนรู้จักในต่างประเทศ ซึ่งสามารถเป็นผู้หางานให้ได้ จึงทำให้มีแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศจำนวนมาก

(4) ลักษณะงานที่ทำ ในยุคนี้มีลักษณะงานใกล้เคียงกับยุคที่ 3 โดยแรงงานอีสานที่ย้ายถิ่นไปทำงานไต้หวัน ยังคงทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมและงานก่อสร้างเป็นหลัก ส่วนแรงงานที่ไปทำงานอิสราเอล มักทำงานภาคเกษตร อาทิ การไปดูแลฟาร์มแพะ ปลูกและดูแลสวนผัก (อโวคาโด กล้วย พริก ผลไม้ ฯลฯ) เป็นต้น และแรงงานที่ไปทำงานเกาหลีใต้ในยุคนี้เป็นแรงงานภาคเกษตร งานก่อสร้าง และปศุสัตว์ โดยมีรายได้อยู่ที่ 20,000-70,000 บาทต่อเดือน ทั้งนี้ ส่วนใหญ่ยังคงประสบปัญหาเกี่ยวกับสิทธิและสวัสดิการ เนื่องจากไม่สามารถสื่อสารภาษาต่างประเทศได้ จึงทำให้ถูกนายจ้างและล่ามเอาเปรียบ อย่างไรก็ตาม บางส่วนเริ่มเรียนรู้ภาษา ต่างประเทศที่เกี่ยวกับการทำงาน เพื่อใช้ต่อรองกับนายจ้าง บางรายสื่อสารภาษาต่างประเทศได้ดี จนได้เลื่อนขั้นเป็นหัวหน้างานหรือได้เงินเดือนมากกว่าเพื่อนร่วมงาน

(5) การใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง ในยุคนี้แรงงานอีสานย้ายถิ่นเริ่มคุ้นเคยกับการไปทำงานต่างประเทศโดยเฉพาะไต้หวันและเกาหลีใต้ สำหรับอิสราเอล แรงงานที่กำลังเตรียมตัวไปทำงานต่างประเทศ มักเข้าร่วมกลุ่มเฟซบุ๊กที่มีแรงงานอีสานย้ายถิ่นมาเล่าประสบการณ์ เพื่อนำมาใช้ในการเตรียมตัว โดยยังคงใช้ชีวิตประจำวันส่วนใหญ่อยู่ในที่

ทำงาน มีการสานสัมพันธ์กับนายจ้างและเพื่อนร่วมงาน รวมถึงเพื่อนคนไทย เพื่ออำนวยความสะดวก อย่างไรก็ตามในยุคนี้ก็ยังเกิดปัญหาหลายประการกับแรงงานอีสานย้ายถิ่น อาทิ ถูกเอาเปรียบจากนายจ้าง และมีปัญหาสุขภาพจากการทำงานหนัก ทำให้แรงงานบางส่วนต้องย้ายถิ่นกลับก่อนสิ้นสุดสัญญา อีกทั้ง แรงงานยังมีปัญหาความขัดแย้งกับเพื่อนร่วมงานในที่พัก หรือถูกทางการจับกุมตัว (กรณีผิดกฎหมาย) อนึ่ง มีแรงงานอีสานย้ายถิ่นบางรายที่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากนายจ้างเป็นอย่างดี เนื่องจากขยันทำงาน ช่วยเหลือนายจ้างสม่ำเสมอทำให้มีนายจ้างบางรายเดินทางมาเยี่ยมที่ประเทศไทยเมื่อย้ายถิ่นกลับมาด้วย

(6) การสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทาง ส่วนใหญ่สร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทางผ่านการโทรศัพท์และสื่อสังคมออนไลน์ในช่วงปลายของยุค และส่งเงินกลับไปยังครัวเรือนในถิ่นต้นทางอย่างน้อย 15,000 บาทต่อเดือน เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ซึ่งเป็นแบบแผนที่ใกล้เคียงกับยุคอื่นๆ ทั้งนี้ คนในชุมชนรับรู้ว่า ยุคนี้แรงงานมีความอิสระมากขึ้น ย้ายถิ่นไปได้สะดวก เพราะมีการคมนาคมที่ทั่วถึง มีช่องทางที่หลากหลายในการไปทำงานต่างประเทศ และเริ่มคุ้นเคยกับการทำงานต่างประเทศ แต่กลับส่งเงินกลับมาน้อยกว่าที่คาดหวังไว้ โดยเฉพาะแรงงานที่ไปทำงานแบบผิดกฎหมายที่ต้องเปลี่ยนงานบ่อยครั้ง เพื่อป้องกันการถูกตรวจจับจากทางการ จึงไม่สามารถเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนได้ (Hagan and Wassink, 2018) โดยคุณโอ่ง (นามสมมติ) อายุ 56 ปี, ผู้นำชุมชน ได้กล่าวว่า

> *"...ช่วงนี้เป็นช่วงที่คนในชุมชนไปทำงานต่างประเทศมาก แต่กลุ่มที่ไปแบบผิดกฎหมายนี่ไม่ค่อยส่งเงินกลับมา เพราะต้องหนี ตม. บางคนไปทำงานแล้ว 3 เดือนถึงได้ส่งเงินกลับ คนที่บ้านก็รออย่างจดจ่อ เพราะลงทุนไปมาก..."*

2.4) ยุคนิยมไปท่องเที่ยว (ปี 2555-2563)

ในช่วงนี้ชุมชนโอโลมีการพัฒนาในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และด้านเทคโนโลยีมากขึ้น พร้อมทั้งได้รับการสนับสนุนข้อมูลข่าวสารจากหลายหน่วยงาน ทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ประกอบกับได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้เปิดรับข่าวสารผ่านสื่อออนไลน์ได้อย่างรวดเร็ว และรับอิทธิพลจากกระแสบริโภคนิยมที่เน้นชีวิตสะดวกสบาย (Supunya and Ayuwat, 2019) ทำให้คนในชุมชนเกิดความต้องการเดินทางไปต่างประเทศ โดยมีแบบแผนการย้ายถิ่นดังนี้

(1) คุณลักษณะของผู้ย้ายถิ่น มีความใกล้เคียงกับในยุคที่ผ่านมา โดยส่วนใหญ่ยังคงเป็นวัยแรงงานชาย และมีภรรยาย้ายถิ่นไปด้วยกันมากขึ้น สำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษาถึงปริญญาตรี เป็นกลุ่มที่เคยย้ายถิ่นมาแล้ว และมีสัดส่วนของแรงงานอีสานย้ายถิ่นใหม่เพิ่มขึ้นราว 1 ใน 3 เนื่องจากแรงงานสามารถศึกษาข้อมูลการทำงานต่างประเทศได้ทั้งจากแหล่งข้อมูลทางอินเตอร์เน็ต หรือสอบถามจากผู้ที่เคยไปทำงานต่างประเทศมาแล้ว แสดงให้เห็นว่า แรงงานอีสานย้ายถิ่นมีทักษะค้นคว้าข้อมูลเบื้องต้นเพื่อเตรียมการไปทำงานต่างประเทศเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่สำเร็จการศึกษาขั้นสูง แต่ต้องการไปทำงานแบบผิดกฎหมาย ต้องหาเครือข่ายในต่างประเทศ หาบริษัทนำเที่ยวเพื่อใช้เป็นช่องทางในการเดินทางไปต่างประเทศ ซึ่งเป็นทักษะเฉพาะที่แรงงานอีสานย้ายถิ่นในยุคอื่นๆ ไม่มี

(2) ถิ่นปลายทางและวิธีการย้ายถิ่น ปัจจุบันแรงงานอีสานย้ายถิ่นส่วนใหญ่ยังคงเดินทางไปทำงานที่ไต้หวัน เกาหลีใต้ และบางส่วนไปทำงานที่อิสราเอล นอกจากนี้ ยังมีบางส่วนไปทำงานระยะยาวที่แอฟริกาใต้ สหรัฐอเมริกา และส่วนหนึ่งไปทำงานระยะสั้นที่สวีเดน และฟินแลนด์ เพื่อเก็บผลไม้ป่า โดยส่วนใหญ่เดินทางไปทำงานต่างประเทศแบบผิดกฎหมายผ่านบริษัททัวร์ท่องเที่ยว และเดินทางด้วยตนเอง ทั้งนี้ มีสัดส่วนการเดินทางไปทำงาน

ต่างประเทศแบบถูกกฎหมายมากขึ้น และเดินทางด้วยบริษัทจัดหางานลดลง มีค่าใช้จ่ายในการเดินทางตั้งแต่ 30,000-80,000 บาท อนึ่ง สถานการณ์ส่วนอื่นๆ ยังคงมีลักษณะเดียวกันกับยุคที่ผ่านมา

(3) เหตุผลในการย้ายถิ่น ปัจจุบันแรงงานมีความต้องการเปิดประสบการณ์และหารายได้เป็นหลัก โดยปัจจัยผลักในยุคนี้มีลักษณะเช่นเดียวกันกับในยุคที่ 4 คือ ต้องการเปิดประสบการณ์ และต้องการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้ครัวเรือน รวมถึงส่งเสริมการศึกษาของบุตรหลานให้สูงขึ้น ส่วนปัจจัยดึงดูด คือ ค่าตอบแทนสูง มีรายได้ประจำ วิธีการเดินทางไปทำงานแบบถูกกฎหมายมีทางเลือกมากขึ้น มีเครือข่ายคนรู้จักไปทำงานในต่างประเทศ ซึ่งสามารถเป็นผู้หางานให้ได้ รวมทั้งต้นทุนในการเดินทางไปทำงานต่างประเทศถูกลง ทำให้มีแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศหน้าใหม่มากขึ้น

(4) ลักษณะงานที่ทำ แรงงานอีสานย้ายถิ่นในปัจจุบัน ยังคงมีลักษณะงานใกล้เคียงกับยุคที่ผ่านมา โดยแรงงานอีสานที่ย้ายถิ่นไปทำงานไต้หวันยังคงทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นหลัก ส่วนแรงงานที่ไปทำงานเกาหลีใต้และอิสราเอล ทำงานภาคเกษตรและปศุสัตว์ บางส่วนทำงานในโรงงานขนาดเล็กและนวดแผนไทย มีรายได้ราว 20,000-70,000 บาท แต่แรงงานอีสานย้ายถิ่นในยุคนี้ เรียนรู้ภาษาต่างประเทศมากขึ้น โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ จีน และเกาหลีใต้ เพื่อป้องกันการถูกหลอก รวมทั้งมีทักษะในการสืบค้นข้อมูล แปลภาษาด้วยแอปพลิเคชันหรือโปรแกรมในระบบออนไลน์เป็นอย่างดี เพื่อใช้ต่อรองกับนายจ้าง สอดคล้องกับงานของ Israel, Cohen, and Czamanski (2019) ที่อธิบายว่า แรงงานย้ายถิ่นในปัจจุบันมีทักษะการสืบค้นข้อมูล และเข้าถึงระบบอินเตอร์เน็ตเพื่ออำนวยความสะดวกในการใช้ชีวิตมากขึ้น อย่างไรก็ตาม มีแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศบางส่วน ผันตัวเป็นล่ามหรือเข้าข้างนายจ้างที่ต่างประเทศ ทำให้ยังมีแรงงานอีสานย้ายถิ่นบางส่วนถูกเอาเปรียบจากคนกลุ่มดังกล่าวนี้ด้วย

(5) การใช้ชีวิตในถิ่นปลายทาง ในยุคนี้มีลักษณะเด่นคือ แรงงานอีสานย้ายถิ่นเริ่มคุ้นเคยกับการทำงานต่างประเทศ จากการค้นคว้าหาข้อมูลด้วยเครือข่ายสังคมออนไลน์ ทำให้ไม่มีปัญหาการปรับตัว ในขณะเดียวกันก็มีความเสี่ยงมากขึ้นจากการไปแบบผิดกฎหมาย เพราะเชื่อในข้อมูลจากอินเตอร์เน็ตและเชื่อใจเครือข่ายในต่างประเทศมากเกินไป อย่างไรก็ตาม ในยุคนี้มีแรงงานอีสานย้ายถิ่นหลายรายที่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากนายจ้างเป็นอย่างดี เนื่องจากขยันทำงาน และช่วยเหลือนายจ้าง ทำให้มีนายจ้างบางรายลงทุนให้ประกอบอาชีพในถิ่นต้นทาง และบางรายเดินทางมาชักชวนไปทำงานต่างประเทศ ด้วยวิธีการเป็นบุตรบุญธรรม ซึ่งเป็นผลจากการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับนายจ้างในถิ่นปลายทาง

(6) การสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทาง ในยุคนี้มีการสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทาง ด้วยการพูดคุยกันผ่านสื่อสังคมออนไลน์ทั้งการโทรด้วยเสียง และวิดีโอคอล ทำให้เห็นหน้ากัน ซึ่งเป็นการรักษาความสัมพันธ์กับคนในครัวเรือน และแจ้งการส่งเงินกลับให้ครัวเรือนทราบอย่างรวดเร็ว โดยส่งเงินกลับให้ครัวเรือนอย่างน้อย 15,000 บาทต่อเดือน เพื่อให้สมาชิกในครัวเรือนใช้จ่ายร่วมกัน ทั้งนี้ มีแรงงานอีสานย้ายถิ่นบางรายเปิดบัญชีธนาคารในชื่อตนเองไว้ เพื่อเป็นเงินออม ซึ่งเป็นการจัดการเงินที่ดี และยังป้องกันไม่ให้ครัวเรือนใช้จ่ายเงินมากเกินความจำเป็นอีกด้วย โดยได้รับความรู้จากการอบรมเตรียมความพร้อมแรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของกรมการจัดหางาน และมีแรงงานอีสานย้ายถิ่นที่กลับมาแล้วแนะนำอีกด้วย

3) แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศกับกระแสโลกาภิวัตน์

กระแสโลกาภิวัตน์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานเปลี่ยนแปลงไป โดยในส่วนนี้ จะอธิบายเป็น 4 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ ผู้ย้ายถิ่นเข้าถึงแหล่งข้อมูลมากขึ้น เตรียมตัวมากขึ้น

รัฐสนับสนุนการไปทำงานต่างประเทศแบบถูกกฎหมายมากขึ้น เครือข่ายในถิ่นปลายทางมีบทบาทมากขึ้น และครัวเรือนถิ่นต้นทางกับแรงงานอีสานย้ายถิ่นติดต่อกันได้สะดวกขึ้น มีรายละเอียดดังนี้

3.1) **ผู้ย้ายถิ่นเข้าถึงแหล่งข้อมูลมากขึ้น เตรียมตัวมากขึ้น** จากการพัฒนาระบบการติดต่อสื่อสาร ระบบอินเตอร์เน็ต และการคมนาคมขนส่ง ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้แรงงานอีสานย้ายถิ่นเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับกับการทำงานและถิ่นปลายทางได้อย่างสะดวกรวดเร็ว จากเว็บไซต์ต่างๆ และกลุ่มเครือข่ายทางสังคมออนไลน์ เช่น กลุ่มแรงงานไทยภายใต้โครงการร่วมมือไทย-อิสราเอล กลุ่มข่าวสารสาระ EPS Thailand กลุ่มรู้ทันตม.เกาหลีใต้ หารถแท็กซี่ ช่วยเหลือคนไทยในเกาหลี เป็นต้น โดยเฉพาะแรงงานอีสานย้ายถิ่นในปัจจุบันที่มีการศึกษาสูงขึ้น ย่อมเข้าถึงข้อมูลได้ดีขึ้น มีการเตรียมตัวไปทำงานต่างประเทศดีขึ้น นอกจากนี้ แรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ย้ายถิ่นเพื่อตอบสนองความต้องการระดับปัจเจก โดยไม่ได้คำนึงถึงผลต่อครัวเรือนดังในอดีต ได้แก่ ต้องการหาเงินให้ตนเองมากขึ้น ต้องการเปิดโลกทัศน์ หาประสบการณ์ ต้องการใช้ชีวิตอย่างมีอิสระในความทันสมัยของถิ่นปลายทาง อย่างไรก็ตาม การที่แรงงานอีสานย้ายถิ่นมีการศึกษาที่สูงขึ้นและเข้าถึงข้อมูลได้มากขึ้น ทำให้มีความมั่นใจและกล้าไปทำงานต่างประเทศแบบผิดกฎหมาย ซึ่งเป็นการทำงานต่ำกว่าระดับ ที่อาจนำมาสู่ความเสี่ยงในการถูกหลอกลวงจากเครือข่ายต่างประเทศ และความเสี่ยงในการทำงานที่ไม่มีสวัสดิการรองรับ

3.2) **รัฐสนับสนุนการไปทำงานต่างประเทศแบบถูกกฎหมายมากขึ้น** ผลจากการความร่วมมือระหว่างรัฐต่อรัฐของเกาหลี ญี่ปุ่น และอิสราเอล ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้รัฐเป็นกลไกสำคัญในการสนับสนุนให้แรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศแบบถูกกฎหมายผ่านกรมการจัดหางานที่เป็นความร่วมมือระหว่างรัฐของถิ่นต้นทางและถิ่นปลายทาง โดยมีแรงงานอีสานย้ายถิ่นในชุมชนราวร้อยละ 40 ไปทำงานแบบถูกกฎหมาย ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงขึ้นเมื่อเทียบกับในอดีต ทั้งนี้ ผลจากการมีโครงการความร่วมมือระหว่างรัฐต่อรัฐ ทำให้แรงงานย้ายถิ่นได้รับการดูแลจากนายจ้าง ได้รับสวัสดิการตามสัญญาจ้างงานที่ชัดเจน และไม่ถูกนายจ้างเอาเปรียบ แต่วิธีการดังกล่าวก็ยังไม่ได้รับความนิยมมากเท่าที่ควร เพราะความล่าช้าของระบบและขั้นตอนการทดสอบสมรรถภาพต่างๆ อนึ่ง ผู้ย้ายถิ่นบางส่วนไปทำงานต่างประเทศผ่านเครือข่ายในถิ่นปลายทางที่เป็นคนรู้จักในชุมชน ซึ่งเป็นคุณลักษณะของคนอีสานที่ไว้ใจคนรู้จักมากกว่าศึกษาข้อมูลจากหน่วยงานรัฐ ทำให้เกิดความเสี่ยงตั้งแต่กระบวนการตัดสินใจย้ายถิ่นจนกระทั่งย้ายถิ่นกลับ

3.3) **เครือข่ายในถิ่นปลายทางมีบทบาทมากขึ้น** ความสามารถของกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้ผู้คนที่อยู่ห่างไกลกันรับรู้ถึงสถานการณ์และติดต่อสื่อสารกันได้ด้วยระบบอินเตอร์เน็ต เป็นผลให้เครือข่ายทางสังคมในถิ่นปลายทางมีบทบาทมากขึ้นตั้งแต่การตัดสินใจย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงาน ซึ่งแรงงานอีสานย้ายถิ่น มักมีเครือข่ายในถิ่นปลายทางอยู่ก่อนแล้ว จึงสอบถามข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่น และการทำงาน ทั้งนี้ นอกจากจะเป็นผู้ให้ข้อมูลกับแรงงานแล้ว เครือข่ายในถิ่นปลายทางบางส่วน ยังเป็นนายหน้าติดต่อให้แรงงานไปทำงานต่างประเทศอีกด้วย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนบทบาทของผู้จัดส่งแรงงาน จากในอดีตมีเพียงรัฐและนายหน้าจากบริษัทจัดหางาน มาเป็นเครือข่ายในถิ่นปลายทาง ซึ่งเครือข่ายกลุ่มนี้เป็นทั้งผู้สนับสนุนและผู้สกัดกั้นการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงาน จากการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์กับแรงงาน และคิดราคาค่าหัว หรือค่าจ้างในการหางานจากแรงงานย้ายถิ่นจำนวนมาก ทำให้แรงงานบางส่วนต้องกู้เงินเพื่อจ่ายให้กับเครือข่ายที่มีประสบการณ์มากกว่า ซึ่งเป็นความเสี่ยงที่แรงงานอีสานย้ายถิ่นอาจถูกหลอกลวงได้ และเมื่อแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศแล้ว ก็มักพึ่งพาเครือข่ายนี้ เพื่อการใช้ชีวิตในถิ่นปลายทางได้อย่างราบรื่น อย่างไรก็ตาม แรงงานอีสานย้ายถิ่นก็มีโอกาสถูกหลอกหลวง เอาเปรียบผลประโยชน์ และถูกชักชวนไปสู่ความเสี่ยงในการใช้ชีวิต เช่น กินดื่ม เล่นการพนัน หนีสัญญาจ้างงาน เป็นต้น

3.4) **ครัวเรือนถิ่นต้นทางกับแรงงานอีสานย้ายถิ่นติดต่อกันได้สะดวกขึ้น** การพัฒนาระบบการสื่อสารและโทรคมนาคม ทำให้แรงงานอีสานย้ายถิ่นกับครัวเรือน ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ เพื่อรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกันผ่านการโทรเสียง และวิดีโอคอล ซึ่งเป็นการติดต่อโดยตรงกับแรงงานอีสานย้ายถิ่นเลย อย่างไรก็ตาม ความสามารถของระบบการสื่อสารที่สะดวกรวดเร็วนี้ อาจส่งผลกระทบเชิงลบต่อแรงงานอีสานย้ายถิ่น เพราะครัวเรือนถิ่นต้นทาง อาจสร้างความกดดันกับแรงงาน เร่งให้ส่งเงินกลับ และนำปัญหาในครัวเรือน มาเล่าให้แรงงานอีสานย้ายถิ่นทราบ อาจทำให้แรงงานอีสานย้ายถิ่นเกิดความเครียดมากขึ้น ทั้งเครียดจากการทำงาน และเครียดเกี่ยวกับปัญหาในถิ่นต้นทาง ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อแรงงานอีสานย้ายถิ่น (Hagan and Wassink, 2018) ดังนั้น ครัวเรือนถิ่นต้นทาง จึงต้องทำความเข้าใจบริบทของแรงงานอีสานย้ายถิ่นมากขึ้น และไม่สร้างความกดดันต่อแรงงานอีสานย้ายถิ่นที่ทำงานในต่างประเทศ นอกจากนี้ กระแสโลกาภิวัตน์ยังมีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศ ส่งผลให้ครัวเรือนได้รับเงินส่งกลับไม่สม่ำเสมอในแต่ละเดือน ซึ่งครัวเรือนในถิ่นต้นทางยังขาดองค์ความรู้ในประเด็นนี้ จึงอาจทำให้ความสัมพันธ์ของครัวเรือนกับแรงงานย้ายถิ่นเปลี่ยนแปลงไป

จะเห็นได้ว่า กระแสโลกาภิวัตน์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานเปลี่ยนแปลงไป ทั้งคุณลักษณะของผู้ย้ายถิ่นที่ดีขึ้นจากในอดีต มีวิธีการย้ายถิ่นที่หลากหลายช่องทางทั้งถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย เหตุผลในการย้ายถิ่นที่ต้องการเปิดประสบการณ์มากขึ้น และมีลักษณะงานที่เป็นไปตามความต้องการแรงงานของประเทศปลายทาง แต่เป็นการทำงานต่ำกว่าระดับทักษะที่มี นอกจากนี้ การใช้ชีวิตในถิ่นปลายทางและการสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทางก็พึ่งพาระบบอินเตอร์เน็ตมากขึ้น ซึ่งเป็นทั้งข้อดี ที่ทำให้แรงงานอีสานย้ายถิ่นติดต่อกับครัวเรือนถิ่นต้นทางได้อย่างสะดวก คลายความเหงา ขณะเดียวกันก็อาจเป็นการสร้างความกดดันและความเครียดต่อแรงงานอีสานย้ายถิ่น ในกรณีที่ครัวเรือนกดดัน เร่งให้ส่งเงินกลับ เล่าถึงปัญหาในครัวเรือน ซึ่งส่งผลกระทบอย่างมากต่อแรงงานอีสานย้ายถิ่น

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากแบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานในชุมชนกับการเปลี่ยนผ่านของสังคมอีสานสมัยใหม่ทั้ง 4 ยุค แสดงให้เห็นว่ากระแสโลกาภิวัตน์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศของแรงงานอีสานเปลี่ยนแปลงไป โดยแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศส่วนใหญ่เป็นชาย และในยุคที่ 3 เป็นต้นมา เริ่มมีสัดส่วนแรงงานหญิงมากขึ้น สำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษาจนถึงปริญญาตรี ปัจจุบันมักย้ายถิ่นไปยังประเทศแถบเอเชียตะวันออกทั้งถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ทั้งนี้ เหตุผลด้านเศรษฐกิจยังเป็นเหตุผลสำคัญ ส่วนในยุคหลังเริ่มย้ายถิ่นเพื่อการหาประสบการณ์ โดยแรงงานอีสานย้ายถิ่นมักทำงานเกษตร ก่อสร้าง และลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม และยังถูกเอาเปรียบ ไม่ได้รับสิทธิและสวัสดิการ เนื่องจากไม่สามารถสื่อสารภาษาต่างประเทศและไม่เข้าใจกฎระเบียบการทำงานมากเท่าที่ควร (O'Reilly, Stones, and Botterill, 2014)

อนึ่ง แรงงานอีสานย้ายถิ่นในปัจจุบันมักใช้ชีวิตด้วยความอิสระมากขึ้น มีแรงงานอีสานย้ายถิ่นบางส่วนที่ใช้ชีวิตอย่างฟุ่มเฟือย เที่ยวเตร่ และไม่ส่งเงินกลับทำให้ไม่ประสบความสำเร็จในการย้ายถิ่น (Masanja, 2018) นอกจากนี้ แรงงานอีสานย้ายถิ่นยังมีการสร้างความสัมพันธ์กับครัวเรือนในถิ่นต้นทาง ผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล และส่งเงินกลับ เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ลงทุนการศึกษา ชำระหนี้ และเก็บออม

แสดงให้เห็นว่า แบบแผนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศในแต่ละยุคมีความแตกต่างกันตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และความต้องการแรงงานทั้งในถิ่นต้นทาง และถิ่นปลายทาง ซึ่งเป็นทั้งปัจจัยผลักดันและ

ปัจจัยดึงดูดให้แรงงานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ ทั้งนี้ มีข้อสังเกตว่า แรงงานส่วนใหญ่ที่ย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศเป็นแรงงานทักษะต่ำ และย้ายถิ่นไปทำงานแบบผิดกฎหมาย ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมการจัดหางาน กระทรวงแรงงาน กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และกรมการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ ควรมีแนวทางในการเตรียมความพร้อมให้กับแรงงานที่ต้องการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ และมีระบบช่วยเหลือแรงงานที่ย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศที่มีประสิทธิภาพ เพื่อลดความเสี่ยงจากการย้ายถิ่นที่อาจเกิดขึ้นกับแรงงานอีสานย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง ปฏิบัติการทางสังคมผ่านการใช้ทุนของแรงงานอีสานย้ายถิ่นกลับจากการไปทำงานต่างประเทศ ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการปริญญาเอกกาญจนาภิเษก รุ่นที่ 22 สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ตลอดจนหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และขอขอบคุณแรงงานและครัวเรือนอีสานย้ายถิ่นกลับจากการไปทำงานต่างประเทศ ผู้นำชุมชน และผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ที่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงแรงงาน. (2548). *วิธีการเดินทางไปทำงานต่างประเทศของแรงงานไทย*. กรุงเทพฯ: กระทรวงแรงงาน.

กองบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ. (2561). *จำนวนผู้ย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ และเงินส่งกลับของแรงงานย้ายถิ่นประจำปี 2561*. กรุงเทพฯ: กองบริหารแรงงานไทยไปทำงานต่างประเทศ.

ชญานิศวร์ กุลรัตนมณีพร. (2558). เต็มใจกลับหรือถูกบังคับ: เหตุผลการย้ายถิ่นกลับของแรงงานไทยจากญี่ปุ่น. **ญี่***ปุ่นศึกษา*. 29(1), 35-46.

ชาย โพธิสิตา. (2562). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง.

ดุษฎี อายุวัฒน์ อภิศักดิ์ ธีระวิสิทธิ์ สุกัญญา เอมอิ่มธรรม อุดมลักษณ์ บำรุงญาติ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์ และคณะ. (2553). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ผลของกระบวนการพัฒนาศักยภาพแรงงานแบบบูรณาการก่อนการย้ายถิ่นไปทำงานต่างประเทศ*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ดุษฎี อายุวัฒน์ สุกัญญา เอมอิ่มธรรม และอภิศักดิ์ ธีระวิสิษฐ์. (2553). วิถีชีวิตแรงงานไทยในไต้หวัน: การศึกษาในถิ่นปลายทาง. *มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์*, 27(1), 1-28.

ดุษฎี อายุวัฒน์. (2558). *ประชากรและสังคม*. ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา.

ดุษฎี อายุวัฒน์. (2562ก). *ศาสตร์และวิธีวิทยาการศึกษาการย้ายถิ่นของประชากร*. ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา.

ดุษฎี อายุวัฒน์. (2562ข). *คนอีสานย้ายถิ่น: สถานการณ์และผลกระทบ*. ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา.

ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา ว่าพัฒนวงศ์. (2556). *พจนานุกรมประชากรศาสตร์พหุภาษา*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ปิยะพงษ์ บุญกว้าง และดุษฎี อายุวัฒน์. (2560). ความมั่นคงของครัวเรือนแรงงานย้ายถิ่นในภาคอีสานไปทำงานต่างประเทศ. *วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม*, 7(2), 108-115.

โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโอโล. (2563). *จำนวนประชากรในตำบลโอโล อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ.* ชัยภูมิ: โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโอโล.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2560). *สรุปสำหรับผู้บริหารการสำรวจย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2560.* กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2562). *สรุปสำหรับผู้บริหารการสำรวจย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2562.* กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำเริง จันทรสุวรรณ. (2551). *การย้ายถิ่นและการขยายตัวเมือง (Migration and Urbanization).* ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อารี จำปากลาย และคณะ. (2556). *ลูกๆ เป็นอย่างไรเมื่อพ่อแม่ย้ายถิ่น โครงการ* ***CLAIM.*** นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

Ayuwat, D. & Chamarattana, T. (2015). The role of labour broker networks in setting the price of working abroad for Thai migrant workers. *Asia-Pacific Population Journal*, 28(2), 51-68.

Ayuwat, D., Narongchai, W., Rengmanawong, A., and Auraiampai, N. (2018). Happiness perspective of migrant labor households in the northeast, Thailand. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7(2), 91-96.

Hagan, J.M. and Wassink, J. (2018). A dynamic model of self-employment and socioeconomic mobility among return migrants: the case of urban Mexico. *HHS Public Access*, 96(3), 1069-1096.

Huguet, J. W., et al. (2014). *Thailand Migration Report 2014.* Nakhon Pathom: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.

Israel, E., Cohen, N. and Czamanski, D. (2019). Return on capital? Determinants of counter-migration among early career Israeli STEM researchers. *PLOS ONE,* 14(8), 220-239.

Khamnoi, S., and Ayuwat, D. (2019). Roles in public space of wives who left behind international migrant husbands. *Journal of Economics and Business,* 2(3), 586-592.

Kwalamthan, W., Ayuwat, D. and Narongchai, W. (2019). Skipped-generation families: economic happiness in rural North-eastern Thailand. *Jkmp (Jurnal Kebijakan Dan Manajemen Publik),* 6(2), 95-112.

Lee, E.S. (1966). A Theory of Migration. *Demography,* 3(1), 47-57.

Masanja, G.F. (2018). Return migration and development in rural communities: The case of Nzega and Magu districts, *Tanzania. Journal of African Studies and Development,* 10(7), 72-84.

McKenzie, D. (2012). *Learning about Migration Through Experiments.* London: Centre for Research and Analysis of Migration, Department of Economic, University College London.

O'Reilly, K., Stones, R., and Botterill, K. (2014). Lifestyle migration in East Asia: integrating ethnographic methodology and practice theory. *Communication, Media, Social and Policy Studies,* 34(3), 1-24.Supunya, P. and Ayuwat, D. (2019). Lifestyle of generations in the sub-urban case study: major cities in Northeastern Thailand. *Journal of Social and Political Sciences,* 2(2), 366-374.

United Nations. (1998). *World Population 1998*. New York: United Nations.

แบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น

(Working Pattern of Commuters in Khon Kaen)

โดย
มนตรี ภูศรีโสม [*] ***ดุษฎี อายุวัฒน์*** [†]

[*] นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาสหวิทยาการสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

[†] รองศาสตราจารย์ ดร. ผู้อำนวยการศูนย์บริการแรงงานและการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, Corresponding author: dusayu@kku.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ศึกษาแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น และปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ หน่วยในการวิเคราะห์ระดับปัจเจก กลุ่มตัวอย่างคือ ประชากรแฝงที่เข้ามาทำงานในจังหวัดขอนแก่นจำนวน 1,013 คน โดยเลือกตัวอย่างจากข้อมูลทุติยภูมิระดับย่อยโครงการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากร สำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งเก็บข้อมูลเดือนตุลาคม – ธันวาคม 2562 วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนาและสถิติไคสแควร์ ผลการวิจัยพบว่า ประชากรแฝงที่เข้ามาทำงานในจังหวัดขอนแก่นมีแบบแผนการทำงานในภาคเกษตรกรรม (เกษตรกรรม ป่าไม้ และประมง) ร้อยละ 56.0 รองลงมาคือ ภาคบริการ (ขายส่งขายปลีก ซ่อมรถจักรยานยนต์ และยานยนต์) ร้อยละ 29.8 ส่วนภาคอุตสาหกรรม เพียงร้อยละ 14.2 นอกจากนี้ยังพบว่า เพศ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพการทำงาน ชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์ แบบแผนการเดินทางไปกลับ ระยะทางเดินทางต่อวัน และค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือน เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 และเป็นที่น่าสังเกตว่าประชากรแฝงที่มีแบบแผนการเดินเข้าไปยังเขตเมืองส่วนใหญ่มีแบบแผนการทำงานในภาคบริการแสดงให้เห็นว่าเมืองขอนแก่นเป็นแหล่งงานของภาคบริการ

คำสำคัญ: แบบแผนการทำงาน แบบแผนการเดินทางไปกลับ ประชากรแฝง

Abstract

This study focuses on working pattern of commuters in Khon Kean and factors related to working pattern of commuters in Khon Kean. The study was conducted quantitatively within individual-level analysis unit. The sample composed of 1,013 commuters from micro data collected by National Statistical Office of Thailand in population migration survey on 2019 and analyzed by descriptive and Chi-square statistics. The study found that most of the commuters have working pattern in agriculture sector (Agriculture, Forestry and Fisheries) 56.0 percent, followed by service sector (Wholesale, retail, motorcycles and motor service) 29.8 percent and Industrial sector 14.2 percent. The analyzing was found that gender, age, education level, working status, working hours, commuting distances and commuting expenses have related to working pattern at statistically significant at the 0.05 level and remarkable most of commuters commuting to urban area have working pattern in service sector that mean Khon Kaen economic supported by service sector.

Keywords: Working Pattern, Commuting Pattern, Commuters

แบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น

(Working Pattern of Commuters in Khon Kaen)

บทนำ

การพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมได้ทำให้เกิดการเติบโตของเศรษฐกิจ ทำให้สังคมมุ่งเน้นการผลิตแบบอุตสาหกรรมและบริการมากขึ้น เพราะการเข้ามาลงทุนของเอกชนในระบบเศรษฐกิจไทยที่ให้ความสำคัญกับการผลิตในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ เช่น การลงทุน การท่องเที่ยว การค้า และการขนส่ง (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการของประเทศไทย โดยที่การเติบโตดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของเมืองด้วย เพราะการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการก่อให้เกิดความเป็นเมือง (Thorns, 2002) ที่เกิดขึ้นทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศที่กำลังพัฒนาจึงเกิดความหลากหลายของแรงงานในเขตเมือง ซึ่งการเติบโตส่วนใหญ่เกิดขึ้นในเมืองหลักของแต่ละภูมิภาค โดยในระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2553 - 2562) มูลค่าของผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อคนเติบโตขึ้น ดังจะเห็นได้จากผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อคนของเมืองหลักที่มีมูลค่าสูงสุด 1,030,949 ล้านบาท ทำให้เมืองหลักของภูมิภาคส่วนใหญ่กลายเป็นเมืองเศรษฐกิจสำคัญของภูมิภาค โดยเฉพาะจังหวัดขอนแก่นที่มีผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อคนสูงสุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นจำนวน 211,192 ล้านบาท มีการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมโดยการจดทะเบียนสถานประกอบการใหม่ในภาคอุตสาหกรรมเฉลี่ยปีละ 124 แห่ง และมีมูลค่าในการลงทุนเฉลี่ย 5,656 ล้านบาทต่อปี (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562) ในขณะเดียวกันภาคบริการก็มีสถานประกอบการที่ได้จดทะเบียนไว้จำนวน 60,781 แห่ง และส่วนใหญ่เป็นสถานประกอบการประเภทการขายปลีกและขายส่ง ที่พักแรม ร้านอาหารและเครื่องดื่ม (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563) ขณะเดียวกันการพัฒนาของระบบคมนาคมที่เอื้อให้เกิดการเดินทางในภูมิภาค เพราะจังหวัดขอนแก่นเป็นเมืองหลักที่ตั้งอยู่ศูนย์กลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับเมืองต่าง ๆ (อริสา จันทรบุญทา และจิรัฐ เจนพึ่งพร, 2561) จากปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าจังหวัดขอนแก่นมีการเติบโตอย่างต่อเนื่อง และก่อให้เกิดการกระจายงานสู่ประชาชนในภูมิภาคด้วย

การเติบโตของจังหวัดขอนแก่นก่อให้เกิดความต้องการแรงงานมากขึ้น จึงเกิดการเคลื่อนย้ายของแรงงานเข้ามาในจังหวัดขอนแก่นมากขึ้น ดังข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2562) พบว่าจังหวัดขอนแก่นมีความต้องการแรงงานเฉลี่ยปีละ 7,709 ตำแหน่งต่อปี ซึ่งความต้องการแรงงานได้มีส่วนผลักดันทำให้จังหวัดเติบโตทำให้แรงงานในภาคบริการนี้มีจำนวนถึง 362,556 คนหรือคิดเป็นร้อยละ 39.7 ของแรงงานทั้งหมดในจังหวัด ประกอบกับปัจจุบันจังหวัดขอนแก่นได้มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาให้กลายเป็นเมืองไมซ์ (MICE City หรือ Meeting, Incentive, Convention, Exhibition City) ทำให้เมืองมุ่งเน้นพัฒนาด้านการบริการ การค้า อุตสาหกรรม การคมนาคมขนส่ง และการศึกษาไปพร้อมกัน (ดุษฎี ช่วยสุข และดลฤทัย โกวรรธนะกุล, 2558) ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่ามีผู้เดินทางเข้ามาเป็นประชากรแฝง (Commuter) เพื่อทำงานจำนวนมากเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2562) รายงานว่าจังหวัดขอนแก่น มีประชากรแฝงราว 23,000 คนที่เข้ามาทำงานและเรียนหนังสือในตอนกลางวันแบบเช้าไปเย็นกลับมากขึ้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2562) ซึ่งอาจเป็นเพราะโครงสร้างพื้นฐานในการเดินทางที่พัฒนามากขึ้น จึงเอื้อต่อการเข้ามาทำงานแบบเช้าไปเย็นกลับมากกว่าการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน การขยายตัวของเมืองที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้ลดเวลาในการเดินทางลง ส่งผลให้

โครงสร้างพื้นฐานในด้านการคมนาคมพัฒนาไปพร้อมกับการพัฒนาเมือง และทำให้ประชาชนในทุกระดับพึ่งพาเมืองมากขึ้น (Zhu, Li, Liu, Chen & Zeng, 2017)

ประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่นมีส่วนสำคัญในการเกื้อหนุนเศรษฐกิจ เพราะประชากรกลุ่มดังกล่าวมาทำงานเพื่อทำให้เมืองเกิดการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการที่ช่วยให้เศรษฐกิจของขอนแก่นมีมูลค่าที่สูงขึ้นแล้ว ยังได้ช่วยให้เกิดการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจผ่านการบริโภคและการใช้บริการสังคม เช่น การบริโภค การใช้บริการสังคมที่สูงถึง 17,662 บาทต่อคนต่อเดือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2562) อย่างไรก็ตามประชากรแฝงนั้นมีความแตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ เพราะนอกจากค่าอุปโภคบริโภคที่เป็นค่าใช้จ่ายหลักที่ใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว ยังมีค่าใช้จ่ายสำหรับการเดินทางข้ามจังหวัดด้วยโดยมีค่าใช้จ่ายเฉลี่ย 547 บาทต่อคนต่อเดือน แสดงให้เห็นว่าประชากรแฝงนั้นต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมอีกเพื่อมาทำงานข้ามจังหวัด ซึ่งการวิจัยเกี่ยวกับประชาชนกลุ่มดังกล่าวยังขาดองค์ความรู้ที่ทำให้เห็นว่าการเติบโตของเมืองหลักทำให้เกิดโอกาสทางเศรษฐกิจและสังคมกับผู้คนที่เข้ามาทำงานแบบเข้าไปเย็นกลับ เพราะการที่เมืองหลักเติบโตได้เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาทำงานในเมืองมากยิ่งขึ้นและยังต้องพึ่งพาเมืองในฐานะของแหล่งงาน โดยเฉพาะจังหวัดที่มีการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจและการคมนาคมที่เชื่อมโยงเมืองโดยรอบได้กลายเป็นจุดแข็งในการดึงดูดประชาชนเข้ามาทำงานในจังหวัด จึงมีความน่าสนใจว่าผู้เดินทางไปกลับมีคุณลักษณะทางด้านประชากร เศรษฐกิจและสังคมอย่างไร ที่มีส่วนเกื้อหนุนให้เมืองเติบโตด้านเศรษฐกิจผ่านแบบแผนการทำงาน ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น และปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งองค์ความรู้ข้างต้นจะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนพัฒนาเมืองที่ทำให้เห็นว่าการเข้าของประชากรแฝงเป็นโอกาสที่ทำให้เศรษฐกิจของเมืองมีการเติบโตและยังต้องการประชากรกลุ่มเหล่านี้ในภาคเศรษฐกิจของจังหวัด

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น และปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การย้ายถิ่นเป็นแนวคิดที่อธิบายถึงการเคลื่อนย้ายจากถิ่นที่เกิดหรือถิ่นที่อยู่ในปัจจุบันไปยังถิ่นที่อยู่ใหม่ ซึ่งเป็นการเคลื่อนย้ายเชิงพื้นที่หรือการเคลื่อนย้ายทางภูมิศาสตร์ รวมถึงพิจารณาความสมัครใจในการเคลื่อนย้าย และระยะเวลาในการย้ายถิ่น โดยการย้ายถิ่นมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงประชากรโดยตรง กล่าวคือ การย้ายถิ่นเป็นการเปลี่ยนแปลงภูมิลำเนา จากถิ่นต้นทางไปสู่ถิ่นปลายทาง (ดุษฎี อายุวัฒน์, 2562) การย้ายถิ่นจึงเป็นการเคลื่อนย้ายของประชากร โดยประชากรกลุ่มนี้เรียกว่าผู้ย้ายถิ่น ได้เคลื่อนย้ายจากถิ่นที่อยู่ในปัจจุบันไปยังถิ่นที่อยู่ใหม่ ในการย้ายถิ่นนี้เป็นการย้ายถิ่นที่อยู่ในประเทศและระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นการเคลื่อนย้ายเชิงพื้นที่โดยมีความเกี่ยวข้องกับระยะทางและระยะเวลา อย่างไรก็ตามในงานวิจัยนี้ได้นำแนวคิดเกี่ยวกับการย้ายถิ่นมาใช้เป็นพื้นฐานความเข้าใจ เนื่องจากการย้ายถิ่นมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนา เพราะการพัฒนาของพื้นที่มีความเกี่ยวข้องกับผู้คนที่จะเข้าไปอยู่พื้นที่ที่มีการพัฒนาหรือทันสมัย ดังนั้นการย้ายถิ่นจึงมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนา โดยเป็นทั้งผลกระทบมาจากการพัฒนาและเป็นสาเหตุของการพัฒนา

การย้ายถิ่นกับการพัฒนาเป็นการเคลื่อนที่ของประชากรที่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านภูมิศาสตร์ หรือการเคลื่อนย้ายเชิงพื้นที่ (Spatial Mobility) โดย Zelinsky (1971) ได้จำแนกออกเป็น 4 ประเภทตามพื้นที่อยู่อาศัย คือ (1) การเคลื่อนย้ายแบบไปกลับเช้า-เย็น ซึ่งมิได้เปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัย อาจเป็นการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมของแรงงานจากเขตชนบทไปยังเขตเมืองแบบไปกลับ เช้า-เย็น (2) การเคลื่อนย้ายตามฤดูกาล ทั้งการเลี้ยงสัตว์เร่ร่อน กลุ่มนักศึกษาที่เคลื่อนย้ายระหว่างที่อยู่อาศัยกับครอบครัวและการศึกษา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การเคลื่อนที่หมุนเวียน (Circulation) ส่วนมากมีลักษณะชั่วคราว ทวนซ้ำ หรือเป็นวงจรซึ่งไม่มีการระบุแน่ชัดว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยอย่างถาวรหรือในช่วงเวลาที่ยาวนาน (3) การเคลื่อนย้ายภายในเขตเมือง เป็นการเคลื่อนที่เข้าใกล้เขตเมืองที่มีความเจริญของประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง โดยเขตที่อยู่อาศัยบางแห่ง แม้เป็นเขตเมืองอาจไม่ใช่พื้นที่ที่มีความเจริญ แรงงานจึงต้องเคลื่อนที่แสวงหาความเจริญ (4) การเคลื่อนย้ายไปไกลกว่าที่อยู่เดิมอย่างถาวรหรือเป็นเวลานาน ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่าเป็นการย้ายถิ่น จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนย้ายแบบไปกลับเช้า-เย็น และการเคลื่อนย้ายตามฤดูกาล ไม่ถือว่าเป็นการย้ายถิ่น เนื่องจากไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่อยู่เป็นเวลานานพอที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับภูมิศาสตร์ ส่วนการเคลื่อนย้ายภายในเขตเมือง ไม่มีความชัดเจนว่าเป็นการย้ายถิ่น การวิจัยนี้มุ่งศึกษาประชากรแฝงซึ่งถือว่าไม่ได้เป็นผู้ย้ายถิ่น โดยเป็นการเคลื่อนย้ายจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่งโดยเป็นการเดินทางเพื่อไปทำงานจากพื้นที่โดยรอบภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ามาทำงานในจังหวัดขอนแก่น

ดังนั้นจากแนวคิดการย้ายถิ่นจะเห็นว่าประชากรแฝงไม่ได้เป็นผู้ย้ายถิ่นแต่เป็นเพียงประชาชนที่เดินทางแบบเช้าไปเย็นกลับที่เข้ามาทำงานในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งสำนักงานสถิตแห่งชาติ (2562) ได้นิยามประชากรแฝงว่าหมายถึงประชากรที่เข้ามาอยู่อาศัย มาเรียน มาทำงานในจังหวัดนั้น ๆ โดยไม่ได้ย้ายทะเบียนบ้าน ประกอบด้วย 2 ลักษณะคือ (1) ประชากรแฝงกลางวัน (Commuter Population) จำแนกเป็น ประชากรแฝงกลางวันที่มาทำงาน โดยเป็นผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไปที่เข้ามาทำงานในจังหวัดที่ตนเองไม่ได้อาศัยอยู่ และประชากรแฝงกลางวันที่มาเรียนในจังหวัดที่ตนเองไม่ได้อาศัยอยู่ (2) ประชากรแฝงกลางคืน (Non-registered Population) หมายถึง ผู้ที่อาศัยอยู่ประจำในจังหวัดหนึ่ง โดยไม่มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านในจังหวัดที่อาศัยอยู่ประจำ แต่อาจจะมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านจังหวัดอื่น ในต่างประเทศ หรือไม่มีชื่อที่ใดเลย ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่าหากเมืองมีการเติบโตมากขึ้นจะทำให้การย้ายถิ่นมีจำนวนลดลง และประชากรแฝงสามารถเดินทางแบบเช้าไปเย็นกลับแบบวันต่อวันได้

นอกจากนี้จากแนวคิดเมืองและการเติบโตของเมืองทำให้เห็นว่าเมืองสามารถการเติบโตได้ทั้งในเขตเมืองและเขตชนบท ซึ่งพัฒนาการของเมืองนี้มีการเติบโตแบบกระจัดกระจาย (Urban Sprawl) โดยเป็นการขยายตัวของชุมชนในพื้นที่ที่มีความหนาแน่นน้อย ซึ่งส่วนใหญ่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรมการเติบโตในรูปแบบนี้จะกระจายไปตามสภาพเศรษฐกิจและควบคุมได้ยาก (อำนาจ จำรักจรุงผล, 2558) ซึ่งสามารถแปรเปลี่ยนไปสู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยว และโรงงานอุตสาหกรรม โดยเฉพาะหากการพัฒนาของระบบการคมนาคมมีความสะดวกมากขึ้น จะทำให้พื้นที่ในเมืองและชนบทเปลี่ยนแปลงและนำไปสู่การเดินทางแบบเช้าไปเย็นกลับมากขึ้น (Leeuwen, 2010) หมายความว่าการเติบโตของเมืองทั้งในพื้นที่ชนบทและในเมืองมีแนวโน้มที่จะเกิดเศรษฐกิจนอกภาคการเกษตร เช่น ภาคอุตสาหกรรม และบริการทำให้มีแนวโน้มที่จะมีประชากรแฝงเข้ามาทำงานในพื้นที่และเกิดแบบแผนการเดินทางเพื่อเข้ามาทำงาน เพราะมีค่าใช้จ่ายและระยะทางที่สั้นลง ดังนั้นแนวโน้มการเข้ามาทำงานของประชากรแฝงจึงเป็นแบบแผนการทำงาน ซึ่งจังหวัดขอนแก่นมีการพัฒนาเมืองตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2564) และยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580) โดยมุ่งเน้นไปที่โครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับระบบโลจิสติกส์ และการเดินทางระหว่างเมืองเพื่อเชื่อมโยงระหว่างเมืองและชนบท รวมไปถึงการพัฒนาเมืองเพื่อสร้างขีดความสามารถในการแข่งขัน เพราะเป็นการ

ยกระดับการพัฒนาพื้นที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเฉพาะพื้นที่เมืองและชนบทที่สามารถพัฒนาเฉพาะด้านได้ในภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ และภาคเกษตรกรรม จากนโยบายของ สำนักงานจังหวัดขอนแก่น (2561) คือการเป็น Smart City และ MICE City ทำให้มุ่งเน้นไปที่ภาคบริการทำให้เศรษฐกิจเมืองขอนแก่นได้ก้าวเข้าสู่ “ยุคหลังอุตสาหกรรม” ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เอื้อต่อการพัฒนาเมืองจึงเป็นภาคบริการ (บัวพันธ์ พรหมพักพิง ยรรยงค์ อินทร์ม่วง และมนต์ชัย ผ่องศิริ, 2562)

ดังนั้นจากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ตัวแปรอิสระที่น่าจะมีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่นมี 3 ปัจจัย คือ (1) ปัจจัยเกี่ยวกับคุณลักษณะทางประชากรของประชากรแฝง ได้แก่ เพศ อายุ และระดับการศึกษา (2) ปัจจัยเกี่ยวกับการทำงาน ได้แก่ สถานภาพการทำงาน และชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์ (3) ปัจจัยเกี่ยวกับการเดินทาง ได้แก่ แบบแผนการเดินทางไปกลับ และระยะทางเดินทางต่อวัน และค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือน (ภาพที่ 1) ผู้วิจัยจึงมีสมมติฐานการวิจัยว่าตัวแปรอิสระดังกล่าวน่าจะมีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น

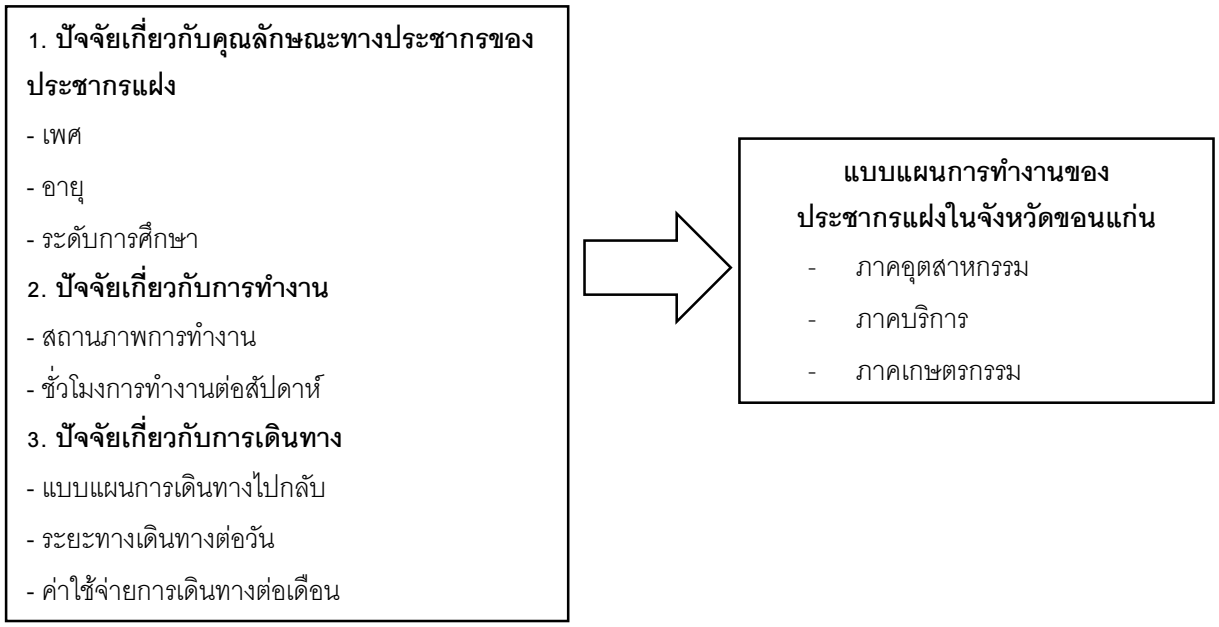

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Methodology) เพื่ออธิบายปัจจัยที่ความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น โดยใช้ข้อมูลระดับย่อย (Micro Data) ของโครงการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2562 ซึ่งเป็นข้อมูลทุติยภูมิรายบุคคลที่ได้เก็บจากกลุ่มตัวอย่างในถิ่นที่เป็นภูมิลำเนาในช่วงเดือนตุลาคมถึงธันวาคม พ.ศ. 2562 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ประชากรในการวิจัย คือ ประชากรแฝงที่เข้ามาทำงานในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งหมายถึงบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไปที่เดินทางเข้ามาทำงานในพื้นที่หนึ่งที่ตนไม่ได้ย้ายทะเบียนราษฎรเข้ามาอยู่ในท้องที่ ณ เวลาปัจจุบัน มีแบบแผนการเดินทางเข้ามาทำงานแบบเช้าไปเย็นกลับจากจังหวัดในภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเป็นประชากรแฝงที่ได้รับการสำรวจของโครงการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2562 ซึ่ง

เป็นผู้มีงานทำในรอบ 7 วัน ณ เวลาที่สำรวจในถิ่นต้นทาง (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2562) โดยในการวิจัยครั้งนี้ได้กลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 1,013 คน จากการสุ่มตัวอย่างของหน่วยแจงนับของสำนักงานสถิติแห่งชาติ

ในการวิจัยนี้ได้กำหนดตัวแปรอิสระ ได้แก่ คุณลักษณะทางประชากรของประชากรแฝง ประกอบด้วย เพศมีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตรานาม อายุมีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตราอัตราส่วน สถานภาพสมรสมีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตรานามบัญญัติ และระดับการศึกษามีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตรานามบัญญัติ ส่วนปัจจัยเกี่ยวกับการทำงาน ประกอบด้วย สถานภาพการทำงาน มีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตรานามบัญญัติ และชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์มีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตราอัตราส่วน และปัจจัยเกี่ยวกับการเดินทาง ประกอบด้วย แบบแผนการเดินทางไปกลับ มีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตรานามบัญญัติ ส่วนระยะทางเดินทางต่อวัน และค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือนมีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตราอัตราส่วน

การวิจัยนี้กำหนดตัวแปรตาม คือ แบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น โดยมีการวัดระดับตัวแปรแบบมาตรานามบัญญัติ พิจารณาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประชากรแฝง ซึ่งแบ่งออกเป็น ภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ และภาคเกษตรกรรม

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิเคราะห์ตัวแปรเดียว (Univariate Analysis) ใช้สถิติเชิงพรรณนา และใช้สถิติไคสแควร์ (Chi-square) เพื่อทดสอบปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น ใช้การวิเคราะห์ตารางไขว้ (Crosstabulation) เพื่อพิจารณาการกระจายของกลุ่มตัวอย่างตามคุณลักษณะของตัวแปรที่มีการวัดเป็นระดับกลุ่มและมาตราอันดับ โดยพิจารณาระดับความสัมพันธ์จากค่า Contingency Coefficient (CC.) เพื่อตรวจสอบว่ามีตัวแปรอิสระตัวใดบ้างที่มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ผลการวิจัยนำเสนอครอบคลุม 5 ประเด็นหลัก ได้แก่ ปัจจัยเกี่ยวกับคุณลักษณะทางประชากรของประชากรแฝง ปัจจัยเกี่ยวกับการทำงาน ปัจจัยเกี่ยวกับการเดินทาง แบบแผนการทำงานของประชากรแฝง และปัจจัยที่ความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น มีรายละเอียด ดังนี้

คุณลักษณะทางประชากรของประชากรแฝง พบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่เป็นเพศชาย ร้อยละ 52.5 และมีอายุอยู่ในช่วงอายุ Generation X (อายุระหว่าง 44 - 54 ปี) ร้อยละ 44.7 ($\bar{X}$ = 47.5 S.D. = 11.7) และส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาต่ำกว่าหรือเท่ากับประถมศึกษา ร้อยละ 57.7 จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าประชากรแฝงยังได้งานทำทั้งที่ระดับการศึกษาไม่สูงนัก แสดงให้เห็นว่าในเมืองขอนแก่นยังมีงานที่ต้องการคนกลุ่มนี้ สอดคล้องกับ Guerra, Zhang, Hassall & Wang (2020) ที่กล่าวว่าคนที่มาทำงานเป็นประชากรแฝงในพื้นที่เมืองสำคัญส่วนใหญ่มักเป็นเพศชาย และมีระดับการศึกษาที่ค่อนข้างต่ำและมีอายุตั้งแต่ 40 ปีขึ้นไป

ปัจจัยเกี่ยวกับการทำงาน พบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่สถานภาพการทำงานเป็นนายจ้างและประกอบธุรกิจส่วนตัว ร้อยละ 61.3 รองลงมาคือ ลูกจ้างเอกชนร้อยละ 23.0 และส่วนใหญ่มีชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์เป็นไปตามกฎหมายกำหนด (ไม่เกิน 48 ชั่วโมงต่อสัปดาห์) ร้อยละ 94.3 ($\bar{X}$ = 40.2 S.D. = 7.9) จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าการที่ประชากรแฝงเป็นนายจ้างและประกอบธุรกิจส่วนตัวทั้งที่ระดับการศึกษายังอยู่ในระดับที่ต่ำเป็นเพราะว่าประชากรแฝงส่วนใหญ่เข้ามาทำอาชีพเกษตรกรรมในเขตชานเมือง ซึ่งการที่มีประชากรแฝงเข้ามาทำงานเกษตรกรรมได้เกื้อหนุนให้ให้อุตสาหกรรมและบริการเติบโตไปด้วยพร้อม ๆ กันในฐานะแหล่งของวัตถุ ตามที่ Ranis & Fei (1961) ที่อธิบายว่าการย้ายถิ่นสามารถลดลงได้หากมีการพัฒนาเกษตรกรรมไปพร้อม ๆ กับอุตสาหกรรม ซึ่งการพัฒนานี้ได้นำไปสู่การลดการย้ายถิ่นโดยทำให้

พื้นที่เศรษฐกิจในภาคเกษตรกรรมเติบโตและกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวภาคบริการและอุตสาหกรรมจึงนำไปสู่การเป็นผู้ประกอบการที่ถูกยกระดับให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจนอกภาคการเกษตรมากขึ้น (Leeuwen, 2010)

ปัจจัยเกี่ยวกับการเดินทาง พบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่มีแบบแผนการเดินทางไปกลับแบบเขตชนบทสู่เขตชนบท ร้อยละ 47.8 รองลงมาคือเขตเมืองสู่เขตเมือง ร้อยละ 41.1 ในขณะที่ระยะทางเดินทางต่อวันของผู้เดินทางไปกลับส่วนใหญ่มีระยะทางที่เดินทางมาทำงานต่อวันไม่เกิน 5 กิโลเมตร ร้อยละ 71.5 ($\bar{X}$ = 5.6 S.D. = 6.8) ซึ่งอาจเป็นเพราะมีภูมิลำเนาอยู่ในเขตชานเมือง และในขณะเดียวกันที่ทำงานก็อยู่ในเขตชานเมืองของขอนแก่นด้วย ส่วนค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือนส่วนใหญ่ไม่เกิน 300 บาท ร้อยละ 43.0 รองลงมาคือ 301 - 600 บาท ร้อยละ 30.7 ($\bar{X}$ = 547.9 S.D. = 500.8) จึงเป็นที่น่าสังเกตว่าการที่ประชากรแฝงส่วนใหญ่ที่แบบแผนการเดินทางจากชนบทสู่เขตชนบทมากที่สุด และเดินทางไม่เกิน 5 กิโลเมตรต่อวันเป็นเพราะว่าเมื่อประชากรแฝงเลือกงานทำจะพิจารณาจากระยะทางในการเดินทางให้มีรูปแบบการเดินทางที่สั้นลง (Scheele, 2018) รวมไปถึงกลุ่มคนเหล่านี้มักจะเลือกงานที่มีความสอดคล้องกับแบบแผนการเดินทางที่ทำให้ต้องใช้ระยะทางน้อยลง และใช้เวลาการเดินทางที่น้อย (Engelfriet & Koomen, 2018)

แบบแผนการทำงานของประชากรแฝง พบว่า แบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่นส่วนใหญ่มีแบบแผนการทำงานอยู่ในภาคเกษตรกรรมร้อยละ 56.0 รองลงมาคือภาคบริการและภาคอุตสาหกรรม ร้อยละ 29.8 และ 14.2 ตามลำดับ เป็นที่น่าสังเกตว่าประชากรแฝงส่วนใหญ่ยังคงทำงานอยู่ในภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก แต่ในขณะเดียวกันภาคอุตสาหกรรมกลับเป็นภาคที่มีประชากรแฝงเข้าไปทำงานน้อยที่สุด ทั้งนี้เป็นเพราะเศรษฐกิจเมืองขอนแก่นได้ก้าวเข้าสู่ “ยุคหลังอุตสาหกรรม” มาตั้งแต่ปี 2538 พิจารณาจากภาคบริการในธุรกิจประเภทด้านการศึกษาในช่วงปี 2538 – 2557 ที่พบว่ามีมูลค่าสูงสุดถึง 20,542 ล้านบาท หรือคิดเป็นร้อยละ 10.96 ของเศรษฐกิจจังหวัดของภาคบริการที่มีมูลค่ามากที่สุด ในขณะเดียวกันพบว่ากิจกรรมเศรษฐกิจของทั้งภาคอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตชนบท ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เอื้อต่อการพัฒนาเมืองจึงเป็นภาคบริการ (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคนอื่นๆ, 2562) เมื่อนำแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงมาพิจารณารายด้าน พบว่า ภาคเกษตรกรรมประชากรแฝงทำงานเกี่ยวกับเกษตรกรรม การป่าไม้ และการประมง ร้อยละ 56.2 รองลงมาคือ ภาคบริการ ซึ่งพบว่าประชากรแฝงทำงานการขายส่งการขายปลีก และซ่อมรถจักรยานยนต์และยานยนต์ คิดเป็นร้อยละ 12.8 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมในภาคการผลิตทำให้เป็นแหล่งวัตถุดิบที่สำคัญและเกื้อหนุนให้เกิดการเติบโตของภาคบริการ โดยพบว่าภาคอุตสาหกรรมในกิจการการผลิตมีประชากรแฝงเข้าไปทำงานคิดเป็นร้อยละ 6.7 ซึ่งเป็นสัดส่วนที่มากที่สุดในภาคอุตสาหกรรม

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่ในภาคเกษตรกรรมมีสัดส่วนของเพศชายและเพศหญิงใกล้เคียงกัน ร้อยละ 56.5 และ 55.3 ตามลำดับ และยังพบอีกว่าประชากรแฝงเพศหญิงมีสัดส่วนมากกว่าเพศชายในภาคบริการ ร้อยละ 34.5 และ 55.3 ตามลำดับ ทั้งนี้เพศมีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และมีระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ เท่ากับ 0.130 ทั้งนี้เป็นเพราะการเติบโตของเมืองได้ทำให้เกิดการเติบโตทางด้านสังคมบทบาทชายหญิงจึงเปลี่ยนไปและทำให้ไม่มีเพียงแต่เพศชายที่สามารถเข้าถึงการทำงาน แต่ยังทำให้เพศหญิงสามารถมีโอกาสเข้าถึงการทำงาน เพื่อให้เกิดการเติบโตของเศรษฐกิจของเมือง (Tsapenko, 2015) ในที่ช่วงวัย พบว่า ประชากรแฝง Generation B ส่วนใหญ่แบบแผนการทำงานในภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 82.1 เช่นเดียวกับ Generation X ที่ส่วนใหญ่ทำงานในภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 54.8 เป็นที่น่าสังเกตว่าประชากรแฝงในช่วงวัย Generation Y และ Generation Z มีแบบแผนการทำงานในภาคบริการ ร้อยละ 49.5 และ 53.8 ตามลำดับ โดยตัวแปรช่วงวัยนั้นมีความสัมพันธ์กับแบบ

แผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และมีระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ เท่ากับ 0.399 อาจเป็นเพราะทุกช่วงอายุมีการพึ่งพาเมืองในฐานะของแหล่งงาน และเป็นแหล่งสำหรับการบริโภค (Supanya & Ayuwat, 2019) ในขณะที่ระดับการศึกษา พบว่า ประชากรแฝงที่มีการศึกษาต่ำกว่าหรือเท่ากับประถมศึกษา ส่วนใหญ่มีแบบแผนการทำงานในภาคเกษตรกรรมสูงถึงร้อยละ 77.8 ในขณะที่ระดับการศึกษาอนุปริญญาหรือเทียบเท่าปริญญาตรีขึ้นไป ส่วนใหญ่มีแบบแผนการทำงานในภาคบริการ ร้อยละ 78.1 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะงานภาคบริการยังต้องการทักษะการศึกษาที่สูงกว่า (Guerra et al., 2020) ทั้งนี้ระดับการศึกษามีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และมีระดับความสัมพันธ์ปานกลาง เท่ากับ 0.532 (ตารางที่ 1)

สำหรับปัจจัยเกี่ยวกับการทำงาน พบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่ที่มีสถานภาพการทำงานเป็นนายจ้างและประกอบ ธุรกิจส่วนตัวอยู่ในภาคเกษตรกรรมสูงถึงร้อยละ 82.2 ในขณะเดียวกันลูกจ้างรัฐวิสาหกิจและลูกจ้างเอกชนส่วนใหญ่ยังคงทำงานอยู่ในภาคบริการ ร้อยละ 76.9 และ 58.3 เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้รับงานทำหลายเจ้าและการรวมกลุ่มส่วนใหญ่ยังคงทำงานในภาคเกษตรกรรมร้อยละ 69.1 โดยสถานภาพการทำงานมีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และมีระดับความสัมพันธ์ปานกลาง เท่ากับ 0.606 ทั้งนี้เป็นเพราะความต้องการทักษะเฉพาะตัวของแรงงานในเขตเมืองทำให้แรงงานที่มีความสามารถเฉพาะทางมีโอกาสเข้าถึงงานในภาคบริการ (Naess, Tønnesen and Wolday, 2019) ซึ่งพบได้จากลูกจ้างรัฐวิสาหกิจ และลูกจ้างเอกชนที่เป็นแรงงานส่วนใหญ่ในภาคบริการ ส่วนชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์ พบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่มีชั่วโมงการทำงานตามกฎหมายกำหนดในภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 57.8 รองลงมาคือภาคบริการและอุตสาหกรรม ร้อยละ 28.7 และ 13.5 ตามลำดับ ส่วนประชากรแฝงที่ทำงานไม่เป็นไปตามกฎหมายกำหนดอยู่ในภาคบริการสูงถึงร้อยละ 48.2 ทั้งนี้เพราะการทำงานในภาคบริการที่มี ตารางงานที่ไม่แน่นอนและไม่สามารถคาดเดาได้ เพราะภาคบริการที่ส่วนใหญ่การค้าปลีกและขายส่งที่เป็นเศรษฐกิจหลักของท้องถิ่นมีรายได้ที่ต่ำ การมีชั่วโมงทำงานที่มากขึ้นจึงทำเพื่อให้ได้รายได้ที่มากขึ้น เวลาในการทำงานจึงไม่แน่นอนและเปลี่ยนแปลงได้ตลอด (Schneider, Harknett & Collins, 2018) ซึ่งตัวแปรชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์มีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และมีระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ เท่ากับ 0.149 (ตารางที่ 1)

นอกจากนี้ปัจจัยเกี่ยวกับการเดินทาง พบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่ที่มีแบบแผนการเดินทางจากเขตชนบทสู่เขตเมืองมีแบบแผนการทำงานในภาคบริการมากที่สุด ร้อยละ 57.7 รองลงมาคือประชากรแฝงที่เดินทางจากเขตเมืองสู่เขตเมือง ร้อยละ 45.2 ส่วนประชากรแฝงที่เดินทางจากเขตชนบทสู่ชนบทส่วนใหญ่มีแบบแผนการทำงานในภาคอุตสาหกรรมร้อยละ 79.7 ซึ่งตัวแปรแบบแผนการเดินทางมีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และมีระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ เท่ากับ 0.374 นอกจากนี้ยังพบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่ที่มีแบบแผนการทำงานในภาคเกษตรกรรมเดินทางไม่เกิน 5 กิโลเมตรต่อวัน ร้อยละ 66.2 ส่วนระยะทางตั้งแต่ 11 กิโลเมตรขึ้นไปส่วนใหญ่มีแบบแผนการทำงานในภาคบริการ ร้อยละ 51.6 โดยระยะทางเดินทางต่อวันมีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และมีระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ เท่ากับ 0.376 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการเดินทางจากชนบทไปสู่ชนบทระหว่างจังหวัดเป็นการเดินทางระยะสั้น ในขณะที่การเดินทางระยะที่ไกลกว่า 11 กิโลเมตรส่วนใหญ่เป็นการเดินทางจากเมืองสู่เมือง และชนบทสู่เมืองเพราะเมืองเป็นแหล่งสำหรับการทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการ นอกจากนี้ค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือน พบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายน้อยกว่าหรือเท่ากับ 300 บาท ในภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 80.0 รองลงมา

คือ ตั้งแต่ 600 บาทขึ้นไปในภาคบริการ ร้อยละ 58.6 ซึ่งตัวแปรค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือนมีความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 และมีระดับความสัมพันธ์ค่อนข้างต่ำ เท่ากับ 0.455 ทั้งนี้เนื่องจากการเดินทางในภาคเกษตรกรรมเป็นการเดินทางในระยะสั้นทำให้ไม่เกิดค่าใช้จ่ายที่สูงเพราะเกษตรกรรมกระจายตัวอยู่ในชนบท ต่างจากภาคบริการที่จะต้องเดินทางไปทำงานในเมือง (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ร้อยละของประชากรแฝง จำแนกตามแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่นและตัวแปรอิสระ

ตัวแปรอิสระ	แบบแผนการทำงาน			รวม
	ภาคอุตสาหกรรม	ภาคบริการ	ภาคเกษตรกรรม	
1. เพศ				
ชาย	17.9	25.6	56.5	100.0 (532)
หญิง	10.2	34.5	55.3	100.0 (481)
Chi-square = 17.311 df = 2 Sig. = 0.000 CC. = 0.130				
2. ช่วงวัย				
Generation B (อายุตั้งแต่ 55 ปีขึ้นไป)	4.7	13.2	82.1	100.0 (318)
Generation X (อายุระหว่าง 44 – 54 ปี)	14.4	30.8	54.8	100.0 (452)
Generation Y (อายุระหว่าง 23 – 43 ปี)	27.0	49.5	23.5	100.0 (230)
Generation Z (อายุไม่เกิน 22 ปี)	15.4	53.8	30.8	100.0 (13)
Chi-square = 192.307 df = 6 Sig. = 0.000 CC. = 0.399				
3. ระดับการศึกษา				
ต่ำกว่าหรือเท่ากับประถมศึกษา	8.7	13.5	77.8	100.0 (585)
มัธยมศึกษาตอนต้น	23.4	20.0	56.6	100.0 (145)
มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช.	22.0	56.0	22.0	100.0 (123)
อนุปริญญาหรือเทียบเท่าปริญญาตรีขึ้นไป	20.0	78.1	1.9	100.0 (160)
Chi-square = 399.517 df = 6 Sig. = 0.000 CC. = 0.532				
4. สถานภาพการทำงาน				
นายจ้างและประกอบธุรกิจส่วนตัว	3.1	14.7	82.2	100.0 (621)
ลูกจ้างรัฐวิสาหกิจ	23.1	76.9	0.0	100.0 (91)
ลูกจ้างเอกชน	37.8	58.3	3.9	100.0 (233)
ผู้รับงานทำหลายเจ้าและการรวมกลุ่ม	23.5	7.4	69.1	100.0 (68)
Chi-square = 588.217 df = 6 Sig. = 0.000 CC. = 0.606				

ตัวแปรอิสระ	แบบแผนการทำงาน			รวม
	ภาคอุตสาหกรรม	ภาคบริการ	ภาคเกษตรกรรม	
5. ชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์				
เป็นไปตามกฎหมากำหนด (ไม่เกิน48 ชั่วโมง)	13.5	28.7	57.8	100.0 (955)
ไม่เป็นไปตามกฎหมายกำหนด (เกิน 48 ชั่วโมง)	25.9	48.2	25.9	100.0 (58)
Chi-square = 22.871 df = 2 Sig. = 0.000 CC. = 0.149				
6. แบบแผนการเดินทางไปกลับ				
เขตเมืองสู่เขตเมือง	16.1	45.2	38.7	100.0 (416)
เขตเมืองสู่ชนบท	17.9	39.3	42.8	100.0 (28)
เขตชนบทสู่เขตเมือง	32.9	57.7	9.4	100.0 (85)
เขตชนบทสู่ชนบท	9.1	11.2	79.7	100.0 (484)
Chi-square = 248.504 df = 6 Sig. = 0.000 CC. = 0.374				
7. ระยะทางเดินทางต่อวัน				
ไม่เกิน 5 กิโลเมตร	9.9	23.9	66.2	100.0 (724)
6 - 10 กิโลเมตร	13.2	39.0	47.8	100.0 (159)
ตั้งแต่ 11 กิโลเมตร ขึ้นไป	39.2	51.6	9.2	100.0 (130)
Chi-square = 166.279 df = 4 Sig. = 0.000 CC. = 0.376				
8. ค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือน				
ไม่เกิน 300 บาท	7.3	12.7	80.0	100.0 (436)
301 - 600 บาท	15.7	29.3	55.0	100.0 (311)
ตั้งแต่ 600 บาทขึ้นไป	23.7	58.6	17.7	100.0 (266)
Chi-square = 264.187 df = 4 Sig. = 0.000 CC. = 0.455				

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้สรุปได้ว่า เพศ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพการทำงาน ชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์ แบบแผนการเดินทางไปกลับ ระยะทางเดินทางต่อวัน และค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือน เป็นปัจจัยที่ความสัมพันธ์กับแบบแผนการทำงานของประชากรแฝงในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งตัวแปรข้างต้นนี้มีทั้งตัวแปรปัจจัยเกี่ยวกับคุณลักษณะทางประชากรของประชากรแฝง ปัจจัยเกี่ยวกับการทำงาน ปัจจัยเกี่ยวกับการเดินทาง แบบแผนการทำงานของประชากรแฝง จึงผลการวิจัยและข้อเสนอแนะดังนี้

1) ผลการวิจัยพบว่า ประชากรแฝงส่วนใหญ่ที่มีช่วงอายุ Generation Y Generation Z และ Generation Z มีสัดส่วนในการทำงานในภาคอุตสาหกรรมต่ำ ร้อยละ 27.0 15.4 และ 14.4 ตามลำดับ ดังนั้นในการพัฒนาให้ขอนแก่นเป็นเมืองที่เน้นไปทางภาคอุตสาหกรรมจะต้องมีการส่งเสริมกลุ่มคนในทุกช่วงวัยในการเข้าไปทำงานในภาคอุตสาหกรรม

2) ผลการวิจัยพบว่า ประชากรแฝงที่มีระดับการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้น มัธยมศึกษาตอนปลายหรือปวช. และอนุปริญญาหรือเทียบเท่าปริญญาตรีขึ้นไปมีสัดส่วนของแบบแผนการทำงานใกล้ในภาคอุตสาหกรรมเคียงกัน ร้อยละ 23.4 22.0 และ 20.0 ตามลำดับ ทำให้เห็นว่าเมื่อระดับการศึกษาสูงขึ้นจะทำให้แบบแผนการทำงานในภาคอุตสาหกรรมลดลง ดังนั้นกรมพัฒนาฝีมือแรงงานควรมีการพัฒนาฝีมือแรงงานและส่งเสริมการศึกษาให้กับประชากรแฝงในพื้นที่ภูมิลำเนา รวมไปถึงกรมการจัดหางานควรมีการสำรวจถึงความต้องการแรงงานในภาคอุตสาหกรรมที่มีตำแหน่งงานที่ต้องการระดับการศึกษาอนุปริญญาหรือเทียบเท่าปริญญาตรีเพื่อเปิดโอกาสให้ประชากรแฝงสามารถเข้าถึงการทำงานในภาคอุตสาหกรรม

3) ผลการวิจัยพบว่า ประชากรแฝงที่มีชั่วโมงการทำงานเกิน 48 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ส่วนใหญ่อยู่ในภาคบริการถึงร้อยละ 48.2 ดังนั้นสำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานจังหวัดขอนแก่นควรให้ความคุ้มครองแรงงานที่ทำงานเกินเวลาที่กฎหมายกำหนด

4) ผลการวิจัยพบว่า ประชากรแฝงที่มีค่าใช้จ่ายการเดินทางต่อเดือนตั้งแต่ 600 บาทขึ้นไป ส่วนใหญ่อยู่ในภาคบริการถึงร้อยละ 58.6 ดังนั้นผู้ประกอบการที่เป็นผู้ใช้แรงงานประชากรแฝงควรจัดสวัสดิการในการเดินทางเพื่อลดภาระการเดินทางที่มีค่าใช้จ่ายจากการเดินทาง เช่น การจัดรถรับส่งการทำงาน และค่าครองชีพสำหรับการเดินทาง

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่องแบบแผนการทำงานของผู้เดินทางไปกลับของเมืองหลักจังหวัดขอนแก่น ได้รับการสนับสนุนข้อมูลทุติยภูมิจากสำนักงานสถิติแห่งชาติในโครงการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ. 2562 จึงขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

เอกสารอ้างอิง

ดุษฎี ช่วยสุข และดลฤทัย โกวรรธนะกุล. (2558). การพัฒนาศักยภาพอุตสาหกรรมไมซ์ในจังหวัดขอนแก่นเพื่อรองรับการเป็นไมซ์ซิตี้ของประเทศไทย. *วารสารการบริการและการท่องเที่ยวไทย,* 10(1), 15-29.

ดุษฎี อายุวัฒน์. (2562). *ศาสตร์และวิธีวิทยาการศึกษาการย้ายถิ่นของประชากร*. ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง ยรรยงค์ อินทร์ม่วง และมนต์ชัย ผ่องศิริ. (2562). *เมืองขอนแก่น : การเติบโต ความท้าทาย และโอกาส*. ขอนแก่น : กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580)*. สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน 2563, จาก http://www.nesdc.go.th/download/document/SAC/NS_PlanOct2018.pdf

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2562). *พัฒนาพื้นที่ไทย : เชื่อมไทย ก้าวไกล เชื่อมโลก*. สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน 2563, จาก https://www.nesdc.go.th/more_news.php?cid=16

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2562). *ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อคน ตามราคาประจำปี จำแนกเป็นรายภาค และจังหวัด*. สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน 2563, จาก http://statbbi.nso.go.th/analytics/saw.dll?dashboard

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2562). *สำรวจประชากรแฝง พ.ศ. 2562*. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2563). *สถิติโรงงานอุตสาหกรรมที่จดทะเบียนกับกระทรวงอุตสาหกรรม และได้รับอนุญาตให้ประกอบกิจการใหม่ (ตามพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535) จำแนกตามประเภทโรงงาน ภาค และจังหวัด*. สืบค้นเมื่อ 3 มิถุนายน 2563, จาก http://statbbi.nso.go.th/analytics/saw.dll?dashboard

อริสา จันทรบุญทา และจิรัฐ เจนพึ่งพร. (2561). *ความเป็นเมือง (Urbanization) และนัยเชิงนโยบายของไทย.* กรุงเทพฯ :ธนาคารแห่งประเทศไทย

อำนาจ จำรัสจรุงผล. (2558). ผลกระทบของการพัฒนาเมือง ต่อการอนุรักษ์พื้นที่สีเขียวภาคการเกษตร กรณีศึกษาคลองอ้อมนนท์ จังหวัดนนทบุรี. *วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม,* 29, 371–385.

Engelfriet, L., & Koomen, E. (2018). The impact of urban form on commuting in large Chinese cities. *Transportation,* 45(5), 1269-1295.

Guerra, E., Zhang, H., Hassall, L. & Wang, J. (2020). Who cycles to work and where? A comparative multilevel analysis of urban commuters in the US and Mexico. *Transportation Research Part D: Transport and Environment,* 87.

Leeuwen, E. (2010). *Urban-Rural Interactions.* New York: Springer Science & Business Media.

Liao, P. & Yip, C. (2018). *Economics of Rural-Urban Migration.* Retrieved October 7, 2020, from https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190625979.013.153

Liu, T. & Ceder, A. (2016). Commuting by Customized Bus: A Comparative Analysis with Private Car and Conventional Public Transport in Two Cities. *Journal of Public Transportation,* 19, 55-74.

Naess, P., Tønnesen, A. & Wolday, F. (2019). How and Why Does Intra-Metropolitan Workplace Location Affect Car Commuting?. *Sustainability,* 11, 1196.

Ranis, G. & Fei J.C.H. (1961). A Theory of Economic Development. *The American Economic Review*, 51(4), 533-56.

Scheele, S. (2018). Municipality attraction and commuter mobility in urban Sweden: An analysis based on longitudinal population data. *Urban Studies,* 55(9), 1875-1903.

Schneider, D., Harknett, K. & Collins, M. (2018). *Working in the Service Sector in Washington State.* Retrieved March 17, 2021, from https://shift.hks.harvard.edu/files/2018/12/Working-in-the-Service-Sector-in-Washington-State.pdf

Supunya, P. & Ayuwat, D. (2019). Lifestyle of Generations in the Sub-Urban Case Study: Major Cities in Northeastern Thailand. *Journal of Social and Political Sciences,* 2(2), 366-374.

Thomas M. J. (2019). Employment, education, and family: Revealing the motives behind internal migration in Great Britain. *Population, space and place,* 25(4), 2233.

Thorns, D.C. (2002). *The Transformation of Cities Urban: Theory and Urban Life.* New York: Red Globe Press.

Tsapenko, I. (2015). Social effects of immigration. *Herald of the Russian Academy of Sciences*. 85, 443-452.

Zelinsky, W., (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review,* 61(2), 214-249.

Zhu, Z., Li Z., Liu Y., Chen H., & Zeng J. (2017). The impact of urban characteristicsand residents' income on commuting in China. *Transportation Research Part D: Transport and Environment,* 57, 474-483.

บทความฉบับสมบูรณ์

กลุ่มที่ 6 ระเบียบวิธีวิจัยและแรงงานกับการย้ายถิ่น

4 บทความ

- การวิเคราะห์เชิงพื้นที่เพื่อการจัดสรรทรัพยากรของโรงเรียนขนาดเล็กในประเทศไทย
- ผลกระทบของความเปราะบางต่อการเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย
- การวิเคราะห์สถิติเชิงพื้นที่ของสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อโคโรนาไวรัส 2019 ประเทศไทย โดยใช้ข้อมูลภูมิสารสนเทศ และข้อมูลเศรษฐกิจสังคม
- ความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาคร

การวิเคราะห์เชิงพื้นที่เพื่อการจัดสรรทรัพยากรของโรงเรียนขนาดเล็กในประเทศไทย

(Spatial Analysis for Resource Allocation among Small Schools in Thailand)

โดย

ภาวิณี เกิดผล [*] ***และ จงจิตต์ ฤทธิรงค์*** [†]

[*] นักศึกษาปริญญาโท สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

[†] อาจารย์ประจำสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

นโยบายการควบรวมโรงเรียนขนาดเล็กในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) อาจส่งผลกระทบต่อการเข้าถึงการศึกษาของเด็กไทย การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการกระจายตัวเชิงพื้นที่ของโรงเรียนในสังกัดสพฐ. และแสดงอุปสรรคในการเดินทางในพื้นที่ตัวอย่างที่ได้รับผลกระทบจากการควบรวมโรงเรียน โดยใช้ข้อมูลเชิงพื้นที่ การวิเคราะห์ด้วยเครื่องมือทางภูมิศาสตร์ Average Nearest Neighbor ซึ่งเสนอเป็นค่า Nearest Neighbor Index (NNI) แสดงการกระจายตัวของโรงเรียนภายใต้สพฐ. ทั่วประเทศ ผลการศึกษาพบว่า ภาคเหนือมีโรงเรียนขนาดเล็กมากที่สุด ลักษณะกระจายตัวแบบกลุ่มก้อน (clustered distribution) ตามแนวเทือกเขาที่เป็นพื้นที่ลาดชัน ห่างจากถนนสายหลัก หรือมีแม่น้ำคั่นกลาง ซึ่งเป็นอุปสรรคในการเดินทาง ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และ ภาคใต้ โรงเรียนตั้งกระจายตัวแบบสุ่ม (random distribution) มีทั้งโรงเรียนขนาดเล็กและใหญ่ตั้งอยู่ครอบคลุมทั้งพื้นที่ จึงเป็นไปได้ที่อาจควบรวมโรงเรียนขนาดเล็กบนที่ราบและมีถนนเข้าถึง เพราะนักเรียนสามารถเดินทางไปโรงเรียนได้สะดวก การพิจารณาบริหารจัดการทรัพยากรกระจายตัวแบบสุ่ม อาจทำได้โดยควบรวมเพียงบางโรงเรียนที่การเดินทางไม่ยากลำบาก และส่งเสริมให้แลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างโรงเรียนขนาดเล็กและโรงเรียนขนาดใหญ่กว่าในพื้นที่ใกล้เคียงแทนการควบรวมโรงเรียน ส่วนการกระจายตัวแบบกลุ่มพบข้อจำกัดความลาดชันของพื้นที่ หากควบรวมจะส่งผลต่อการไปโรงเรียน สพฐ.ควรแลกเปลี่ยนสรรทรัพยากรระหว่างโรงเรียนขนาดเล็กด้วยกันและจากโรงเรียนขนาดใหญ่ให้แก่โรงเรียนขนาดเล็ก อย่างไรก็ตาม การบริหารจัดการศึกษาเพื่อประสิทธิภาพสูงสุด ควรพิจารณาลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่หลากหลาย และส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมเพื่อให้เด็กไทยเข้าถึงการศึกษาได้อย่างทั่วถึง

คำสำคัญ: การกระจายตัวเชิงพื้นที่ การจัดสรรทรัพยากร โรงเรียนขนาดเล็ก ภูมิศาสตร์สารสนเทศ

Abstract

Office of the Basic Education Commission (OBEC) has planned to merge small schools. The policy may affect Thai students' educational accessibility. The study's objectives are to analyze the pattern of spatial distribution of schools under OBEC and obstacles for travelling in selected areas. This study deploys spatial analysis. The analysis will be conducted by investigating the spatial distribution of the schools by using the tool, called Average Nearest Neighbor, to find the Nearest Neighbor Index (NNI). Findings from this study reveal the highest number of these small schools in the Northern Region. The pattern of spatial is clustered distribution along the sloping mountain range away from the main road or with a river between rivers the area has various geographical features which cause difficulties for travelling to school. Resource management in this area may be done by merging only some schools that travel is not difficult and encourage the exchange of resources between smaller and larger schools in the neighborhood instead of merging schools. The Northeast, Central and Southern regions have random distribution schools and there are both large and small schools located covering the whole area. It is possible to combine smaller schools on plateau with roads accessible. This is because students can travel to school easily. Consideration of the management of distribution for some schools where travel is not difficult, and allows exchange of divisions between smaller and larger schools in the neighborhood with the centralized distribution unit. Small school should be provided together and from large schools to small ones. However, the education management is maximized through the distribution of schools. OBEC should consider the various geographic areas and encouraging the community to participate in school management so that Thai children can access education thoroughly.

Keywords: Spatial distribution, Resource allocation, Small school, Geographic information system

การวิเคราะห์เชิงพื้นที่เพื่อการจัดสรรทรัพยากรของโรงเรียนขนาดเล็กในประเทศไทย

(Spatial Analysis for Resource Allocation among Small Schools in Thailand)

บทนำ

โรงเรียนเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่ช่วยพัฒนาประชากรเพื่อเตรียมพร้อมทักษะที่จำเป็นสำหรับประกอบอาชีพและใช้ในชีวิตประจำวัน การเรียนการสอนที่โรงเรียนตามหลักสูตรเพื่อบรรลุเป้าหมายตามหลักสูตรกลางที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ โดยครูเป็นผู้มีบทบาทที่สำคัญในการใช้ทรัพยากรในการจัดกิจกรรมให้นักเรียนทุกภาคเรียนตามมาตรฐานที่หลักสูตรกำหนดภายใต้การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความก้าวหน้ามากที่สุด ดังนั้นโรงเรียนจึงมีอิทธิพลโดยตรงต่อการพัฒนาเด็กที่จะเติบโตเป็นประชากรที่มีคุณภาพ เสมือนการวางรากฐานในการสร้างบุคคลทั้งความคิด การใช้ชีวิต และสติปัญญา เพื่อให้พร้อมใช้ประโยชน์และมีบทบาทในสังคมที่ดี การปฏิรูปการศึกษาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง รูปแบบ กระบวนการจัดการเรียนการสอน การบริหารจัดการและระบบสนับสนุนต่าง ๆ จึงเป็นกลไกสำคัญในการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการบริหารจัดการโรงเรียน (สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2558, น.3)

การปฏิรูปการศึกษาในประเทศไทยเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและคุณภาพทางการศึกษาจึงเสมือนการส่งมอบต้นทุนและโอกาสทางสังคมเพื่อทุกคนไปยังทุกพื้นที่ในประเทศ การดำเนินการสอดคล้องกับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 – 2579 ของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560, น.จ) ที่มุ่งจัดการศึกษาให้คนไทยทุกคนสามารถเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพ นโยบายแผนการศึกษาแห่งชาติมุ่งพัฒนาระบบการบริหารจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ พัฒนากำลังคนให้มีสมรรถนะในการทำงานที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดงาน โดยใช้แนวคิดการจัดการศึกษา (conceptual design) ตามแผนการศึกษาแห่งชาติยึดหลักสำคัญในการจัดการศึกษา ประกอบด้วย หลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน (education for all) หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเท่าเทียมและทั่วถึง (inclusive education) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy) และหลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม (all for education) นโยบายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยให้ความสำคัญกับการศึกษาในการพัฒนาคุณภาพชีวิต และในฐานะกลไกหลักในการพัฒนาประเทศ การศึกษาที่มีคุณภาพจะช่วยพัฒนากำลังแรงงานและการพัฒนาประเทศในอนาคต ดังนั้นการจัดการศึกษาให้กับเด็กถือเป็นเรื่องสำคัญที่รัฐบาลต้องดำเนินการ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) เป็นหน่วยงานหลักในการปฏิรูปการศึกษาและบริหารจัดการทรัพยากรให้แก่โรงเรียน การวิเคราะห์การบริหารจัดการโดยสพฐ. พบว่า คุณภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียนขนาดเล็กส่วนมากยังขาดประสิทธิภาพ และมีคุณภาพการศึกษาค่อนข้างต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับโรงเรียนขนาดกลางและโรงเรียนขนาด (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2559, น.2) การประเมินสมรรถนะนักเรียนมาตรฐานสากล (Programme for International Student Assessment - PISA) ซึ่งเป็นตัวชี้วัดการศึกษาที่ทุกประเทศทั่วโลกใช้อ้างอิงและมีการจัดสอบทุก 3 ปี พบว่า คะแนนสอบ PISA ทั้งด้านคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และการอ่านของเด็กไทยมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ผลการทดสอบ PISA ในปี 2018 เทียบกับปี 2015 ทักษะการอ่านของเด็กไทยมีคะแนนลดลง 16 คะแนน เมื่อเทียบคะแนนปี 2012 กับ 2018 คะแนนทักษะการอ่านลด ถึง 50 คะแนน (สมคิด พุทธศรี, 2563) เด็กที่เรียนอยู่ในพื้นที่เมืองมีคะแนนสูงขึ้น ตรงกันข้ามกับเด็กที่เรียนในโรงเรียนชนบทซึ่งส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนขนาดเล็กกลับมีคะแนนลดลง

โรงเรียนขนาดเล็กเกิดจากจำนวนเด็กเข้าเรียนในโรงเรียนน้อยลง อันเนื่องมาจากอัตราเจริญพันธุ์ที่ลดลง การสำรวจอนามัยการเจริญพันธุ์ พ.ศ.2552 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ แสดงแนวโน้มความต้องการมีบุตรของผู้หญิงไทยลดลงเพียงร้อยละ 20.8 ทั้งนี้เป็นผลมาจากบทบาทและสถานภาพที่ยกระดับสูงขึ้นของผู้หญิง ทั้งทางด้านการศึกษา ความก้าวหน้าในอาชีพการงาน และการได้รับการยอมรับจากสังคม ภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศไทยลดลง ก่อนปี 2513 ผู้หญิงมีลูกโดยเฉลี่ยประมาณ 6 คนตลอดช่วงวัยเจริญพันธุ์ และลดลงเหลือเพียง 1.53 คนในปี 2563 (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2563) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอายุและเพศของประชากรนี้ เป็นผลให้ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาสัดส่วนและจำนวนประชากรวัยเด็กเริ่มลดลง จากในช่วง พ.ศ. 2506 - 2526 ประเทศไทยมีจำนวนเด็กเกิดมากกว่า 1 ล้านคนในแต่ละปี หลังจากนั้น พ.ศ. 2553 จำนวนเด็กเกิดลดลงเหลือ 760,000 คน (ปราโมทย์ ประสาทกุลและปัทมา ว่าพัฒนวงศ์, 2555, น.12) และในพ.ศ. 2562 จำนวนเด็กเกิดลดเหลือเพียง 618,193 คน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2563) แสดงว่า การเกิดมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง จำนวนเกิดที่ลดลงส่งผลให้จำนวนนักเรียนในโรงเรียนเช่นกัน

โรงเรียนขนาดเล็ก คือ โรงเรียนที่มีจำนวนเด็กนักเรียนต่ำกว่า 120 คน ขาดบุคลากร และสื่อการเรียนการสอน เนื่องจากการจัดสรรงบประมาณเป็นไปตามจำนวนนักเรียน (สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2558, น.9) ปีการศึกษา 2562 มีจำนวนโรงเรียนขนาดเล็ก 15,158 โรงเรียน หรือ คิดเป็นร้อยละ 50.7 ของโรงเรียนทั้งหมดในสังกัด สพฐ. เด็กที่เรียนในโรงเรียนขนาดเล็กมีจำนวน 981,831 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 14.8 ข้อมูลนี้สะท้อนให้เห็นว่ามีเด็กจำนวนมากได้รับผลกระทบจากคุณภาพการศึกษาที่ยังขาดประสิทธิภาพ (ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, 2562)

สพฐ. จึงดำเนินการตามนโยบายเพื่อปรับปรุงคุณภาพการศึกษาโดยการควบรวมโรงเรียนขนาดเล็ก เกณฑ์การควบรวมโรงเรียนขนาดเล็ก จะพิจารณาจากโรงเรียนที่มีนักเรียนตั้งแต่ 120 คนลงมา และเป็นโรงเรียนขนาดเล็กที่มีระยะทางห่างจากโรงเรียนในสังกัดสพฐ. ในตำบลเดียวกันน้อยกว่า 6 กิโลเมตรเพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษา ประสิทธิภาพการจัดการเรียนการสอน และลดภาระค่าใช้จ่ายงบประมาณบุคลากรและการบริหารจัดการข้อมูล อย่างไรก็ตาม เกณฑ์ดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่อประชากรในพื้นที่ เด็กนักเรียนต้องเดินทางไกลขึ้น ผู้ปกครองต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายในการเดินทาง และใช้เวลาในการรับส่งบุตรหลานมากขึ้น โดยเฉพาะเด็กเล็ก นอกจากนี้การใช้เวลาเดินทางที่มากขึ้นกระทบต่อการทำงานของผู้ปกครอง และค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร ดังนั้นเกณฑ์การควบรวมโดยพิจารณาเพียงจำนวนเด็กนักเรียนและการมีโรงเรียนในรัศมี 6 กิโลเมตร อาจไม่เพียงพอสำหรับการควบรวมโรงเรียน เนื่องจากบริบทพื้นที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน การศึกษาการกระจายตัวเชิงพื้นที่ของโรงเรียนในสังกัด สพฐ. ว่ามีรูปแบบเป็นอย่างไร เพื่อเสนอเงื่อนไขในการพิจารณาควบรวมโรงเรียนในแต่ละรูปแบบ โดยการวิเคราะห์เชิงพื้นที่เพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณาควบรวมโรงเรียนอย่างรอบด้านให้สอดคล้องกับบริบทแต่ละพื้นที่ และจัดสรรทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดระหว่างโรงเรียนขนาดเล็กและที่ไม่ใช่โรงเรียนขนาดเล็ก ขอบเขตของการศึกษานี้ ดำเนินการวิเคราะห์เฉพาะโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) เนื่องจากนโยบายการควบรวมโรงเรียนกระทบต่อชีวิตของประชากรหลายกลุ่มในพื้นที่

ข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้สำหรับการศึกษาการกระจายตัวเชิงพื้นที่ของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วยข้อมูล 3 ชุด ได้แก่ 1) พิกัดตำแหน่งที่ตั้งโรงเรียนในสังกัดสพฐ. พ.ศ. 2563 ของสพฐ.

กระทรวงศึกษาธิการ 2) เส้นถนน พ.ศ. 2563 ของกระทรวงคมนาคม และ 3) ขอบเขตการปกครองระดับภาคและจังหวัด พ.ศ. 2555 ของสถาบันพัฒนาประชาสังคม

ข้อมูลจำนวนโรงเรียนและนักเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปีการศึกษา 2562 ของกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2562 มีโรงเรียนทั้งหมด 29,871 โรงเรียน และจำนวนนักเรียนรวมทั้งสิ้น 6,653,441 คน แบ่งเป็นระดับก่อนประถมศึกษา 899,548 คน ระดับประถมศึกษา 3,097,713 คน และระดับมัธยมศึกษา 2,656,180 คน ซึ่งเป็นโรงเรียนขนาดเล็กจำนวน 15,158 โรงเรียน หรือคิดเป็นร้อยละ 50.7 ของโรงเรียนทั้งหมดภายใต้สังกัดสพฐ. (สุเทพ ชิตยวงษ์, 2562) การวิเคราะห์แบ่งโรงเรียนออกเป็น 4 ภาค ตามกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ (นงลักษณ์ เคนสุโพธิ์ และณัฐภัทร จรเจนวุฒิ, ม.ป.ป.)

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้ใช้การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (spatial analysis) ด้วยโปรแกรมด้านระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (Geographic Information System - GIS) ด้วยซอฟต์แวร์ Arc Map เพื่อวิเคราะห์การกระจายเชิงพื้นที่ด้วยการวัดการกระจายของข้อมูลที่มีลักษณะเป็นจุด ค่าการกระจายตัวของโรงเรียน เรียกว่า ดัชนีจุดอื่นข้างเคียงใกล้ที่สุด (nearest neighbor index - NNI) ซึ่งเป็นการวัดการกระจายสำหรับจัดแบ่งกลุ่มด้วยการวัดระยะระหว่างจุด Dobs/Dran โดยพิจารณาลักษณะการกระจายใน 2 ลักษณะ คือ ความหนาแน่น และการกระจาย (Yeates M. H, 1968) ใช้วิธีการทางคณิตศาสตร์และสถิติอธิบายรูปแบบการกระจายตัวหรือการรวมตัวของสิ่งต่างๆ โดยลักษณะการกระจายมี 3 ลักษณะ ได้แก่ การกระจายแบบกลุ่มก้อน การกระจายแบบสุ่ม และการกระจายแบบกระจัดกระจาย สูตรในการคำนวณดัชนีจุดอื่นข้างเคียงใกล้ที่สุด (NNI) ดังนี้

$$NNI = Dobs/Dran \quad \ldots\ldots\ldots\

ผลการศึกษา

ผลการศึกษาได้นำเสนอข้อมูลโรงเรียนในสังกัดสพฐ. การกระจายตัวเชิงพื้นที่ของโรงเรียนในสังกัดสพฐ. ตามความลาดชัน เพื่อแสดงอุปสรรคในการเดินทางในพื้นที่ตัวอย่างที่ได้รับผลกระทบจากการควบรวมโรงเรียน

ข้อมูลโรงเรียน

ข้อมูลจำนวนโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จำแนกตามภูมิภาค (ตาราง 1) พบว่า ภาคเหนือมีโรงเรียนขนาดเล็กมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 54.7 ของโรงเรียนในภาคเหนือ รองลงมาคือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และ ภาคใต้ ตามลำดับ

ตาราง 1 จำนวนโรงเรียนในสังกัดสพฐ. จำแนกตามภูมิภาค

ภูมิภาค	จำนวนโรงเรียนทั้งหมดในสังกัดสพฐ.	จำนวนโรงเรียนขนาดเล็กในสังกัดสพฐ.	ร้อยละของโรงเรียนขนาดเล็กต่อโรงเรียนทั้งหมดในสังกัดสพฐ.
ภาคเหนือ	6,384	3,490	54.7
ภาคกลาง	6,081	2,526	41.5
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	13,211	7,144	54.1
ภาคใต้	4,195	1,693	40.4
รวม	**29,871**	**14,853**	**49.7**

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

การกระจายตัวเชิงพื้นที่ของโรงเรียน

ผลการศึกษาลักษณะการกระจายตัวของโรงเรียนตามภูมิภาคตาม NNI (ตาราง 2) พบว่า ค่าดัชนี NNI ของโรงเรียนในสังกัดสพฐ.กระจุกตัวเป็นลักษณะแบบสุ่ม (random distribution) ใน 3 ภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ โดยค่าดัชนี NNI เข้าใกล้ 1 ในขณะที่ภาคเหนือมีค่าดัชนี NNI ต่ำที่สุด เท่ากับ 0.711026 แสดงถึงโรงเรียนกระจายตัวเป็นกลุ่มก้อน (clustered distribution) มากกว่าภาคอื่นๆ โรงเรียนส่วนใหญ่ในทุกภาคกระจุกตัวตามแนวเส้นถนน สังเกตได้ว่าแทบไม่มีโรงเรียนในแนวชายแดนที่ติดกับเมียนมา ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นแนวเขา

การกระจายตัวแบบกลุ่มก้อน ของโรงเรียนในภาคเหนือ ค่าดัชนี NNI ที่ลดลง ชี้ให้เห็นว่าโรงเรียนกระจายตัวเป็นกลุ่มก้อนเพิ่มขึ้น โรงเรียนเกาะกลุ่มตามแนวเส้นถนน บางพื้นที่โรงเรียนขนาดเล็กหลายโรงเรียนเกาะกลุ่มกันแต่พบโรงเรียนสพฐ.อื่นเพียงแห่งเดียว ในขณะที่โรงเรียนในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ โรงเรียนกระจายตัวแบบสุ่ม ค่าดัชนี NNI ที่เพิ่มขึ้น แสดงถึง โรงเรียนตั้งกระจัดกระจายกันมากขึ้น โรงเรียนตั้งครอบคลุมพื้นที่ เมื่อลักษณะการกระจายตัวแบบสุ่ม หากโรงเรียนขนาดเล็กและใหญ่ตั้งอยู่ครอบคลุมทั้งพื้นที่และภูมิประเทศเป็นที่ราบและมีถนนเข้าถึง อาจจะสามารถควบรวมโรงเรียนขนาดเล็กได้ เพราะนักเรียนยังสามารถเดินทางไปโรงเรียนได้สะดวก ในขณะที่ การกระจายตัวแบบกลุ่มก้อนของโรงเรียนในภาคเหนือนั้นพบข้อจำกัดความลาดชันของพื้นที่ที่อาจส่งผลต่อการเดินทางไปโรงเรียน ดังนั้น การควบรวมโรงเรียนที่มีลักษณะการกระจายแบบสุ่ม ซึ่งเป็นพื้นที่ราบ เส้นถนนเชื่อมโยงทุกพื้นที่ จะส่งผลกระทบต่อการเดินทางของนักเรียนน้อยกว่าโรงเรียนที่มีลักษณะการกระจายแบบกลุ่มก้อน ซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณแนวเขา

พื้นที่มีความลาดชันเพิ่มขึ้น หรือความลาดชันต่างระดับ การควบรวมโรงเรียนลักษณะนี้ย่อมทำให้นักเรียนเดินทางลำบากอีกทั้งต้องใช้เวลาและระยะทางที่มากขึ้น หรืออาจต้องเปลี่ยนรูปแบบการเดินทาง

ตาราง 2 ดัชนีการกระจายตัวของโรงเรียนสังกัดสพฐ. จำแนกตามภูมิภาค

ภูมิภาค	ดัชนีจุดอื่นข้างเคียงใกล้ที่สุด (NNI)	P-value	รูปแบบการกระจายตัว (distribution)
ภาคเหนือ	0.711026	0.000000	กลุ่มก้อน (clustered)
ภาคกลาง	0.959203	0.000000	แบบสุ่ม (random)
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	0.984010	0.000439	แบบสุ่ม (random)
ภาคใต้	0.972500	0.000660	แบบสุ่ม (random)

ที่ตั้งโรงเรียนและการกระจายตัวของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จำแนกเป็น 4 ภูมิภาค ดังนี้

ภาคเหนือ ฝั่งตะวันตกเป็นพื้นที่ที่ติดกับประเทศเมียนมา ฝั่งตะวันออกตอนบนของภูมิภาคติดกับประเทศลาว โรงเรียนกระจายตัวแบบกระจัดกระจาย โรงเรียนกระจายอยู่อย่างเบาบางแถบชายแดนฝั่งตะวันตกของภูมิภาคซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นแนวเขาติดประเทศเมียนมา บริเวณชายแดนฝั่งตะวันตกแทบไม่พบเส้นถนน ฝั่งตะวันออกตอนบนของภูมิภาคโรงเรียนกระจุกตัวตามแนวเส้นถนน โรงเรียนขนาดเล็กตั้งกระจายอยู่ทางใต้ของภูมิภาคติดกับภาคกลาง (รูป 1)

ภาคกลาง ฝั่งตะวันตกเป็นพื้นที่ที่ติดกับประเทศเมียนมา ฝั่งตะวันออกของภูมิภาคติดกับประเทศกัมพูชา โรงเรียนกระจายตัวแบบกลุ่มก้อนในส่วนกลางของภูมิภาค เส้นถนนเชื่อมโยงทั่วบริเวณส่วนกลางมากกว่าบริเวณอื่นของภูมิภาค โรงเรียนมีการกระจายอยู่อย่างเบาบางทั้งสองแถบชายแดนฝั่งตะวันออกติดประเทศกัมพูชาและแถบชายแดนฝั่งตะวันตกติดประเทศเมียนมา โรงเรียนขนาดเล็กตั้งกระจายอยู่ทั่วทั้งภูมิภาค (รูป 2)

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฝั่งตะวันออกเป็นพื้นที่ที่ติดกับประเทศลาว ทางตอนใต้ของภูมิภาคติดกับประเทศกัมพูชา โรงเรียนกระจายตัวแบบกลุ่มก้อนทั่วทั้งภูมิภาคและตลอดแนวชายแดน โรงเรียนขนาดเล็กตั้งกระจายอยู่ในส่วนกลางของภูมิภาค เส้นถนนเชื่อมโยงกันกระจายทั่วทั้งพื้นที่ บริเวณรอยต่อระหว่างภาคเหนือและภาคกลางมีโรงเรียนหนาแน่นน้อยกว่าส่วนอื่นๆ ของภูมิภาค (รูป 3)

ภาคใต้ ฝั่งตะวันตกเป็นพื้นที่ที่ติดกับประเทศเมียนมา ทางตอนใต้ของภูมิภาคติดกับประเทศมาเลเซีย โรงเรียนมีการกระจายตัวแบบกลุ่มก้อนในส่วนกลางของภูมิภาคและฝั่งตะวันออกของภูมิภาค โรงเรียนฝั่งตะวันตกมีจำนวนน้อยกว่าเมื่อเทียบกับบริเวณอื่นในภูมิภาคเดียวกัน โรงเรียนกระจุกตัวตามแนวเส้นถนน บางโรงเรียนตั้งอยู่บนเกาะ (รูป 4)

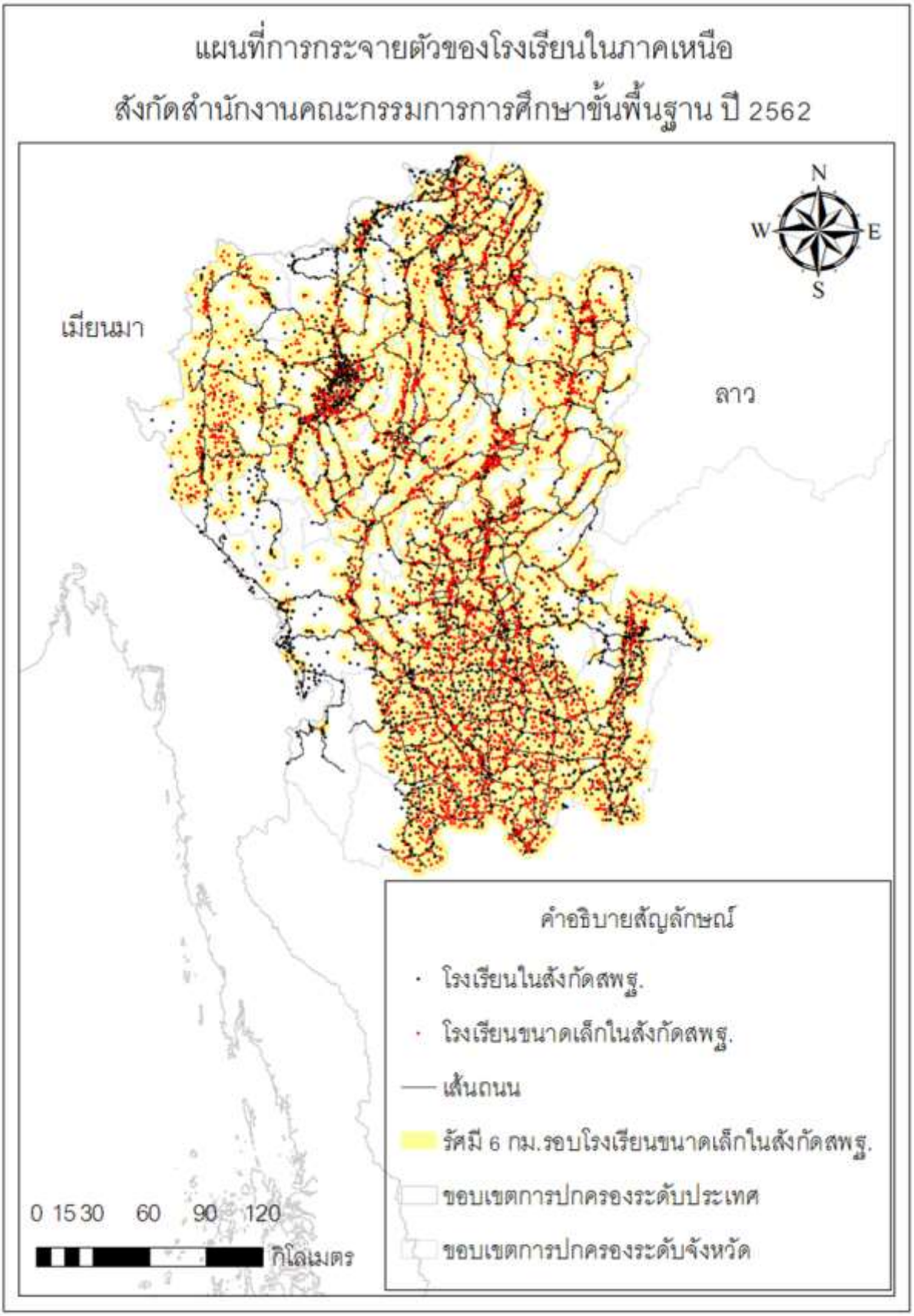

รูป 1 ที่ตั้งของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ภาคเหนือ

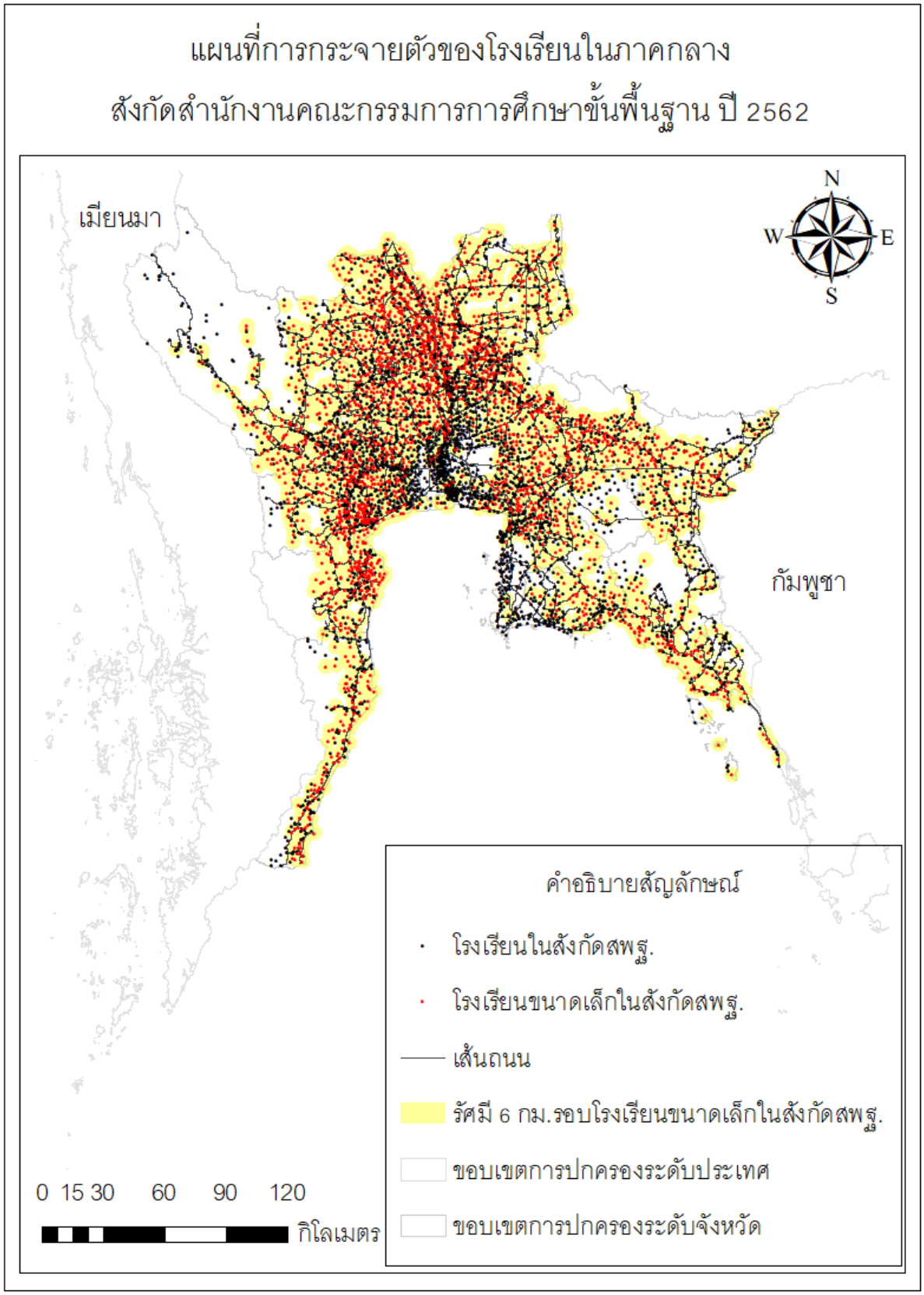

รูป 2 ที่ตั้งของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ภาคกลาง

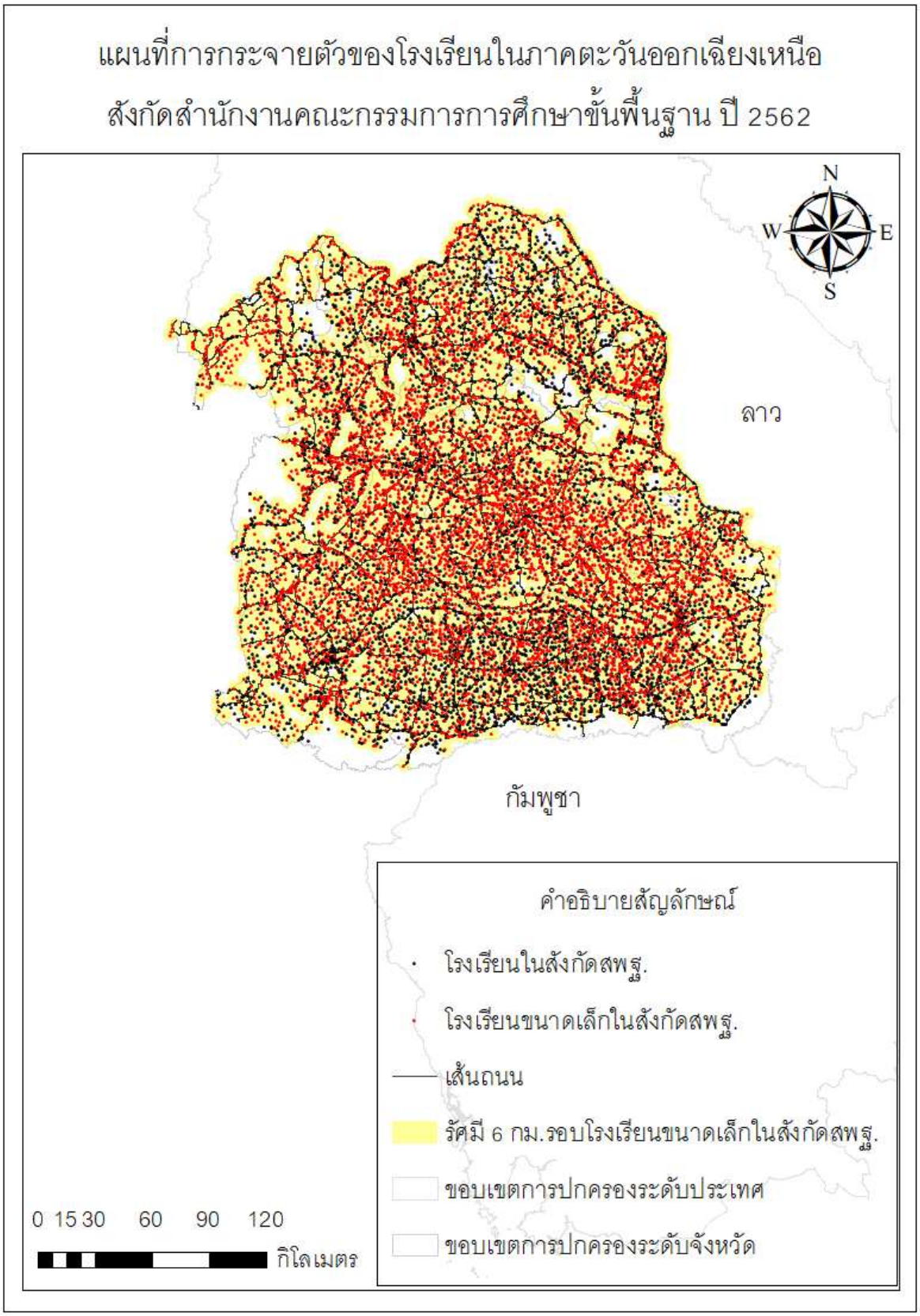

รูป 3 ที่ตั้งของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

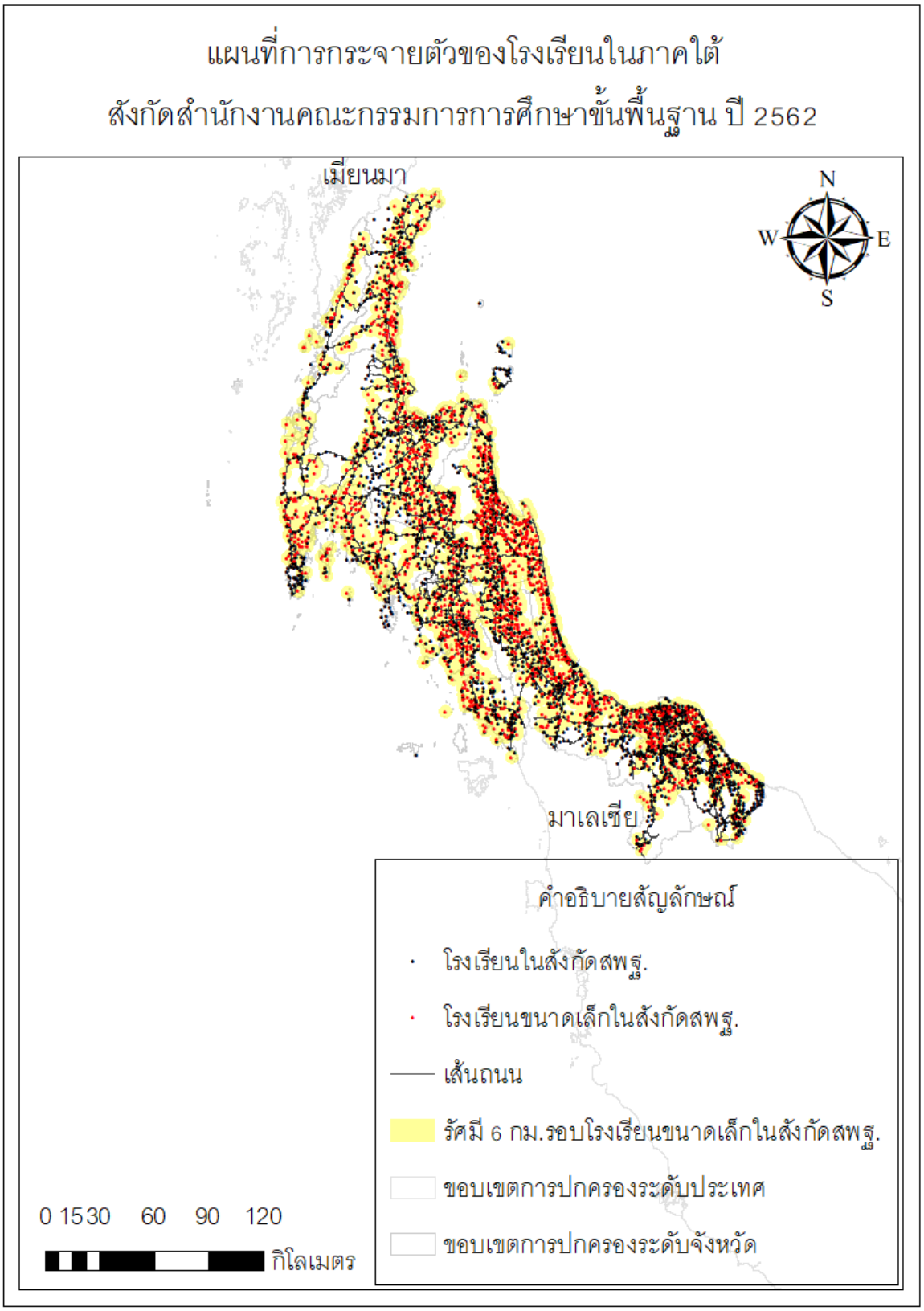

รูป 4 ที่ตั้งของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ภาคใต้

การวิเคราะห์โรงเรียนขนาดเล็กและอุปสรรคในการเดินทาง

ความชันของภูมิประเทศเป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของนักเรียน ซึ่งแต่ละภูมิภาคมีลักษณะความชันแตกต่างกัน กรมโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย นิยามคำว่า “ความชัน” ในเชิงภูมิศาสตร์ว่าคือ ค่าตัวเลขซึ่งกำหนดเป็นสัดส่วนระหว่างระยะแนวดิ่งต่อระยะแนวราบ หรือ ร้อยละ (%) ของระยะแนวดิ่งต่อระยะแนวราบ หรือ องศาของความลาดเอียงซึ่งวัดจากแนวราบ (กรมโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, 2562) ภาคเหนือมีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงชัน มีความสูงต่ำของพื้นที่ ภาคเหนือเป็นพื้นที่สูงสุดในประเทศมีความสูงเท่ากับ 2,528 เมตร บริเวณชายแดนฝั่งตะวันตกที่มีลักษณะเป็นแนวเขามีค่าความลาดชันมากกว่า 35% ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีค่าความลาดชันสูงสุดตามเกณฑ์ของกรมโยธาธิการและผังเมือง กระทรวงมหาดไทย นอกจากนี้ การศึกษาของ Allain (2018) ที่พบว่าการคำนวณความเอียงสูงสุดสำหรับการปั่นจักรยานด้วยความเร็วหรือการเดิน โดยกำลัง 422 วัตต์ที่ความเร็ว 2m / s (4.5mph) ที่ระดับความชัน 40% ดังนั้นความลาดชันระดับ 40% จึงเป็นค่าความลาดชันที่เกินกำลังที่คนจะเดินได้ในชีวิตประจำวัน จากผลการศึกษาของ Allain นี้ จึงใช้ความลาดชันระดับสูงที่สุดที่กรมโยธาธิการและผังเมืองกำหนด คือ ความชันมากกว่า 35% ขึ้นไปเป็นเกณฑ์สำหรับการพิจารณาความชันเพื่อวิเคราะห์ความยากลำบากในการเดินทางไปโรงเรียน เนื่องจากเป็นระดับที่สูงที่สุด ทำให้การเดินทางจากบ้านไปโรงเรียนในพื้นที่ภาคเหนือ โดยเฉพาะภาคเหนือตอนบนแตกต่างจากการจากเดินทางในภูมิภาคอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่ราบ เด็กนักเรียนบางรายต้องเดินทางในบริเวณพื้นที่สูงชัน บางพื้นที่เป็นหุบเขา และมีแม่น้ำเป็นอุปสรรค การควบรวมโรงเรียนขนาดเล็กจะส่งผลให้นักเรียนต้องเดินทางไกลขึ้นและยากลำบากมากขึ้น ความยากลำบากในการเดินทางจะเป็นการลดโอกาสการไปโรงเรียน

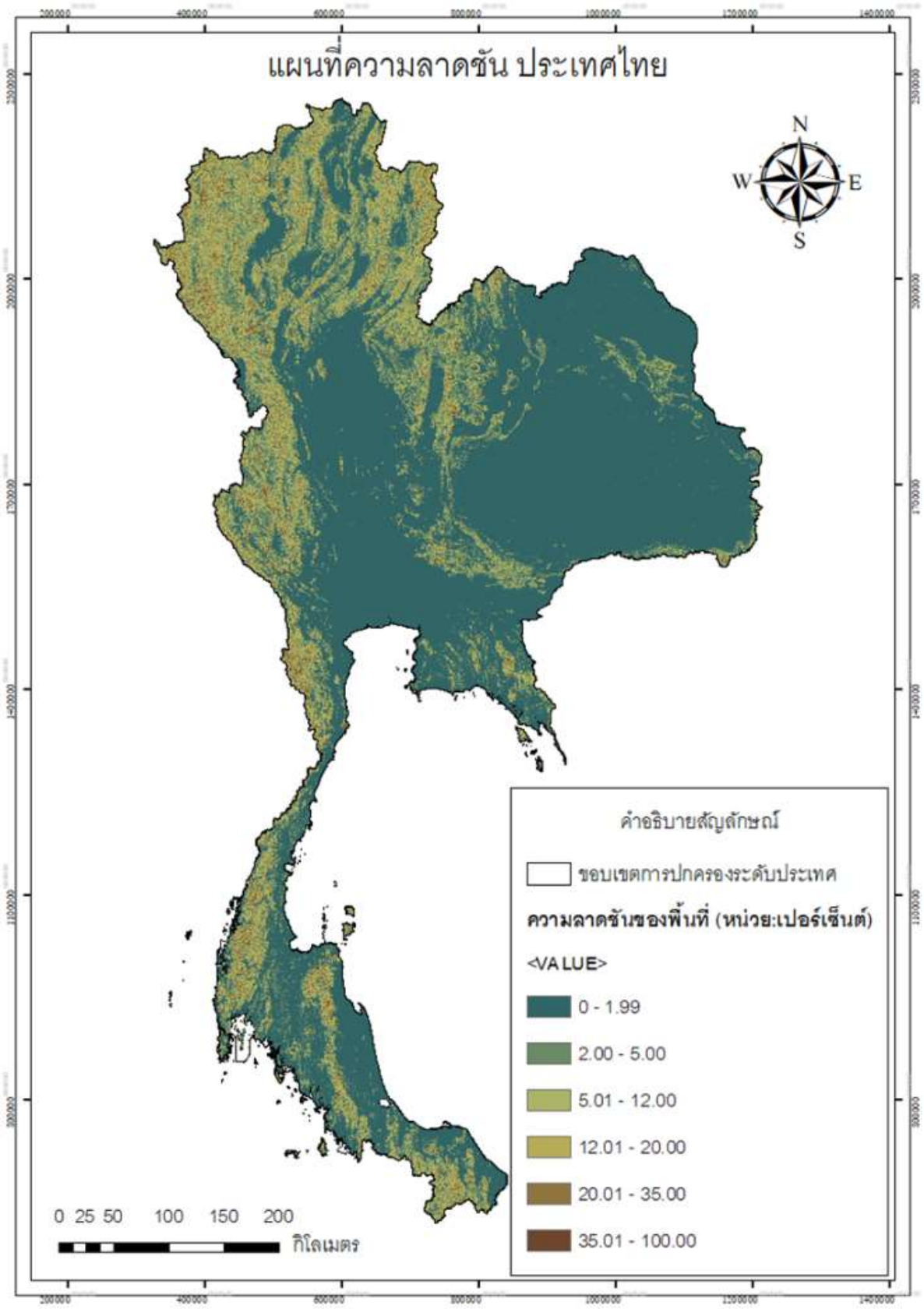

รูป 5 ความลาดชันของประเทศไทย

โรงเรียนในสังกัดสพฐ. ทั่วประเทศที่ตั้งบนพื้นที่ลาดชันมากกว่า 35% มีจำนวน 26 โรงเรียน ซึ่งพบในเขตภาคเหนือเท่านั้น ในจำนวนนี้เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก 18 โรงเรียน ซึ่งตั้งอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ น่าน เชียงราย แม่ฮ่องสอน และตาก การศึกษานี้ยกตัวอย่างพื้นที่ที่พบอุปสรรคในการเดินทางไปโรงเรียนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ดังนี้

ก. ระยะภายในรัศมี 6 กิโลเมตรรอบโรงเรียนขนาดเล็ก พบว่าส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนขนาดเล็กเช่นเดียวกันเกือบทั้งพื้นที่ของจังหวัด โรงเรียนขนาดเล็กหลายแห่งตั้งอยู่ภายนอกรัศมี 6 กิโลเมตรและไม่มีโรงเรียนอื่นใกล้เคียง บางพื้นที่ที่ระยะภายในรัศมีไม่เกิน 6 กิโลเมตร พบโรงเรียนขนาดเล็กหลายโรงเรียนอยู่รอบโรงเรียนอื่นในสังกัดสพฐ.แห่งเดียว (รูป 6.ก)

ข. เส้นถนนรอบโรงเรียนในสังกัดสพฐ. พบว่าเส้นถนนกระจายไม่ทั่วทั้งพื้นที่ เส้นถนนไม่เชื่อมโยงระหว่างกัน แม้ไม่พบถนนเส้นหลักโรงเรียนในสังกัดสพฐ.และโรงเรียนขนาดเล็กยังกระจายทั่วพื้นที่ บริเวณถนนแม่สุริน – ปางหมู มีถนนสายหลักเส้นเดียว ไม่พบเส้นถนนบริเวณแนวชายแดน (รูป 6.ข)

ค. เส้นทางน้ำรอบโรงเรียนในสังกัดสพฐ. พบว่าหลายโรงเรียนตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำสายใหญ่ โรงเรียนขนาดเล็กจำนวนมากตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำยวมมากกว่าแม่น้ำสายอื่น (รูป 6.ค)

ง. ความชันกับโรงเรียนในสังกัดสพฐ. จังหวัดแม่ฮ่องสอนตั้งอยู่บริเวณพื้นที่สูงแวดล้อมด้วยทิวเขาสูงชัน ได้แก่ เทือกเขา ถนนธงชัย และเทือกเขาแดนลาว โรงเรียนขนาดเล็กหลายโรงเรียนตั้งอยู่ในแนวเทือกเขาถนนธงชัย (รูป 6.ง)

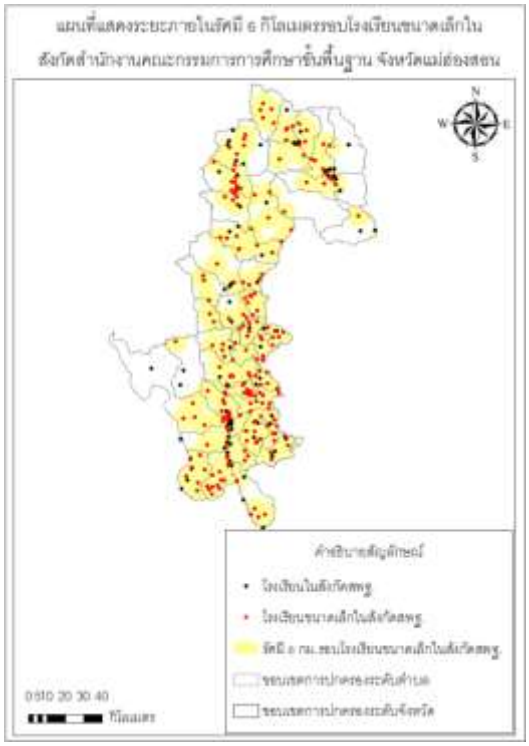

6.ก ระยะภายในรัศมี 6 กม.รอบโรงเรียนขนาดเล็ก

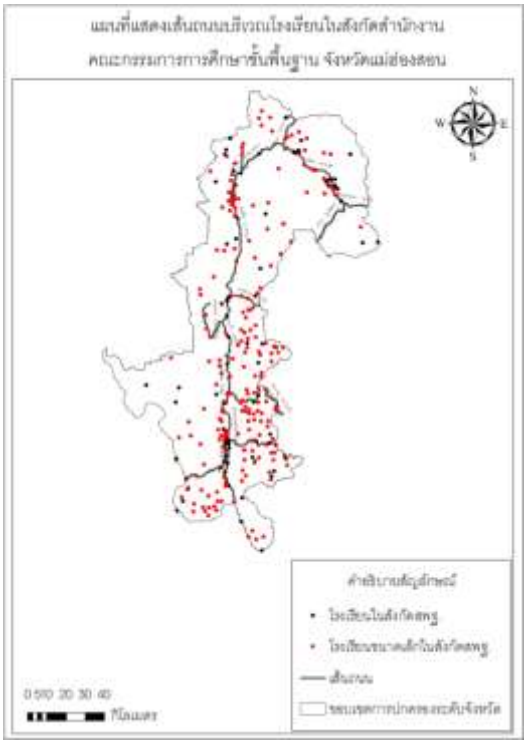

6.ข เส้นถนนรอบโรงเรียนสังกัดสพฐ.

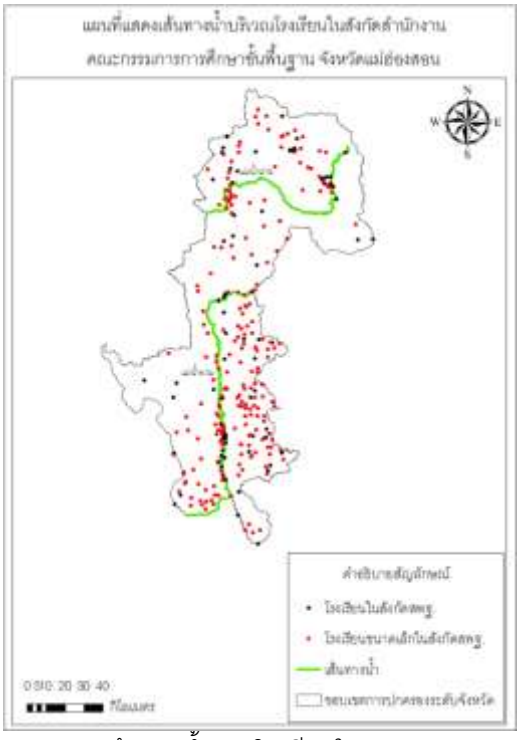

6.ค เส้นทางน้ำรอบโรงเรียนในสังกัดสพฐ.

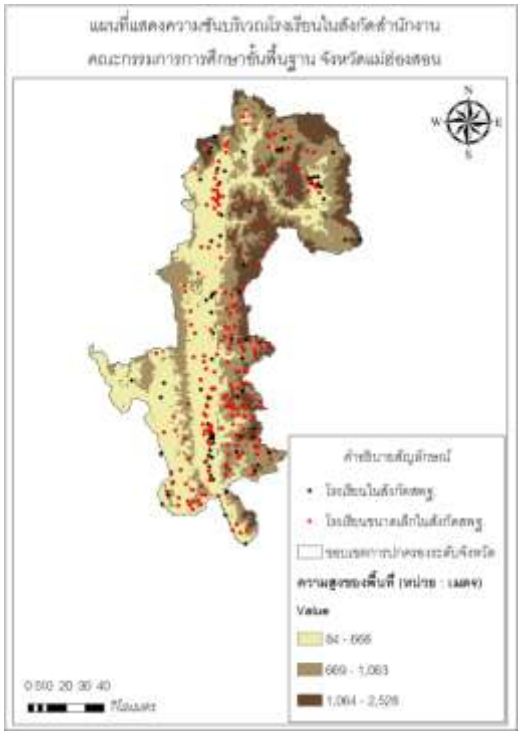

6.ง ความชันกับโรงเรียนในสังกัดสพฐ.

รูป 6 โรงเรียนขนาดเล็กและอุปสรรคในการเดินทาง

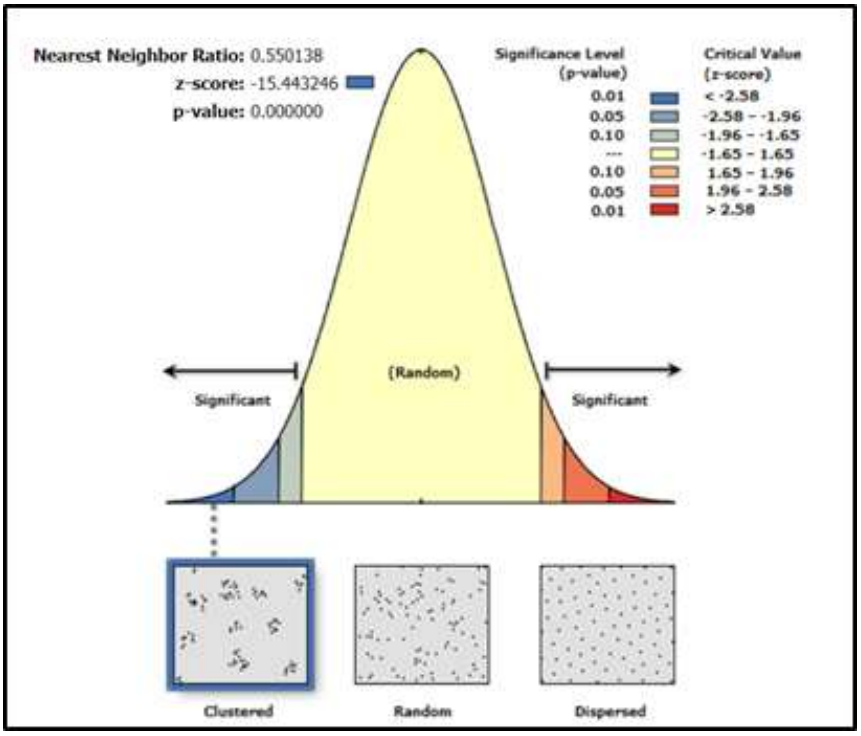

รูป 7 ดัชนีการกระจายตัวของโรงเรียนสังกัดสพฐ. จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การศึกษานี้พบว่า โรงเรียนในสังกัดสพฐ. จังหวัดแม่ฮ่องสอนมีจำนวนทั้งหมด 322 โรงเรียน ในจำนวนนี้เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก 226 โรงเรียน คิดเป็นร้อยละ 70.2 การวิเคราะห์เชิงพื้นที่แสดงให้เห็นว่าโรงเรียนในสังกัดสพฐ. ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ค่าดัชนี NNI เท่ากับ 0.550138 มีรูปแบบการกระจายตัวเชิงพื้นที่แบบกลุ่มก้อน (clustered distribution) (รูป 7) ภายในรัศมี 6 กิโลเมตรรอบโรงเรียนขนาดเล็ก พบว่าส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนขนาดเล็กเช่นเดียวกัน เกือบทั้งพื้นที่ของจังหวัดแม่ฮ่องสอน เมื่อจำแนกตามระดับการศึกษา พบว่า นักเรียนระดับชั้นอนุบาล 3,317 คน นักเรียนระดับชั้นประถมต้น 4,733 คน นักเรียนระดับชั้นประถมปลาย 4,290 คน และ นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษา 449 คน โดยกลุ่มที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด คือ นักเรียนระดับชั้นประถม รองลงมา คือ นักเรียนระดับชั้นอนุบาล และ นักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษา ตามลำดับ หากโรงเรียนเหล่านี้ถูกควบรวมทั้งหมดจะทำให้เด็กจำนวน 12,789 คน ใน 226 โรงเรียนต้องเดินทางไปศึกษาในโรงเรียนอื่นที่ตั้งอยู่ไกลกว่าโรงเรียนเดิม 6 กิโลเมตร ดังนั้นการควบรวมโรงเรียนจึงควรพิจารณาการจัดสรรทรัพยากรให้เด็กได้รับประโยชน์สูงสุด เช่น การควบรวมเพียงบางโรงเรียน และจัดให้แลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างโรงเรียนขนาดเล็กด้วยกันเพื่อให้โรงเรียนคงอยู่ในพื้นที่ หรือแลกเปลี่ยนกับโรงเรียนขนาดใหญ่ที่อยู่ในรัศมี 6 กิโลเมตร เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ครอบครัวของเด็กเล็กเพราะผู้ปกครองไม่ต้องเดินทางไปส่งบุตรหลานไกลขึ้น โดยเฉพาะจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่การเดินทางยากลำบากเนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นทิวเขามีความชัน

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการกระจายตัวเชิงพื้นที่ของโรงเรียนสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) และแสดงอุปสรรคในการเดินทางในพื้นที่ตัวอย่างที่ได้รับผลกระทบจากการควบรวมโรงเรียน เพื่อเป็นแนวทางในการจัดสรรทรัพยากรสำหรับโรงเรียนขนาดเล็ก โดยใช้ข้อมูลทุติยภูมิ ประกอบด้วย พิกัดตำแหน่งที่ตั้งโรงเรียนในสังกัดสพฐ. เส้นถนน เส้นทางน้ำ ขอบเขตการปกครองระดับภาค/ จังหวัด ภาพถ่ายดาวเทียม และวิเคราะห์เชิงพื้นที่ด้วยดัชนีจุดอื่นข้างเคียงใกล้ที่สุด (NNI)

การกระจายตัวเชิงพื้นที่ของโรงเรียน พบว่า โรงเรียนมีลักษณะการกระจายตัว 2 ลักษณะ แตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค ได้แก่ 1) แบบสุ่ม (random) และ 2) แบบกลุ่มก้อน (clustered) โรงเรียนในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ กระจุกตัวทั่วไปในแนวเส้นถนน เป็นลักษณะการกระจายแบบสุ่ม (random distribution) ส่วนโรงเรียนในภาคเหนือส่วนใหญ่กระจุกตัวตามแนวเส้นถนน เป็นลักษณะแบบกลุ่มก้อน (clustered distribution) ทั้งนี้แทบไม่มีโรงเรียนตามแนวชายแดนที่ติดกับเมียนมา ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นแนวเขา

รูปแบบการกระจายตัวเชิงพื้นที่เพื่อการจัดสรรทรัพยากรในการศึกษานี้ ยกตัวอย่างโรงเรียนในสังกัดสพฐ. จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีการกระจายตัวแบบกลุ่มก้อน การจัดสรรทรัพยากรหรือการควบรวมโรงเรียนในพื้นที่การกระจายตัวแบบกลุ่มก้อน ไม่สามารถควบรวมโรงเรียนขนาดเล็กได้ทั้งหมด เพราะภายในรัศมี 6 กิโลเมตร ส่วนมากเป็นโรงเรียนขนาดเล็กที่มีข้อจำกัดเรื่องทรัพยากรอยู่แล้วและไม่รองรับจำนวนนักเรียนหากโรงเรียนใกล้เคียงถูกยุบรวม และส่งผลต่อการเดินทางของนักเรียนที่ต้องเดินทางไกลขึ้น จากตัวอย่างในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน การเดินทางมีอุปสรรคที่เป็นทิวเขาและแม่น้ำ สอดคล้องกับรายงานปัญหาการจัดการศึกษาของสถานศึกษาในเขตพื้นที่สูงของสำนักงานบริหารยุทธศาสตร์และบูรณาการศึกษาที่1 กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน (2554) พบว่า โรงเรียนขนาดเล็กจำนวนมากส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษา คุณภาพการศึกษาขั้นพื้นฐานส่วนใหญ่ลดลงเนื่องจากทรัพยากรบุคคล ครูไม่เพียงพอ ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศไม่พร้อม อาคารสถานที่/ครุภัณฑ์มีอายุการใช้งานมาก และผู้ปกครองส่วนใหญ่มีฐานะยากจนต้องหาเลี้ยงชีพจึงไม่มีเวลาสำหรับบุตรหลาน

ภูมิประเทศในภาคเหนือที่เป็นภูเขาสูงชันและแอ่งแผ่นดินเป็นอุปสรรคในการเดินทาง โรงเรียนส่วนมากตั้งอยู่ในพื้นที่แนวเขาหรือมีแม่น้ำขนาดใหญ่ไหลผ่านซึ่งเข้าถึงลำบาก การเดินทางของนักเรียนจากบ้านไปโรงเรียนอาจเป็นการเดินเท้า ขี่จักรยาน หรือ ผู้ปกครองขี่มอเตอร์ไซด์ไปรับส่งบุตรหลาน การควบรวมโรงเรียนจะส่งผลให้ต้องเปลี่ยนรูปแบบการเดินทาง เพราะระยะทางไกลขึ้นและอาจผ่านพื้นที่ที่มีความชันต่างระดับ ดังนั้นต้องการพาหนะที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น เช่น รถยนต์ เงื่อนไขนี้ทำให้เป็นข้อจำกัดของผู้ปกครองในการไปรับส่งบุตรหลาน โดยเฉพาะเด็กเล็กที่ไม่สามารถเดินทางได้เอง ผู้ปกครองอาจตัดสินใจไม่ให้บุตรหลานเข้าเรียน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและงานวิจัยในอนาคต

การศึกษานี้มีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายดังนี้

การควบรวมโรงเรียนขนาดเล็กควรพิจารณาการกระจายตัวของโรงเรียนและลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่นักเรียนในพื้นที่ที่โรงเรียนตั้งแบบกลุ่มก้อนและพื้นที่ลาดชันอาจเดินทางลำบากเมื่อต้องเดินทางไกลขึ้น

งานวิจัยในอนาคตควรวิเคราะห์เชิงพื้นที่ในระดับท้องถิ่น ร่วมกับ วิเคราะห์โครงข่าย (network analysis) เพื่อหาเส้นทางไปโรงเรียนที่เหมาะสมที่สุด ในแง่ของระยะทางที่ใกล้ที่สุด หรือใช้เวลาในการเดินทางน้อยที่สุด

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์ ที่กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์เพื่อใช้ในการวิจัยนี้

ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ.) กระทรวงศึกษาธิการ และ กระทรวงคมนาคม ที่ได้อนุเคราะห์ข้อมูลเพื่อใช้ในการวิจัยนี้

ขอขอบคุณสถาบันพัฒนาประชาสังคม ที่ได้เผยแพร่ข้อมูลขอบเขตการปกครองระดับภาคและจังหวัดเพื่อใช้ในการวิจัยนี้การศึกษานี้ได้รับการรับรองจริยธรรมวิจัย COE. No. 2020/01-025

เอกสารอ้างอิง

กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย. (2558). *เกณฑ์ความลาดชัน*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2563, จาก https://www.dol.go.th./landdoc/DocLib49/Hill.pdf

กรมโยธาธิการ และผังเมือง กระทรวงมหาดไทย. (2562). *นิยามความชัน*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 สิงหาคม 2563, จาก http://subsites.dpt.go.th/edocument/images/pdf/sd_work/62/standard_62.pdf

นงลักษณ์ เคนสุโพธิ์และณัฐภัทร จรเจนวุฒิ. (ม.ป.ป.). *การแบ่งภาคของกรมการปกครอง*. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2563, จาก https://sites.google.com/a/g.swu.ac.th/natpat-nonglak/thailand-s-4-regions

ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา ว่าพัฒนวงศ์. (2555).*สุขภาพคนไทย 2555 (การเกิด)*. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2562, จาก https://www.hiso.or.th/hiso/picture/reportHealth/ThaiHealth2012/thai2012_3.pdf

ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. (2562). *สารสนเทศทางการศึกษา จำนวนนักเรียนสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปี 2562*. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2562, จาก http://www.mis.moe.go.th/

สถาบันพัฒนาประชาสังคม. (2555). *ขอบเขตการปกครองระดับภาคและจังหวัด*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2562, จาก https://1th.me/ne2oM

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. (2563). สารประชากรมหาวิทยาลัยมหิดล. *ประชากรของประเทศไทย พ.ศ.2563.* 29(1) สืบค้นเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2563, จาก http://www.ipsr.mahidol.ac.th/ipsrbeta/th/Gazette.aspx

สมคิด พุทธศรี. (2563). *ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์ : ผ่าตัดคุณภาพโรงเรียนเล็กต้องคิดให้ครบ*. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 เมษายน 2563, จาก https://www.the101.world/dilaka-lathapipat-interview/

สุเทพ ชิตยวงษ์. (2562). *นโยบายการบริหารจัดการโรงเรียนขนาดเล็ก (สพฐ.)*.สืบค้นเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2562, จาก https://bit.ly/2KHdoXT

สำนักงานบริหารยุทธศาสตร์และบูรณาการศึกษาที่1 กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน. (2554). *รายงานปัญหาการจัดการศึกษาของสถานศึกษาในเขตพื้นที่สูง แผนปฏิบัติราชการการศึกษาประจำปีงบประมาณ 2554*.เชียงใหม่: สำนักบริหารยุทธศาสตร์และบูรณาการการศึกษาที่ 1.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2563). *สถิติประชากรศาสตร์ ประชากรและเคหะ จำนวนการเกิดจากการทะเบียน จำแนกตามเพศ ภาค และจังหวัด พ.ศ.2553 - 2562*. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2563, จาก http://statbbi.nso.go.th/staticreport/page/sector/th/01.aspx

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *โครงการการพัฒนาข้อมูลสถิติและสารสนเทศระดับพื้นที่ 76 จังหวัด/18 กลุ่มจังหวัดจังหวัดภาคเหนือตอนบน*. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2563,จาก http://osthailand.nic.go.th/masterplan_area/provincial%20analysis%20report.html

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579*. สืบค้นเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2562, จาก http://www.lampang.go.th/public60/EducationPlan2.pdf

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2559). *รายงานของสภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศด้านการศึกษา เรื่อง การบริหารจัดการศึกษาโรงเรียนขนาดเล็ก*. สืบค้นเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2562, จาก https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parliament_parcy/download/usergroup_disaster/5-10.pdf

สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2558). *ปฏิรูปการศึกษา : พัฒนาทรัพยากรมนุษย์*. สืบค้นเมื่อวันที่ 15 เมษายน 2563, จาก https://library2.parliament.go.th/ejournal/content_af/2558/oct2558-4.pdf

Allain, (2018). *How steep is too steep when cycling uphill*. Retrieved October 30,2020 from https://www.cyclist.co.uk/in-depth/682/how-steep-is-too-steep-when-cycling-uphill

Stephen, W., & Max, C. (2008). *GIS and Evidence-Based Policy Making*. New York: CRC PressTaylor & Francis Group.

Yeates, M. H. (1968). *An introduction to Quantitative Analysis in Economic Geography*. New York: McGraw-Hill Book Company

ผลกระทบของความเปราะบางต่อการเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย

(The Effect of Vulnerability on Formal and Informal Debt of Thai Agricultural Households)

โดย

สุดารัตน์ อูปสาแก้ว [*] ***มนสิการ กาญจนะจิตรา*** [†]

[*] นักศึกษาหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิจัยประชากรและสังคม สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

[†] อาจารย์ประจำสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

ครัวเรือนเกษตรกรจัดอยู่ในกลุ่มที่ยากจนและอ่อนแอที่สุดในประเทศ การเป็นหนี้เป็นปัญหาใหญ่ที่สุดปัญหาหนึ่งของครัวเรือนเกษตรไทย การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานการณ์ความเปราะบางกับการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย และเปรียบเทียบผลกระทบของความเปราะบางระหว่างการเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย การศึกษาครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ ด้วยข้อมูลทุติยภูมิจากโครงการการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2560 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ การศึกษาครั้งนี้วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติเชิงพรรณนา และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงอนุมาน ได้แก่ สถิติถดถอยโลจิสติกทวิ จากการศึกษาพบว่า ครัวเรือนตัวอย่างทั้งหมด 43,210 ครัวเรือนเป็นครัวเรือนเกษตรกรรม 10,493 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 24.2 ของครัวเรือนทั้งหมด และจากสถานการณ์ความเปราะบางกับการเป็นหนี้ พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นหนี้ในระบบเป็นหลักมากถึง 6,667 ครัวเรือน (ร้อยละ 68.1) ครัวเรือนที่เป็นหนี้นอกระบบเป็นหลัก 446 ครัวเรือน (ร้อยละ 1.7) และการศึกษาผลกระทบของความเปราะบางระหว่างการเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบ พบว่า ในแบบจำลอง A และ B มีปัจจัยความเปราะบางที่สามารถทำนายโอกาสการเป็นหนี้ร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ คือ เพศของหัวหน้าครัวเรือน อายุของหัวหน้าครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น สินทรัพย์ทางการเงินที่ครัวเรือนเก็บออม การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ภูมิภาค และการได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ อีกทั้งยังพบได้ว่า ครัวเรือนที่เป็นหนี้นอกระบบมีปัจจัยความเปราะบางที่เพิ่มโอกาสในการกู้ยืมมากกว่าเป็นครัวเรือนที่หนี้ในระบบ

คำสำคัญ: ความเปราะบาง หนี้ในระบบ หนี้นอกระบบ ครัวเรือนเกษตรกรไทย

Abstract

Agricultural households are among the poorest and most vulnerable in the country. Debt is one of the biggest problems for Thai agricultural households. The aim of this research was to study vulnerability and comparing the effect of vulnerability situation and debt of Thai agricultural households. The research was based on the quantitative approach and secondary data from the 2019 Household Socio-Economic Survey of the National Statistical Office. Descriptive and inferential statistics were used in the analysis. The study found that of the total 43,210 sample households, 10,493 were agricultural households, accounting for 24.2 percent of all households. In term of the vulnerability, most households did not report to have informal debt as major source, with 6,667 households (68.1%) reported having informal debt as the major source, and only 446 households (1.7%) reported having informal debt as one of the major sources. As for the vulnerable characteristics associated with having debt, the study showed that statistically significant predictive factors of debt were gender of the head of the household, age of the head of the household, number of household members, households with a member who migrated, financial assets, region, land ownership and assistance from third parties or agencies. In addition, households with informal debt had more vulnerability factors that increased their chances of borrowing than households with formal debt.

Keywords: Vulnerability, Informal Debt, Formal Debt, Thai Agricultural Households

ผลกระทบของความเปราะบางต่อการเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย

(The Effect of Vulnerability on Formal and Informal Debt of Thai Agricultural Households)

บทนำ

ครัวเรือนเกษตรกรเป็นหนึ่งในครัวเรือนที่มีหนี้เป็นจำนวนมาก และส่วนใหญ่มักลงทุนทำการเกษตรที่เน้นผลิตเพื่อการค้า มักซื้อที่ดินทำกินเพื่อให้ได้ผลผลิตที่สูงขึ้น รวมทั้งการซื้อปัจจัยทางการผลิตในราคาที่สูงขึ้นเช่นเดียวกัน ครัวเรือนเกษตรกรที่มีหนี้มักประสบกับวิกฤตทางการเงิน ไม่มีเงินออม ขาดแคลนเงินลงทุนในการทำการเกษตรหรือเงินหมุนเวียนเพื่อการใช้จ่าย มากไปกว่านั้นครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ยังประสบปัญหาด้านโครงสร้างทางสังคม ทั้งระดับการศึกษาของเกษตรกร และการขาดแคลนที่ดินทำกินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต รวมทั้งโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เป็นสาเหตุสำคัญของการเป็นหนี้ เช่น การทำการเกษตรในระบบที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการพึ่งพาตนเองจากการมีต้นทุนในการซื้อปัจจัยการผลิตทั้งภายในและภายนอกด้วยราคาที่สูง และไม่ได้รับการควบคุมจากหน่วยงานภาครัฐ ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรต้องกู้ยืมจากสถาบันการเงินที่เป็นแหล่งเงินกู้ในระบบและนอกระบบ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้นเพียงพอต่อระบบการผลิตเพื่อการค้า อีกทั้งการขาดหลักประกันทางรายได้ที่แน่นอนและสวัสดิการทางสังคมรองรับที่เพียงพอ รวมไปถึงในกรณีที่เกิดภาวะวิกฤตทางการเกษตร เช่น ภัยพิบัติทางธรรมชาติ และผลผลผลิตที่ตกต่ำ ตลอดจนการขาดความรู้ความเข้าใจและทักษะในการวางแผนการใช้จ่ายเพื่อการลงทุน การประเมินความเสี่ยงจากการผลิต และการวางแผนทางการเงินของครัวเรือนเกษตร ล้วนแล้วแต่เป็นสาเหตุที่ผลักดันให้ครัวเรือนเกษตรกรหันมากู้ยืมเงินเพิ่มมากขึ้น (พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์, 2558)

การเป็นหนี้ของเกษตรกรนั้นเชื่อมโยงไปยังฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนที่ชี้ให้เห็นว่าไม่มีพร้อมรองรับต่อความเสี่ยงต่างๆ ในอนาคตที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ปัจจุบันหนี้ครัวเรือนของไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนมีความเปราะบางและอ่อนไหว เนื่องจากความเปราะบางทางเศรษฐกิจทั้งในอดีตและปัจจุบันของครัวเรือนเกษตรกรทำให้ครัวเรือนยังต้องพึ่งพาแหล่งเงินกู้ต่างๆ ส่งผลไปถึงปัญหาด้านความยากจนและความเท่าเทียมกันของคนในสังคมที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในกลุ่มประชากรร้อยละ 40 ที่มีรายได้ต่ำสุดของประเทศหรือกลุ่มคนยากจน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562) จากข้อมูลการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2560) ได้เปิดเผยให้เห็นว่า ความยากจนนั้นนำไปสู่สภาพที่ด้อยกว่าในมิติต่างๆ ของชีวิต ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา สุขภาพ สิ่งแวดล้อมหรือแม้แต่ความเป็นธรรมทางสังคม คนยากจนหรือคนรายได้น้อยจึงมีความเสี่ยงมากกว่ากลุ่มคนในระดับอื่นๆ (วัดจากเส้นความยากจน) อีกทั้งคนยากจนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ซึ่งกลุ่มอาชีพทางการเกษตรถือได้ว่าเป็นหนึ่งในกลุ่มอาชีพที่มีความเปราะบางต่อภาวะความยากจนสูง เนื่องจากประชากรของประเทศกว่าร้อยละ 40 ประกอบอาชีพทางการเกษตรและมีแหล่งรายได้หลักมาจากการทำการเกษตรมากถึงร้อยละ 66 ของแหล่งรายได้ทั้งหมด ซึ่งรายได้ทางการเกษตรเป็นรายได้ที่ไม่แน่นอน อันเนื่องมาจากหลายปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของครัวเรือน อีกทั้งเกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำทางรายได้และมีค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพที่ต่ำกว่าเส้นความยากจน หรืออยู่ในกลุ่มคน

ยากจน มีจำนวนมากถึงร้อยละ 40.16 โดยมีค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพต่ำกว่า 2,686 บาทต่อคนต่อเดือน สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มคนยากจนที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรมีความเปราะบางต่อสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจเข้ามามากระทบได้

มากกว่านั้นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างจากการเข้าสู่สังคมสูงอายุที่สำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในมิติต่างๆ จากการศึกษาของสถาบันวิจัยเศรษฐกิจป๋วย อึ๊งภากรณ์ ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรมีสัดส่วนของแรงงานเกษตรที่มีอายุมากกว่า 60 ปีเพิ่มสูงขึ้นจากร้อยละ 13 ในปี 2546 เป็นร้อยละ 19 ในปี 2556 ซึ่งสูงกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศในปี 2560 และแรงงานเกษตรที่มีอายุระหว่าง 15-40 ปีกลับลดลงจากร้อยละ 48 เหลือร้อยละ 32 ในช่วงเวลาเดียวกัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลต่อคุณภาพและผลิตภาพของแรงงานในภาคการเกษตรที่เน้นใช้แรงงานในการทำงานเป็นหลัก ซึ่งอาจจะส่งผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกร และการชะลอลงของการบริโภคของครัวเรือน (โสมรัศมิ์ จันทรัตน์ และคณะ, 2562) ที่มีนัยต่อการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาและผลิตภาพของภาคการเกษตรให้มีเสถียรภาพยิ่งขึ้นไปได้ เนื่องจากแรงงานในภาคการเกษตรคิดเป็นประชากรเกือบ 1 ใน 3 ของประชากรทั้งประเทศที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจในอนาคตที่มีผลต่อการปรับตัวของเกษตรกรนำไปสู่การพัฒนาอย่างมีนัยสำคัญ (Adu et al., 2018)

สำหรับครัวเรือนเกษตรกรความเปราะบางเหล่านี้ ทำให้เกษตรกรเดินเข้าสู่เส้นทางของการเป็นหนี้อย่างเลี่ยงไม่ได้ อันก่อให้เกิดปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำขึ้นในสังคม ที่ทำให้ครัวเรือนเกษตรกรหลุดพ้นจากสภาพดังกล่าวได้ยาก หรือในครัวเรือนเกษตรกรบางกลุ่มมีความเสี่ยงต่อการเข้าสู่ความยากจนได้ง่าย (อารีวรรณ คูสันเทียะ, 2562) ด้วยเหตุนี้จึงเป็นไปได้ว่ากลุ่มครัวเรือนเกษตรกรอาจเป็นกลุ่มที่มีความเปราะบาง และมีความเสี่ยงต่อการกู้ยืมเงินทั้งจากแหล่งเงินกู้ในระบบและนอกระบบ นำไปสู่การศึกษาถึงสถานการณ์ความเปราะบางกับการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย และเปรียบเทียบผลกระทบของความเปราะบางต่อการเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษากลุ่มครัวเรือนส่วนบุคคลที่ประกอบอาชีพหลักทางการเกษตร โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ ที่เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติด้วยข้อมูลทุติยภูมิ จากโครงการการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2560 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ

แหล่งข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้ใช้ข้อมูลทุติยภูมิจากการโครงการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2560 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการสำรวจข้อมูลที่สำคัญด้านเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนจากครัวเรือนตัวอย่างทุกจังหวัดทั่วประเทศไทย ทั้งในเขตเทศบาล ในเขตท้องที่ที่จัดทำการสำรวจ โดยข้อมูลดังกล่าวมีข้อคำถามจากแบบสอบถามที่เกี่ยวข้องและสามารถสะท้อนให้เห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างความเปราะบางกับการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรได้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลจากโครงการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2560 ที่เป็นข้อมูลแบบตัดขวางจากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากครัวเรือนตัวอย่างส่วนบุคคล ที่ได้จากแผนการสุ่มตัวอย่างแบบทราบความน่าจะเป็น ใช้การสุ่มตัวอย่างแบบ Stratified Two-stage Sampling ได้จำนวนครัวเรือนตัวอย่างส่วนบุคคลของการสำรวจทั้งสิ้น 43,210 ครัวเรือน ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือสำคัญในการสำรวจ และทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจาก

ครัวเรือนที่ให้ข้อมูลแก่พนักงานสัมภาษณ์ในเขตท้องที่ที่จัดทำการสำรวจ โดยการศึกษาในครั้งนี้ ได้มีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างจากครัวเรือนส่วนบุคคลที่ถูกจัดกลุ่มตามสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2560 อยู่ในกลุ่มผู้ถือครองทำการเกษตร การปลูกพืช การเลี้ยงปศุสัตว์และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือครัวเรือนเกษตรกร มีจำนวน 10,439 ครัวเรือน มีหน่วยวิเคราะห์ในระดับครัวเรือน

ตัวแปรและการวัด

จากข้อมูลจากครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างได้นำมากำหนดเป็นตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา จากลักษณะความเปราะบางของครัวเรือน โดยความเปราะบางด้านเศรษฐกิจ สังคม และประชากร เป็นหนึ่งในประเด็นด้านความเปราะบางที่มีการนำมาใช้ในการศึกษา เพื่อประเมินความเปราะบางในมิติต่าง ๆ รวมทั้งความเปราะบางของครัวเรือนเกษตรกรต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและความแปรปรวน ที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตรต่อความสามารถในการรับมือและความอ่อนไหวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (Hahn et al., 2009) โดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีความเชื่อมโยงไปยังประเด็นด้านความยากจนและความเหลื่อมล้ำหนึ่งในสาเหตุที่ส่งผลต่อการเป็นกลุ่มคนเปราะบางได้ และมีความเกี่ยวเนื่องกับสภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนสำหรับการดำรงชีวิต (IPCC, 2007) ที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลกระทบเช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและความแปรปรวน อีกทั้งการศึกษาในปัจจุบันส่วนใหญ่แล้วครอบคลุมถึงข้อมูลในระดับครัวเรือนและนำมาวิเคราะห์ถึงความเปราะบางของครัวเรือนต่อการเปลี่ยนแปลง โดยใช้กรอบด้านความเปราะบางเป็นดัชนีในการประเมินที่สำคัญ (Adu et al., 2018)

การศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งลักษณะความเปราะบางของครัวเรือนออกเป็น 3 ด้าน คือ ความเปราะบางด้านสภาพทางประชากรของครัวเรือน ความเปราะบางด้านเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือน และความเปราะบางด้านสภาพแวดล้อม นำไปสู่การกำหนดตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ เพศของหัวหน้าครัวเรือน อายุของหัวหน้าครัวเรือน ระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือน สถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น การมีเด็กในครัวเรือน การมีผู้สูงอายุในครัวเรือน รายได้สุทธิต่อบุคคล มูลค่าหนี้สินทั้งสิ้น สินทรัพย์ทางการเงินที่ครัวเรือนเก็บออม ครัวเรือนที่มีรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว และการเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ภูมิภาค และการได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่างๆ โดยก่อนการวิเคราะห์ได้นำข้อมูลดังกล่าวมาตรวจสอบ พบมีบางตัวแปรที่ผู้ตอบแบบสอบถามไม่ได้ให้ข้อมูล หรือให้ข้อมูลไม่ครบถ้วน จึงตรวจสอบและอ้างอิงคำตอบเทียบเคียงจากตัวแปรอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์กับตัวแปรที่ใช้ และแทนค่าของข้อมูลยังตัวแปรนั้นๆ โดยมีรายละเอียดของข้อมูลที่นำมาใช้ในการจัดกลุ่ม สร้างตัวแปรและวัดตัวแปร ดังนี้

1) **ความเปราะบางด้านสภาพทางประชากรของครัวเรือน**

เพศของหัวหน้าครัวเรือน พิจารณาจากเพศสภาพการกำเนิดของหัวหน้าครัวเรือน แบ่งการวัดออกเป็น เพศชาย (1) และเพศหญิง (2)

อายุของหัวหน้าครัวเรือน พิจารณาจากอายุเต็มปีของหัวหน้าครัวเรือน อายุนับถึงวันเกิดครั้งสุดท้ายเป็นจำนวนเต็มตั้งแต่ 0 ปีขึ้นไป โดยนำมาจัดกลุ่มออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ ต่ำกว่า 40 ปี (1) 41 - 50 ปี (2) 51 - 60 ปี (3) และ 60 ปีขึ้นไป (4)

ระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือน พิจารณาจากระดับชั้นเรียนสูงสุดที่หัวหน้าครัวเรือนจบการศึกษา โดยนำมาจัดกลุ่มออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ ก่อนประถมศึกษา (1) ประถมศึกษา (2) มัธยมศึกษา (3) และอาชีวะศึกษา / อนุปริญญาหรือสูงกว่า (4)

สถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือน พิจารณาจากสถานภาพของหัวหน้าครัวเรือน แบ่งการวัดออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ โสด (1) สมรส (2) หม้าย (3) หย่า (4) แยกกันอยู่ (5)

จำนวนสมาชิกในครัวเรือน พิจารณาจากจำนวนสมาชิกของครัวเรือน (ไม่รวมคนรับใช้) นำมาจัดกลุ่มออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ สมาชิก 1 - 2 คน (1) สมาชิก 3 - 4 คน (2) สมาชิก 5 - 6 คน (3) และสมาชิกมากกว่า 6 คน (4)

ครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น พิจารณาจากข้อมูลการมีผู้ที่ย้ายออกจากครัวเรือนในรอบ 10 ปี และบุคคลที่ส่งเงินกลับมาให้ครัวเรือนนี้ทุกปี โดยเชื่อมโยงคำตอบจากรายงานมาสร้างตัวแปรและแบ่งการวัดออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ครัวเรือนที่ไม่มีผู้ย้ายถิ่น (1) มีผู้ย้ายถิ่นและส่งเงินกลับ (2) และ มีผู้ย้ายถิ่นแต่ไม่ได้ส่งเงินกลับ (3)

การมีเด็กในครัวเรือน พิจารณาจากข้อมูลจำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่มีอายุต่ำกว่า 15 ปี โดยแบ่งการวัดออกเป็น ไม่มีเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีในครัวเรือน (1) มีเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีในครัวเรือน (2)

การมีผู้สูงอายุในครัวเรือน พิจารณาจากข้อมูลจำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่มีอายุมากกว่า 60 ปี โดยแบ่งการวัดออกเป็น ไม่มีผู้สูงอายุในครัวเรือน (1) มีผู้สูงอายุในครัวเรือน (2)

2) ความเปราะบางด้านเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือน

รายได้สุทธิต่อบุคคล พิจารณาจากข้อมูลค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นเฉลี่ยต่อบุคคลและรายได้ทั้งสิ้นเฉลี่ยต่อบุคคล โดยเชื่อมโยงคำตอบจากรายงานมาสร้างตัวแปรและแบ่งการวัดออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ ไม่มีรายได้ (1) 1 - 1,000 บาท (2) 1,001 - 5,000 บาท (3) 5,001 - 10,000 บาท (4) และมากกว่า 10,000 บาท (5)

มูลค่าหนี้สินทั้งสิ้น พิจารณาจากมูลค่าหนี้สินรวมทั้งสิ้นของครัวเรือน จากการเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบ โดยเชื่อมโยงคำตอบจากรายงานมาสร้างตัวแปรและแบ่งการวัดออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ ไม่มีหนี้สิน (1) 1 - 50,000 บาท (2) 50,001 - 100,000 บาท (3) 100,001 - 150,000 บาท (4) และมากกว่า150,000 บาท (5)

สินทรัพย์ทางการเงินที่ครัวเรือนเก็บออม พิจารณาจากมูลค่าของสินทรัพย์ที่ครัวเรือนเก็บออม ทั้งสินทรัพย์ทางการเงินและสินทรัพย์อื่น ๆ โดยเชื่อมโยงคำตอบจากรายงานคำตอบมาสร้างตัวแปรและแบ่งการวัดออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ ไม่มีสินทรัพย์ (1) 1 - 50,000 บาท (2) 50,001 - 100,000 บาท (3) 100,001 - 150,000 บาท (4) และมากกว่า150,000 บาท (5)

ครัวเรือนที่มีรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว พิจารณาจากข้อมูลรายรับอื่นๆเฉลี่ยต่อเดือนของครัวเรือนจากการประกอบธุรกิจ อุตสาหกรรม หรือวิชาชีพที่ไม่ใช่การเกษตร หากไม่มีการตอบข้อมูลรายรับส่วนนี้ จะถือว่าครัวเรือนนั้นมีรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว โดยแบ่งการวัดออกเป็น รายได้จากการทำการเกษตรและจากแหล่งอื่นๆ (1) และรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว (2)

การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน พิจารณาจากข้อมูลพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด โดยหากครัวเรือนตอบข้อมูลการเป็นเจ้าของ/ ที่ดินของพ่อแม่ญาติพี่น้อง ให้ถือเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน และหากตอบข้อมูลการมีที่ดินเช่าจากผู้อื่นหรือที่ดินสาธารณะ ให้ถือเป็นครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกิน ซึ่งจะนำข้อมูลจากรายงานมาสร้างตัวแปรใหม่และแบ่งการวัดออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ไม่เป็นเจ้าของที่ดินทำกิน (1) และเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน (2)

3) ความเปราะบางด้านสภาพแวดล้อม

ภูมิภาค พิจารณาจากภูมิภาคที่ครัวเรือนอาศัยอยู่ แบ่งการวัดออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ ภาคกลาง (1) ภาคเหนือ (2) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (3) และภาคใต้ (4)

การได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ พิจารณาข้อมูลรายได้จากแหล่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่การทำงาน เช่น เงินบำเน็จบำนาญ เงินชดเชยจากการออกงาน เงินช่วยเหลืออื่นๆ จากบุคคลภายนอก

ครัวเรือน เงินสงเคราะห์จากความช่วยเหลือของรัฐและองค์การต่างๆ ดอกเบี้ยเงินฝาก พันธบัตร มรดก พินัยกรรม ของขวัญเงินซอง เป็นต้น ซึ่งจะนำผลรวมมูลค่าของรายได้เหล่านั้นมาสร้างตัวแปรและแบ่งการวัดออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ได้รับความช่วยเหลือ (1) และไม่ได้รับความช่วยเหลือ (2)

4) การเป็นหนี้ในระบบและนอกระบบของครัวเรือนเกษตรกร

การเป็นหนี้ในระบบและ การเป็นหนี้นอกระบบ พิจารณาจากข้อมูลแหล่งกู้ยืม 2 ลำดับแรกของครัวเรือนจากแหล่งเงินกู้ในระบบ หรือนอกระบบ เพื่อจัดกลุ่มแบ่งประเภทของครัวเรือนจากแหล่งกู้ยืมเงิน และนำข้อมูลมาสร้างตัวแปรใหม่ 2 ตัวแปร ได้แก่ การเป็นหนี้ในระบบ และการเป็นหนี้นอกระบบ แบ่งการวัดออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ไม่เป็นหนี้ในระบบ/นอกระบบ (0) และเป็นหนี้ในระบบ/นอกระบบ (1) และประเภทของครัวเรือนจากแหล่งกู้ยืม แบ่งการวัดออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ ครัวเรือนที่ไม่เป็นหนี้ (1) ครัวเรือนที่เป็นหนี้ในระบบเป็นหลัก (2) ครัวเรือนที่เป็นหนี้นอกระบบเป็นหลัก (3) และครัวเรือนที่เป็นหนี้ทั้งในระบบและนอกระบบ (4)

การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้ดำเนินการประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูป โดยวิเคราะห์ข้อมูลสถิติเชิงพรรณนา เพื่อแจกแจงความถี่ ค่าเฉลี่ย และร้อยละ เพื่อศึกษาถึงสถานการณ์ความเปราะบางกับการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย และวิเคราะห์ข้อมูลสถิติเชิงอนุมาณด้วยการวิเคราะห์ถดถอยโลจิสติกทวิ เพื่อเปรียบเทียบผลกระทบของความเปราะบางระหว่างการเป็นหนี้ในระบบและหนี้นอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย

ผลการศึกษา

ผลการวิเคราะห์ลักษณะการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรจำนวน 10,439 ครัวเรือน (ร้อยละ 24.16 ของครัวเรือนตัวอย่างทั้งหมด) พบครัวเรือนที่ไม่เป็นหนี้จำนวน 3,326 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 31.9 และเป็นครัวเรือนที่เป็นหนี้จำนวน 7, 113 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 68.1 โดยเป็นครัวเรือนที่เป็นหนี้ในระบบเป็นหลัก 6,667 ครัวเรือน หรือร้อยละ 63.9 ครัวเรือนที่เป็นหนี้นอกระบบเป็นหลัก 172 ครัวเรือน ร้อยละ 1.7 และครัวเรือนที่เป็นหนี้ทั้งในและนอกระบบ 274 ครัวเรือน ร้อยละ 2.6 (ตาราง 1)

ตาราง 1 จำนวน และร้อยละ จำแนกตามลักษณะการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย (n = 10,439)

ครัวเรือนเกษตรกร	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ (100.0)
ไม่เป็นหนี้	3,326	31.9
เป็นหนี้	7,113	68.1
เป็นหนี้ในระบบ	6,667	63.9
เป็นหนี้นอกระบบ	172	1.7
เป็นหนี้ทั้งในและนอกระบบ	274	2.6

1. ผลการวิเคราะห์สถานการณ์ความเปราะบางกับการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย (n = 10,439)

การศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งปัจจัยที่ใช้ในการวิเคราะห์สถานการณ์ ได้แก่ ปัจจัยความเปราะบางด้านสภาพทางประชากร ปัจจัยความเปราะบางด้านสภาพทางเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือน และปัจจัยความเปราะบางด้านสภาพแวดล้อม เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีต่อภาพรวมของการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย ดังนี้

ผลจากการวิเคราะห์สถานการณ์ความเปราะบางด้านสภาพทางประชากรกับการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้ และมีหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศชายมากถึง 7,629 ครัวเรือน ร้อยละ 73.1 ในขณะที่หัวหน้าครัวเรือนเพศหญิงมีเพียงร้อยละ 26.9 ซึ่งอยู่ในกลุ่มอายุ 60 ปีขึ้นไปมากถึงร้อยละ 37.1 อายุ 50 - 59 ปี ร้อยละ 34.1 และน้อยที่สุดในกลุ่มอายุต่ำกว่า 40 ปี มีเพียงร้อยละ 8.2 เมื่อพิจารณาถึงระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือน พบว่า หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่จบการศึกษาในระดับก่อนประถมศึกษามากถึงร้อยละ 82.3 รองลงมา คือ ระดับประถมศึกษา ร้อยละ 13.7 ระดับมัธยมศึกษา ร้อยละ 2.3 และระดับอาชีวศึกษา / อนุปริญญา พบเพียงร้อยละ 1.7 เท่านั้น สำหรับสถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือน พบว่า หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มีสภานภาพสมรสแล้วร้อยละ 80.8 เป็นหม้าย ร้อยละ 11.5 โสด ร้อยละ 3.5 แยกกันอยู่ ร้อยละ 2.3 และหย่าร้าง ร้อยละ 1.9 ตามลำดับ ในส่วนของจำนวนสมาชิกในครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีจำนวนสมาชิกเฉลี่ย 3.2 คน มีสมาชิกต่ำสุด 1 คนและมีสมาชิกสูงสุด 13 คน เป็นครัวเรือนที่มีสมาชิก 1 - 2 คน ร้อยละ 48.4 มีสมาชิก 3 - 4 คนร้อยละ 37.1 มีสมาชิก 5 - 6 คน ร้อยละ 12.1 และลดเหลือเพียงร้อยละ 2.8 ในครัวเรือนที่มีสมาชิกมากกว่า 6 คน โดยพบครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่นมากถึงร้อยละ 62.9 รองลงมาคือ สมาชิกไปทำงานต่างถิ่นแต่ไม่ได้ส่งเงินกลับ ร้อยละ 19.0 และร้อยละ 18.1 เป็นสมาชิกที่ไปทำงานต่างถิ่นและส่งเงินกลับ สำหรับการมีเด็กในครัวเรือน พบครัวเรือนที่ไม่มีเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีในครัวเรือน ร้อยละ 58.9 และมีเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีในครัวเรือน ร้อยละ 41.1 ในขณะที่การมีสูงอายุในครัวเรือน พบครัวเรือนที่ไม่มีผู้สูงอายุในครัวเรือน ร้อยละ 70.1 และมีผู้สูงอายุในครัวเรือน ร้อยละ 29.9

ผลจากการวิเคราะห์สถานการณ์ความเปราะบางด้านสภาพทางเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือนกับการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้ ซึ่งพบบุคคลในครัวเรือนไม่มีรายได้ มากถึงร้อยละ 43.7 รองลงมาคือ ครัวเรือนที่สมาชิกมีรายได้สุทธิ 1,001 - 5,000 บาท ร้อยละ 25.2 รายได้สุทธิ 1 - 1,000 บาท ร้อยละ 24.0 รายได้สุทธิ 5,001 - 10,000 บาท ร้อยละ 4.2 และน้อยที่สุดในครัวเรือนที่บุคคลมีรายได้สุทธิมากกว่า 10,000 บาท มีเพียงร้อยละ 2.9 ในขณะที่มูลหนี้สินทั้งสินของครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีหนี้สินมากถึงร้อยละ 31.9 รองลงมาคือ เป็นหนี้สินมากกว่า 150,000 บาท ร้อยละ 26.8 เป็นหนี้สิน 1 - 50,000 บาท ร้อยละ 24.2 เป็นหนี้สิน 50,001 - 100,000 บาท ร้อยละ 10.7 และเป็นหนี้สิน 100,001 - 150,000 บาท อยู่เพียงร้อยละ 6.5 เท่านั้น นอกจากนี้สินทรัพย์ทางการเงินที่ครัวเรือนเก็บออม พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีการเก็บออมสินทรัพย์ทางการเงิน 1 -50,000 บาท มากกว่าครึ่งหนึ่งถึงร้อยละ 57.9 รองลงมาคือ ครัวเรือนที่มีการเก็บออม 50,001 - 100,000 บาท ร้อยละ 16.5 ครัวเรือนที่มีการเก็บออมมากกว่า 150,000 บาท ร้อยละ 14.3 ครัวเรือนที่มีการเก็บออม 100,001 - 150,000 บาท ร้อยละ 6.7 และครัวเรือนที่ไม่มีการเก็บออมมีเพียง ร้อยละ 4.6 สำหรับรายได้ของครัวเรือนมาจากการทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว มากถึงร้อยละ 92.6 มีเพียงร้อยละ 7.4 ที่มีรายได้จากการทำการเกษตรและจากแหล่งอื่น ๆ และครัวเรือนเกษตรกรเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน มากถึงร้อยละ 80.7 และไม่เป็นเจ้าของที่ดินทำกินร้อยละ 19.3

ผลจากการวิเคราะห์สถานการณ์ความเปราะบางด้านสภาพแวดล้อมกับการเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้ และเป็นครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสูงสุดถึงร้อยละ 40.8 รองลงมาคือ ภาคเหนือ ร้อยละ 25.4 ภาคใต้ ร้อยละ 18.4 และภาคกลาง ร้อยละ 15.4 สำหรับการได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ นั้นพบว่า ครัวเรือนที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ มีมากถึงร้อยละ 82.9 มีเพียงร้อยละ 17.1 ที่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ เท่านั้น (ตาราง 2)

ตาราง 2 จำนวน และร้อยละ จำแนกตามลักษณะความเปราะบางกับเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย

ปัจจัยความเปราะบาง	การเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร		จำนวน (ร้อยละ)
	เป็น	ไม่เป็น	
1) ด้านสภาพทางประชากร			
เพศของหัวหน้าครัวเรือน			
ชาย	5,185 (72.9)	2,444 (73.5)	7,629 (73.1)
หญิง	1,928 (27.1)	882 (26.5)	2,810 (26.9)
อายุของหัวหน้าครัวเรือน			
ต่ำกว่า 40 ปี	480 (6.8)	377 (11.3)	857 (8.2)
40 - 49 ปี	1,582 (22.2)	572 (17.2)	2,154 (20.6)
50 - 59 ปี	2,616 (36.8)	940 (28.7)	3,556 (34.1)
60 ปีขึ้นไป	2,435 (34.2)	1,437 (43.2)	3,872 (37.1)
ระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือน			
ก่อนประถมศึกษา	5,796 (81.5)	2,792 (83.9)	8,588 (82.3)
ประถมศึกษา	1,026 (14.4)	405 (12.2)	1,431 (13.7)
มัธยมศึกษา	162 (2.3)	80 (2.4)	242 (2.3)
อาชีวะศึกษา / อนุปริญญาหรือสูงกว่า	129 (1.8)	49 (1.5)	178 (1.7)
สถานภาพสมรสหัวหน้าครัวเรือน			
โสด	127 (1.8)	236 (7.1)	363 (3.5)
สมรส	6,035 (84.8)	2,401 (72.2)	8,436 (80.8)
หม้าย	703 (9.9)	496 (14.9)	1,199 (11.5)
หย่า	177 (1.6)	83 (2.5)	200 (1.9)
แยกกันอยู่	131 (1.8)	110 (3.3)	241 (2.3)
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน			
1 - 2 คน	2,183 (30.7)	1,706 (51.3)	3,889 (48.4)
3 - 4 คน	3,431 (48.2)	1,252 (37.6)	4,683 (37.1)
5 - 6 คน	1,256 (17.7)	317 (9.5)	1,573 (12.1)
มากกว่า 6 คน	243 (3.4)	51 (1.5)	294 (2.8)
ครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น			
ไม่มีผู้ย้ายถิ่น	4,226 (59.4)	2,338 (70.3)	6,564 (62.9)
มีผู้ย้ายถิ่นและส่งเงินกลับ	1,437 (20.2)	455 (13.7)	1,892 (18.1)
มีผู้ย้ายถิ่นแต่ไม่ได้ส่งเงินกลับ	1,450 (20.4)	533 (16.0)	1,983 (19.0)

ตารางที่ 2 จำนวน และร้อยละ จำแนกตามลักษณะความเปราะบางกับเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย (ต่อ)

ปัจจัยความเปราะบาง	การเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร		จำนวน (ร้อยละ)
	เป็น	ไม่เป็น	
1) ด้านสภาพทางประชากร			
การมีเด็กในครัวเรือน			
ไม่มีเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีในครัวเรือน	3,796 (53.4)	2,348 (70.6)	6,144 (58.9)
มีเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีในครัวเรือน	3,317 (46.6)	978 (29.4)	4,295 (41.1)
การมีผู้สูงอายุในครัวเรือน			
ไม่มีผู้สูงอายุในครัวเรือน	4,883 (68.6)	2,441 (73.4)	7,323 (70.2)
มีผู้สูงอายุในครัวเรือน	2,231 (31.4)	885 (26.6)	3,116 (29.8)
2) ด้านสภาพทางเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือน			
รายได้สุทธิต่อบุคคล			
ไม่มีรายได้	3,206 (45.1)	1,354 (40.7)	4,560 (43.7)
1 - 1,000 บาท	1,617 (22.7)	886 (26.6)	2,503 (24.0)
1,001 - 5,000 บาท	1,776 (25.0)	852 (25.6)	2,628 (25.2)
5,001 - 10,000 บาท	318 (4.5)	123 (3.7)	441 (4.2)
มากกว่า 10,000 บาท	196 (2.8)	111 (3.3)	307 (2.9)
มูลค่าหนี้สินทั้งสิ้น			
ไม่มีหนี้สิน	0 (0.0)	3,326 (100.0)	3,326 (31.9)
1 - 50,000 บาท	2,527 (35.5)	0 (0.0)	2,527 (24.2)
50,001 - 100,000 บาท	1,119 (15.7)	0 (0.0)	1,119 (10.7)
100,001 - 150,000 บาท	673 (9.5)	0 (0.0)	673 (6.4)
มากกว่า 150,000 บาท	2,794 (39.9)	0 (0.0)	2,794 (26.8)
สินทรัพย์ทางการเงินที่ครัวเรือนเก็บออม			
ไม่มีสินทรัพย์	287 (4.0)	190 (5.7)	477 (4.6)
1- 50,000 บาท	4,126 (58.0)	1,916 (57.6)	6,042 (57.9)
50,001 - 100,000 บาท	1,228 (17.3)	497 (14.9)	1,725 (16.5)
100,001 - 150,000 บาท	503 (7.1)	201 (6.0)	704 (5.7)
มากกว่า 150,000 บาท	969 (13.6)	522 (15.7)	1,491 (14.3)
ครัวเรือนที่มีรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว			
รายได้จากการทำการเกษตรและจากแหล่งอื่นๆ	6,471 (91.0)	3,196 (96.1)	9,667 (92.6)
รายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว	642 (9.0)	130 (3.9)	772 (7.4)

ตารางที่ 2 จำนวน และร้อยละ จำแนกตามลักษณะความเปราะบางกับเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกรไทย (ต่อ)

ปัจจัยความเปราะบาง	การเป็นหนี้ของครัวเรือนเกษตรกร		จำนวน (ร้อยละ)
	เป็น	ไม่เป็น	
2) ด้านสภาพทางเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือน			
การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน			
ไม่เป็นเจ้าของที่ดินทำกิน	1,138 (16.0)	876 (26.3)	2,014 (19.3)
เป็นเจ้าของที่ดินทำกิน	5,975 (84.0)	2,450 (73.7)	8,425 (80.7)
3) ด้านสภาพแวดล้อม			
ภูมิภาค			
ภาคกลาง	1,044 (14.7)	562 (16.9)	1,606 (15.4)
ภาคเหนือ	1,964 (27.6)	691 (20.8)	2,655 (25.4)
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	3,165 (44.5)	1,090 (32.8)	4,255 (40.8)
ภาคใต้	940 (13.2)	983 (29.6)	1,923 (18.4)
การได้รับความช่วยเหลือจากบุคคล ภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ			
ได้รับความช่วยเหลือ	5,708 (80.3)	2,951 (88.7)	8,659 (82.9)
ไม่ได้รับความช่วยเหลือ	1,405 (19.8)	375 (11.3)	1,780 (17.1)
รวม	**3,326**	**7,113**	**10,439**

2. ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบผลกระทบของความเปราะบางต่อการมีแหล่งเงินกู้ในระบบเป็นหลักและการมีแหล่งเงินกู้นอกระบบเป็นหลักของครัวเรือนเกษตรกรไทย (n = 10,439)

การวิเคราะห์ปัจจัยความเปราะบางที่มีผลกระทบต่อแหล่งการเป็นหนี้ จำแนกผลการวิเคราะห์ออกเป็น 2 แบบจำลอง ได้แก่ แบบจำลอง A ผลกระทบของปัจจัยความเปราะบางต่อการเป็นหนี้ในระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย และแบบจำลอง B เพื่อศึกษาผลกระทบของปัจจัยความเปราะบางต่อการเป็นหนี้นอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย โดยมีตัวแปรตามในการศึกษาครั้งนี้ คือ การเป็นหนี้ในระบบ และการเป็นหนี้นอกระบบ กำหนดให้ 1 = ครัวเรือนเป็นหนี้ในระบบ / ครัวเรือนเป็นหนี้นอกระบบ และ 0 = ครัวเรือนไม่เป็นหนี้ในระบบ / ครัวเรือนไม่เป็นหนี้นอกระบบ โดยก่อนการวิเคราะห์ได้นำตัวแปรอิสระทั้งหมดไปทดสอบหาความสัมพันธ์ร่วมระหว่างตัวแปรอิสระ ด้วยวิธี Correlation Matrix เพื่อทดสอบความสัมพันธ์พหุเชิงเส้น (Multicollinearity) ด้วยเงื่อนไขว่าระดับความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระทั้งหมดจะต้องไม่สูงเกิน 0.75 (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2551) พบว่า ตัวแปรอิสระแต่ละคู่ไม่มีความสัมพันธ์สูงเกินกว่าเงื่อนไขที่กำหนด จึงสามารถนำตัวแปรอิสระทุกตัวไปใช้วิเคราะห์สถิติถดถอยโลจิสติกได้ ซึ่งได้ผลการวิเคราะห์ดังนี้

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยความเปราะบางที่มีผลในการทำนายโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบของครัวเรือนเกษตรกร (แบบจำลอง A) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ เพศของหัวหน้าครัวเรือน อายุของหัวหน้าครัวเรือน ระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือน สถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น รายได้สุทธิต่อบุคคล สินทรัพย์ทางการเงินที่ครัวเรือนเก็บออม ครัวเรือนที่มีรายได้จากการเกษตร

เพียงอย่างเดียว การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ภูมิภาค และการได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่างๆ และเมื่อพิจารณาร่วมกับปัจจัยอื่นๆ พบว่า แบบจำลอง A สามารถอธิบายความผันแปรของการเป็นหนี้ในระบบของครัวเรือนเกษตรได้ ร้อยละ 12.09

ผลจากการศึกษาแบบจำลอง A พบว่า ในด้านปัจจัยความเปราะบางทางประชากร หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายเพิ่มโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบ 1.340 เมื่อเทียบกับหัวหน้าครัวเรือนเพศหญิง และอายุของหัวหน้าครัวเรือนที่ต่ำกว่า 40 ปี และมากกว่า 60 ปี มีโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบ 1.975 เท่า และ 1.440 เท่า ตามลำดับ เมื่อเทียบกับหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 50 - 59 ปี สำหรับระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือน พบว่า หัวหน้าครัวเรือนมีระดับการศึกษาสูงสุดในชั้นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอาชีวะ / อนุปริญญาหรือสูงกว่า ทำให้โอกาสในการเป็นหนี้ในระบบลดลง ร้อยละ 30 31.6 และ 56.1 ตามลำดับ เมื่อเทียบกับหัวหน้าครัวเรือนที่มีระดับการศึกษาก่อนประถมศึกษา ในขณะที่ครัวเรือนที่มีสถานภาพสมรสแล้ว หม่าย แยกกันอยู่ และหย่า ลดโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบร้อยละ 67.3 45.3 49.5 และ 43.0 ตามลำดับ เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนโสด สำหรับครัวเรือนที่มีสมาชิกจำนวน 3 - 4 คน 5 - 6 คน และ 6 คนขึ้นไป ลดโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบมากกว่าครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิก 1 - 2 คน ลดลงร้อยละ 46.0 63.9 และ 72.3 ตามลำดับ และครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่นทั้ง 2 รูปแบบ ลดโอกาสเป็นหนี้ในระบบมากกว่าครัวเรือนที่ไม่มีผู้ย้ายถิ่น ลดลงร้อยละ 23.1 และ 29.4 ตามลำดับ

ในด้านปัจจัยความเปราะบางทางเศรษฐกิจ รายได้สุทธิต่อบุคคล ในครัวเรือนที่บุคคลมีรายได้ 1 - 1,000 บาท มีโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบ 1.326 เท่า เมื่อเทียบกับบุคคลที่ไม่มีรายได้ แตกต่างจากบุคคลที่มีรายได้ 5,001 - 10,000 บาท ที่ลดโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบลดลงร้อยละ 30.9 เมื่อเทียบกับบุคคลที่ไม่มีรายได้ ในขณะที่ครัวเรือนที่มีการเก็บออม 1- 50,000 บาท 50,001 - 100,000 บาท และ 100,001 - 150,000 บาท มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบลดลง ร้อยละ 63.7 35.5 และ 34.5 ตามลำดับ เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่ไม่มีการเก็บออม สำหรับครัวเรือนที่มีรายได้จากการเกษตรและแหล่งอื่น ๆ ลดโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบ ลดลงร้อยละ 44.1 เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่มีรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว และในครัวเรือนที่เป็นเจ้าของที่ดินทำกินจะมีโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบน้อยกว่าครัวเรือนที่ไม่เป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ลดลง ร้อยละ 38.9

ในด้านปัจจัยความเปราะบางด้านสภาพแวดล้อม ครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบลดลง ร้อยละ 34.0 และ 23.2 ตามลำดับ เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในภาคกลาง แตกต่างจากในครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในภาคใต้มีโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบ 2.323 เท่า เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในภาคกลาง นอกจากนั้นยังพบว่า การได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ มีโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบลดลง ร้อยละ 35.9 เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือ (ตาราง 3)

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยความเปราะบางที่มีผลกระทบต่อการเป็นหนี้นอกระบบของครัวเรือนเกษตรกร (แบบจำลอง B) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ เพศของหัวหน้าครัวเรือน อายุของหัวหน้าครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น สินทรัพย์ทางการเงินที่ครัวเรือนเก็บออม การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ภูมิภาค และการได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ และเมื่อพิจารณาร่วมกับปัจจัยอื่นๆ พบว่า แบบจำลอง B สามารถอธิบายความผันแปรของการเป็นหนี้นอกระบบของครัวเรือนเกษตรได้ร้อยละ 8.65

ผลจากการวิเคราะห์ ปัจจัยด้านประชากร พบว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายทำให้โอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบลดลง ร้อยละ 25.9 เมื่อเทียบกับหัวหน้าครัวเรือนเพศหญิง และอายุของหัวหน้าครัวเรือนที่มากกว่า 60 ปี ลดโอกาส

ในการเป็นหนี้นอกระบบลดลงร้อยละ 47.7 เมื่อเทียบกับหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุระหว่าง 50 - 59 ปี สำหรับครัวเรือนที่มีสมาชิกจำนวน 3 - 4 คน 5 - 6 คน และ 6 คนขึ้นไป มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบมากกว่าครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกเพียง 1 - 2 คน คิดเป็น 1.705 เท่า 2.192 เท่า และ 3.739 เท่า ตามลำดับ ในขณะที่ครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่นทั้ง 2 รูปแบบ มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบมากกว่าครัวเรือนที่ไม่มีผู้ย้ายถิ่นถึง 1.571 เท่า และ 1.597 เท่า ตามลำดับ

ในด้านปัจจัยทางเศรษฐกิจ พบว่า ในครัวเรือนที่มีการเก็บออม 100,001 - 150,000 บาท และมากกว่า 150,000 บาท มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบลดลง ร้อยละ 51.2 และ 62.2 ตามลำดับ เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่ไม่มีการเก็บออม ส่วนการเป็นเจ้าของที่ดินทำกินจะมีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบน้อยกว่าครัวเรือนที่ไม่เป็นเจ้าของที่ดินทำกินลดลงร้อยละ 38.7 และในด้านปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม พบว่าเมื่อพิจารณาภูมิภาค ครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบลดลงร้อยละ 64.4 และ 62.2 ตามลำดับ เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในภาคกลาง นอกจากนี้การได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ ของครัวเรือน มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบ 1.520 เท่า เมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือ (ตาราง 3)

ตาราง 3 ค่า Odds Ratio จากการวิเคราะห์ถดถอยโลจิสติก จำแนกตามปัจจัยความเปราะบางที่มีผลกระทบต่อการเป็นหนี้จากแบบจำลอง A และ B

ปัจจัยความเปราะบาง	Odds Ratio	
	แบบจำลอง A (การเป็นหนี้ในระบบ)	**แบบจำลอง B (การเป็นหนี้นอกระบบ)**
1) ด้านสภาพทางประชากรของครัวเรือน		
เพศของหัวหน้าครัวเรือน (กลุ่มอ้างอิง : เพศหญิง)		
ชาย	1.340 ***	.741 *
อายุของหัวหน้าครัวเรือน (กลุ่มอ้างอิง : 50 - 59 ปี)		
ต่ำกว่า 40 ปี	1.975 ***	.892
40 - 49 ปี	1.031	1.059
60 ปีขึ้นไป	1.440 ***	.523 ***

ตาราง 3 ค่า Odds Ratio จากการวิเคราะห์ถดถอยโลจิสติก จำแนกตามปัจจัยความเปราะบางที่มีผลกระทบต่อการเป็นหนี้จากแบบจำลอง A และ B (ต่อ)

ปัจจัยความเปราะบาง	Odds Ratio			
	แบบจำลอง A (การเป็นหนี้ในระบบ)		แบบจำลอง B (การเป็นหนี้นอกระบบ)	
ระดับการศึกษาสูงสุดของหัวหน้าครัวเรือน (กลุ่มอ้างอิง : ก่อนประถมศึกษา)				
ประถมศึกษา	.700	***	.919	
มัธยมศึกษา	.684	*	.723	
อาชีวะศึกษา / อนุปริญญาหรือสูงกว่า	.439	***	1.281	
สถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือน (กลุ่มอ้างอิง : โสด)				
สมรส	.327	***	1.512	
หม้าย	.547	***	1.201	
หย่า	.570	**	1.899	
แยกกันอยู่	.505	***	1.268	
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน (กลุ่มอ้างอิง : 1 - 2 คน)				
3 - 4 คน	.540	***	1.705	***
5 - 6 คน	.361	***	2.192	***
มากกว่า 6 คน	.277	***	3.739	***
ครัวเรือนที่มีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่น (กลุ่มอ้างอิง : ไม่มีผู้ย้ายถิ่น)				
มีผู้ย้ายถิ่นและส่งเงินกลับ	.769	***	1.571	**
มีผู้ย้ายถิ่นแต่ไม่ได้ส่งเงินกลับ	.706	***	1.597	***
อัตราส่วนการเป็นภาระในวัยเด็ก	.999		1.000	
อัตราส่วนการเป็นภาระในวัยสูงอายุ	1.000		1.002	

ตาราง 3 ค่า Odds Ratio จากการวิเคราะห์ถดถอยโลจิสติก จำแนกตามปัจจัยความเปราะบางที่มีผลกระทบต่อการเป็นหนี้จากแบบจำลอง A และ B (ต่อ)

ปัจจัยความเปราะบาง	Odds Ratio			
	แบบจำลอง A (การเป็นหนี้ในระบบ)		แบบจำลอง B (การเป็นหนี้นอกระบบ)	
2) ด้านสภาพทางเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือน				
รายได้สุทธิต่อบุคคล				
(กลุ่มอ้างอิง : ไม่มีรายได้)				
1 - 1,000 บาท	1.326	***	.803	
1,001 - 5,000 บาท	1.038		.827	
5,001 - 10,000 บาท	.691		.817	
มากกว่า 10,000 บาท	.943		.809	
มูลค่าหนี้สินในระบบ / นอกระบบทั้งสิ้น	1.000		1.000	
สินทรัพย์ทางการเงินที่ครัวเรือนเก็บออม				
(กลุ่มอ้างอิง : ไม่มีสินทรัพย์ทางการเงินที่เก็บออม)				
1 - 50,000 บาท	.628		.894	
50,001 - 100,000 บาท	.645	***	.319	
100,001 - 150,000 บาท	.655	***	.488	*
มากกว่า 150,000 บาท	.905	**	.378	**
ครัวเรือนที่มีรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว				
(กลุ่มอ้างอิง : รายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว)				
รายได้จากการทำการเกษตรและแหล่งอื่นๆ	.559	***	1.416	
การเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน				
(กลุ่มอ้างอิง : ไม่เป็นเจ้าของที่ดินทำกิน)				
เป็นเจ้าของที่ดินทำกิน	.611	***	.613	***
3) ด้านสภาพแวดล้อม				
ภูมิภาค				
(กลุ่มอ้างอิง : ภาคกลาง)				
ภาคเหนือ	.660	***	.356	***
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	.768	***	.378	***
ภาคใต้	2.332	***	1.014	

ตาราง 3 ค่า Odds Ratio จากการวิเคราะห์ถดถอยโลจิสติก จำแนกตามปัจจัยความเปราะบางที่มีผลกระทบต่อการเป็นหนี้จากแบบจำลอง A และ B (ต่อ)

ปัจจัยความเปราะบาง	Odds Ratio	
	แบบจำลอง A (การเป็นหนี้ในระบบ)	**แบบจำลอง B (การเป็นหนี้นอกระบบ)**
3) ด้านสภาพแวดล้อม		
การได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ (กลุ่มอ้างอิง : ไม่ได้รับความช่วยเหลือ)		
ได้รับความช่วยเหลือ	.641 ***	1.520 **
Constant	4.002	0.089
Log likelihood	-5852.389	-1684.255
LR chi-square	1609.640	318.620
Pseudo R-square	0.121	0.087
N	10,439	10,439

หมายเหตุ *** p < 0.001, **p < 0.01, * p < 0.05

อภิปรายผลการศึกษา

เมื่อพิจารณาปัจจัยความเปราะบางด้านสภาพทางประชากรกับการเป็นหนี้ ชี้ให้เห็นว่า การที่ครัวเรือนมีความเปราะบางด้านสภาพประชากร ทำให้โอกาสในการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้แตกต่างกัน โดยจากการศึกษาพบว่า การที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศชายเพิ่มโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบเป็นหลักมากกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศหญิง ที่มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบมากกว่า เนื่องจากหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายส่วนใหญ่แล้วนั้น มักเป็นผู้หารายได้หลักให้กับครัวเรือน และมีอำนาจในการตัดสินใจในครัวเรือน อีกทั้งยังเป็นผู้มีหลักทรัพย์ที่จะนำไปใช้ค้ำประกันเงินกู้ ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขของการให้กู้ยืมยังแหล่งเงินกู้ในระบบ สอดคล้องกับผลการศึกษาของ Lim, Teo, & Loo (2003) ที่ชี้ให้เห็นว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายมีแนวโน้มที่จะเป็นผู้กู้ยืมหรือให้การกู้ยืมมากกว่าเพศหญิง โดยทั่วไปแล้วเพศชายมักจะเป็นหัวหน้าครัวเรือนและเป็นผู้หารายได้เพื่อเลี้ยงดูสมาชิกในครัวเรือนในบริบทของเอเชีย ดังนั้นหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศชายมักจะมีอัตราส่วนหนี้สินในระบบต่อรายได้สูงกว่าเพศหญิงอยู่เสมอ ซึ่งส่งผลให้ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศชายมีแนวโน้มที่จะยืมยังแหล่งเงินกู้นอกระบบน้อยลง เช่นเดียวกับช่วงอายุของหัวหน้าครัวเรือนที่แตกต่างกันเพิ่มโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบที่เพิ่มขึ้น โดยพบว่าช่วงอายุที่มีโอกาสเป็นหนี้ในระบบสูง คือช่วงอายุต่ำกว่า 40 ปี และอายุ 60 ปีขึ้นไป เปรียบเทียบกับช่วงอายุ 50 - 59 ปี ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Franco Modigliani, Albert Ando, & Richard Brumberg (1963) ที่สะท้อนความแตกต่างในด้านการเงินในแต่ละช่วงวัย ในช่วงอายุต่ำกว่า 40 ปีเป็นช่วงก่อร่างสร้างตัว จึงมีค่าใช้จ่ายสูงในการสร้างครอบครัว และเป็นช่วงเวลาที่มีโอกาสในการลงทุนสูง จึงมีแนวโน้มในการกู้ยืมสูง ส่วนในวัยหลัง 60 ปี รายได้เริ่มลดลง จึงอาจมีความจำเป็นในการกู้ยืมเพื่อการอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันมากขึ้น ในขณะที่การมีสมาชิกในครัวเรือนที่เพิ่มมากขึ้นและมีสมาชิกในครัวเรือนย้ายถิ่น มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบ แต่การมีจำนวน

สมาชิกในครัวเรือนมากขึ้นหรือมีสมาชิกในครัวเรือนย้ายถิ่น กลับลดโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบ โดยทั่วไปแล้ว การมีสมาชิกที่มากขึ้นในครัวเรือนย่อมส่งผลให้ค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพที่หัวหน้าครัวเรือนต้องรับภาระเพิ่มสูงขึ้น และมีผลต่อความสามารถในการจัดการและดูแลสมาชิกในครัวเรือนเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ โดยครัวเรือนมักมีค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพที่เพิ่มสูงขึ้น หรือค่าใช้จ่ายที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในสภาวะฉุกเฉินของครัวเรือน ที่ไม่ได้อยู่ในเงื่อนไขของการกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ในระบบ จึงจำเป็นต้องไปพึ่งแหล่งเงินกู้นอกระบบมากขึ้น สอดคล้องกับการศึกษาของ Kempson (2002) ที่ชี้ให้เห็นว่า หากครัวเรือนมีจำนวนสมาชิกมาก ซึ่งอาจจะเป็นเด็กและผู้สูงอายุหลายคน ย่อมเพิ่มความเสี่ยงต่อการคุ้มครองดูแลให้สามารถปลอดภัยในชีวิตและสร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีได้อย่างมีประสิทธิภาพ และการมีสมาชิกไปทำงานต่างถิ่นทั้งที่ส่งเงินกลับและไม่ได้ส่งเงินกลับ มีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบ ด้วยเหตุผลที่ว่า ครัวเรือนที่ไม่ประสบความสำเร็จในการทำการเกษตร ส่วนใหญ่แล้วสมาชิกในครัวเรือนมักย้ายถิ่นไปทำงานนอกภาคการเกษตร เพื่อหารายได้และชำระหนี้สินให้กับครัวเรือน โดยการย้ายถิ่นนั้นต้องคำนึงถึงโอกาสที่จะได้งานทำ และอุปสรรคต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น อันเป็นผลให้ครัวเรือนเกษตรกรยังต้องพึ่งพิงแหล่งเงินกู้นอกระบบ ที่ไม่ซับซ้อน และไม่จำเป็นต้องมีหลักทรัพย์ในการค้ำประกัน เพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรสามารถแก้ไขปัญหาในระยะสั้น สามารถหมุนเวียนเงินเพื่อการใช้จ่ายได้ทันตามต้องการ เพราะการกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ในระบบมักจะให้กู้ยืมที่เป็นไปตามเงื่อนไข มากกว่าการกู้ยืมในภาวะฉุกเฉินของครัวเรือน เป็นไปตามผลการศึกษาของ วิชชุกาญจน์ พาโนมัย (2556) ที่กล่าวว่า หนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร เป็นหนึ่งในแรงกระตุ้นด้านเศรษฐกิจที่ทำให้สมาชิกมีการย้ายถิ่นเพื่อแสวงหาความก้าวหน้าในชีวิต แต่สภาพความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ต่างกันระหว่างชนบทและเมืองนั้น มีความสัมพันธ์กับการปรับตัวและการประสบความสำเร็จในการย้ายถิ่น ที่ส่งผลต่อการส่งเงินกลับไปยังครัวเรือนของสมาชิกที่ย้ายถิ่นได้

สำหรับปัจจัยความเปราะบางด้านเศรษฐกิจและการดำรงชีพของครัวเรือนกับการเป็นหนี้ ชี้ให้เห็นว่า การที่ครัวเรือนมีความเปราะบางด้านเศรษฐกิจและการดำรงชีพ ทำให้โอกาสในการกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้แตกต่างกัน โดยจากการศึกษาพบว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้สุทธิต่อบุคคลน้อยมีโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบ เนื่องจากรายได้สุทธิต่อบุคคลของครัวเรือนเกษตรที่น้อยถือเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งต่อการลงทุนทางการเกษตร การขาดเงินทุนที่ใช้ในการทำการเกษตรจากการมีรายได้น้อย ไม่มีเงินทุนหรือสินทรัพย์เก็บออม ส่งผลให้ปริมาณผลผลิตที่ได้มีจำนวนน้อย ทำให้ไม่สามารถคาดเดารายได้ในอนาคตได้ เมื่อครัวเรือนประสบปัญหาเงินทุนที่เป็นกลไกสำคัญในการทำการเกษตร มีความเชื่อมโยงไปยังการตัดสินใจกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้ในระบบจากโครงการต่าง ๆ ที่มีการให้กู้ยืมฉุกเฉิน ผ่อนผันหลักประกัน ดอกเบี้ยต่ำและระยะเวลาการผ่อนชำระที่ยาวนาน เพื่อให้ครัวเรือนมีรายได้ที่เพียงพอ ในขณะที่ครัวเรือนเกษตรกรที่มีสินทรัพย์ทางการเงินเก็บออมสูง ช่วยลดโอกาสในการเป็นหนี้ทั้งในและนอกระบบมากกว่าในครัวเรือนที่ไม่มีการเก็บออม สอดคล้องกับการศึกษา ของ Fuenzalida & Tagle (2009) ที่พบว่า ความเปราะบางทางการเงินของครัวเรือนขึ้นอยู่กับระดับหนี้สินที่ครัวเรือนมีอยู่ หากครัวเรือนมีการเก็บออมก็จะสามารถลดความเสี่ยงในการก่อหนี้ได้ เช่นเดียวกันกับการศึกษาของศุภชัย เจนสาริกิจ (2556) ที่ได้กล่าวว่า หากครัวเรือนมีมูลค่าหนี้สินสูงย่อมส่งผลให้รายได้ที่ได้รับมาไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย นำไปสู่การนำสินทรัพย์ที่เก็บออมมาใช้ทดแทนรายได้ที่สูญเสียไป หรือการนำสินทรัพย์มาชำระหนี้เพื่อรักษาเครดิตในการกู้ยืมในครั้งถัดไป เช่นเดียวกับการที่ครัวเรือนเกษตรกรเป็นเจ้าของที่ดินทำกินมีโอกาสในการเป็นหนี้ทั้งในและนอกระบบลดลง เนื่องจากครัวเรือนที่เป็นเจ้าของที่ดิน จะมีการลงทุนในการผลิตที่ต่ำกว่าครัวเรือนที่เช่าที่ดินทำกิน จากการไม่ต้องชำระค่าเช่าที่ดิน หรือการเสียมูลค่าส่วนเกินในรูปแบบต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นจากการเช่าที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำการเกษตร เป็นไปตามการศึกษาของ วิทยา เจียรพันธุ์ และคณะ (2553) ที่สรุปว่า เกษตรกรมักประสบ

ปัญหาข้อจำกัดด้านขนาดและคุณภาพที่ดิน ความรู้ในการปลูกพืชและการพัฒนาปรับปรุงคุณภาพดินที่เป็นหนึ่งในปัจจัยที่ส่งผลให้เกษตรกรยังประปัญหาความยากจนและหนี้สินมายาวนาน

นอกจากนั้นปัจจัยความเปราะบางด้านสภาพแวดล้อมกับการเป็นหนี้ ชี้ให้เห็นว่า การที่ครัวเรือนมีความเปราะบางด้านสภาพแวดล้อม ทำให้โอกาสในการกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้แตกต่างกัน โดยจากการศึกษาพบว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่อาศัยในภาคใต้มีโอกาสในการเป็นหนี้ในระบบ ซึ่งแตกต่างออกไปจากครัวเรือนในภาคอื่น ๆ ที่มีโอกาสในการเป็นหนี้ทั้งในและนอกระบบลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับภาคกลาง สอดคล้องกับรายงานผลการศึกษาของ ธนาคารแห่งประเทศไทย (2557) ที่ชี้ให้เห็นว่า ในอนาคตข้างหน้า ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรในภาคใต้ หากมีรายได้ทางการเกษตรหดตัวลดจากราคาสินค้าทางการเกษตรที่สำคัญ จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสามารถในการชำระหนี้ในอนาคตได้ จนทำให้เสถียรภาพของครัวเรือนมีความเปราะบางมากยิ่งขึ้น เช่นเดียวกันกับรายงานการศึกษาของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (2549) ที่กล่าวว่า ภาคใต้เป็นภูมิภาคที่มูลค่าหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงที่สุด อีกทั้งการศึกษาของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) สรุปได้ว่า หนี้สินของครัวเรือนมีความแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค ซึ่งมีแตกต่างกันด้วยบริบทของพื้นที่และลักษณะการประกอบอาชีพที่สำคัญ นอกจากนั้นการได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ ของครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นหนี้ ผลจากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า ในครัวเรือนที่ได้รับความช่วยเหลือมีโอกาสในการเป็นหนี้นอกระบบมากกว่าครัวเรือนที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือ เนื่องจากครัวเรือนที่ขอเข้ารับความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ มักเป็นครัวเรือนที่ขาดความสามารถในการช่วยเหลือตนเองได้ จากการไม่ประสบผลสำเร็จในการลงทุนทำการเกษตร หรือไม่สามารถบริหารการเงินของครัวเรือนได้อย่างมีประสิทธิภาพ แม้ว่ารัฐบาลจะพยายามส่งเสริมให้เกษตรกรลดภาระหนี้สินจากการแก้ไขปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางรายได้จากการประกอบอาชีพทางการเกษตร แต่กลับพบว่า นโยบายต่างๆ ยังขาดความชัดเจนและความต่อเนื่องในการดำเนินงาน เกิดความไม่เป็นธรรมของสถาบันการเงิน ซึ่งทำให้ยังคงมีครัวเรือนที่ยังพึ่งพิงแหล่งเงินกู้นอกระบบอยู่ ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับการศึกษาของวิทยา เจียรพันธุ์ (2553) ในเรื่อง หนี้สินเกษตรกรไทย ได้กล่าวไว้ว่า ปัจจัยที่มีความสำคัญกับการสร้างภาระหนี้สินให้กับเกษตรกร โดยเฉพาะในเกษตรกรรายเล็ก คือ การเข้าร่วมโครงการพิเศษตามนโยบายของภาครัฐ เกษตรกรส่วนใหญ่ให้การตอบรับต่อนโยบายของภาครัฐเป็นจำนวนมาก จากความพยายามกระตุ้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศผ่านโครงการต่าง ๆ ที่มักไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในอนาคต จนเกษตรกรผู้กู้ขาดความสามารถในการชำระหนี้คืนได้ทันตามกำหนด นำไปสู่การกู้ยืมยังแหล่งเงินกู้อื่น ๆ เพื่อเพิ่มสภาพคล่องในการหมุนเวียนเงิน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) การลดข้อจำกัดในการเข้าถึงแหล่งกู้ยืมในระบบ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบ พร้อมทั้งรณรงค์ให้เกษตรกรในวัยหนุ่มสาว มีการเตรียมความพร้อมทางการเงิน จากการเริ่มสะสมทุนเพื่อใช้เป็นเงินทุนสำรอง ช่วยลดความเสี่ยงในการหันไปพึ่งพิงแหล่งเงินกู้ในสภาวะวิกฤตของครัวเรือน

2) ครัวเรือนที่มีจำนวนสมาชิกมากส่งผลต่อความสามารถในการจัดการและดูแลสมาชิกในครัวเรือนเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรช่วยเหลือให้กลุ่มครัวเรือนที่เปราะบางเหล่านี้ให้สามารถเข้าถึงแหล่งกู้ยืมเงินในระบบได้ ด้วยการผ่อนปรนเงื่อนไขในการกู้ยืม และพิจารณาให้กู้ยืมในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ที่หลากหลาย ทั้งการดำรงชีพ และสภาพปัญหาอื่น ๆ

3) รัฐบาลควรสร้างความมั่นคงทางอาชีพให้กับครัวเรือนเกษตรกรให้มีแหล่งรายได้ที่แน่นอน สามารถช่วยเหลือและพึ่งพาตนเองได้ ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต และสร้างสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ โดยรอบให้เอื้อต่อการพัฒนา ทั้งการยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้สูงขึ้น เพื่อเพิ่มโอกาสในการประกอบอาชีพอื่น ๆ ให้มีกำลังสนับสนุนสินค้าทางการเกษตร เพิ่มรายได้ให้ครัวเรือนเกษตรกร ลดการเปลี่ยนแปลงอาชีพในอนาคต

4) การที่ครัวเรือนไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน ย่อมเพิ่มโอกาสในการเป็นหนี้มากกว่าในครัวเรือนที่เป็นเจ้าของที่ดิน จากค่าเสียโอกาสต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการพัฒนานโยบายที่เกี่ยวข้องกับการปฏิรูปที่ดิน การถือครองที่ดิน การจัดสรรที่ดินทำกินอย่างเหมาะสม รวมทั้งการให้ความเป็นธรรมในการกำหนดราคาซื้อขาย และเช่าที่ดินที่มีความเหมาะสมกับลักษณะของพื้นที่

5) เกษตรกรส่วนใหญ่เข้าร่วมโครงการพิเศษตามนโยบายของภาครัฐ จากความพยายามกระตุ้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศผ่านโครงการต่าง ๆ ที่มักไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นในอนาคต จนเกษตรกรผู้กู้ขาดความสามารถในการชำระหนี้คืนได้ทันตามกำหนด หน่วยงานต่าง ๆ ควรสร้างการรับรู้และความเข้าใจพื้นฐานที่จำเป็นให้กับครัวเรือนเกษตรกรก่อนการตัดสินใจลงทุนทางการเกษตรและการกู้ยืมเงิน และจัดสรรโครงการที่เกี่ยวข้องกับการชำระหนี้ให้เป็นไปอย่างเหมาะสม อีกทั้งควรสร้างความเป็นธรรมในการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบ ทั้งครัวเรือนในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร

สรุปผล

ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่มีหนี้สินมากถึงร้อยละ 68.1 โดยพบครัวเรือนที่เป็นหนี้นอกระบบเป็นหลักมีปัจจัยความเปราะบางที่เพิ่มโอกาสในการกู้ยืมมากกว่าเป็นครัวเรือนที่หนี้ในระบบ กล่าวคือ การเป็นหนี้นอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรจะเพิ่มสูงขึ้นในครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมาก มีสมาชิกในครัวเรือนย้ายไปทำงานต่างถิ่น และได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกหรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

เอกสารอ้างอิง

ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2557). สัมมนาวิชาการเศรษฐกิจภาคใต้ปี 2557 เรื่อง หนี้ครัวเรือนกับเศรษฐกิจภาคใต้, 20 พฤศจิกายน 2563. สืบค้นจาก https://bit.ly/3625P9i

นพฤทธิ์ นิคมเขตต์. (2549). *การศึกษาการดำเนินงานด้านสินเชื่อของ ธ.ก.ส. กับการแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบของเกษตรกรอำเภอโพนทอง จังหวัดร้อยเอ็ด*. ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น.

นภา ศรีนวล, สุนันท์ สีสังข์ และพรชุลีย์ นิลวิเศษ. (2554). มูลเหตุการเป็นหนี้นอกระบบของเกษตรอำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม. *การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุทัยธรรมาธิราชครั้งที่ 2*, 4-5 กันยายน 2555 ณ มหาวิทยาลัยสุโขทัย- ธรรมาธิราช. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

นภาพร วรรณชนะ. (2554). *ปัจจัยที่มีผลต่อการออมภาคครัวเรือนปี 2541-2552*. สารนิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพมหานคร.

นุชอนงค์ อินทนู. (2555). *ภาวะหง่อมเกินวัย: การวิเคราะห์สถานการณ์ในชุมชน*. ปริญญาพยาบาล ศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์. นครศรีธรรมราช.

เบญจมาภรณ์ อมราเลิศพานิช. (2551). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการก่อหนี้ของครัวเรือนภาคเหนือของประเทศไทย.* ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.

ประยงค์ เนตยารักษ์. (2550). *เศรษฐศาสตร์การเกษตร*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประวิท แก้วตาทิพย์. (2549). *ภาระหนี้สินของลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เพื่อการเกษตร สาขา แม่สาย จังหวัดเชียงราย.* ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.

พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์. (2558). รากฐานสำคัญ ของหนี้นอกระบบเกษตรกร, 10 พฤศจิกายน 2562. สืบค้นจาก https://bit.ly/2A1MGa4

วิชชุกาญจน์ พาโนมัย. (2556). *ปัจจัยที่มีผลต่อการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมในอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น.* ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น.

วิทยา เจียรพันธุ์. (2553). หนี้สินเกษตรกรไทย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพมหานคร.

ศุภชัย เจนสาริกิจ. (2556). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้นอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย ในจังหวัดกาญจนบุรี. *การประชุมวิชาการแห่งชาติ ครั้งที่ 10 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน*, 6-7 ธันวาคม 2556 ณ อาคารศูนย์เรียนรวม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน. นครปฐม: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

_____. (2556). *ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้นอกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย ในจังหวัดกาญจนบุรี.* ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหิดล. นครปฐม.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2549). *การศึกษาภาวะความยากจนของครัวเรือนของครัวเรือนเกษตร.* กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2560). รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ปี 2560, 28 พฤศจิกายน 2562. สืบค้นจาก https://bit.ly/3d0zWir

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2562). คนไทยแห่งอนาคต. *วารสารเศรษฐกิจและสังคม, 56*(2). 1-100.

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสิทธุ์. (2551). หลักการ วิธีการ และการประยุกต์ = Multivariate techniques for social and behavioral sciences research (handbook for researchers and graduate) : principles, methods and applications. สามลดา. กรุงเทพมหานคร.

อารีวรรณ คูสันเทียะ. (2562). หนี้สินเกษตรกร ควรแก้จากจุดไหน วินัยทางการเงินหรือปัญหาเชิงโครงสร้าง, 21 ตุลาคม 2562. สืบค้นจาก https://bit.ly/3gm95Qi

Adu, D. T., Kuwornu, J. K. M., Anim-Somuah, H., & Sasaki, N. (2018). Application of livelihood vulnerability index in assessing smallholder maize farming households' vulnerability to climate change in Brong-Ahafo region of Ghana. *Kasetsart Journal of Social Sciences, 39*(1). 22-32.

Fuenzalida, M. and Tagle, R. J. (2009). Households' Financial Vulnerability, November 25, 2019. Available: https://bit.ly/2Zy4J2w

Hahn, M. B., Riederer, A. M., & Foster, S. O. (2009). The livelihood vulnerability index: A pragmatic approach to assessing risks from climate variability and changeda case study in Mozambique. *Global Environmental Change, 19*(1). 74-88.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2007). Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, M.L. Parry, O.F. Canziani, J.P. Palutikof, P.J. van der Linden and C.E. Hanson, Eds., Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Kempson, E. (2002). Over-indebtedness in Britain. A report to the Department of Trade and Industry, November 25, 2019. Available: https://bit.ly/2Xpfdyf

Lim, V. K. G., Teo, T. S. H., & Loo, G. H. (2003). Sex, financial hardships and locus of control: an empirical study of attitudes towards money among Singaporean Chinese. *Personality and Individual Differences, 34*(3). 411-429.

การวิเคราะห์สถิติเชิงพื้นที่ของสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อโคโรนาไวรัส 2019 ประเทศไทย โดยใช้ข้อมูลภูมิสารสนเทศ และข้อมูลเศรษฐกิจสังคม

(Spatial Analysis of Coronavirus Disease (COVID-19) in Thailand by Using the Geographic Information Systems and Socioeconomic)

โดย

วิรินดา สิริสุวรรณ์*

* ตำแหน่ง นักวิเคราะห์นโยบายและแผนชำนาญการ สถานที่ทำงาน สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยจังหวัดนครปฐม สังกัด กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทย

บทคัดย่อ

ปัจจุบันสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อโคโรนาไวรัส 2019 (COVID-19) ยังคงมียอดผู้ติดเชื้อ รวมถึงผู้เสียชีวิตเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ข้อมูล ณ วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2564 มีผู้ติดเชื้อทั่วโลก รวม108,293,836 ราย มีผู้เสียชีวิต รวม 2,378,759 ราย สำหรับประเทศไทย มีผู้ติดเชื้อ รวม 24,279 ราย มีผู้เสียชีวิต รวม 80 ราย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ (1) ศึกษาการกระจายตัวและตรวจสอบการกระจุกตัวของกลุ่มผู้ติดเชื้อในประเทศ (2) วิเคราะห์ปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ (3) วิเคราะห์หาแบบจำลองทางเศรษฐมิติที่เหมาะสมเพื่อคาดการณ์การกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ

วิธีที่ใช้ในการศึกษา คือ นำข้อมูลผู้ติดเชื้อในประเทศ (วันที่ 12 มกราคม – 27 เมษายน 2563) ข้อมูลดาวเทียม และภูมิสารสนเทศ รวมถึงข้อมูลเศรษฐกิจสังคม มาวิเคราะห์สถิติเชิงพื้นที่

ผลที่ได้จากการศึกษา พบว่า (1) อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (ต่อหัวประชากร) มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่กันอย่างมีนัยสำคัญในทิศทางเดียวกัน และบริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีค่าสูงใน 6 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา และสงขลา บริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีค่าต่ำใน 14 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย นครสวรรค์ เลย เพชรบูรณ์ หนองคาย อุดรธานี สกลนคร มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น และมหาสารคาม (2) อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และค่าดัชนีแสดงสว่างในเวลากลางคืน มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่กันอย่างมีนัยสำคัญในทิศทางเดียวกัน และบริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีค่าสูงใน 7 จังหวัด ซึ่งเป็นจังหวัดเดียวกันกับผลการศึกษาข้อ (1) และจังหวัดปัตตานี บริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีค่าต่ำ รวม 14 จังหวัด ซึ่งเป็นจังหวัดเดียวกันกับผลการศึกษา ข้อ (1) (3) อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และสัดส่วนของโรงพยาบาลต่อประชากร มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่กันอย่างมีนัยสำคัญในทิศทางเดียวกัน และบริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีค่าสูงใน 4 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ สงขลา และปัตตานี บริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีค่าต่ำ ใน 10 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย เพชรบูรณ์ อุดรธานี สกลนคร กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น และมหาสารคาม

คำสำคัญ: โรคติดเชื้อโคโรนาไวรัส 2019 สถิติเชิงพื้นที่ ค่าแสดงสว่างในเวลากลางคืน ภูมิสารสนเทศ ข้อมูลเศรษฐกิจสังคม

Abstract

The worldwide still face the spreading of Coronavirus disease (COVID-19) outbreak until now. As of February 12, 2020, the total of confirmed cases around the world is 108,293,836 with 2,378,759 deaths and the confirmed cases are 24,279 with 80 deaths in Thailand.

This paper has the objectives are consisting of (1) To study the spreading of COVID-19 confirmed cases and detect the spatial clustering for COVID-19 situation in Thailand. (2) To examine the factors which associated with the spreading of COVID-19 confirmed cases in Thailand. (3) To analysis the appropriate spatial regression model for spreading of COVID-19 confirm cases in Thailand.

This paper employed the number of COVID-19 confirmed cases in Thailand on January 12 - April 27, 2020, satellite data, Geographic Information Systems (GIS) by using spatial statistical analysis.

The results of paper explained the spatial relationship between the COVID-19 confirmed cases and the three socioeconomic factors consist of: (1) COVID-19 infection rate and GPP per capita shows that result indicates a positive spatial autocorrelation and there are 6 provinces as high values clustering consist of Bangkok Metropolis Administration, Nonthaburi, Pathum Thani, Samut Prakarn, Chachoengsao and Songkhla, 14 provinces as low value clustering consist of Sukhothai, Nakhon Sawan, Loei, Phetchabun, Nong Khai, Udon Thani, Sakhon Nakhon, Mukdahan, Kalasin, Chaiyaphum, Surin, Roi Et, Khonkaen and Maha Sarakham. (2) COVID-19 infection rate and Provincial Nighttime light (NTL) index shows that result indicates a positive spatial autocorrelation and there are 7 provinces as high value clustering consist of the provinces as same as in the case (1) including Pattani, 14 provinces as low value clustering as same as the case (1). (3) COVID-19 infection rate and Hospitals per populations shows that result indicates a positive spatial autocorrelation and there are 4 provinces as high values clustering consist of Bangkok Metropolis Administration, Samut Prakarn, Songkhla and Pattani, 10 provinces as low value clustering consist of Sukhothai, Phetchabun, Udon Thani, Sakhon Nakhon, Kalasin, Chaiyaphum, Surin, Roi Et, Khonkaen and Maha Sarakham.

Keywords: COVID-19, Spatial Statistic, Nighttime light, GIS, Socioeconomic

การวิเคราะห์สถิติเชิงพื้นที่ของสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อโคโรนาไวรัส 2019 ประเทศไทย โดยใช้ข้อมูลภูมิสารสนเทศ และข้อมูลเศรษฐกิจสังคม

(Spatial Analysis of Coronavirus Disease (COVID-19) in Thailand by Using the Geographic Information Systems and Socioeconomic)

บทนำ

องค์การอนามัยโลก ประกาศให้สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อโคโรนาไวรัส 2019 (COVID-19) เป็นโรคระบาด เมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2563 หลังจากพบว่า มีจำนวนผู้ติดเชื้อทั่วโลกเพิ่มขึ้นสูงถึง จำนวน 124,000 ราย (WHO, 2020) ข้อมูล ณ วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2564 มีผู้ติดเชื้อทั่วโลก (217 ประเทศ 2 เขตบริหารพิเศษ 2 เรือสำราญ) รวม 108,293,836 ราย และมีผู้เสียชีวิตทั่วโลก รวม 2,378,759 ราย สำหรับประเทศไทย เป็นประเทศที่มีผู้ติดเชื้อ เป็นลำดับที่ 114 ของประเทศทั่วโลก มีผู้ติดเชื้อ รวม 24,279 ราย และมีผู้เสียชีวิต รวม 80 ราย (ศูนย์บริหารสถานการณ์โควิด-19, 2564) ปัจจุบันสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ยังคงไม่สิ้นสุด และยังมียอดผู้ติดเชื้อ รวมถึงผู้เสียชีวิตเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ที่เกิดขึ้น ส่งผลกระทบในทางลบต่อภาวะเศรษฐกิจทั่วโลก สถาบันการเงินต่าง ๆ ทั่วโลก มีการคาดการณ์ความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นจากการแพร่ระบาดของ COVID-19 อาทิ องค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ หรือ OECE (The Organization for Economic Cooperation and Development) รายงานว่า การแพร่ระบาดของ COVID-19 เป็นสาเหตุทำให้ภาวะเศรษฐกิจทั่วโลกตกต่ำลง นับตั้งแต่เกิดวิกฤติการทางการเงิน เมื่อ พ.ศ. 2550 และคาดว่า อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2563 จะมีอัตราการเติบโตเพียง 2.40% ต่ำกว่าจากที่คาดการณ์ไว้ว่า เศรษฐกิจจะเติบโตในอัตรา 2.90% ในเดือนพฤศจิกายน 2563 และเศรษฐกิจจะฟื้นตัวกลับขึ้นมาได้ในอัตรา 3.30% ในปี 2564 อย่างไรก็ตาม หากสถานการณ์การการแพร่ระบาดของ COVID-19 ยังคงลุกลามไปยังประเทศแถบเอเชีย ยุโรป และอเมริกาเหนือ อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจทั่วโลกจะลดต่ำลงเหลือเพียง 1.50% ในปี 2563 (OECE, 2020) นอกจากนั้น ธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย หรือ ADB (Asian Development Bank) รายงานว่า การแพร่ระบาดของ COVID-19 ทั่วโลก จะมีมูลค่าความสูญเสียอยู่ระหว่าง 2.0 - 4.10 ล้านล้านดอลลาร์สหรัฐ คิดเป็น 2.30%-4.80% ของผลิตภัณฑ์มวลรวมทั่วโลก และอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจในภูมิภาคจะลงลงอย่างรวดเร็วอยู่ที่ระดับ 2.20% ในปี 2563 และจะฟื้นตัวกลับขึ้นมาได้อัตรา 6.20% ในปี 2564 (ADB, 2020)

ธนาคารแห่งประเทศไทย ประมาณการผลกระทบที่มีต่อเศรษฐกิจไทยว่า อัตราการเติบโตของเศรษฐกิจไทยจะหดตัวลง 5.30% ใน พ.ศ. 2563 แต่จะฟื้นตัวกลับขึ้นมาได้ และขยายตัวในอัตรา 3.0% ใน พ.ศ. 2564 โดยเศรษฐกิจไทยยังคงมีความไม่แน่นอนและขึ้นอยู่ระยะเวลาของการแพร่ระบาดของ COVID-19 ภายใต้สถานการณ์การควบคุมการระบาดโดยมาตรการทางสาธารณสุขที่มีอยู่ จนกว่าจะมีการพัฒนาวัคซีนและยารักษา รวมถึงการฟื้นฟูเศรษฐกิจทั่วโลก การดำเนินนโยบายทางการเงินและการคลังภายในประเทศ และคาดการณ์ว่ากระทรวงสาธารณสุขจะสามารถควบคุมสถานการณ์การแพร่ระบาดได้ภายในไตรมาสที่ 2/2563 (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2563)

รัฐบาลไทยได้ประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินเพื่อควบคุมการแพร่ระบาดของ COVID-19 อาทิ การสั่งปิดสถานที่ที่มีความเสี่ยงในการแพร่ระบาดของโรค การกำหนดเวลาในการเข้า-ออกเคหสถาน มาตราการในการป้องกันตนเอง เป็นต้น ซึ่งมาตรการต่าง ๆ เหล่านี้ ส่งผลกระทบโดยตรงต่อภาคการผลิตในประเทศ นำไปสู่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วประเทศ

ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาการแพร่กระจายของผู้ติดเชื้อ COVID-19 และตรวจสอบการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อในประเทศ รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการแพร่กระจายตัวของผู้ติดเชื้อ โดยใช้ข้อมูลดาวเทียมและภูมิสารสนเทศ (Geographic Information Systems: GIS) และข้อมูลเศรษฐกิจสังคม (Socioeconomic) มาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการกระจายตัวและตรวจสอบการกระจุกตัวของกลุ่มผู้ติดเชื้อในประเทศ (รายจังหวัด)
2. วิเคราะห์ปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ
3. วิเคราะห์หาแบบจำลองทางเศรษฐมิติที่เหมาะสมเพื่อคาดการณ์การกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานี้ โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ (1) การประยุกต์ใช้ข้อมูลค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืน (Nighttime Light index: NTL index) (2) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ในภูมิเศรษฐศาสตร์ (Economic Geography) และ (3) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ในโรคระบาด (Epidemiology)

(1) การประยุกต์ใช้ข้อมูลค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืน (Nighttime Light index: NTL index)

ข้อมูลค่าดัชนีแสงไฟในเวลากลางคืนหรือ Night Time Light (NTL) เป็นข้อมูลที่ได้มาจากดาวเทียม 2 ดวงที่โคจรรอบโลกในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน โดยระหว่างปี ค.ศ.1992 – 2014 จะใช้ข้อมูลจากดาวเทียม DMSP (The Defense Meteorological Satellite Program ที่ใช้ระบบ OLS (Operational Linescan System) หรือเรียกว่า DMSP/OLS และหลังจากที่ NASA ได้ปล่อยดาวเทียม SNPP (Suomi National Polar-orbiting Partnership) ที่ใช้ระบบ VIIRS (Visible Infrared Imaging Radiometer Suite) หรือที่เรียกว่า SNPP/VIIRS ซึ่งมีรายละเอียดภาพถ่ายทางดาวเทียมที่มีคุณภาพสูงกว่าดาวเทียมดวงเดิมเข้าสู่วงโคจรของโลก เมื่อปี ค.ศ.2011 จึงทำให้นับแต่นั้นเป็นต้นมา จึงใช้ข้อมูลจากดาวเทียม SNPP/VIIRS แทน (ณัฐพงษ์, Arturo, Ron และพิชญ์, 2563)

ภาพถ่ายดาวเทียมแสงสว่างเวลากลางคืน ได้รับการพิสูจน์ว่ามีประสิทธิภาพในการศึกษาการกลายเป็นเมือง (urbanization) จากหลายประเทศทั่วโลก ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในการศึกษาเชิงพื้นที่ระดับมหภาค โดยข้อมูลแสงสว่างเวลากลางคืนที่นำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับเมืองมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อพื้นที่ที่ขาดแคลนข้อมูลทางสถิติ หรือมีข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่ล้าสมัย ดังเช่นการจัดเก็บข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่ใช้งบประมาณในการจัดเก็บค่อนข้างมาก จึงไม่สามารถจัดเก็บได้ทุกปี ทำข้อมูลส่วนใหญ่ไม่ได้รับการปรับปรุงให้ทันสมัย แต่สำหรับภาพถ่ายดาวเทียมแสงสว่างเวลากลางคืนเป็นข้อมูลสาธารณะที่สามารถเข้าถึงได้สะดวกและมีการปรับปรุงข้อมูลบ่อยกว่า จึงเป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่มีศักยภาพในการนำมาวิเคราะห์การเจริญเติบโตของเมือง (เยาวรัตน์, 2559)

เจษฎายุทธ (2563) ประยุกต์ใช้ภาพถ่ายแสงไฟในเวลากลางคืนของประเทศไทยจากดาวเทียม DMPS มาคาดการณ์ใช้น้ำประปาของประเทศไทย โดยวิธีการหาความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนผู้ใช้น้ำประปา รายได้ของประชาชนในแต่ละจังหวัดของประเทศไทย เปรียบเทียบกับความเข้มของแสงสว่างที่ได้จากภาพถ่ายดาวเทียม ผลการศึกษา พบว่า

ความสัมพันธ์ระหว่างแสงสว่างฯ กับจำนวนประชากร ค่า GPP และจำนวนผู้ใช้น้ำประปา มีแนวโน้มสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าแสงสว่างฯ จากดาวเทียมสามารถนำมาเป็นตัวชี้วัดและนำมาใช้ประโยชน์ในการคาดการณ์การใช้น้ำประปาในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ณัฐพงษ์ และคนอื่นๆ (2563) ประยุกต์ใช้ข้อมูลดาวเทียมและภูมิสารสนเทศ มาร่วมประยุกต์ใช้กับวิธีการทางสถิติ (Spatial Statistic) ภูมิเศรษฐมิติ (Spatial Econometric) รวมถึง Machine Learning ในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลเชิงพื้นที่กับระดับรายได้และระดับความยากจน ผลการศึกษา พบว่า มีการกระจุกตัวของระดับรายได้สูงและระดับความยากจนต่ำในบริเวณกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล ซึ่งส่งผลทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และประชากรย้ายเข้าไปยังเมืองใหญ่เพื่อใช้ข้อได้เปรียบจากผลได้ต่อขนาดเพิ่มขึ้น (Increasing Returns to scale)

ธานี (2559) นำเสนอวิธีการประมาณค่าอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจรายจังหวัด โดยใช้ภาพถ่ายดาวเทียมที่แสดงแสง ไฟยามค่ำคืนขององค์การบริหารการบินและอวกาศแห่งชาติ (NASA) เนื่องจากความสว่างของแสงไฟยามค่ำคืนมีพื้นฐานจากจำนวนกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพื้นที่นั้นๆ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ความสว่างของแสงไฟมีความสัมพันธ์ทางบวกกับอัตราการเติบโตของเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ แม้ว่าจะควบคุมปัจจัยที่อาจจะมีผลต่อความสัมพันธ์ เช่น จำนวนประชากร เวลา สัดส่วนมูลค่าภาคเกษตรหรืออุตสาหกรรมต่อ GPP ความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ ผลการศึกษายังยืนยันความสัมพันธ์ของความสว่างของแสงไฟและอัตราการเติบโตของเศรษฐกิจในรายจังหวัดอีกด้วย เยาวรัตน์ (2559) ศึกษาความสามารถในการใช้ภาพถายดาวเทียมแสงสว่างเวลากลางคืนเพื่อเป็นตัวแทนข้อมูลเศรษฐกิจและประชากร โดยศึกษาข้อมูลตั้งแต่ปี 2538-2553 ของความสัมพันธ์เชิงอนุกรมเวลาระหว่างความเจริญเติบโตของเมืองที่ได้จากข้อมูลแสงสว่างเวลากลางคืนกับข้อมูล GPP และเก็บข้อมูลประชากรรายจังหวัด ผลการศึกษา พบว่า จังหวัดที่สามารถใช้แสงสว่างวิเคราะห์ความเจริญเติบโตของเมืองแทนข้อมูล GPP ได้ดี คือ จังหวัดศูนย์กลางการค้าและบริการระดับประเทศ เมืองการค้าและบริการที่มีเศรษฐกิจขนาดเล็ก เมืองเกษตรกรรม และจังหวัดที่สามารถใช้แสงสว่างวิเคราะห์ความเจริญเติบโตของเมืองแทนข้อมูลประชากรได้ดีคือ จังหวัดขนาดกลางที่มีความหนาแน่นสูง สำหรับเมืองที่ไม่ควรใช้แสงสว่างวิเคราะห์ความเจริญเติบโต ได้แก่ จังหวัดที่เป็นศูนย์กลางระดับภูมิภาค เนื่องจากจังหวัดเหล่านั้นมีความแตกต่างของความเจริญเติบโตระหว่างอำเภอสูงมาก

(2) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ในภูมิเศรษฐศาสตร์ (Economic Geography)

Seffrin, Coimbra de Araújo and Leones Bazzi (2018) ศึกษาเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์เชิงพื้นที่สำหรับผลผลิตข้าวโพด (การเก็บเกี่ยวในฤดูร้อน ปี 2011/2012, 2012/2013 และ 2013/2014 ในรัฐ Parana ประเทศบราซิล) เพื่อระบุพื้นที่และกำหนดสมการถดถอยเชิงพื้นที่ที่เหมาะสมที่สุดในการอธิบายผลผลิตข้าวโพด ผลการศึกษาพบว่า Spatial Lag Model (SLM) และ Spatial Error Model (SEM) เป็นแบบจำลองที่เหมาะสมสำหรับทุกปีการเพาะปลูก โดยแบบจำลองดังกล่าว ถูกเลือกให้ทำนายผลผลิตข้าวโพดในหลายปีที่ผ่านมา โดยมีผลลัพธ์ที่ดีกว่าเมื่อเทียบกับแบบจำลองสมการถดถอย (OLS) ซึ่งไม่ได้รวมข้อมูลเชิงพื้นที่เข้าไปด้วย

Cravo, Becker and Gourlay (2015) ศึกษาการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) ในระหว่าง ค.ศ. 1985 - 2004 และการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยวิเคราะห์การล้นไหลเชิงพื้นที่ (spatial spillovers) และตรวจสอบว่า SMEs (ในแง่ของขนาดและทุนมนุษย์) มีอิทธิพลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจเชิงพื้นที่ที่มีการปกครองต่างกันอย่างไร โดยใช้วิธีการประมาณการภูมิเศรษฐมิติ (spatial panel econometrics estimators) ผลการศึกษาพบว่า อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้รับผลกระทบทางบวกจากระดับผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศต่อหัว (GDP per capita) และจากการเติบโตในพื้นที่บริเวณใกล้เคียง นอกจากนี้ การเกิดขึ้นของ SMEs ไม่ได้ทำให้เศรษฐกิจเติบโต

โดยตรง แต่ส่งผลผ่านปฏิสัมพันธ์เชิงพื้นที่ (spatial interaction) นอกจากนี้ ธุรกิจขนาดเล็ก ยังได้รับผลประโยชน์จากการเกิดขึ้นของ SMEs ในพื้นที่โดยรอบอีกด้วย

Fowler and Kleit (2013) ตรวจสอบผลกระทบของการพัฒนาเศรษฐกิจที่มีต่อความยากจน โดยทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างการกระจุกตัว (cluster) ของภาคอุตสาหกรรม และอัตราความยากจน รวมถึงการควบคุมตัวแปรอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องในการวิจัย (ปัจจัยด้านเศรษฐกิจอื่น ๆ รวมถึงด้านประชากร) ด้วยวิธีการวิเคราะห์การถดถอยเชิงพื้นที่ (spatial regression analysis) ผลการศึกษาพบว่า การกระจุกตัวของภาคอุตสาหกรรมมีความเกี่ยวข้องกับอัตราความยากจนที่ต่ำลง นอกจากนี้การกระจุกตัวในระดับภูมิภาคจะมีทำให้มีการจ้างงานในพื้นที่สูงขึ้น และมีการจ้างงานกระจายตัวไปยังหลายอุตสาหกรรมภายในกลุ่มอุตสาหกรรมเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระจุกตัวมีความเกี่ยวข้องที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอัตราความยากจนอย่างมีนัยสำคัญ

Marrocu and Paci (2012) ศึกษาเกี่ยวกับคำนิยามของการศึกษาและองค์ประกอบของความคิดสร้างสรรค์ของทุนมนุษย์ โดยมีการแบ่งทุนมนุษย์ออกเป็นสามประเภทที่ไม่ซ้ำซ้อนกัน ได้แก่ ผู้ที่มีความคิดสร้างสรรค์ ผู้ที่ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม และผู้ที่ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ โดยใช้วิธี Spatial Error Model (SEM) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่า ผู้ที่มีการศึกษาสูงทำงานในอาชีพที่ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการอธิบายประสิทธิภาพของการผลิต ส่วนผู้ที่ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ แสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ที่ต่ำกว่า และผู้ที่ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม ไม่ได้แสดงให้เห็นถึงผลกระทบที่มีนัยสำคัญในระดับภูมิภาค นอกจากนี้ อิทธิพลที่สำคัญถูกผลักดันโดยทุนของเทคโนโลยี ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเภทของอุตสาหกรรม และลักษณะทางภูมิศาสตร์ รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทำให้กลายมาเป็นศูนย์กลางของการเพิ่มประสิทธิภาพของมนุษย์

(3) การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ในโรคระบาด (Epidemiology)

Mollalo, Vahedi and Rivera (2020) ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และประชากร รวม 35 ตัวแปร ที่ส่งผลต่อสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ในประเทศสหรัฐอเมริกา ด้วยวิธี Spatial Lag Model (SLM) and Spatial Error Model (SEM) เพื่อตรวจสอบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ รวมถึงใช้แบบจำลองถดถอยแบบถ่วงน้ำหนักเชิงภูมิศาสตร์ (Geographically Weight Regression: GWR) และแบบจำลองถดถอยพหุคูณถ่วงน้ำหนักเชิงภูมิศาสตร์ (Multiscale Geographically Weight Regression: MGWR) ผลการศึกษาพบว่า แบบจำลองถดถอยพหุคูณถ่วงน้ำหนักเชิงภูมิศาสตร์ (MGWR) สามารถอธิบายสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 ได้ถึง 68.10% และความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการอธิบายสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19

Xie and Zhu (2020) ศึกษาว่า อุณหภูมิเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการติดเชื้อ COVID-19 หรือไม่ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลจากเมือง จำนวน 122 แห่งในประเทศจีน) โดยประยุกต์ใช้แบบจำลอง Generalized Addictive Model (GAM) ในการสำรวจความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นเชิงเส้น (nonlinear) ระหว่างอุณหภูมิเฉลี่ยและจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 รวมถึงใช้วิธี Piecewise linear regression ในการทำนายรายละเอียดของความสัมพันธ์ดังกล่าว ผลการศึกษาพบว่า อุณหภูมิเฉลี่ยในสองสัปดาห์สุดท้าย (เมื่ออุณหภูมิต่ำกว่า 3 องศาเซลเซียส) มีความสัมพันธ์ทางบวกกับจำนวนผู้ติดเชื้อรายใหม่ในประเทศ

Allepuz, Casal and Beltrán-Alcrudo (2019) ศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบของโรคลัมปี สกิน (Lumpy skin disease: LSD) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลที่อยู่ในช่วงเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 2012 และกันยายน ค.ศ. 2018 ในเมือง Balkans, Caucasus และ Middle East คณะผู้วิจัยได้คาดการณ์ความเสี่ยงของโรคลัมปี สกิน ในพื้นที่ใกล้เคียงที่ไม่ได้รับ

ผลกระทบใน Europe, Caucasus และ Central Asia และระบุถึงหลายพื้นที่ที่มีความเสี่ยงของการแพร่กระจายของโรคสูง โดยใช้แบบจำลองการถดถอยเชิงพื้นที่ (Spatial Regression Model) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการระบาดของโรคลัมปี สกิน กับ ตัวแปรสภาพอากาศ พื้นที่ และความหนาแน่นของวัวต่อพื้นที่ ผลการศึกษาพบว่า ความเสี่ยงของการติดเชื้อโรคลัมปี สกิน มีความเชื่อมโยงกับความหนาแน่นของจำนวนวัวในพื้นที่ ประเภทของพื้นที่ รวมถึงตัวแปรสภาพอากาศที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับอุณหภูมิ

Nilima, Kamath, Shetty, Unnikrishnan, Kaushik and Rai (2018) ศึกษาเกี่ยวกับการตรวจสอบความแปรปรวนเชิงพื้นที่ และระบุตัวแปรที่สำคัญที่ทำให้เป็นสาเหตุของโรคท้องร่วง ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาแบ่งเป็นสองช่วงเวลา คือ ระหว่าง ค.ศ. 2007 - 2008 และ 2015-2016 ในประเทศอินเดีย โดยใช้ค่าสถิติ Moran's I และ LISA มาตรวจสอบการกระจุกตัวในพื้นที่ที่พบโรคท้องร่วง ผลการศึกษาพบว่า อัตราการเกิดโรคท้องร่วงในเด็ก มีความเกี่ยวข้องกับสุขอนามัยในพื้นที่ โดยพื้นที่ที่พบโรคท้องร่วงในอัตราที่สูง มีส่วนช่วยในการวางแผนกลยุทธ์ในการควบคุมโรคท้องร่วงให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดในภูมิภาค

Insaf and Talbot (2016) ศึกษาเกี่ยวกับการกระจายตัวทางภูมิศาสตร์ของเด็กแรกเกิดที่มีน้ำหนักต่ำกว่ามาตรฐาน (Low Birth Weight: LBW) ในหญิงตั้งครรภ์เพียง 1 คน ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลในปี ค.ศ. 2008-2012 ในเมืองนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยใช้วิธี Spatial Regression เพื่อจัดลำดับความสำคัญของพื้นที่ของการปฏิบัติงานด้านสาธารณสุข ผลการศึกษาพบว่า การมีอยู่ของเด็กแรกเกิดที่มีน้ำหนักต่ำกว่ามาตรฐาน มีความสัมพันธ์กับระดับพฤติกรรมเชิงพื้นที่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคม รวมถึงลักษณะทางประชากรศาสตร์ และใช้วิธี Poisson mixed effects spatial error regression model ในการศึกษาพบว่า ชนชาติที่อยู่ในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกัน มีความแตกต่างกัน ในการมีอยู่ของเด็กแรกเกิดที่มีน้ำหนักต่ำกว่ามาตรฐาน ซึ่งมีความแตกต่างกันในปัจจัยทางด้านพฤติกรรมและเศรษฐกิจสังคม นอกจากนี้ การวิเคราะห์ในพื้นที่ขนาดเล็กที่มีเด็กแรกเกิดที่มีน้ำหนักต่ำกว่ามาตรฐาน สามารถระบุพื้นที่ในการดำเนินการ ทางด้านสาธารณสุขและแสดงให้เห็นถึงรูปแบบในท้องที่ที่มีความเฉพาะตัวในการกำหนดกลยุทธ์ในการป้องกันการเกิดโรคดังกล่าว

ข้อมูลที่ใช้การศึกษา

ผู้วิจัยนำข้อมูลผู้ติดเชื้อโรคโคโรนาไวรัส 2019 (COVID-19) ในประเทศ (รายจังหวัด) ตั้งแต่วันที่ 12 มกราคม ถึงวันที่ 27 เมษายน 2563 รวม 2,869 ราย ใน 68 จังหวัด ข้อมูลดาวเทียมและภูมิสารสนเทศ รวมถึงข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคม มาวิเคราะห์สถิติเชิงพื้นที่ (ตาราง 1)

ระเบียบการวิเคราะห์ศึกษา

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์สถิติเชิงพื้นที่ (Spatial Statistic) เพื่อตรวจสอบการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ และวิเคราะห์ปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ โดยวิเคราะห์ขนาดของการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อ จากค่าสถิติ Moran's I และ Local indicators of spatial association (LISA) รวมถึงการวิเคราะห์ภูมิเศรษฐมิติ (Spatial Econometrics) เพื่อวิเคราะห์หาแบบจำลองทางเศรษฐมิติที่เหมาะสมเพื่อคาดการณ์การกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ โดยใช้การวิเคราะห์แบบจำลองถดถอยเชิงพื้นที่ (Spatial Regression Model) แบ่งแบบเป็นจำลองเป็น 2 แบบ ได้แก่ Spatial Lag Model (SLM) และ Spatial Error Model (SEM) อธิบายได้ดังนี้

1. การวิเคราะห์สถิติเชิงพื้นที่ (Spatial Statistic)

วิธีการที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ แบ่งออกเป็น 2 วิธี คือ การวิเคราะห์พื้นที่โดยรวมทั้งหมด (Global approach) และในระดับท้องที่ (Local approach) โดยวิธี Global ข้อมูลจะถูกนำมาพิจารณาทั้งหมดในภาพรวม และเลือกใช้ค่าดัชนีเชิงพื้นที่ global Moran's I ในทางกลับกัน การวิเคราะห์ในระดับท้องที่ ค่าสถิติ LISA (Local indicators of spatial association) จะถูกนำมาใช้ในการประมาณการความสัมพันธ์เชิงพื้นที่สำหรับพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงกัน (Seffrin et al., 2018)

ค่าสถิติ Moran's I ถูกนำมาใช้เพื่อแสดงถึงขนาดการกระจุกตัว (cluster) ในการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ในภาพรวมของตัวแปร สามารถหาได้ดังนี้

$$I = \frac{n\sum_i \ W_{ij}(X_i - \bar{X}\,)\,(X_j - \ \bar{X})}{\sum_i \ \sum_j \ W_{ij}\sum_j \ (X_i - \bar{X})^2}$$

โดยที่ n คือ จำนวนตัวอย่างที่ต้องการศึกษาในพื้นที่

W_{ij} คือ ขนาดของความใกล้เคียงกันระหว่างพื้นที่ *i* and *j*

X_i คือ จำนวนตัวอย่างที่ต้องการศึกษาในพื้นที่ *i*

X_j คือ จำนวนตัวอย่างที่ต้องการศึกษาในพื้นที่ *j*

$\bar{X}$ คือ ค่าเฉลี่ยของตัวอย่างที่ต้องการศึกษาในพื้นที่ทั้งหมด

นอกจากนี้ ค่าสถิติ Moran's I มีค่าอยู่ระหว่าง -1 ถึง 1 ซึ่งเป็นการระบุถึงความสัมพันธ์เชิงพื้นที่เชิงลบและ เชิงบวกตามลำดับ ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่เชิงบวก แสดงให้เห็นว่า ค่าสถิติเชิงพื้นที่มีค่าเหมือนกันในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้น ในพื้นที่ดังกล่าวจะแสดงให้เห็นในแผนภาพ Moran's I Scatter plot จะปรากฏเป็นค่าสูง/สูง (High-High) และค่าต่ำ/ต่ำ (Low-Low) ในขณะที่ ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่เชิงลบ แสดงให้เห็นว่า ค่าสถิติเชิงพื้นที่มีค่าแตกต่างกันในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกัน และการกระจุกตัวในกรณีนี้จะตรงกันข้ามในแผนภาพ Moran's I Scatter plot จะปรากฏเป็นค่าสูง/ต่ำ (High-Low) หรือต่ำ/สูง (Low-High) (Zhang et al., 2016)

Anselin (1995) ชี้ให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญของการกระจุกตัวเชิงพื้นที่สำหรับในแต่ละกลุ่มตัวอย่างที่มีค่าใกล้เคียงกัน ซึ่งผลรวมของกลุ่มตัวอย่าง ยังช่วยให้สามารถกำหนดสัดส่วนของการจัดกลุ่มที่สัมพันธ์กับการเชื่อมโยงเชิงพื้นที่ทั้งหมดได้ เมื่อพิจารณาถึงสิ่งที่กล่าวมานี้ ค่าสถิติ Moran's I จะถูกคำนวณสำหรับตัวแปรทุกตัวในพื้นที่ทั้งหมด ในขณะที่ค่าสถิติ LISA จะวัดปริมาณความสัมพันธ์เชิงพื้นที่หรือการกระจุกตัว สามารถหาค่าได้ดังนี้

$$I_i = \frac{(X_i \ - \ \bar{X})\sum_j \ W_{ij}\,(X_j \ - \bar{X}\,)}{S^2}$$

โดยที่ W_{ij} คือ ขนาดของความใกล้เคียงกันระหว่างพื้นที่ *i* and *j*

X_i คือ จำนวนตัวอย่างที่ต้องการศึกษาในพื้นที่ *i*

X_j คือ จำนวนตัวอย่างที่ต้องการศึกษาในพื้นที่ *j*

$\bar{X}$ คือ ค่าเฉลี่ยของตัวอย่างที่ต้องการศึกษาในพื้นที่ทั้งหมด

S^2 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

2. การวิเคราะห์แบบจำลองถดถอยเชิงพื้นที่ (Spatial Regression Model)

การวิเคราะห์การถดถอยเชิงพื้นที่ เป็นเทคนิคที่ใช้ในการทำนายค่าของตัวแปรที่ต้องการจะศึกษา (ตัวแปรตาม) ที่อยู่บนพื้นฐานของเซตของตัวแปรอธิบาย (ตัวแปรอิสระ) โดยพิจารณาถึงความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ (Nilima et al., 2018) นอกจากนี้ การวิเคราะห์การถดถอย ยังช่วยทำให้แปรผลตัวแปรตามโดยการใช้ค่าถ่วงน้ำหนักของเซตของตัวแปรอิสระ เนื่องมาจากโดยส่วนใหญ่ตัวแปรทางด้านภูมิศาสตร์ จะมีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่อยู่แล้ว ดังนั้น แบบจำลองการถดถอยเชิงพื้นที่ จึงมีความเหมาะสมกว่าแบบจำลองที่ไม่ได้พิจารณาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรตามและตัวแปรอิสระ ซึ่งในที่นี้คือแบบจำลองวิธีกำลังสองน้อยที่สุดอย่างง่าย (OLS Model) (Seffrin et al., 2018)

แบบจำลองวิธีกำลังสองน้อยที่สุดอย่างง่าย (OLS Model) เป็นแบบจำลองที่ปรับความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรตามและเซตของตัวแปรอิสระ ตามสมการ (1) ดังนี้

$$Y = X\beta + \varepsilon \quad (1)$$

โดยที่ Y คือ ตัวแปรที่ต้องการจะศึกษา (ตัวแปรตาม)

X คือ เมตริกซ์ของตัวแปรอธิบาย (ตัวแปรอิสระ)

β คือ ค่าสัมประสิทธิ์การถดถอย

ε คือ เวกเตอร์ในรูปของค่าความคลาดเคลื่อนเชิงสุ่ม (random error)

รูปแบบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่มี 2 แบบ คือ spatial error และ spatial lag ความสัมพันธ์ที่พูดถึงใน spatial error คือ ถ้าค่าความคลาดเคลื่อนในต่างพื้นที่มีความสัมพันธ์กัน โดยแบบจำลอง spatial error model แสดงได้ดังสมการ(2) ดังนี้

$$Y = X\beta + u \quad ; u = \lambda Wu + \varepsilon \quad (2)$$

เราสามารถจัดรูปแบบสมการ (2) ได้ดังนี้ $lnY = \beta lnX + u$ โดยที่ $u = \lambda Wu + \varepsilon$

โดยที่ W คือ เมตริกซ์ถ่วงน้ำหนักจะบ่งชี้ถึงกรอบเชิงพื้นที่ของผลกระทบใกล้เคียงกันท่ามกลางค่าความเคลื่อน

X คือ เมตริกซ์ของกลุ่มตัวอย่างที่อธิบายตัวแปรตาม

λ คือ ค่าสัมประสิทธิ์ของ spatial error

u คือ เวกเตอร์ของค่าความคลาดเคลื่อนเชิงพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กันอัตโนมัติ

ε คือ เวกเตอร์ของค่าความคลาดเคลื่อนเชิงพื้นที่ที่ไม่มีความสัมพันธ์กัน

ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ถูกนับเป็น spatial lag ถ้าตัวแปรตาม y ในพื้นที่ i ได้รับผลกระทบจากตัวแปรอิสระในพื้นที่ i และ j ถ้าค่าสัมประสิทธิ์ของ spatial error (λ) มีค่าเท่ากับ 0 หมายถึง ค่าความคลาดเคลื่อนไม่มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ต่อกัน ดังนั้น Spatial Lag Model สามารถแสดงได้ตามสมการ (3) ดังนี้

$$Y = X\beta + \rho WY + \varepsilon \quad (3)$$

เราสามารถจัดรูปแบบสมการ (3) ได้ดังนี้ $lnY = \beta lnX + \rho WlnY + \varepsilon$

โดยที่ W คือ เมตริกซ์ถ่วงน้ำหนักที่บ่งชี้ถึงผลกระทบเชิงพื้นที่ในตัวแปรตาม

X คือ เมตริกซ์ของกลุ่มตัวอย่างที่อธิบายตัวแปรตาม

ε คือ เวกเตอร์ของค่าความคลาดเคลื่อน

β, ρ คือ ค่าพารามิเตอร์

Spatial Lag เป็นตัวแปรที่เฉลี่ยค่าใกล้เคียงของตำแหน่งที่ตั้งและควบคุมความสัมพันธ์เชิงพื้นที่โดยอัตโนมัติในตัวแปรตาม ค่าทดสอบ Robust LM (error) และค่า Robust LM (Lag) ถูกนำมาใช้ในการทดสอบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ สำหรับในการศึกษานี้ ผู้วิจัยเลือกทดสอบแบบจำลองทั้ง 2 แบบ คือ แบบจำลอง Spatial Lag Model (SLM) และ Spatial

Error Model (SEM) เพื่อหาแบบจำลองที่เหมาะสมในการอธิบายการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปตามลำดับ

ตาราง 1 คำนิยามและแหล่งที่มาของตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา

ชื่อตัวแปร	คำอธิบาย	แหล่งที่มา
1. จำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ	ผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ ตั้งแต่วันที่ 12 มกราคม ถึงวันที่ 27 เมษายน 2563 (รวม 2,931 ราย ใน 68 จังหวัด)	กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข ศูนย์บริหารสถานการณ์โควิด-19 (ศบค.)
2. ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากร (GPP per capita)	ข้อมูล พ.ศ. 2561	สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
3. ค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืน (NTL index)	ข้อมูล พ.ศ. 2561	ข้อมูลจากดาวเทียม VIIRS (The Visible Infrared Imaging Radiometer Suite) / DNB (Day/Night Band)
4. จำนวนโรงพยาบาลทั้งหมดในประเทศ (สถานพยาบาลของรัฐ)	ข้อมูล พ.ศ. 2563 (ณ วันที่ 1 เมษายน 2563)	กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข สำนักงานพัฒนารัฐบาลดิจิทัล (องค์การมหาชน)
5. จำนวนประชากรทั้งหมดในประเทศ	ข้อมูล พ.ศ. 2561	สำนักงานสถิติแห่งชาติ

วิธีการศึกษา

ผู้วิจัยได้แบ่งวิธีการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน รายละเอียดดังนี้

1. พิจารณาการกระจายตัวและทดสอบการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ โดยใช้ข้อมูลดาวเทียมและภูมิสารสนเทศ รวมถึงข้อมูลเศรษฐกิจสังคม

ผู้วิจัยนำข้อมูลทุติยภูมิที่รวบรวมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยใช้ข้อมูลจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ ตั้งแต่วันที่ 12 มกราคม - 27 เมษายน 2563 รวม 2,869ราย เพื่อตรวจสอบการกระจุกตัวของตำแหน่ง (จังหวัด) ที่มีสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 สูง และใช้ค่าสถิติ Moran's I ในการวัดขนาดของการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในภาพรวม และค่าสถิติ LISA ในการตรวจสอบตำแหน่งบริเวณที่มีการกระจุกตัวของจำนวนผู้ติดเชื้อสูง (hot spot) และบริเวณที่มีการกระจุกตัวของจำนวนผู้ติดเชื้อต่ำ (cold spot) (หมายเหตุ: hot spot คือ ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดที่มีผู้ติดเชื้อ COVID-19 สูง อยู่ในบริเวณเดียวกัน ในทางเดียวกัน cold spot คือ ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดที่มีผู้ติดเชื้อ COVID-19 ต่ำ อยู่ในบริเวณเดียวกัน)

2. พิจารณาปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ

ผู้วิจัยกำหนดสมการที่ใช้แบบจำลองการถดถอยเชิงพื้นที่ (spatial regression model) แบ่งออกเป็น 2 แบบจำลองคือ Spatial Error Model (SEM) และ Spatial Lag Model (SLM) รายละเอียดดังนี้

2.1 **แบบจำลอง** Spatial Error Model (SEM) สามารถแสดงได้ดังนี้

$$lnY_i = \beta_o + \beta_1 lnX_{1i} + \beta_2 lnX_{2i} + \beta_3 lnX_{3i} + u \quad ; u = \lambda Wu + \varepsilon \qquad (4)$$

โดยที่ Y_i คือ จำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 (ต่อแสนประชากร) ในจังหวัด i

i คือ จังหวัด i ซึ่งพบผู้ติดเชื้อ COVID-19

X_{1i} คือ ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (Gross Provincial Product: GPP) ต่อหัวประชากรในจังหวัด i

X_{2i} คือ ค่าดัชนีแสดงสว่างในเวลากลางคืน (Nighttime Light index: NTL index) ในจังหวัด i

X_{3i} คือ สัดส่วนของโรงพยาบาลต่อประชากรในจังหวัด i

β คือ ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรอิสระ

u คือ เวกเตอร์ของค่าความคลาดเคลื่อนที่มีความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่

λ คือ ค่าสัมประสิทธิ์ของ spatial error

W คือ เมตริกซ์ถ่วงน้ำหนักที่บ่งชี้ถึงผลกระทบเชิงพื้นที่ท่ามกลางค่าคลาดเคลื่อน

ε คือ เวกเตอร์ของค่าความคลาดเคลื่อนที่ไม่มีความสัมพันธ์กัน

2.2 **แบบจำลอง** Spatial Lag Model (SLM) สามารถแสดงได้ดังนี้

$$lnY_i = \beta_o + \beta_1 lnX_{1i} + \beta_2 lnX_{2i} + \beta_3 lnX_{3i} + \rho WY_j + \varepsilon \qquad (5)$$

โดยที่ Y_i คือ จำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 (ต่อแสนประชากร) ในจังหวัด i

Yj คือ จำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 (ต่อแสนประชากร) ในจังหวัด j

X_{1i} คือ ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (Gross Provincial Product: GPP) ต่อหัวประชากรในจังหวัด i

X_{2i} คือ ค่าดัชนีแสดงสว่างในเวลากลางคืน (Nighttime Light index: NTL index) ในจังหวัด i

X_{3i} คือ สัดส่วนของโรงพยาบาลต่อประชากรในจังหวัด i

ρ คือ ค่าสัมประสิทธิ์ของเมตริกซ์ของค่าถ่วงน้ำหนัก (spatial lag parameter)

W คือ เมตริกซ์ถ่วงน้ำหนักที่บ่งชี้ถึงผลกระทบเชิงพื้นที่ท่ามกลางค่าคลาดเคลื่อน

ε คือ เวกเตอร์ของค่าความคลาดเคลื่อนที่ไม่มีความสัมพันธ์กัน

สำหรับในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้ทำการทดสอบ แบบจำลอง spatial error และ spatial lag เพื่อที่จะหาว่าแบบจำลองใดมีความเหมาะสมมากที่สุดในการอธิบายปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ และผู้วิจัยใช้โปรแกรม Quantum GIS (QGIS) เวอร์ชั่น 3.10 และโปรแกรม GeoDa ในการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการศึกษา

ผู้วิจัยแบ่งผลการศึกษาออกเป็น 3 ส่วน คือ 1. ผลการศึกษาการกระจายตัวและการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 และ 2. ผลการศึกษาปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 และ 3. ผลการทดสอบแบบจำลองที่เหมาะสมในการอธิบายการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 รายละเอียดดังนี้

1. ผลการศึกษาการกระจายตัวและการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ

1.1 ประเทศไทย มีผู้ติดเชื้อ COVID-19 สะสม (ตั้งแต่วันที่ 2 มกราคม - 27 เมษายน 2563) รวม 2,931 ราย ใน 68 จังหวัดทั่วประเทศ (แต่เนื่องจากไม่สามารถระบุข้อมูลของผู้ติดเชื้อ จำนวน 62 รายได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใช้จำนวนผู้ติดเชื้อรวม 2,869 ราย ในการศึกษานี้) จากแผนที่แสดงจำนวนผู้ติดเชื้อในประเทศ พบว่า พื้นที่สีแดงเข้มแสดงถึงจังหวัดที่มีจำนวนผู้ติดเชื้อมากกว่าจังหวัดที่มีพื้นที่สีแดงอ่อน โดยจังหวัดที่มีจำนวนผู้ติดเชื้อสูงสุด (10 อันดับแรก) ได้แก่

กรุงเทพมหานคร (1,474 ราย) รองลงมาคือ ภูเก็ต (209 ราย) นนทบุรี (143 ราย) ยะลา (116 ราย) สมุทรปราการ (115 ราย) สงขลา (98 ราย) ปัตตานี (93 ราย) ชลบุรี (84 ราย) เชียงใหม่ (40 ราย) และปทุมธานี (37 ราย) และจังหวัดที่ไม่พบผู้ติดเชื้อ รวม 9 จังหวัด ได้แก่ อ่างทอง บึงกาฬ ชัยนาท กำแพงเพชร น่าน พิจิตร ระนอง สิงห์บุรี และตราด ตามลำดับ (รูป 1)

1.2 ผู้วิจัยใช้วิธีคำนวณค่าสถิติ Moran's I ในการวิเคราะห์การกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ผลการศึกษาพบว่า แผนภาพ Moran's I scatter plot มีค่า Moran's I เท่ากับ 0.413 ซึ่งบ่งชี้ว่า การกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อมีความสัมพันธ์กันในเชิงบวกในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกัน อย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับความเชื่อมั่น 95% และจากแผนภาพ Cluster map พบว่า มี 9 จังหวัด ที่จำนวนผู้ติดเชื้อมีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงกันอยู่ในระดับสูง (high-high/hot spot) หรือมีการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อสูง ได้แก่ กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ นนทบุรี ปทุมธานี ฉะเชิงเทรา สงขลา ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส มี 13 จังหวัด ที่จำนวนผู้ติดเชื้อมีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในบริเวณใกล้เคียงกันอยู่ในระดับต่ำ (low-low/cold spot) หรือมีการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อต่ำ ได้แก่ สุโขทัย เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ ลพบุรี เลย อุดรธานี สกลนคร มุกดาหาร มหาสารคาม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น และชัยภูมิ และยังพบว่า มีจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อ COVID-19 ต่ำที่มีพื้นที่ติดกับจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อสูง (Low-High) จำนวน 1 จังหวัด คือ นครปฐม (รูป 1)

2. ผลการศึกษาปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ

ผู้วิจัยได้เลือกปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคม จำนวน 3 ตัวแปร มาใช้ในการศึกษา ประกอบด้วยผลิตภัณฑ์ภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากร (GPP per capita) ดัชนีค่าแสดงสว่างในเวลากลางคืน (NTL index) และจำนวนโรงพยาบาลทั้งหมดในประเทศ รายละเอียดดังนี้

2.1 แผนที่แสดงผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากร (GPP per capita) พบว่า พื้นที่สีเขียวเข้มแสดงถึงจังหวัดที่มีผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากรมากกว่าจังหวัดที่มีพื้นที่สีเขียวอ่อน โดยจังหวัดที่มีผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากรสูงสุด (10 อันดับแรก) ได้แก่ กรุงเทพมหานคร รองลงมาคือ ระยอง ชลบุรี ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา พระนครศรีอยุธยา ภูเก็ต สมุทรสาคร สมุทรปราการ และสระบุรี ตามลำดับ (รูป 2)

2.2 แผนที่แสดงดัชนีค่าแสดงสว่างในเวลากลางคืน (NTL index) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพื้นที่ที่มีการใช้ไฟฟ้าในช่วงเวลากลางคืน และสะท้อนถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจในแต่ละจังหวัด อธิบายได้ดังรูป 3.1 ซึ่งเป็นข้อมูลจากดาวเทียม VIIR/DNB และรูป 3.2 แสดงถึงดัชนีค่าแสดงสว่างในเวลากลางคืนที่อยู่บนพื้นฐานของข้อมูลดาวเทียมดังกล่าว จากแผนที่พบว่า พื้นที่สีน้ำเงินเข้มแสดงถึงจังหวัดที่มีดัชนีค่าแสดงสว่างในเวลากลางคืนมากกว่าจังหวัดที่มีพื้นที่สีน้ำเงินอ่อน โดยจังหวัดที่มีดัชนีค่าแสดงสว่างในเวลากลางคืนสูงสุด (10 อันดับแรก) ได้แก่ กรุงเทพมหานคร รองลงมาคือ สมุทรปราการ นนทบุรี ภูเก็ต ปทุมธานี สมุทรสาคร ชลบุรี ระยอง นครปฐม และพระนครศรีอยุธยา ตามลำดับ

2.3 แผนที่แสดงจำนวนโรงพยาบาลทั้งหมดในประเทศ อธิบายได้ดังรูป 4.1 จุดสีแดงแสดงถึงตำแหน่งที่ตั้งของโรงพยาบาลทั่วประเทศ และรูป 4.2 แสดงถึงจำนวนโรงพยาบาลทั้งหมดในประเทศ โดยพื้นที่สีม่วงเข้มแสดงถึงจังหวัดที่มีจำนวนโรงพยาบาลทั้งหมดในประเทศมากกว่าจังหวัดที่มีพื้นที่สีม่วงอ่อน โดยจังหวัดที่มีจำนวนโรงพยาบาลทั้งหมดในประเทศสูงสุด (10 อันดับแรก) ได้แก่ กรุงเทพมหานคร รองลงมาคือ เชียงใหม่ นครราชสีมา ชลบุรี นครศรีธรรมราช ขอนแก่น สมุทรปราการ อุบลราชธานี สงขลา และอุดรธานี ตามลำดับ

ในลำดับต่อมา ผู้วิจัยได้ทดสอบปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของอัตราการติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ (จำนวนผู้ติดเชื้อต่อแสนประชากร) โดยวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างอัตราการติดเชื้อกับปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคม จำนวน 3 ตัวแปร โดยใช้ค่าสถิติ LISA ในการทดสอบ ผ่านการใช้โปรแกรม GeoDa รายละเอียดดังนี้ (ตาราง 2)

1. ผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากร จากแผนภาพ Moran's I scatter plot พบว่า ค่าสถิติ Moran's I มีค่าเท่ากับ 0.328 ซึ่งบ่งชี้ว่า อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากร มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในเชิงบวก (ทิศทางเดียวกัน) อย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับความเชื่อมั่น 95% (ค่า p-value มีค่าน้อยกว่า 0.05) และจากแผนภาพ Cluster map พบว่า บริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากรสูง (hot spot) รวม 6 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา และสงขลา แต่พบว่า มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อและผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากรต่ำ (low spot) รวม 14 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย นครสวรรค์ เลย เพชรบูรณ์ หนองคาย อุดรธานี สกลนคร มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น และมหาสารคาม (รูป 2)

2. ผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และค่าดัชนีแสดงสว่างในเวลากลางคืน จากแผนภาพ Moran's I scatter plot พบว่า ค่าสถิติ Moran's I มีค่าเท่ากับ 0.393 ซึ่งบ่งชี้ว่า อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และค่าดัชนีแสดงสว่างในเวลากลางคืน มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในเชิงบวก (ทิศทางเดียวกัน)อย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับความเชื่อมั่น 95% (ค่า p-value มีค่าน้อยกว่า 0.05) และจากแผนภาพ Cluster map พบว่า บริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และค่าแสดงสว่างในเวลากลางคืนสูง (hot spot) รวม 7 จังหวัด ซึ่งเป็นจังหวัดเดียวกันกับผลการศึกษาข้อ 1 และปัตตานี แต่พบว่า มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อและค่าดัชนีแสงสว่าง ในเวลากลางคืนต่ำ (low spot) รวม 14 จังหวัด ซึ่งเป็นจังหวัดเดียวกันกับผลการศึกษาข้อ 2 (รูป 3)

3. ผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และสัดส่วนโรงพยาบาลต่อประชากร จากแผนภาพ Moran's I scatter plot พบว่า ค่าสถิติ Moran's I มีค่าเท่ากับ 0.218 ซึ่งบ่งชี้ว่า อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และสัดส่วนโรงพยาบาลต่อประชากร มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในเชิงบวก (ทิศทางเดียวกัน) อย่างมีนัยสำคัญ ณ ระดับความเชื่อมั่น 95% (ค่า p-value มีค่าน้อยกว่า 0.05) และจากแผนภาพ Cluster map พบว่า บริเวณที่มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และสัดส่วนโรงพยาบาลต่อประชากรสูง (hot spot) รวม 4 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ สงขลา และปัตตานี แต่พบว่า มีการกระจุกตัวของจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อและสัดส่วนโรงพยาบาลต่อประชากรต่ำ (low spot) รวม 10 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย เพชรบูรณ์ อุดรธานี สกลนคร กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น และมหาสารคาม (รูป 4)

3. ผลการศึกษาแบบจำลองทางเศรษฐมิติที่เหมาะสมเพื่อคาดการณ์การกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ

จากผลการวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรม GeoDa ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบผลลัพธ์ของแบบจำลองทั้ง 2 แบบ คือ แบบจำลอง Spatial Lag Model (SLM) และแบบจำลอง Spatial Error Model (SEM) เพื่อหาแบบจำลองที่เหมาะสมในการอธิบายการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ

ผู้วิจัยได้กำหนดค่าของตัวแปรที่ใช้ในแบบจำลองดังกล่าว ประกอบด้วย

1. TH_COVID_9 คือ ค่า logarithm ของอัตราการติดเชื้อ COVID-19
2. TH_COVID_10 คือ ค่า logarithm ของผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัด (ต่อหัวประชากร)
3. TH_COVID_11 คือ ค่า logarithm ของดัชนีค่าแสงสว่างเวลากลางคืน
4. TH_COVID_12 คือ ค่า logarithm ของสัดส่วนของโรงพยาบาลต่อจำนวนประชากร

3.1 ผลการศึกษาแบบจำลอง Spatial Error Model (SEM) พบว่า ค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืน (NTL index) มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในเชิงบวกกับอัตราการติดเชื้อ COVID-19 อย่างมีนัยสำคัญ ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% (ค่า p-value มีค่าเท่ากับ 0.00078 ซึ่งน้อยกว่า 0.05) กล่าวได้ว่า ค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืน เปลี่ยนแปลงไปร้อยละ 1 จะส่งผลทำให้อัตราการติดเชื้อ COVID-19 เปลี่ยนแปลงไปร้อยละ0.6035 รวมถึงค่าสัมประสิทธิ์ของแบบจำลอง spatial error (λ) มีค่าเท่ากับ 0.6813 แสดงให้เห็นถึงผลจากการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อไปยังจังหวัดที่อยู่บริเวณเดียวกันอย่างมีนัยสำคัญ ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% (ตาราง 2)

สำหรับการทดสอบ Breush-pagan เป็นการทดสอบว่า แบบจำลองมีความเป็นไปได้หรือไม่ที่จะเกิดปัญหา Heteroskedasticity หรือค่าคลาดเคลื่อนมีความแปรปรวนไม่คงที่ จากผลการทดสอบ พบว่า ค่า p-value มีค่าเท่ากับ 0.31572 ซึ่งมากกว่า 0.05 กล่าวได้ว่า แบบจำลองดังกล่าว ไม่มีปัญหา Heteroskedasticity

3.2 ผลการศึกษาแบบจำลอง Spatial Lag Model (SLM) พบว่า ค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืน (NTL index) มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในเชิงบวกกับอัตราการติดเชื้อ COVID-19 อย่างมีนัยสำคัญ ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% (ค่า p-value มีค่าเท่ากับ 0.00591 ซึ่งน้อยกว่า 0.05) กล่าวได้ว่า ค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืนเปลี่ยนแปลงไปร้อยละ 1 1 หน่วย จะส่งผลทำให้อัตราการติดเชื้อ COVID-19 เปลี่ยนแปลงไปร้อยละ 0.4266 รวมถึงค่าสัมประสิทธิ์ของ spatial lag (ρ) มีค่าเท่ากับ 0.5715 แสดงให้เห็นถึงผลจากการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อไปยังจังหวัดที่อยู่บริเวณเดียวกันอย่างมีนัยสำคัญ ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% (ตาราง 3)

สำหรับการทดสอบ Breush-pagan เป็นการทดสอบว่า แบบจำลองมีความเป็นไปได้หรือไม่ที่จะเกิดปัญหา Heteroskedasticity หรือค่าคลาดเคลื่อนมีความแปรปรวนไม่คงที่ จากผลการทดสอบ พบว่า ค่า p-value มีค่าเท่ากับ 0.10522 ซึ่งมากกว่า 0.05 กล่าวได้ว่า แบบจำลองดังกล่าว ไม่มีปัญหา Heteroskedasticity

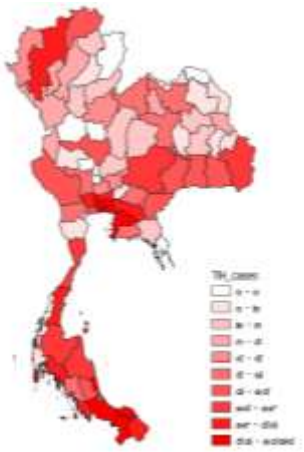

1. แผนที่แสดงจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19

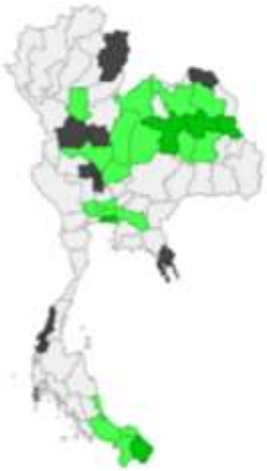

2. Significance map (p-value)

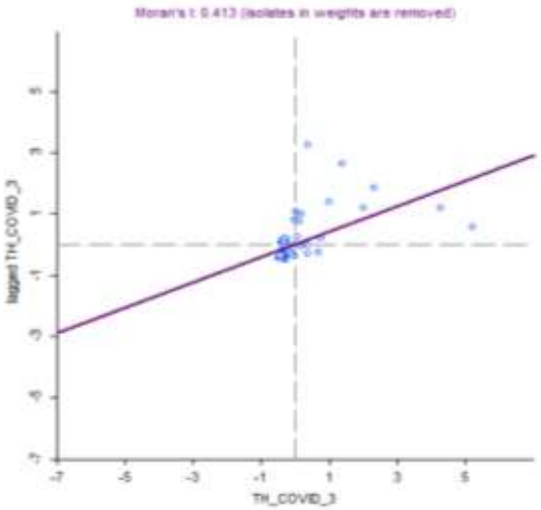

3. Moran's I Scatter Plot

4. Cluster Map

รูป 1 ผลการศึกษาการกระจายตัวและการกระจุกตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ
ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

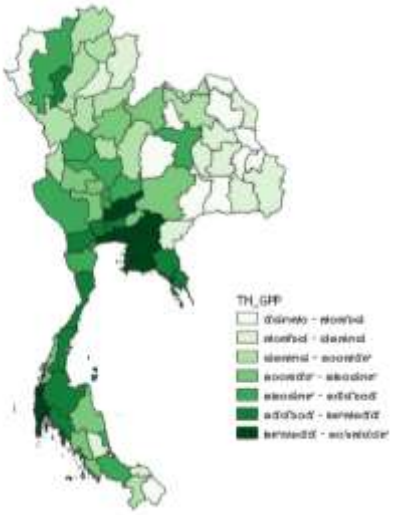

1. ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากร (GPP per capita)

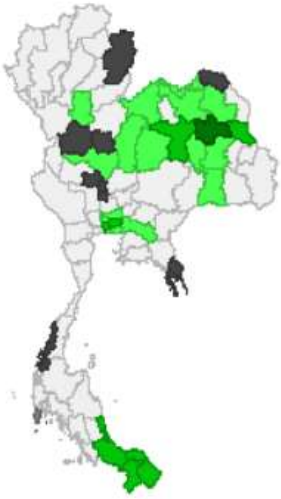

2. Significance map (p-value)

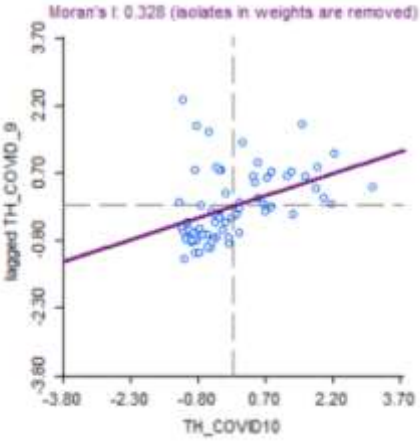

3. Moran's I Scatter Plot

4. Cluster map

รูป 2 ผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากร

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

1. ข้อมูลดาวเทียมแสดงค่าแสงสว่างในเวลากลางคืน

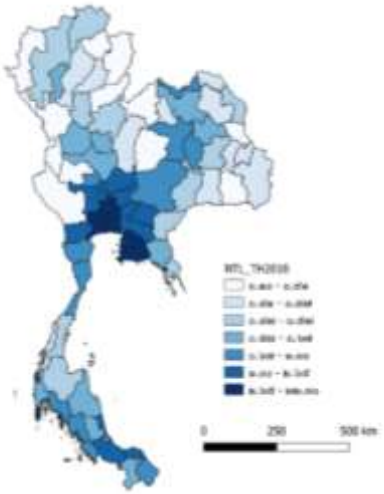

2. แผนที่แสดงค่าดัชนีแสดงสว่างในเวลากลางคืน

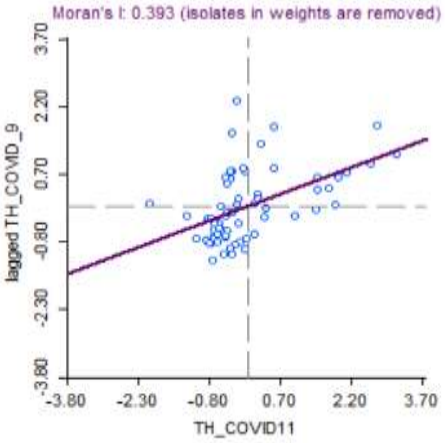

3. Moran's I Scatter Plot

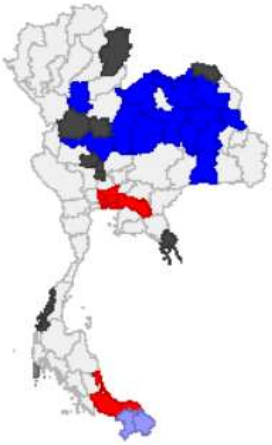

4. Cluster map

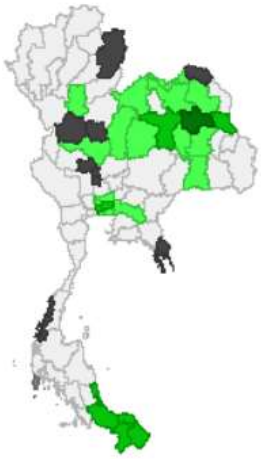

5. Significance map (p-value)

รูป 3 ผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และค่าดัชนีแสดงสว่างในเวลากลางคืน

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

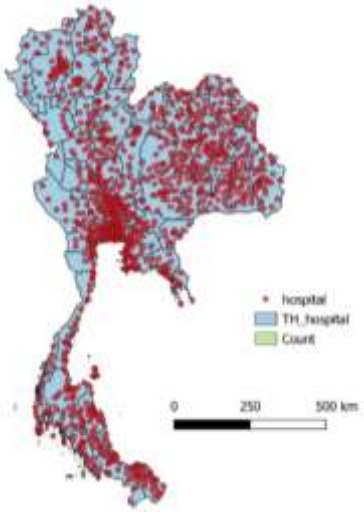

1. แผนที่ตำแหน่งที่ตั้งของโรงพยาบาลทั่วประเทศ

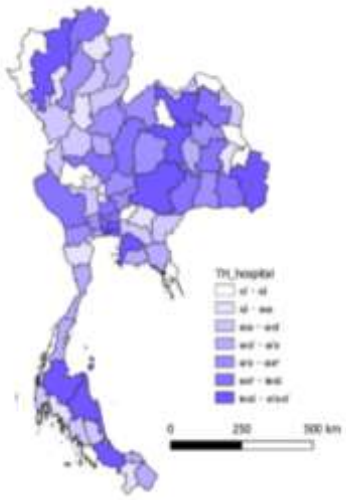

2. แผนที่แสดงจำนวนโรงพยาบาลทั้งหมดในประเทศ

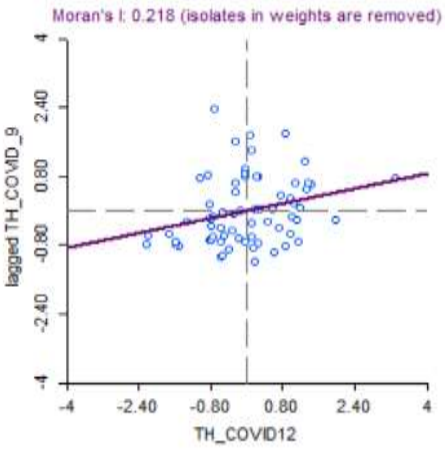

3. Moran's I Scatter Plot

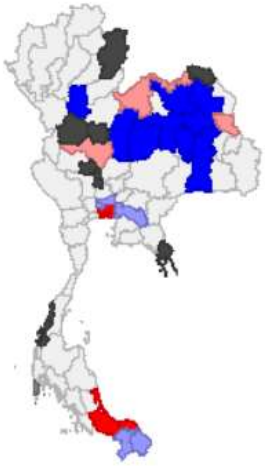

4. Cluster map

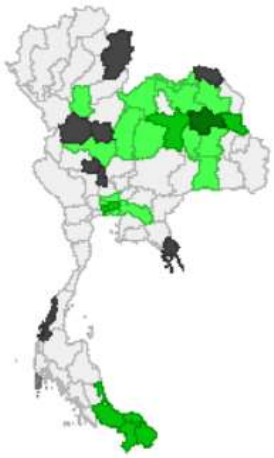

5. Significance map

รูป 4 ผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างอัตราการติดเชื้อ COVID-19 และสัดส่วนโรงพยาบาลต่อประชากร

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

ตาราง 2 ผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ระหว่างอัตราการติดเชื้อ COVID-19 กับปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคม จำนวน 3 ตัวแปร โดยใช้ค่าสถิติ LISA ในการทดสอบ

การทดสอบโดยค่าสถิติ LISA	**ผลการทดสอบกลุ่มจังหวัดที่มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ**	
	การกระจุกตัวของกลุ่มจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อ COVID-19 **สูง และตัวแปรทดสอบมีค่าสูง** (High-High/Hot spot)	**การกระจุกตัวของกลุ่มจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อ** COVID-19 **ต่ำ และตัวแปรทดสอบมีค่าต่ำ** (Low-Low/Low spot)
1. อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัวประชากร (GPP per capita)	6 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา และสงขลา	14 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย นครสวรรค์ เลย เพชรบูรณ์ หนองคาย อุดรธานี สกลนคร มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น และมหาสารคาม
2. อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และค่าดัชนีแสดงสว่างในเวลากลางคืน (Nighttime Light index)	7 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ ฉะเชิงเทรา สงขลา และปัตตานี	14 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย นครสวรรค์ เลย เพชรบูรณ์ หนองคาย อุดรธานี สกลนคร มุกดาหาร กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น และมหาสารคาม
3. อัตราการติดเชื้อ COVID-19 และสัดส่วนโรงพยาบาลต่อประชากร (Hospitals per populations)	4 จังหวัด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร สมุทรปราการ สงขลา และปัตตานี	10 จังหวัด ได้แก่ สุโขทัย เพชรบูรณ์ อุดรธานี สกลนคร กาฬสินธุ์ ชัยภูมิ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น และมหาสารคาม

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

ตาราง 3 ผลการศึกษาแบบจำลอง Spatial Error Model (SEM)

```
SUMMARY OF OUTPUT: SPATIAL ERROR MODEL - MAXIMUM LIKELIHOOD ESTIMATION
Data set            : TH_COVID-19
Spatial Weight      : TH_COVID-19
Dependent Variable  :  TH_COVID_9  Number of Observations:   68
Mean dependent var  :    0.052598  Number of Variables   :    4
S.D. dependent var  :    0.540918  Degrees of Freedom    :   64
Lag coeff. (Lambda) :    0.681295

R-squared           :    0.599599  R-squared (BUSE)      : -
Sq. Correlation     : -            Log likelihood        :  -28.484730
Sigma-square        :    0.117154  Akaike info criterion :    64.9695
S.E of regression   :    0.342278  Schwarz criterion     :    73.8475

------------------------------------------------------------------------
       Variable       Coefficient     Std.Error       z-value    Probability
------------------------------------------------------------------------
          CONSTANT     -0.113313        1.32681      -0.085403     0.93194
        TH_COVID10     0.0406923       0.262535       0.154998     0.87682
        TH_COVID11      0.603546       0.179654         3.3595     0.00078
        TH_COVID12      0.315011       0.515286       0.611331     0.54098
            LAMBDA      0.681295      0.0923611        7.37644     0.00000
------------------------------------------------------------------------
```

```
REGRESSION DIAGNOSTICS
DIAGNOSTICS FOR HETEROSKEDASTICITY
RANDOM COEFFICIENTS
TEST                                    DF      VALUE        PROB
Breusch-Pagan test                      3         3.5392     0.31572

DIAGNOSTICS FOR SPATIAL DEPENDENCE
SPATIAL ERROR DEPENDENCE FOR WEIGHT MATRIX : TH_COVID-19
TEST                                    DF      VALUE        PROB
Likelihood Ratio Test                   1        25.9215     0.00000

COEFFICIENTS VARIANCE MATRIX
   CONSTANT  TH_COVID10  TH_COVID11  TH_COVID12      LAMBDA
   1.760422   -0.343812    0.137370    0.066506    0.000000
  -0.343812    0.068924   -0.027665   -0.030838    0.000000
   0.137370   -0.027665    0.032275    0.009968    0.000000
   0.066506   -0.030838    0.009968    0.265520    0.000000
   0.000000    0.000000    0.000000    0.000000    0.008531

============================== END OF REPORT ==============================
```

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

ตาราง 4 ผลการศึกษาแบบจำลอง Spatial Lag Model (SLM)

```
SUMMARY OF OUTPUT: SPATIAL LAG MODEL - MAXIMUM LIKELIHOOD ESTIMATION
Data set            : TH_COVID-19
Spatial Weight      : TH_COVID-19
Dependent Variable  :  TH_COVID_9  Number of Observations:   68
Mean dependent var  :   0.0525977  Number of Variables   :    5
S.D. dependent var  :    0.540918  Degrees of Freedom    :   63
Lag coeff.   (Rho)  :    0.571497

R-squared           :    0.549821  Log likelihood        :    -30.7467
Sq. Correlation     : -            Akaike info criterion :     71.4933
Sigma-square        :    0.131719  Schwarz criterion     :     82.5909
S.E of regression   :    0.362931

------------------------------------------------------------------------------
       Variable       Coefficient     Std.Error       z-value    Probability
------------------------------------------------------------------------------
      W_TH_COVID_9      0.571497       0.105531        5.41544     0.00000
          CONSTANT      0.290514        1.21818       0.238482     0.81151
        TH_COVID10    -0.0806882       0.250034      -0.322709     0.74692
        TH_COVID11      0.426603       0.154987        2.75251     0.00591
        TH_COVID12      0.542841         0.5359        1.01295     0.31108
------------------------------------------------------------------------------

REGRESSION DIAGNOSTICS
DIAGNOSTICS FOR HETEROSKEDASTICITY
RANDOM COEFFICIENTS
TEST                                    DF      VALUE        PROB
Breusch-Pagan test                      3         6.1352     0.10522

DIAGNOSTICS FOR SPATIAL DEPENDENCE
SPATIAL LAG DEPENDENCE FOR WEIGHT MATRIX : TH_COVID-19
TEST                                    DF      VALUE        PROB
Likelihood Ratio Test                   1        21.3976     0.00000

COEFFICIENTS VARIANCE MATRIX
   CONSTANT  TH_COVID10  TH_COVID11  TH_COVID12  W_TH_COVID_9
   1.483970   -0.301602    0.134724    0.207030    0.010097
  -0.301602    0.062517   -0.027430   -0.059247   -0.002093
   0.134724   -0.027430    0.024021    0.021986   -0.004503
   0.207030   -0.059247    0.021986    0.287189   -0.001083
   0.010097   -0.002093   -0.004503   -0.001083    0.011137

============================== END OF REPORT ==============================
```

ที่มา: คำนวณโดยผู้วิจัย

อภิปรายและสรุป

1. ผลการศึกษาความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ของจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ จากแผนภาพ Cluster map แสดงให้เห็นว่า ตำแหน่งการแพร่กระจายของจำนวนผู้ติดเชื้อมีการกระจุกตัวสูงสุดอยู่ที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศ และมีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ปริมณฑล และจังหวัดใกล้เคียงบางจังหวัด ได้แก่ สมุทรปราการ นนทบุรี ปทุมธานี และฉะเชิงเทรา รวมถึงจังหวัดที่อยู่ในภาคใต้บางจังหวัด ได้แก่ สงขลา ยะลา ปัตตานี และนราธิวาส และจากแผนภาพยังพบว่า มีจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อ COVID-19 ต่ำที่มีพื้นที่ติดกับกลุ่มจังหวัดที่มีอัตราการติดเชื้อสูง คือ นครปฐม จึงถือว่าเป็นพื้นที่มีความเสี่ยงต่อการแพร่ระบาดของ COVID-19 เช่นเดียวกัน ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวสามารถช่วยให้ผู้กำหนดนโยบาย และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการป้องกันและควบคุมการระบาดของ COVID-19 ใช้เป็นพื้นที่เป้าหมายในการค้นหาเชิงรุก (active case finding) ผู้ติดเชื้อ และวางแผนการทำงานในพื้นที่ดังกล่าวต่อไป

2. ผลการวิเคราะห์การถดถอยเชิงพื้นที่ระหว่าง แบบจำลอง Spatial Lag (SLM) และแบบจำลอง Spatial Error (SEM) พบว่า ค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืน มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่เชิงบวก อย่างมีนัยสำคัญ ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% กับจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ โดยค่าดัชนีแสงสว่างในเวลากลางคืน แสดงให้เห็นถึงระดับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในแต่ละจังหวัด ยกตัวอย่าง กรุงเทพมหานคร เป็นเมืองหลวงที่มีสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรมที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง ดึงดูดนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศให้เข้ามาท่องเที่ยวในประเทศ ในเวลาเดียวกันได้มาก จากข้อมูลจำนวนผู้ติดเชื้อในประเทศ ยกตัวอย่าง กรณีของการตรวจพบผู้ติดเชื้อ COVID-19 จำนวนมากโดยมีแหล่งที่มาจากสนามมวย กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีการกระจายตัวจากผู้ติดเชื้อ ในกรุงเทพฯ ไปยังต่างจังหวัดในลำดับต่อมา ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลควรให้ความสำคัญกับสถานที่ที่มีการรวมตัวกันของกลุ่มคนจำนวนมาก อาทิ ห้างสรรพสินค้า ตลาดนัด สถานบันเทิง สถานที่ทำงาน สถาบันการศึกษา ซึ่งอยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานคร และพื้นที่ใกล้เคียงโดยรอบ เป็นต้น

3. ผลการวิเคราะห์แบบจำลองทางเศรษฐมิติที่เหมาะสมเพื่อคาดการณ์การแพร่กระจายของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ ผลการศึกษา พบว่า แบบจำลอง Spatial Lag (SLM) และแบบจำลอง Spatial Error (SEM) มีความเหมาะสมในการนำมาใช้คาดการณ์ การกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ กล่าวคือ จากผลการทดสอบแบบจำลอง Spatial Lag (SLM) และ Spatial Error (SEM) พบว่า ค่าสัมประสิทธิ์ของ spatial lag (ρ) และค่าสัมประสิทธิ์ของ spatial error (λ) มีค่าเป็นบวก อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ตามลำดับ ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า การกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 มี มีผลกระทบล้นไหลเชิงพื้นที่ (spatial spillover effects) ต่อพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกัน หรือจังหวัดที่มีผู้ติดเชื้อ COVID-19 อาจส่งผลทำให้เกิดการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อไปยังจังหวัดที่อยู่ใกล้เคียงกันได้ และอาจเป็นสาเหตุทำให้จังหวัดดังกล่าว มีจำนวนผู้ติดเชื้อสูงขึ้นตามไปด้วย

ข้อเสนอแนะ

1. เนื่องด้วยความจำกัดของเวลา และความจำกัดของการเข้าถึงข้อมูล ทำให้ผู้วิจัยไม่สามารถเก็บข้อมูลจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 หรือกลุ่มตัวอย่างได้มากกว่าที่ศึกษาในงานวิจัย อาทิ ผู้วิจัยไม่ได้นำจำนวนผู้ติดเชื้อ จำนวนผู้เสียชีวิต และผู้ที่รักษาหาย จำนวนผู้ที่เสี่ยงต่อการติดเชื้อ สาเหตุของการติดเชื้อ สถานที่ที่เป็นแหล่งแพร่กระจายเชื้อ รวมถึงมาตรการของภาครัฐ (lockdown สถานที่ต่าง ๆ ที่อาจส่งผลต่อการแพร่กระจายของ COVID-19 ในแต่ละช่วงเวลา) มาใช้ในการศึกษานี้ รวมถึงข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคมที่ใช้ในการศึกษา ยังไม่เป็นปัจจุบัน (ข้อมูลจำนวนประชากรและค่าดัชนี

แสงสว่างในเวลากลางคืน) เมื่อเทียบกับจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ซึ่งหากนำข้อมูลดังกล่าวมาร่วมวิเคราะห์แล้ว น่าจะทำให้สามารถอธิบายการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อได้อย่างแม่นยำมากยิ่งขึ้น สำหรับการศึกษาในอนาคต หากมีผู้สนใจจะทำวิจัยในเรื่องดังกล่าวต่อไป สามารถทำการเก็บข้อมูลได้มากกว่าที่ผู้วิจัยทำอยู่ในรายงานการศึกษานี้ เช่น การนำข้อมูลผู้ติดเชื้อในแต่ละช่วงเวลามาปรับใช้ เปรียบเทียบกับผลดำเนินงานของภาครัฐ รวมถึงการเพิ่มระดับการวิเคราะห์ในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น (เพิ่มข้อมูลผู้ติดเชื้อในระดับรายตำบล หมู่บ้าน) ซึ่งจะสามารถเป็นประโยชน์ในการต่อยอดงานวิจัยในอนาคตต่อไปได้

2. การศึกษานี้ เป็นแนวทางเบื้องต้นในการคาดการณ์การกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลภูมิสารสนเทศ และข้อมูลเศรษฐกิจสังคม สำหรับการศึกษาปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของผู้ติดเชื้อ COVID-19 ในประเทศ โดยใช้ตัวแปรทางด้านเศรษฐกิจสังคม (Socioeconomic) ในอนาคต ควรเลือกประเภทของตัวแปรอิสระที่หลากหลายมากขึ้น เข้ามาทำการศึกษา อาทิ จำนวนสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญ แหล่งท่องเที่ยวในช่วงเวลากลางคืน (ร้านอาหาร โรงแรม สถานบันเทิง ฯลฯ)ทั่วประเทศ เป็นต้น รวมถึงมีการใช้โปรแกรมทางสถิติที่เป็นที่นิยมในปัจจุบันเข้ามาทำการศึกษามากขึ้น อาทิ โปรแกรมR Studio, Pythons, Machine Learning เป็นต้น ซึ่งน่าจะทำให้ได้ผลการศึกษาที่แตกต่างออกไป รวมถึงให้มีความทันสมัยเข้ากับสถานการณ์ในปัจจุบันมากยิ่งขึ้น 3. ภาครัฐควรมีมาตรการในการป้องกัน เฝ้าระวัง รวมถึงมีมาตรการในการควบคุมการเดินทาง หรือการเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างพื้นที่ รวมถึงการเดินทางของประชาชนในพื้นที่ข้ามจังหวัด ในช่วงที่มีสถานการณ์การแพร่ระบาดของ COVID-19 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเดินทางของประชาชนในช่วงวันหยุดยาว (เทศกาลปีใหม่ สงกรานต์) เนื่องจากการเคลื่อนย้ายแรงงานหรือการเดินทางของประชาชนจากในพื้นที่ที่มีจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 สูง อาจเป็นสาเหตุทำให้เกิดการกระจายตัวไปยังพื้นที่ที่มีจำนวนผู้ติดเชื้อ COVID-19 ต่ำได้

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงสาธารณสุข. กรมควบคุมโรค. (2563). *รายงาน COVID-19 ประจำวันที่ 27 เมษายน 2563*. สืบค้นเมื่อ 30 เมษายน 2563, จาก https://ddc.moph.go.th/viralpneumonia/index.php

เจษฎายุทธ ไกรนรา. (2563). *การใช้ภาพถ่ายดาวเทียมแสงสว่างในเวลากลางคืนคาดการณ์การใช้น้ำประปาของไทย* : การประชุมวิชาการวิศวกรรมโยธาแห่งชาติ ครั้งที่ 25. ชลบุรี

ณัฐพงษ์ พัฒนพงษ์, Arturo M. Martinez Jr., Ron Lester Santos Durante และพิชญ์ จงวัฒนากุล. (2563). การวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำในประเทศไทยโดยใช้ข้อมูลดาวเทียมและภูมิสารสนเทศ. *ชีวิตที่เหลื่อมล้ำ: เหลื่อมล้ำตลอดชีวิต : การสัมมนาวิชาการประจำปี 2563 ครั้งที่ 42 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* (น. 84-181). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธนาคารแห่งประเทศไทย (2563). *รายงานนโยบายการเงิน ฉบับเดือนมีนาคม 2563*. สืบค้นเมื่อ 20 เมษายน 2563, จาก https://www.bot.or.th/Thai/MonetaryPolicy/MonetPolicyComittee/MPR/DocLib/PressMPR_March2563_vp5sp02.pdf ธานี ชัยวัฒน์. (2559). Night Lights, Economic Growth, and Spatial Inequality of Thailand. *Puey Ungphakorn Institute for Economic Research, 26.*

เยาวรัตน์ เกกินะ. (2559). *การประยุกต์ใช้ภาพถ่ายดาวเทียมแสงสว่างในเวลากลางคืน (Nighttime Light Satellite Image) วิเคราะห์ความเจริญเติบโตของเมืองในประเทศไทย*(วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

ศูนย์บริหารสถานการณ์ โควิด-19 (2564). *สถานการณ์ โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ประจำวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2564*. สืบค้นเมื่อ 12 กุมภาพันธ์ 2564, จาก https://www.thaigov.go.th/news/contents/details/29299

สำนักงานพัฒนารัฐบาลดิจิทัล (องค์การมหาชน) (2563). *ข้อมูลพิกัดจุดสถานพยาบาลของรัฐ*. สืบค้นเมื่อ 20 เมษายน 2563, จาก https://data.go.th/dataset/health-citizeninfo

สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2563). *จำนวนประชากรจากการทะเบียน พ.ศ. 2561*. สืบค้นเมื่อ 20 เมษายน 2563, จาก http://statbbi.nso.go.th/staticreport/page/sector/th/01.aspx

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2563*). ผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด แบบปริมาณลูกโซ่ ฉบับ พ.ศ. 2561*. สืบค้นเมื่อ 20 เมษายน 2563, จากhttps://www.nesdc.go.th/main.php?filename=gross_regional

Allepuz, A., Casal, J., & Beltrán-Alcrudo, D. (2019). Spatial analysis of lumpy skin disease in Eurasia-Predicting areas at risk for further spread within the region. *Transboundary & Emerging Diseases*, 66(2), 813-822. doi:10.1111/tbed.13090

Anselin, L. (1995). Local indicators of spatial association – LISA.pdf. *Geographical Analysis,* 27(2), 94-115.

Asian Development Outlook (2020). *What Drives Innovation in Asia? Report on April 2020*. Retrieved April 27, 2020, from http://dx.doi.org/10.22617/FLS200119-3

Cravo, T. A., Becker, B., & Gourlay, A. (2015). Regional Growth and SMEs in Brazil: A Spatial Panel Approach. *Regional Studies*, 49(12), 1995-2016. doi:http://www.tandfonline.com/loi/cres20

Dickerson, N. T. (2007). Black Employment, Segregation, and the Social Organization of Metropolitan Labor Markets. *Economic Geography*, 83(3), 283-307.

European Centre for Disease Prevention and Control (2020). *Total Confirmed deaths due to COVID-19 Per million people.* Retrieved April 27, 2020, from https://ourworldindata.org/coronavirus#cases-of-covid-19

Fowler, S. C. and Kleit, R. G. (2013). The Effects of Industrial Clusters on the Poverty Rate. *Economic Geography*, 90(2), 129-154.

Insaf, T. Z., & Talbot, T. (2016). Identifying areas at risk of low birth weight using spatial epidemiology: A small area surveillance study. *Preventive Medicine,* 88, 108-114. doi:https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2016.03.019

Marrocu, E., & Paci, R. (2012). Education or Creativity: What Matters Most for Economic Performance? *Economic Geography*, 88(4), 369-401. doi:10.1111/j.1944-8287.2012.01161.x

Mollalo, A., Vahedi, B., & Rivera, K. M. (2020). GIS-based spatial modeling of COVID-19 incidence rate in the continental United States. *Science of the Total Environment*, 728. doi:10.1016/j.scitotenv.2020.138884

Nilima, Kamath, A., Shetty, K., Unnikrishnan, B., Kaushik, S., & Rai, S. N. (2018). Prevalence, patterns, and predictors of diarrhea: a spatial-temporal comprehensive evaluation in India. *BMC Public Health*(1). doi:10.1186/s12889-018-6213-z

Seffrin, R., Coimbra de Araújo, E., & Leones Bazzi, C. (2018). Regression models for prediction of corn yield in the state of Paraná (Brazil) from 2012 to 2014. *Modelos de regressão para a predição da*

produtividade de milho no Estado do Paraná (Brasil) entre os anos de 2012 a 2014., 40(1), 1-11. doi:10.4025/actasciagron.v40i1.36494

The Organization for Economic Cooperation and Development (2020). *OECD ECONOMIC OUTLOOK Interim Report March 2020*. Retrieved April 27, 2020, from http://www.oecd.org/economic-outlook/

World Health Organization (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report on March 11,2020*. Retrieved April 27, 2020, from https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020

Xie, J., & Zhu, Y. (2020). Association between ambient temperature and COVID-19 infection in 122 cities from China. *Science of the Total Environment,* 724, 138201. doi:https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138201

Zhang, Y. J., Hao, J. F., & Song, J. (2016). The CO2 emission efficiency, reduction potential and spatial clustering in China's industry: Evidence from the regional level. *Applied Energy,* 174(suppl), 213-223. doi: 10.1016/j.apenergy.2016.04.109

ความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาคร

(Social Relations in The Second Generation of Myanmar Migrant Worker in Samutsakhon Province, Thailand)

โดย
ดุษฎี อายุวัฒน์ [*] ***และ เบญจพร โคกแปะ*** [†]

[*] รองศาสตราจารย์ (ประชากรศาสตร์) ผู้อำนวยการศูนย์บริการแรงงานและการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ สาขาวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

[†] นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, Corresponding author: dusayu@kku.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาระดับความสัมพันธ์ทางสังคมและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาคร ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ มีหน่วยในการวิเคราะห์ระดับปัจเจก กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในอำเภอเมืองสมุทรสาคร จำนวน 380 คน โดยสุ่มตัวอย่างแบบสองขั้นตอน เก็บรวบรวมข้อมูลเมื่อกุมภาพันธ์ - มีนาคม 2563 ด้วยแบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนาและการวิเคราะห์ถดถอยพหุคุณ ผลการวิจัยพบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาเป็นหญิงร้อยละ 52.4 มีอายุเฉลี่ย 23 ปี ราว 3 ใน 5 สำเร็จการศึกษาภาคบังคับของไทย และร้อยละ 9.7 เป็นผู้ว่างงาน ส่วนใหญ่มีประสบการณ์การทำงาน 1-5 ปี มีความรู้เรื่องสิทธิการทำงานในระดับค่อนข้างสูงและสูงรวมร้อยละ 66.3 ได้รับการขัดเกลาแบบสังคมไทย มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อและความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทยในระดับสูง ซึ่งมีความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับสูง รวมร้อยละ 43.2 โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางสังคมกับเพื่อนร่วมงานคนไทย ซึ่งหมายถึง การที่ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมามีปฏิสัมพันธ์ทางร่างกายและจิตใจกับเพื่อนร่วมงานคนไทย หัวหน้างานคนไทยในระดับสูง เช่น การทำงานเท่าเทียมกับเพื่อนร่วมงานคนไทย ในระดับบ่อยครั้งและเป็นประจำ รวมร้อยละ 90.2 และพบว่า 6 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ได้แก่ เพศ ระยะเวลาที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนไทย ประสบการณ์การทำงาน ความรู้เรื่องสิทธิการทำงาน การขัดเกลาทางสังคม และการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ ความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทย ซึ่งตัวแปรทั้งหมดสามารถอธิบายการผันแปรของความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ได้ร้อยละ 42.8 (R^2 = 0.428)

คำสำคัญ : ความสัมพันธ์ทางสังคม ทายาทรุ่นที่ 2 แรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา

Abstract

The paper investigates the level of social relations and factors influencing in the second generation of Myanmar migrant workers in Samutsakhon Province.The study was conducted quantitatively within individual-level analysis unit. Multi-stage random sampling technique was applied to choose 380 second-generation Myanmar migrant workers in Samutsakhon Province. The data were collected from February to March 2020 through scheduled interviews. The data were analyzed by descriptive statistics and multiple regression analyses, which are implemented in multivariate analysis for hypothesis testing. From demographic information, 52.4 percent of the participants were female. The average age was 23 years and 3 in every 5 were graduated junior high school in Thailand. Most of them are working in the industrial factory and had 1-5 years of working experience and have understanding the work rights at a relatively high level as 66.3 percent and have a high level of perceiving information about their work and high level Thai naturalization knowledge. Second generation have social relations at a relatively higher levels as 43.2 percent especially social relations with Thai colleagues, this means that the second generation of Myanmar migrant workers interact physically and mentally. With Thai colleagues High level Thai supervisors such as working equally with Thai colleagues. At a frequent and frequent level, total 90.2 percent. The result also found 6 factors influenced social relations of the second generation with statistical significance at the level of 0.05, there are sex, the period of study in Thai school, work experience, knowledge about work, socialization, perception of information from the media and Thai naturalization knowledge. All of the variables could explain the social relations in the second generation of Myanmar migrant by 42.8 percent (R^2 = 0.428).

Keywords: social relations, second generation, Myanmar migrant

ความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ในจังหวัดสมุทรสาคร

(Social Relations in The Second Generation of Myanmar Migrant Worker in Samutsakhon Province, Thailand)

บทนำ

การย้ายถิ่นของแรงงานข้ามชาติจากประเทศเมียนมาเข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง แรงงานข้ามชาติที่เป็นโสดมักพบคู่ครองและแต่งงานสร้างครอบครัวในประเทศไทย การแต่งงานถือเป็นทางเลือกหนึ่งที่ช่วยเพิ่มความมั่นคงให้กับชีวิตของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา (อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์ จรัมพร โห้ลำยอง และกัญญา อภิพรชัยสกุล, 2554) จากการสำรวจอัตราการเกิดทายาทของแรงงานข้ามชาติเมียนมาพบว่า ประมาณ 3 ใน 4 ของทายาทแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาเป็นบุคคลที่เกิดในประเทศไทย อีก 1 ใน 4 เกิดในประเทศต้นทางและอพยพตามบิดามารดาเข้ามาในประเทศไทย (เฉลิมพล แจ่มจันทร์ และกัญญา อภิพรชัยสกุล, 2562) ประกอบกับข้อมูลด้านสาธารณสุขเมื่อปี 2547 – 2552 พบว่า แรงงานข้ามชาติให้กำเนิดทายาทในประเทศไทย สูงถึง 53,630 คน (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2554) บ่งชี้ให้เห็นว่าประเทศไทยมีทายาทของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่ชายแดนและพื้นที่ที่มีแรงงานชาวเมียนมาอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น เช่น สมุทรสาคร เชียงใหม่ ตาก ระนอง เป็นต้น ซึ่งทายาทที่เกิดในประเทศไทย ถูกเรียกว่า “ทายาทรุ่นที่ 2” (Second Generation)

ในช่วงแรกทายาทรุ่นที่ 2 เป็นกลุ่มบุคคลไม่มีสถานะทางกฎหมายที่ชัดเจน อยู่เหนือการดูแลของระบบสวัสดิการของรัฐบาลไทย จนกระทั่งในปี 2547 - 2548 รัฐบาลไทยได้เปิดโอกาสให้แรงงานข้ามชาติเข้ามาทำงานในประเทศอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และเปิดโอกาสให้ทายาทของแรงงานข้ามชาติเข้าสู่ระบบการศึกษาในโรงเรียนของรัฐบาลไทยตามกฎหมาย (อดิศร เกิดมงคล, 2557) ส่งผลให้ทายาทรุ่นที่ 2 ได้เรียนรู้กฎระเบียบ วัฒนธรรมไทย ปัจจุบันทายาทรุ่นที่ 2 จำนวนหนึ่งเติบโตเป็นวัยแรงงานและเข้าสู่การทำงานในประเทศไทยในฐานะ “แรงงาน” โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาและทายาทรุ่นที่ 2 อาศัยอยู่อย่างหนาแน่น ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่มีโรงงานอุตสาหกรรมจ้างงานทายาทรุ่นที่ 2 เป็นจำนวนมาก จะเห็นได้ว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ได้ใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยมาระยะหนึ่งแล้ว ประกอบกับการบริหารจัดการของรัฐบาลไทยช่วยให้ทายาทรุ่นที่ 2 สามารถผสมกลมกลืนกับคนไทยในหลายด้าน ทั้งในด้านการศึกษา และการทำงาน ส่งผลให้ทายาทรุ่นที่ 2 ได้มีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยหลากหลายกลุ่ม ทั้งครูคนไทย เพื่อนคนไทย ชุมชนไทย สถานประกอบการ นายจ้าง เพื่อนร่วมงาน (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2554) ทายาทรุ่นที่ 2 ได้ใช้วุฒิการศึกษาและเครือข่ายทางสังคมคนไทยเข้าสู่การทำงานในตำแหน่งที่สูงขึ้น (Collins & Zimran, 2019)

บทความฉบับนี้ จึงสนใจว่าปัจจุบันทายาทรุ่นที่ 2 มีความสัมพันธ์ทางสังคมระดับใด และปัจจัยใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งมีความหลายหลากของผู้คน ทั้งความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ในที่ทำงาน รวมถึงความสัมพันธ์กับคนไทยในสังคมไทย ผลการวิจัยนี้จะทำให้ได้แนวทางในการสร้างความเข้าใจกับความสัมพันธ์ทางสังคมของทายาทรุ่นที่ 2 และตระหนักถึงความสำคัญของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างทายาทรุ่นที่ 2 นำไปสู่การอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาคร

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยนี้เน้นศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ครอบคลุม 3 ด้าน ได้แก่ ด้านครอบครัว ด้านเพื่อนร่วมงานคนไทย และด้านชุมชนคนไทย โดยมีแนวคิดหลักที่ใช้เป็นฐานในการวิจัยดังนี้

แนวคิดการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เป็นแนวคิดที่อธิบายความสัมพันธ์และการอาศัยอยู่รวมกันของผู้คนในสังคม ซึ่งเกิดจากการขัดเกลาอบรมเลี้ยงดู การถ่ายทอดค่านิยม บรรทัดฐานทางสังคม ความเชื่อ จากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่ง เป็นเครื่องมือช่วยในการจัดระเบียบพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกัน (Billingham, 2007) โดยสถาบันทางสังคมทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดู ประกอบด้วย สถาบันครอบครัว สถานศึกษา กลุ่มเพื่อน สถาบันทางศาสนา สถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันสื่อมวลชน โดยเฉพาะสถาบันครอบครัวถือเป็นสถาบันสำคัญในการอบรมเลี้ยงดูทายาทรุ่นที่ 2 เช่นเดียวกับสถาบันการศึกษาและสถาบันเศรษฐกิจ โดยสถาบันการศึกษาเป็นสถาบันทางสังคมที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ ทักษะการดำเนินชีวิต บรรทัดฐานทางสังคม การฝึกอบรม และส่งเสริมศักยภาพด้านต่าง ๆ ให้ทายาทรุ่นที่ 2 ได้ซึมซับความเป็นไทย เรียนรู้ภาษาและวัฒนธรรมไทย ผ่านการอบรม สั่งสอน ซึ่งเกิดขึ้นในโรงเรียน ศูนย์การเรียนรู้ สร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในสังคมไทยผ่านกลุ่มเพื่อน ครูอาจารย์ รวมถึงเนื้อหาในรายวิชา โดยเฉพาะกลุ่มที่เข้ารับการศึกษาในระบบการศึกษาของรัฐบาลไทย (บุบผา อนันต์สุชาติกุล, 2554)

ส่วนสถาบันเศรษฐกิจ เป็นสถาบันทางสังคมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการปฏิบัติงานของทายาทรุ่นที่ 2 ทำหน้าที่จ่ายค่าตอบแทน กำหนดกฎเกณฑ์การทำงาน หลักเกณฑ์การลา วินัยและโทษทางวินัย การร้องทุกข์ การเลิกจ้าง ลักษณะการทำงานถ่ายทอดทักษะการทำงานและประสบการณ์ รวมถึงดำเนินการขึ้นทะเบียนขออนุญาตทำงานให้กับทายาทรุ่นที่ 2 ตามที่กฎหมายกำหนด ส่งผลให้ทายาทรุ่นที่ 2 จึงมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนภายใต้สถาบันเศรษฐกิจที่หลากหลาย ประกอบด้วย เพื่อนร่วมงานคนไทย นายจ้างคนไทย และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งการทำงานในภาคอุตสาหกรรมให้ความสำคัญกับปฏิสัมพันธ์และการส่วนร่วมของพนักงาน ความสัมพันธ์ในที่ทำงานกับเพื่อนร่วมงาน (จรัมพร โห้ลำยอง ,ศิรินันท์ กิตติสุขสถิต และมะลิวัลย์ ขันเล็ก, 2561) คนที่มีประสบการณ์ในการทำงานสูงจะมีเครือข่ายทางสังคมสูง (Vigdor, 2013)

นอกจากนี้ สถาบันสื่อสารมวลชน ปัจจุบันถือเป็นสถาบันทางสังคมที่เข้ามามีบทบาทกับทายาทรุ่นที่ 2 โดยเฉพาะสื่อออนไลน์ เพราะส่วนใหญ่ใช้โทรศัพท์มือถือในการติดต่อเชื่อมต่อสื่อสารกับผู้คนอยู่ตลอดเวลา (กนกวรรณ จิตรโรจน์รักษ์, 2558) จะเห็นได้ว่า แนวคิดการขัดเกลาทางสังคม ได้อธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมของทายาทรุ่นที่ 2 ที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับโครงสร้างทางสังคมของไทยในทุกระดับ ซึ่งสะท้อนปฏิสัมพันธ์กับผู้คนที่หลากหลายกลุ่ม โดยได้นิยามความหมายของความสัมพันธ์ทางสังคม หมายถึง การที่ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมามีปฏิสัมพันธ์ทางร่างกายและจิตใจ กับสมาชิกในครอบครัว เพื่อนร่วมงานคนไทย หัวหน้างานคนไทย และคนไทยในชุมชน ผ่านการแสดงออกทางพฤติกรรม 2 ด้าน ได้แก่ ด้านจิตใจ และด้านกายภาพ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้แรงงานข้ามชาติและทายาทรุ่นที่ 2 มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้คนในสังคมไทยมากขึ้น ได้แก่ เพศ ระยะเวลาที่ได้รับการศึกษา

ในโรงเรียนไทย และประสบการณ์ในการทำงาน (Vigdor, 2013) ขณะที่ความรู้เรื่องสิทธิการทำงาน (Margaret, 2016; Ismail, 2016) การขัดเกลาทางสังคม และความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทย (เฉลิมพล แจ่มจันทร์ และกัญญา อภิพรชัยสกุล, 2562) และการรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อ (ปรีดา นัคเร และยุบล เบ็ญจรงค์กิจ, 2561) การวิจัยนี้จึงมีสมมุติฐานการวิจัยว่า ปัจจัยด้านคุณลักษณะส่วนบุคคล (เพศ ระยะเวลาที่ศึกษาในโรงเรียนไทย) ปัจจัยด้านการทำงาน ได้แก่ (ประสบการณ์การทำงาน ความรู้เรื่องสิทธิการทำงาน) และปัจจัยด้านสังคม (การขัดเกลาทางสังคม การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ และความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทย) น่าจะมีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา (ภาพที่ 1)

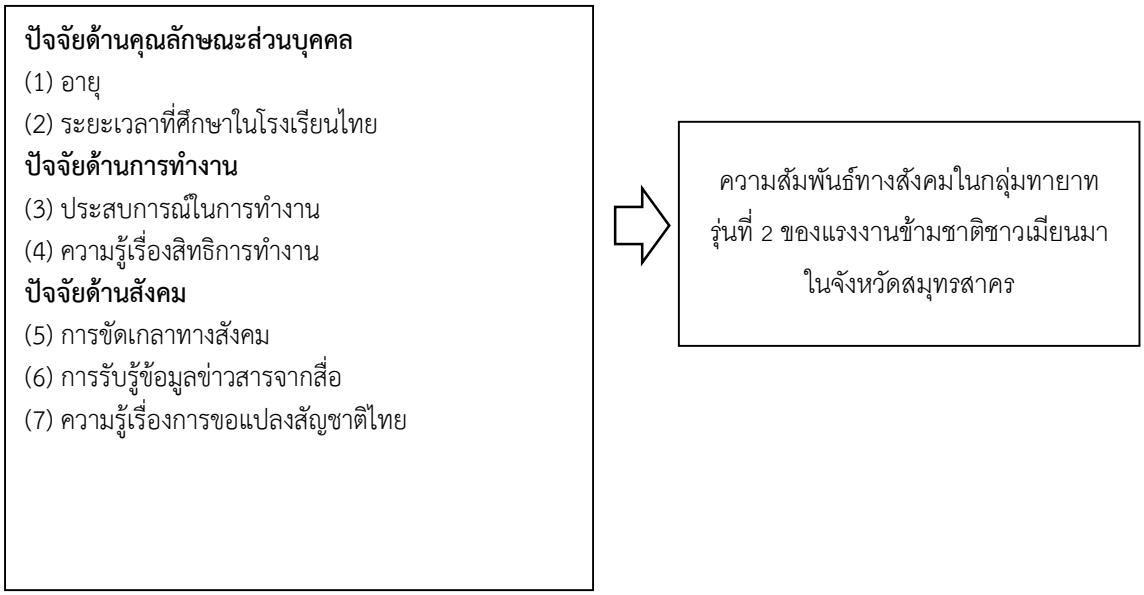

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Methodology) แบบภาคตัดขวางที่เวลาใดเวลาหนึ่ง (Cross-sectional Design) (Un-ob, 2016) เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาคร หน่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นหน่วยระดับปัจเจก กลุ่มตัวอย่าง คือ ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาที่เกิดจาก บิดามารดาชาวเมียนมา หรือบิดามารดาฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นชาวเมียนมา กับบิดามารดาฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นชาวไทย เกิดในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2534 - 2547 ปัจจุบันมีอายุระหว่าง 18 - 28 ปี และเป็นบุคคลที่ขึ้นทะเบียนขออนุญาตทำงานถูกต้องตามกฎหมายกับกระทรวงแรงงานในอำเภอเมืองสมุทรสาคร ได้แก่ ตำบลมหาชัย ตำบลท่าทราย และตำบลโคกขาม (สำนักงานจัดหางาน จังหวัดสมุทรสาคร, 2556) หาขนาดตัวอย่างด้วยสูตรไม่ทราบจำนวนประชากรได้ขนาดตัวอย่างจำนวน 380 คน และใช้การสุ่มตัวอย่างแบบสองขั้นตอน (Cochran, 1977) โดยขั้นที่ 1 จำแนกตามพื้นที่อยู่อาศัยของทายาทรุ่นที่ 2 เป็น 3 ตำบล คือ (1) ตำบลมหาชัย ได้แก่ ชุมชนท่าทราย ชุมชนเกาะสมุทร และชุมชนโกรกกรากใน (2) ตำบลท่าทราย ได้แก่ ชุมชน KL และชุมชนคลองครุ และ (3) ตำบลโคกขาม ได้แก่ ชุมชน

มหาชัยนิเวศน์ จากนั้น จึงจำแนกตามคุณลักษณะของบิดามารดาในขั้นตอนที่ 2 เพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างที่ครอบคลุมคุณลักษณะของทายาทรุ่นที่ 2

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ พัฒนาขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และผ่านการตรวจความถูกต้องเชิงเนื้อหา และทดสอบความเชื่อมั่นได้ค่า 0.902 ถือเป็นเครื่องมือที่มีคุณภาพสามารถใช้เก็บรวบรวมข้อมูลได้ ดำเนินการเก็บข้อมูลในเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม 2563 และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนา (Descriptive Statistics) และการวิเคราะห์ถดถอยพหุคุณ (Multiple Regression Analysis) แบบสัมภาษณ์ประกอบด้วย 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ปัจจัยด้านคุณลักษณะส่วนบุคคล เพศ อายุ สถานภาพสมรส สัญชาติ จังหวัดที่เกิดระดับการศึกษาสูงสุด ระยะเวลาที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนไทย การพักอาศัย และจำนวนสมาชิกในครอบครัว ส่วนที่ 2 ปัจจัยด้านการทำงาน ประกอบด้วย อาชีพปัจจุบัน ตำแหน่งงาน ลักษณะงานที่ทำ รายได้ (ต่อวัน) ประสบการณ์การทำงาน สถานที่ทำงานปัจจุบัน และความรู้เรื่องสิทธิการทำงาน ส่วนที่ 3 ปัจจัยด้านสังคม ประกอบด้วย การขัดเกลาทางสังคม การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ และความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทย และส่วนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ประกอบด้วย 3 ด้าน คือ ด้านครอบครัว ด้านเพื่อนร่วมงานคนไทย และด้านคนไทยในชุมชน รวมทั้งหมด 26 ข้อคำถาม โดยในการวิเคราะห์ผู้วิจัยได้นำคะแนนข้อคำถามทั้งหมดมารวมกันเพื่อให้ได้ตัวแปร ความสัมพันธ์ทางสังคมในภาพรวม สำหรับทดสอบสมมติฐานการวิจัย ทั้งนี้ผู้วิจัยเลือกตัวแปรอิสระบางตัวที่เหมาะสมในการวิเคราะห์ เพื่อทดสอบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ทั้งนี้ เมื่อตรวจสอบค่าสัมประสิทธิ์พหุร่วมเชิงเส้น (Multi- collinearity) พบว่า ตัวแปรทุกตัวมีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรไม่เกิน 0.75 จึงนำเข้าสู่การวิเคราะห์ด้วยวิธี Enter และนำเสนอข้อมูลเชิงพรรณนาและบรรยายประกอบตาราง ทั้งนี้งานวิจัยนี้ได้รับการรับรองจริยธรรมวิจัยในมนุษย์จากคณะกรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นแล้ว เมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2563 เลขที่โครงการ HE623133

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนำเสนอครอบคลุม 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) ข้อมูลทั่วไป (2) ระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา และ(3) ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา มีรายละเอียดดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไป

1.1 ปัจจัยด้านคุณลักษณะส่วนบุคคล

ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์มอญที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยมาเป็นระยะเวลานาน จะอาศัยอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีตั้งแต่ 2 รุ่นขึ้นไป ในลักษณะของครอบครัวขยาย ทายาทรุ่นที่ 2 มากกว่าครึ่งยังคงพักอาศัยอยู่กับบิดามารดาในจังหวัดสมุทรสาคร เนื่องจากทายาทรุ่นที่ 2 ส่วนใหญ่ยังเป็นคนโสด สอดคล้องกับงานของอนุรักษ์ สิงห์ชัย วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2558) ที่พบว่า แรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาครอาศัยอยู่เป็นครอบครัวขยาย พักอาศัยอยู่รวมกันเป็นชุมชนขนาดใหญ่ มักใช้ วัด เป็นพื้นที่ในการรวมกลุ่ม ทำกิจกรรมและประกอบพิธีทางศาสนา พุทธศาสนิกชนชาวเมียนมานิยมทำบุญ และร่วมกันสร้างเจดีย์เก่าเพื่อแสดงออกทางวัฒนธรรม เช่น เจดีย์กาญจนาภิเษก ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติในจังหวัดสมุทรสาคร ทายาทรุ่นที่ 2 ถือเป็นกลุ่มที่ดำรงชีวิตและเติบโตท่ามกลาง

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทย ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่เข้าถึงโอกาสทางการศึกษาของรัฐบาลไทย จึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากโรงเรียน ครูคนไทย เพื่อนคนไทย และคนไทยในชุมชน ประกอบกับทายาทรุ่นที่ 2 เป็นวัยทำงานที่ทำงานในระบบเศรษฐกิจและโครงสร้างการทำงานของไทย ได้เรียนรู้วัฒนธรรมการทำงาน และกฎระเบียบในการทำงานของสังคมไทย ส่งผลให้ทายาทรุ่นที่ 2 มีโอกาสในการปฏิสัมพันธ์กับคนไทยหลากหลายกลุ่ม มีโอกาสได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมและการขัดเกลาจากสังคมไทย ในขณะเดียวกันยังคงได้รับการขัดเกลาจากวัฒนธรรมเมียนมา จากครอบครัว เครือญาติ และคนเมียนมาในชุมชน สะท้อนผ่านภาษา การแต่งกาย ความคิด ความเชื่อ และแนวทางการปฏิบัติ (สุดารัตน์ พิมลรัตนกานต์ และนรินทร์ สังข์รักษา, 2560) จะเห็นได้ว่า การดำเนินชีวิตของทายาทรุ่นที่ 2 และสังคมเมียนมา ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้บริบททางสังคมของไทย

1.2 ปัจจัยด้านการทำงาน

ทายาทรุ่นที่ 2 มากกว่าครึ่งเป็นลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่มีประสบการณ์การทำงาน 1 – 5 ปี เฉลี่ยอยู่ที่ 4.2 ปี ส่วนใหญ่ทำงานในตำแหน่งพนักงานทั่วไป และตำแหน่ง หัวหน้างาน/หัวหน้าแผนก บ่งชี้ให้เห็นว่าทายาทรุ่นที่ 2 เข้าสู่การทำงานในระดับฝีมือมากขึ้นกว่ารุ่นบิดามารดา ทั้งนี้ สืบเนื่องจาก ทายาทรุ่นที่ 2 กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาของรัฐบาลไทย ทายาทรุ่นที่ 2 ใช้วุฒิการศึกษาของไทยเข้าสู่ตำแหน่งงานที่สูงขึ้น ราวร้อยละ 80 มีรายได้มากกว่าค่าจ้างขั้นต่ำ ประกอบกับปัจจุบันโครงสร้างทางสังคมของไทยอนุญาตให้แรงงานข้ามชาติและทายาทรุ่นที่ 2 เข้าสู่อาชีพที่หลากหลายมากขึ้น โดยปี 2561 รัฐบาลไทยได้อนุญาตให้แรงงานข้ามชาติและทายาทรุ่นที่ 2 สามารถทำอาชีพสงวนของคนไทยเพิ่มเติมอีก 10 อาชีพ ได้แก่ งานกรรมกร งานกสิกรรมเลี้ยงสัตว์ งานป่าไม้ หรือประมง ยกเว้นงานที่ใช้ความชำนาญงานเฉพาะสาขา ควบคุมดูแลฟาร์ม งานก่ออิฐ ช่างไม้ หรือก่อสร้างอื่น งานประดิษฐ์เครื่องแต่งกาย ปั้นหรือทำเครื่องปั้นดินเผา งานทำที่นอนหรือผ้าห่มนวม งานทำมีด งานทำรองเท้า งานทำหมวก (ชนินทร เพ็ชรทับ, 2561) ซึ่งโต้แย้งกับงานวิจัยของพวงเพชร์ ธนสิน (2552) และอนุรักษ์ สิงห์ชัย วิยุทธิ์ จำรัสพันธุ์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2558) ที่พบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาครทำงานในกลุ่มงานไร้ฝีมือ เช่น แรงงานในภาคประมง ประมงต่อเนื่อง ก่อสร้าง และเกษตร เป็นต้น ทั้งนี้ เนื่องจาก งานวิจัยนี้ศึกษาทายาทรุ่นที่ 2 ซึ่งเป็นกลุ่มที่เข้าถึงโอกาสทางการศึกษาของรัฐบาลไทย มีวุฒิการศึกษาที่สามารถเข้าถึงการทำงานในระดับฝีมือเพิ่มขึ้น ประกอบกับมีประสบการณ์ในการทำงานเพิ่มสูงขึ้น จึงทำให้สามารถได้รับตำแหน่งงานที่สูงขึ้นตามลำดับ

1.3 ปัจจัยด้านสังคม

ทายาทรุ่นที่ 2 ส่วนใหญ่การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมจึงมีประชาสัมพันธ์ความรู้เรื่องสิทธิการทำงานตามกฎหมาย ส่งผลให้ทายาทรุ่นที่ 2 มีความรู้เรื่องสิทธิการทำงานในระดับค่อนข้างสูงและสูง รวมร้อยละ 66.3 โดยเฉพาะเรื่องด้านสิทธิการทำงานขั้นพื้นฐาน ทายาทรุ่นที่ 2 กว่าร้อยละ 81.3 ได้รับการขัดเกลาทางสังคมแบบสังคมไทยในประเด็นเรื่องเคารพสิทธิเสรีภาพของตนเองและผู้อื่น การปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความเท่าเทียม ความกล้าแสดงออก รวมถึงการแสดงความเห็น จากสถาบันการศึกษาของรัฐบาลไทย ในขณะที่ร้อยละ 18.7 ยังคงได้รับ การขัดเกลาทางสังคมแบบสังคมเมียนมา เรื่องความคิดความเชื่อ วิถีความเป็นเมียนมาตามแบบแผนวัฒนธรรมเมียนมา จากบิดามารดา เครือญาติ และคนในชุมชน เช่น การเคารพผู้อาวุโส การแบ่งงานตามเพศ รวมถึงการไม่กล้าเห็นแสดงความคิดเห็นเมื่อมีความเห็นที่แตกต่าง ทายาทรุ่นที่ 2 มีความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทยในระดับสูงและค่อนข้างสูง อย่างไรก็ตาม พบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 มีความรู้ที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับเรื่องหลักการและกระบวนการในการขอสัญชาติไทยของตนเองว่าไม่สามารถดำเนินการได้ เนื่องจากมีบิดามารดาเป็นแรงงานข้ามชาติ ซึ่งกฎหมายได้อนุญาตให้ทายาทรุ่นที่ 2 ผู้ที่ประกอบอาชีพสุจริตและสำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาตรี หรือเป็นบุคคลที่สร้างคุณงามความดีให้กับประเทศไทยสามารถขอแปลงสัญชาติ

ไทยได้ โดยต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขและอยู่ในดุลพินิจของคณะรัฐมนตรี (สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว, 2522) และทายาทรุ่นที่ 2 ร้อยละ 56.8 รับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อในระดับค่อนข้างสูงและสูง เนื่องจากทายาทรุ่นที่ 2 มีความตื่นตัวในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ เพื่อรักษาสิทธิประโยชน์ด้านต่าง ๆ เช่น สิทธิการทำงาน ค่าตอบแทน เงินชดเชยต่าง ๆ ประกอบกับปัจจุบัน ทายาทรุ่นที่ 2 สามารถเข้าถึงสื่อได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ สามารถค้นหาข้อมูลได้ทั้งภาษาไทยและภาษาเมียนมา สอดคล้องกับงานของอัครวัฒน์ ปัตถา (2561) ที่พบว่า แรงงานข้ามชาติชาวเมียนมานิยมรับรู้ข้อมูลจากสื่อออนไลน์ ผ่านโทรศัพท์ โดยใช้สื่อออนไลน์ในการติดต่อกับสมาชิกในครอบครัว

2. ความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคม หมายถึง การที่ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมามีปฏิสัมพันธ์ทางร่างกายและจิตใจ กับสมาชิกในครอบครัว เพื่อนร่วมงานคนไทย หัวหน้างานคนไทย และคนไทยในชุมชน ผ่านการแสดงออกทางพฤติกรรม 2 ด้าน ได้แก่ ด้านจิตใจ และด้านกายภาพ ซึ่งทายาทรุ่นที่ 2 เกิดและเติบโตท่ามกลางสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นระยะเวลานาน มีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยหลากหลายกลุ่ม มีความใกล้ชิดกับเพื่อนคนไทย คนไทยในชุมชน ครูคนไทย ส่งผลให้ทายาทรุ่นที่ 2 ราว 4 ใน 5 มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในสังคมไทยในระดับสูงและค่อนข้างสูง ซึ่งประกอบด้วย ครอบครัว เพื่อนร่วมงานคนไทย และคนไทยในชุมชน สอดคล้องกับงานของ Margaret and Hyein (2016) ที่พบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นชาวปาเลสไตน์ในสังคมอเมริกา มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนอเมริกัน ส่งผลให้มีโอกาสในการทำงานและเข้าถึงกรรมสิทธิ์ที่ดินมากขึ้นเปรียบเทียบกับรุ่นบิดา มารดา หากพิจารณาความสัมพันธ์ทางสังคมรายด้าน โดยปรับฐานคะแนนเฉลี่ยความสัมพันธ์ทางสังคมของทายาทรุ่นที่ 2 แต่ละด้าน ให้เป็นร้อยละของคะแนนเฉลี่ยจากคะแนนเต็มในแต่ละด้าน พบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับเพื่อนร่วมงานคนไทยสูงที่สุด โดยมีร้อยละของคะแนนเฉลี่ยจากคะแนนเต็มเท่ากับ 73.6 รองลงมา คือ ด้านครอบครัว และด้านชุมชนคนไทย โดยมีค่าร้อยละของคะแนนเฉลี่ยจากคะแนนเต็มเท่ากับ 73.3 และ 66.7 ตามลำดับ (ตารางที่ 2) อาจเป็นเพราะทายาทรุ่นที่ 2 เป็นกลุ่มวัยทำงานที่ใช้ชีวิตอยู่กับเพื่อนร่วมงานคนไทยในสถานที่ทำงานมากกว่าคนในครอบครัว และคนไทยในชุมชน จึงทำให้มีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงานคนไทยมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ความสัมพันธ์ทางสังคมกับเพื่อนร่วมงานคนไทยจึงสูงที่สุด รองลงมา คือ ความสัมพันธ์กับคนในครอบครัว เนื่องจากเวลาที่พักอาศัยอยู่กับครอบครัวส่วนใหญ่เป็นเวลาหลังเลิกงาน จึงมีโอกาสพบปะพูดคุยกันอย่างจำกัด ในขณะเดียวกันทายาทรุ่นที่ 2 มีร้อยละของคะแนนเฉลี่ยความสัมพันธ์ทางสังคมจากคะแนนเต็มต่ำที่สุด เนื่องจากทายาทรุ่นที่ 2 มีโอกาสพบเจอและมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยในชุมชนน้อยกลุ่มอื่น ๆ เพราะส่วนใหญ่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมตั้งแต่วันจันทร์ถึงวันเสาร์ มีวันหยุด คือวันอาทิตย์ ซึ่งมักใช้เวลาวันหยุดกับครอบครัวและเครือญาติชาวเมียนมา จึงมีโอกาสพบเจอและปฏิสัมพันธ์กับคนไทยในชุมชนต่ำ ประกอบกับทายาทรุ่นที่ 2 บางส่วนอาจจะไม่กล้าออกไปมีส่วนร่วมกับคนไทยในชุมชน

ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านครอบครัว พบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ได้ช่วยเหลือดูแลสมาชิกในครอบครัวในยามที่มีสมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วย และมักมีกิจกรรมทางศาสนาร่วมกันกับสมาชิกในครอบครัวเสมอ ในระดับบ่อยครั้งและเป็นประจำ รวมร้อยละ 87.9 และ 86.3 ตามลำดับ อาจจะเป็นเพราะว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ถูกปลูกฝังเรื่องความกตัญญูอย่างเข้มข้นตามหลักศาสนา เชื่อว่า บุตรมีหน้าที่ต้องดูแลบิดามารดา ประกอบกับในพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร มีวัดมอญและวัดเมียนมาจำนวนมาก ส่งผลให้ ทายาทรุ่นที่ 2 มักใช้เวลาว่างในช่วงวันหยุดไปทำกิจกรรมทางศาสนาร่วมกับสมาชิกในครอบครัว เช่น การทำบุญตักบาตร การปล่อยนกปล่อยปลา และการทำบุญบริจาค

เป็นต้น ซึ่งปฏิสัมพันธ์ในครอบครัวส่วนใหญ่จะเกิดในช่วงวันอาทิตย์ ทายาทรุ่นที่ 2 บางรายจะใช้เวลาช่วงเย็นรับประทานอาหารร่วมกันสมาชิกในครอบครัว เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว เป็นที่น่าสังเกตว่า ทายาทรุ่นที่ 2 มีการปฏิบัติในระดับไม่เคยและบางครั้ง รวมถึงร้อยละ 33.7 และ 31.0 ตามลำดับ ในเรื่องซื้อของขวัญให้สมาชิกในครอบครัวเนื่องในโอกาสพิเศษต่าง ๆ (เช่น วันเกิด วันพ่อ วันแม่ ปีใหม่ เป็นต้น) และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องสำคัญต่าง ๆ ของครอบครัว เนื่องจาก ทายาทรุ่นที่ 2 ส่วนหนึ่งยังคงได้รับการขัดเกลาจากครอบครัวแบบเมียนมา ในเรื่องของการเคารพ ผู้อาวุโส ไม่กล้าแสดงความรัก และความคิดเห็นในครอบครัว ทายาทรุ่นที่ 2 จึงมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องสำคัญต่าง ๆ ของครอบครัวในระดับต่ำ

ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านเพื่อนร่วมงานคนไทย พบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ได้รับหน้าที่ในการทำงานเท่าเทียมกับเพื่อนร่วมงานคนไทย ในระดับบ่อยครั้งและเป็นประจำ รวมร้อยละ 90.2 รองลงมา คือ ทายาทรุ่นที่ 2 รู้สึกว่าเพื่อนร่วมงานคนไทยมีน้ำใจช่วยเหลือ และภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการทำงานร่วมกับเพื่อนร่วมงานคนไทยในระดับบ่อยครั้งและเป็นประจำ รวมร้อยละ 87.1 เท่ากัน เนื่องจาก โครงสร้างการทำงานที่แบ่งงานตามความสามารถ ซึ่งทายาทรุ่นที่ 2 ส่วนใหญ่มีโอกาสทำงานในตำแหน่งงานที่ดี ประกอบกับทายาทรุ่นที่ 2 สามารถสื่อสารภาษาไทยกับเพื่อนร่วมงานคนไทยได้ด้วยความเข้าใจ และส่วนใหญ่ใช้ชีวิตในสถานที่ทำงานหรือสถานประกอบการมากกว่าที่บ้าน ย่อมมีปฏิสัมพันธ์และความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนร่วมคนไทย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อมีเหตุจำเป็นเร่งด่วนด้านการเงิน ทายาทรุ่นที่ 2 มากกว่าครึ่งไม่สามารถขอความช่วยเหลือกับเพื่อนร่วมงานคนไทย เนื่องจากทายาทรุ่นที่ 2 ไม่ได้มีเหตุจำเป็นเร่งด่วนด้านการเงิน และรู้สึกเกรงใจเพื่อนร่วมงานคนไทย ประกอบกับส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับครอบครัวชาวเมียนมา เมื่อมีเหตุจำเป็นเร่งด่วนด้านการเงินจะขอความช่วยเหลือกับคนในครอบครัวหรือเครือญาติชาวเมียนมาก่อน

ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านชุมชนคนไทย พบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ร้อยละ 94.2 มีความสุขที่ได้อาศัยร่วมกับคนไทยในชุมชน ทายาทรุ่นที่ 2 และคนไทยในชุมชนทักทายไปมาหาสู่สม่ำเสมอ ในระดับบ่อยครั้งและเป็นประจำ รวมร้อยละ 90.8 ทั้งนี้ เนื่องจากทายาทรุ่นที่ 2 อาศัยอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลานานและมีปฏิสัมพันธ์อันดีต่อคนไทยในชุมชนไทย จึงมีการทักทายและไปมาหาสู่กันเสมอ สอดคล้องกับงานวิจัยของ เดโช แขน้าแก้ว พระสุธีรัตนบัณฑิต และปาริชาติ วลัยเสถียร (2563) ที่พบว่า แรงงานข้ามชาติกับคนไทยสามารถอาศัยอยู่รวมกันด้วยความเข้าใจ เนื่องจาก แรงงานข้ามชาติเป็นมิตรกับคนไทย มีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี และศาสนาเดียวกัน จึงสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างราบรื่น

อย่างไรก็ตาม เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 มีปัญหาเอกสารประจำตัวต่าง ๆ ทายาทรุ่นที่ 2 สามารถขอคำแนะนำจากคนไทยในชุมชนในระดับไม่เคยและบางครั้ง รวมร้อยละ 30.0 เนื่องจาก ทายาทรุ่นที่ 2 เกรงใจคนไทยโดยเฉพาะเรื่องกฎหมายและเอกสาร และเป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อมีกิจกรรมในชุมชนทายาทรุ่นที่ 2 ได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการร่วมกับคนไทยในชุมชนในระดับไม่เคยและบางครั้ง รวมร้อยละ 59.2 แสดงให้เห็นว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ส่วนใหญ่เข้าไปมีส่วนร่วมกันชุมชนคนไทยในระดับต่ำ อาจเป็นเพราะว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ไม่กล้าเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการร่วมกับคนไทยในชุมชน เพราะมองว่าตนเองไม่มีสิทธิตามกฎหมาย สอดคล้องกับงานของ Ismail (2016) ที่พบว่า การมีส่วนร่วมทางสังคมจะเกิดขึ้นในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 3 มากกว่าทายาทรุ่นที่ 2 เนื่องจากทายาทรุ่นที่ 2 ได้รับการยอมรับเพียงด้านสังคมและวัฒนธรรมเท่านั้น ยังไม่ได้รับยอมรับให้เข้าไปมีส่วนร่วมในสิทธิด้านกฎหมาย ในบางพื้นที่คนไทยแสดงออกถึงอคติทางชาติพันธุ์ แรงงานชาวเมียนมาเกิดความน้อยใจ และความกังวลจนไม่กล้ามีปฏิสัมพันธ์กับคนไทย (ปรีดา นัคเร และยุบล เบ็ญจรงค์กิจ, 2561)

ตารางที่ 1 คะแนนเฉลี่ย ($\overline{X}$) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) คะแนนสูงสุด (Max) คะแนนต่ำสุด (Min) และร้อยละของคะแนนเฉลี่ยจากคะแนนเต็ม ความสัมพันธ์ทางสังคม

ความสัมพันธ์ทางสังคม	$\overline{X}$	S.D.	Max	Min	ร้อยละของ $\overline{X}$ จากคะแนนเต็ม
1. ด้านครอบครัว	17.6	4.1	23.0	7.0	73.3
2. ด้านเพื่อนร่วมงานคนไทย	17.7	5.5	23.0	0.0	73.6
3. ด้านชุมชนคนไทย	20.0	6.1	30.0	3.0	66.7

3. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2

ในการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ด้วยสถิติถดถอยพหุคูณ ผู้วิจัยได้ปรับตัวแปรอิสระบางตัว ได้แก่ เพศ ซึ่งมีการวัดเป็นระดับกลุ่ม (Nominal Scale) ให้เป็นตัวแปรหุ่น (Dummy Variable โดยนำเพศชายเข้าสู่การวิเคราะห์ เนื่องจาก เพศชายมีโอกาสมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยสูงกว่าเพศหญิง อาจจะส่งผลให้มีความสัมพันธ์ทางสังคมสูงกว่าเพศหญิง (Vigdor, 2013) จึงกำหนดให้เพศหญิงเป็นกลุ่มอ้างอิง) ซึ่งจะส่งผลให้คุณค่าในการพยากรณ์สมการด้อยลง ทั้งนี้ ตัวแปรทุกตัวมีค่าความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรไม่สูงเกิน 0.75 ซึ่งกำหนดให้ตัวแปรทุกตัวนำเข้าสู่การวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณมีการวัดระดับอันตรภาคชั้นขึ้นไป เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า มีตัวแปรอิสระบางตัวเท่านั้นที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (ตารางที่ 2)

3.1 ปัจจัยด้านคุณลักษณะส่วนบุคคล

เพศชาย มีอิทธิพลเชิงบวกต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา โดยมีค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณ (b) เท่ากับ 2.487 ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ หมายความว่า เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 เป็นเพศชาย จะมีระดับความสัมพันธ์ทางสังคมมากกว่าเพศหญิง 2.487 เท่า อาจจะเป็นเพราะว่า เพศชายมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยในชุมชนมากกว่าเพศหญิง ทายาทรุ่นที่ 2 เพศชายส่วนใหญ่มักจะใช้เวลาช่วงหลักเลิกงานในการเล่นกีฬาร่วมกับเพื่อนร่วมงานคนไทย เมื่อมีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น ย่อมมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นตามลำดับ

ระยะเวลาที่ได้รับศึกษาในโรงเรียนไทย มีอิทธิพลเชิงบวกต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา โดยมีค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณ (b) เท่ากับ 0.771 ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ หมายความว่า เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 มีระยะเวลาที่ได้รับศึกษาในโรงเรียนไทยเพิ่มขึ้น 1 ปี ทายาทรุ่นที่ 2 จะมีระดับความสัมพันธ์ทางสังคมเพิ่มขึ้น 0.771 เนื่องจาก ทายาทของแรงงานข้ามชาติกลุ่มที่ได้รับการศึกษาเป็นระยะเวลานาน มีโอกาสสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนไทยหลากหลายกลุ่ม เช่น ครูคนไทย เพื่อนคนไทย เพื่อนร่วมงานคนไทย

3.2 ปัจจัยด้านการทำงาน

ประสบการณ์การทำงาน อิทธิพลเชิงบวกต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา โดยมีค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณ (b) เท่ากับ 0.502 ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ หมายความว่า เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 มีประสบการณ์การทำงาน เพิ่มขึ้น 1 ปี ทายาทรุ่นที่ 2 จะมีระดับความสัมพันธ์ทางสังคม

เพิ่มขึ้น 0.502 อาจเป็นเพราะว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ที่มีประสบการณ์การทำงานในประเทศไทยเพิ่มขึ้น ย่อมมีโอกาสสร้างเครือข่ายทางสังคม และการยอมรับจากคนไทยในสังคมมากขึ้น

3.3 ปัจจัยด้านสังคม

การขัดเกลาทางสังคม มีอิทธิพลเชิงบวกต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา โดยมีค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณ (b) เท่ากับ 1.175 ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ หมายความว่า เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 มีการขัดเกลาทางสังคมเพิ่มขึ้น 1 หน่วย ทายาทรุ่นที่ 2 จะมีระดับความสัมพันธ์ทางสังคมเพิ่มขึ้น 1.175

การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ มีอิทธิพลเชิงบวกต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา โดยมีค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณ (b) เท่ากับ 0.828 ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ หมายความว่า เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อเพิ่มขึ้น 1 หน่วย ทายาทรุ่นที่ 2 จะมีระดับความสัมพันธ์ทางสังคมเพิ่มขึ้น 0.828

ความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทย มีอิทธิพลเชิงบวกกับระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา โดยมีค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณ (b) เท่ากับ 1.207 ซึ่งเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้ หมายความว่า เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 มีความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทยเพิ่ม 1 หน่วย ทายาทรุ่นที่ 2 จะมีระดับความสัมพันธ์ทางสังคมเพิ่มขึ้น 1.207 เพราะทายาทรุ่นที่ 2 ที่มีความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทยเพิ่มขึ้น ย่อมมีโอกาสได้รับการยอมรับจากคนไทยในสังคมมากขึ้น

ส่วนตัวแปรความรู้เรื่องสิทธิการทำงาน ไม่มีอิทธิพลเชิงบวกกับระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ไม่เป็นไปตามสมมุติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ ซึ่งเป็นข้อค้นพบสำคัญที่แตกต่างกับงานวิจัยอื่น เนื่องจากโครงการทางสังคมและการประชาสัมพันธ์ความรู้เรื่องสิทธิการทำงาน เป็นข้อบังคับที่ต้องแจ้งให้แรงงานข้ามชาติรวมถึงทายาทรุ่นที่ 2 รับทราบอย่างเท่าเทียมทุกกลุ่ม ดังนั้น ไม่ว่าทายาทรุ่นที่ 2 จะมีความรู้เรื่องสิทธิการทำงานในระดับใด ย่อมมีโอกาสสามารถสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมใกล้เคียงกัน (ตารางที่ 1)

เมื่อเปรียบเทียบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา ทั้ง 6 ตัวแปร จากค่าสัมประสิทธิ์ถดถอยพหุคูณมาตรฐาน (Beta) พบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ได้รับอิทธิพลสูงสุดจาก การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ (Beta = 0.360) รองลงมาคือ การขัดเกลาทางสังคม (Beta = 0.296) ระยะเวลาที่ได้รับศึกษาในโรงเรียนไทย (Beta = 0.276) ความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทย (Beta = 0.120) ประสบการณ์การทำงาน (Beta = 0.119) และ เพศชาย (Beta = 0.096) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งตัวแปรทั้งหมดสามารถอธิบายการผันแปรของความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ได้ร้อยละ 42.8 (R2 = 0.428)

ตารางที่ 2 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อระดับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2

ตัวแปร	B	Beta	Sig	ลำดับอิทธิพล
เพศชาย*	2.487	0.096	0.021	6
ระยะเวลาที่ได้รับศึกษาในโรงเรียนไทย	0.771	0.276	0.000	3
ประสบการณ์การทำงาน	0.502	0.119	0.008	5
ความรู้เรื่องสิทธิการทำงาน	0.653	0.073	0.075	7
การขัดเกลาทางสังคม	1.175	0.296	0.000	2
การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ	0.828	0.360	0.000	1
ความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทย	1.207	0.120	0.006	4
a	56.3237			

R^2 = 0.428 F = 9.500 Sig of F 0.000 N= 380

หมายเหตุ * กลุ่มอ้างอิง ได้แก่ เพศหญิง

สรุปผลวิจัยและอภิปรายผล

ความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาอยู่ในระดับค่อนข้างสูงและสูง รวมร้อยละ 79.8 โดยเฉพาะความสัมพันธ์ทางสังคมกับเพื่อนร่วมงานคนไทย สอดคล้องกับงานวิจัยของ อธิวัฒน์ เจี่ยวิวรรธน์กุล และอุทัยทิพย์ เจี่ยวิวรรธน์กุล (2561) ที่พบว่า แรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา มีความสุขในการทำงานในองค์กรสูง เนื่องจากมีอิสระในการทำงาน มีปฏิสัมพันธ์และความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนร่วมคนไทย และสอดคล้องกับงานวิจัยของ เดโช แขน้าแก้ว พระสุธีรัตนบัณฑิต และปาริชาติ วลัยเสถียร (2563) ที่พบว่า ความสัมพันธ์ในสถานที่ทำงานระหว่างแรงงานข้ามชาติกับคนเพื่อนร่วมงานคนไทย มีการยอมรับและพึ่งพาอาศัยกัน มีการแนะนำขั้นตอนการปฏิบัติงานให้แรงงานข้ามชาติอยู่เสมอ สามารถอาศัยอยู่รวมกันด้วยความเข้าใจ ทั้งนี้ เนื่องจากแรงงานข้ามชาติเป็นมิตรกับคนไทย มีวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี และศาสนาเดียวกัน จึงสามารถอาศัยอยู่ในสังคมเป็นอย่างดี เนื่องจากทายาทรุ่นที่ 2 ส่วนใหญ่ใช้ชีวิตในสถานที่ทำงานมีโอกาสพบเจอและมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงานคนไทยมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ ประกอบกับทายาทรุ่นที่ 2 เป็นกลุ่มที่เติบโตและใช้ชีวิตอยู่ในสังคมไทยมาเป็นระยะหนึ่ง ย่อมมีเครือข่ายทางสังคมคนไทยหลากหลายกลุ่ม ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกื้อกูลช่วยให้สามารถดำเนินชีวิตในสังคมไทยมีความสะดวกสบายมากขึ้น สอดคล้องกับงานของ Margaret and Hyein (2016) ที่พบว่า ทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นชาวปาเลสไตน์ในสังคมอเมริกา มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนอเมริกัน ส่งผลให้มีโอกาสในการทำงานและเข้าถึงกรรมสิทธิ์ที่ดินมากขึ้นเปรียบเทียบกับรุ่นบิดามารดา

นอกจากนี้ ยังพบว่า มีเพียง 6 ตัวแปรเท่านั้น ที่มีอิทธิพลเชิงบวกต่อความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาประกอบด้วย *เพศชาย ระยะเวลาที่ได้รับศึกษาในโรงเรียนไทย* ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Vigdor (2013) ที่พบว่า หากทายาทรุ่นที่ 2 ที่ได้รับการศึกษาในประเทศไทยปลายทางเป็นระยะเวลานานมีความสามารถในการสื่อสารภาษาท้องถิ่น มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดี มีการแต่งงานระหว่างกลุ่ม มีการตั้งถิ่นฐานใกล้กับคนท้องถิ่น และมีความสัมพันธ์อันดีกับคนในสังคมปลายทาง เช่นเดียวกับงานวิจัยของ บุบผา อนันต์สุชาติกุล (2554) และเฉลิมพล แจ่มจันทร์ และกัญญา อภิพรชัยสกุล (2562) ที่พบว่า ทายาทของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมากลุ่มที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนไทย สามารถปรับตัวและใช้ชีวิตในสังคมไทยมากกว่ารุ่นบิดามารดา

ดังนั้น เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 มีระยะเวลาที่ได้รับการศึกษาในโรงเรียนไทยเพิ่มขึ้น มีความเป็นไปได้ที่ทายาทรุ่นที่ 2 จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่สูงขึ้น อันอาจจะผลให้สามารถดำเนินชีวิตในสังคมไทยอย่างมีความสุขมากขึ้น

ประสบการณ์การทำงาน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Portes and Rumbaut (2001) ที่พบว่า ผู้ย้ายถิ่นจะได้รับการยอมรับและมีความสัมพันธ์ที่ดี เกิดจากทุนมนุษย์และเครือข่ายทางสังคม ซึ่งทุนมนุษย์ประกอบด้วย ทักษะของแรงงานการศึกษา ประสบการณ์ในการทำงาน รวมถึงการได้รับการถ่ายทอดประสบการณ์การย้ายถิ่นจากครอบครัว และการได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว อันอาจจะผลให้ชีวิตการทำงานในสังคมไทยของทายาทรุ่นที่ 2 ประสบความสำเร็จมากขึ้น *การขัดเกลาทางสังคม* สอดคล้องกับงานวิจัยของ เฉลิมพล แจ่มจันทร์ และกัญญา อภิพรชัยสกุล (2562) ที่พบว่า แรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาขัดเกลาเลี้ยงดูทายาทของตนเองในประเทศไทย เพื่อเพิ่มโอกาสในการศึกษา การทำงาน และการใช้ชีวิตถาวรในประเทศไทย รวมถึงเพื่อเพิ่มโอกาสในการมีปฏิสัมพันธ์กับคนไทยมากขึ้น *การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ* สอดคล้องกับงานวิจัยของ อัครวัฒน์ ปัตถา (2561) ที่พบว่า แรงงานข้ามชาติใช้การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อเพื่อกระชับความสัมพันธ์กับสมาชิกในครอบครัว ส่วนใหญ่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและติดต่อกับสมาชิกในครอบครัวผ่านสื่อออนไลน์ ดังนั้น เมื่อทายาทรุ่นที่ 2 มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อเพิ่มขึ้น มีความเป็นไปได้ที่ทายาทรุ่นที่ 2 จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่สูงขึ้น อันอาจจะผลให้สามารถดำเนินชีวิตในสังคมไทยอย่างมีความสุขมากขึ้น *และความรู้เรื่องการขอแปลงสัญชาติไทย* ที่เป็นโอกาสให้เกิดการยอมรับจากคนไทยมากขึ้น ซึ่งตัวแปรข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมของทายาทรุ่นที่ 2 เกี่ยวข้องกับผู้คน โครงสร้างการทำงาน และบริบททางสังคมวัฒนธรรมของสังคมไทย

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย พบว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมา สะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางสังคมในมุมมองใหม่ ซึ่งแตกต่างจากงานวิจัยที่ผ่านมาที่มองว่า คนไทยไม่ยอมรับแรงงานข้ามชาติและมีทัศนคติเชิงลบกับแรงงานข้ามชาติ รวมถึงทายาทรุ่นที่ 2 แต่งานวิจัยนี้สะท้อนมุมมองความสัมพันธ์ทางสังคมในมุมมองที่เปลี่ยนแปลงไป โครงสร้างสังคมไทยที่เปิดโอกาสให้ทายาทรุ่นที่ 2 เข้าถึงการศึกษา การอยู่อาศัย และการทำงานที่หลากหลายมากขึ้น ช่วยให้ทายาทรุ่นที่ 2 มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนไทยมากขึ้น สามารถอาศัยอยู่ในสังคมไทยได้อย่างราบรื่น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

1) จากผลการวิจัยพบว่า การขัดเกลาทางสังคม การรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากสื่อ ระยะเวลาที่ได้รับศึกษาในโรงเรียนไทย เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลกับความสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มทายาทรุ่นที่ 2 ดังนั้น รัฐบาลไทยโดยกระทรวงศึกษาธิการ ควรสนับสนุนและประชาสัมพันธ์ให้ทายาทรุ่นที่ 2 ของแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาในชุมชน เข้าสู่ระบบการศึกษาขั้นพื้นฐานในระบบการศึกษาของไทย และควรจัดกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยในท้องถิ่นกับทายาทรุ่นที่ 2 มากขึ้น เช่น การจัดกีฬาเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ กิจกรรมที่ช่วยส่งเสริมการแสดงความรักระหว่างทายาทรุ่นที่ 2 และครอบครัว คนไทยในชุมชน โดยเปิดโอกาสให้ทายาทรุ่นที่ 2 เข้ามาแข่งขันและมีส่วนร่วมในกิจกรรมมากขึ้น และควรมีกิจกรรมนันทนาการให้ทายาทรุ่นที่ 2 ครอบครัว และคนไทยในชุมชนได้ทำร่วมกัน เพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน นำสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน สำหรับหน่วยงานด้านแรงงาน ได้แก่ สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว สำนักงานประกันสังคม และกรมจัดหางาน จังหวัดสมุทรสาคร ควรกำหนดให้สถานประกอบการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่าง นายจ้าง เพื่อนร่วมงานคนไทยกับทายาทรุ่นที่ 2 และควรเปิดโอกาสให้

ทายาทรุ่นที่ 2 เข้ามาส่วนร่วมในฐานะคณะกรรมการจัดกิจกรรมอย่างเท่าเทียมเ เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลในสังคม นำไปสู่การอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

2) ทายาทรุ่นที่ 2 ควรพัฒนาเครือข่ายทางสังคมกับเพื่อนร่วมงานคนไทย นายจ้าง และคนไทยในชุมชน เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลในระหว่างการทำงานในประเทศไทย และให้ความสำคัญของการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมหรือการประชุมของชุมชน เพื่อสร้างเครือข่ายทางสังคม เพื่อความเป็นหนึ่งร่วมการชุมชนคนไทย

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้ ได้รับทุนสนับสนุนจากศูนย์วิจัยและฝึกอบรมเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตคนวัยแรงงาน คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ ร.7 และหลักสูตรศิลปศาสตรามหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา ผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ และขอขอบคุณทายาทรุ่นที่ 2 ตลอดจนเจ้าหน้าที่ ครู จากสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จังหวัดสมุทรสาครและมูลนิธิเครือข่ายส่งเสริมคุณภาพชีวิตแรงงานที่ให้ความอนุเคราะห์ในการดำเนินการวิจัยเป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

กนกวรรณ จิตรโรจน์รักษ์. (2558). *คุณภาพชีวิตในการทำงาน แรงงานต่างด้าวที่ทำงานรับใช้ในบ้าน*. การค้นคว้าอิสระบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต คณะพาณิชยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เฉลิมพล แจ่มจันทร์ และกัญญา อภิพรชัยสกุลการ. (2562). *เด็กข้ามชาติ เกิด อยู่ โต อย่างไร*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ชนินทร เพ็ชรทับ. (2561a). *ก.แรงงาน สัมมนาหารือปลดล็อคอาชีพสงวน ปรับโทษก่อนบังคับใช้ พ.ร.ก.ต่างด้าว 1 ม.ค.* สืบค้นเมื่อ 5 กันยายน 2562, จาก https://www.mol.go.th/news

เดโช แขน้าแก้ว พระสุธีรัตนบัณฑิต และปาริชาติ วลัยเสถียร (2563). แรงงานข้ามชาติ : คุณภาพชีวิตและการสร้างคุณค่าบนประสบการณ์ ณ ถิ่นปลายทาง กรณีศึกษาจังหวัดนครศรีธรรมราช. *มหาจุฬานาครทรรศน์*. 6 (1), 305-326.

บุบผา อนันต์สุชาติกุล. (2554). *รูปแบบและการจัดการศึกษาสำหรับทายาทรุ่นที่สองของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

พวงเพชร์ ธนสิน. (2552). *ทายาทรุ่นที่ 2 ของผู้ย้ายถิ่นจากประเทศพม่า สถานการณ์และ การอพยพโยกย้าย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สร้อยมาศ รุ่งมณี. (2560). จริยธรรมในการอยู่ร่วมกันและการจ้างงานแรงงานเพื่อนบ้านของผู้ประกอบการขนาดเล็ก-กลางในชุมชนริมแม่น้ำแม่กลอง. *มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์*. 34 (2), 193-216.

สาวิตรี ทยานศิลป์. (2554). *ความสัมพันธ์ในครอบครัว*. ใน ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรา และคณะ(บรรณาธิการ). รายงานสุขภาพคนไทย 2554 เอชไอเอ กลไกพัฒนานโยบายสาธารณะเพื่อชีวิตและสุขภาพ (หน้า 22-23). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

สำนักบริหารแรงงานต่างด้าว. (2522). พระราชกฤษฎีกาการกำหนดในอาชีพและวิชาชีพที่ห้ามคนต่างด้าวทำ พ.ศ. 2522. (2522, 11 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่มที่ 125 ตอนที่ 37 ก. หน้าที่ 161-164.

สุดารัตน์ พิมลรัตนกานต์ และนรินทร์ สังข์รักษา. (2560). รูปแบบวิถีชีวิตของแรงงานต่างด้าวสัญชาติเมียนมาร์ในพื้นที่เขตคลองสามวา กรุงเทพมหานคร. ***Veridian E-Journal Silpakorn University.*** **10**(3), 2420-2439.

อธิวัฒน์ เจี่ยวิวรรธน์กุล และอุทัยทิพย์ เจี่ยวิวรรธน์กุล. (2561). ความสุขของแรงงานไทยและพม่า: กรณีศึกษาในโรงงานผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูป. *วารสารเกษมบัณฑิต*, 19(1),71-87.

อนุรักษ์ สิงห์ชัย วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2558). พื้นที่ทางสังคมของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดสมุทรสาคร. *วารสารศรีปทุมปทุมปริทัศน์ ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์,* **20**(1), 78-92.

อัครวัฒน์ ปัตถา. (2561). *พฤติกรรมและปัจจัยการใช้สื่อดิจิทัลกับการตัดสินใจซื้อโทรศัพท์มือถือของแรงงานเมียนมาในจังหวัดสมุทรสาคร*. นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการสื่อสารการตลาดดิจิทัล มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.

Billingham M. (2007). *Sociological perspectives. In: Stretch B and Whitehouse M (eds) Health and social care.* Oxford, UK: Heinemann, 301-334.

Ismail, M. (2016). ***From Old Guard to Vanguard: a Second Generation Panther Second Generation Asian Americans' Socioeconomic Attainment.*** Master of arts in Sociology, the Department of Sociology, University of Houston.

Margaret, M.C. and Hyein L. (2016). Navigating The Road to Work: Second-Generation Asian American Finance Workers. *Asian American Policy Review,* **1**(**26**). 1-14.

Portes, A. and Rumbaut, A.G. (2001). ***Legacies: The Story of the Immigrant Second Generation.*** Berkele, CA: University of California Press and Russell Sage Foundation.

The Asia Foundation and International Labour Organization. (2015). *Migrant and Child Labor in Thailand's Shrimp and Other Seafood Supply Chains Labor Conditions and the Decision to Study or Work.* Bangkok.

Vigdor, J.L. (2013). *Measuring Immigrant Assimilation in Post-Recession America.* Civic Report. Retrieved January 15, 2019, from https://www.manhattan-institute.org/html/measuring-immigrant-assimilation-post-recession-america-5858.html

คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในการอ่านและให้ข้อเสนอแนะผลงานวิจัยในเอกสารประกอบการประชุม

รายนามคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในการอ่านและให้ข้อเสนอแนะผลงานวิจัยในเอกสารประกอบการประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ 2564 มีดังต่อไปนี้

1. รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา ตั้งชลทิพย์
2. รองศาสตราจารย์ ดร.จิราพร เกศพิชญวัฒนา
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จงจิตต์ ฤทธิรงค์
4. รองศาสตราจารย์ ดร.เฉลิมพล แจ่มจันทร์
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชญานิศวร์ โคโนะ
6. อาจารย์ ดร.ณปภัช สัจนวกุล
7. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดุสิตา พึ่งสำราญ
8. ศาสตราจารย์ ดร.ดุษฎี อายุวัฒน์
9. รองศาสตราจารย์ ดร.นายแพทย์ตะวันชัย จิรประมุขพิทักษ์
10. รองศาสตราจารย์ ดร.ธีระ สินเดชารักษ์
11. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีรนงค์ สกุลศรี
12. ศาสตราจารย์ ดร.ปังปอนด์ รักอำนวยกิจ
13. ศาสตราจารย์ ดร.ปัทมา ว่าพัฒนวงศ์
14. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปัทพร สุคนธมาน
15. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิยวัฒน์ เกตุวงศา
16. อาจารย์ ดร.ภัทราภรณ์ จึงเลิศศิริ
17. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูเบศร์ สมุทรจักร
18. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ยศ อมรกิจวิกัย
19. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รัตติยา ภูละออ
20. รองศาสตราจารย์ ดร.รศรินทร์ เกรย์
21. รองศาสตราจารย์ ดร.วิราภรณ์ โพธิศิริ
22. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศุทธิดา ชวนวัน
23. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิรินทร์ยา พูลเกิด
24. รองศาสตราจารย์ ดร.สุธรรม นันทมงคลชัย
25. รองศาสตราจารย์ ดร.สุรีย์พร พันพึ่ง
26. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรุณศรี มงคลชาติ
27. รองศาสตราจารย์ ดร.อารี จำปากลาย
28. รองศาสตราจารย์ ดร.อุทัยทิพย์ เจี่ยวิวรรธน์กุล
29. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุษณีย์ พึ่งปาน

สมาคมนักประชากรไทย

THAI POPULATION ASSOCIATION

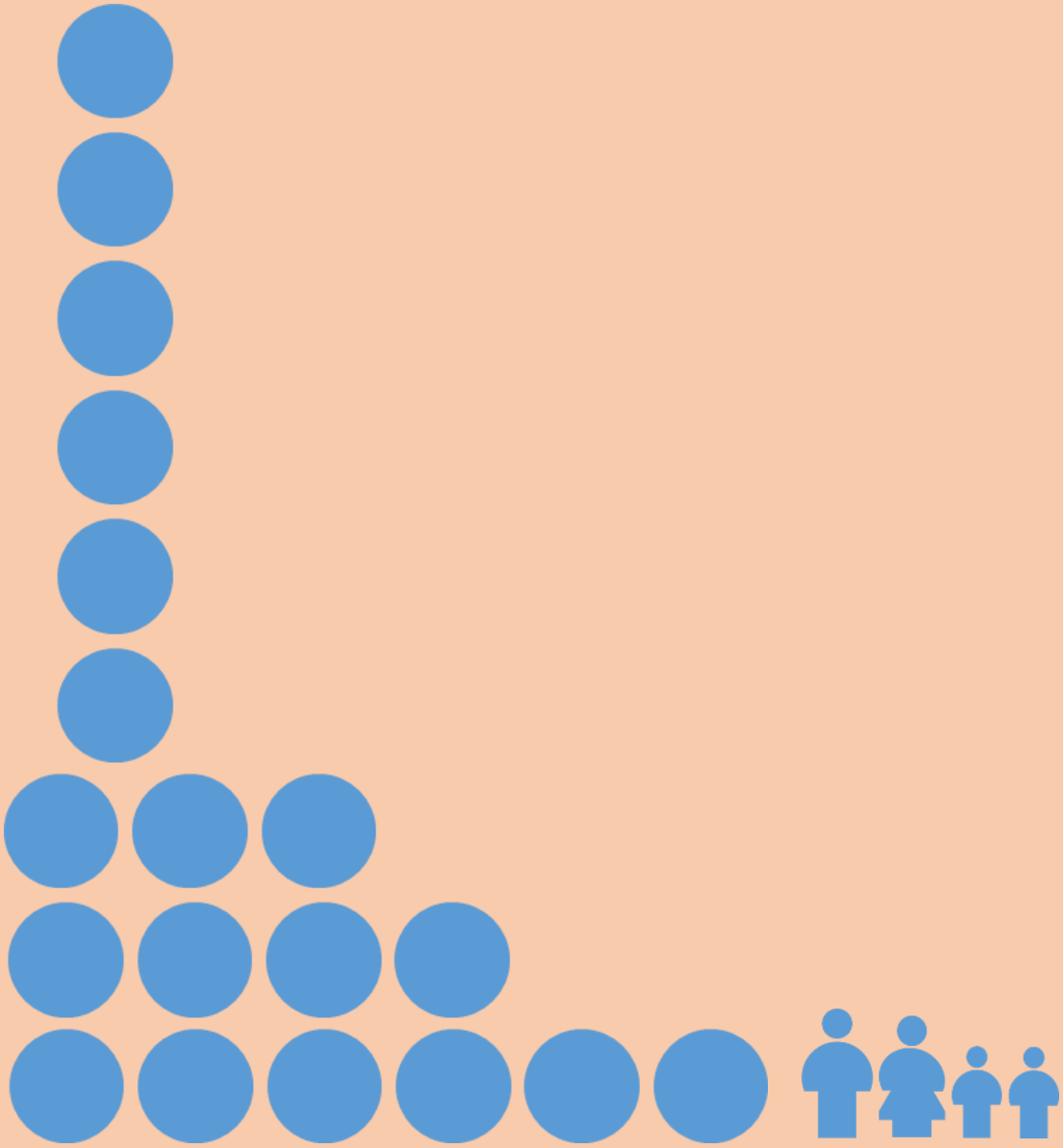

สมาคมนักประชากรไทย

Thai Population Association

website: www.thaipopulation.org